

Bárdi Nándor
Fábián Gyula
Horváth István
Kiss Dénes
Kiss Tamás
Magyar Tivadar
Márton János
Papp Z. Attila
Székely István Gergő
Toró Tibor

Magyarok Romániában 1990–2015

Tanulmányok az erdélyi magyarságról

Szerkesztette: Bárdi Nándor és Éger György

182A

MAGYAROK ROMÁNIÁBAN,
1990–2015

Károli Könyvek

tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Balla Péter, Bozsonyi Károly, Csanády Márton,
Fabiny Tibor, Homicskó Árpád, Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós,
Sepsi Enikő, Szenczi Árpád, Törő Csaba

MAGYAROK ROMÁNIÁBAN, 1990–2015

TANULMÁNYOK AZ ERDÉLYI MAGYARSÁGRÓL

SZERKESZTETTÉK:
BÁRDI NÁNDOR ÉS ÉGER GYÖRGY

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2017

Ez a kötet a Károli Gáspár Református Egyetem, az MTA TK Kisebbségkutató Intézet és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet közös kutatási programjában készült, a Kisebbségi magyar közösségek a 20. században 109173 sz. OTKA projekt támogatásával.

Lektorálta
Filep Tamás Gusztáv

Felelős kiadó: Dr. Törő Csaba Attila a KRE ÁJK dékánja
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Szerzők, szerkesztők, 2017
© Károli Gáspár Református Egyetem, 2017
© L'Harmattan Kiadó, 2017

ISBN 978-963-414-357-4
ISSN 2062-9850

A borítón látható rajz Könczey Elemér munkája.

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu; webshop.harmattan.hu

TARTALOM

Előszó	7
1. ROMÁNIA MAGYARSÁGPOLITIKÁJA 1918–1989 (Bárdi Nándor)	9
1.1. A romániai magyarság fogalmának történeti körülírása	10
1.2. Politikatörténeti periodizáció	23
1.3. Románia magyarságpolitikája a két világháború között	32
1.4. Magyar politikai érdekképviselő a két világháború között	44
1.5. A román pártok és kormányzatok magyarságpolitikája 1944–1948	63
1.6. A Magyar Autonóm Tartomány mint politikai kirakat, gettó vagy üvegház?	96
1.7. A Ceaușescu-korszak magyarságpolitikája	114
1.8. Hetven év magyarságpolitikájának keretezése	119
2. DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI MAKROFOLYAMATOK (Kiss Tamás)	129
2.1. A romániai magyar népesség alakulása	129
2.2. Változó etnikai rétegződési rendszer	152
3. NYELVISMERET, NYELVI JOGOK ÉS NYELVHASZNÁLAT (Horváth István)	185
3.1. Az erdélyi magyar nyelvi közösség jellegzetességei a romániai népszámlálások tükrében	185
3.2. Az erdélyi nyelvi helyzet, nyelvismeret a népszámlálási statisztikákon túl	192
3.3. Hivatalos nyelvi státusz, nyelvi jogok és azok alkalmazása	198
3.4. Médiafogyasztás	221
3.5. Nyelvhasználati minták	224
3.6. Következtetések	225
4. JOGI KERETEK (Fábián Gyula)	231
4.1. Az 1989-es helyzetkép	232
4.2. Alkotmány és kétoldalú szerződések	236

TARTALOM

4.3 Az identitáshoz való jog és az etnikai arányok megváltoztatásának tilalma	240
4.4 A diszkrimináció és a hátrányos megkülönböztetés tilalma	247
4.5 A nemzeti jelképekhez és ünnepekhez való jog	253
4.6. A vallásgyakorlás joga	257
4.7. Az önkormányzati jogosítványok	259
4.8. A külfölddel való akadálytalan kapcsolattartás joga	267
4.9. Anyanyelvhasználat az igazságszolgáltatásban	270
5. ERDÉLYI MAGYAROK: KISEBBSÉG, POLITIKAI KÖZÖSSÉG VAGY DIASZPÓRA?	
(Kiss Tamás, Toró Tibor, Székely István Gergő)	277
5.1. Kisebbség a többség szemében	278
5.2. Az erdélyi magyar politikai mező	293
5.3. Magyar állampolgárság- és nemzetpolitika	324
6. OKTATÁSÜGY (Papp Z. Attila, Márton János)	
6.1. A kisebbségi oktatáspolitikai és a magyar oktatási hálózat	341
6.2. Statisztikai helyzetkép	344
6.3. Jogi környezet	347
6.4. Óvodák	351
6.5. Általános iskolák	352
6.6. Középiskolai oktatás	354
6.7. Szakmunkásképzés	355
6.8. Magyar nyelvű felsőoktatás	356
6.9. Oktatás szórványban	359
6.10. Felnőttképzés	360
6.11. A kompetenciamérések tanulságai	361
6.12. Meghatározó folyamatok	371
7. EGYHÁZAK ÉS VALLÁSI ÉLET (Kiss Dénes)	
7.1. Vallásosság és vallási élet. Statisztikai helyzetkép	375
7.2. Az egyházak intézményrendszere	380
7.3. Az egyházak társadalmi intézményei, tevékenysége	385
8. NYILVÁNOSSÁG ÉS MÉDIAFOGYASZTÁS	
8.1. Az erdélyi magyarok nyilvánosságának általános jegyei (Magyari Tivadar)	397
8.2. Médiaszerkezet, médiafogyasztás a 21. század második évtizedében (Kiss Tamás)	408

ELŐSZÓ

Gyakorló egyetemi oktatóként az elmúlt évek során számtalanszor szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a hallgatók nagy vonalakban sincsenek tisztában a határon túli magyar közösségek viszonyaival. Közben a hazai és külföldi magyar tudományosság a kisebbségi közösségek kutatásában rendkívül jelentős eredményeket ért el, amelyek összefoglaló munkákban, például a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, *Kárpát panel 2007* vagy a *Határon túli magyarság a 21. században* kötetekben is megjelentek. A romániai magyarság vonatkozásában az erdélyi folyóiratokban (*Magyar Kisebbség*, *Erdélyi Társadalom*, *Székelyföld*, *Korunk*), a különböző tudományos műhelyek könyvsorozataiban (*Erdélyi Múzeum Egyesület*, *Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport*, *Kriza János Néprajzi Társaság*, *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet*, *Sapientia EMTE*) is jelentős számú értékes munka jelent meg. Ezek jó része tudományos segédletekkel, adatbázisokkal együtt elérhető az *Erdélyi Magyar Adatbank*ban is. Ugyanakkor az 1990 után intézményesülő, szerteágazó és színvonalas kutatási eredményeket hozó külföldi magyar kutatások a lehetségesnél sokkal kevésbé szervesültek a magyarországi tudományos életben. Ezért tartjuk fontosnak e kötet megjelentetését.

A hiányt felismerve határoztuk el, hogy elsősorban a felsőoktatás igényeit figyelembe véve, az egyetemi oktatás színvonalának emelése és bővítése, továbbá az oktatók és a hallgatók munkájának megkönnyítése érdekében tekintjük át a romániai magyarság történetét. A könyv olvasói célcsoportja a felsőoktatásban résztvevők mellett a politikai döntéshozók, a középiskolai tanárok, a téma iránt érdeklődők.

Ez a kötet az utóbbi 25 év romániai magyarságra vonatkozó történeti-társadalmi-politikai kutatásainak szintézisére törekedett. A kisebbségi közösséget mint társadalmi önszerveződést tárgyaljuk, szélesebb történeti keretben, illetve Románia és Erdély társadalmi viszonyaiban értelmezzük.

A címben ígérthez képest többet adunk az 1918-ig visszanyúló történeti áttekintéssel, amely az 1989 utáni kisebbségtörténeti kutatásokat próbálta

összegezni. Ugyanakkor a romániai magyar intézményességnek hiányoznak olyan mezői (például egyesületek, közművelődés, tudományosság), ahol a szerkesztők nem találtak átfogó kutatásokat vagy szerzőket.

Jelen kötetünk szerzői a téma romániai és magyarországi szakértői, nagyrészt a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet és az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének munkatársai.

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik áldozatos munkájukkal a kötet megjelenését lehetővé tették/teszik, elsősorban is a Károli Gáspár Református Egyetemnek és a Kiadónak.

Budapest, 2017 nyarán

A Szerkesztők

1. ROMÁNIA MAGYARSÁGPOLITIKÁJA 1918–1989

BÁRDI NÁNDOR

A kötet a romániai magyarság 1989 utáni társadalmi-politikai helyzetével foglalkozik, ez a tanulmány pedig a történeti előzményekről ad áttekintést. Könyvünk nem szenvedéstörténetet ír, így itt sem a romániai magyarság hanyatlástörténetéről, a „szükségyszerű” évszázados demográfiai, társadalmi, gazdasági, kulturális visszaesésről lesz szó. Egy olyan közösséget szeretnénk bemutatni, amelyik a 20. század rendkívül változó romániai, román–magyar és tágabb regionális, nemzetközi viszonyai között adottságaival és forrásaival kereste a helyét. Vezetői nemcsak elszenvedői voltak az eseményeknek: a gyakori és radikális politikai-hatalmi változásokra különböző válaszokat dolgoztak ki, és ezek megvalósítása érdekében döntéseket is hoztak. Azt, hogy a pusztán magyarul beszélők csoportja helyett kisebbségi magyar közösségről beszélhetünk – amely önmagát képes romániai magyar kisebbségi társadalomként elképzelni –, az elitek tevékenysége mellett a folyamatosan újrászerveződő, etnikailag integrált romániai magyar intézményességre vezetjük vissza.

Ebben a fejezetben, miután megpróbálom tisztázni, hogy történetiségében miről is beszélünk – hogyan is értelmezhető a romániai magyarság fogalma a 20. században –, részletes periodizációt adok (1.1.–1.2.). Ezt követően Románia két világháború közti magyarságpolitikáját tekintem át (1.3.). Majd a politikai érdekérvényesítés lehetőségeit vázolom (1.4.). Az 1944 utáni történéseket már nem tudom tematikusan taglalni, hiszen alaptétele az, hogy az államszocializmusban nincs mód a kisebbségpolitika intézményesülésére, hanem az adott ország magyarságpolitikáján belül alakulnak a kisebbségi közösségek lehetőségei. Ezért itt a kronológiai tagolással éltem, az 1944–1947 közti évekre (1.5.), a Gheorghiu-Dej meghatározta időszakra, 1948–1965 (1.6.), illetve a Ceaușescu-korszakra, 1965–1989 (1.7.) bontva a történetet. Végezetül a nyolcvanas évek második felére vonatkozó helyzetképet vázolok, és a hét évtized magyarságpolitikáját alakító legmeghatározóbb viszonylatokat taglalom (1.8.). Így míg az 1944 előttiokről vázlatosan szólok, inkább csak a kereteket felvázolva, addig

a második világháború után történekről eseménytörténeti összefoglalót kell adnom, mert ekkor már sokkal kevésbé lehet a magyar közösség története a román pártállami működésben szétbogarzni, külön szerkezetként értelmezni. Ezzel is tudatosítani szeretném, hogy a romániai magyarság évszázados történetében a két világháború között és 1989 után intézményesülhetett mint politikai közösség, de az államszocialista korszakban csak a pártállami viszonylatokban (azoknak alárendelve) szerveződhetett, tematizálhatta sajátosságait, problémáit. De mindez mindvégig politikai alkufolyamatokban működött – az egyéni kijárásoktól a pártpolitikáig –, különböző minőségekben intézményesülve.

1.1. A ROMÁNIAI MAGYARSÁG FOGALMÁNAK TÖRTÉNETI KÖRÜLÍRÁSA¹

Magyarország és a kárpát-medencei nemzetiségek, a magyarsággal szomszédos népek kapcsolata két évszázada a párhuzamos nemzetépítések története. 1918-tól kezdődően éppen ezek közé az állam- és nemzetépítések közé szorultak a közép-európai magyar kisebbségek, amelyek egészen addig a magyar nemzetépítés részesei voltak. Ezt követően pedig – mivel közösségeiket a nemzeti együvé tartozás szervezte – a kisebbségi elitek mint kisebbségi nemzetépítők léptek fel. Ebből adódik az a helyzet, hogy a romániai, a szlovákiai, a szerbiai és az ukrainai magyar kisebbségek mint politikai közösségek részesei az adott ország politikai rendszerének (közösségének?), de nem részesei az adott politikai nemzetnek (pl. a románoknak).² Azért sem válhattak azzá, mert a szomszédos nemzetépítések épp a magyar kisebbségi közösségek társadalmi, gazdasági pozícióival szemben mentek végbe. Az államszocializmus időszakában a pártállami homogenizáció, a hetvenes évektől pedig erre ráépülve a hatalmi legitimációként használt nemzeti retorika határozta meg a szomszédországi magyarságpolitikákat.

Az anyaország–nemzeti kisebbség–honállam (többségi nemzetállam) hármas modelljét két elemmel bővíthetjük.³ Egyrészt a korszak és a nemzetközi helyzet hozta világnézeti, *ideológiai szocializáció* is fontos (különösen az államszocializmusban) negyedik elemként. Másrészt az ezt a négyes integrációs viszonyrendszert működtető elitet az idővel változó szocializációs keretek szerint *generációs csoportokra* tagolhatjuk.

¹ A fejezet a következő munkán alapul: Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Pro Print, Csíkszereda, 2014. 9–36.

² Ezt az okfejtést bővebben kifejtve lásd Bárdi Nándor: *Nép, nemzet, szuverenitás, Fundamentum*, 2006/2. 81–89.

³ Rogers Brubaker: *Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az Új Európában*, in *Uő: Nacionalizmus új keretek között*, Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2006. 61–82.

Mindezt egyetlen ábrával a két világháború közti időszakból kiindulva a következőkben foglalhatjuk össze:

A kisebbségi közösségek működéséről kialakult történeti képünk azon alapszik, hogy a nemzetállami kihívásokra adott válaszok sorozatáról, védekező önszerveződésről van szó. De azt is jól tudjuk, hogy az emberek saját otthonukban, lakóhelyükön saját gyakorlataik, rítusaik szerint hozzák a döntéseiket. A Trianon következtében a magyar nemzetépítésből kiszakadt *kényszerközösségek* egy generáció, illetve két évtized alatt *regionális sorsközösségekké* alakultak.⁴ A kisebbségi elit ezeknek az életvilágoknak ad érvanyagot és szocializációs keretet egy saját közösségi „mi” tudat kialakításához. Ebben az érvelésben az a legfontosabb, hogy a kisebbségi magyar közösségek a saját régiójukban *őshonosok*. Tudatosan ragaszkodnak életvilágaik fenntartásához. „Beilleszkedésük” épp azáltal lehetséges, hogy saját lakóhelyükön mennyiben tudják az otthonosság érzetét megteremteni. Hazafogalmuk – a többségi nemzethez tartozók egy politikai közösséghez/országhoz való kötődése helyett – alapvetően a szülőföldre (regionális otthonukra) vonatkozik azzal együtt, hogy a legkülönbö-

⁴ Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek, in Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*, Budapest, MTA, 2002, 17–30.; Uő: Egy évszázad kisebbségben, *Korunk*, 2010/4. 59–76.

zőbb mértékben, de egyszerre kötődnek az „anya”-országhoz/etnokulturális közösségük egészéhez és az állampolgárság szerinti államukhoz.⁵

A két világháború között a közösség reprezentánsai – az egységesítő, nemzetállami törekvésekkel szemben – *nemzetkisebbségként* azonosították a romániai magyarságot: egy adott nemzet más nemzetállamban kisebbségként élő részeként. E külön politikai kollektivitás közösségi integrációjának a feltétele a közösségi önkormányzat, de minimum a közösséggel szembeni (nyelvi, gazdasági, intézményi) diszkrimináció megszüntetése lehetett volna.

Ezzel szemben a többségi társadalom mint a történelmi Magyarország maradékára tekintett a romániai magyar kisebbségre, és *birodalmi kisebbségként* kezelte azt. Pozícióvédelme, önszerveződése, kapcsolata az „anya”-országgal egyben a történelmi Magyarországot idézte, és biztonságpolitikai kérdéseket vetett fel. Tehát ha az adott korszakra nézve a romániai magyarságot kategorizálnánk, akkor egy *olyan őshonos kisebbségről* beszélhetünk, amely *nemzetkisebbségi státuszt* vár el, miközben *honállamában birodalmi kisebbségként kezelik*, és önszerveződését, örökségvédelmét ez utóbbi kategorizáció miatt *biztonságpolitikai kérdésnek* tekintik. A második világháború után lényegében ez a modell variálódott tovább, amelyről a periodizáció kapcsán lesz szó.

1.2. POLITIKATÖRTÉNETI PERIODIZÁCIÓ⁶

A külhoni magyarság történetét négy nagy korszakra oszthatjuk: a világháborúk közti időszakban két utódállamban alkotmányos királyságban,⁷ két országban pedig polgári köztársaságban élt a kisebbségi magyarság (1918–1938/1940/1941).

Az első és a második bécsi döntés után, illetve Jugoszlávia megtámadását követően a második világháború végéig tartó korszakban a kisebbségi magyarok lakta területek döntő része visszakerült Magyarországhoz. A fiatalabb magyar népesség először, az idősebbek újra a többségi nemzethez tartoztak (1938/1940/1941–1944). A Szlovákiában és Dél-Erdélyben továbbra

⁵ Itt születés szerinti állampolgárság volna a pontosabb fogalmazás, mivel majdnem 1 millió kettős állampolgár él a Magyarországgal szomszédos országokban. A külhoni magyarok hazafogalmáról Papp Z. Attila: Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős állampolgárság által, *Regio*, 2014/2. 118–155.

⁶ A fejezet alapját képező tanulmány: Bárdi Nándor: *Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára*, in Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*, Budapest, TLA, 2004, 251–274.

⁷ Később mindkét országban királyi diktatúrát vezettek be: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 1929-ben, Romániában 1938-ban.

is kisebbségben maradt magyar népesség közösségi revitalizáció hiányában egzisztenciálisan és nemzeti tudáskészletét tekintve jelentősen meggyengült.

A harmadik korszak az államszocializmus időszaka a szocialista világrendszeren belül,⁸ amelyben az ausztriai magyarságot leszámítva valamennyi csoport szembesült a szocialista nemzetiségpolitika országonként különböző változataival (1944–1989).

Románia esetében ez fogalmilag azt is jelenti, hogy a két világháború között az ott élő magyarságot „nemzeti kisebbség”-nek nevezték, majd 1944 után „nemzetiség”-ről, illetve „együttélő nemzetiség”-ről, 1984 után pedig egyre gyakrabban „magyar nemzetiségű román dolgozók”-ról volt szó.⁹ Ez a terminológia a politikai viszony változásait is magában hordozza. Hiszen a nemzeti kisebbség kifejezésben egy másik nagyobb közösség (nemzet) az adott országban kisebbségbe került önálló csoportjáról van szó. A nemzetiség szó már egy önálló, a nemzettől eltérő entitást jelez, és nem utal sem a kisebbségi létre, sem az „anya”-ország létezésére. A „magyarul beszélő román dolgozó” kifejezés pedig már pusztán a nyelvi különbségre utal.

Az 1990-ig tartó időszak legfontosabb töréspontja – az első világháborút követő impériumváltásokat és békeszerződéseket mint genezist leszámítva – 1944–1948. Ezen a korszakhatáron négy alapvető dologban változott meg a magyar kisebbségek helyzete.

A két világháború között működő kisebbségi magyar pártok parlamenti és önkormányzati választásokon nyertek legitimitást magyar választóiktól. Ennek nyomán fogalmazták meg kisebbségpolitikai koncepcióikat, végezték érdekvédelmi munkájukat. Ez az alkotmányos monarchiák, illetve a polgári köztársasági államformák, pontosabban a II. világháború után a jogállamiság és a parlamenti demokrácia megszűntével megváltozott. A magyar érdekeket az adott ország többségi kommunista vezetése által felülről létrehozott szervezetek (például a

⁸ Jugoszlávia és Ausztria kivételével a másik három érintett ország a Varsói Szerződés és a KGST tagállama volt. A kétpólusú világrendszerben a Szovjetunió érdekszférájához tartoztak. Belső berendezkedésüket tekintve a kommunista párt és az államigazgatás ezekben az országokban összeolvadt.

⁹ A két világháború között az 1923-as alkotmány csak vallási kisebbségeket, míg az 1938-as „faji kisebbségeket” is elismert. De mind a magyar, mind a román szóhasználatban a nemzeti kisebbség/népkisebbség (minoritățile naționale) volt az általános. Erre lásd Ioan Scurtu – Liviu Boar (coord.): *Minoritățile naționale din România, 1918–1925, Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1995; Ioan Scurtu (ed.): *Minoritățile naționale din România, 1931–1938, Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1999; Az 1944 utáni viszonyokról: Vincze Gábor: A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig, in Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*, Csíkszereda, Pro-Print, 1999, 179–180., 217–218.

Magyar Népi Szövetség), illetve egyes személyek, értelmiségi csoportok próbálták érvényesíteni. Mögöttük azonban nem volt ott a saját nemzetkisebbségi csoportjuk által választással jóváhagyott megmérettetés. *Ebben a helyzetben már nem önálló kisebbségpolitikáról* volt szó – mint a két világháború között és 1989 után –, *hanem az adott ország/a többségi pártvezetés magyarságpolitikáján belüli érdekérvényesítésről*. A kisebbségi közösség nem fogalmazhatta meg külön jövőképét, nem beszélve arról, hogy saját vezetőit nem választhatta meg, és intézményeit sem ellenőrizhette. Mindez a „lenini nemzetiségpolitika” közegében működött, amelynek nagyon leegyszerűsítve az volt a lényege, hogy előbb szerezzék meg a hatalmat a kommunisták (akiket a demokratikus centralizmus elvét alkalmazva¹⁰ egyetlen központból irányítanak), majd aztán a proletár internacionalizmus¹¹ alapján kezelik a nemzetiségi problémákat.

A másik korszakos változást az államosítások, a kollektivizálás, az egyházi és közösségi *tulajdon elvétele* jelentette. Ezzel nemcsak jelentősen csökkentek a magyar kisebbségi közösségek társadalmi és gazdasági pozíciói, hanem a közösségi intézményeik fenntartása is lehetetlenné vált. Fokozta a helyzetet, hogy a térségben *megszűnt a jogállamiság*, a békeszerződésekkel pedig fölszámolták a két világháború között legalább figyelemfelhívásra alkalmas nemzetközi panaszforumot.¹² Az intézményes leépülés, atomizálódás folytatódott azáltal, hogy a negyvenes évek végétől 1956-ig gyakorlatilag nem lehetett magánútlevelemmel utazni, és ezzel lezárultak a Magyarországgal való kapcsolat-tartás lehetőségei.¹³

Az előbb jelzett társadalmi változások révén *az addig teljes rétegzettségűnek tekinthető magyar kisebbségi közösség* egyrészt *jóval homogénabbá vált*,

¹⁰ A többségi szavazással hozott döntést a kisebbségben maradtaknak is maradéktalanul érvényesíteniük kell.

¹¹ Leegyszerűsítve a „proletár internacionalizmus” lényege, hogy az egyes nemzetek proletariátusa nemcsak a saját burzsoáziája, hanem valamennyi ország burzsoáziája ellen küzd, egy nemzetközi érdekközösség jegyében, a „Világ proletárjai, egyesüljete!” (Marx–Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*) jelszóval összefoglalva. A proletariátus hazaszeretetének, a „szocialista hazafiság”-nak a célja az osztály- és nemzeti elnyomás megszüntetése. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom (1917. november) meggyengítette az „imperialista világrendszert”, és egyben a nemzetközi munkásság is támogatta a Szovjetunió létrejöttét. A nemzetiségi kérdés „megoldását” a Szovjetunióban és a szocialista országokban, a soknemzetiségű országok létrehozását, a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatását mind a proletár internacionalizmus kategóriájába sorolta az államszocialista ideológia. Valójában a Szovjetunió hegemoniáját kiszolgáló legitimációs retorika volt ez.

¹² A Népszövetség kisebbségvédelmi panaszfeljárásairól: Zeidler Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*, in Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 59–83.

¹³ Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, Budapest, Tipico Design, 2005, 20–26., statisztikák: 235–238.

másrészt pedig az országos viszonyokhoz képest *szervezetileg eltorzult*. (A vezető pozíciókat betöltő, felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok arányának csökkenése, az alacsony iskolai végzettségűek és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának növekedése miatt.) Eltűntek a külhoni magyarság földbirtokos, gyártulajdonos, pénzügyi, kereskedelmi vállalkozói és nagypolgári rétegei. Jelentősen csökkent a városi polgárság, kisiparosság száma, súlya. Ez a holokauszt, a háború alatti munkaszolgálat és a csehszlovák–magyar lakosságcsere mellett az államosításnak és a határ menti, illetve magyar kisvárosok nemzetiségi viszonyai tudatos megváltoztatásának és a gazdagparaszttság felszámolásának tudható be. Az ötvenes évekre mindenütt komollyá vált a magyar értelmiség hiánya. Ezen túl az 1938–1941 közti területgyarapodások azt hozták magukkal, hogy egyes magyarlakta területek visszakerültek Magyarországhoz, míg mások nem. Ez utóbbi területeken (Dél-Erdély, Pozsony, Bánság) a háború éveitől jelentősen csökkent a magyarság száma és társadalmi pozíciója, míg a visszacsatolt területeken, elsősorban az oktatás révén, az 1910 után született generációnak rendkívül megerősödött a magyar azonosságtudata, hiszen négy-öt évig az állam többségi nemzetéhez tartozott.¹⁴

A közép-európai országokból a második világháború alatt a *holokauszt* révén, majd az azt követő kivándorlási hullámok nyomán lényegében eltűnt a zsidóság. A németység egy része a második világháború alatt *menekült* el, illetve a maradékból 70 ezer személyt *deportáltak* a Szovjetunióba, majd *kitelepítés* révén, illetve Romániából a hatvanas-hetvenes évektől tömeges „kivásárlással” költöztek (Nyugat-)Németországba. Így a térségben a magyarság maradt a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbség. Ezért a *többségi nemzetiségpolitikák fókuszában a magyarság állt*. A lélekszámát tekintve legnagyobb etnikai kisebbség pedig fokozatosan a cigányság lett.

A magyarság politikai mozgásterét a három nagy korszakban meghatározó legfontosabb adottságokat a következőkben lehet összefoglalni:

A romániai magyarság *két világháború közti* helyzetét meghatározó kulcskérdés az volt, hogy miközben a románság Erdélyben megszerezte a politikai, közigazgatási hatalmat, addig a régió társadalmi, gazdasági, kulturális életében az ott élő kisebbségek (németek, zsidók, magyarok) domináltak. Az erdélyi románság a pozíciók elfoglalásában hátrányos helyzetbe került a bukaresti (liberális párti) elittel szemben, ahhoz viszont, hogy gazdasági pozíciókat szerezzen, tőke hiányában szintén Bukaresthez kellett fordulnia. Ráadásul politikai

¹⁴ Lásd a *Limes* című folyóirat tematikus számait: Észak-Erdély, *Limes*, 2006/2.; Dél-Erdély, *Limes*, 2010/2. Ez utóbbi bevezetője jó néhány fontos szétfejlődési szempontot felvet: L. Balogh Béni: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok, *Limes*, 2011/2. 5–10.

súlyának növelése érdekében – hogy regionális helyett országos befolyással bírhasson – pártjának (Nemzeti Párt) egyesülnie kellett a regáti Parasztpárttal. Az erdélyi magyar politika a bukaresti és az erdélyi román érdekek közé ékelődve – a pártok egymást túllicitáló magyarellenességének közegében – működött, döntően védekező, pozícióőrző magatartást tanúsítva. Ugyanakkor a városi lakosság nemzetiiségi megoszlása miatt az önkormányzati rendszer sem funkcionálhatott, hiszen ha hagyták volna szabadon működni, akkor a sérelmeiket hangoztató kisebbségek politikai bázisává vált volna.

Az 1940–1944 közti időszakban a Romániában maradt magyarság lényegében *másodrendű kisebbségi helyzetbe* került a külön jogosítványokkal bíró németiséggel szemben. Erdély megosztottsága miatt egyfajta túszhelyzet és a reciprocitás politikája határozta meg az életét.¹⁵

Az észak-erdélyi magyarság elitje pedig Magyarországon belül egyszerre akart integrálódni az adott politikai rendszerbe, és forrásokat kellett szereznie a regionális felzárkózáshoz, ugyanakkor meg akarta őrizni a kisebbségi korszakban kialakult intézményrendszerét és döntési pozícióit. Erre azért is szüksége volt, hogy *hatékonyan léphessen fel* az egész nemzet céljaként megfogalmazott *erdélyi magyar nemzeti szupremácia érdekében*.¹⁶

A második világháború utáni korszak alapp problémái *a szocialista társadalmi rendszer kiépítésében való részvételhez és a román államépítéshez való viszonyhoz* kapcsolódnak. 1944 után a politikai szövetség keresésének nem volt alternatívája. A román polgári pártok a csehszlovákiai példát látva meg akartak szabadulni a második bécsi döntésért felelősnek tartott magyarságtól.¹⁷ Az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás (1944. november–1945. március) alatt kialakult magyar baloldali önszerveződés, a Magyar Népi Szövetség társulása a kommunisták vezette Országos Demokrata Arcvonalhoz azt hozta magával, hogy „a magyarság” a szovjet típusú politikai és társadalmi átalakítás támogatójává vált.¹⁸ Ugyanakkor ez a politikai rendszer számolta fel 1947

¹⁵ L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944), in Körmeny Zsuzsanna (szerk.): *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. Budapest, XX. Század Intézet, 2004. 39–53., Uő: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*: <http://balogh.adatbank.transindex.ro/> [letöltés: 2015.03.10.]

¹⁶ Egy Gábor: *Az erdélyiség színváltozása. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitás-politikájának elemzésére, 1940–1944*, Budapest, Napvilág, 1998.

¹⁷ Viorel Achim: A második világháború alatti román lakosságcserevekről, *Múltunk*, 2007/4. 4–17.; L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között, *Kisebbségkutatás*, 2006/4. 597–620.

¹⁸ Ezt a szövetségi státuszt erősítette a kommunista párt tömegbázisigénye, a béketárgyalásokon felmutatott romániai nemzetiségpolitikai eredmények, a volt kommunista fedőszervezetből, a Magyar Dolgozók Országos Szövetségéből (MADOSZ) egyedülként létrejöheto önálló magyar politikai párt, az MNSZ politikai kommunikációja. Az MNSZ történetéről átfogó

után a kisebbségi sajátosságok intézményes működtetéséhez szükséges plurális szerkezeteket (egyházi oktatás, saját etnokulturálisan integrált nyilvánosság, egyesületek, gazdasági-társadalmi intézményesség stb.).

Szintén a rendszerhez való viszonyulás – az előbbieken már említett – speciális kérdése az, hogy ha nincs intézményes keret arra, hogy a kisebbségi közösség megfogalmazza a maga igényeit és kiválassza a maga vezetőit, akkor beszélhetünk-e egyáltalán kisebbségi politizálásról. Ha erről nem is, közösségi érdekek léteznek, és megnevezhetők – viszont ezek *képviselte már döntően a mindenkor bukaresti kormányzat* (valójában a pártközpont) *magyarságpolitikáján belül volt lehetséges*. Ezt a magyarságpolitikát pedig nem a magyar kommunisták, hanem a román állam biztonságpolitikai érdekei és annak fejlesztéspolitikája határozták meg. Az ezen kereteken belül működő magyar kulturális elit, illetve magyar származású pártapparátus – elsősorban helyi szinten –, miközben az ún. magyar érdekek képviselője, ugyanakkor az állampárti hatalom része. Tehát ez a fajta kijárásos érdekképviselés egyben legitimációs folyamat is egyben.¹⁹

A korszak alapvető kérdése, hogy a *kisebbségi azonosságtudat megőrzéséhez elegendők-e a nyelvhasználati jogok, vagy a közösség számára külön intézményesség is szükséges mindehhez*. Ez a külön intézményesség (pl. Bolyai Egyetem, Magyar Autonóm Tartomány, Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa) pedig mennyiben lehet hatékony az államszocializmus központosított, homogenizációs feltételei között?

A mindennapi élet szintjén a nyolcvanas években a romániai magyarság számára – az otthon beszűkült lehetőségek miatt – a Magyarországra való kivándorlás társadalmi mobilitási lehetőséget biztosított, és ez a nyolcvanas évek második felére meghatározó jövőképpé vált.²⁰

A romániai magyar kisebbségen belüli törésvonalak a különböző korszakokon belül a *társadalompolitika* és a *pártpolitika stratégiai kérdései* körüli belső vitákban alakultak ki. Ezeket nagyban befolyásolták a generációs, a regionális

képet adnak: Lönghárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008; Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll.): *Érdekképviselés vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944–1953*, Csíkszereda, Pro-Print, 2009.

¹⁹ Erről az ambivalens helyzetről: Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 67–90.

²⁰ Az erre vonatkozó értelmiségi vita: Cseke Péter (sajtó alá rendezte): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések 1937–1987–1995*, Marosvásárhely, Mentor, 1995. A probléma szociológiai feldolgozásához: Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása, *Korunk*, 2002/2. 31–47.

(Székelyföld, Kolozsvár, Partium–Bánság) adottságok és a társadalmi pozíciók.²¹ Mindezek előzetes figyelembevételével – a román politikatörténet áttekintésével párhuzamosan, az utóbbi két évtized szakirodalma alapján – a *romániai magyar kisebbség történetének periodizációját* foglaljuk össze az alábbiakban. Ez a szakaszolás abban segít, hogy a tagolás révén megragadhassuk a folyamatok töréspontjait, a tartalmi változásokat.

A két világháború közti időszakot öt korszakra bonthatjuk. 1918 decemberétől 1920 novemberéig (a trianoni békeszerződés magyarországi ratifikálásáig) beszélhetünk az *impériumváltás* időszakáról. Ez és az 1922 decemberéig (az Országos Magyar Párt megalakulásáig) tartó szakasz együtt a korabeli szakirodalom szerint a passzivitás kora. De mivel 1920 végétől már különböző megbeszélésekre, találkozókra, sajtóakciókra és politikai röpiratok kiadására, majd a Magyar Néppárt, illetve a Magyar Nemzeti Párt és együttműködésükből a Magyar Szövetség létrehozására is sor kerül, érdemesebb ezt az időszakot az *önszerveződés megindulásának* tekinteni.

A következő korszakok leginkább az Országos Magyar Párt politikájához köthetők.²² 1922–1926 között a párt a román politikai rendszerbe más pártokkal kötött paktumai révén tudott integrálódni (1923 – Averescu Néppártja, 1926 – Liberális Párt az önkormányzati választásokon, majd ugyanabban az évben újra a Néppárttal a parlamenti választásokon). Ezt nevezhetjük a *paktumpolitika* időszakának. 1927-ben a magyar és a német párt megpróbálkozott egy Kisebbségi Blokk létrehozásával. Ez végül nem felelt meg a németeknek, akiknek a romániai politikában az irredentának tekintett magyarokkal nem volt tanácsos együtt szerepelniük. De a magyar politikai elit sem ragaszkodott a választási blokkhoz, mert parlamenti helyeket kellett volna átadnia az együttműködés érdekében. Így 1928–1937 között az OMP egyedül indult a választásokon; ez nevezhető az *önálló politizálás* korszakának. A választási önállóságon túl a párt kilépett a nemzetközi színtérre is, hiszen ettől kezdve rendszeresen járt el a Népszövetségnél magyar panaszok ügyében. Az önállóság másik oldala, hogy mind az egyre hangosabb magyarországi revizionista propagandától, mind a romániai antirevizionista mozgalomtól elhatárolta magát.

A 22 éves korszak utolsó politikai szakasza magyar szempontból az 1938–1940 közti időszak, amikor a *királyi diktatúrában* a Nemzeti Újjászületés Frontján belül a *Magyar Népközösség* szervezi a romániai magyarságot. A kooperatív

²¹ Erről lásd részletesen Bárdi: *Otthon*, 481–516.

²² Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Budapest, Studium, 1941; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái, 1931–1940*, Csíkszereda, Pro-Print, 2007; György Béla (összeáll.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*, Csíkszereda, Pro-Print, 2003.

rendszeren belül új, az OMP vezetőinél fiatalabb és társadalompolitikailag aktívabb csoport veszi át a magyarság vezetését, és sikerül elérnie az addig az OMP-n kívül, szociáldemokrata befolyás alatt álló munkásság integrálását a szervezetbe. Ekkor azonban *a magyarság vezetőjét már nem belülről választják meg*, hanem kormányzati alku alapján tölti be ezt a tiszteet Bánffy Miklós (volt magyar külügyminiszter, akivel a bukaresti királyi udvarban is szívesen tárgyaltak).²³

A második bécsi döntés utáni időszakban a korszakolás is kétfelé válik, mivel a romániai magyarság egy része visszakerült Magyarországhoz. Észak-Erdélyben ebben a négy évben (a „kis magyar világban”) közigazgatási szempontból négy időszakot különíthetünk el,²⁴ de ennél meghatározóbb tanulmányunk tekintetében az Erdélyi Párt stratégiájának tagolása. Az Erdélyi Párt történetében az 1940 októbere (az erdélyi képviselők behívása a parlamentbe) és 1941 májusa közti időszak a *pártszervezés* időszaka. 1942. február–júniusig a párt megpróbálja az erdélyi regionális érdekeket önállóan képviselni, de a Bárdossy-kormányval kénytelen megállapodást kötni, amelynek értelmében elfogadják a miniszterelnök vezérségét, viszont cserében a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) nem szervezkedik Erdélyben. Tehát a párt a kormánypárt szatelitje lett. A következő töréspont 1943 ősze, amikor *a pártvezetés a megváltozott hadi helyzetben már a háború utáni lehetséges állapotra koncentrál*, és Erdélyben próbál ehhez szövetségeseket keresni a baloldalon. Ezt töri meg Magyarország német megszállása (1944. március 19.), amikor is *a párt parlamenti képviselőinek egy része kitart a háború mellett, míg a másik része keresi a kapcsolatot a németellenes erőkkel*. Majd ez utóbbi csoport a román kiugrással egy időben Kolozsvárt létrehozza a Magyar Tanácsot, amely megpróbálja a budapesti kormányt a mielőbbi fegyverszünetre rávenni.

Dél-Erdélyben a Romániai Magyar Népközösség 1940 novemberétől működhetett Gyárfás Elemér vezetésével; ő vezérelvet érvényesített Szász Pál és Márton Áron demokratikus irányvonalával szemben, akik 1944 májusában ki is váltak a szervezet vezetéséből.²⁵

²³ A Magyar Népközösségről: Horváth Sz.: *Elutasítás*, 219–237.

²⁴ A második bécsi döntés és az észak-erdélyi katonai közigazgatás időszakát (1940. augusztus 30.–1940. november 26.); a polgári közigazgatást Magyarország német megszállásáig (1944. március 19-ig); majd a Sztójay-kormány az észak-erdélyi főispánok egy részét lecserélve háborús végjátékot folytatott; az ezt követő Lakatos-kormány a román kiugrás és a szovjet csapatok közeledtével az észak-erdélyi hadművelleti területen védekezésre próbált berendezkedni (1944. október elejéig, amikor a szovjet csapatok megszállták Kolozsvárt is).

²⁵ L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között, *Limes*, 2010/2. 29–44.

Az 1945 utáni periódust három nagy korszakra oszthatjuk.²⁶ Az 1944-től a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásáig, illetve a Magyar Népi Szövetség megszüntetéséig tartó időszak az első, majd ezt követően a Gheorgiu-Dej-, illetve a Ceaușescu-korszakról (1952–1964, 1965–1989) beszélhetünk.

Az első időszak (1944–1952) további három szakaszra bontható: a román államapparátus erdélyi visszatérésének időszakára (1944. augusztus–november); a román közigazgatás észak-erdélyi szovjet kiutasítása után kialakult helyi baloldali közigazgatás működésére (1944. november–1945. március); a Groza-kormány kétarcú magyarságpolitikájára (1945. március–1948. december), amikor egyszerre vannak jelen a román politikában a béketárgyalásokon elért siker és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) magyar érdekvédő politikája, de a fokozódó sérelmek is (CASBI-ügyek; iskolák államosítása stb.). Ezt követi az MNSZ felszámolása és a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrehozása (1948–1953).²⁷

Az államszocialista korszakon belül a *Gheorghe Gheorghiu-Dej* újbóli megerősödésével (1952) kezdődő időszakban 1956-ig egyszerre épül a Magyar Autonóm Tartomány és folyik magyar nyelvi keretek között a társadalom-átalakítás, míg a Székelyföldet magában foglaló tartományon kívül a magyar nyelvhasználat beszűkül, elkezdődik a kulturális intézményrendszer leépülése, elrománosítása.²⁸ A második szakasz az 1956 tavaszától 1957 elejéig tartó időszak lehet, amikor megélnéknélnek a Magyarországgal fenntartott kapcsolatok, és a magyar forradalom nyomán Romániában is desztalinizációs mozgalmak, szervezkedések indulnak el. Ugyanakkor a magyar forradalmat követően az RKP-n belül a Gheorghiu-Dej vezette vonal megerősödése, 1958-ban pedig a szovjet csapatok kivonása után a román pártvezetés új stratégiát alakít ki a nemzetiségi kérdés kezelésére, a „revizionizmus” (a kifejezés mindkét értelmében: ideológiai/nemzetpolitikai) megakadályozása érdekében. Az 1956/1957–1961 közti időszak a megtorlás, illetve a konszolidálás időszaka, amikor is a szeparatizmus elleni harc jegyében sor került az önálló magyar intézmények román intézményekkel történő összevonására, románosítására (Bolyai Egyetem, középiskolák, a MAT

²⁶ Ebben a periodizálásban Vincze Gábor felosztását vettem alapul: Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*, Csíkszereda, Pro-Print, 2003, XV.

²⁷ A MAT létrejöttének és működésének feldolgozását adja: Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960*, Csíkszereda, Pro-Print, 2008.

²⁸ Kálló Iván bukaresti követ jelentése Kállai Gyula külügyminiszternek a partiumi körútján tapasztaltakról. (Részlet.) Bukarest, 1950. szeptember 21; Részletek a Bolyai Tudományegyetem pártbizottsága megbízásából készült jelentésből. Kolozsvár, 1954. december–1955. március, in Vincze (összeáll.): *Történelmi*, 137–139., 179–190.

átalakítása).²⁹ Az ezt követő néhány év (1961–1965) ezeknek az intézményes változásoknak a konszolidálását szolgálta.

A *Ceuşescu-korszakon* belül is négy időszakot különíthetünk el. Az 1965–1968 közti szakaszt a nemzeti függetlenségi politika hangoztatásával együtt a liberalizációs tendenciák és új magyar politikusok, értelmiségi csoportok megjelenése jellemzi. A következő 4–6 év a magyar elittel történt kiegyezés időszakának tekinthető, az intézményalapításokkal, a saját kulturális örökség ápolásának nagyobb lehetőségével (a „lélegzétvétel időszaka”, 1968–1972–1974).³⁰ Ezt követően éri el a magyarságpolitikát is a „kis kultúrforradalom”, és az intézmény-leépüléssel együtt a nacionalista tendenciák is felerősödnek, majd egyre nyíltabb konfliktus alakul ki a magyarországi pártvezetéssel (1977–1983–1986).³¹ A nyolcvanas évek második felétől, a Lăncrănján-ügy (amelyet később tárgyalok) körüli tiltakozásoktól kezdve a romániai magyar pártelit is megbízhatatlanná vált, a pártdokumentumokban pedig egyre gyakrabban tűnt fel a magyarul beszélő románok kifejezése.³² Ezzel párhuzamosan az 1970-es évek második felétől színre léptek a rendszerrel való együttműködést elutasító magyar értelmiségiek. 1982-ben kiadják az *Ellenpontok* illegális folyóiratot, és ebben emberi jogi alapon fogalmazták meg a romániai magyarság közösségi követeléseit a helsinki folyamat ellenőrzésére hivatott madridi utókonferenciának.³³

Az integrációs folyamatokat vizsgálva – a romániai magyar kisebbség történetét korszakoló töréspontokon végigtekintve – folyamatosan *reintegrációs* törekvéseket látunk. A kisebbségi lét hátrányainak kezelése, egy azt megelőző helyzet visszaállítása a cél, a lehetőségekhez képest a politikai, kulturális, nyelvhasználati szférában, ahol és ahogyan lehetett. A magyar kisebbségi elitek saját maguk számára megfogalmazott küldetés- és hivatástudata e köré épült.

²⁹ Bottoni: *Sztálin*, 241–424.; Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*, Csíkszereda, Pro-Print, 2006.

³⁰ Novák Csaba Zoltán (összeáll. bev. tan.): *Aranykorszak? A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*, Csíkszereda, Pro-Print, 2011; Novák Csaba Zoltán (összeáll. bev. tan.): *Holtvágányon. A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*, Csíkszereda, Pro-Print, 2017.

³¹ 1977: Nagyvárad–Debrecen találkozó: Kádárnak sikerült elfogadtatnia a konzulátusok felállítását, de lényegében sem a kétoldalú kapcsolatok, sem a magyar kisebbség helyzete nem javult; 1982–1983: magyarellenes kiadványok megjelentetése; 1986–1987: az *Erdély története* kötetek magyarországi megjelenésére reagáló romániai kampány.

³² Vincze Gábor: Lăncrănjántól Lăncrănjánig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből, *Magyar Kisebbség*, 2006/3–4. 262–352.

³³ Memorandum a helsinki konferencia megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz, valamint a Programjavaslat, in Tóth Károly (sajtó alá rendezte): *Ellenpontok*, Csíkszereda, Pro-Print, 2000, 316–322.

Ennek dinamikája, leegyszerűsítve: egy-egy politikai korszak elején a kulturális elit kezdeményezésére létrejött a politikai és társadalmi érdekérvényesítés intézményrendszere, majd egy bizonyos idő után ez konfrontálódott Románia magyarságpolitikájával, pontosabban annak ellenérdekeltségeibe ütközött. Ha nem folyamatában, hanem az etnopolitikai kezelési módok felől nézzük a kérdést, azt látjuk, hogy az egyik végpont a nyelvhasználati jogok biztosítása a magánéletben, a másik pedig a párhuzamos kisebbségi társadalom kiépítése és működtetése a nemzeti autonómia keretei között, amelyekben a magyar kisebbségpolitika/érdekérvényesítés megfogalmazódhatott. Itt lényegében a végső cél a kisebbségi helyzetből a „társnemzeti” státusba való emancipáció, de a politikai alkufolyamatok sohasem jutottak el a kisebbségvédelem közjogi garantálásáig.³⁴ A kisebbségi elit meghatározta nyilvános kisebbségpolitikai közbeszédben a saját társadalom csak a harmincas években és az 1944–1948 közötti időszakban jelent meg külön intézményességgként. (Így volt ez Észak-Erdélyben 1940–1944 között is, csak hogy akkor nem kisebbségi magyar elitről, hanem regionális elitről volt szó.) A húszas években a „magyar társadalom” lényegében az erdélyi városi, modern világot is jelentette, így a magyar probléma szinte azonos volt az erdélyi regionális modernizációs problémákkal. Mindez az ötvenes-hatvanas években változott meg lényegesen. (A köztes időszak – a harmincas évek második fele; az 1940–1944 közötti időszak; vagy az MNSZ történetének első korszaka; 1944–1946 a kisebbségi társadalom önálló intézményességének kialakulása – az, amelyet később újra és újra restaurálni szeretnének a magyar kisebbségi elitcsoportok.)

Nemzeti alapon szervezett kisebbségi magyar intézményrendszer a húszas évek közepétől a negyvenes évek második feléig létezett, majd erősen redukált módon a Bolyai Egyetem és a Magyar Autonóm Tartomány reprezentálta ezt. A hatvanas évek végétől pedig a kvázi társadalomszervezési funkciót ellátó, magyar nyelven működő kulturális média és az oktatási intézmények vették át a szerepkört.³⁵ Ezek ugyanakkor a politikai rendszer szocializációs intézményeként is működtek.

A magyar intézményrendszer beszűkülése mellett végig kulcskérdés, hogy ezen intézmények felett ki és hogyan gyakorolja az ellenőrzést és a vezetők kiválasztását. 1944 után ez jórészt az adott korszak, a pártállam magyarságpolitikájának függvénye. A kisebbségi elitek saját társadalmuk általi ellenőrzésének problémája

³⁴ Ez alól kivételt képez az 1945-ös Nemzetiségi statútum esete, de azt az észak-erdélyi magyar politikusok kevesellték, illetve a jogszabályt különösen 1947 után nem alkalmazták a mindennapi gyakorlatban.

³⁵ A megyei és országos magyar sajtótermékek, a Kritérium Könyvkiadó, a magyar színházak, a rádió és televízió magyar adásai, Hargita és Kovászna megyei közművelődési intézmények.

az egész magyar kisebbségtörténeten végigvonul. A belső választásokon alapuló kontroll hiányában ezért értékelődik fel a kisebbségi élet erkölcstana, az egység- és a hagyománykultusz mint az elit által számon kérhetőnek hitt norma.

A magyarság- és kisebbségpolitikai cselekvési lehetőségek beszűkülésével a nyolcvanas évekre az értelmiség társadalmi felelősségvállalása is a helyben maradásra és a saját társadalomnak szánt *üzenetekre korlátozódott*. 1989 után ez az utóbbi „céltételező üzenő” és a „vesztesség” beszédmod megmaradt a kisebbségi közéletben, miközben a helyzetek és a szereplők teljesen megváltoztak, s ezzel együtt az integrációs viszonyok is átalakultak. Az így létrejövő társadalom- és identitáspolitikai hiányok és irányok elemzése azonban már a kötet következő tanulmányainak feladata.

1.2. ROMÁNIA MAGYARSÁGPOLITIKÁJA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A bukaresti kormányzatok két világháború közti magyarságpolitikája döntően a különböző fejlettségű régiókkal kiegészült ország fővárosából irányított egységesítési folyamatban, valamint Románia és Magyarország nemzetközi kapcsolatainak viszonylatában értelmezhető. Az elképzelt román berendezkedési modell a homogén nemzetállam 19. századi franciaországi mintája volt. Az ehhez vezető utat másként képzeltek el az erdélyi nemzeti párti és a bukaresti politikusok. Az erdélyi románság nagy részét maga mögött tudó Iuliu Maniu olyan integratív politikát hirdetett meg, amely nyílt diszkrimináció helyett a románság társadalmi-gazdasági megerősítésére, modern intézményrendszer kiépítésére helyezte a hangsúlyt. Mindennek alapját az állampolgári jogegyenlőség képezte, mintegy az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikai mintákat követve Maniu a nemzetiségi kérdést a nyelvhasználati problémákra szűkítette, a kisebbségi oktatásügyet pedig az egyházakra bízta.³⁶

Míg az erdélyi román elit egy hosszú történelmi folyamat betetőzésének tekintette Nagy-Románia új államként való létrejöttét, addig a bukaresti liberális párti Ion I. C. Brătianu és követői úgy tekintettek Erdélyre, mint olyan területre, amelyet fegyveres és diplomáciai eszközökkel szereztek meg, és nem új, hanem megnagyobbodott államiságról van szó.³⁷ A Liberális Párt az első világháború előtti Románia – román nemzeti szempontból Dobrudzsában és Moldvában sikeresen asszimiláló – diszkriminatív nemzetiségpolitikáját kívánta folytatni. Maniu koncepciójából kitűnik, hogy az erdélyi románság gazdasági és társadal-

³⁶ Iuliu Maniu: *Problema minorităților*, București, Institutul Social Român, 1924, 22.; magyarul: A kisebbségi probléma, *Limes*, 1998/4. 257–276.

³⁷ Sextil Pușcariu: *Problema ardeleană în politica românească*, Cluj, 1931.

mi egyenrangúságát, sőt fölényét szeretne volna elérni a régióban, de nem direkt, erőszakos módszerekkel, hanem a saját etnokulturális csoportja modernizációjának komoly állami támogatásával. Ezzel szemben Vintilă Brătianu nyíltan megfogalmazta, hogy „a fiatal román népnek új kultúrát kell megteremtenie a régi királyságban érvényesülő germán és az ország keletén felfedezhető szláv kultúra helyében. A régi kultúrák megszüntetése legjobban úgy valósítható meg, ha elvonjuk alóluk a gazdasági alapot. Így leszegényítjük az illető régi kultúrájú népeket, s visszavetjük kezdetleges életmódokba, süllyedésbe, meghasonlásba és társadalmi züllésbe. Így lesz a magasabb kultúrából rom, amelyen felépülhet aztán az új és egységes román kultúra”.³⁸ Lényegében ez az utóbbi, diszkriminatív stratégia lett a politikában meghatározó. Az erdélyi városok elrománosítását, a gazdasági pozíciók megszerzését másként nem lehetett rövid idő alatt megvalósítani. A pártpolitikai versenyben a magyaroknak tett legkisebb engedmény is a nemzetietlenség vádját vonta maga után.³⁹ A bukaresti kormány által létrehozott Kisebbségi Államtitkárság (1931), majd az 1938. évi Kisebbségi Főkormánybiztosság, illetve a Kisebbségi statútum külső propagandacélokat szolgált, lényegi kisebbségi problémákat nem tudott kezelni.⁴⁰

Irina Livezeanu alapvető munkája szerint ennek az egységesítő román nemzetépítésnek a kulturális expanzió a lényege.⁴¹ Ezért az egységesítést csak az etnikai átrétegződés állami támogatásával lehetett megvalósítani. Ennek az átrétegződésnek a tartalma a román nemzetiségűek városi lakosságon belüli többségének megteremtése, az iskolai végzettség terén magasabb mutatóiknak és a foglalkozási szerkezeten belüli jobb, vezető pozícióik biztosítása volt, párhuzamosan a magyarok és a magyarok lakta régiók marginalizálásával. A jelenkori Erdélyben a két világháború között a városi lakosságon belül a magyarság, a magyar anyanyelvű zsidóság és a németiség voltak a meghatározó társadalmi csoportok. Ezért a romániai magyarság szociológiai értelemben az adott korszakban nem tekinthető kisebbségnek a társadalmi pozíciói alapján, pusztán a demográfiai súlyát tekintve. Itt nem a számbeli viszonyról van szó, hanem a gazdasági, a kulturális, a társadalmi életben betöltött domináns, mintaadó szerepről.⁴² A két világháború között a román állam a politikai-közigazgatási

³⁸ Vintilă Brătianu 1926. október 30-án Turnu Severinben tartott beszéde. Közzölte a *Viitorul*, 1926. november 2.

³⁹ A romániai regionális egységesítésről: Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare*, București, Humanitas, 1998. 89–188.; A magyar kisebbségi politika útkereséséről: Horváth: *Elutasítás*; Az alkotmányjogi, nemzetiségpolitikai keretekről: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944. 16–40.

⁴⁰ Mikó: *Huszonkét*, 104–106., 207–214.

⁴¹ Livezeanu: *Cultură*, 1998.

⁴² 1910-ben a jelenkori erdélyi városi népesség 59%-a volt magyar, 23,1%-a román és 16,2%-a

hatalmát a saját etnokulturális közössége társadalmi pozícióinak javítására használta fel. Livezeanu szerint ennek a román nemzetépítésen belül területi, intézményi és urbanizációs dimenziója volt.⁴³

A nemzetiségi kérdésben a két magyar tömbterület, a Partium magyar többségű része északnyugaton és a Székelyföld, valamint az erdélyi városok jelentettek problémát az új államhatalom számára. A nyugati határmenti régiót, amely biztonságpolitikai kérdést is jelentett, telepessalvak létrehozásával, az ingatlanforgalom korlátozásával próbálták meg románosítani. Ennek keretében 1930-ig négyezer telepess került a magyar határ melletti megyékbe, ahol 30 ezer hektár földet kaptak (átlagosan 7,5 ha-t).⁴⁴ A másik tömbterület etnikai összetételét és rétegződését az oktatási rendszeren keresztül a székelyek egy részének román származását hangsúlyozó propaganda keretében (a kultúrzonával), a közigazgatásban pedig a földreformmal, a helyi önkormányzatiság korlátozásával kívánták megváltoztatni. Az erdélyi város etnikai arculatát a magyar tisztviselőréteg kivándorlásának kikényszerítésével, új román államigazgatási apparátus megteremtésével, a vállalatok nacionalizálásával, az etnikai-biztonságpolitikai szempontokat is figyelembe vevő iparfejlesztéssel és nem utolsósorban az oktatáspolitikával próbálták átalakítani. Az állam generálta intézményi rendszerváltás kulcsa a közigazgatás és az oktatás volt.

1.2.1. A huszonkét év

A bukaresti magyarságpolitikában e huszonkét éven belül hat kisebb korszakot különíthetünk el.

1918–1922 között a nagyszebeni Kormányzótanács, az első Vaida- és az első Averescu-kormányok alatti időszakban zajlott le az intézményrendszer átvétele, a magyar tisztviselői kar távozása és a magyar birtokos osztály pozícióit gyengítő agrárreform. Az erdélyi Román Nemzeti Párt vezetőiből létrejött Kormányzótanács az 1918 előtti magyarországi viszonyokból indult ki: az oktatást a felekezetekre bízva akadályozta a nemzetiségi alapon történő önszerveződést. Az 1920-tól ezt felváltó, a liberális párti Ion I. C. Brătianu vezette kormány

német anyanyelvű. Az írni-olvasni tudók 48%-a magyar, 15,5%-a német, 35,8%-a román volt. A középiskolát végzettek 63,9%-a magyar, 17%-a német, 18,2%-a román volt. Ugyanakkor a régió össznépességének 55%-a volt román és 34,3%-a magyar anyanyelvű. Kovács Alajos: Erdély, 1940, 235–236. Az etnikai átrétegződésről: Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói, *Regio*, 2014/2. 187–245.

⁴³ Livezeanu: *Cultură*, 138–151.

⁴⁴ R[ónai] A[ndrás]: határvédelmi telepítések Romániában, *Statistikai Tudósító*, 1933. november 30. 1–2.

alapelve az volt, hogy a magyarság politikai jogait egyénileg, a meglévő romániai pártstruktúrán belül gyakorolhatja. Csakhogy ezt a nemzetiségi politizálásban nagy hagyományokkal bíró szászokkal és a gyorsan szerveződő, még mindig jelentős városi polgársággal bíró magyarsággal nem lehetett elfogadtatni.

Az 1922–1926 közti liberális párti uralom időszakában a homogenizációs, egységes nemzetállam kialakítására törekvő politikai stratégián belül a Iuliu Maniu képviselte integratív technikákkal szemben a Ion és Vintilă Brătianu meghatározta diszkriminatív modell érvényesült. Ez a diszkriminációs stratégia egyrészt a magyar iparvállalatok, pénzintézetek nacionalizálásában, a kis magyar bankok, a kisiparosság szisztematikus gazdasági meggyengítésében jelent meg. Másrészt az Anghelescu miniszter képviselte oktatáspolitikában (magánoktatási törvény, baccalaureátusi rendszer, kultúrzóna stb.) és a nyelvhasználati, önkormányzati jogkorlátozásban intézményesült.⁴⁵

A harmadik, 1927–1931 közti korszak a *Nemzeti Parasztpárt és Maniu kormányzása*; a viszonylagos nyugalom időszaka a magyarságpolitikában, miközben az országos politikában felörlődik az erdélyi román politikai alternatíva. A magyarságpolitikában az egyéni jogegyenlőséget próbálták biztosítani például az esküt nem tett tisztviselők nyugdíjának rendezése ügyében. A szűnni nem akaró, egymásra licitáló pártpolitikai kisebbségellenesség miatt azonban ez is csak korlátozottan működött.⁴⁶

Az 1931–1934 közti évek a *gazdasági krízis időszaka*. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még a gazdasági prosperitás éveiben nyert jövedelmeit is elvesztette. Ebben az 1934-es falusi és városi adósságrendezésre vonatkozó törvénynek volt nagy szerepe.⁴⁷ Ekkor jelenik meg és követel álláshelyeket az az új román munkás- és hivatalnokréteg, amelyet a húszas évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerő-piaci pozíciói tovább romlottak.

A következő, 1934–1938 közti időszakot az *antirevizionista mozgalmak határozták meg*. A megváltozott nemzetközi helyzetre reagálva, Magyarország revíziós törekvéseivel szemben a romániai kormányok mintegy túszként kezelték a magyarságot. Tovább folyt a magyar kisebbség gazdasági és nyelvhasználati pozícióinak beszűkítése, illetve ellehetlenítése. Az egyik fontos szabályozást a

⁴⁵ Bíró Sándor: *Többségben és kisebbségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Csíkszereda, Pro-Print, 2002, 341–388., 311–321.

⁴⁶ Mikó: *Huszonkét*, 87–92.

⁴⁷ A gazdasági helyzetre való tekintettel Erdélyben a falusi adósságok felét, a városi adósságok 20%-át engedték el, ami döntően a magyar városi iparosságot sújtotta, amelyre ez nem vonatkozott. De még nagyobb intézményi vagyonszétosztást jelentett az, hogy a Román Nemzeti Bank más pénzintézetekkel szemben a kisebbségi bankokat nem kárpótolta, miközben a hiteleinek jelentős részét eltörölte az adósságkonverzióval. Nagy: *A kisebbségek*, 104.

román elemnek a vállalatoknál való alkalmazására vonatkozó 1934-es törvény jelentette, amely nagyban korlátozta a román állampolgárságot még nem kapott magyarok gazdasági elhelyezkedését.⁴⁸

1938–1940 között egyszerre három problémakezelési mód is működött Romániában a nemzetközi helyzet változásával egyre valószínűbb revíziós szándékok kivédésére. A bukaresti kormányzat a Kisebbségi statútummal a külföld előtt a magyar kisebbségi kérdés jogi rendezését próbálta igazolni. Közben tovább működtek a munkajogi, nyelvhasználati, gazdasági diszkriminációt hozó intézkedések. De ezzel együtt a királyi diktatúra időszakában az egyetlen engedélyezett politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületési Front magyar tagozataként a Magyar Népközség jelentős társadalomépítő és közösségszervező munkát végzett a magyarság körében.⁴⁹

A román kormányzatok magyarsággal kapcsolatos politikai elképzelései a jogi és gazdasági intézkedéseken keresztül valósultak meg. A kisebbségi jogoknak öt lehetséges forrása volt a két világháború közti Romániában. A *Gyulafehérvári Határozat*, mivel annak csak az egyesülésre vonatkozó részét cikkelyezték be, nem számított alkotmányjogi forrásnak. Az 1919. decemberi *kisebbségvédelmi szerződést* becikkelyezték, de az mint nemzetközi szerződés – a romániai gyakorlat szerint – alacsonyabb jogerővel bírt, mint a belföldi törvénykezés. A kisebbségi szerződésben biztosított székely és szász községi autonómiát pedig a román hivatalos politika az egyházi intézményrendszer révén megvalósítottaknak tekintette. Az 1923-as, illetve az 1938-as *alkotmányok* a nemzeti kisebbségek fogalmát (faji, nyelvi alapon) nem ismerték el, csak a vallási kisebbségeket. Az állampolgári jogegyenlőség deklarálásán túl a két alkotmány kisebbségi jogokat nem tartalmazott. Az 1938-as ún. *Kisebbségi statútum*, amely egy kisebbségi kormánybiztosság felállításáról határozott, és a külföld felé kívánta bizonyítani a kisebbségi kérdés kezelésére való törekvést, döntő jogkörökkel nem rendelkezett, a tételes jogokat tartalmazó minisztertanácsi napló nem számított jogszabálynak.⁵⁰

A *mindennapi életben* a magyarokat érintő egyik legfontosabb *jogi diszkrimináció* az állampolgárság kérdése volt. Ugyanis az 1924-es állampolgársági törvény a lakhely helyett az illetőséget (négy év folyamatos helybenlakást és a községi terhekhez való hozzájárulás igazolását) szabta feltételül. Ezért még

⁴⁸ Az 1934. július 16-i törvény szerint a vállalatok alkalmazottai 80%-ának, a vezetői pozícióban levők 50%-ának román állampolgársággal kell bírnia. Nagy: *A kisebbségek*, 164.

⁴⁹ Egry Gábor: Megoldás vagy halogatás? A román királyi diktatúra és a magyar kisebbség 1938–1940, *Limes*, 2010/1. 65–78.

⁵⁰ Mikó Imre: Az 1938-as román kisebbségi statútum és végrehajtási utasításának ismertetése, *Hitel*, 1938/3. 177–192.

1939-ben is több tízezer romániai magyarnak volt rendezetlen az állampolgársága. Az előbb már volt arról szó, hogy harmincas évek *munkaerőpiacán* több jogszabály kötelezte a vállalatokat, bankokat arra, hogy alkalmazottaiknak 80 százaléka, vezetőiknek 50 százaléka román állampolgárságú, vagy adott ráutaló értelmezés szerint román nemzetiségű legyen. A *nyelvhasználat* terén csak az államnyelv (a román) kötelező alkalmazásáról születtek jogszabályok az igazságszolgáltatás vonatkozásában, a kereskedelmi könyvelésben, a postai forgalomban, a városi és megyei közhivatalokban. A harmincas évek második felétől a magyar nyelvű sajtóban is tilos volt a romániai magyar földrajzi és helynevek használata.⁵¹ A *gazdasági életben* a legfontosabb változásra a *földreform* során került sor. Románia négy különböző nagy régiójában külön földreformtörvényeket fogadtak el, amelyek közül az erdélyi volt a legradikálisabb, miközben itt volt a legkiegyensúlyozottabb a birtokszerkezet. Erdélyben egész birtokokat, az Ókirályságban csak a megművelhető területeket sajátították ki. Kisajátítandók voltak azok a birtokok is, amelyek tulajdonosai 1918. december 1. és 1921 nyara között külföldön tartózkodtak. Ugyanez vonatkozott a magyar állampolgárságot választó földbirtokosokra.⁵²

Diszkriminatív volt a csíki határőrezred vagyonának (62000 hold döntően erdő, és nagy értékű ingatlanok) elvétele, miközben a hasonló eredetű naszódai (román) határőrezred vagyona köztulajdonban maradhatott. A kártalanítás pedig járadékkötvénnyel, az 1913-as ár lejjre való átszámolása után történt, ami gyakorlatilag a birtokok ellenérték nélküli elvételét jelentette. Intézményi szinten a földreform legnagyobb kárvallottai a magyar egyházak voltak. Tőlük az oktatási, közösségi célokat szolgáló 372000 holdnyi birtokállomány 84,5 százalékát vették el.⁵³ A másik jelentős gazdasági diszkriminációs gyakorlat az *adópolitikában* működött. A húszas évek közepén Erdélyben a kivetett adó növekedése kétszerese volt az országosnak. Tíz év múlva pedig az adóbehajtás terén értek el a románlakta megyékhez képest jobb eredményeket a magyar megyékben. (Miközben az országos átlag a bevételeknél a kivetett adók 75,5 százaléka volt, addig Csík megyében 96,8 százalék, Maros-Tordában 99,9 százalék, Háromszéken 100,2 százalék.)⁵⁴

⁵¹ Nagy: *A kisebbségek*, 76–81., 112–116., 166.

⁵² Ezek a Magyarországra távozók vagy olyanok voltak, akiknek a birtokát keresztelte az országhatár és Magyarországot választották. Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. A román földreformtörvény, Erdély agrárszociális viszonyai, birtokviszonyok, statisztikai adatok a birtokmegoszlásokról, *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–1941*, Kolozsvár, ETI, 1941. 324–332., 313.

⁵³ Bíró: *Többségben*, 330.

⁵⁴ Nagy: *A kisebbségek*, 203.

1.2.2. A dél-erdélyi magyarság 1940–1944 között⁵⁵

1940. augusztus 30-án a *második bécsi döntés* a trianoni békeszerződés által Romániának ítélt terület mintegy 2/5-ét – Észak-Erdélyt – visszacsatolta Magyarországhoz. Dél-Erdély, mintegy 60 000 km², továbbra is Románia része maradt, majdnem félmilliónyi magyar lakossággal. Önként vagy a román hatóságok nyomására a második bécsi döntés időpontjától 1944 februárjáig mintegy 200 000 romániai magyar hagyta el az országot, és menekült vagy települt át az akkori Magyarország területére, köztük az 1941 május–júniusában a Bácskába telepített mintegy 13 200 bukovinai székely. Az összes távozó mintegy fele, kb. 100 000 magyar a bécsi döntést követő fél évben hagyta el Romániát. Ez idő alatt kb. ugyanennyi román menekült érkezett Észak-Erdélyből oda. A budapesti kormány engedélyével a regáti magyarok – a csángók kivételével – idővel szinte mind átköltöztek. Dél-Erdély egyes vidékein pedig aggasztó méreteket öltött a menekülés: míg 1930-ban Dél-Erdélyben a román népszámlálás adatai szerint 440 000 magyar nemzetiségű személy élt (anyanyelv alapján 473 000), az összlakosság 14 százalékát adva, addig 1941 áprilisára a magyar „*etnikai eredetűek*” száma 363 000-re csökkent, azaz a 3,3 milliós dél-erdélyi népesség kevesebb mint 11 százalékára.

A román kormány legfőbb külpolitikai célja *Észak-Erdély mindenáron való visszaszerzése volt* (Besszarábia mellett), ezt szolgálták nemzetiségpolitikai célkitűzései is: az észak-erdélyi románság erősítése és Dél-Erdély megtisztítása a magyaroktól. Ezzel párhuzamosan a német kisebbség különjogokkal rendelkezett, és mint „állam az államban” szervezhette meg önmagát, a Harmadik Birodalom támogatásával. A zsidóság pedig a magyarságnál is jogfosztottabb helyzetbe került.⁵⁶ Az Antonescu-kormány etnokratikus állam felépítésében gondolkodott, amelynek része volt a harmincas évek közepétől Sabin Maniuilă demográfus képviselte etnikai átrétegzés is, amely 1935-ben még úgy jelent meg, mint a nyugati határ menti 100 kilométeres sáv romanizálása betelepítéssel, lakosságcserével. A lakosságcserés etnikai homogenizáció 1940 után a politikai elit számára is elfogadottá vált, a területveszteségek miatt a kisebbségeket okolták. Ebben a megközelítésben készült Maniuilă átfogó lakosságcsere-terve 1941 őszén. Több lépcsőben 3,5 millió „centrifugális szándékú kisebbségit” (magyarok, oroszok, ukránok, szerbek, bolgárok) a határokon túlra javasolt tele-

⁵⁵ A fejezet alapját képező tanulmány: L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően, in Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 1998. 162–167.

⁵⁶ L. Balogh Béni (összeáll., bev. tan.): *Kiszolgáltatta. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*, Csíkszereda, Pro-Print, 2013. 38–41.

píteni lakosságcserével, amelynek keretében 1,6 millió román érkezett volna az országba. Az erdélyi magyarok részben a Bánságba és Bácskába kerültek volna, illetve egy 5800 km²-nyi, Romániától Magyarországhoz átszatolt határmenti – Szatmárnémeti–Nagyvárad–Nagyszalonta – sávba. A székelyek pedig Kárpátaljára kerülhettek volna, az Ukrajnába áttelepítendő rutének helyébe. Hat-ezer km²-nyi területvesztéssel 91 százalékos arányban románok lakta nemzetállam jött volna létre.⁵⁷

A romániai magyarság mindennapjait az 1940 szeptemberében hatalomra került Ion Antonescu tábornok *katonai jellegű diktatúrájának* szigorú rendje, valamint az 1941 júniusától bevezetett háborús rendszabályok határozták meg. A magyarokat külön is sújtották a központi és helyi román hatóságok diszkriminatív intézkedései és a több mint 200 000 észak-erdélyi román menekült által felszított magyarellenesség. „Az Antonescu-rezsim célja az etnokratikus állam felépítése volt. Ennek alapeszméit a rezsimben többek közt propaganda-miniszterként is szerepet vállaló Nichifor Crainic vázolta fel, már 1936-ban. Az *etnokrácia* eszerint olyan korporatista jellegű berendezkedés, amelyben kifejezésre jut a nemzet lényege, egyúttal »organikus, spirituális közösség«.”⁵⁸ Ehhez hozzátartozott az is, hogy ez a stratégia lényegében minden idegent ki akart szorítani a románok lakta területről. Ion Antonescu marsall nemzetfelfogása a vérközösségen alapult, nem ismerte el a demokratikus elveket, és világképét a szélsőséges nacionalizmus, az idegenellenesség és az antiszemitizmus határozta meg.

Dél-Erdély magyaroktól való „megtisztításának” az egyik leghatékonyabb eszköze az ún. *kényszeropció* volt. A bécsi döntés határozatára hivatkozva, amely elvileg lehetővé tette az észak-erdélyi románok és a dél-erdélyi magyarok számára a román, illetve a magyar állampolgárság javára való optálást hat hónapon belül, a román hivatalos szervek optálási nyilatkozatok aláírására buzdították vagy kényszerítették a magyarok egy részét, amelyekben az aláírók egyoldalúan lemondtak román állampolgárságukról. Mivel a részletekben a két kormánynak nem sikerült megegyeznie, az optálást mint jogforrást magyar részről nem ismerték el.⁵⁹ 1941. június elején Romániában egy bizalmas kormányrendelet *megtiltotta a magyar nyelv nyilvános használatát*, és intézkedés történt bizonyos kategóriájú magyar *alkalmazottak elbocsátására*, majd a postai levél- és táviratforgalomban is korlátozták a nyelvhasználatot. Az intézkedések egy részét később hivatalosan visszavonták ugyan, de a katonai parancsnokságok 1942-ben egyes körzetekben újabb tilalmakat vezettek be. Az *utazási korlátozások* kisebb-

⁵⁷ Achim: A második, 4–17.; L. Balogh – Olti: A román–magyar, 597–620.

⁵⁸ Egrý Gábor: Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában, *Limes*, 2011/2. 13.

⁵⁹ L. Balogh: *Kiszolgáltatva*, 43–44., 67–72.

nagyobb megszakításokkal mindvégig érvényben voltak. A 20 kilométeres határ menti zónában még az egyik faluból a másikba való közlekedéshez is a csendőrség engedélye kellett. A romániai magyarságnak nem volt képviselete a központi hatalomban, de még a helyi közigazgatásban sem igen, így ki volt rekesztve az őt legközvetlenebbül érintő ügyek intézéséből is. Súlyos sérelemnek számítottak még a magyar férfiakkal való embertelen bánásmód a *katonai és munkaszolgálat* során, a *román menekültek beszállásolása* magyar családokhoz, vagy a legtöbbször megalapozatlan *hadbíróági eljárások*.⁶⁰

1941-ben a kis- és középbirtokosok földje, állatállománya, gazdasági fölszerelése még érintetlen volt, a nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár és a volt brassói Népbank köré tömörült magyar pénzintézetek pedig vagyonukat megtartva jelentős fejlődést mutattak. A Hangya Szövetkezeti Központ is hatékonyan működött. 1941-től azonban a dél-erdélyi magyarságra egyre nagyobb *gazdasági nyomás* nehezedett. Az optálási kényszer után a magyarság anyagi tönkretétele volt a kormányzati cél. Az ehhez kapcsolódó stratégia részét képezték a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, a különböző önkényesen megállapított bírságok kiszabása, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, a közszükségleti cikkek elosztásánál érvényesített hátrányos megkülönböztetés, a közmunkáknál való túlzott igénybevétel, a határmenti ingatlanforgalom korlátozása vagy a magyar gazdákat érintő sorozatos termés- és állatrekvirálás. A magyar iparosoknak és kereskedőknek a gazdasági életet irányító testületekben nem volt képviselete, az ipari üzemek magyar alkalmazottait jórészt elbocsátották.⁶¹

A magyar kisebbség jogvédelmének állandó jelleggel működő szerve a Brassóban 1941 februárjában felállított *vegyes tiszti bizottság* volt, melynek tagjait a német és az olasz kormány nevezte ki. Észak-erdélyi megfelelője, amely az ottani románság jogvédelmét látta el, Kolozsvárt székel. A bizottságok működése csak kismértékben bizonyult hatékornak, tevékenységükkel végső soron a tengelyhatalmak érdekeit szolgálták. A brassói bizottsághoz két év alatt összesen 1518 panaszügy érkezett, amelyből 242-t (16 százalék) tekintettek indokoltnak. Az esetek 70 százalékában kitérő válasz született, vagy az ügy elintézetlen maradt. A panaszok majdnem felére a különféle bántalmazások adtak okot, a földdel, a közellátással és a kultúrával kapcsolatos panaszok pedig egyaránt 11-11 százalékos arányt képviseltek.⁶²

⁶⁰ Uo. 44–45.

⁶¹ Sárándi Tamás: Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében, *Magyar Kisebbség*, 2014/1. 80–85.

⁶² L. Balogh: *Kiszolgáltatva*, 74–91., Sárándi: *Nemzetiségpolitikák*, 73–127.

1942 májusában az észak-erdélyi románok üldöztetésére hivatkozva a román kormányzat a dél-erdélyi magyar falvak kiéheztetését és a magyar tulajdon teljes felszámolását tűzte ki célul. Ellenállás esetén fegyveres erőszak alkalmazását helyezte kilátásba. A terv azonban a német és olasz különmegbízottak vizsgálódásai miatt megghiúsult, a román vezetés kénytelen volt meghátrálni.⁶³ Dél-Erdély gyors, akadálytalan magyartalanítása illúziónak bizonyult annak ellenére, hogy a magyar lakosság helyzete 1943–1944-ben – a korábbi évek tendenciájának megfelelően – tovább romlott.

A budapesti kormányzat a második bécsi döntést a trianoni békeszerződés részbeni orvoslásaként fogta föl, olyan *impériumváltozásként*, amit Románia is elfogadott és aláírt. A magyarok nem engedhették meg olyan helyzet kialakulását, amely román részről a dél-erdélyi magyarok teljes elűzését vonta volna maga után. Ezért folyamodott a budapesti kormányzat Észak-Erdélyben a *nemzetiségpolitikai kölcsönösség* politikájához, amelynek a lényege az volt, hogy olyan jogokat biztosítanak a magyarországi románoknak, mint amilyenekkel a romániai magyarok rendelkeznek. De mivel a román fél nyíltan a dél-erdélyi magyartalanításra törekedett, a kölcsönösségnek inkább a diszkriminációkat visszatartó, mintsem stabilizáló funkciója volt.⁶⁴ Mindezt a viszonyrendszert azonban alapvetően meghatározta az azonos, német háborús szövetségi rendszerhez való tartozás kényszere, még akkor is, amikor már mindkét állam a kiugráson gondolkodott.

1.3. MAGYAR POLITIKAI ÉRDEKKÉPVISELET A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A romániai magyarság sajátos nemzeti kisebbségi érdekérvényesítését *pártpolitikai és társadalompolitikai stratégiákra* különíthetjük el. A pártpolitikán belül négyféle politizálási módot különböztethetünk meg: a paktumpolitikát, a kisebbségi blokk létrehozását, az önálló erdélyi magyar politizálást és a királyi diktatúrába való integrálódást. Társadalompolitikán a belső társadalom- és intézményépítést értjük.

1.3.1. Pártpolitikai stratégiák

A romániai Országos Magyar Párt (OMP) 1923–1926 között három *választási megállapodást* (paktumot) kötött román pártokkal. Ekkor integrálódott az OMP a román politikai rendszerbe, amelyhez parlamenti részvételre volt

⁶³ Sárándi: Nemzetiségpolitikák, 88.

⁶⁴ Helyzetkép a két nemzetiségi csoport kölcsönös sérelmeiről, Sárándi: Nemzetiségpolitikák, uo. 74–85.

szükség. Ám mivel a magyarság jelentős részét föl sem vették a választási listákra,⁶⁵ illetve mindenkor a választásokat felügyelő kormányzat győzött (komoly választási visszaélésekkel), a potenciális kormánypárttal kellett megegyezni. A Liberális Párt azonban tagadta a *külön nemzetiségi párt* létjogosultságát, az erdélyi Nemzeti Párt pedig a regionális városi szavazatokat féltette, így csak az Averescu-féle Néppárt maradt szövetségesként, amelynek erdélyi szavazatokra volt szüksége. A vele 1923-ban kötött titkos ún. *csucsai paktum* a választói névjegyzék kiegészítésén és parlamenti helyeken túl a legfontosabb kisebbségi sérelmek orvoslását is kilátásba helyezte.⁶⁶ Csakhogy az 1926-os tavaszi önkormányzati választásokon a Liberális Párt – annak érdekében, hogy a Nemzeti Párt ne jusson Erdélyben kizárólagos pozíciókhoz – *paktum-tárgyalásokat* folytatott az OMP-vel. Az így született dokumentumot végül a felek nem írták alá, de a helyi szervezetek együttműködtek. A választások során a 49 erdélyi városból 30-ban az OMP által is támogatott, döntően liberális lista győzött. A magyarok felkerültek a választói névjegyzékbe, és az OMP országosan elfogadott politikai alakulatnak számított.⁶⁷ Csakhogy 1926. március végén a király Averescu tábornokot nevezte ki miniszterelnökké, aki májusra parlamenti választásokat írt ki. Tehát az 1923-as néppárti paktum újra aktuálissá vált az OMP számára. Ezért Ugron István – aki a liberális párti paktum érdekében néhány héttel azelőtt felmondta a néppárti megállapodást – lemondott a párt vezetéséről Bethlen György javára. Majd új megegyezés született Averescu Néppártjával, döntően a régi tartalommal. Ennek révén a választásokon 14 képviselői és 12 szenátori helyet szerzett az OMP. A kisebbségi sérelmek megígért felszámolásából azonban nem lett semmi, mert a román pártok – két évtizeden át – egymásra licitálva nemzetárulással vádolták a mindenkor kormányt, ha az a magyarságra nézve hátrányos viszonyok megváltoztatására tett javaslatot.⁶⁸ 1927-ben újra a Liberális Párt került hatalomra, de csak parlamenti helyeket ajánlott fel az OMP-nek.

Mivel a választási törvény szerint a parlamenti képviselőhöz egy-egy pártnak országosan 2 százalékot vagy egy megyében abszolút többséget kellett elérnie, a választási visszaélésektől tartó német és a magyar párt vezetői közös

⁶⁵ Ennek egy része abból adódott, hogy közel 100 ezer romániai magyarnak két évtizeden át rendezetlen volt az állampolgársága. Ugyanakkor településenként változó mértékben az állampolgársággal rendelkező magyarok is tömegesen maradtak le a választási listákról.

⁶⁶ Bárdi: *Otthon*, 114–127.

⁶⁷ György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*, PhD dolgozat, ELTE BTK, 2006, 74–84. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybeladiss.pdf> (letöltve: 2016.11.21.)

⁶⁸ Erre vonatkozó szövegösszeállítás: Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben, *Magyar Kisebbség*, 1998/3–4. 128–185.

kisebbségi blokkal kísérleteztek a biztos bejutás érdekében. A közösen szerzett 15 mandátum azonban 8:7 arányban oszlott meg a két nemzetiség között, miközben kétszer annyi magyar élt Romániában, mint német. Ez a fajta kisebbségi politizálás, mely Európa több országában jól működött, Romániában a magyar kisebbség sajátosságai miatt (a többiektől lényegesen eltérő nagy lélekszáma, regionális befolyása, az „anya”-ország nyíltan vállalt revíziós jövőképe, a magyar–zsidó, magyar–német többses kötődés és a zsidó, német önálló pártalakulatok konfliktusa) nem vált tartós politizálási módszerre.

Ehhez az is hozzájárult, hogy a németek – a kiegyezés óta – hagyományosan a mindenkori kormánypártokkal kötöttek különmegállapodást, és amikor 1928-ban Iuliu Maniu került kormányra, együttműködést ajánlott nekik. Ez magyar vonatkozásban azért nem működhetett, mert a Nemzeti Parasztpárt (az erdélyi Román Nemzeti Párt utódjaként) további földreformot helyezett kilátásba, és ezt csak a magyarság kárára lehetett volna megvalósítani. Így az OMP ettől kezdve egyedül indult a választásokon. Ez az *önálló politizálás* időszaka 1928–1938 között. A párt politikusai a parlamenti munkán túl a helyi és minisztériumi hatóságok előtt képviselték a magyar ügyeket, a román közvélemény felé közvetítették a magyar álláspontokat, és részt vettek a magyarság társadalmi intézményeinek szervezésében.

Ennek a munkának a másik oldala az OMP nemzetközi fellépése. Erre egyrészt az *Európai Nemzetiségi Kongresszusokon* – az európai kisebbségek rendszeres találkozóján – került sor, ahol Jakabffy Elemér, Balogh Arthur és más OMP-politikusok fontos szerepet játszottak.⁶⁹ Másrészt 54 esetben fordultak panasszal a romániai magyarság képviselői a Népszövetséghez, nem sok sikerrel.⁷⁰ A Nemzeti Parasztpárt Maniu vezette 1928–1931 közötti kormányának nemzetiségi politikája – e párt vezetői 1918 előtt maguk is kisebbségiek voltak – nagy csalódást jelentett az OMP vezetőinek. A megváltozó nemzetközi helyzetben, az egyre magyarellenesebb romániai légkörben 1934-ben az OMP azt javasolta, hogy a román parlament fogadjon el pártközi megállapodást a kisebbségi kérdésben. Ezt a többi párt elutasította.⁷¹ Az önálló politizálás legfőbb eredménye a magyar politikai közösség (egységének) fennmaradása és a kisebbségellenes intézkedések egy részének megakadályozása volt.

1938. március 31-én királyi rendelettvénnyel feloszlatták a politikai pártokat és egyesületeket. A királyi diktatúrában létrejött Nemzeti Újjászületési

⁶⁹ Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*, Budapest, Gondolat, 2007.

⁷⁰ Zeidler: *A Nemzetek*, 59–84.

⁷¹ Bárdi Nándor: *Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben, Magyar Kisebbség*, 1998/3–4. 128–185.

Frontba az OMP volt vezetőivel, a magyar püspökökkel, illetve Bánffy Miklóssal (a volt magyar külügyminiszterrel, aki 1926-ban hazatelepült Erdélybe) és Szász Pállal (az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökével) folytatott tárgyalások után a magyarság egésze belépett. Az 1939. januári megállapodás szerint a magyarok településenként külön osztályokat létesítenek, szakmai szervezeteik szintén belépnek az országos szakmai testületekbe, valamint egy összefogó gazdasági-társadalmi-kulturális intézményt hozhatnak létre. A megalkuló romániai *Magyar Népközösség* élére Bánffy Miklóst nevezte ki a király. A Népközösség, miután integrálta az OMP-ből hiányzó munkásság jó részét, intenzív társadalomszervező tevékenységbe kezdett. Működésének túlnyomó része azonban az első bécsi döntés után felerősödött magyarellenés kampányok és intézkedések kivédésére, enyhítésére irányult.⁷²

1.3.2. Társadalompolitikai stratégiák

A *társadalompolitikai stratégiának* vagy *belső önszerveződésnek* nevezett tevékenységi kör a romániai magyarság társadalmi életének intézményesülését fogta át. Ennek egyik területe az *egyházakhoz kötődő oktatási intézményrendszer, a kollégiumok, az egyesületek*. Egy másik körbe tartoztak az *önálló egyesületi élet* intézményei. A harmadikba pedig a magyar kisebbség önálló fórumai, *belső nyilvánossága*.

A romániai magyarság legkiterjedtebb intézményrendszere az *egyházközségek* és az általuk fenntartott *iskolahálózat* volt.⁷³ Az impériumváltás időszakában a nagyszebeni Kormányzótanács (tagjai az erdélyi románság vezetői voltak) úgy képzelte, hogy a kisebbségek oktatásügyét a Magyarországon kialakult módon: az egyházak közreműködésével fogják biztosítani.⁷⁴ Ezért, miután a magyar oktatási intézmények több mint háromnegyedét megszüntették vagy román tannyelvűvé alakították, engedélyezték a magyar egyházak iskolaszervezését. Már az 1919/20-as tanévben 403 új elemi, 33 polgári, 7 felső kereskedelmi iskolát, valamint 7 líceumot, 4 tanítóképzőt és 1 polgári felső tanítóképzőt létesítettek az egyházak.⁷⁵ A redukciós (1920–1922), majd diszkriminatív (1923–1940) iskolapolitika változó körülményei között 1926/27-ben is majdnem 600 iskolát

⁷² L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség, 1940–1944, *Limes*, 2010/2. 29–44.

⁷³ Az egyházi intézményrendszerről és iskolákról lásd: Fritz László – Sulyok István (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv (1919–1929)*, Kolozsvár, Juventus, 1931. 31–72.

⁷⁴ Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában, *Kisebbségi Körlevél*, 1943/3. 271–287; 4. 351–368.

⁷⁵ *Erdélyi Magyar Évkönyv (1919–1929)*, 73–84.

tartottak fenn az erdélyi magyar egyházak.⁷⁶ Az iskolafenntartást állami támogatás hiányában az egyházak és a kisebbségi társadalom „gazdálkodták ki”. A magyarországi segélyek elosztására, iskolaszervezés, tantervek kidolgozása, érdekérvényesítés céljából már 1918 végétől működött a *Felekezeti Tanács* a református, a katolikus, az unitárius és az evangélikus egyház oktatási szakértőinek részvételével.⁷⁷ Ez a konzultatív szervezet 1926-tól az OMP oktatási bizottságaként működött. Az egyetemi képzést, önálló magyar intézmény hiányában, a Kolozsvárt létrehozott egyházi kollégiumok közös irányításával próbálták biztosítani. 1928-ban a református, a katolikus és az unitárius egyház, valamint az OMP képviselőiből jött létre az úgynevezett *Tanulmányi Bizottság*.⁷⁸ Az egyházak tanulmányi felügyelőjévé György Lajost nevezték ki, aki rövid időn belül – a volt magyar egyetemi tanárok közreműködésével – a román egyetemen tanuló magyarok számára az egyházi kollégiumokban szakonként több szemináriumot is szervezett. Az egyházi kollégiumban lakó, illetve a valamelyik egyháztól vagy az OMP-től ösztöndíjban részesülő diákoknak részt kellett venniük ezeken a szemináriumokon.⁷⁹ Mai értelemben egyfajta alternatív egyetemet tartottak fenn az egyházi kollégiumok szervezésében.

Az egyházak legkiterjedtebb társadalmi szervezetei a *felekezetenkénti nőszövetségek* voltak. A Román Nők Nemzeti Tanácsának Kongresszusán 1925 októberében 75 erdélyi magyar nőegyesület alakította meg a Magyar Nők Központi Titkárságát. Ez az alakulat szervezte meg 1928 novemberében az Erdélyi Magyar Nők és Jótékony Egyesületek Első Kongresszusát, ahol már 107 nőegyesület csatlakozott a Központi Titkársághoz.⁸⁰ Ezek közül a legnagyobb összefogó szervezetek: a katolikus egyházhoz tartozott a *Szociális Testvérek Társasága*, mely hivatásos alapon foglalkozott lelkigondozással és családvédelemmel. Ez is része volt a *Katolikus Nőszövetség*nek, mely különböző szakosztályokban tevékenykedett. Szociális munkája szegénységélyezésre, családvédelmi és nyaraltatási akciókra, a leánykereskedelem megakadályozásának és a cseléd lányok erkölcsi felvilágosításának megszervezésére irányult. A *Református Nőszövetség* célja a hitélet öntudatos tétele és a jótékonyági szeretetmunka volt. 1930-ban 444 egyházközségben mintegy 12 000 taggal működött. Az *Unitárius Nők Szövetsége* 42 egyházközségben tevékenykedett. Célja

⁷⁶ Uo., illetve a korabeli erdélyi oktatási piac statisztikai feldolgozását adja: Gidó Attila: *School market and the Educational institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948*, Cluj-Napoca, ISPMN, 2011.

⁷⁷ A húszas évek második felében alkalmanként rabbik is részt vettek a tanácskozásokon.

⁷⁸ Az 1929/1930-as tanév programja: Tanulmányi bizottság Kolozsvárott, *Magyar Kisebbség*, 2000/2. 149–160.

⁷⁹ Bárdi Nándor: Keleti Akció, *Regio*, 1995/3. 112–114., 131.

⁸⁰ *Erdélyi Magyar Évkönyv (1919–1929)*, 154–159.

a kölcsönös buzdítás, segítés és együttműködés, hogy minden nő teljesítse a maga vallási, erkölcsi, családi, társadalmi és nemzeti kötelességét. A Központi Titkárság – amelynek vezetése befolyásos közéleti személyiségek feleségeiből állt⁸¹ – különböző jótékonyági egyesületek érdekében eljárta az illetékes hatóságoknál, a család-, anya- és nővédelem terén felvilágosítást végzett, fellépett a magyar nyelvű lányoktatás érdekében, nyaralásokat, segélyezéseket, iskolatámogatást szervezett. De mindezekon túl e nőszövetségek legnagyobb jelentőségét az adta, hogy a szinte folyamatos erdélyi ostromállapot körülményei között is fenntartották a magyar társas élet intézményeit, például a bálakat. A román hatóságok jóval előzékenyebben viszonyultak hozzájuk, mint más kisebbségi szervezetekhez, így rendezvényekre is könnyebben kaptak engedélyt. Egyben bizonyos tiltakozások képviselőiként és az OMP választási aktivistáiként is működtek.

A református egyház társadalmi szervezete a *Férfiszövetség* volt, ez adta ki a *Kiáltó Szó* című lapot. A református írókat és művészeket pedig a *Károli Gáspár Irodalmi Társaság* akarta egy táborba tömöríteni. Ennél jelentősebb volt az 1921-ben alakult *Erdélyi Római Katolikus Népszövetség*, melynek 1937-ben több mint 21 000 tagja volt, akik 76 legényegyletet, 36 énekkart, 11 zenekart, 6 olvasókört, 2 napközi otthont, 10 sportegyesületet, valamint szegénygondozó, pedagógiai, orvosi, főiskolás, kulturális és sajtószakosztályt tartottak fenn. 1928-ban alakult meg az *Erdélyi Katolikus Akadémia*, mely tudományos, szépírodalmi, társadalomtudományi-publicisztikai szakosztályokkal működött.⁸²

A nagy múltú erdélyi magyar közművelődési egyesületek munkája a tárgyalt időszakban leginkább az intézmények értékeinek megőrzésére korlátozódott. Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) könyvtárát és gyűjteményeit a kolozsvári tudományegyetem használta, de ezért nem fizetett bérleti díjat. Az egyesület két adományingatlan bérbeadásából tartotta fenn magát. Jogi személyiségét csak 1924-ben, illetve 1926-ban ismerték el. Működését a Kultuszminisztérium felügyelte, mely 1925-től kormánybiztost bízott meg ellenőrzésével. Mivel az alapító gróf Mikó Imre célkitűzéseiből a múzeum és a gyűjtemények gyarapítására és fenntartására nem volt mód, mert azok a románosított egyetem kezelésébe kerültek, ezért az EME leginkább tudományos ismeretterjesztéssel foglalkozott. A négy szakosztály (bölcseztudományi, nyelv- és történettudományi; orvostudományi; természettudományi; jog-és államtudományi) 1913 után csak

⁸¹ Uo. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkársága vezetőségének tagjai: báró Huszár Pálné, gróf Bethlen Györgyné, dr. Mikó Lőrincné, báró Mannsberg Margit, báró Zeyk Irma, Sulyok Istvánné. A Református Nőszövetség elnöke dr. Makkai Sándorné, az Unitárius Nőszövetség elnöke dr. Boros Györgyné, mindketten püspökefelek.

⁸² Uo.

1930-ban kezdte meg újból vándorgyűlések szervezését. Az egyesület mintegy 1000 taggal működött. A felolvasások mellett legfontosabb tevékenysége az *Erdélyi Múzeum* című tudományos folyóirat kiadása volt.⁸³

Az *Erdélyi Közművelődési Egyesület* (EMKE) anyagi háttere a hatalomváltással szinte teljesen megszűnt. Jogi személyiségét csak 1935-ben ismerték el alapszabályzatával együtt. A két világháború között tevékenysége névleges volt.⁸⁴

Az 1844-ben alapított *Erdélyi Gazdasági Egyesület*nek 1936-ig, amíg Szász Pál nem vette át az elnökséget, nem voltak falusi tagozatai. Ezt követően elsősorban a vidéki kisgazdaságok érdekeire figyelve és azokat képviselve az egyesület széles körű felvilágosító munkát kezdeményezett. Néhány év alatt majdnem 40 000 gazdát szerveztek az egyesületbe.⁸⁵

Az *Erdélyi Magyar Évkönyv* szerkesztői 1929-ben 195 erdélyi magyar olvasó- és társaskörörről tudtak, mintegy 16 000 taggal. Közülük csak 14 alakult 1919 után. Így ezen intézmények többsége háború előtt alapított kaszinó, illetve iparos- és olvasókör volt. A közösségi életnek inkább csak kereteit, hagyományait tartották fenn, de nem volt nagyobb mozgósító erejük.⁸⁶ Ezzel szemben igen intenzíven szervezkedtek a dalegyesületek. 1930-ban 160 ilyen egyesület működött, és ebből 150 volt tagja a *Romániai Magyar Dalosszövetség*nek. (Az 1919-es valamivel több mint ezres tagság a harmincas évekre meghétszereződött.) Rendszeres kerületi versenyek nyomán 1923 és 1938 között hat alkalommal rendeztek országos seregszemléket. A szövetség elnöke, Inczedy-Jocksmán Ödön egyben az OMP ügyvezető alelnöke is volt, így a szervezet a nőszövetséghez hasonlóan szorosan kapcsolódott a párthoz.⁸⁷

1924-től az OMP mellett működött egy – mai szóval élve – szellemi műhely, amely a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* című lapok köré csoportosulva az „erdélyi magyar nép” társadalmi, erkölcsi, közművelődési és gazdasági megszervezését tűzte ki célul.⁸⁸ A György Lajos és Gyallay Domokos vezette kör programszerűen tanulmányozta a szász és sváb önszerveződések történetét és működését, kapcsolatokat épített ki a korabeli szász és a román progresszióval, megindította a magyar kisiparosság szövetkezeti alapon történő megszervezését. Ez a társaság határozta meg a már említett magyar egyetemi-kollégiumi képzés programját, megkezdte a kolozsvári magyar egyetemisták nyilvántartását, a teológus hallgatók gazdasági és társadalomtudományi képzését. Ide tartozott Fritz László,

⁸³ Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái, *Magyar Kisebbség*, 1930/9. 309–328.

⁸⁴ Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1937, Brassó, Brassói Lapok, 1937, 84–86.

⁸⁵ Demeter Béla – Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*, Budapest, Patria, 1940.

⁸⁶ Olvasó- és társaskörök, in *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1919–1929, 121–135.

⁸⁷ Tárca Bertalan: Romániai Magyar Dalosszövetség, in *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1937, 86–88.

⁸⁸ A társaság munkájáról: Bárdi: *Otthon*, 362–369.

az OMP statisztikai osztályának megteremtője, a korszak legfontosabb erdélyi magyar vonatkozású adatgyűjteményeinek összeállítója.⁸⁹ György Lajos a *Pásztortűz* szerkesztése mellett a katolikus líceumi könyvtárat vezette (itt valamilyen korabeli, Magyarországon megjelent tudományos munka hozzáférhető volt), és az első évtizedben összeállította az erdélyi magyar irodalom és könyvkiadás évenkénti bibliográfiáját.⁹⁰ Gyallay a magyar egyetemistáknak tartott nép- és faluismereti szemináriumok mellett megjelentette a *Magyar Nép* című hetilapot (1921–1944). A 16–18 000 példányban megjelenő lap a falusi gazdálkodók, a városi kisiparosok és kereskedők igényeit szolgálta: ismeretterjesztő, gazdasági felvilágosító kiadvány volt. Mindvégig az OMP politikáját népszerűsítette.⁹¹

Egy másik, az előbbi körhöz is kötődő kezdeményezés Sulyok Istváné volt. 1928–1931 között sikertelen kísérletet tett először az EMKE átalakítására, majd a *Juventus Iroda* létrehozásával egy, a szászokéhoz hasonló kultúrhivatal megvalósítására.⁹² Ez a 2-3 évig tevékenykedő intézmény minden, az erdélyi magyarságra vonatkozó statisztikai adatot, helyzetjelentést, testületi információt gyűjtött. Ezek alapján kérelmek, beadványok szakértői háttérét szerette volna kialakítani. Anyagi bázis hiányában ebből „csak” egyetlen dolog született meg (714 adatgyűjtő munkájaként!): az *Erdélyi Magyar Évkönyv (1918–1929)*, a romániai magyarság viszonyainak korabeli legteljesebb számbavétele.⁹³

A harmincas évek ifjúsági és társadalmi mozgalmi szorosan kapcsolódnak ezekhez a húszas évek második felében kialakult önszerveződésekhez. Gyallay a falukutatás, a helyi társadalom megszervezésének egyik első népszerűsítője, György Lajos pedig a Hitel nemzedékének, különösen Venczel Józsefnek és Kéki Bélának kapcsolatteremtő támogatója volt.⁹⁴

⁸⁹ Fritz László társszerkesztette az *Erdélyi Magyar Évkönyv (1919–1929)* című kiadványt, a *Magyar Kisebbségben* publikálta statisztikai elemzéseit, összeállításait: népszámlálási, választási, oktatási, felekezeti, adó-, kivándorlási, államsegély-, költségvetési témákban, valamint közigazgatási kérdésekről, a kultúrzónára vonatkozó népszövetségi panaszbeadványról, és ismertette a német kisebbségstatisztika eredményeit.

⁹⁰ Antal Árpád: *György Lajos életműve*, Kolozsvár, EME, 1992, 78.

⁹¹ Gaál György: A néptanító regényíró, in Gyallay Domokos: *Vaskenyéren és tizenhat elbeszélés*, Bukarest, Kriterion, 1996, 5–51.

⁹² Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására (1926): *Magyar Kisebbség*, 2002/3. 81–85., Sulyok István tervezete a magyar kultúrhivatal felállítására (1927): *Magyar Kisebbség*, 2002/3. 86–88.

⁹³ Sulyok István 1928-ban hozta létre a Juventus Irodát, amely az EMKE feladatkörét vállalta volna föl, de az *Erdélyi Magyar Évkönyv* egyszeri megjelentetésén túl mást nem produkált. A harmincas években Sulyok a német külpolitika és népközségi modell legfontosabb népszerűsítője az erdélyi magyar sajtóban, a nagyváradi *Erdélyi Lapok* munkatársaként. A harmincas években az *Erdélyi Lapok*ban Paál Árpád kollégájaként a nemzetiszocializmus propagálója lett, majd Magyarországra távozott, és szélsőjobboldali lapoknak dolgozott.

⁹⁴ György Lajos Kékit több lap (*Erdélyi Irodalmi Szemle*, *Erdélyi Múzeum*, *Erdélyi Iskola*, *Erdélyi Tudósító*, *Pásztortűz*) szerkesztésébe bevonta. Venczel József 1930–1938 között a Lyceumi

A kisebbségi önszerveződés sajátos – teljesen feltáratlan – része az erdélyi magyar szabadkőművesek tevékenysége. A századfordulón élénk páholyélet volt Nagyváradon, Aradon, Temesvárott, Kolozsvárt. 1905-ben alakult a marosvásárhelyi Bethlen Gábor páholy Péterffy István orvos vezetésével. Az erdélyi szabadkőművesség⁹⁵ vezetője, a brassói szász Servatius Lajos (volt alispán) rendszeresen eljárt Bukarestben a kisebbségi sérelmek orvoslása érdekében. Péterffy emlékiratában⁹⁶ a kolozsvári Unió páhollyal (főmestere Janovics Jenő) szemben a marosvásárhelyi páholyt tekintette a korabeli szabadkőműves-kisebbségvédelmi munka központjának. Egyrészt azért, mert Kolozsváron volt az OMP központja, és így a két intézményt szoros összefüggésbe lehetett volna hozni. Másrészt Marosvásárhelyen voltak olyanok a viszonyok, hogy a páholyon belül szabadon meg lehetett vitatni a problémákat. (Az itteni főmesterhelyettes Molter Károly író volt. Kolozsvárt többségiek is voltak a páholyban.) Kisebbségvédelmi tevékenységük karitatív munkából (egyetemi hallgatók segélyezése, középiskolások számára ruha és tandíj biztosítása, iskolás gyerekek tej- és kenyérellátása) és a „szabadkőműves alapon tárgyalható” problémák (egyéni polgári és szabadságjogok megsértése) kezeléséből állt. A legfontosabb „kijáráások” (személyes kapcsolatok és beadványok révén): a román szabadkőműves páholyok segítségével sikerült az első nyelvvizsgákon több ezer magyar kiegészztenciát átjuttatni. Az esküt nem tett magyar köztisztviselők nyugdíját rendező törvényt eszközöltek ki 1929-ben. Az 1934-es nemzeti munkavédelmi törvény hatásának minimalizálása érdekében⁹⁷ a páholyok vezetői a magyar alkalmazottak elbocsátása ellen eljártak a vállalatvezetőknel és a helyi iparfelügyelőknél. A 48 tagú páholyt (30 magyar, 3 szász, 15 zsidó származású) a protestáns elit irányította (tanárok, lelkészek). Az erdélyi páholyok hatósági nyomásra 1937-ben feloszlatták egyesületeiket.

Könyvtár munkatársa volt. Záhony Éva (bev., összeáll.): *Hitel, Kolozsvár 1935–1944*, Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991. 49., 55.

⁹⁵ A két világháború között működött még magyar páholy Aradon (Concordia), Nagyváradon (Bihar), Brassóban (Aurora), Sepsiszentgyörgyön (Siculia), Temesváron (Bánát), Szatmárnémetiben (Aurora), Nagybanán (Humanitas), Lugoson (Dél), Máramaroszigeten (Tisza), Karánsebesen (Oriens), Déván (Hunyad). A nagyváradi páholy két világháború közti történetéről: Kupán Árpád: *Szabadkőművesek Nagyváradon*, Nagyvárad, NAT, 2004, 169–207.

⁹⁶ Péterffy István levele (feltehetően Magyarország belügyminiszteréhez), 1942. március 10., Molter Károly hagyatékából (Marosvásárhely). Közölte Marosi Ildikó: Az erdélyi magyar szabadkőművességről, *Hitel*, 1995/4. 60–69.

⁹⁷ Az Octavian Goga kezdeményezte törvény a „román” alkalmazottak elsőbbségét mondta ki, amelyet lehetett nemzetiségként és állampolgárságként is értelmezni. De egyre inkább az utóbbi értelmezés vált uralkodóvá. Ezt erősítette Vaida-Voevod javaslata a numerus valachicus bevezetésére, amely szerint a románságnak minden foglalkozási ágban az országos számára nyának megfelelően kellene szerepelnie.

Az erdélyi magyarság közvéleményformáló *belső nyilvánossága* a politikai napilapokban és folyóiratokban, valamint sajátos közéleti „belső parlamentjeiben” (az OMP nagygyűlései, az Erdélyi Katolikus Státus Igazgatótanácsának és az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának ülései) testesült meg.

Romániában a két világháború között váltakozva, párhuzamosan 25–30 magyar napilap jelent meg. 1918–1924 között a legkorszerűbbnek tartott, Paál Árpád szellemi irányításával Kolozsvárt működő, polgári radikális irányultságú *Keleti Újságnak* volt a legnagyobb példányszáma. Újságíróinak egy része (Paál Árpád, Nyirő József, Kacsó Sándor, Zágoni István) 1924-ben a kiadóval kialakult elvi konfliktus miatt új lapot alapított *Újság* címmel. Ez azonban független hangvétele és gyorsan növekvő népszerűsége ellenére tőke hiányában 1927-ben tönkrement. Kolozsvár régebbi napilapja, az *Ellenzék* a húszas években polgári szabadelvűségével, függetlenséggparti hagyományaival konzervatívabbnak tűnik föl, mint a *Keleti Újság*. Így az utóbbi orgánum 1925–1927 között az OMP hivatalos irányvonalát képviselte. Az *Ellenzék* ekkor Bánffy Miklós csoportja kezébe kerülhetett. A harmincas években szellemiségét Krenner Miklós és Szentimrei Jenő határozta meg. A Romániai Magyar Népközösség megalakulása után a szervezet hivatalos lapja lett. A harmadik igen fontos napilap, az *Erdélyi Lapok* 1932-től jelent meg Nagyváradon, harcos katolikus orgánumként, Paál Árpád szerkesztésében. A harmincas évek közepétől, elsősorban Sulyok István publicisztikája és az a körül kibontakozó sajtópolémia következtében a lap egyre inkább jobbra tolódott.⁹⁸ Ezzel szemben a *Brassói Lapok* az 1924-es igazgató-, majd tulajdonosváltással a harmincas évekre polgári radikális/baloldali, a szociális kérdésekre legérzékenyebben reagáló lappá vált Füzi Bertalan, illetve Kacsó Sándor vezetésével.⁹⁹

A folyóiratok közül az OMP-hez legközelebb a már említett ismeretterjesztő *Magyar Nép* (1921–1944), a nemzetközi összehasonlításban is színvonalas kisebbségvédelmi periodika, a *Magyar Kisebbség* (1922–1942),¹⁰⁰ és a konzervatívabb erdélyi irodalmat képviselő *Pásztortűz* (1921–1944)¹⁰¹ állt. Bánffy Miklós

⁹⁸ Horváth Sz.: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940), *Regio*, 2004/3. 101–141.

⁹⁹ Az *Erdélyi Lapok* és a *Brassói Lapok* konfliktusáról: Horváth Sz.: *Elutasítás*, 177–180. Az erdélyi magyar újságírásról átfogó képet ad Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorban*. Kolozsvár, Fraternitás, 1941, 26–29., 51–67., 131–135., 183–191. A periodikák bibliográfiája alapos statisztikai bevezetővel: Monoki István: *Magyar könyvtérrelés a román uralom alatt, 1919–1940*, II., *Hírlapok és folyóiratok*, Budapest, MNM–OSZK, 1941.

¹⁰⁰ A folyóirat monografikus feldolgozását adja Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*, Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 1995. A folyóirat párhuzamosan román/német nyelven is megjelent Glasul Minorităților/Die Stimme der Minderheiten/La voix des Minorités elnevezéssel.

¹⁰¹ Palotai Mária: *Pásztortűz, 1921–1944. Egy erdélyi irodalmi folyóirat története*, Budapest, Argumentum, 2008.

támogatásával indult útjára a legrangosabb erdélyi irodalmi folyóirat, az *Erdélyi Helikon* (1928–1944). A korszak irodalmi termésének legjava itt jelent meg. Betöltötte funkcióját: a romániai magyar irodalmi élet megszervezését. A harmincas évek társadalomtudományi, világnézeti vitáiban két folyóirat, illetve szerzői körök játszott jelentős szerepet. Az első az *Erdélyi Fiatalok* (1930–1940), amely a már kisebbségiként szocializálódott fiatal értelmiségiek nemzedéki lapjaként indult, a falu szociális problémáira figyelve, világnézeti semlegességet hirdetve, László Dezső és Jancsó Béla szerkesztésében. A problémák szakszerűbb szociológiai, statisztikai, történeti vizsgálata érdekében Venczel József és Makkai László 1935/36-ban indította meg a *Hitel* című folyóiratot. „A valóságfeltárással, ami számukra az erdélyi magyarság gazdasági-politikai, társadalmi, művelődési viszonyainak ismeretét jelenti, a fiatal értelmiség népnevelésre való tudományos felkészítését kívánták szolgálni.”¹⁰² A lap egyben jobboldali válasz volt a *Korunk* folyóirat, baloldali politikai mozgalmak és a kommunista párt felé is tájékozódó nemzedéktársak útkeresésére.¹⁰³

A belső nyilvánosság sajtón kívüli része a rendszeres tanácskozási alkalmakban nyilvánult meg. Politikai értelemben a legfontosabbak az OMP 1924-től kétevente megrendezésre kerülő *nagygyűlései* voltak. Ezeken a helyi szervezetek küldöttei megválasztották a párt intézőbizottságát (a helyeket a pártközpontban osztották el), és ez delegálta az elnöki tanácsot. A nagygyűlések legfontosabb hozadéka az egyes szakosztályok beszámolóí és javaslatai, valamint a megyei tagozatok képviselőinek személyes találkozóinak voltak.¹⁰⁴

Kevésbé feltártak a magyar egyházak vezető testületeinek éves tanácskozásai. A legfontosabbak az *Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának* és az *Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsának* évenkénti *közygyűlései*.¹⁰⁵ Mindkét nagy múltú testületben a világiak voltak többségben, és ezek a képviselők egyben a magyarság közéletében (így az OMP-ben) is meghatározó

¹⁰² Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II., G–K, Bukarest, Kriterion, 1991, 251.

¹⁰³ Azzal együtt, hogy az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* köré csoportosuló ideológiáját nem gondolom a jobb- és baloldali politizálás kategóriáival leírhatónak, hanem a „kisebbségi ember”, a „kisebbségi társadalom” konstrukciójának építésével tartom értelmezhetőnek. A folyóiratokról Horváth Sz. Ferenc vizsgálata a legszínvonalasabb: Horváth: *Elutasítás*, 143–158.

¹⁰⁴ Az OMP nagygyűléseinek adatai: György Béla: *A romániai*, 249–253. A doktori disszertáció főszövege ezeket időrendben is tárgyalja.

¹⁰⁵ A jelentéseket és a közgyűlések dokumentumait rendszeresen publikálták: *Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület ... közgyűlésének jegyzőkönyve 1870–1943* [évenként, közgyűlések szerint]; *Az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatótanácsának jelentése 1900–1942*, Kolozsvár, Gombos [évenként]; *Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának jelentése az ... évi ... státusgyűlés alkalmából. 1884–1931*, Kolozsvár, Gombos; *Az Erdélyi Katolikus Státusnak ... Kolozsvárt tartott gyűléséről vezetett jegyzőkönyv*, Kolozsvár, Róm. Kath. Lyc. Ny., 1883–1942.

személyiségeknek számítottak. Az egyházfenntartás ügyein túl itt hozták a legfontosabb oktatáspolitikai döntéseket is. A határozatokat mindhárom szerveződéskörben szűk körben előkészítették, így ezeknek a fórumoknak nem a döntések kialakításában, hanem legitimálásában volt szerepük. Jelentőségük mégis abban állt, hogy a mindvégig hangsúlyozott „magyar egységet” fönntartva sokféle érdeket sikerült a párt és az egyházak hatáskörében integrálni.

A belső nyilvánosságon belül megfigyelhető, hogy a politikai természetű viták és érdekharok a húszas évek végére elcsitultak. (Bethlen György pártvezetői erőneinek,¹⁰⁶ valamint a „román népi demokráciához” és a Iuliu Maniu politikájához fűződő illúziók szertefoszlásának köszönhetően.) Helyettük inkább eszméletörténeti, irodalmi vitákban próbálták tisztázni a sajátos erdélyi magyar értelmiségi szerep és identitás problémáit.¹⁰⁷ A harmincas évek erősödő kisebbségellenes politikai hangulatával szemben pedig a magyar társadalom belső viszonyain való változtatás mikéntje került előtérbe. Mellettük megjelenek az egyértelműen ideológiai természetű konfliktusok is. (Például az *Erdélyi*

¹⁰⁶ A polgári radikális/liberális szellemiségű Ligeti Ernő írja róla: „A megbízás, amelyet vállalt, hálátlan volt, mert az embereknek csak látható, lármás sikerek iránt van érzéke, a magyar Párt pedig az elvi nagy kérdésekben soha meg nem alkuvo magatartása miatt erre nem számíthatott. [...] Szinte nyugtalanító szerénységbe visszahúzóda, a kívülről szemlélő felületes benyomásokat szerzett róla, úgy tűnt fel, mint aki nem elég »erélyes«, hol pedig úgy, mint akinek elvei a politikában nem elég hajlékonyak és rugalmasak. [...] Bethlen György legfeljebb intranzigens volt, makacs, de magatartásában sok erő rejtett és elveinek vaskövetkezetessége a helyes útirányt igazolta. 22 esztendő távlatából nézve, vajon ki lett volna alkalmasabb vezéregyéniség nemcsak eredményeket elérni Bukarest felé, de pártot is jobban összetartani? [...] Persze hogy voltak a kisebbségi pártmozgalomnak taktikai tévedései és szerves hibái. Valószínű, hogy Bethlen György is tisztában volt az ezeket korholó bírálatokban megnyilatkozó igazság értékével? Nem egyszer találunk öt tépelődve, hanykolódva, dilemmák között, saját pártjának foglyaként, megviselt idegekkel. [...] a pártszervezés hiányosságaiért nem lehet Bethlen Györgyöt felelőssé tenni és egyes hiányzó erőneikért nem lehet elhomályosítani azt a tündöklő erényt, amelynek Bethlen képviselője volt: az erkölcsi tudatot és a jellemzilárdságot.” Ligeti Ernő: *Súly alatt*, 140–141.

¹⁰⁷ A legfontosabb viták: a *Napkelet* című folyóirat 1920-as vitája az erdélyi magyar irodalomról; Viták az erdélyi gondolatról/a transzilvanizmusról; Vita Makkai Sándor Ady-pártolásáról; Vita a magyar irodalom egységéről Ravasz László *Irodalmi skizma* című tanulmánya kapcsán; Vallani és vállalni vita a kisebbségi élet sorskérdéseivel való szembenézésről; a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* vitája: a marxista-leninista irodalomkritika bírálati szempontjai és az azokra adott polgári válaszok; az *Erdélyi Helikon* 1930-as vitája a fiatal magyar alkotók hivatásáról; Makkai Sándor: *Magunk revíziója* című munkájának vitája 1931-ben; Élet és irodalom vita 1932-ben az erdélyi magyar mindennapok irodalmi feldolgozásáról; Az *Erdélyi Magyar Írói Rend* vitája az *Erdélyi Szépművés Céh* kiadói politikájáról; Makkai Sándor: *Nem lehet* című tanulmányának vitája a kisebbségi léthelyzet emberhez méltatlan voltáról; A Vásárhelyi Találkozó szervezése és határozatai körüli vita 1935–1938 között; Szemlért Ferenc *Jelszó és mítosz* című, a transzilvanista eszményeket bíráló tanulmányának vitája. Részletes irodalommal lásd Pomogáts Béla: *Viták áramában. Bevezetés helyett*, in Pomogáts Béla (összeáll., bev.): *Jelszó és mítosz*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 5–14., Uő: *I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944), II. Irodalmi dokumentumok*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008.

Helikon és a *Korunk* rivalizálása, Kós Károly és Gaál Gábor vitája „az erdélyi gondolatról”, Kacsó Sándor és Sulyok István polémiája a spanyolországi polgárháborúról.) Ezeket az alkalmi jellegű konferenciákkal, az évenkénti marosvécsi helikoni írótalálkozókkal, a nemzeti és nemzedéki összefogást meghirdető Vásárhelyi Találkozóval (1937) próbálták kezelni.¹⁰⁸

A belső önszerveződés intézményei a romániai magyarság önazonosságát, társadalmi pozícióit őrizték az impériumváltás utáni új helyzetben. Ezen túl a magyar intézményesség elemei, integratív szerepüket betöltve, az OMP-t képviselveként elfogadva, az önálló politikai közösség belső stabilitását erősítették.

1.4. A ROMÁN PÁRTOK ÉS KORMÁNYZATOK MAGYARSÁGPOLITIKÁJA 1944–1948¹⁰⁹

A most tárgyalandó négy-öt év átmeneti időszak, mert ekkor következik be a periodizációnál már említett alapvető változás, az önálló kisebbségi érdekvédelem, a többpártrendszer, a jogállamiság és a magántulajdon felszámolása. Ugyanekkor jött létre a Magyar Népi Szövetség mint érdekképviselő és a kommunista párt szatelitszervezete. Önálló magyar tankerületek szerveződtek, és egyházi oktatási intézményrendszer működött, kisebbségi törvény készült, és széles körű nyelvhasználati jogokkal bírt a magyarság. Hogy mindez miként erodálódik, és a romániai magyarság problémáinak kezelését milyen belpolitikai, pártpolitikai és nemzetközi viszonyok határozzák meg, úgy próbálom vizsgálni, hogy előbb a romániai magyarságpolitikában történeteket mutatom be,¹¹⁰ majd a kommunista pártnak a nemzetiségi kérdéshez és a magyar intézményességhez való viszonyát elemzem. Az időszak történéseit a Szovjetunió befolyásszerzése, a Román Kommunista Párt (RKP) hatalomra juttatása és az ennek ellenálló Mihály király, a történelemi pártok (Liberális és Parasztpárt) küzdelme határozta meg. Ebben a játszmában a román politikai elit zsarolható volt Erdély hovatarozásának kérdésével. A magyarság megszerveződése egyértelműen baloldali keretek között történt, mert a két világháború közti RKP fedőszervének (MADOSZ) utódjaként jött létre a Magyar Népi Szövetség

¹⁰⁸ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás*, 177–180.

¹⁰⁹ A kérdés feldolgozása: Nagy Mihály Zoltán: *Érdekképviselői lehetőség – integrációs alku, in Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll., jegyzet): Érdekképviselői vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*, Csíkszereda, Pro-Print, 2009. 22–40.

¹¹⁰ Tábornokkormányok: Constantin Sănătescu 1944. augusztus 23.–november 4., majd második kormánya december 6-ig. Ezt Nicolae Rădescu kormánya követte 1945. február 28-ig. 1945. március 6-tól Petru Groza, az Ekésfront vezetője lett a miniszterelnök, több kormányon át 1952-ig, amikor Gheorghiu-Dej veszi át a miniszterelnökséget, Groza pedig államelnök lesz.

(MNSZ), amely kisajátíthatta a magyarság közképviselését. Így egyszerre volt baloldali tömegbázis, másrészt bizonyíték nemzetközileg és a romániai pártpolitikában a magyarság mint közösség politikai integrációjára. Harmadrészt a magyar kisebbségi közvélemény is úgy érezhette, hogy emancipálták a romániai politikai rendszerbe.

1.4.1. Magyarságpolitika 1944–1948

A magyarság ügye 1944 őszén Romániában mint *közigazgatási és biztonságpolitikai kérdés* jelent meg, az észak-erdélyi területek újbóli birtokbavétele révén, illetve amiatt, hogy a román–szovjet fegyverszüneti megállapodás Romániát legyőzött, ellenséges államként kezelte és háborús kártérítésre kötelezte. A szerződés 19. pontja pedig nyitva hagyta Erdély hovatarozásának kérdését, „Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának” megfogalmazással. Észak-Bukovinát, Besszarábiát a Szovjetunióhoz csatolták, a szovjet irányítás alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) pedig szinte korlátlan befolyással bírt az ország ügyeiben. Ezáltal a romániai magyarság kérdése *nemzetköziesedett*, hiszen a területi kérdést a béketárgyalásokon kellett véglegesíteni, így az a *belpolitikai küzdelem része lett*, különösen azáltal, hogy a magyarság képviselésében fellépő Magyar Népi Szövetség a Román Kommunista Párt szövetségese volt. A kommunisták folyamatosan növekvő, százezres csoportjával szemben (1945. július), amelyen belül országosan is a tagság együtöde, Erdélyben a fele volt magyar, az MNSZ etnikai pártként több mint háromszázezres tagságot tudhatott maga mögött.¹¹¹

1944 augusztusa és novembere között a magyarság ügye Bukarestben nem tartozott a legfontosabb kérdések közé. A kulcskérdés akkor a néhány ezer fős kommunista párt tömegbázisának megteremtése és uralomra juttatása volt.

A kolozsvári impériumváltásban eleve fontos szerepe volt az Erdélyi Magyar Tanácsnak, amelyben valamennyi erdélyi magyar politikai csoportosulás képviseltette magát. Majd október elején ennek vezetőit (Teleki Béla, Demeter Béla, Vita Sándor) a szovjetek elhurcolták, így egyértelműen a baloldaliak kerültek helyzetbe, akikkel pártjaik bukaresti vezetői csak hetek múlva vették fel a kapcsolatot. Közben már szeptemberben megalakult a Szociáldemokrata Párt Kolozsvár és Vidéke szervezete, és október 21-én Kolozsvárt létrehozták az *Észak-Erdélyi*

¹¹¹ 1944 augusztusában az RKP-nak kb. ezer tagja volt, októberre 5–6 ezer, 1945 februárra 15 ezer fő. Olti Ágoston: A román kommunisták és Erdély kérdése, *Magyar Kisebbség*, 1998/1–2. 42. Az MNSZ-nek 1945 májusában 387 753 tagja volt. Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok, *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 32.

Demokratikus Bizottságot (kolozsvári MADOSZ, RKP, Ekés Front, szakszervezetek, Demokrata Zsidó Népközösség, Román Szociáldemokrata Párt). Ez rövidesen – a Román Kommunista Párt Észak Erdélyi Bizottsága kezdeményezésére – az Országos Demokrata Arcvonal része lett, annak kolozsvári bizottságaként szervezik újjá november 27-én. Ebben azonban már nem vesznek részt a történelmi pártok (Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt), távol tartva magukat a Bukaresttel szembeni regionális törekvésektől. December 1-jén pedig az ODA Észak-Erdélyi Tanácsadó Testületét hozták létre hét szakbizottsággal, amelynek azonban csak véleményező, javaslattevő jogköre volt megyei szinten.¹¹²

A front elvonulása után, úgymond a közbiztonság védelme és a pacifikálás érdekében, Dél-Erdélyben augusztus 25-től, Észak-Erdélyben szeptember 11-től elkezdődött a magyar közéleti személyiségek letartóztatása, a hadseregből elszökött és így hadifogolynak minősített férfiak tömeges internálása (50-60 ezer fő). Ezzel párhuzamosan román félkatonai alakulatok szerveződtek, amelyek a Székelyföldön és Bihar, illetve Kolozs megyében a rendcsinálás jegyében atrocitásokat követtek el. Ez utóbbiaknak több mint száz halálos áldozata lehetett. Ennél többen, 250-300-an halhattak meg túlsúfolt internálótáborokban (Földváron 2-8 ezer fő volt folyamatosan internálva), és még többen veszítették életüket a szovjet hadsereg által munkára, hadifogságra elvitt férfiak közül. A megfélemlítés – a bosszúálláson és a román nacionalista erőfölény felmutatásán túl – azoknak szólhatott (2-300 ezer fő), akik Magyarországra menekültek. Ki nem mondva az lehetett a cél, hogy ne térjenek vissza szülőföldjükre. A baloldali pártok egyértelműen elítélték az atrocitásokat, és a gárdák tetteiért Maniut tették felelőssé, ezzel tematizálták a korabeli közbeszédet, a parasztpártiakat mintegy az 1944 előtti rezsim politikájának folytatóiként állították be. Ez alapvetően volt, de a parasztpártiak és a liberálisok csehszlovák mintára valóban meg akartak szabadulni a magyarságtól, amelyben nemcsak az 1940-es területvesztés felelőssét látták, hanem a baloldali mozgalmak tömegbázisát is.¹¹³ Az azonban tény, hogy 1944 előtt mind a liberális, mind a parasztpárt szemben állt az Antonescu-rezsimmel. A közigazgatási integráció felgyorsítása érdekében Iuliu Maniu kezdeményezésére október elején létrehozták a Comisariatul pentru Administrarea Regiunilor Eliberate din Transilvania (Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztossága). A kormánybiztosság mellett működő tanácsnak nem volt magyar tagja, és a parasztpárti Ionel Popp

¹¹² A Sănătescu-kormánynak egyetlen kommunista tagja volt, Lucrețiu Pătrășcanu, igazságügyi miniszterként, aki ezt a pozíciót kormányokon átívelően 1948-ig töltötte be. Majd a következő, Nicolae Rădescu vezette tábornok kormányban kapott helyet Gheorghe Gheorghiu-Dej, a kommunista párt vezetője mint közlekedési miniszter.

¹¹³ Nagy: Érdekképviselési, 35–37.

főkörmánybiztos a magyarságot kitelepítéssel fenyegette. A közigazgatásban kizárólag az 1940 előtti észak-erdélyi román tisztviselőket és a Szovjetunió által elfoglalt bukovinai és besszarábiai területekről érkező hivatalnokokat alkalmazták. Észak-Erdélyben az 1940. augusztusi jogi helyzetet akarták visszaállítani, illetve a második bécsi döntéssel magyar tulajdonba került javakat, intézményeket a román állam újra saját kézbe akarta venni. Ez azonban sok lokális konfliktussal járt, amelyben a szovjet katonai parancsnokoknak kellett dönteniük, akik jó kapcsolatokat alakítottak ki a helyi baloldali vezetőkkel, köztük pedig a magyarok domináltak. A zavaros helyzetre hivatkozva, a front háterszágának stabilizálása érdekében a szovjet vezetés 1944. november 12-én megtiltotta a román közigazgatás (Észak-)Erdélyben való bevezetését, a már ott lévő román tisztviselőket pedig távozásra szólította fel (egyedül a postai és a vasúti alkalmazottak maradhattak a régióban). Az RKP sajtója a döntést az atrocitásokkal hozta összefüggésbe, de a szovjet fél számára legalább ennyire fontos volt a gazdasági követeléseinek teljesítése és az RKP hatalomra juttatása, hiszen Észak-Erdély hovatarozásának kérdésével lehetett zsarolni a tábornokkormányt, a kommunista sajtó pedig támadhatta a történelmi pártokat, hogy agresszív, a múltból nem okuló, gyarmatosító politikájukkal veszélyeztetik a régió visszacsatolását. Ennek a márciusig terjedő észak-erdélyi külön igazgatási időszaknak a legfontosabb fejleménye, hogy a kolozsvári baloldali mozgalmak meghatározó szerephez jutottak a város és részben a régió irányításában. A nemzetiségi összetétel és a baloldaliaknak biztosított vezető szerep külön politikai erőcentrumot jelentett – a még nem baloldali vezetésű – Bukaresttel szemben, a szovjet katonai parancsnokság árnyékában.¹¹⁴ Az 1944. november 12.–1945. március 6. közti időszakban nemigen beszélhetünk egységes észak-erdélyi közigazgatásról és politizálásról, bár mindenhol működött a kétnyelvűség, a helybeliek választották meg a nemzetiségileg arányos helyhatóságaikat, mégis sokkal inkább 10 külön egységről volt szó, ahol Bukaresttel szemben különösen Kolozsvár képviselte az ellenpólus szerepét.

1944 őszén az első érdemi nemzetiségpolitikai intézkedés az 1941-től működő Románosító Államtitkárság felszámolása volt, ahonnan a Nemzetgazdasági Minisztérium szakhivatalához kerültek a migrációs és kisebbségi ügyek. De sem ide, sem az új erdélyi közigazgatásba nem kerültek be a magyarság képviselői.¹¹⁵ Igazi változást a – már említett – november 12-i jegyzék hozott, amely

¹¹⁴ 1945 júniusában az RKP erdélyi tagjainak 50%-a magyar nemzetiségű volt, Kolozs megyében 33%, a kolozsváriaknak pedig több mint a fele. Erdély népességének ekkor 25%-a volt magyar nemzetiségű. Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban, *Pro Minoritate*, 2006/2. 66–67.

¹¹⁵ Nagy: Érdekképviselési, 32.

leállította a román közigazgatás bevezetését, és elrendelte az apparátus visszavonását az 1940. augusztusi határokig. Tehát a szovjet fél Erdély hovatarozásának kérdését összekapcsolta a jóvátétellel és a magyar kisebbség problémáinak rendezésével.¹¹⁶ Mindez aktivizálta a koalíciós Sănătescu-kormányt, amely az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás újbóli bevezetése után november 14-én elfogadta a *Nemzeti Kisebbségek Minisztériumról* szóló törvényt, amely a következő napon hatályba is lépett.¹¹⁷ A minisztérium január elején napvilágot látott alapítói feladatkörében a nemzetiségi problémák tanulmányozása, a készülő nemzetiségi statútum végrehajtásának felügyelete és ellenőrzése szerepelt. A február elején megjelent törvény egyrészt sérelmes jogintézményeket számolt fel („faji eredetkutatás”, nemzetiségi diszkrimináció a közhivatalok betöltésénél, közigazgatási nyelvvizsga, a nemzetiségek kötelezően román nyelvű érettségiztetése, az egyházi iskolák, elismert egyházak hátrányos megkülönböztetése). Ott, ahol a nemzetiségiek aránya elérte a 30%-ot, a közigazgatásban, az önkormányzati testületekben és az igazságszolgáltatásban biztosítani kellett az anyanyelvhasználatot. A kolozsvári egyetemen pedig a jogi és a bölcsészkaron magyar és német nyelvű tanszékek létrehozását rendelték el.¹¹⁸

Mindez azonban csak a dél-erdélyieknek jelenthette a kisebbségi jogok bővülését. Észak-Erdélyben a szovjet katonai közigazgatás idején is mindenütt hivatalos volt a magyar nyelvhasználat, helybeli „megbízható” (baloldali) emberek adták az adminisztrációt, önkéntes népőrség vigyázott a közrendre. A magyarok a megváltozott politikai keretek között is lényegében szabadon használhatták anyanyelvüket, társadalmi és politikai súlyuknál fogva dominánsak maradtak a közéletben. Mihály király csak két hónap után szentesítette a nemzetiségi törvényt – jogilag szakítva a két világháború közti romániai nemzetiségpolitikával –, azért, mert ezzel is igazolni lehetett a béketárgyalásokon azt, hogy a román kormány képes a kisebbségi/magyar kérdés rendezésére. Ugyanakkor a román közigazgatás azzal tagadhatta meg a törvény gyakorlati alkalmazását, hogy az ellentmond az érvényben levő 1923-as alkotmánynak. Ez a nemzetiségi statútum a későbbi évtizedekben mint az egyedül létező és el nem törölt törvény vált – jobb hiányában – a romániai magyar kisebbségi jogkövetelések alaphivatkozásává.

A november 12-e utáni szovjet katonai közigazgatás alatt az észak-erdélyi régió irányítását az Országos Demokrata Arcvonalban tömörült baloldali

¹¹⁶ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március)*, Kolozsvár–Csíkszereda, EME–Pro-Print, 2004. 182.

¹¹⁷ Élére a baloldalhoz tartozó Uniunea Patrioților (Hazafiak Szövetsége) elnöke, a szociológus Gheorghe Vlădescu-Răcosa került.

¹¹⁸ Nagy: *Érdekképviseleti*, 33–34.

pártok vették át. Az országos politikában azonban az ODA ellenzékben volt. December 1-jén Kolozsvárt megalakult az ODA Észak-Erdélyi Központi (Legfelsőbb) Tanácsadó Testülete.¹¹⁹ A polgári pártok a testület regionalista politikai szervezkedés jellegét kifogásolták. A Tanácsadó Testület hét szakbizottságot állított fel, majd egy regionális kormány lehetőségét alapozták meg 1945. február 12–15-én, az ODA észak-erdélyi konferenciáján. Ezen 9 megye küldöttei vettek részt (Szilágy és Máramaros nem képviseltette magát). Észak-Erdély státusának kérdését, a kolozsvári egyetem jövőjét és a földreform problémáját vitatták meg ott. A jogügyi bizottság megállapította, hogy „Észak-Erdély területére a magyar állam szuverenitása megszűnt és e terület fölött a főhatalmat a Szövetségek Közi Ellenőrző Bizottság megbízása alapján a szovjet katonai parancsnokság gyakorolja”.¹²⁰ Tehát szerintük a régió állami hovatartozása még függőben volt.

Az egyetem kérdésében a magyar mellett román kurzusok beindításában, majd külön román egyetem létrehozásában egyeztek meg. Az agrárreformbizottság elfogadta Venczel József javaslatát, amely etnikai diszkriminációtól mentesen tervezte a rendelkezésre álló földbirtokok szétosztását. Megalakították az ODA Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottságát is. A Központi Végrehajtó Bizottság vezetősége: ifj. Teofil Vescan (elnök), Jordáky Lajos (társelnök), Lakatos István és Nicolae Moldoveanu (alelnökök). A VB-nek 9 román, 8 magyar, 4 zsidó és 1 német származású tagja volt. Így ebben az intézményben már nemcsak a nemzetiségűek közti jogegyenlőség működött, hanem a létszámarányos képviselési elv is.¹²¹

Az RKP az észak-erdélyi fejleményeket egyrészt úgy mutatta be, mint ahol a baloldal a demokratizálásban már sokkal előrébb jár, mint az ország más területein. Ugyanakkor a királyt zsarolták az önálló regionális kísérletekkel, amelyek az egységes nemzetállam rekonstrukcióját veszélyeztetik. Az RKP célja az volt, hogy a romániai magyarságot mint kollektív politikai entitást pártszövetségesként integrálja a romániai politikai közösségbe. De ugyanakkor a regionális különállásokat, különérdekek intézményesítését nem tűrte meg. A magyarságnak tett gesztusként az ODA programjába felvették a „testvéri nemzetiségi politika” (jogegyenlőség a demokráciában, amiért közösen küzdenek) megvalósítását is. Ugyanakkor a nemzeti kisebbség kategória helyett, a múlt rossz emlékei miatt, az együttélő nemzetiség terminust használta Gheorghiu-Dej, az RKP

¹¹⁹ A testületben 6–6 fő az RKP-t, a Román Szociáldemokrata Pártot (RSZDP), a szakszervezeteket és az MNSZ-t, 4 fő az Ekésfrontot, 2–2 fő a Hazafiak Szövetségét, a Zsidó Demokrata Népközséget és a Népvédelmi Egyesületet képviselte. A Liberális Párt és a Parasztpárt azonban nem vett részt benne, hiába tartottak fönn számukra helyeket.

¹²⁰ Nagy – Vincze: *Autonomisták*, 88–89.

¹²¹ Uo. 90–91.

vezetője.¹²² Aminek az lehetett a politikai üzenete, hogy 1940–1944 között a magyarországi mozgalomba integrálódott észak-erdélyi magyar kommunistákat egyértelműen az RKP Bukarestből irányított szervezete alá vonja.

1945 januárjában, amikor Gheorghiu-Dej Moszkvában járt, Sztálin világossá tette, hogy csak egy nemzeti demokratikus frontot építő kormány szerezheti meg Romániának Észak-Erdélyt, annál is inkább, mert az érdekszférák felosztása során a görögországi befolyásról való lemondásért cserébe Románia került a szovjet érdekkörbe. Egyben Észak-Erdély kérdésében a Szovjetunió segítette az RKP-t a nemzeti érdekek képviselőjeként megjeleníteni, és a visszaszerzendő régió egyben kompenzáció is volt az elcsatolt Bukovináért és Besszarábiáért. Februárban országosan és különösen Bukarestben az RKP egyre intenzívebb folyamatos tömegmegmozdulásokat szervezett a Rădescu-kormány ellen.

A február végén Bukarestbe utazó A. Visinszkij külügyi népbiztos-helyettes a miniszterelnök leváltását és Petru Groza kinevezését követelte Mihály királytól. Március 5-én már nemcsak Észak-Erdély elvesztésével, hanem Románia független állami létének megszűnésével fenyegette a királyt, aki másnap kinevezte Petru Grozát, az Ekésfront vezetőjét miniszterelnöknek. Grozának – aki bár az Ekésfront pártalakulat vezetője volt, valójában a kommunista párthoz tartozott – a magyarságot érintő kérdésekben egyszerre kellett egyensúlyoznia a magyar nemzetiségi követelések és az RKP nemzetmentő szerepkörének építése, az új állami egységesítés között, a legfőbb cél, a kommunista párt egyeduralmának megvalósítása érdekében. Kormányában az igazságügy, közlekedés mellett a belügy, a hírszerzés és egy államminiszteri tárca is a kommunistákhoz került.

A kormánypropaganda és az MNSZ-szel való szoros együttműködés mellett a magyarságpolitikát kettősség jellemezte. A magyarokat a szövetségesi pozícióval alapvetően – a hosszabb távon szovjetizálandó – romániai politikai intézményrendszerbe akarták integrálni, másrészt a még folyamatban levő béketárgyalások miatt az RKP-nak nemzetközi szinten, illetve tömegbázisként a polgári pártokkal szemben (Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt) szüksége volt az MNSZ támogatására. Ezek miatt 1948-ig alapvetően a magyarság regionális és etnoregionális intézményességén keresztül folyt a két világháború közöttitől eltérő betagolás a román politikai közösségbe. Így lehetett magyar részről fenntartani – a későbbiekhez képest széles körű – nyelvhasználati és oktatási jogosítványokat, intézményességet. Ugyanakkor az MNSZ hozzájárult annak az RKP-nak a megerősítéséhez, amely az 1948-ra megvalósult egypártrendszer kiépítésén dolgozott.

¹²² Olti: A román, 151.

Ennek a homogenizációs és központosító politikának az egyik eleme volt a magyarság ellenálló képességének gyengítése, önálló gazdasági intézményességének felszámolása. 1945. február 10-én hozták létre a Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (CASBI, Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár) intézményét, amely a fegyverszünet 8. pontjára hivatkozva kötelezte a román kormányt, hogy az ellenséges országok, így Németország és Magyarország érdekeltségébe tartozó, illetve állampolgárainak tulajdonát képező vagyont vonja felügyelet alá. Ennek nyomán az Észak-Erdélyből elmenekültek vagyona is zár alá került. Április elején a CASBI-ra vonatkozó végrehajtási utasításban létrehozták a „vélelmezett ellenség” kategóriáját, amely a magyar és német állampolgárokra túl azokra a magyar vagy német nemzetiségű román állampolgárokra is vonatkozott, akik a fegyverszünet aláírásakor (szeptember 12-én) a trianoni Magyarországon vagy Észak-Erdélyben tartózkodtak, vagy akik a front előtt menekültek, őket erre kényszerítették. Ezzel kb. 30–35 ezer romániai magyar veszítette el a vagyonát. A CASBI-gondnokság alá helyezett összes magyar vagyont (iparvállalatok, pénzintézetek, ingó és ingatlan javak) mintegy 200 millió dollárra becsülték.¹²³ A második bécsi döntés után a Nemzeti Önellósítási Alap támogatásával működő kisiparosok és kiskereskedők engedélyét bevonták. Közben Észak-Erdélyben jóval nagyobbak lettek az adóterhek, mint a Regátban.¹²⁴

Az 1945. márciusi román földreformtörvény az 50 ha feletti birtokokat sajátította ki, összesen 1 057 674 hektárt, melyet 796 129 fő között osztottak szét. Ezen túl elkobozták mindazok birtokait, akik Romániával ellenséges országokba, illetve 1944. augusztus 23. után külföldre menekültek. További érintettek voltak az „abszентisták” (távollévők), akik az impériumváltáskor nem tartózkodtak otthon. Azok köre, akikre e törvények és rendelkezések vonatkoztak, nem volt pontosan meghatározva, így alkalmazásuk a helyi agrárbizottságok értelmezésétől függött a magyar és német tulajdonosok hátrányára. A vegyes lakosságú területeken a földosztó bizottságokat románok irányították.¹²⁵ Megbízható országos adatokat nem ismerünk, de Kolozs megyében a kisajátított földek 87 százaléka származott magyar tulajdonosoktól, és a földhözjutottak 35 százaléka volt magyar nemzetiségű. Maros megyében ez az arány 72 százalék / 36 százalék volt, a korabeli becslések egész Erdély vonatkozásában 73 százalék / 20 százalékos arányokkal számoltak.¹²⁶

¹²³ Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen*, Csíkszereda, Pro-Print, 2000.

¹²⁴ A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok, *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 35–37.

¹²⁵ A Központi Agrárreform Bizottságba is csak 1946-ban választottak be egy magyar tagot, de az csak a saját kisebbségét érintő üléseken vehetett részt, és csak konzultatív szerepe volt. A nemzeti kisebbségek, *Magyar Kisebbség*, 2008. 36.

¹²⁶ Uo., illetve részletesen Vincze Gábor: *Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös*

A magyarság gazdasági szervezettségét a szövetkezetek, a gazdakörök, közbirtokosságok jelentették. 1945-ben a két nagy magyar szövetkezeti központhoz (Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, Hangya Szövetkezetek Központja) ezer szövetkezet tartozott, gyártó, feldolgozó üzemekkel, értékesítő boltokkal. A fogyasztási szövetkezetek 1945 után már csak nagy nehézségek árán működtek. A hitelszövetkezetek nem jutottak forgótőkéhez, a fogyasztási szövetkezetek pedig nem kaptak árukiutalást a központi alapokból. Ezek a forrásmegvonások azt célozták, hogy a külön magyar szövetkezeti mozgalom, amely 1945-től etnikai alapon nem is szerveződhetett, egyesüljön az INCOOP-ba (Nemzeti Szövetkezeti Intézet), amely 1947 nyarára be is követte.¹²⁷ A székelyföldi *közbirtokosságok* vagyonterülete (legelők és erdők történetileg kialakult közösségi földtulajdon) 1946-ban 651 ezer hektárt tett ki. A magyarok abban bíztak, hogy ez majd az MNSZ érdekvédelme és a szövetkezesítés révén nem esik az államosítás hatálya alá.¹²⁸ Azonban 1948-ban ezeket az erdőket is elvette az állam, és a közbirtokosságokat felszámolták. Ugyanez történt a 32 700 ha erdővel, ingatlanokkal bíró Csíki Magánjavakkal is.¹²⁹ Az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének 1100 fiókja és 140 ezer tagja volt, az MNSZ szervezeti keretei között próbált működni, de 1949-ben az Erdélyi Múzeum Egyesülettel, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel és a román ASTRA-val együtt megszüntették.¹³⁰

A Groza-kormány magyarságpolitikájában az országos egységesítés következményeit láttuk az előbbieken, e politika másik oldala a béke-előkészítéshez kapcsolódott. Ide azokat a magyarságpolitikai intézkedéseket sorolhatjuk, amelyek azt a célt szolgálták, hogy felmutassák Románia készségét a nemzetiségi kérdés kezelésére. Ennek egyik eleme volt a magyar oktatási rendszer kiépülése, amely az MNSZ érdekvéonyesítésében is a legfontosabb célok között szerepelt.¹³¹ A romániai magyar oktatási hálózat alapját 1944-ben a négy felekezet által működtetett 1041 oktatási intézmény képezte elemi iskoláktól az egyetemig. 1944 őszén Észak-Erdélyben megjelentek a volt román oktatók, és visszakövetelték az 1944 előtti iskolaépületeket, ha volt tanulójuk, ha nem. Ennek a konfliktusnak is a szovjet katonai közigazgatás vetett véget azzal, hogy

erdélyi földreform a Groza-kormány magyarságpolitikájának tükrében, *Magyar Kisebbség*, 1996/4. 182–208.

¹²⁷ Vincze Gábor: Az erdélyi magyar szövetkezetek sorsa a második világháború után, *Valóság*, 1998/3. 39–55.

¹²⁸ Ez Románia erdőterületének 11%-át jelentette.

¹²⁹ Olti Ágoston: Csíki Magánjavak a második világháború után, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok?* Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 84–111.

¹³⁰ Mindez a 86.311/49. sz. igazságügyi miniszteri rendelet alapján történt.

¹³¹ Részletes feldolgozást adja Vincze Gábor: A romániai magyarság oktatásügye 1944–1948, *Magyar Kisebbség*, 1997/1–2. 393–412.

a román tankerületi főigazgatóság mellett engedélyezte a hasonló, párhuzamos magyar megszervezését 1944 végén. A következő év márciusáig Észak-Erdélyben a magyarországi tanrend szerint folyt az oktatás, Dél-Erdélyben pedig a romániai szerint. A kisebbségi statútum 1945 februárjában kimondta az anyanyelvi oktatás szükségességét. Mindez – ahogyan már említettük – csak Dél-Erdélyben jelentett előrelépést, hiszen ott a magyar oktatás teljesen beszűkült, csak 1946–1947-re lehetett a kívánalmaknak megfelelően megoldani. Az 1945. márciusi kormányváltás után a visszatérő román közigazgatással újra megjelentek az 1940 előtti román iskolaigények a magyar többségű településeken is.¹³² Ezek a gondok, éppúgy, mint a tanárhiány és a fizetési besorolás szabályozása is, elhúzódtak 1946-ig. A legnagyobb problémát az iskolák működtetésének finanszírozása jelentette. A magyar iskolák tanárainak fizetése 1945 áprilisától az 1946. novemberi parlamenti választásokig rendezetlen volt. Akadozva vagy későn folyósították a pénzt, ezért 1945 júniusától az MNSZ a magyar oktatás finanszírozására létrehozta a Petőfi Alapot. Ehhez járultak hozzá jelentős összegekkel az egyházak.

Mindezek ellenére azt mondhatjuk, hogy az 1944-es önálló magyar tankerületet, a magyar oktatási autonómia alapját nem vissza-, hanem továbbfejlesztették. Ez a politikailag, jogilag nem garantált, ki nem mondott, de lényegében *működő oktatási autonómia* három elemből állt. Egyrészt az 1945 júliusában és szeptemberében létrehozott kolozsvári és brassói magyar tankerületekből. Ezekhez tartozott minden magyar elemi és középiskola a 11 megyében működő magyar tanfelügyelőségekkel együtt. Majd 1946 őszétől a Nemzetnevelésügyi Minisztériumban a kisebbségi nyelvek oktatására vezértitkárságot (államtitkárságot) hoztak létre, Felszeghy Ödön kolozsvári professzor vezetésével. A másik elem a saját tankönyvkiadás volt – egy bizottság a marxista szerkesztő és kritikus Gaál Gábor vezetésével elkezdte az új szellemű tankönyvek kidolgozását, de közben már készültek román tankönyvekből is tükörfordítások. Az önálló tanügyigazgatás harmadik eleme az önálló magyar tantervek kidolgozása és az azok alapján folytatott oktatás volt. Mindennek a törvényi garanciáit azonban az MNSZ és az egyházak szakértőinek nem sikerült elérniük. Már 1945 augusztusára kidolgoztak egy nemzetiségi oktatási törvénytervezetet, de az a minisztérium jogi osztályán nem ment át. 1947 áprilisában Felszeghy Ödön hiába ígérte a tervezet reménybeli elfogadását, mert a nemzetiségi oktatás autonómiája ekkorra lekerült a napirendről, és a minisztériumban már a tanügyi reformot, az iskolák államosítását készítették elő. Elmondhatjuk, hogy 1946/1947-re minden

¹³² Például Kolozsvárt 13 román középiskola tért vissza, 11 magyar iskolát kiszorítva az épületéből. Ezt októberben olyan rendeletekkel orvosolták, amelyek kimondták, hogy ahol nincs elegendő román anyanyelvű tanköteles, ott az épület a magyar iskola használatában marad. Uo.

magyar gyerek anyanyelvén tanulhatott a közoktatásban. Ez különösen a dél-erdélyi magyarság számára volt fontos. Észak-Erdélyben az ekkorra kialakult helyzet az 1940–1944 közti keretek több-kevesebb zökkenővel való fenntartását jelentette. 1947 őszén megközelítőleg 2 ezer magyar tannyelvű általános iskolában és 150–170 középiskolában indult el az oktatás. Nagy újdonság volt, hogy Moldvában a csángók lakta településeken 78 általános iskola, egy középiskola és egy tanítóképző működött ugyanekkor magyar nyelven. Ez az új regionális program döntően a katolikus egyházzal szemben, befolyásának visszaszorítása érdekében valósult meg. Majd 1953–1958 között/-ra fel is számolták. Az erdélyi magyar oktatási rendszeren belül meghatározó volt az egyházi iskolák súlya. Az 1947/1948-as tanévben a romániai magyar nyelvű elemi iskolák tanulóinak 45 százaléka, a főgimnáziumokat látogatók 75 százaléka, a tanító- és óvónőképzők diákjainak 56 százaléka járt felekezeti fenntartású intézménybe.¹³³

A felsőoktatás tekintetében meghatározó volt, hogy 1944 őszén a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tovább működött, és a szovjet katonai közigazgatás novemberi bevezetése után is erősödött a pozíciója. 1945-ben pedig már az MNSZ-szel folytatott szövetségi politika és a béke-előkészítés miatt sem lehetett az egyetemet megszüntetni. A korabeli viszonyokat jól példázza két, 1945. május 28-án kiadott királyi rendelet. A 406. sz. dekrétum arra utasítja a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet, hogy 52 épületét adja át a Nagyszébenből visszatérő I. Ferdinánd Egyetemnek, míg a következő királyi rendelet (407.) megalapította a kolozsvári Magyar Tannyelvű Állami Tudományegyetemet. Ez nem jogutódja az 1940–1944 közti magyar egyetemnek, de lényegében az működött tovább.¹³⁴ Külön felsőoktatási intézményként hozták létre a Magyar Zene- és Színművészeti Főiskolát 1946 áprilisában Kolozsvárt. Hasonló önálló intézményt szerettek volna a magyar nyelvű műszaki és agrárképzés számára, de az elhúzódott a békeszerződés aláírása utánra. Ekkor azonban már csak arra volt központi akarat, hogy ezek a magyar nyelvű képzések az adott román felsőoktatási szakintézményeken belül mint tagozatok működhessenek. Ezeken az intézményeken túl még az egyházak is fenntartottak három felsőoktatási intézményt (a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolát, a kolozsvári

¹³³ Az államosításokra vonatkozó adatok: Vincze Gábor: „A nemzeti kérdés megoldása [...] a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés időszakában” (Románia, 1948), *Confessio*, 2008/4. 61.

¹³⁴ A klinikákat és a természettudományi kar épületeit átadva a román egyetemnek. Így került az orvosi és gyógyszerészeti kar Marosvásárhelyre, az 1945 decemberétől Bolyai János néven működő egyetem pedig a volt bölcsészkar épületébe, a Marianumba. A Bolyai Egyetem négy karán (bölcseztet, természettudományok, jog-közgazdaságtan, orvosi) 77 tanszéken 1946/1947-ben már 2 ezer diák tanult. A tanári karban 1948-ig 30 professzor és 150–200 vendégoktató, munkatárs dolgozott Magyarországról. Vincze: A romániai magyarság oktatásügye 1944–1948 között, *Magyar Kisebbség*, 1997/1–2. 406–408.

Református Theológiai Fakultást és az Unitárius Theológiai Akadémiát), valamint szemináriumokat (Temesvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti). Mindezt azért is kellett részletezni, mert az 1989 előtti romániai magyar kisebbségtörténetben ez a tanügyi autonómia ment a legmesszebb az intézményesülésben, és a közösségen belül is a legszélesebb támogatást élvezte.

Ugyanakkor 1946–1947-től ebben az oktatási alrendszerben is jelen volt a társadalom átnevelésének szándéka. Az 1948-as államosítás ezt a folyamatot gyorsította fel, miközben mind az egyházi oktatást, mind a tanügyi autonómiát megszüntette. Az 1948. augusztus 3-i oktatási reformtörvénnyel 468 római katolikus, 531 református, 266 evangélikus és 35 unitárius magyar tantervű elemi és középiskolát államosítottak. A 134 magyar elméleti líceumból 19 maradt meg. Ösztől kötelező lett első osztálytól a román, illetve negyediktől az orosz nyelv tanulása.

A kolozsvári Magyar Művészeti Intézetből hozták létre 1950-ben a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolát, a Gheorghe Dima Zeneművészeti Főiskolát és a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolát; ezekben már csak tagozatokként létezett a magyar nyelvű oktatás. Az utóbbi intézmény magyar tagozatát költöztették át 1954-ben Marosvásárhelyre, a román pedig Bukarestbe került. Az oktatás államosítása csak egy része volt az 1948-as fordulatnak. Mielőtt ezt részletezném, vissza kell térni a kommunista párt magyarságpolitikájának alakulására.

1.4.2. Az RKP és a nemzetiségi kérdés

Az 1944–1948 közti időszak eddigi összefoglalásából érzékelhető volt a négy-szereplős keret meghatározó volta. Ezt a magyarságpolitikai áttekintés után a következőkben összegezhetjük: az első az adott állam, *Románia* érdeke (Észak-Erdély visszaszerzése) s ezen belül a hatalmi viszonyok átalakulása (az RKP vezető szerepre törése). Második tényezőként a *romániai magyarság* említendő, amely kényszerhelyzetében (csak a baloldali szervezkedésre van lehetőség; a román polgári pártok ki akarják zárni a romániai politikai rendszerből) az RKP szövetségese lesz, és ezért cserébe kollektíve integrálódhat az MNSZ-en keresztül a romániai politikai rendszerbe, amelyben kiépítheti az oktatási intézményhálózatát, ugyanakkor a gazdasági, társadalmi külön intézményessége három év alatt folyamatosan leépül. Belső tagolódásként pedig a magyar elit szétválik: az MNSZ 1945. novemberi kongresszusán, lényegében még a béketárgyalások előtt, a Romániához való tartozást megerősítő határozatot fogadnak el. Ezzel elvált egymástól az erdélyi magyarság problémáinak megoldását Románián

belül kezelhetőnek tartók, illetve a nemzetközi viszonyokban, esetleges határmódosításban gondolkodók csoportja.¹³⁵ Ugyanakkor magán az MNSZ-en belül is komoly törésvonalat jelentett az észak-erdélyi (volt magyarországi, 1944 novembere és 1945 márciusa között szovjet katonai közigazgatással irányított, helyi baloldali, dominánsan magyar vezetés alatt álló) területek (külön)érdekeit képviselők és a dél-erdélyi, bukaresti központosításra törekvő magyar vezetők érdekellentéte. *Magyarország* egyrészt mint viszonyítási pont, volt államhatalom jelenik meg a korszakban, és az erdélyi magyar elit az ebből következő, a magyarságra vonatkozó nyelvi és intézményi jogokat továbbra is fönn akarja tartani – a nemzetiségi kérdés kezeléseként. Másrészt a román fegyverszüneti szerződés nem egyértelmű határklauzulájából kiindulva a magyarországi kommunisták a nemzeti elkötelezettségüket bizonyítandóan Magyarország területi követeléseit támogatták. Ebben az értelmezési keretben a negyedik elem a nemzetközi tényező, ahol egyértelmű, hogy a Sztálin–Churchill megegyezés értelmében Románia a *szovjet érdekszférába* került. Így nyilvánvalóvá vált, hogy Moszkvából az RKP hatalomrajutását támogatják, és ennek érdekében Észak-Erdély területi hovatartozásával zsarolják Mihály királyt. Ő azonban a Groza-kormányt nem ismerte el, és az angolszász hatalmak segítségével bízott, amelyek a béketárgyalásokon szintén a területi kérdés le nem zárásával operáltak, de ezzel a romániai közvéleményben nem a király pozícióját, hanem az RKP nemzeti érdekek melletti elkötelezettségének imázsát erősítették.

A következőkben azt tekintem át, hogy a tárgyalt négy évben az RKP és a Groza-kormány álláspontja hogyan változott a magyarkérdésben.¹³⁶ 1944. szeptember végén, amikor az RKP az ODA programtervezetét feldolgozta, bár voltak erre vonatkozó felszólalások, Ana Pauker – a pártvezetés moszkovita frakciójának vezetője – ezeket azzal intézte el, hogy a szocialista hatalomátvétellel, az új rendszerben ez a probléma majd automatikusan megoldódik. Az épp berendezkedő észak-erdélyi román közigazgatás kiutasítása 1944 novemberében a kommunistákat is meglepetésként érte. Ebből azt a következtetést vonták le, különösen a kolozsváriak, hogy Észak-Erdély épp egyik országhoz sem tartozik, mert a román kormány nem tartotta be a fegyverszünetet, és nem demokratikus, hanem reakciós, gyarmatosító, a nemzetiségek jogait semmibe vevő közigazgatást vezetett be. Az észak-erdélyi területen működő kisszámú kommunista¹³⁷ a szovjet katonai támogatást élvező közigazgatást csak a szakszervezetek és a Magyar Népi Szövetség segítségével tudta a régióban megszervezni. Közben,

¹³⁵ Vincze: A Magyar Népi Szövetség válsága, in Uő: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Csíkszereda, Status, 1999. 263–289.

¹³⁶ Nagy: *Érdekképviseleti*, 2009; Vincze: A nemzeti kisebbségtől, 1998; Uő: A nemzeti, 2008.

¹³⁷ Kolozsvárt 1944 végén 70 RKP-tag volt. Olti: A román, 1998. 147.

amikor a bukaresti pártvezetés 1945 januárjában Sztálinnál járt Moszkvában, ott egyrészt eldőlt, hogy Gheorghe Gheorghiu-Dej, nem pedig Ana Pauker lesz a párt első számú vezetője. Másrészt Sztálin egy demokratikus összefogásra épülő kormány létrehozását javasolta, amelyben a kommunistáké lenne a döntő szerep; ez volna a feltétele Észak-Erdély Romániához való csatolásának. Gheorghiu-Dej hazatérve már azt képviselte, hogy Észak-Erdély integrálatlanságának az oka a kormány antidemokratikus politikája volt. Ana Pauker pedig meg is nevezte Maniut mint ezért a helyzetért felelős személyt, sőt a második bécsi döntésért is a történelmi pártokat tette felelőssé. Gheorghiu-Dej 1945. január 24-én az ODA konferenciáján kijelentette, hogy a baloldali vezetésű kormány garancia Erdély visszacsatolására, de egyben ennek a felelőssége a nemzetiségek jogainak elismerése. Itt már nem a „nemzeti kisebbség”, hanem az „együttélő nemzetiség” kategória szerepelt, jelezve, hogy az RKP nem alá- és fölérendeltségi viszonyban képzei el a nemzetiségi kérdést. Így az ODA programjába is bekerült „a nemzetiségek közötti testvériséget megvalósító demokratikus politika” igénye.¹³⁸ Két hét múlva (február 12–15-én) Kolozsvárt üléseztek az észak-erdélyi megyék küldöttei, mintegy a regionális közigazgatás előképét megteremtve. Ezt Bukarestben további fenyegetettségként élték meg, és mint már arról volt szó, a szovjet külügyi népbiztos nyomására Mihály király kénytelen volt 1945. március 6-án Petru Grozát kinevezni miniszterelnökké. Ez nagyban növelte a Szovjetunió és az RKP presztízsét Romániában, ugyanakkor a nyugati nagyhatalmak nem ismerték el a kormányt. Augusztusban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok bejelentették, hogy csak szabad választásokon hatalomra került demokratikus kormányokkal hajlandók a békeszerződést aláírni. Ennek nyomán Mihály király augusztus 20-án Groza lemondását kérte, aki ezt megtagadta. Erre a király december végéig bojkottálta a törvényhozást, az államapparátus működését. Ennek folyományaként a Külügyminiszterek Tanácsában a két előbb említett nyugati nagyhatalom a magyar–román határviszonylatban általában az 1938-as határok mellett foglalt állást, de felvetették, hogy egy kisebb területrészt átadása csökkentené az erdélyi kisebbségi kérdés súlyát. A szovjet fél erre csak 1946 tavaszán reagált. Közben éppúgy, mint egy évvel azelőtt, a román kormány Groza vezetésével nagyon gyorsan ellenlépéseket tett. Magyarországot egyrészt fenyegette, másrészt együttműködést ajánlott neki. A magyar területi követelésekkel szemben csehszlovák, jugoszláv, román ellenkövetelések voltak kilátásban. Ugyanakkor Groza már november elejétől vámuniót ajánlott fel, és a „határok spiritualizálásáról” beszélt. De ezekkel a kérdésekkel sem a román béke-előkészítés szakértői, sem az RKP politikusai érdemben nem foglalkoztak.

¹³⁸ Olti: A román, 2008. 152.

(Így Groza 1947. májusi budapesti látogatásán ezekről a kérdésekről már szó sem volt.) A harmadik lépésként az RKP az MNSZ-nek felajánlott kulturális, nyelvi, oktatási jogokért cserébe lojalitási nyilatkozatot várt el. Ez a szövetség 1945. november 18-i nagygyűlésén meg is született. „A Romániai Magyar Népi Szövetség amilyen becsületes állampolgári kötelességtudással kapcsolódik bele az ország demokratikus újjáépítésébe, ugyanolyan határozottan jelenti ki, hogy a demokrácia felépítésének nélkülözhetetlen alapkőve a román nép fiaival való egyenlő jogainak gyakorlati megvalósítása. Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határ-kérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. Nem helyeseltünk semmiféle »áttelepítést« amely anyaföldünkől szakítana el. Nem helyeseltünk semmiféle olyan törekvést, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában, Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtene. Amilyen őszintén valljuk a román haladó demokráciával való együttműködésünk szükségességét, olyan nyíltan és őszintén kívánjuk a Magyarországgal való szoros gazdasági, közművelődési és politikai együttműködést, az útlevélkényszer megszüntetését és a vámhatárok eltörlését. Ez az együttműködés megteremti az előfeltételeit annak, hogy az évszázados ellenségeskedést eltüntetve, Erdély két népét eltérhetetlen egységbe kovácsolja.”¹³⁹

E híres passzus a megszokottnál bővebb idézését azért tartottam fontosnak, mert ebben a nemzeti önrendelkezésről való lemondás és a határok sérthetlenségének deklarálása mellett ott vannak az MNSZ, illetve kommunista vezetőinek legfontosabb követelései is: a Gyulafehérvári Határozatok alapján a polgári jogegyenlőség és az „anya”-országgal való szabad kapcsolattartás biztosítása. De külön intézményi, kollektív jogokról itt sincs szó, éppúgy, ahogy az RKP belső feljegyzésében sem, ahol inkább románbarát magyar szervezetben, megfelelő közvéleményt formáló magyar újságban gondolkodtak,¹⁴⁰ vagy az RKP 1945. november 29-i, a nemzeti kérdésről kiadott nyilatkozatában.¹⁴¹

A Magyar Kommunista Párt (MKP) nevében Révai József, a párt főideológusa 1946 áprilisában a trianoni határok elfogadása helyett területi igényeket jelentett be Észak-Erdély egy részére, és autonómiát kért a Székelyföldnek. Ezt sikertelen pártközi (RKP–MKP) tárgyalások követték Temesvárt 1946. május elején. A román kommunisták az ország belügyének tekintették a nemzetiiségi kérdést, és azzal érveltek, hogy a társadalom-átalakítással a nemzetiségi

¹³⁹ Nagy – Olti: *Érdekképviselet*, 214.

¹⁴⁰ Olti: *A román*, 157.

¹⁴¹ Nastasă, Lucian (szerk.): *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*, CRDE, Cluj, 2002, 185–187.

jogegyenlőség is megvalósul. De a megvalósítás tartalma, a jogegyenlőség intézményesülésének módja nem volt tisztázva.

Ezzel kapcsolatban az RKP-n belül több megközelítés létezett. Észak-Erdélyben a regionális hatalmat megszerző kommunisták között a centrumhoz, a központi pártvezetéshez és a helyi szövetségesekhez való viszonyban voltak nézetkülönbségek. Eleve az 1945. márciusi visszacsatoláskor az MNSZ Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága a legfontosabb megoldandó problémának a következőket tartotta: a magyar nyelv hivatalos elismerése; a fogolytáborok megszüntetése; önálló magyar felsőfokú oktatás; a meglévő önkormányzatok működtetése; az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottságának fenntartása a regionális közigazgatási feladatok ellátása érdekében. A helyi kommunista vezetők közül Vasile Vaida, Nicolae Goldberger a bukaresti vezetésbe való integrációt képviselték (centralisták), míg Teofil Vescan és Jordáky Lajos a helyi „demokratikus önkormányzatiságot”, a regionális érdekeket és az intézményi sajátosságokat hangsúlyozták. Naivan alulról építkező, a véleményeket visszacsatoló pártszervezetben gondolkodtak. (Rövidesen ki is zárták őket a pártból.) Bukarestben Luka László régi illegalista múlttal és széles körű magyar kapcsolatokkal rendelkező pártvezető felelt a nemzetiségi politikáért. De míg ő 1945 májusában, Észak-Erdély Romániához való csatolása után elsősorban a magyar és román reakciók elleni küzdelemre hívta fel a figyelmet, Gheorghiu-Dej az autonomista törekvések veszélyeinek kivédése, a központosító kormányzat elfogadtatása mellett érvelt. Luka a nemzetiségi kérdés kitelepítéssel való megoldását a németek esetében támogatta, de magyar vonatkozásban a nemzetiségi kérdés kezelését a népi demokratikus Romániába való integrációban és a két ország szoros kapcsolataiban, egy társadalmi rendszerhez való tartozásában látta. Másként gondolkodott erről Lucrețiu Pătrășcanu kommunista igazságügyi miniszter, aki támadva a magyar kormányt, 3–400 ezer Romániában élő revizionista magyarról beszélt. Szerinte ők nem kaphatnak állampolgárságot, és ezzel a kiutasítás várhat rájuk.¹⁴² Az igazságügyi miniszter érvelése azonban az 1946-os választási kampányban, ahol fő ellenséggént Maniut és a történelmi pártokat nevezték meg, a központi pártvezetés szerint is kontraproduktív volt.

Az 1946. november 19-i parlamenti (visszaélésektől hangos) választásokat a Demokratikus Pártok Blokkja nyerte meg 346 mandátummal,¹⁴³ a magyar-

¹⁴² 1946. június 9. Kolozsvár, Olti: A román, 164–167.

¹⁴³ A blokkon belüli arányok: RSZDP 82, Ekésfront 70, Tătărescu liberális pártja 73, RKP 67, Alexandrescu parasztpártja 21, Nemzeti Néppárt 26. Ezenkívül a Maniu vezette NPP 31, a Brătianu-féle Nemzeti Liberális Párt 3 mandátumot szerzett. Ahol külön nem jelzem, ott az eseménytörténet vonatkozásában Vincze Gábor munkáját használtam: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*, Budapest–Szeged, TLA–JATE, 1994. Vö.: Dinu C. Giurescu (coord.): *Istoria Românilor volumul IX*. București, Enciclopedică, 2008. 622–647.

ságnak 39 képviselője került be a parlamentbe.¹⁴⁴ Mivel a jobboldali pártok lényegében elvesztették befolyásukat, így Erdélyben is egyre kevésbé volt szükség az MNSZ befolyására.¹⁴⁵ A Groza-kormány nemzetiségpolitikai elkötelezettségét tovább gyengítette a párizsi békeszerződés aláírása (1947. február 10.), hiszen nem volt szükség további „engedményekre”, „privilegiumokra”, ahogy a kor román politikusai látták. A helyzetet magyar szempontból tovább rontotta, hogy a magyar problémákat ismerő Petru Groza vezette kormánytól a döntési kompetenciák egyre inkább az RKP Központi Vezetéséhez kerültek át, és az 1947–1948-as nagy változást is onnan vezényelték le. Ez egyben azt is jelentette, hogy az addig Petru Grozával működő alkuk helyett a bukaresti pártközpont direktívái lettek a nemzetiségi kérdésben meghatározóak.

A magyarságpolitikai fordulatot Luka László *A romániai magyarság útja* című írása jelenítette meg, amely az MNSZ-en belüli tisztogatásokra szólított fel, fellépve az „elvtelen magyar egység ellen”.¹⁴⁶ Ennek nyomán előbb a Bolyai Egyetemről zártak ki tanárokat (György Lajos, Bónis György), illetve tömegesen távoztak a magyarországi vendégoktatók, majd az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületből távolítottak el vezetőket (Szász Pál, Szász István). De már 1947 márciusától folytak a letartóztatások (pl. Venczel József szociológust), majd május 4–5-én megközelítőleg 600 magyar és román ellenzéki, értelmiségi személyiséget internáltak. Nyáron pedig a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt vezetőit is letartóztatták.

A nemzetiségpolitika központosítása abból is látszik, hogy 1947 nyarán az MNSZ központja Kolozsvárról Bukarestbe költözött, illetve decemberben a kormány Takács Lajost a miniszterelnökség mellett működő nemzetiségi alminiszterré nevezte ki. Az államtitkárság már 1946 novemberében megalakult, és a második Groza-kormány alatt létezett, de élére nem neveztek ki senkit. 1948 tavaszán az újabb Groza-kormányban az államtitkárság helyett már alacsonyabb, vezérigazgatói szinten kezelték a nemzetiségi kérdést (Együttélő Nemzetiségek Problémáival Foglalkozó Főigazgatóság). Ez döntően a problémák tanulmányozását jelentette: a megoldandó ügyek nyilvántartását és javaslatok kidolgozását a kezelésükre.

1947 végén a kommunisták lemondatták Mihály királyt, és kikiáltották a Népköztársaságot. Ezt az RKP és az RSZDP egyesülése követte (1948. február

A vonatkozó rész szerzője szerint az 1946. november 19-i „választások” jelentették „Románia 1859 és 1946 közötti történelmének legnagyobb politikai csalását”. 647.

¹⁴⁴ Az MNSZ 29 mandátumot szerzett 570 ezer szavazattal. Az RKP és a RSZDP listáján további 5-5 magyar nemzetiségű képviselő jutott be.

¹⁴⁵ Már csak azért sem, mert helyhatósági választásokat sem írtak ki, csak a tanácsrendszer bevezetése után.

¹⁴⁶ *Igazság*, 1947. május 22.

21–23.), majd a parlamenti választások, ahol harminc magyar képviselő került be az MNSZ és kilenc az RKP listáján.

Még 1947 nyarán megtörtént a magyar szövetkezetek beolvasztása a román szövetkezeti szervezetbe, 1948. június 11-én pedig államosították a bankokat, ipari, szállítási vállalatokat, bányákat. Az 1948. augusztusi oktatási törvényről már volt szó. Ezzel párhuzamosan a román állam felmondta a Vatikánnal megkötött konkordátumot, és új vallásügyi törvényt fogadtak el (augusztus 3.), amely megtiltotta a külföldi szervezetekkel való kapcsolattartást és az egyházon belüli oktatási, kulturális, szociális tevékenységeket. Mivel az egyházmegyék lélekszámát minimum 750 ezer főben határozták meg, a Temesvári, Szatmári, Nagyváradai Egyházmegyékből főesperességek lettek, és egyedül Gyulafehérvárt működtött római katolikus püspökség, Bukarestben pedig érsekség. Márton Áron püspököt, minthogy sem ezt a törvényt, sem a görögkatolikus egyháznak az ortodoxiába való beolvasztását, sem új egyházi státútum kidolgozását nem fogadta el, 1949 nyarán letartóztatták, 1951-ben életfogytiglani börtönre ítélték, majd 1955-ben szabadon bocsátották; később, 1957 és 1967 között Gyulafehérvárt háziőrizetben élt. 1948–1964 között 130 katolikus papot tartóztattak le, adminisztratív eszközökkel büntettek, sokakat kényszerlakhelyre költöztettek. A szerzetesrendeket és a görögkatolikus egyházat felszámolták.¹⁴⁷ A katolikus-sal szemben a protestáns egyházak elfogadták a vallási kultusztörvényt, ezzel az egyházak autonómiájának felszámolását, vagyonuk államosítását, és lelkészeik állami alkalmazottakká váltak. 1956-ig az állambiztonsági szervek is integráltak és lojálisnak tekintették a magyar protestáns egyházakat.

A romániai állambiztonsági rendszer szintén 1948 augusztusában jött létre Direcția Generală a Securității Poporului (Népbiztonsági Főigazgatóság) néven, de 1956-ig a nemzetiségi kérdés vizsgálata nem szerepelt a prioritásai között.

A következő év elején pedig az összes társadalmi szervezetet feloszlatták (a 86.311/49. sz. igazságügyi miniszteri rendelettel). Így szüntette be működését többek között az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Petőfi Közművelődési Egyesület (a volt EMKE), az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület. Természetesen ezek a rendelkezések nemcsak a magyar kisebbségi intézményrendszert érintették, hanem az egész társadalmat átszervezték. Azonban míg a román nemzeti kultúra, azonosságtudat intézményes őrzésében a román állami intézmények is közreműködtek, addig a kisebbségek ilyen magától értetődően a nemzeti

¹⁴⁷ Az állam hozzá lojális békepapi mozgalmat hozott létre, de ez nem lehetett sikeres, mert a megyéspüspökök titokban több utódot is kineveztek akadályoztatásuk esetére, illetve Márton Áron még 1948 augusztusában felfüggesztette a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsát (a Katolikus Státust), hogy azon keresztül se tudja az állam ellenőrizni az egyházi vezetést.

kultúrát fenntartó háttérintézményességgel nem rendelkeztek. A pénzügyi és ipari magánszektorban, különösen a kisiparban még a városi nemzetiségi tulajdonosok (magyarok, zsidók, németek) messze felülreprezentáltak voltak, így a kisebbségi közösségeket nagyobb mértékben rétegezte át az államosítás, mint az ország lakosságának egészét.

Külön diszkriminatív intézkedésnek tekinthetjük az erdélyi nagyvárosokba szóló lakhatási engedélyek kiadását (1947. május 9-i rendelet), amely nemcsak korlátozta a szabad lakhelyválasztást, de az volt a tapasztalat, hogy a magyarok és a németek ezeket az engedélyeket nehezebben kapják meg. A városok nemzetiségi összetételének változásához nagyban hozzájárult még az „osztályidegen elemek” a nagyvárosokból való, 1952 májusában elkezdődött kitelepítése.

A Magyarországgal való kapcsolattartás is egyre nehezebbé vált. 1945 júniusától állt vissza a két ország között az útlevélkényszer, októbertől pedig már kiutazási vízumra is szükség volt. Ugyanakkor 1946 januárjában az 1940 előtti határátkelők egy részét bezárták, majd a békeszerződés aláírása után csak egy közúti és két vasúti átkelő üzemelt minimális forgalommal, mert 1948 decemberétől a magánútlevelek kiadása megszűnt Romániában; a régebbi kolozsvári magyar konzulátus helyett csak útlevélkirendeltséget engedélyeztek a városban, miközben nem volt számottevő utasforgalom a két ország között.¹⁴⁸

Az 1948-ig tartó magyarságpolitikai korszakot a Román Munkáspárt (RMP) a nemzeti kérdésről 1948. december 12-én elfogadott határozata zárta le. Ebben valamennyi kisebbségi csoporttal szemben kritikusak voltak. A magyaroknál a maradi polgári szellem továbbélését és az elszigetelődésre való hajlandóságot bírálták, illetve a Vatikán álnok akcióinak leleplezésére szólítottak fel. A fő üzenet az volt, hogy a nemzetiségi kérdést mindig az osztályharcnak, a munkásosztály érdekeinek kell alárendelni. Ugyanakkor megállapították, hogy a „Román Kommunista Párt kezdeményezésére, demokratikus rendszerünk véget vetett minden nemzeti és faji megkülönböztetésnek, egyenlő jogokat biztosított az együttlakó nemzetiségek számára és anyagi feltételeket teremtett meg e jogok gyakorlására”.¹⁴⁹ Nagy Mihály Zoltán, a korszak kutatója veti fel azt a dilemmát, hogy a jogegyenlőség a demokratikus rendszerben valósulhat meg, azaz a nemzeti és társadalmi célok megvalósulása összekapcsolódik. Csakhogy ha a jogegyenlőség feltételül szabott demokratikus rendszer megvalósulása eltolódik, vagy ami ebben az esetben történt, a nemzetiségi jogegyenlőséget megvalósultnak tekintik, akkor a „demokratikus átalakulás” a nemzetiségi jogegyenlőséget

¹⁴⁸ Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Vasfüggöny keleten*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. 31–37.

¹⁴⁹ Közli: Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák*. Csíkszereda, Pro-Print, 2003. 110–112.

mégsem oldja meg.¹⁵⁰ Ez jelent meg az 1949. februári pártközi találkozón (RMP–MDP), amikor a román fél megfogalmazta, hogy a magyar kisebbség kérdése Románia belügye, az ott élő magyarok nem képezik a magyar nemzet részét, csak a két ország közti kulturális kapcsolatok kedvezményezettjei.¹⁵¹

1.5. A GHEORGHIU-DEJ KORSZAK. A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNY MINT POLITIKAI KIRAKAT, GETTÓ VAGY ÜVEGHÁZ?

Románia magyarságpolitikájának következő, 1948–1960 közti időszakát a négy szereplős értelmezési modellben a következőkben lehet összefoglalni: A *kommunista párt* hatalomra jutása után az államépítés kérdései kerültek előtérbe, amelyben Sztálin haláláig a szovjet befolyás volt a meghatározó, majd erőltetett, saját belső erőforrásokra támaszkodó iparosítást folytattak. Ezzel párhuzamosan a pártvezetésen belül Gheorghiu-Dej leszámolt a lehetséges konkurenseivel (Pătrășcanu, Pauker, Luka), és elfojtotta a desztalinizációs törekvéseket. A magyarságpolitikában elfogadták a szovjet megoldást, a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását, ugyanekkor ezzel a magyar kérdést megoldottnak tekintették 1956-ig. Akkortól azonban az ügy újból biztonságpolitikai kérdéssé minősült, mert a magyar elit Magyarország hatására a desztalinizációban és a demokratizálódásban reménykedett, és ennek kezelésére a homogenizációs stratégiák (a külön magyar intézményesség megszüntetése, az intézményfejlésztés megakadályozása) váltak fontossá.

A *romániai magyar kisebbség* érdekvédelmi szervezete, az MNSZ 1948-tól már csak a pártcélok közvetítőjeként működött, 1953-ban fel is számolták. Tehát csak a pártállamnak alárendelt, egymáshoz nem kapcsolódó magyar nyelvű intézmények maradtak. Központi szerepe volt a Magyar Autonóm Tartománynak (amelyben a romániai magyarság egyharmada élt), és a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemnek, mint az új magyar elit szocializációs bázisának. A protestáns egyházak lényegében együttműködtek a rendszerrel, a katolikus egyház, amelynek a vezetőit bebörtönözték, féllegálisan, passzivitásban tevékenykedhetett. A helyi társadalom szintjén a párt kultúrpolitikája szervezte közművelődési programok versenyeztek az egyházi intézményességgel mint a magyar azonosságtudat lokális újratermelői. Ugyanakkor más léptékben, de a MAT és a Bolyai Egyetem korabeli működése nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar azonosságtudat megőrzése nem szűkíthető le a nyelvhasználat kérdésére (miközben a MAT-on kívül a magyar mint hivatalos nyelv használata

¹⁵⁰ Nagy: Érdekképviselési, 39.

¹⁵¹ Fülöp–Vincze: *Vasfüggöny*, 31–34.

folyamatosan visszaszorult). Az önálló magyar intézményi kezdeményezéseket a „haladó hagyományok” keretében változó politikai alkukkal engedélyezték, de ezek működésére nem születtek meg közjogi garanciák (kisebbségi törvény vagy a MAT külön statútuma). Mindezzel párhuzamosan 1947-től a romániai magyar elit a letartóztatások és adminisztratív büntetések miatt folyamatosan egzisztenciális félelemben élt.¹⁵²

Magyarország lényegében 1954-ig elfogadta, hogy a romániai magyarság kérdése Románia és az ottani pártvezetés belügye, de miután Magyarországon megindult a desztalinizáció, és ehhez a romániai magyar elit is kapcsolódott, figyelve a változásokat, Magyarország sem maradhatott közömbös, és 1955-től megélenkültek a magyar–magyar kapcsolatok is. 1956 őszére egyértelmű lett, hogy a romániai magyar elit jó része a magyarországi forradalommal szimpatizál, és saját országában is hasonló változásokat várna el. Ekkor az előző és az '56-ot követő évekhez képest Magyarország kezdeményezően léphetett fel. Mindez a második világháború befejezése után 12 évvel elemi erővel bizonyította a nemzeti egymáshoz tartozás érzületét, amely a magyarság számára magától értetődő volt, de a román pártvezetés ezt illojalitásnak és veszélyforrásnak tekintette.

A nemzetközi viszonylatokat mindenképp a Szovjetunióban bekövetkező változások határozták meg. A MAT mint Sztálin ajándéka egyszerre volt egy Romániában minden előzmény nélküli modell kikényszerítése a nemzetiségi kérdés megoldására, s betöltött még egy funkciót: ennek kapcsán derült ki, hogy az erőszakos társadalomátalakítás nem jár nemzeti konfliktussal. (Erre példa a székelyföldi kollektivizálás, ahol a szervezők és a folyamat elszenvedői is

¹⁵² 1949. április 5-én letartóztatták Bogdánffy Szilárdot, a szatmári római katolikus püspök titkárát, titokban felszentelt utódját. Június 21-én lefogták Márton Áront. November 3-án a Rajk-pert felhasználva, Tito ügynökeiként beállítva letartóztatták Csögör Lajos orvosprofesszort, Szász Pált, az EMGE vezetőjét, Kurkó Gyárfást, az MNSZ volt elnökét, Méliusz Józsefet, a kolozsvári magyar színház igazgatóját, Balogh Edgárt, a Bolyai Egyetem rektorát, 1950. február 17-én Lakatos Istvánt, az RSZDP Magyar Csoportjának vezetőjét, Venczel József szociológus egyetemi tanárt, Teleki Ádám földbirtokost, Bodor Bertalan bankigazgatót és Pásztai Géza szociáldemokrata jogászt, egyetemi tanárt. 1951. augusztus 20–21.: 122 ferencst hurcolnak el egyetlen éjszaka, és a máriaradnai rendházba viszik őket. 1952. május 3.: Brassóval megkezdődik az osztályidegen elemek kitelepítése a nagyobb ipari központokból. Augusztus 16.: letartóztatják Luka László pénzügyminisztert és helyettesét, Jakab Sándort. Augusztus 30.: letartóztatják Jordáky Lajost, a kolozsvári színház művészeti titkárát, Demeter János jogászt, egyetemi oktatót, Veress Pált, Kolozsvár volt polgármesterét, Fodor-Pataky Ádámot, az MNSZ volt Kolozs megyei titkárát, Balogh Edgárt (akit egy éve szabadlábba helyeztek letartóztatása után). Szeptember 6.: eltávolítják a Bolyai Egyetemről Jakó Zsigmond történészt és Szabó T. Attila nyelvészt. Szeptember 11-én leváltják Nagy Istvánt, a Bolyai Egyetem rektorát, elbocsátják Benkő Samu történészt, B. Nagy Margit művészettörténészt, Hajós József filozófust, Csehi Gyula esztétát, Tordai Zádor filozófust.

magyarok voltak.) Másrészt a Szovjetunió mind a román kormánnyal szemben, mind Magyarország és Románia viszonylatában potenciális zsarolásként használhatta a MAT-ot és a magyarkérdést. De 1956-ban épp a román pártvezetés tudta felmutatni, hogy a magyarországihoz hasonló destabilizációnak elejét tudja venni, ezzel igazolva azt, hogy országában nincs szükség sem a desztalinizációra, sem a szovjet tanácsadókra, illetve a Vörös Hadseregére.

1.5.1. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása és működtetése

Az államosítások és az új alkotmány elfogadása után 1950 szeptemberében került sor a közigazgatási reformra, amely a francia típusú közigazgatási felosztás helyett (falu/község, város/járás, megye) a Szovjetunióhoz hasonlóan – az eredeti tervek is ott készültek – tartományokra és rajonokra (járásokra) osztotta az országot.¹⁵³ A 22 erdélyi megyéből 11 tartományt hoztak létre. A Székelyföld egy része (Maros és Gyergyó rajon) Maros tartományhoz került, míg a többi Sztálin (Brassó) tartomány része lett. Az új központok kiválasztásánál elsősorban gazdasági szempontok játszottak közre. De voltak politikai, nemzetiségi szempontból is lefokozott városok, mint a szász Nagyszeben, Segesvár és a görögkatolikus Balázsfalva. A székelyföldi átszervezés során létrejövő új nomenklatura összetételét csak Maros tartományban ismerjük, ahol a magyarok és zsidók felülreprezentáltak voltak a pártvezetésben. A járások megszervezésének ellenőrzésére 1951 nyarán két szovjet szakértő érkezett Romániába, akik rákérdeztek, hogy a bukaresti Belügyminisztérium a közigazgatási tervezés során mennyiben vette figyelembe a nemzetiségi sajátosságokat. Ugyanekkor Gheorghiu-Dej Sztálintól kért segítséget egy új román alkotmány kidolgozásához. Az 1951 augusztusában felállított román előkészítő bizottság számára már szeptemberben kiderült, hogy Moszkva prioritása a szovjet minta szerint megszervezett Magyar Autonóm Tartomány létrehozása.

A két szovjet tanácsadó egy minimális és egy nagyobb területet magában foglaló tervezetet készített. Az előbbi lényegében megegyezik az 1952-ben megvalósított közigazgatási egységgel. A másikba a Székelyföldön túl a Mezőség nagy része is beletartozott volna, Kolozsvár központtal. Igaz, hogy ebben az esetben a 900 ezres lélekszámból csak 60 százalék lett volna magyar nemzetiségű. Az azonban, hogy a még mindig magyar többségű Kolozsvár úgymond Erdély fővárosa legyen, egy magyar dominanciájú tartomány központja, ellentétes

¹⁵³ A MAT geneziséről: Stefano Bottoni: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csikszereida, Pro-Print, 2005, 307–353.

volt az RMP államépítő, nemzeti elkötelezettségét bizonyító politikájával. Így a két pártvezetés közti vita után végül a kisebbik tervezet került megvalósításra. Az ellenben bizonyos, hogy az alkotmánytervezet 19., a MAT-ra vonatkozó cikkelyét Molotov és Sztálin fogalmazta át. Az RMP Politikai Bizottsága 1952. július 10-én vitatta meg az alkotmánytervezetet, amely során Gheorghiu-Dej és társai passzívan elfogadták a javasolt szövegrészt, a tartomány sajátosságait feszegető kérdésre se reagáltak. Egy héttel később hivatalosan is bejelentették az alkotmánytervezetet, amelyet nagy sajtókampány követett. Az 1952. szeptember 24-én elfogadott alkotmány 3 cikkelye foglalkozott a MAT-tal.

„19. A Román Népköztársaság Magyar Autonóm Tartománya a kompakt magyar székely lakosság által lakott területből áll, és az Autonóm Tartomány lakossága által megválasztott, autonóm adminisztratív vezetősége van. A Magyar Autonóm Tartomány rajonjai: Csík, Gyergyó, Udvarhely, Régen, Erdőszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Maroshévíz. A Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási központja Marosvásárhely város. 20. A Román Népköztársaság törvényei, a román állam központi szerveinek rendeletei és döntései a Magyar Autonóm Tartományban is érvényesek. 21. A Magyar Autonóm Tartomány Szabályzatát a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa dolgozza ki és jóváhagyás végett a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése elé terjeszti.”¹⁵⁴

A tartomány Aranyosszék kivételével jórészt megegyezett a történelmi Székelyföld területével; 13 750 km²-en az 1956-os népszámlálás szerint 731 337 fő élt, 77,3 százalékuk magyarnak vallotta magát. A tartomány központja, Marosvásárhely lakosságának 74 százaléka volt magyar. A MAT hivatali apparátusa 80 százalékban magyarokból állt. Magyar volt a tartományi RMP első titkára (Csutor Lajos), a néptanács elnöke (Bugyi Pál) és a Securitate vezetője is (Kovács Mihály). Az autonómia nem jelentett semmilyen önkormányzatiságot, éppúgy központilag irányították a területet, mint az ország összes többi tartományát. Egyedüli sajátossága a magyar nyelv hivatalosan elismert szabad használata volt, és erre épült rá egy fejlődő kulturális intézményrendszer.¹⁵⁵ Csakhogy épp ez a „fejlődés” vezetett el odáig, hogy a nyelvhasználati jogokon túl az intézmények sajátos önépítésbe kezdtek, amely 1955–1956-tól eltért az országos

¹⁵⁴ Idézi Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története*, Csíkszereda, Pro-Print, 2008. 48–49.

¹⁵⁵ Stefano Bottoni: A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell és a román államnacionalizmus, in Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, 2008. 246.

főiránytól, mert a belső adminisztráció helyi sajátos fejlesztési szempontokat érvényesített. Ennek intézményesítéséhez azonban a tartományi vezetők nem rendelkeztek döntési kompetenciákkal: az 1952-es alkotmány 21. cikkelye külön statútum kidolgozását írta elő, de ennek elfogadására nem került sor. Először 1954 januárjában készült egy tervezet Marosvásárhelyen, de azt a bukaresti pártközpont ellenkezése miatt visszavonták. A helyi pártvezetés feltehetően túl széles körű jogosítványokat igényelt magának. 1955 novemberében újra felmerült a statútum kérdése; ekkor már egy, a központi vezetés által kinevezett bizottságra bízta az ügyet, de ennek sem lett látható eredménye. 1956 novemberében, a magyarországi forradalom leverése utáni helyzetben Bugyi Pál, a MAT néptanácsának elnöke egy munkacsoporttal 120 oldalas tervezetet készíttetett. Ez egyrészt a Gyulafehérvári Határozatok végrehajtására hivatkozott, másrészt a szovjet mintát, pontosabban a Grúziában található Abházia három hivatalos nyelvet használó nyelvpolitikáját vette mintaként. Ezt azonban a Központi Vezetőség nem pusztán elutasította: Bugyit leváltották, és a Szovjetunióba küldték tanulmányútra.¹⁵⁶

Közvetlenül nem a statútum-ügyhöz, hanem a tartomány és a bukaresti központ közti folyamatosan erősödő hatásköri vitákhoz kapcsolódik az ún. monográfiaügy a MAT 1960-ban bekövetkezett átalakítása előtt. 1958-ban tartományonként szakembercsoportokat kértek fel, hogy mérjék fel az utóbbi 15 év fejlődését. A MAT-ban ezt a 22 fős munkacsoportot Keszi-Harmath Sándor, a tartományi néptanács tervosztályának közigazdász munkatársa vezette. A gazdasági fejlődést elemezve bemutatták, hogy a tartomány jóval többet termelt, mint amennyit fogyasztott,¹⁵⁷ viszont az ország ipari és mezőgazdasági termeléséhez való hozzájárulásához képest jóval kevesebb beruházáshoz jutott. 1952–1959 között a MAT az ország ipari termelésének 3,6 százalékát, a mezőgazdaságinak pedig 5,4 százalékát állította elő, ugyanekkor a beruházási alapokból csak 2,4 százalékkal részesült.¹⁵⁸ A MAT ideológiai titkára, Szővérfi István a kötet bevezetőjében az akkori ideológiai főárammal szemben még mindig „többszempontú állam”-ként szólt Romániáról. A kéziratban maradt 120 oldalas anyag 1960-as ideológiai kivizsgálása során az előbbieken túl a MAT helyett többször használt Székelyföld kifejezést bíralták, mert mindebben a tartományi-regionális-nemzetkisebbségi autonómiadiszkurzust érzékelték.¹⁵⁹ Közben pedig az egész monográfia üzenete az volt, hogy a román államhoz

¹⁵⁶ Bottoni: *Sztálin*, 89–90.

¹⁵⁷ Uo. 234.

¹⁵⁸ Oláh Sándor: *A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban*, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok?* Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 625.

¹⁵⁹ Keszi-Harmath Sándor (szerk.): *Volt egyszer egy autonómia. Egy erdélyi monográfia 1959-ből*, Budapest, Szabad Tér, 2009.

való hűség az előfeltétele annak, hogy a magyarok megőrizhessék kulturális önazonosságukat.¹⁶⁰ Ez a monográfia tehát, amely mintegy a tartományi elit ön- és jövőképét is összefoglalta, nem jelenhetett meg, sőt a tartományra és különösen a központjára vonatkozó fejlesztési terveket is Bukarestben dolgozták ki. Ez és a MAT majdani, 1960-as átszervezése jelölte ki a magyarságpolitikán belüli mozgásteret.

A lenini nemzetiségpolitika alapja, hogy a nemzetiségeket saját elitjükön és intézményeiken keresztül kell a pártállamba integrálni. Erre szolgált az MNSZ és a zsidók és németek hasonló szatelitszervezete, illetve az RKP nemzetiségi tagjainak tevékenysége. 1952-től újabb terminológiai fordulatként az „együttélő nemzetiség” helyett megint a „nemzeti kisebbség” terminus vált elfogadottá, amely újabb korszakváltást jelzett. 1953-ban azzal, hogy január végén Gheorghiu-Dej miniszterelnök és pártfőtitkár kijelentette, Romániában megoldották a nemzetiségi kérdést, a fordulat bekövetkezett.¹⁶¹ Ekkor szüntették meg a miniszterelnökség mellett működő nemzetiségi főigazgatóságot, majd a kisebbségi szervezetek is feloszlatták magukat, így az MNSZ is.¹⁶² (A magyar nemzetiségűeken kívül 622 ezer nem román nemzetiségű élt még Erdélyben 1956-ban, a régióban a románok aránya ekkor 65 százalék volt.) Kivételt egy másfajta osztályharcos, területileg behatárolt integrációra egyedül a legszámosabb kisebbséggel tettek kísérletet a MAT szovjet nyomásra történt létrehozásával. Ez egyben megosztotta a romániai magyarságot, ugyanis a tartományon kívül élő 973 ezer magyar, az erdélyi magyarság 63,7 százaléka nem rendelkezett hivatalos anyanyelvhasználati jogokkal, a magyar kulturális intézmények a MAT-ban koncentráálódtak, és megszűnt Kolozsvár vezető szerepe a romániai magyar szellemi életben.¹⁶³

Az MNSZ megszüntetése eleve több száz álláshely elvesztésével, a kádereknek az állami és pártapparátusba történő áthelyezésével járt. A szövetség tulajdonában lévő ingatlanok tömegét pedig a helyi néptanácsoknak, a könyvtárakat

¹⁶⁰ Bottoni: *Sztálin*, 383–384., 413–414.

¹⁶¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej: A népi demokratikus rendszer további erősödése a RNK-ban, *Igazság*, 1953. január 29.

¹⁶² Az MNSZ Központi Intézőbizottságának határozata a szervezet önfelosztásáról, in Nagy-Olti: *Érdekképviselet*, 2009. 560–562.

¹⁶³ A MAT-on kívül az 1956-os népszámlálás szerint csak három magyar többségű rajon volt: a székelyhídi 74,4%, a nagykárolyi 61,6% és a rákosi 55% magyar nemzetiségű lakossággal. A magyarok aránya tartományonként a következő volt: Nagyvárad 28,4% (224 ezer), Nagybánya: 27,8% (198 ezer), Kolozsvár 20,5% (258 ezer), Sztálin/Brassó 12,1% (109 ezer), Temesvár 12,3% (147 ezer), Hunyad 6,5% (37 ezer). Varga E. Árpád: *Az 1930. évi román népszámlálás főbb nemzetiségi adatai az 1956. évi népszámlálási kötetben közölt közigazgatási beosztás szerint, tartományonként, az 1956-os adatokkal közös táblázatban*, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdmagy.htm> (letöltve: 2016.12.12.)

a kultúrotthonoknak és iskoláknak adták át.¹⁶⁴ A MAT-on kívüli erdélyi tartományok apparátusaiban voltak magyar nemzetiségűek, de nem voltak a kisebbségi kérdéssel foglalkozó intézmények. Elfogytak a kétnyelvű feliratok, a második világháború után Erdélyben elért hivatalos nyelvhasználati jogokat a MAT-on kívül leépítették.

Mindez legélesebben az oktatási intézményrendszerben jelent meg, ahol egyes vidékeken folyamatosan tűntek el a magyar szórványiskolák és -tagozatok. A moldvai magyar oktatás – a bákói magyar tanítóképző létrehozása (1952/53) ellenére – az ötvenes évek végére visszaszorult. Az 1955-ös, a szakoktatás átszervezéséről szóló törvényben szó sem esett a magyar nyelvű műszaki képzésről. Ekkor összesen csak 6 technikumban volt magyar nyelvű műszaki oktatás. 1956 elejétől a közoktatási reform során (az 1948-ban megszüntetett 11 osztályos képzést állították vissza) a románosítás tendenciája egyértelmű volt. Ezt vagy úgy valószínűzték meg, hogy a magyar és román iskolákat összevonták, vagy úgy, hogy a magyar iskolában román tagozatot hoztak létre.¹⁶⁵ A legdrasztikusabb változás a tanítóképzésben történt, ahol az 1955/56-os tanévben még 4 önálló magyar líceumban és 10 tagozaton 672-en tanultak, majd 1956/1957-ben megszűntek az önálló magyar tanítóképző líceumok, és 5 tagozaton 246-an tanultak magyarul. Ugyanakkor 1948 után a pedagógusi munka tartalma is jelentősen megváltozott, hiszen részt kellett venni a társadalom-átalakításban is a pionírszervezetek működtetésével, a kollektivizálási, antiklerikális, népművelő és egyéb kampányokkal.¹⁶⁶

A felsőoktatásban is nagy generációs váltásra került sor 1948 után. Ehhez járultak az intézményi átalakulások. 1952 őszén a Bolyai Egyetemen és a Protestáns Teológiai Intézetben történtek ideológiai tisztogatások, kényszernyugdíjazások. A szintén kolozsvári Mechanikai Intézetben az 1953/54-es tanévben megszüntették a magyar nyelvű mérnökképzést. A következő évben pedig nem hirdettek felvételt a kolozsvári Agrár Intézet magyar tagozatára. Majd a nagy felháborodás miatt 1956 őszén újra lehetett felvételizni, illetve a Bolyai Egyetemről irányítottak át hallgatókat.

A Bolyai Egyetemtől 1945-ben került Marosvásárhelyre az orvosi kar, amely az 1948-as oktatási reform után önálló egyetemenként, Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) néven működött, Csőgör Lajos rektor vezetésével. Majdnem ezer

¹⁶⁴ Nagy-Olti: *Érdekképviselet*, 2009. 560–562.

¹⁶⁵ Míg az 1955/56-os tanévben 1022 I–V. osztályos önálló magyar elemi iskola működött, és csak 38 tagozat, addig a következő évben már 940 önálló elemi mellett 169 helyen folyt tagozatként az anyanyelvi oktatás. 1955-ben a magyar középiskolák fele önálló intézményként, fele tagozatként működött, 1956 őszétől ez az arány 43/62 lett. Vincze: *A romániai magyarság oktatásügye 1948–1989, Magyar Kisebbség*, 1997/3–4. 377–401.

¹⁶⁶ Uo.

hallgatóval, neves professzori karral meghatározó szerepet játszott Marosvásárhely közéletében. Míg az orvosképzés áthelyezése a Nagyszebenből visszatérő román egyetem miatt vált szükségessé, addig az ötvenes évek marosvásárhelyi kulturális, oktatási intézményfejlesztése már a MAT központjának a romániai magyar szellemi élet centrumává alakítása keretében történt. 1954 őszén a kolozsvári Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola magyar tagozatát költöztették át Marosvásárhelyre színművészeti intézetként, mint önálló felsőoktatási intézményt. Marosvásárhelyen a Kultúrpalotában 1946-tól működött a Székely Nemzeti Színház Tompa Miklós irányításával. A tartomány másik színháza 1948-tól Sepsiszentgyörgyön játszott. 1950-ben jött létre a marosvásárhelyi Állami Filharmonikus Zenekar 40 taggal, ez 1958-ra a duplájára bővült. A MAT magyar nyelvű napilapját, a *Vörös Zászlót* 1952-ben hozták Csíkszeredából Marosvásárhelyre.¹⁶⁷ A romániai magyar elit körében a legnagyobb felháborodást a Kolozsvárt megszüntetett *Irodalmi Almanach* szerkesztőségi berendezéseinek Hajdu Győző szervezésében 1952 őszén történt Marosvásárhelyre szállítása váltotta ki. Így alakult meg az *Igaz Szó*, az írószövetség tartományi irodalmi folyóirata, amely egyben a fiatal helyi irodalmár csoport meghatározó orgánuma lett (Hajdu Győzőn kívül ide tartozott Gálfalvi Zsolt, Izsák József, Sütő András, Székely János, Kovács György), bizonyos értelemben ellenpontosza a kolozsvári *Utunk* szerkesztőségét. A kiadói tevékenységet erősítette az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó helyi fiókjának létrehozása 1955-ben. A vásárhelyi múzeumi intézményességet (Székelyföldi Iparmúzeum, 1893, román múzeumi előzmények, 1935) a Tartományi Régészeti és Néprajzi Múzeum vette át, de az igazi múzeumi központ a rajoni múzeumra lefokozott sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum lett (Székely Zoltán irányításával, 1949–1989). A további, régebben alapított rajoni múzeumok – Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Csíkszereda – mellett a MAT időszakában Gyergyószentmiklóson, Erdőszentgyörgyön, Szászrégenben és Kézdivásárhelyen hoztak létre új és tevékeny intézményeket.¹⁶⁸ Szintén a helyi kulturális hagyományápolás intézményesítésére, a kultúrházak munkájának koordinálására állították fel 1955-ben a Népi Alkotások Házát. Majd 1957-ben a Székely Népi Együttest. Részben a Kossuth Rádió ellensúlyozása érdekében 1958-tól a Román Rádió önálló stúdiót hozott létre Marosvásárhelyen, amelynek az adásai az egész Székelyföldön foghatók voltak. Ugyanebben az évben jött létre a Sütő András szerkesztette *Művészet*, majd *Új Élet* című kétheti képeslap is. További

¹⁶⁷ Eredetileg Bukarestből a *Romániai Magyar Szót* szerették volna tartományi lappá tenni, de a nagy újságírói ellenállás miatt erről lemondtak, az később *Előreként* jelent meg Robotos Imre szerkesztésében.

¹⁶⁸ Boér Hunor – Gagy József: Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld az ötvenes években*, Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 508–571.

marosvásárhelyi értelmiségi központ lett az 1960-ban létrehozott hároméves Pedagógiai Főiskola is.

Az intézményalapításban három típust lehet elkülöníteni. Egyes intézmények már régebben is léteztek, és a tartomány révén tudtak fiatal, tehetséges és (szakmailag is) elkötelezett embereket helyzetbe hozni, így meghatározóvá válni. Másokat Marosvásárhely tartományi központ jellege miatt hoztak létre vagy telepítettek a városba. A harmadik kategóriába pedig azokat az intézményeket sorolom, amelyek az 1955–1956-os reformnyitás, útkeresés és alkuk során jöttek létre.

Marosvásárhelynek a romániai magyar kultúrán belüli megnövekedett szerepét több példával is igazolhatjuk. A könyvkiadásban 1944–1949 között 1175 magyar nyelvű cím jelent meg Romániában, ennek 40 százaléka Kolozsvárt, 30 százaléka Bukarestben készült, 1955–1959 között pedig Kolozsvárt 90, Marosvásárhelyen 160 magyar nyelvű kiadvány jelent meg.¹⁶⁹ Az iskolahálózat tekintetében Csopor Lajosnak az első tartományi pártértekezleten elhangzott beszámolója szerint teljes magyar nyelvű oktatási rendszer működött a MAT-ban.¹⁷⁰ A harmadik példánk a pártelit összetételére vonatkozik. Míg az 1953-ban megválasztott Tartományi Pártbizottság 76 százaléka magyar, 22 százaléka román és 2 százaléka zsidó volt, a szűkebb vezetésben, a Pártbüroban már 91 százalék volt a magyarok aránya. Éppígy a gazdasági életben és a belügyi szerveknél is (a Securitate munkatársainak 71 százaléka, a milícia 60 százaléka volt magyar nemzetiségű). Így a tartomány minden szintjén általános volt a magyar nyelv használata, a pártértekezletek is magyarul zajlottak, a belső levelezés szintén. A bukaresti központtal azonban románul leveleztek, és ha a pártközpontból magyarul nem beszélő tisztviselő érkezett, akkor lefordították neki az adott gyűlésen elhangzottakat.¹⁷¹

A MAT nem rendelkezett ugyan ténylegesen politikai és gazdasági autonómiával, de magyar nyelvű intézményrendszere a szocialista közművelődés, illetve a „haladó hagyományok” révén biztosította a székelyföldi szellemi örökség továbbadásának kereteit, és ezek között folyamatosan új kulturális alkotásokat hoztak létre. A tartomány lakossága nemcsak fogyasztója volt a magyar kultúrának – a kommunista párt a közművelődési intézményhálózaton keresztül arra törekedett, hogy átalakítsa a közgondolkodást. Ezt Marosvásárhelyről és

¹⁶⁹ Bottoni: *Sztálin*, 175.

¹⁷⁰ Egy felsőoktatási intézmény (OGYI), 21 gimnázium, illetve középiskola, 7 tanítóképző, 7 szakiskola, 552 általános iskola. A közművelődési intézményrendszer is rendkívül impozáns volt. A két színházon kívül 487 művelődési ház, 955 népkönyvtár, 889 amatőr színházi csoport és 114 kórus is működött. Uo. 76.

¹⁷¹ Novák Csaba Zoltán: Az átmenet és a szocializmus évei, in Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*, III. köt., Székelyudvarhely, MTA BTK–HRM–EME, 2016. 690–691.

a rajoni központokból próbálták irányítani a *Népi Alkotások Házán*, a *Tudomány és Kultúra Terjesztő Társaság*on, a közkönyvtári, mozi- és művelődési-ház-hálózatokon, a városi, községi, üzemi művelődési (pl. kórus, tánccsoport, színjátszók), sport- és szabadidős csoportokon keresztül.¹⁷² Ezekben a hivatalos népművelőké mellett kulcsfontosságú volt a helyi tanítók és tanárok szervező munkája. Sok esetben települési szinten a két világháború közti hagyományokat mentették át, a gazdasági és felekezeti szerveződések kivételével, amelyek újraalakításáról szó sem lehetett. Az alapvető alfabetizációs kampányon túl a városokban nőtt a diplomások száma, és a városi, ipari munkahelyek felé is megnyíltak a mobilitási csatornák. A kollektivizálás miatt viszont több mint 10 ezer fős tartományi munkaerő-fölösleggel kellett számolni, amelyet az iparosítás nem tudott helyben felszívni.¹⁷³ A helyi társadalom szintjén Erdélyben egyedül a római katolikus egyház intézményhálózata maradt meg függetlenként, amelyet a pártállam nem tudott integrálni, és amely továbbra is tömegeket mozgósított. A tartományi közművelődési és szabadidős kulturális fogyasztás jó része összekapcsolódott az egyházellenes propagandával és kampányokkal. De a templomokban nemcsak az államszocializmussal ellentétes értékrendet őrizték, hanem a nemzeti önazonosság hagyományait is. Ezzel csak az államszocializmus keretein belüli nemzetiesítés vehette fel a versenyt, és ez termelt ki egy olyan magyar pártfunkcionárius elitet, amely majd a hatvanas évek elejéig, s utána az évtized második felétől a hetvenes évek közepéig a nyilvánosságban is használta ezt a nyelvet. Ez a csoport végül a román politikai rendszer etnokratikus-homogenizációs fordulata miatt marginalizálódott. (Erre példa Fazekas János és Király Károly politikai pályafutása.)

A tárgyalt, a MAT-ban intézményesülő magyarságpolitikai modellnek – korlátozott, szelektív voltán, a magyarság alig egyharmadára való kiterjesztése folytán (gettó- és kirakatjellegén túl) – Stefano Bottoni egyfajta üvegházhatást tulajdonít.

„A MAT nem volt színhelye, nem adott keretet egy koherens társadalmi projektnek. Különleges figyelemben részesült azonban a »magyar üvegház« olyan területeken, amelyek nem a termeléshez, hanem inkább a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódtak: a kultúra, a sport, a »hasznos« kikapcsolódás terén a hagyományosan elszigetelt és elmaradott régió lakosai csak az ötvenes évektől kezdtek el fogyasztani modern kulturális termékeket: moziba járás, cukrászda és vendéglő látogatása (kávészás, flekke-nezés), sportesemények megtekintése és a sportgyakorlás, motor- és autóversenyek, koncerten való részvétel, rádióhallgatás, kiránduláson vagy szervezett utazáson való

¹⁷² Uo. 743–753.

¹⁷³ 1949–1954 között 36 ezerrel 9 ezerre csökkent a MAT-ban az írástudatlanok száma. A munkaerő-fölösleg alapvetően a kollektivizálás miatt jött létre. Bottoni: *Sztálin*, 2008. 238–239., 410.

részvétel. [...] A Magyar Autonóm Tartomány lakosai növekvő mértékben fogyasztották mindazt, amit gyakran kifogásolható minőségben, de mégis megfizethető áron állítottak elő a számukra. A MAT nem politikai szerkezet vagy társadalmi projekt, hanem nyelvi és kulturális »üvegházként« volt jelen életükben, ahol majdnem minden politikai és társadalmi viszontagság elfogadhatóbbá vált azért, hogy magyarul történt, magyarok között.”¹⁷⁴

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy ez a nyelvhasználati és kulturális fogyasztásbeli sajátos intézményesülés hogyan konfrontálódott 1954–1960 között az egyre inkább önállósodó román államépítéssel.

1.5.2. 1956 és a nemzetiségpolitikai fordulat

Újra visszatérve a négyes modellhez, a Sztálin halála utáni romániai következményekről már volt szó. Ugyanide kapcsolódik a Magyarországhoz való viszony változása, illetve az 1956-os forradalom hatása, és az erre adott romániai nemzetiségpolitikai válasz. Sztálin halála (1953. március 6.) után évtizedes távlatban a román államépítésben egyrészt folyamatos nemzetiesítéssel, a nemzeti hagyományokhoz kapcsolódó lojalitások megerősödésével, másrészt a korlátozott nemzeti szuverenitás visszaszerzésére való törekvéssel, a nemzetállami érdekek folyamatos intézményesítésével kell számolni. Az adott politikai helyzetben, miközben Gheorghiu-Dej épp akkor már leszámolt a pártbeli ellenfeleivel (Luka Lászlóval és Ana Paukerrel), a román gazdaság a túlfeszített iparosítás és kollektivizálás miatt a tönk szélén állt, óriási ellátási gondokkal küzdött. Közvetlenül 1953 áprilisában amnesztiát hirdettek a nem politikai perekben (több mint félmillió ilyen jellegű adminisztratív pert töröltek), 15 ezer embert szabadlábba helyeztek, és felfüggesztették a Duna–Fekete-tenger-csatorna építését is. Ez azonban nem járt desztalinizációs enyhüléssel, mert Gheorghiu-Dej úgy érvelt, hogy a személyi kultuszt képviselő politikusokat ő már kiiktatta. Ezt az RMP 1953. augusztus 19–20-i központi vezetőségi plenumán hirdették meg, a kollektivizálás felfüggesztésével és az ipari befektetések volumenének csökkentésével együtt. Magyar vonatkozásban a legnagyobb hatással Nagy Imre magyarországi kormányra kerülésének, majd programjának meghirdetése (1953. július 4.) lett, hiszen a Kossuth Rádió adását egész Erdélyben hallgatták, a *Szabad Nép* pedig újságárusi forgalomban volt. Az *Irodalmi Újságra* és más lapokra elő lehetett fizetni, és akkor még az erdélyi román városi lakosság jelentős része beszélt magyarul. A két párt desztalinizációs stratégiájában az volt

¹⁷⁴ Bottoni, *Sztálin*, 2008. 239–240.

a lényeges különbség, hogy Romániában nem történtek személyi változások, és a pártapparátus a könnyítéseket is nehézkesen hajtotta végre.

A MAT-on belül az ellátási gondok mellett egyre több konfliktusra került sor a helyi és a központi szervek között (ez részben a státútum már tárgyalt elszabotálásának tudható be), illetve megnőtt az etnikai konfliktusok száma. Ezek jórészt ún. magyar nacionalista megnyilvánulások voltak, a „kis Magyarország” nemzetiesítésének melléktermékei.¹⁷⁵ Magyarország a kulturális fogyasztás terén kezdeményezően lépett fel, 1954 áprilisában országszerte magyar kulturális napokat (filmvetítéseket) szerveztek, októberben pedig Marosvásárhelyen bemutatták Illyés Gyula 1848–1849-es tematikájú *Fáklyaláng* című darabját. A romániai magyar elit ekkor érintkezhetett 1948 után először szabadabban, szélesebb körben magyarországi diplomáttal és értelmiségiekkel, akiket megdöbbsentett az erdélyi panaszáradat. Emögött egyszerre ott volt a MAT-on kívüli nemzeti jogok, a magyar szakoktatás, a moldvai magyar oktatás visszafejlesztése, és az is, hogy Magyarország segítségével – Nagy Imrében – bíztak az erdélyi magyar értelmiségiek. Ugyanakkor ennek az elitnek a Bukaresttel való együttműködése a magyar kulturális sajátosságok elismerésére, különszerveződésére épült (MNSZ, MAT, Bolyai Egyetem). 1954 októberében viszont a román pártpropagandában a szegregáció elleni harcra szólítottak fel, érzékelve a MAT-on belül a magyar nemzeti mivolt tematizálását. A magyar kommunisták ebben a bukaresti fellépésben a román nacionalizmus az RKP általi támogatását látták. Ennek 1954 végén hangot is adtak egy, a Bolyai Egyetemen készült jelentésben.¹⁷⁶ Ebben bíralták a MAT-tal kapcsolatos ígéretek be nem tartását (pl. a külön tartományi szabályzat engedélyezésének elmaradását) és a MAT-on kívüli magyarlakta területek képviseletének hiányát, Kolozsvár elrománosítását. A szerzőket Bukarestből próbálták önkritikára bírni, de – addig szokatlan módon – ez nem sikerült.

Mindezek hátterében egy 1953 második felétől megindult folyamat húzódott meg, amelyben benne volt a román államépítés távolodása a Szovjetuniótól, de nem a sztálinizmustól. 1955 nyarán a romániai nemzetiesítés újabb lépéseként az addig meghatározó Mihai Roller pártideológust menesztették, és a Román Akadémia tagjai közé visszavettek egy sor 1948-ban onnan kizárt polgári, konzervatív tudóst. Ugyanebben az évben a szovjet–jugoszláv konfliktus enyhülésére, az Ausztria semlegességéről 1955-ben aláírt megállapodásra és a Románia ENSZ-tagsága nyomán kialakult helyzetre hivatkozva Gheorghiu-Dej

¹⁷⁵ Az itt következő, a MAT-ra vonatkozó összefoglaló alapja Bottoni: *Sztálin*, 97–89., 113–118.

¹⁷⁶ A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája, a kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem R. M. P. alapszervezete bürojának megbízásából készült jelentés, 1954. december–1955. március, OSZK Kézirattár, 625. fond, 2442. tétel.

kérte a szovjet csapatok kivonását az országból, amelyet Hruscsov meg is ígért. (Ezt 1958-ban végre is hajtották.) Közben a társadalom erőszakos irányítása, az állambiztonsági szervek működése is enyhült 1955–1956-ban.

Ebben a helyzetben a MAT pártelitje egyre több kérdésben próbált meg saját álláspontot kialakítani és képviselni. Hiszen ők kettős elvárásrendszerben éltek: a MAT magyar lakossága a „kis Magyarország” légkörére vágyott, míg Bukarestben a regionális integráció, s ezzel az országegységesítő társadalomátalakítás volt az elvárás. Ezért egyre nehezebben tolerálták a MAT feltételezett külön jogosítványait. Így az érintett magyar kommunista elit elsősorban decentralizációra vágyott, ahol a sajátosságait intézményesíteni tudja. Az ehhez szükséges budapesti reformfolyamatot érzékelték, és természetes módon azt szerették volna, ha ez Romániában is bekövetkezik. A Rákosi Mátyás és Nagy Imre közti pártharcban 1954-ben a szomszédságpolitika is aktivizálódott: februárban magyar párt- és kormányküldöttség járt erdélyi körúton, áprilisban magyar filmhét volt Marosvásárhelyen. Nagy Imre szeptemberben tárgyalásokat kezdeményezett Gheorghiu-Dejzsel, de ezek a magyarországi belpolitikai események miatt elmaradtak. Ettől függetlenül a magyar külpolitika, miközben elismerte a kisebbségi kérdés belügyként való kezelését, a kétoldalú kapcsolatok bővítésére és abban a kisebbségi magyar közösség segítésére törekedett. Ennek ellenhatásaként a bukaresti kormányzat a kolozsvári szovjet konzulátus után a magyar útlevélfhivatalt is bezáratta (1955. április). A nyári MAT-pártértekezlet fő témája már a nemzetiségi kérdés volt, ahol a nyelvhasználati, nyelvoktatás körüli konfliktusok tematizálódtak. Ezért a bukaresti pártközpont 1955 nyarán vizsgálatot indított a nemzetiségi kérdés MAT-beli viszonyairól. Ebben a magyar sovinizmus veszélyeire és az etnikai arányosság hiányosságaira (a helyi románok alulreprezentáltságára) hívták fel a figyelmet. Ezért a tartományi pártbizottság elrendelte, hogy a tartomány román többségű településein kizárólag románul történjen a hivatalos körlevelek kiadása. Ugyanekkor, mintegy alkuhelyzetet alakítva, Csupor Lajos, a MAT RMP tartományi első titkára azzal vádolta meg egy beadványban az Oktatási Minisztériumot, hogy szándékosan építi le a MAT-on belül a műszaki oktatást.¹⁷⁷ Csupor tehát a tartomány magyar nemzetiségi oktatása érdekében lépett fel, ezért Gheorghiu-Dej 1955 szeptemberében súlyosan kritizálta őt, majd a hónap végén a tartományi pártbizottság szintjén intézkedéseket szavaztak meg a magyarság hatékonyabb romániai integrációja érdekében. (Román–magyar közös kulturális rendezvények szervezése, a román nyelvtanulás ellenőrzése, a kolozsvári rádió magyar adásidejének

¹⁷⁷ 1950–1955 között a MAT-beli szakiskolák száma 46-ról 28-ra csökkent, és a megszüntetett 18-ból 17 magyar volt. Az új beiratkozottak magyar/román aránya, 72/28, nem esett egybe a tartományi arányokkal. Bottoni: *Sztálin*, 2008. 126.

növelése.)¹⁷⁸ 1956-ra olyan helyzet alakult ki a MAT-ban, amelyben az egyre nyíltabban megfogalmazódó magyar kisebbségi (külön)érdekek képviselője, az intézmények további építése és a rezsim legitimitását egyre inkább biztosító megújuló román nemzeti mivolt manifesztálása között kellett lavírozni. Ebben nyújtott nagy segítséget a „haladó hagyományok” retorika, amely a progresszívnek tekintett erdélyi magyar kultuszok ápolásával (Budai Nagy Antaltól Benedek Elekig) lényegében magyar kulturális értékeket jelenített meg. Csakhogy ezt épp a hagyományos társadalom értékrendjét képviselő katolikus egyházzal szembeni küzdelemben lehetett intézményesíteni, az antiklerikalizmus súlykölésével lehetett hozzá erőforrásokat szerezni és bevetni. Jól mutatja ezt Márton Áron 1949 utáni első „szabad” bérmakörútja a Székelyföldön 1955-ben, majd az 1957-es több hetes zarándoklata.¹⁷⁹ Tehát a román és a magyar nemzetiesítés mellett a MAT-on belül egy másik törésvonalat jelent a nemzeti egyház és az azzal szembeállított magyar kulturális fogyasztás, közművelődés szerepe.

Az SZKP XX. kongresszusának az RMP-n belüli hatását Gheorghiu-Dej mindenképp mérsékelni akarta. A desztalinizáció érdekében Bukarestben fellépő politikusokat és írókat a pártvezetés leszerelte, de a magyar értelmiségi körökkel ez sokkal nehezebben ment, hiszen Magyarországról folyamatosan érkeztek a hírek a vitákról, majd a forradalomról. De megkezdődtek a személyes látogatások is. Illyés Gyula 1956 január végén járt Marosvásárhelyen a *Fáklya-láng* 100. előadása alkalmából, majd október elején újból, az akkor 1945 után először hazalátogató Tamási Áronnal. Áprilisban a debreceni egyetem népes küldöttsége utazott Kolozsvárra, majd május elején a Babeş és a Bolyai egyetemek (162 fő) viszonzták a látogatást. Október 6-án az aradi megemlékezésre Debrecenből, Makóról, Békéscsabáról több száz fő érkezett szervezeten. Közben Magyarország és Románia között – kölcsönösségi alapon – 1956 augusztusától megszűnt a vízumkényszer. Ennek köszönhetően október 23-ig a személyi igazolvány felmutatásával több ezren utazhattak az egyik országból a másikba. A romániai magyar sajtóban egyre több cikk jelent meg Magyarországgal kapcsolatban. Az is kivételesnek számított, hogy a *Szabad Nép* újságírója, Pándi Pál egy hónapot Romániában töltött, és tapasztalatairól a budapesti lapban diplomáciai botrányt kiváltó beszámolót közölt.¹⁸⁰ Ezt a román pártvezetés az ország belügyeibe való beleszólásnak tekintette; a magyar diplomácia bocsánatot is kért emiatt. Bukarestben el sem tudták képzelni, hogy a pártlapban a politikai vezetés megkérdezése nélkül jelenhessen meg egy közlemény. Az „anya”-országgal kapcsolatos hírek mellett a romániai magyar sajtó folyamatosan tudósí-

¹⁷⁸ Uo. 128.

¹⁷⁹ Uo. 128–134.

¹⁸⁰ Közös dolgainkról, *Szabad Nép*, 1956. szeptember 9.

tott a nemzeti múlt újrafelfedezéséről: a fehéregyházi Petőfi-sírhely-keresésről, a szeptember végi Hunyadi János-konferenciáról magyarországi neves történészek részvételével, a műemlék-, műtárgy-, dokumentumvédelem magyar igényeiről, a marosvásárhelyi református kollégium alapítása 400. évfordulójára rendezett ünnepekről, az Állami Népi Együttes létrehozásáról.¹⁸¹

Az év elejétől kezdve egyre többször és egyre nagyobb nyilvánosság előtt kerültek napirendre a nemzetiségi problémák. 1956 januárjában az RMP KV-n belül 11 tagú Nemzetiségi Bizottságot hoztak létre (öt magyar, két német, két zsidó, egy-egy ukrán és szerb taggal) egyrészt az „együttélő nemzetiségek barátságának megszilárdítására szolgáló irányelvek”, másrészt a burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásának vizsgálatára. A bizottságot a nemzetiségi kérdés ellenőrzésében egyre befolyásosabb RMP KV-tag, Fazekas János embere, Vécsei Károly, a MAT Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője irányította. A három évig fennmaradó bizottság egyfajta közvetítő csatorna lehetett a pártvezetés és a nemzetiségek között. De nem sok szerepe volt az átalakuló nemzetiségpolitikában.¹⁸²

Luka László 1952-es letartóztatása után a pártvezetésen belül Mogyorós Sándor lett a magyar ügyek felelőse. Mellette két illetékes tényezőt kell kiemelni: elsősorban a MAT ügyeiben Fazekas János, a KV titkára járt el; a kolozsvári magyar értelmiséggel pedig a nemzetiségi kérdésben tájékozott – Gheorghiu-Dejzsel szemben a desztalinizáció híveként számontartott – Miron Constantinescu PB-tag tartotta folyamatosan a kapcsolatot. Márciusban Szabédi László, áprilisban Jordáky Lajos neki veti fel markánsan a nemzetiségi jogok beszűkülését és a román nacionalizmus előretörését. Közben júniusban rehabilitálják a koncepciók perben elítélt Csögör Lajost, Demeter Jánost, Jordáky Lajost, Balogh Edgárt.¹⁸³ Augusztus végén a pártvezetés Constantinescut és Fazekast Ioşif Ardeleanuval, a cenzúrahivatal vezetőjével együtt Kolozsvárra küldi, hogy tárgyaljanak az ottani egyre kritikusabb magyar kommunista értelmiségekkel (Balogh Edgár, Gáll Ernő, Demeter János, Jordáky Lajos, Szabédi László). Ennek eredményeként a pártvezetés több dokumentumban részletesen válaszolt a felvetett nemzetiségi problémákra; egy sor kérdést próbáltak kezelni szeptember elején: a Művelődési Minisztériumban kisebbségi ügyekben illetékes miniszterhelyettesi pozíció létrehozása; magyar titkári állás a Román Írószövetségben; *Napsugár* címmel magyar gyereklap kiadása; a *Korunk* folyóirat újraindítása;

¹⁸¹ Bottoni: *Sztálin*, 256.

¹⁸² Uo. 244–245.

¹⁸³ 1968-ig ez az egyetlen rehabilitációs eljárás Romániában. Vincze Gábor: Történeti kronológia – romániai magyarság, 1956–1959, in Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*, Csíkszereda, Pro-Print, 2006. 385.

magyar nyelvű állami kiadó létrehozása; magyar tudósok felvétele a Román Akadémia tagjai közé; Ady Endre szülőházának és a nagyszalontai Arany János Múzeum (Csonkatorony) felújítása; bizottság létrehozása a magyar tannyelvű iskolák helyzetének vizsgálatára; az Oktatási Minisztériumban nemzetiségi államtitkárság létrehozása.¹⁸⁴ A háromtagú bukaresti bizottság szeptember 26. és október 3. között újra Kolozsvárt tárgyalta a magyar értelmiségiekkel; ekkor újabb nemzetiségi engedményeket helyeztek kilátásba. A kolozsváriak követelték a magyar nyelvű felsőfokú mezőgazdasági képzés újraindítását, a hivatalos kétnyelvűséget a MAT-on kívüli magyar többségű városokban. Bányai Lászlón kívül a bolyais tárgyalófelek abban is egyetértettek, hogy szükség volna egy nemzetiségi érdekképviseleti szervre.¹⁸⁵

A magyarországi forradalom eseményeit a Kossuth Rádión keresztül Erdélyben folyamatosan követték.¹⁸⁶ Gheorghiu-Dej jugoszláviai útja miatt hivatalos állásfoglalásra csak 25-én került sor, amikor a budapesti eseményeket ellenforradalomnak minősítették. Az RMP PB október 24-én lezáratta az országhatárokat, az állambiztonsági és belügyi szerveket készenlétbe helyezték, az egyetemi központok külön felügyeletét rendelték el, valamint megbízottakat küldtek ki a kritikus tartományokba (Kolozsvár, Nagyvárad, Nagybánya, Temesvár, Marosvásárhely). Miron Constantinescu Kolozsvárra, Fazekas János pedig Marosvásárhelyre utazott. Fazekas két hétig a MAT-ot járva különböző gyűléseken a forradalommal való szolidaritásról igyekezett lebeszélni az embereket, a közrend, a nyugalom fenntartása mellett érvelt, mert a magyarok ezzel bizonyíthatják lojalitásukat a pártállamhoz, és így őrizhetik meg a nyelvhasználati, kulturális, intézményi jogaikat. Fazekas és a pártaktivisták tevékenysége sikeres volt, igaz, a belügyi szervek is készenlétben álltak. Tömeggyűlésekre, nagyobb megmozdulásra mindenesetre nem került sor a MAT-ban. November 2-án a legnagyobb marosvásárhelyi üzemben, a Simó Géza bútorgyárban tartottak nagygyűlést, ahol elítélték az ellenforradalmat. Még aznap egy értelmiségi gyűlésre is sor került a városban. Itt már az október 24-én még az események minősítésétől tartózkodók (Sütő András, Gálfalvi Zolt, Molter Károly, Antalffy Endre, Kemény János) is ellenforradalomként ítélték

¹⁸⁴ Az RMP Központi Vezetőségének válasza a Bolyai Egyetem nemzetiségi kérdés kezeléséről készült beszámolójára. Az RMP Központi Vezetőség helyzetjelentése a magyar nyelvű könyvkiadásról. Kivonat az RMP Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyvéből. 1956. szeptember 17–18., in Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, 126–134.

¹⁸⁵ Benkő Levente (szerk.): *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30. Kolozsvári és marosvásárhelyi írók tanácskozásának jegyzőkönyvei*, Kolozsvár, Polis, 2007.

¹⁸⁶ Akkor a mainál jóval több román anyanyelvű beszélt magyarul Romániában, ezért nemigen volt szükség romániai magyar közvetítésre. De pl. Temesváron a diákoknak magyarul tudó hallgatótársaik szinkronban fordították a Kossuth Rádióban elhangzottakat.

meg az eseményeket, és óvtak bármiféle megmozdulástól. A sajátos helyzetből adódóan mindenképp fontosnak látták a magyarság a párthoz és Romániához való lojalitásának bizonyítását. *Leikiismeretünk parancsszava* címmel közös nyilatkozatot adtak ki, amely november 4-én jelent meg. Ezen a napon sikerült az orvosi egyetem tanári karával is hűségnyilatkozatot aláíratni.¹⁸⁷

A MAT-on kívül sokkal bonyolultabb volt a helyzet. Az egyetemeken már a nyár folyamán külön diákszervezeteket hoztak létre. A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán október 24-én diákszövetségi közgyűlést tartottak, ahol román és magyar diákok szólaltak fel mindkét nyelven. Ötpontos követelést olvastak fel, amelyben az egyetemi autonómia visszaállítását, diákönkormányzatot, nyugati nyelvek tanulásának és a nyugati diákszervezetekkel való kapcsolatok felvételének lehetőségét kérték. Még a gyűlés alatt az épületet (Mátyás király szülőháza) a Securitate alakulatai körülvették, másnap a három szervezőt letartóztatták, kettejüket el is ítélték.¹⁸⁸ Ezt követően a Bolyai és a Babeş egyetemeken is a forradalommal szolidaritást vállaló röpcédulák terjesztésére került sor, de a szerveződő közös fellépést a „magyar irredentizmus” vádjával ellehetetlenítették. Október 29-én a Bolyai Egyetemen egy, a forradalmat elítélő táviratot akartak a hallgatókkal elfogadtatni, akik ezt visszautasították. November 1-jén több diákcsoport a Házsongárdi temetőben történelmi személyiségek sírjánál megemlékezést tartott, ezzel egyben a forradalom halottairól is megemlékeztek, és kifejezték szolidaritásukat Magyarországgal. Ugyanakkor az egyetemi tanács nem fogadta el a magyar forradalmat elítélő határozatot. Két napra rá Miron Constantinescu az egyetemi pártszervezet gyűlésén bírálta Gáll Ernő prorektort liberális magatartásáért, és őt tette felelőssé a történetekért. Végül az egyetem tanári kara november 4-én ítélte el a forradalmat és adott ki az RMP melletti hűségnyilatkozatot. A következő napokban más egyetemek adtak ki további lojalitási nyilatkozatokat, kolozsvári írók szintén. A központi akaratnak való ellenállás ezzel nem ért véget. November 12-én a Bolyai Egyetem Filológia-Történelem Karának diákszövetsége vezetőségi ülésen ismertette programtervezetét. Ebben kérték az egyetemi reformot, autonómiát, a kötelező orosznyelv-tanulás és a marxista tanulmányok eltörlését, az ösztöndíjrendszer átalakítását, a nemzetközi kapcsolattartás lehetőségét stb. Mindezt széles körben akarták megvitatni, ezért az állambiztonsági szervek négy vezetőjüket november 17-én letartóztatták, és 1957 februárjában el is ítélték őket.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Bottoni: *Sztálin*, 264–271.

¹⁸⁸ Balázs Imre, Tirnován Vid Arisztid, Walter Frigyes

¹⁸⁹ Ez volt az ún. első Bolyai-per, amelyben 3-7 évre ítélték el Várhegyi Istvánt, Nagy Benedeket, Koczka Györgyöt, Kelemen Kálmánt. A második Bolyai-perben az 1957 márciusában letartóztatott

Romániában a magyarországi 1956-os forradalom hatására tömegmegmozdulásokra, illetve azok szervezésére nem a magyar többségű városokban került sor, hanem Temesváron és Bukarestben. Az előbbi város műszaki egyetemén október 30-án diákgyűlést tartottak, amelyen mélyreható politikai követeléseket is megfogalmaztak: a személyi kultusz felszámolása; a szovjet csapatok kivonása; a sajtószabadság biztosítása; a beszolgáltatások és az erőszakos kollektivizálás, valamint az ipari normarendszer megszüntetése; általános béremelés biztosítása. Ezen túl új ösztöndíjrendszert, a kötelező orosznyelv-tanulás és a marxista tárgyak megszüntetését követelték, valamint a vizsgáztatás nyilvánosságát. A gyűlés közben a Securitate megszállta az egyetemet, s a szervezőket letartóztatták. Kiszabadításuk érdekében másnap a belvárosban több mint ezer diák tüntetett, akiket a katonaság és a belügy egységei körbevettek, majd az épp üres kisbecskereki szovjet laktanyába hurcolták őket (ahonnan a katonák az előző nap indultak el Magyarországra). A temesvári diákperben 31 hallgatót ítélték el.¹⁹⁰ A bukaresti egyetemen a jogi, orvosi, filológiai karokon volt élénk visszhangja a magyarországi eseményeknek. Ez különösen az XX. kongresszus után a személyi kultusszal való, Romániában elmaradt szembenézés miatt erősödött fel. A filológusok Besszarábia kérdéséről és gazdasági ügyekről kezdeményeztek párbeszédet Iosif Chişinevschivel, a miniszterelnök-helyettessel (aki Miron Constantinescu mellett Gheorghiu-Dej-zsel szemben a desztalinizációt és a mindenkor szovjet pártvezetéshez való lojalitást egyszerre képviselte a pártvezetésen belül). Ő azonban nem vállalta a vitát. Az intézményen belüli diákszervezeti gyűléseken, politikai órákon való felszólalásokon túl az egyetemi hallgatók november 5-re tüntetést szerveztek az Egyetem térre, de ez meghiúsult az oda kivonult belügyi egységek miatt. 1956–1957-ben Bukarestben szervezkedés miatt majdnem 70 diákot ítélték egy-hat éves börtönbüntetésre.

Még a MAT-on belüli legszélesebb Még a MAT-on belüli legszélesebb szervezkedési per sem magyarok vezette ügyben indult, hanem a Ioan Faliboga vezette „Patria 7” marosvásárhelyi illegális csoport ügyében, amely 1952-től több városra is kiterjedt, résztvevői 1954-ben Nemzeti Felszabadító Bizottságot hoztak létre, a magyar forradalom alatt pedig kiáltványt terveztek kiadni a hasonló romániai mozgalom megindítása érdekében.¹⁹¹ A csoportot már november 2-án felszámolta a Securitate. Decemberig az ügyben 70 személyt vettek őrizetbe, de csak két magyar volt köztük.

Bartis Ferencet, Dávid Gyulát és Páskándi Gézát ítélték el. Az előbbieket a házsongárdi temetőben történt megmozdulás miatt, Páskándit pedig a diákszövetségi program kiegészítőjeként; 1963–1964-ben szabadultak a börtönből. A harmadik Bolyai-perre 1959 februárjában került sor, ahol két tanársegédet, Varró Jánost, Lakó Elemért és három diákot ítélték el.

¹⁹⁰ 35–40. dokumentumok, in Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, 166–181.

¹⁹¹ Vádemelési határozat Ioan Faliboga ellen. Marosvásárhely, 1957. február 9. Uo. 203–204.

A romániai magyarság önszerveződése szempontjából a később tárgyalandó magyarságpolitikai váltáson túl a diákszervezkedéseknek és az erdélyi kérdés rendezésére megjelenő régi/új terveknek volt fontos szerepük. Az 1956-ban létrejövő romániai magyar illegális diákszervezetek a nemzeti azonosságtudat megőrzését, a kisebbségi sérelmek összegyűjtését, a közösségi érdekek megfogalmazását tartották feladatuknak. A Dávid Gyula összeállította adattár a politikai ítéletek nyomán 60 ilyen csoportot nevezett meg.¹⁹² Ezek közül a legfontosabbak: a *Székely Ifjak Társasága* Sepsiszentgyörgyön, volt Mikó-kollégisták, akik 1957-ben és a rá következő évben a helyi 1848-as emlékművet is megkoszorúzták; az *Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége*, amely Brassó mellett Erdővidékre és Homoródmentére terjedt ki, 1957. március 15-én Fehéregyházán koszorúztak, és a kisebbségi panaszokat akarták összegyűjteni; a marosvásárhelyi és szászrégeni diákokból álló *Fekete Kéz* iskolavédő mozgalom, amely röpcédulázott és az iskolák egyesítése ellen akart tiltakozni; a *Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete*, amely a magyar forradalom megsegítésére jött létre Nagyváradon, és Biharra, Érmellékre, Szatmárra terjedt ki – az utóbbi ügy kapcsán több mint 400 személyt hurcoltak meg. A négy legnagyobb csoportból összesen 174, döntően harminc év alatti fiatalot ítélték el.¹⁹³

A jogegyenlőségi politikára – amely, mint láttuk, az 1956-os kiélezett helyzetben a rendszer iránti lojalitáserősítéssel járt – építő romániai magyar kommunista elit mellett létezett egy szűk magyar „másként gondolkodó” értelmiségi réteg is, amely ekkor három tervet is kidolgozott az erdélyi kérdés (a magyar–román viszony) rendezésére. Dobai István nemzetközi jogász és Varga László református lelkész készítették el, mások pedig véleményezték az ún. ENSZ-memorandumot, amelyet a nemzetközi szervezethez szándékoztak beadni, de mivel ezt csak szuverén kormány tehetette meg, a magyar kormányt akarták a tervnek megnyerni. A tervezet a hagyományos hármas alternatívát kínálta fel: Erdély Magyarországhoz vagy Romániához való tartozása, az önálló Erdély, illetve a régió megosztása a két állam között az etnikai viszonyokat egyneműsítő lakosságcsereével. A szerzők ez utóbbi megoldást preferálták. Varga magyarországi tájékozódása eredménytelen volt, hiszen az erdélyi kérdés nem volt prioritása az épp csak berendezkedő, majd erőszakosan eltávolított Nagy Imre-kormánynak.¹⁹⁴ (Egyszerűen abban a néhány napban nem is tudtak nyilatkozni a prioritásokról, a harcok közben és alatt.)

¹⁹² Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Kolozsvár, Polis–EME, 2006. 31–46.

¹⁹³ Dávid Gyula: *1956 Erdélyben és ami utána következett*, in uő: *1956 Erdélyben és ami utána következett*, Budapest, Nap, 2016. 28–29.

¹⁹⁴ Tófalvi Zoltán: *Az erdélyi „ENSZ-memorandum”, 1956. Tervek, elképzelések az erdélyi kérdés megoldására*, in Kötél Emőke (szerk.): *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére*

A csíkszeredai vasútépítő mérnök, Fodor Pál elképzelése is Erdély megosztására épült, és ő részletesen ki is dolgozta a lakosságcserére vonatkozó tervet.¹⁹⁵ A harmadik koncepció Szoboszlai Aladár katolikus lelkészhez kapcsolódik, aki *Confederatio* című kéziratos munkájában dunai román–magyar–osztrák államszövetségben, szociális piacgazdaságban gondolkodott 1953-tól. Keresztény Dolgozók Pártja létrehozását készítette elő, jórészt a MAT-beli katolikus hálózata révén, és katonai puccsal történő hatalomátvételt is szervezett (1956. augusztus 29-re, majd október 28-ra). Az ügy felgöngyölítése során 200 gyanúsított letartóztatottból 57-et állítottak bíróság elé, a halálos ítéletekből 10-et hajtottak végre.¹⁹⁶

A MAT-beli történésekhez visszatérve, Stefano Bottoni 1956 december elejére teszi azt a fordulatot, ami után a tartomány vezetése már nem taktikázott, kivárt, hanem egyértelműen kiállt a pártvonal mellett. Miközben a tömegkommunikációban folyt a meggyőzés arról, hogy Magyarországon rémtettekkel járó ellenforradalmat kellett leverni, folytatódott a magyar nemzetiesítés is. Ennek elemei: a Székelyföld kifejezés használata a nyilvánosságban, megemlékezés Bolyai Farkas halálának évszázados évfordulójáról, a volt marosvásárhelyi református kollégium a Bolyai Farkas nevet vette fel, a népszámlálás nemzetiségi vonatkozású eredményeinek tartományi tudatosítása stb. A MAT-on kívül is ekkor engedélyezték néhány középiskolának egy-egy, az iskolához kötődő személyiség nevének a felvételét.¹⁹⁷

A magyarságpolitikában a MAT 1956. december 22–23-i pártértekezletén elmondott Gheorghiu-Dej beszéd jelezte a változást, amely azonkívül, hogy a magyarországi kommunistákat kritizálta, a romániai magyar kisebbséget is megbíráta azért, mert szolidaritást vállalt a magyarországi forradalommal, és szerinte nem volt eléggé lojális a bukaresti pártvezetéshez. Ezzel egy időben Mihai Beniuc, az Írószövetség elnöke, a nemzetiesítő román kultúrpolitika egyik kulcsfigurája a marosvásárhelyi Kultúrpalotába hívta össze a tartomány román értelmiségének képviselőit, hogy elmondják a problémáikat. Ez szimbolikusan is kifejezte a fordulatot, hisz addig a MAT-ban élő románok ügyeit tartományi hatáskörben kezelték, másrészt annak is üzenetértéke volt, hogy minderre a vásárhelyi magyar kulturális élet emblematikus helyszínén került sor.

A magyarországi forradalmat követő román belügyi választ alapvetően befolyásolta a szocialista országok közti budapesti csúcstalálkozó (1957. január

rendezett konferencia anyagaiból, 2008. november 10., Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009. 6–32.

¹⁹⁵ Tófalvi Zoltán: Fodor Pál és az erdélyi kérdés, *Korunk*, 2003/6. 53–88.

¹⁹⁶ Stefano Bottoni: 1956 Romániában: Szoboszlai Aladár forradalma, *Limes*, 2006/4. 37–50.

¹⁹⁷ Szatmárnémetiben Kölcsy Ferencét, Kolozsvárt Ady Endrét és Brassai Sámuelét, Zilahon pedig szintén Adyét.

1–4.). Ez a tanácskozás jelentős mértékben hozzájárult az állambiztonsági tevékenység megerősítéséhez. A Kádár-kormány is január-februárban látott hozzá a forradalom utáni megtorlásokhoz. Romániában a Belügyminisztérium 1957. január 14–15-i állománygyűlése után kategóriák (vasgárdisták, történelmi romániai pártok, imrédysták, nyilaskeresztesek, szociáldemokraták, cionisták) és földrajzi egységek (MAT, Kolozs, Iași) szerint monitorizálták a potenciális rendszerellenes személyeket és csoportokat. Az intézkedések súlyát növelte, hogy a politikai vezetésen belül a tartományi párttitkárokkal szemben az Alexandru Drăghici belügyminiszter és Nicolae Ceaușescu KV-titkár képviselte, a társadalom szigorú ellenőrzését szorgalmazó vonal győzedelmeskedett. A KV 1957. február 23-i zárt ülésén, ahol a romániai rendszerellenes csoportok feltárásáról és felszámolásáról tanácskoztak, a MAT vezetője, Csopor Lajos próbált előremenekülni, a kialakult helyzetet (a nemzetgyűlési választásokról való magyarányú tartománybeli távolmaradást, a katolikus egyház látványos befolyását, a magyar forradalomnak a tartományi közvéleményre gyakorolt fellazító hatását) a Kolozsvárról, a Bolyai Egyetem hallgatói révén beszivárgó véleményekkel és a tartományi állambiztonsági szervek felkészületlenségével próbálta magyarázni. Erre megoldásként Ceaușescu azt javasolta, hogy a hírszerzést tegyék tömegmozgalommá, amelynek keretében állampolgári kötelesség az állampárttal szemben álló ellenség feljelentése. Ezzel a társadalom feletti teljes állambiztonsági ellenőrzést célozták meg, amely az informátori hálózat kiterjesztésével és az ellenséges csoportok felszámolásával oldható meg.¹⁹⁸ A nyilvánosságban ez Chivu Stoica miniszterelnök 1957. március 19-i beszédében jelent meg, ahol a magyar forradalom már nemcsak a népi hatalom elleni támadásként, hanem területi revíziós igényekkel bíró politikaként jelent meg. A Belügyminisztérium május 17-i kiértékelő állománygyűlésén nagy súllyal és kritikusan foglalkoztak a magyar vonatkozású kérdésekkel. A Ceaușescu által elvárt minőségi munka érdekében három területen léptek:

1. A közvéleménnyel szembeni megtorlásként márciustól Kolozsváron és az erdélyi városokban elindultak a letartóztatási hullámok. A felgöngyölített és elítélt, a hatalom számára „ellenséges csoportokat”, amelyek legfontosabbjairól már szó volt, Stefano Bottoni tipológiája szerint négy kategóriába sorolhatjuk. Egyes csoportok már 1956 előtt szervezkedtek, a résztvevők az ún. „reakciós”, „osztályellenségként” minősített társadalmi körökből kerültek ki, de csak 1957–1958-ban leplezték le őket.¹⁹⁹ Ezekben az ügyekben kb. 170 embert ítéltek el, és 12-t kivégeztek. Más, elsősorban ifjúsági körök a forradalom hatására

¹⁹⁸ Bottoni: *Sztálin*, 282–286.

¹⁹⁹ Szoboszlai-, Faliboga-, Dobai-csoportok, illetve Sass Kálmán érmelléki református lelkész és társainak ügye.

szerveződtek meg, ők nem az „osztályellenség” soraiból kerültek ki, hanem a negyvenes években szocializálódott középiskolásokból és egyetemistákból, középiskolai tanárokból. A három legnagyobb ilyen jellegű csoportból összesen 149 főt ítéltek el.²⁰⁰ Voltak eleve rendszerellenes beállítottságúnak tekintett társadalmi körök, amelyek a monitorizálás során óhatatlanul előkerültek (parasztpártiak, vasgárdisták, összesen 2404 fő, bethánisták, 10 fő, Jehova tanúi 150 fő). A legnépesebb csoport a kollektivizálással nyíltan vagy passzívan szemben álló falusiaké volt, akik ha nem is a magyarországi eseményekből inspirálódtak, de otthoni változásokra várva figyelték a magyarországi történeéseket. 1956–1959-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezésének akadályozójaként 5341 embert ítéltek el Romániában.²⁰¹ A megtorlások során a legtöbb letartóztatásra és ítéletre 1958–1959-ben került sor. 1956 októbere és 1962 vége között kb. 28 ezer embert ítéltek el.²⁰² Ezekben az években folyamatosan kb. 17–18 000, 1956-tal kapcsolatban elítélt személy lehetett a különböző romániai börtönökben és munkatáborokban.²⁰³ A nemzetiségi arányokat tekintve Stefano Bottoni és Pál-Antal Sándor kutatásai szerint a magyarok másfélszeresen voltak felülreprezentálva az elítéltek között.²⁰⁴

2. A büntető intézkedéseken túl az állambiztonsági szervek felülvizsgálták az addigi gyakorlatot, és magyar vonalon is nagyságrendekkel kibővítették az informátori hálózatot, ugyanakkor annak hatékonyságát is növelték. 1957 januárjáig a MAT belüli Securitate-igazgatóság a „magyar nacionalista vonalon” 60 fő dolgozott, de márciusra 67 új ügynököt szerveztek be.²⁰⁵ Ennek az egységnek a vezetője, Kovács Mihály '57 decemberében önkritikát gyakorolt az addigi munka és a folyamatban levő megtorlások hatástalansága miatt. Butyka Ferenc, a Securitate keménykezű tisztje szerint a megtorlások azért nem értek el sikert a magyarok körében, mert kevés volt a magyar ügynök, és nem ismerték belülről a magyar köröket.²⁰⁶ Dobai István jogász kihallgatásán például egyből

²⁰⁰ Erdélyi Magyar Ifjak Szövetség, Székely Ifjak Társasága, Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete.

²⁰¹ Bottoni: *1956-os forradalom*, 2006. 34–35.

²⁰² Ebből 24 249 főt politikai okokra hivatkozva tartóztattak le, 3645-öt „adminisztratív büntetesként”, és 1615 embert pedig kényszerlakhelyre telepítettek ki. A halálos ítéletek számát 1957–1958-ra vonatkozóan ismerjük, akkor 44 főt ítéltek halálra (köztük 12 magyart), illetve 139-en haltak meg ebben a két évben börtönbüntetésük alatt.

²⁰³ Uo. 38–39.

²⁰⁴ 14–15 százalék lehetett a magyarok aránya, miközben az országos arányszámuk 9 százalék volt 1956-ban. Uo. 40.; Pál-Antal Sándor: Az államhatalmi retorzió feltárásának kutatómódszertani problémái, in Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában*, Budapest, 1956-os Intézet–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006. 315–319.

²⁰⁵ 23-at újraaktiváltak, 35-nek a beszerzése pedig folyamatban volt.

²⁰⁶ 1957–1958-ban a bukaresti kihallgatásokért felelős alosztály vezetője volt.

bizalmasabb lett a légkör, amikor anyanyelvükön tárgyaltak. Butyka alapelvnek javasolta, hogy a magyar elitcsoportokat azokon a körökön belüli hatékony informátori hálózatok létrehozásával ellenőrizték. Ugyanakkor szerinte a magyar állambiztonsági munkatársakkal szemben kialakult bizalmatlanságot csak a központtal való feltételek nélküli együttműködéssel lehet kezelni.

3. Ugyanis Drăghici belügyminiszter az 1957. május 17-i belügyi operatív ülésen már nemcsak a magyarság lojalitását, hanem a magyar pártapparátus és belügyesek nemzetiségi kérdéshez való viszonyát is megkérdőjelezte. Mondván, hogy azok nem figyeltek eléggé az erdélyi magyar nacionalizmus újraéledésére, ezt bizonyítja a feltárt rengeteg csoport és a masszív katolikus egyházi ellenállás. 1957 végére világossá vált, hogy az erdélyi kérdés rendezésére tervet kidolgozó csoportok (Szoboszlai, Fodor, Dobai) mind kapcsolatban voltak az akkor már háziőrizetben lévő Márton Áronnal, és valamennyien a határváltoztatásban és Erdély etnikai alapon való felosztásában látták a kérdés megoldását.²⁰⁷ Ráadásul a pártvezetés Magyarországra kiküldött megfigyelői is a forradalom irredentizmusáról jelentettek.²⁰⁸ Ez tovább erősítette a magyarokkal és különösen az állami szabályozást el nem fogadó katolikus egyházzal szemben a pártvezetés és az állambiztonsági szervek ellenérzését.

A belső bizalmatlanság mellett ott volt a külpolitikai gyanakvás is, amelyet a kölcsönös találkozókkal, a Kádár-kormánynak nyújtott anyagi és politikai (a Nagy Imre-csoport snagovi tartózkodása) segítségnyújtással próbáltak kezelni. Majd a Kádár János vezette küldöttség 1958. február 20–28. közti romániai látogatása során elhangzott nyilatkozatok nyilvánvalóvá tették, hogy az új magyar kormány a szomszédos ország belügyének tekinti az erdélyi magyarság problémáit.²⁰⁹

A magyarságpolitika átalakulásában az egyik legfontosabb nyilvános határpontnak Jordáky Lajos volt szociáldemokrata, majd kommunista politikus, az 1944–1945-ös kolozsvári autonómia/decentralizációs törekvések emblematisz alakjának 1957. őszi önkritikáját tartom. Jordáky 1952–1955 közti börtönévei után a desztalinizáció őszinte híveként állt ki kolozsvári egyetemi oktatóként a budapesti forradalom mellett. Annak leverése után sem volt hajlandó aláírni semmilyen elítélő nyilatkozatot, ezért 1957 márciusában letartóztatták, és augusztusig vizsgálati fogságban tartották. A fő vád ellene az volt, hogy véleményezte a Dobai István készítette ENSZ-memorandumot. Azonban őt

²⁰⁷ Bottoni: *Sztálin*, 2008. 296–299.

²⁰⁸ Novák Csaba Zoltán: Hogyan látta a román külpolitikai gondolkodás a magyar kérdést 1956 után? *Transindex*, 2014. június 28. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=23719>, (letöltve: 2016.11.11.)

²⁰⁹ Fodor János: Román–magyar kapcsolatok a kommunizmus időszakában. Az 1958–1959-es találkozó körülményei és következményei, *Magyar Kisebbség*, 2010/3–4. 265–300.

másokkal ellentétben nem ítélték börtönbüntetésre, hanem az oktatástól eltöltve a kolozsvári Történeti Intézetben dolgozhatott tovább. Ezért cserébe nyilvános önkritikát kellett gyakorolnia. Erre 1957. október 9-én Kolozsvárt került sor román és magyar pártvezetők, illetve volt tanártársai jelenlétében; nyilatkozata megjelent a helyi, majd az országos magyar napilapban is.²¹⁰ Jordáky elismerte, hogy fél évvel korábban nacionalistaként viselkedett, éppúgy, mint 1942–1943-ban, s ezt a reakció „piszkos ellenforradalmi célokra” használta fel. Beismerte tévedését, és felajánlotta, hogy harcolni fog az ideológiai és a területi revizionizmus ellen. A „nagy sikerre való tekintettel” október 16-án Marosvásárhelyen 280 résztvevővel értelmiségi nagygyűlést tartottak, ahol felolvasták Jordáky önkritikáját, illetve Fazekas János és Leonte Răutu hozzászólását, majd 12 helyi vádbeszéd következett.²¹¹ Ezek, éppúgy, mint a kolozsvári hozzászólások, csak a románok és magyarok/nemzetiségek közti barátság elmélyítését, a diákcserét, a közös értelmiségnevelést hangsúlyozták. A magyarság mint nemzeti kisebbség vagy együttélő nemzetiség nem jelent meg mint önálló entitás, eltűnt a nemzetiségi egyenjogúság, haladó hagyomány(örzés) szlogenje is. Stefano Bottoni megállapítása szerint ezzel „a szocialista hazafiság projektje a hivatalos frazeológiában is az etnikai többség előjogává vált”.²¹² Még egyszer hangsúlyozom, hogy a nyílt megtorlás után az ettől megrendült kisebbségi magyar közösség ellenőrzése nagyszámú magyar ügynök beszerzésével vált lehetségessé. Ezeknek az állambiztonsággal különböző okokból együttműködő személyeknek döntő szerepük volt a helyi szolidaritások, illetve a zárt etnokulturális, nemzetkisebbségi alapon szerveződő hálózatok szétesésében, legyengülésében. Erre példa a protestáns egyházak felső vezetésének ellenőrzése 1956 után, amelyet Jánosi Csongor és Pál János dolgozott fel.²¹³ A kulturális életben pedig a Földes-ügy, amelyet Stefano Bottoni elemzett.²¹⁴ Ez utóbbi lényege, hogy a bukaresti pártvezetés a liberálisnak és nacionalistának tekintett kolozsvári magyar értelmiségi elittel szemben a marosvásárhelyi Hajdu Győző köré szerveződő csoport vádjait használta fel. Ennek eredményeként 1958 őszén leváltották a kolozsvári

²¹⁰ Kolozsvári értelmiségiek nagygyűlése. A román nép és az együtt élő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen megerősödéséért, *Igazság*, 1957. október 10.; *Előre*, 1957. október 15.

²¹¹ Mindketten az RMP KV titkárai, az utóbbi az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője volt. A MAT napilapjában, a *Vörös Zászló*-ban a nagygyűlés anyagát 1957. október 23-án, a forradalom egyéves évfordulóján közzétették.

²¹² Bottoni: *Sztálin*, 304.

²¹³ Jánosi Csongor: Püspökválasztások a kolozsvári és a nagyváradi református egyházkerületekben az 1960-as években, *Pro Minoritate*, 2014/2. 103–126.; Pál János: Unitárius egyházvezetés 1945–1965, *Magyar Kisebbség*, 2013/1. 82–175.

²¹⁴ Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld az ötvenes években*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2005. 572–614.

Utunk hetilap éléről Földes László főszerkesztőt, aki a romániai desztalinizáció és liberalizáció elkötelezett képviselője volt. A vásárhelyiek ezzel előnyt akartak szerezni a kolozsváriakkal szemben, és a MAT pozícióját (s azon belül a magukét is) erősíteni szerették volna. Ugyanakkor elmélyítették az eliten belül eleve létező Kolozsvár/Marosvásárhely ellentétet, és ezzel tovább gyengítették a lehetséges magyar érdekvégyesítést. Ez egy év múlva, 1959–1960-ban vált különösen fontossá, amikor a magyarságpolitikán belül sor került az „önálló” magyar (nyelvű) intézményesség leépítésére. De mielőtt a Bolyai Egyetemet és a MAT-ot megszüntető átalakítást tárgyalnám, mindenképp ki kell térni a pártállami ellenőrzéssel szemben álló katolikus egyház ellen indított 1957–1958-as kampányra.

Márton Áron 1957 május elejétől öthetes zarándoklatot tett a székelyföldi Kézdi rajonban, amely a MAT-on belül nemcsak földrajzilag, hanem politikailag is a legtávolabb volt a marosvásárhelyi központtól. Kézdivásárhellyel együtt 26 települést látogatott végig, és több mint 30 ezer emberrel találkozott. Beszédekben mindvégig a katolikus hithez való hűségre szólított fel a nehéz időkben. Az RMP szervezte ellenkampány a helyi társadalmak szintjén lényegében hatástalan volt. Ezért június végén – miután Márton Áront háziőrizetbe helyezték gyulafehérvári székhelyén – a tartományi pártbizottság nyílt levelet intézett a párttagokhoz és szimpatizánsokhoz. Ebben kifejtették, hogy a püspök megszegte az 1954-es szabadon bocsátásakor az együttműködésre tett ígéretét, majd a MAT-ban elért sikerekről szóltak, azt hangsúlyozva, hogy a püspök szándékai, megszólalásai szemben állnak a tartomány lakosságának osztályharcos elkötelezettségével. Ezzel próbálták Márton Áron „népellenes tevékenységére” felhívni a figyelmet. A levelet minden településen és munkahelyen kötelező volt feldolgozni. Ezek a gyűlések és hozzászólások, az állásfoglalás-kényszer különösen a falvakban osztotta meg a közösségeket. Voltak akik a püspök újbóli letartóztatása mellett foglaltak állást, mások nem vállalták a hozzászólást, demonstratívan otthagyták a rendezvényt. A kampány nem lett sikeres, nem teremtetett tömegbázist a konszolidálódó hatalomnak. Ezért a Securitate 1958-ban Maros²¹⁵ fedőnévvel egy külön lejárató akciót készített elő annak érdekében, hogy az egyházon belül szakadást idézzon elő, és létrejöjjön egy olyan katolikus intézményesség, amely a Vatikán helyett a pártvezetés főhatóságát ismeri el. A Márton Áronhoz közel álló Sántha Antal csíkszentdomokosi káplánt a szülőkkel feljelentése alapján a hittanórán elkövetett nemi erőszakkal vádolták; 1958 decemberében nyílt bírósági tárgyalásra is sor került, ahol a papot 12 évre ítélték el. A pert feldolgozó kampányban azonban kiderült, hogy a közvélemény

²¹⁵ Ez volt Márton Áron mint célszemély elnevezése a belügyi iratokban.

egyértelműen politikai támadásnak tekintette az akciót, így nem romlott jelentősen az egyház és a püspök megítélése. 1959 elején a gyulafehérvári püspökség alá tartozó összes katolikus lelkészt (431 fő) megfigyelés alá vonták, 24-et pedig le is tartóztattak. (1948–1965 között a romániai katolikus papok kb. ¼-e, 130 személy járta meg a börtönöket.) Ugyanekkor született egy tervezet arról is, hogy a Vatikántól független katolikus egyházat milyen elvek alapján hoznák létre. Ennek lényege, hogy tudomásul lehetne venni a falusi lakosság vallásosságát és nemzeti öntudatát, és csak akkor kellene a papok vagy a vallásos személyek ellen fellépni, ha kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítanak az államhatalommal szemben. A Vatikántól független nemzeti egyház létrehozásának előfeltétele a mindenre kiterjedő állami ellenőrzés. Ezen belül a különalkuknak, állambiztonsági szemmel nézve privilégiumoknak nincs helye.²¹⁶

Épp ilyen leépítendő privilégiumnak tekintették 1956 őszétől a kolozsvári magyar felsőoktatást is. A MAT-on kívüli kisebbségi oktatási intézményrendszer beszűkítése kapcsán már volt szó a magyar nyelvű szakoktatás, műszaki, agrármérnöki és tanítóképzés megszüntetésére való törekvésekről.

1957-ben a moszkvai desztalinizációval szemben álló Gheorghiu-Dej egyeduralmának megerősítése volt napirenden. Az RMP KV 1957. június 27–29-i ülésén kizárták a Politikai Bizottságból a Moszkvához hű Iosif Chișinevschit, a hruscsovi reformokat támogató Miron Constantinescut pedig a Központi Vezetésből távolították el, illetve oktatási miniszteri posztjáról is leváltották. Bizonyos értelemben az 1954-től beköszöntött szabadabb időszak a nemzetközi változásokon kívül valószínűleg Constantinescunak, illetve '56 tavaszától (az SZKP XX. kongresszusától) a közte és Gheorghiu-Dej közt kialakult konfliktusnak is köszönhető. Ezt követően 1958-ban, mint ahogy arról már volt szó, egyházellenes és újabb, az osztályellenséget monitorizáló kampány indult be. Ebben a helyzetben különösen disszonáns volt a Bolyai Egyetemen tartott 1958. októberi diákgyűlés, amelyet a tartományi pártvezetés és a központi ifjúsági szervezet kiküldöttei rendszerellenesnek minősítettek. Majd 1959 februárjában az *Előrében* cikk jelent meg arról, hogy a Bolyai Egyetem ki van téve a nacionalista befolyásolásnak.²¹⁷ Néhány nap múlva a romániai Diákegyesületek Konferenciáján Gheorghiu-Dej a nacionalizmus terjedésére és a nemzeti elszigetelődés veszélyeire figyelmeztetett. Kijelentette, hogy az „oktatásügyben a nemzetek egyesítésére kell törekednünk, hogy az iskola előkészítse azt, ami az életben megvalósul. [...] Arra kell törekedni, hogy minden nemzetiség gyermekei egységes iskolában, együtt tanuljanak”. Ezt az üzenetet támogatta meg Kacsó Mária, a Bolyai Egyetem hallgatója, aki azt kérte, hogy a magyar és román

²¹⁶ Bottoni: *Sztálin*, 313–332.

²¹⁷ Sztranyiczki Gábor, *Előre*, 1959. február 15., idézi Vincze: *Változás*, 77.

diákok együtt tanuljanak; Koszta István hasonlóképpen. Az egyetem akkori rektora, Takács Lajos pedig az egyetemek összevonásának szükségességét szorgalmazta. Bár mint később kiderült, ő abban a hitben volt, hogy közös adminisztrációval működő, két tagozattal bíró egyetem jön létre az egyesüléssel. Az összevonásról az egyetemi tanács csak február 23-án értesült, de a diákkéréssel legitimált, központilag eldöntött összevonás ellen minden tiltakozás hiábavaló volt. Ez derült ki a február 26. és március 5. közti egyetemi gyűléseken is, ahol az oktatási miniszter (Athanasie Joja), a Diákegyesületek Szövetsége Országos Tanácsának elnöke (Ion Iliescu) és az RMP KV szervezési kérdésekben illetékes titkára (Nicolae Ceaușescu) is jelen volt. Az utóbbi Balogh Edgárral szemben kijelentette, hogy magyar és román külön kultúrák helyett csak a szocialista kultúráról lehet beszélni, Szabédi László beszédére reagálva pedig elmondta, hogy hibás döntés volt a Groza-kormánytól a Bolyai Egyetem létrehozása. A két egyetem egyesítésével kapcsolatos tárgyalások 1957 márciusától júniusig elhúzódtak, ugyanis a Bolyai Egyetem képviselőinek ekkor vált világossá, hogy a román fél nem két egyenlő tagozatban gondolkodik, hanem egy román nyelvű egyetemen, ahol a szakoktatás románul folya, és csak néhány általános bevezető tárgy, illetve a magyar nyelv és irodalom oktatása folyhatna magyarul. Végül a tárgyak kevesebb mint ¼-ét (180-ból 43-at) adták elő 1959/1960-ban magyarul, majd ez fokozatosan csökkent. A kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán 1959 őszén beszüntették a magyar nyelvű előadásokat. Kolozsvárt a Babeș-Bolyai Egyetemen egyes szakokon és a Protestáns Teológián volt magyar nyelvű képzés. Ezekén kívül csak néhány tantárgy esetében volt magyar nyelvű oktatás a képzőművészeti és a zeneművészeti főiskolákon. Marosvásárhelyen pedig az orvosi egyetemen, a színművészeti főiskolán és az 1960 ősztől működő pedagógiai főiskola magyar tagozatán folyt magyar nyelvű felsőfokú képzés. (Az utóbbi intézményben évente 150 magyar hallgató végzett.)

A közoktatásban tovább folyt a tagozatosítás, illetve a magyar többségű városokban a párhuzamos román iskolai tagozatok létrehozása. Az óvodák esetében 1955/56-ban megközelítőleg 40 ezer gyerek járt önálló magyar óvodába, ez a szám 1964/65-re 27 ezerre csökkent. Az önálló magyar 7 osztályos iskolák (V–XI.) száma is folyamatosan zsugorodott.²¹⁸ Az iskolaegyesítések, az 1956 utáni megtorló letartóztatások, a székelyföldi egyházellenes kampány után a Bolyai Egyetem felszámolása megdöbbentették a magyar közvéleményt, és lassan tudatosult a nemzetiségpolitikai korszakváltás, amely a MAT átalakításával vált egyértelművé.

²¹⁸ 1957/58-ról a következő tanévre duplájára nőtt, 77-re a tagozatok száma. De ebben az iskola-típusban még mindig önálló volt a magyar iskolák 84 százaléka.

Azt, hogy a román belpolitikát Gheorghiu-Dej a megerősödő központosító államépítés felé tolhatta el, határozott román nemzeti legitimációt használva, és ebből adódóan változott a magyarsághoz való viszony, Vincze Gábor négy fontos történéshez kapcsolta.²¹⁹ Egyrészt az 1956-os magyarországi események romániai hatásához, amelyből azt a konklúziót vonhatta le a pártvezetés, hogy téves és sikertelen volt az addigi integrációs nemzetiségpolitika. Ezt csak tovább erősítették a magyar intézményesség és az osztályellenségnek tartott körök átvilágítása és a megtorló – sokszor koncepció és félelemkeltésre használt – perek sokasága, illetve az 1958-ban meghirdetett izraeli kivándorlásra jelentkező (jórészt párttag) tömegek. A másik fontos változás Petru Groza államelnök halálával (1958. január 7.) következett be. Ő sok esetben védte a magyar értelmiségiek, intézmények pozícióját, s ha nem is volt Gheorghiu-Dejzel egyenrangú, de az rész kérdésekben hallgatott rá, míg pl. a feltörekvő Fazekas János KV-titkár legfeljebb alkukat tudott felajánlani. Harmadrészt a Szovjetuniótól való folyamatos függetlenedés során 1958-ra eljutottak a Vörös Hadseereg csapatainak kivonásáig, 1960-ban pedig a tanácsadók is távoztak, egyfajta derusszifikáció is végbement az országban. Így már nem kellett szigorúan ragaszkodni a szovjet nemzetiségpolitikai modellhez sem. Ezzel Moszkva nem is igen tudta zsarolni Bukarestet, hiszen 1956-ban Gheorghiu-Dej Budapesttel szemben jól teljesített. Ugyanakkor az iskolaegyesítéseknel, a szocialista hazafiság tartalmának újragondolásakor lehetett a szovjetunióbeli nem kimonodott, de birodalmi-egységesítő-oroszító politikára is hivatkozni. Így innen nem érhetett kritika a román pártvezetést. A negyedik fontos szempont az volt, hogy a lehetséges magyarországi kritikával vagy politikai nyomásgyakorlással nem kellett Bukarestben számolni. A romániai magyar érdekek képviselőtét a Kádár-kormány a hatvanas évek közepéig tartó konszolidációs politikája, a nemzetközi elszigeteltségből való kilépésre való törekvése miatt nem tudta, de nem is igen akarta felvállalni. Ezen szempontok mellett nagyon fontosnak tartom azt a folyamatot, amelyet az 1956–1960 közti *társadalmi és politikai átrétegződésnek tekinthetünk* – ezt Stefano Bottoni írja le részletesen a MAT-ról szóló monográfiájában. Ez a jelenség egyszerre ok és következmény, egyik része a generációváltásból ered, és ehhez kapcsolódik, részben ennek eredménye az egyes csoportok folyamatos szűrése, átrétegzése a hatalmi szervek által. A Gheorghiu-Dej képviselte generáció²²⁰ a két világháború között nőtt fel, a párt, a párt egyeduralmának erős központosítással történő megteremtését tekintette a legfőbb feladatának, és „szovjetellenes sztálinizmust” (Vladimir Tismăneanu

²¹⁹ Vincze: Változás, 76–77.

²²⁰ Chivu Stoica, Iosif Chișinevschi, Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroș, Emil Bodnăraș, Miron Constantinescu, Constantin Pârvulescu, Petre Orilă, Alexandru Drăghici.

kifejezése) hozott létre Romániában. Ceaușescu generációja igazából az 1945 utáni pártküzdelmekben, frakcióharcokban szocializálódott, és az ötvenes évek közepétől fontos pozíciókat töltött be a pártvezetésben.²²¹ Ceaușescu, folytatva a központosított iparfejlesztésen alapuló, egységesítő államépítő politikát, a pártnál sokkal szélesebb társadalomirányítói gyakorlatban, az állambiztonsági szervek az egész társadalmat, annak szükségleteit ellenőrző rendszerében gondolkodott.

Tizenkét évvel a második világháború után, az ötvenes évek végére azok a magyar tanítók, tanárok, lelkészek, középvezetők, akik 1940–1944 között aktív szakmai és közéletet éltek, lassan nyugdíjba mentek, és helyükbe olyanok léptek, akik a harmincas években születve döntően már 1944 után szocializálódtak Romániában. Ezeket a generációs csoportokat világította át 1956 után a Securitate, miután kiderült, hogy addig „nem figyeltek oda kellőképpen” az osztályelenségre. 1957 októberében 290 ezer embert (Románia felnőtt lakosságának 2 százalékát) figyelték meg az állambiztonsági szervek. Mindezt 12–13 ezer ügynökkel fedték le, majd ez a szám 1961-re 43 ezerre, 1963-ra 80 ezerre, 1967-re 110 ezerre nőtt. (1961-ben ezer ügynök dolgozott a MAT-ban.)²²²

Az átszűrés vagy átrétegzés része volt a kb. 28 ezer ember letartóztatása, jó részük elítélése politikai vagy adminisztratív okokból, ebből 3–4 ezer lehetett magyar nemzetiségű. Emellett a társadalom megfigyelmezésének eszközeként használták 1955-től a „közös tulajdon” ellen elkövetett bűncselekményt szankcionáló törvényt. Majd 1957-től a „társadalom iránti tisztelet hiányát” és a „szocialista együttélés szabályainak megsértését” szankcionáló büntetőtörvényi kiegészítéseket. Ezek alapján 1955–1957 között 150 ezer embert ítélték el gazdasági bűncselekményekért. Ezek nemzetiségi megoszlását nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 1957–1959 között kb. 3 ezer személyt ítélték el a MAT-ban ezen indokok alapján.²²³ A nagy átvizsgálás része volt az 1958-as „megtisztulási kampány” is, amelyben először a „fasiszta múltú” tagokat zárták ki az RMP-ből. A MAT-ban erre hivatkozva 658 „ellenséges elemet” azonosítottak. Másokat már gazdasági bűncselekményekért vagy a közkerkölc megsértéséért ítélték el; őket is kizárták a pártból, mint ahogy azokat is, akik Izraelbe való kivándorlásra

²²¹ Vasila Patilineț, Fazekas János, Virgil Trofin, Ilie Verdeț, Iosif Banc, Ion Gheorghe Maurer.

²²² A nyilvántartottak közül 84 ezer volt tagja a Vaszgárdának, 32 ezer a Nemzeti Parasztpártnak, 32 ezer a Nemzeti Liberális Pártnak, 13 ezren egyéb polgári pártoknak (itt szerepelnek az OMP, az Erdélyi Párt tagjai, az imrédysták). Továbbá volt 17 ezer kulák és kiskereskedő, 15 ezer csendőr, rendőr, erőszakszervezeti munkatárs, 9400 a különböző vallási csoportokhoz tartozó, és ugyanennyi a nacionalista-cionista címkével ellátott magyar, német, zsidó személy. 1989-ben 489 ezer ügynököt tartottak nyilván, de ebből csak 122 ezer lehetett akkor aktív. Bottoni: *Sztálin*, 335–336.

²²³ Uo. 355–358.

jelentkeztek. Az RMP-tagok és -tagjelöltek száma a tartományban 1959/60-ban elérte a 27 ezer főt. Ez 7 ezer fővel magasabb, mint az 1956-os létszám, de ekkor már a románok belépését és előmenetelét támogatták. Ezzel együtt nőtt a párttagok és az apparátusban dolgozók között a magasabb iskolai végzettség is.²²⁴

A legnagyobb változást azonban az 1949-ben elindított kollektivizálás 1958-ban kezdődő többedik hulláma és befejezése hozta. Ennek sikerét nemcsak a falu meghatározó véleményformálói célzott békés meggyőzésének köszönheték, hanem annak is, hogy nem „kolhozt”, hanem TOZ típusú társulásokat szerveztek, amelyekben a földterület és a mezőgazdasági eszközök egyéni tulajdonban maradtak, de a földeket tagosították és közösen művelték. Így 1962-re Romániában is befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása. A földterületnek csak 9,2%-a maradt magántulajdonban.

1.5.3. A Maros-Magyar Autonóm tartomány

1955–1957 között a MAT és a bukaresti központi pártvezetés között folyamatosak voltak a viták, egyeztetések; ez 1957 tavaszától megváltozott, és egyre inkább egyoldalú központi utasítások érkeztek Bukarestből. A tartományi néptanács elnöke 1952-től Bugyi Pál volt, ő folyamatosan szerette volna a MAT saját státútumát elfogadtatni, de ez már nemcsak elutasításra talált, hanem egyben szankcionálták is Bukarestből azzal, hogy 1958 augusztusában a Szovjetunióba küldték tanulmányútra. Néhány hónap múlva Veress Gyulát, a tartományi Statisztikai Hivatal vezetőjét és Szövérfi Zoltánt, a tartományi propagandafelelőst is menesztették. Mindkettőjüket az 1959-ben publikálni tervezett tartományi monográfia miatt váltották le. Ez a Keszy-Harmat Sándor által szerkesztett munka lett volna hivatott bemutatni az 1948–1958 közti székelyföldi/MAT-beli társadalmi-gazdasági változásokat.²²⁵ Csakhogy a monográfiát készítő szakemberek jórészt azonosak voltak az 1958-ban, a III. ötéves terv előkészítése során a MAT fejlesztési tervét kidolgozó kollektívával. Ez a terv volt a MAT mint magyarságpolitikai üvegház különintézményesülésének legfontosabb produktuma.²²⁶ A helyileg kidolgozott koncepció szerint az iparosító befektetéseket az építőiparra és a közlekedésre kellene fordítani. 1975-ig két vasútvonal kiépítését, 200 km út aszfaltozását, Erdőszentgyörgy rajonba műtrágyagyárat és Nyárádtő közelében szervezendő faipari kombinát, valamint

²²⁴ Uo. 381–382.

²²⁵ A monográfia csak jóval a rendszerváltás után jelenhetett meg, kiegészítő dokumentációval együtt: Keszy-Harmath Sándor (szerk.): *Volt egyszer*, 2009.

²²⁶ Bottoni: *Sztálin*, 403–414.

négyezer bérlakás építését tervezték. A koncepció lényege, hogy a tartomány foglalkoztatási gondjait – majdnem 15 ezer fős volt a munkaerő-fölösleg – az etnikai arányok fenntartásával kell megoldani. Ezzel szemben a bukaresti szándék a gyorsított fejlesztéspolitika volt, amelyben a beruházások $\frac{2}{3}$ -át a Marosvásárhelyen felépülő vegyi kombinátnak szánták, lesöpörve a tartományi infrastrukturális és erdészeti fejlesztési terveket. A tartományi székhelyen felépülő üzemet pedig a más régiókból érkező román munkásokkal működtették volna, az utóbbiak számára 8 ezer lakás építése szerepelt a programban. Lényegében ez a terv valósult meg, és ez vezetett Marosvásárhely etnikai viszonyainak megváltozásához. (1989-re a város lakosságának fele lett román nemzetiségű.) A MAT saját fejlesztési terve nem valósulhatott meg; említettük, hogy nem látott napvilágot még a korlátozott nyilvánosság számára saját önképet adó monográfia sem. A megváltozott politikai kereteket jól jellemzi, hogy a fő kifogás a Székelyföld nevének használata, illetve Románia többnemzetiségű államként való behatárolása volt.

Ezek után nem volt meglepetés, hogy az ország közigazgatási beosztását módosító 1960-as törvény érinteni fogja a MAT-ot. A törvény az erdélyi tartományok nevét a történeti régiókéval cserélte fel.²²⁷ A MAT-on kívül máshol is volt nemzetiségpolitikai alapú területmódosítás (Kolozsvárhoz kilenc, jórészt románok lakta települést csatoltak, így a városban biztossá vált a román nemzetiségűek többsége). De a legnagyobb átalakulásra a közigazgatási reform során mindenképpen a MAT-ban került sor. Brassó tartományhoz csatolták Sepsi és Kézdi rajonokat, míg onnan a román többségű Dicsőszentmárton rajont az új nevén már Maros-Magyar Autonóm Tartományhoz (M-MAT). Ugyanakkor Kolozs tartománytól a román többségű Ludas és Sármás rajonokat a továbbra is Marosvásárhely központú tartományhoz csatolták. Így a M-MAT összlakossága 759 436 főről 800 854-re nőtt, a románok aránya 20,4 százalékról 35,2 százalékra emelkedett, míg a magyaroké 76,9 százalékról 61,1 százalékra csökkent. 1961-ben a marosvásárhelyi RMP és a tartományi pártbizottság első titkári posztjára is román nemzetiségű személyt neveztek ki. A Csupor Lajos helyére került Iosif Banc arról is nevezetes, hogy ő volt az első olyan székelyföldi román politikus, aki magyar nyelvtudása ellenére nem használta ezt a nyelvet, miközben egy kétnyelvű tartomány élén állt. Így ürült ki a „kis Magyarország” programja.²²⁸

Novák Zoltán Gheorghiu-Dej vezetői korszakának 1958–1965 közti éveit magyarságpolitikai szempontból „fagyos”-nak nevezte, de az ezt körülvevő

²²⁷ Nagybanýából Máramaros, Nagyváradból Körös-vidék, Temesvárból Bánát, Sztálinból Brassó lett. Uo. 415–424., valamint Gulyás László: A tartományi rendszer és a nemzeti kérdés Romániában 1950–1968, *Tér és Társadalom*, 2010/3. 171–172.

²²⁸ Bottoni: *Sztálin*, 422–423.

nemzetközi és belpolitikai viszonyrendszer vonatkozásában inkább romániai konszolidációról, a kormányzati szuverenitási törekvések megerősödéséről beszélhetünk.²²⁹

A pártvezetés az erőltetett iparosítást, az erős társadalom fölötti kontrollt és a román modernizációs államérdekek minél hatékonyabb érvényesítését tartotta elsődlegesnek. Ezt a nemzetközi viszonyok változása tette lehetővé, illetve a belpolitikát is ennek rendelték alá, így a nemzetiségi kérdés 1960–1965 közti lekerülése a politikai napirendről szintén ebben a viszonylatban értelmezhető. A nemzetközi kapcsolatokban a legfontosabb közvetlen változás a szovjet csapatok (35 ezer fő) kivonása volt Romániából, majd ezt a szovromok (szovjet–román közös vállalatok a román gazdaság kiszivattyúzására) megszüntetése és a minisztériumokba delegált szovjet tanácsadók hazaküldése követte.²³⁰ Mindez azonban nem történt volna meg az 1956-os magyarországi forradalom idején a Szovjetunió iránt mutatott lojalitás, illetve a kommunista világmozgalmon belül kibontakozó szovjet–kínai konfliktus nélkül. Ez utóbbiban Románia egyfajta közvetítő szerepet próbált betölteni. A hatvanas évek első felében felerősödött KGST-integrációt pedig a román pártvezetés elutasította, mert az leegyszerűsítve agrár, élelmiszeripari, nyersanyagtermelő szerepkörben képzelte el Románia fejlődését. Ezeknek a függetlenséget mutató lépéseknek a belpolitikai támogatása érdekében Gheorghiu-Dej egyfajta részleges kiegyezést kezdeményezett a társadalommal. Ennek egyik eleme az volt, hogy 1962–1964 között 50 százalékkal nőtt a párttagság létszáma. Az új tagság elsősorban a román nemzetiségű technokrata (közgazdász, mérnök) férfiak köréből került ki. A társadalmi kontroll növelésének másik eleme az állambiztonsági apparátus és az ügynökök számának már említett gyors növekedése volt. Ugyanekkor az általános amnesztia keretében 1963–1965 között 12 750 személyt engedtek ki a börtönökből és a munkatáborokból. Mindez együtt járt a nemzeti szimbólumok egyre elterjedtebb használatával, a politikai kommunikációban a román történeti hagyományok, a dákoromán kontinuitás egyre markánsabb tematizálásával, a derusszifikációval, az internacionalista toposzok elhanyagolásával.²³¹

Paradox módon a nemzetállami jelleg megerősödése is a szovjet mintát követte, mivel ott a XX. kongresszus után új legitimációs ideológiákat keresve a nyugattal való fegyverkezési, technológiai verseny mellett megjelent a „szovjet típusú ember” eszménye megvalósításának igénye, amely birodalmi szinten az

²²⁹ Novák: Aranykorszak, 2011, 32.

²³⁰ Romániából – a szocialista országok közül egyedülként – a szovjet belügyminisztériumi és állambiztonsági tanácsadók is távoztak.

²³¹ Novák: Aranykorszak, 22.

orosz nyelv általános ismeretét feltételezte. Ezt képviselte az 1958-as szovjet oktatási reform is, amely bújtatva, de lényegében oroszosításhoz vezetett. Ennek a nemzetiesítő módszernek az alkalmazására került sor Romániában is, és ez egyben egyfajta társadalmifeszültség-kezelést is jelentett.

Ez csapódott le a magyarságpolitikában is, pontosabban abban, ahogy a M-MAT létrehozásával a kérdést jegelték. Marosvásárhelyen a tartományi tanárihiány miatt 1960 őszén valósult meg a régi ígéret, tanárképző főiskola indítása román és magyar tagozattal. Az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetet nem tagozatosították, hanem arra hivatkozva, hogy az ott képzett orvosoknak és gyógyszerészeknek biztosítani kell, hogy az egész országban vállalhassanak munkát, illetve hogy ne csak magyarok jelentkezessenek az intézménybe, az elméleti tárgyakat (az órák 70 százaléka volt ilyen jellegű) 1962-től románul kezdték el tanítani.²³² Ezzel kezdődött el a román oktatók alkalmazása és az intézet átformálása.

A tagozatosításnak volt betudható, hogy a hatvanas évek első felében nem maradt önálló magyar középiskola Hunyad és Bihar megyékben. Nem maga a tagozat létrehozása, hanem annak működése változtatta meg az addigi magyar iskolákat. Ugyanis két tagozat esetén a legtöbbször román lett az igazgató, így az adminisztráció is a többségi nyelvhasználat felé tolódott el, majd előbb-utóbb a tantestületi értekezletek nyelve is a román lett, mivel a magyar kollégák közül többen ismerték mindkét nyelvet, mint fordítva. Ennek az iskolapolitikának a hatása már a hatvanas évek közepén statisztikailag is megragadható volt. A magyarok általános iskolai végzettség tekintetében még felülreprezentáltak voltak az országos arányszámukhoz (az 1966-os népszámlálás szerint 8,8 százalék volt) képest, az elméleti líceumot végzettek (a felsőoktatás kapuja) aránya megfelelt az országos arálynak. Azonban a 12 évnél idősebb magyarok körében a diplomások aránya már csak 6,2 százalékvolt. Ugyanezen kategóriában ezer románra 22, ezer magyarra pedig 15 diplomás jutott. Ráadásul a magyar diplomások jelentős része falun élt.²³³

A nyelvhasználat központilag elrendelt korlátozása megjelent a sajtóban is. Több regionális magyar orgánumban, így például a nagyváradi *Fáklya* című megyei napilapban ebben az időben nem szerepelhettek magyar helységnevek. Szintén a magyar kulturális örökség eltagadását szolgálta az a folyamat, ahogyan az erdélyi nagyvárosokban a még 1945 után is magyar történelmi személyiségek nevét viselő utcákat átkeresztelték. A Kádár-kormány a magyarországi nacionalizmus ébredését megelőzendő intézkedésként 1961-ben kezdeményezte

²³² Vincze: A romániai magyarság oktatásügye, 396.

²³³ 1000 román városi lakosra 50, ugyanennyi falusra 40 diplomás jutott, ugyanez az arányszám a magyarok esetében 25 és 53 volt. Uo. 397.

a két ország közti vízumkényszer eltörlését. Így újra megindult a személyes kapcsolatteremtés a romániai magyarsággal.²³⁴ Még a Gheorghiu-Dej korszakban látott napvilágot a román pártvezetés ún. függetlenségi nyilatkozata, amelyben kifejtették, hogy minden kommunista párt és a szocialista országok egyenlő, független, szuverén viszonyban állnak egymással, és egyetlen párt sem kényszerítheti rá más kommunista pártokra a véleményét.²³⁵ Ezek után már az MSZMP értékelői is úgy látták, hogy a román pártvezetés „a szélsőséges nacionalistákra és a jobboldali restaurációs erőkre, másfelől a [z SZKP – BN.] XX. és a XXII. kongresszus[a] téziseivel szembenálló dogmatikus-szektáns elemekre támaszkodva a szocialista országokkal való internacionalista kapcsolat felszámolására, a »nemzeti politika« kialakítására törekszik”.²³⁶

1.6. A CEAUȘESCU-KORSZAK MAGYARSÁGPOLITIKÁJA

1.6.1. A szocialista nemzet újrafogalmazása

Gheorghiu-Dej halála után Nicolae Ceaușescut az RMP KV 1965. március 22-i ülésén a párt főtitkárává választották. Az ekkor elmondott beszédében hangzottak el először a „szocialista nemzet” és a „szocialista nemzeti állam” kifejezések; a nemzetiségi kérdés kezeléséről befejezett folyamatként szólt. A párt IX., 1965. július 19–24-én megtartott kongresszusán azon túl, hogy névváltoztatás történt (Román Kommunista Párt, RKP) és jelentős személycserékre került sor,²³⁷ új gazdasági és politikai célokat hirdettek meg. A kizsákmányolás megszűntével a szocializmus építése új szakaszba lép. Ebben fontos szerepe lesz a szocialista államnak és a szocialista nemzetnek. A falvak szisztematizálásának, a közigazgatási beosztás és a gazdasági tervezés reformjának bejelentése mellett a nemzetfogalom újragondolása új nemzetiségpolitikai megközelítést

²³⁴ 1962-ben 26 ezren, 1964-ben 71 ezren utaztak Romániából Magyarországra. Vincze: Nemzeti kisebbségtől, 194.

²³⁵ Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben, *Vörös Zászló*, 1964. április 17.

²³⁶ MNL OL, Román TÜK, XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b cs. Idézi: Vincze: Nemzeti kisebbségtől, 194.

²³⁷ Ceaușescu fiatal funkcionáriusokból álló csoportja megerősödött; Alexandru Drăghici belügyminisztert mint versenytársat, a Gheorghiu-Dej korszak meghatározó politikusát és társait (Gheorghe Apostol, Petre Borilă, Chivu Stoika) kiszorították a vezetésből. A IX. és a X. pártkongresszusokon (1965, 1969) a párt vezető testületeibe a következő, a főtitkárhoz közel álló személyiségek kerültek be: Paul Niculescu Mizil, Iosif Banc, Gheorghe Rădulescu, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Petre Lupu, Ilie Verdeț, Gere Mihály. Nemzetiségi szempontból lényeges, hogy a KV Végrehajtó Bizottságának (politbüro) tagja lett Mogyorós Sándor, Fazekas János és Gere Mihály (a M-MAT néptanácselnöke) pedig a póttagja.

is jelzett. A KV mellett (1959 után) újra létrehoztak egy (nem nyilvános) nemzetiségi bizottságot, amelyet a pártapparátus titkárai irányítottak, s amelynek öt magyar tagja volt.²³⁸ Ez a bizottság 1968 nyaráig működött. A nemzetiségi oktatás, közművelődés kérdésében készítettek javaslatokat a KV részére, de nem volt érdemi befolyásuk a kisebbségi kérdés kezelésére. 1965. augusztus 21-én új alkotmányt fogadtak el, amely újra deklarálta a nemzetiségi jogegyenlőséget (17.§.), és a nemzeti kisebbség helyett újra az együttélő nemzetiség terminológiát használva annak nyelvhasználati, oktatási jogait (22.§.).²³⁹ Ez a megnevezés a nemzeti kisebbséggel szemben egyrészt az azonos státuszra utalt, másrészt arra szolgált, hogy a romániai nagyon különböző tulajdonságokkal bíró nemzeti és etnikai kisebbségeket együtt kezelhessék a szocialista nemzeten belül, harmadrészt így negligálták az „anya”-országi kapcsolatot. Az ugyanekkor megalakuló (harmadik) Mauer-kormányban komoly szerepet kaptak a magyarok.²⁴⁰ Jelzésértékű az is, hogy az első vidéki kormánylátogatásra szeptemberben a M-MAT-ban került sor.²⁴¹ A nemzetiségpolitikai elmozdulást mutatja, hogy a KV egyik 1965. októberi utasításában foglaltak szerint a pártoktatást és az ideológiai és propagandamunkát a nemzetiségek nyelvén kell végezni, és ennek érdekében ki kell bővíteni az apparátust.²⁴² Ez visszatérés volt a *kisebbségi közösségek a saját elitjeik által történő integrálásának politikájához*.

²³⁸ Az RKP KV titkárai: Mihail Dalea, Leonte Răutu, Virgil Trofin, valamint Gheorghe Stoica, az előző korszak törvénytelenségeit kivizsgáló bizottság vezetője, Petre Borilă miniszterelnök-helyettes. A magyar tagok: Domokos Géza, az Állami Könyvkiadó magyar osztályának vezetője, Takács Lajos, az államtanács elnökhelyettese, Sütő András író, Létay Lajos, az *Utunk* főszerkesztője, Koppándi Sándor pártmunkás.

²³⁹ „17. Az ország állampolgárai nemzetiségre, fajra, nemre vagy vallásra való tekintet nélkül egyenlő jogokat élveznek a gazdasági, politikai, jogi, társadalmi és kulturális élet minden terén. Az állam szavatolja az állampolgárok jogegyenlőségét. Tilos ezen jogok bármilyen korlátozása és a gyakorlásuk során bármilyen megkülönböztetés nemzetiségi, faji, nemi vagy vallási alapon. Minden olyan megnyilvánulást, amelynek célja ilyen korlátozások bevezetése, a nacionalista-sóvén propagandát, a faji vagy nemzeti gyűlölet szítását törvény bünteti. [...] 22. Románia Szocialista Köztársaságban az együttélő nemzetiségeknek biztosítva van az anyanyelv szabad használata, továbbá könyvek, folyóiratok, színházak és a minden fokú oktatás a saját nyelvükön. Azokban a közigazgatási-területi egységekben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű lakosság is él, minden szerv és intézmény szóban és írásban az illető nemzetiség nyelvét is használja, és tisztviselőket nevez ki ezek soraiból vagy más olyan állampolgárok közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját.” Vincze: *Nemzeti kisebbségtől*, 197.

²⁴⁰ A kormányban miniszterelnök-helyettes lett Mogyorós Sándor és Fazekas János, Szenkovits Sándort könnyűipari, Levente Mihályt pedig belkereskedelmi miniszterré nevezték ki. Az államtanács alelnöke lett Takács Lajos mellett Gere Mihály is.

²⁴¹ A kormányküldöttség 1965. szeptember 24–25-ét töltötte a M-MAT-ban.

²⁴² Novák: *Aranykorszak*, 2011. 33.

Csakhoggy ez az integráció már nem a párt hatalomszerző stratégiájának része, mint 1948-ig, hanem Ceaușescu az *egyes társadalmi csoportokkal való kiegyezésének egyik terepe*. Az új pártfőtitkár az ötvenes évek közepétől mint a KV szervezési titkára komoly klientúrát épített ki a saját generációjához tartozó vagy valamivel fiatalabb funkcionáriusok körében. Ez biztosította a párton belüli pozícióját Alexandru Drăghicival és a hozzá kapcsolódó idősebb kommunista vezetőkkel szemben. Ugyanakkor a szuverén államiság építéséhez mindenképpen szükség volt a belpolitikai stabilitásra, hogy kívülről ne lehessen a pártvezetéssel szembeállítani más csoportokat (például akiket a szovjet vagy magyar elvtársak befolyásolhatnak). Ezért volt fontos a pártvezető elfogadottságának növelése. Ez a volt polgári erők rehabilitálásával, a koncepciók perek nyilvános felülvizsgálatával, a helyi közigazgatási és párteltekkel való párbeszédben és nem utolsósorban az áruellátás és a fizetések javítása révén kialakult politikai közhangulattal valósult meg. Mindennek a célja a homogenizáló államépítés volt. 1965 végén az RKP KV Propaganda Osztálya vitairatot készített a szocialista nemzet és az együttélő nemzetiségek viszonyáról, majd ezt a következő év januárjában vita és egy hivatalos dokumentum publikálása követte.²⁴³ Értelmezésükben „a nemzet (națiune) egy olyan emberi közösség, amelyet nyelvi, területi, gazdasági és ebből fakadóan lelki kötelékek tartanak össze. A nemzet, mint olyan, szigorúan társadalmi jelenség, nem rendelkezik sem etnikai, sem pedig faji jelleggel. A román állam egységes nemzetállam. A román nép mellett együtt élő nemzetiségek is élnek az országban, de ezek a csoportok nem képeznek elkülönülő részeket, hanem a románsággal együtt élnek az ország különböző régióiban. Az együtt élő nemzetiségek jelenléte nem változtat az ország nemzetállam jellegén. A szocialista nemzet, a kapitalista nemzettel ellentétben egységes társadalmi szerkezettel rendelkezik, nem léteznek ellentétes érdekű társadalmi osztályok. A szocializmusban egy új, szocialista, homogén kultúra alakult ki, amely más változásokkal együtt felszabadította az eddig elfojtott társadalmi energiákat.”²⁴⁴ A vita során egyértelművé vált, hogy az alapkérdés az, hogy a nemzeti kisebbségek részei-e a román nemzetnek; ha nem, akkor hogyan lehet mégis azzá tenni őket. Ennek érdekében hozták létre a szocialista nemzet fogalmát, amely a sztálini fogalommeghatározásból kiindulva elsősorban gazdasági közösségként tételezi a nemzetet. A szocialista nemzet (națiunea socialistă) „az ország összes olyan lakosából áll, akik a

²⁴³ Gyorsírási jegyzőkönyv az RKP KB Propaganda Osztályának üléséről, amelyen a szocialista nemzet fogalmára vonatkozó tartalmi, ideológiai és propaganda kérdéseket vitatták meg, in Novák Csaba Zoltán (összeáll.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-korszak magyarságpolitikája (1965–1974)*, I. köt., Csíkszereda, Pro-Print, 2011, 130–137.

²⁴⁴ Idézi Novák: *Aranykorszak*, 2011. 27.

szocializmus megteremtéséért dolgoznak, fáradoznak”.²⁴⁵ Ez az együttműködés pedig egy közös eszmeiséget hoz létre, és ez homogenizálja a közösséget. Így több köze lesz egy aradi magyarnak és románnak egymáshoz, mint egy aradi magyarnak egy magyarországihoz – hangzott el a vitában a jelenség gyakorlati lefordítása Ion Iliescutól. Mindebben a szocialista hazafiság (patriotizmus socialista) kifejlesztésének, a közös haza érzetének lehet meghatározó szerepe. Ugyanakkor ez a homogenizáló integráció történetiségében lényegileg az asszimilációt jelenti, amely a kisebb csoportoknál (albán, bolgár, török, ukrán stb.) már be is következett, míg a magyaroknál ez hosszabb folyamat lesz. Azt, hogy erről a létező asszimilációs folyamatról ne beszéljenek, Bányai László taktikai kérdésnek nevezte; ezt helyettesíti az integráció, homogenizáció kifejezés. Ugyanakkor az idézett nemzetfogalom-meghatározásban az együttélő nemzetiségeket leválasztották az etnikai másságról, esetlegesen az „anya”-országgal való nyelvi-etnokulturális közösségről. A nemzetiségek egyenlők egymással és a románsággal, de külön területi egységeiket, ahol többségben élnek, nem ismerik el, és kollektív jogait sem, mert az már az egyenlő csoportok közti privilegizálás volna.²⁴⁶ Annál is inkább, mert a dákoromán kontinuitás hivatalosan elfogadott tétele alapján a nemzetiségek betelepülő jövevények, közvetetten másodrendű csoportnak tekinthetők. Míg az előbbieken voltak árnyalatnyi vagy a megvalósulás gyorsaságát, technikáit illető nézeteltérések, a nemzeti szuverenitás (suveranitatea națională) kérdésében, a határok sérthetetlenségében és abban mindenki egyetértett, hogy nem ismerhetnek el nemzetek feletti szervezeteket.²⁴⁷

1966 augusztusában Ceaușescu vezetésével magas rangú pártküldöttség látogatta végig a Székelyföldet, ahol már az új nemzetiségpolitikai fogalmakat és érveléseket használták a román és a magyar politikusok egyaránt. (Az osztályellentétek felszámolása, a szocialista beruházások perspektívája, a román és az együttélő nemzetiségek szoros barátsága, együttműködésének hagyományai voltak a legfontosabb beszédelemek.)²⁴⁸ Szimbolikus jelentősége volt az út befejezésének, amikor Marosvásárhelyen a város fejlesztési terveit beszélték meg a Kultúrpalotában, majd kötetlen beszélgetés folyt a tartomány tisztviselőivel. A fejlesztések a város románosítására irányultak, a tartományi tisztviselők mellett pedig szót kapott Csögör Lajos professzor is, aki az ötvenes években börtönben ült, és épp abban az évben csak külön bukaresti engedéllyel tarthatta meg egyetemi óráit magyar nyelven az OGYI-ban.

²⁴⁵ Uo. 28.

²⁴⁶ *Aranykorszak*, 2011. 130–137.

²⁴⁷ Novák: *Aranykorszak*, 2011. 28.

²⁴⁸ Uo. 31–32.

Ez az államépítő ideológiai alapállás határozta meg a Ceaușescu-korszak magyarságpolitikáját még akkor is, ha annak első időszakát (1965–1974) jó-részt liberalizációs korszaknak, intézményépítő „kismagyar lélegzetvételnek” nevezhetjük.²⁴⁹

1.6.2. A társadalmi kiegyezés nemzetiségpolitikai lehetősége

A Ceaușescu képviselte társadalmi kiegyezésnek fontos része volt az 1968-as közigazgatási reform, s azon keresztül a regionális elitnek megnyerése, az apparátus mobilizálása. Az új gazdaságfejlesztési tervekben szereplő decentralizált iparfejlesztésnek a tartománynál kisebb egységek, a megyék irányítási szempontból jobban megfeleltek. Az új megyei intézmények és az apparátus építése során pedig a pártvezetéshez kapcsolódó személyeket és csoportokat lehetett helyzetbe hozni. A közigazgatási határok meghúzásakor nemzetiségpolitikai szempontok csak a Székelyföld esetében merültek fel.²⁵⁰ A régióbeli közigazgatás tartományi időszak utáni átszervezésére 1967-ben három alternatíva jelent meg. Az 1950 előtti megyék visszaállítása; egy nagy székely megye terve (Székelyföld Maros megye és Aranyosszék nélkül, 7459 km², 342 ezer lakossal, 95 százalékos magyar többséggel); az előzővel azonos a két délkeleti rajon (Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy) nélküli „kis székely megye” – amelyeket Brassóhoz csatoltak volna. Arról, hogy egyáltalán fontos-e a nemzetiségi szempontokat figyelembe venni, komoly vita alakult ki az előkészítés során Ceaușescu és Drăghici között.²⁵¹ A volt belügyminiszter az 1948-as megyebeosztás mellett érvelt az-
 azal, hogy a „nagy székely megyével” gettó jön létre, és továbbra is elszigetelt lesz a régió, miközben itt mindenképpen iparosítani kellene. Ő nem a sajátos nemzetiségi intézményességre (sajtó, oktatás, nyelvhasználat), hanem a régió fejlesztésére (ipar, lakásépítés) helyezte a hangsúlyt. Ez az ellenállás mobilizálta a másik két alternatíva híveit, és utoljára már csak Iosif Banc, a M-MAT volt tartományi RMP-titkára tartott ki Drăghici mellett. Végül a három terv közül a Ceaușescu támogatta „nagy székely megye” elképzelés került be a nyilvánosságra hozott országos tervbe (1968. január 14.). Erről kérték ki a lakosság véleményét a sajtóban, a vezetőkhöz írt levelekben, népgyűléseken, párt- és néptanácsi szerveken keresztül. Ez megmozgatta a közvéleményt, hiszen néhány nap alatt

²⁴⁹ A kifejezés eredete: Boér Hunor: Mikes Kelemen kultusza Háromszéken, *Magyar Tudomány*, 2012/3. 299–305.

²⁵⁰ Az egész reformról: Novák: Aranykorszak, 2011. 35–45. Az 1967. október 5–6-i RKP KB plenáris ülésen meghirdetett közigazgatási reformalapelvek között nem szerepelt a nemzetiségi viszony.

²⁵¹ Uo. 35–37.

országosan több mint 10 ezer javaslat érkezett be a pártvezetéshez. Brassó irányítói szerették volna megtartani a két székelyföldi rajont, s ehhez fenyegetéssel és ígérgetéssel megszerezték a sepsiszentgyörgyi vezetők támogatását, azonban Kézdivásárhely mindenképpen a „nagy székely megyéhez” akart tartozni. A Brassóhoz való csatlakozással szemben sepsiszentgyörgyi értelmiségiek ellenmozgalmat szerveztek, amihez Fazekas János (miniszterelnök-helyettes, RKP PB-póttag) és Király Károly (az RKP KB munkatársa) támogatását is bírták. Így végül Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely rajonok összevonásával megszületett a külön Kovászna megye Sepsiszentgyörgy központtal.²⁵² A másik megye létrehozása is lakossági mozgalmat hívott életre. Ugyanis az eredeti tervben a nagy székely megye központjaként Csíkszereda szerepelt, de Kovászna megye létrejötte miatt és Fazekas János nyomására ezt módosították Székelyudvarhely javára. Csíkszeredában a lakosság a központi szerepkör elvesztését kudarcként élte meg, a helyi pártelit részvételével tüntetésre került sor, majd helyben tárgyaltak két bukaresti kiküldötttel, Gere Mihállyal és Vasile Patilineţcel. Ezt követően küldöttség utazott Bukarestbe, hogy az 1968. február 14-i, a megyésítést szentesítő RKP központi vezetőségi ülésen személyesen is tárgyaljanak a párt főtitkárával. Ceauşescu fogadta a küldötteket; itt is kompromisszumos megoldás született: Csíkszereda lett a megyeközpont, Székelyudvarhely pedig megyei jogú városi rangot kapott (municipium lett). Így három megye jött létre a Székelyföldön. Marosszék Maros megye része maradt, amelyhez még odacsatolták a román többségű Segesvár és Dicsőszentmárton rajonokat is, ezzel a magyarok részaránya még inkább csökkent a megyében. Csík-, Gyergyó-, Udvarhelyszékből jött létre Hargita megye, a Sepsí és Kézdi járásokból pedig Kovászna megye. A három megyében az előbbi sorrend szerint 44,3 százalék; 85 százalék; 79,5 százalék volt a magyarok aránya.²⁵³ A megyésítésnek több tanulsága is volt. 1. Miközben a pártvezetés a nemzetiségi kérdés megoldottságáról beszélt, a közigazgatási beosztásnál mégis rugalmasan figyelembe vették a tömbmagyar terület sajátosságait, az ott élők kívánságait. 2. A Székelyföld virtuális kiterjedése tovább szűkült, mert Marosvásárhely és Marosszék egy román többségű közigazgatási egységhez került. Marosvásárhely elvesztette regionális szerepkörét, és a város elrománosítását már a tartományi intézményesség – az azzal járó nyelvhasználati jogok – sem akadályozta. 3. A két új megyeszékhely intézményekkel bővült,

²⁵² Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András – Kelemen Kálmán: *Újjászületés – Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972*, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye Kiadó–Pro-Print, 2013.

²⁵³ Novák Csaba Zoltán: Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989, in Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története III.*, Székelyudvarhely, HRM–EME–MTA BTK, 2016. 702–703.

és a gazdaságfejlesztésben az iparosítás során is jobb helyzetből indulhatt a beruházási forrásokért folytatott versenyben, mint 1944 óta bármikor. 4. A székelyföldi magyar párt- és gazdasági vezetők, értelmiségiek aktivizálódtak, a megyék révén új intézményeket alakíthattak a pártállami ideológia keretei között, nagyobb anyagi forrásokhoz jutottak, és a romániai magyarságon belül is megnőtt a súlyuk a politikai és kulturális életben belül.

1968-ra a nemzetközi viszonyok változása (a prágai tavasz, szovjet–román polémia Moldova/Besszarábia története ügyében, a Magyar Írószövetség nyilatkozata arról, hogy felelősséget érez a határon túli magyar irodalmakért) még fontosabbá tette az RKP vezetése szemében a belpolitikai stabilitást.²⁵⁴ Az egyes csoportokkal való kiegyezést Ceaușescu nagygyűléseken, munka-, üzem-, és településlátogatásokon, mindennapos közvetlen kontaktusokon keresztül érte el. Ezek sorába tartoznak a magyar és német értelmiségiekkel folytatott találkozók is. Magyar szempontból azért is egyedülálló ez a találkozó, mert addig a legfontosabb magyarságpolitikai döntéseket (1948-ban, 1952-ben, 1956-ban, 1959-ben) nem előzte meg efféle közvetlen konzultáció. A kiválasztott majdnem hatvan magyar értelmiséggel Bukarestben találkozott Nicolae Ceaușescu valamint Paul Nicolescu-Mizil, Leonte Rautu, Gere Mihály és Fazekas János (RKP PB-tagok) 1968. június 28-án.²⁵⁵ A felszólaló 26 magyar értelmiségi mintegy öt órán keresztül sorolta a problémákat (előtte nemigen volt köztük egyeztetés). Ezekre Ceaușescu záróbeszédében elutasítóan reagált. A fölmerült témákat az ülésről készült problémakatalógus alapján lehet rekonstruálni. Ebben a kérdéseket és a megoldási javaslatokat rendszerezték, együtt kezelve a magyar és – a július 3-án, hasonló gyűlésen elhangzott – német felvetéseket.²⁵⁶ Ebből az derül ki, hogy politikai szinten kezdeményezték egy kisebbségi státútum vagy kerettörvény kidolgozását, valamint egy olyan intézmény létrehozását, amely központi szervként koordinálná a magyar kulturális intézmények és a könyvkiadás tevékenységét. Ezeket a javaslatokat az RKP vezetői éppúgy elutasították, mint a kétnyelvű feliratozást a vegyes nemzetiségű városokban, illetve a magyar és a német nyelv államigazgatási használatát. Ellenben támogatták az ötvenes években elítéltek politikai rehabilitációját, a jeles magyar és német személyekről utcák, iskolák elnevezését és a nemzetiségek kérdésével foglalkozó kutatóhely létrehozását különféle intézményi kontrollok beépítésével.

²⁵⁴ A Magyar Írószövetséggel folytatott vitáról: Dávid Gyula: Domokos Géza és a romániai magyar irodalom kettős kötődése, *Látó*, 2011/5. 67–82. [Dokumentumközlés bevezető tanulmánnyal.]

²⁵⁵ Feljegyzés a pártvezetés és a magyar nemzetiségű értelmiségiek közötti találkozásról, in *Aranykorszak*, 2011. 241–252.

²⁵⁶ Problémakatalógus a magyar és német nemzetiségű értelmiségiek és az RKP Központi Bizottsága közötti találkozón elhangzott kérésekről és azok megoldási lehetőségéről, in *Aranykorszak*, 2011. 253–261.

A magyar értelmiségiek jelezték a pártvezetőknek az anyanyelvű szakoktatás és felsőoktatás szükségességét. A földrajz és történelem román helyett anyanyelven való tanítását, valamint a román mint idegen nyelv külön erre a célra írt tankönyvekből való oktatását is sürgették éppúgy, mint annak a rossznak vélt kihelyezési gyakorlatnak a megváltoztatását, amelyben a nemzetiségi diplomások nem anyanyelvi közegükben kapnak állást. Ezeket Ceaușescuék azzal utasították el, hogy az országos munkaerőpiac megköveteli a román nyelvtudást, és az iskolai rendszerben nagy súllyal jelen levő román nyelvű oktatás is ezt segíti elő. Ekkor jelent meg a pártfőtitkártól az a toposz, hogy „akármilyen az anyanyelvünk, a fontos, hogy mindenki a munka közös nyelvét beszélje”, ebben az értelemben az „egységes munkásosztályban” gondolkodva szerinte „valójában mind románok vagyunk, ha a származásunk különböző is”. A közművelődés terén többek között a vegyes művészeti csoportok szétválasztását, a bukaresti Petőfi Ház eredeti nevének és magyar kultúrház jellegének visszaadását kérték a magyarok sikertelenül, míg a nemzetiségek saját ünnepségeinek megtartására, a magyar és német nyelvű konferenciák rendszeresítésére és az anyanyelvű pártpropaganda bővítésére később történtek lépések. A legtöbb meghallgatásra talált javaslat a média és a könyvkiadás vonatkozásában hangzott el: bukaresti új magyar irodalmi-kulturális lap kiadása (*A Hét*), a *Művelődés* című lapot önálló magyar szerkesztőség készítse, a vidéki rádióstúdiók műsoridejének bővítése, magyar nyelvű televíziós adás és könyvkiadó megvalósítása. Gazdasági témákról nem esett szó. Ez annak tudható be, hogy humán értelmiségieket hívtak meg a tárgyalásra, illetve már a megysítés körüli vitákban nyilvánvalóvá vált a székelyföldi tömbmagyar területek alulfejlettsége, és az ottani iparosítás, városfejlesztés szükségessége.

A nemzetközi helyzet ezt a halogató, a helyi bürokrácia akadékoskodása mögé bújó, komoly változásokat nem generáló állapotot írta felül. Amiatt, hogy Románia a többi Varsói Szerződéshez tartozó országtól eltérően nem vonult be Csehszlovákiába 1968. augusztus 20-án, még inkább szükségessé vált a belpolitikai háttország megerősítése. Ezért Ceaușescu, miután augusztus 21-én egy Bukarestben szervezett tömeggyűlésen ítélte el a megszállást, augusztus 26-án a Székelyföldre utazott, és Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, végül Székelyudvarhelyen nagygyűléseken tartott beszédeket, amelyekben nagyarányú iparfejlesztést ígért az adott városoknak, kiállt Románia szuverenitása mellett, és mindenhol magyarul köszönt el a résztvevőktől. S ez utóbbival óriási sikert aratott.

A társadalmi csoportokkal való kiegyezés és a politikai mobilizáció új formáinak keresése vezetett el 1968 októberében a Szocialista Egységfront létrehozásához, amely a pártonkívüliek tömegszervezeti integrációját szolgálta. Ennek keretében nemzetiségi szervezeteket is alakítottak, így a *Magyar Nemzetiségű*

Dolgozók Tanácsát (MNDT). Ezt az intézményt a korabeli magyar kulturális elit szerette volna egyfajta érdekvédelmi szerepkörrel felruházni, míg a létrehozó pártvezetés inkább integrációs és propagandaszervezetként kezelte. Az évek múlásával a tevékenysége egyre inkább a közvetítésre szűkölt le. Az országos intézmény megyei szervezetekre tagolódott, tagsága önkéntesekből állt, és a helyi pártvezetés jóváhagyásával választották ki a vezetőit. Tevékenysége közművelődési programok szervezésére, oktatási kérdésekben javaslatlatterítésre, illetve a pártpropaganda közvetítésére korlátozódott. Természetesen sokkal kisebb volt az MNDT szerepe a két magyar többségű megyében (Hargita, Kovászna), mint a egyes nemzetiségű területeken, ahol a helyi intézményesség eleve többségi nyelvű volt, és ezzel párhuzamosan kellett magyar programokat rendezni, szervezeteket működtetni. Az MNDT Országos Tanácsának éves bukaresti plenáris ülései a szókimondás évenként változó nyitottságú csatornáiként működtek. Az első ilyen ülést 1969. július 8-án tartották, s bár e grémiumban ott voltak a romániai magyar politikai és kulturális elit meghatározó szereplői, sem ekkor, sem 1970-ben nem volt szó a kisebbségi problémákról.²⁵⁷ 1971-ben az RKP főtitkára az az évi plenáris ülésen tartott beszédében kijelentette, tiszteletben kell tartani, hogy a fiatalok milyen iskolában és milyen nyelven akarnak tanulni. Ugyanakkor a nemzet hosszas fennmaradásáról is szólt, és ebből következik, hogy a „nemzetiségek léte is hosszas perspektívájú”.²⁵⁸ Ez utóbbi megállapítás később a magyar kisebbségi retorikában állandó hivatkozási alapként szolgált. Akkor mindez olyan felszabadító hatással járt, hogy a magyar felszólalók egymás után sorolták a panaszait, elsősorban az oktatási intézményrendszer vonatkozásában. A problémák gyökerét abban látták, hogy a párthatározatokat az alsóbb szervek nem hajtották végre. Két felszólaló magyarul beszélt, és ez egészen kivételes volt az MNDT országos gyűlésein. Mindennek hatására hat önálló magyar líceumot hoztak létre, és néhány szaklíceumban magyar osztályokat indítottak.²⁵⁹ Ezt követően 1974-ig nem is hívták össze az MNDT éves országos értekezletét.

Ennek az 1968-tól 1971/1974-ig tartó, metaforikusan „kismagyar lélegzetvételi” időszaknak az egyik eseménye az országos magyar intézményesség megerősödése Bukarestben,²⁶⁰ a másik Hargita és Kovászna megyei új magyar

²⁵⁷ Vincze: Nemzeti kisebbségtől, 1999. 199–200.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Temesvár. Vincze: A romániai magyar oktatás, *Magyar Kisebbség*, 1998/1. 294.

²⁶⁰ A következőkben ismertetett bukaresti intézményépítés a központi témája a Bánya Éva készítette *Sikertörténet kudarccal. Bukaresti életutak* című interjúkötetnek. Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság–Komp-Press, 2006. Ezenkívül a következőkben Hencz Hilda: *A magyar Bukarest*, Budapest, Magyar Napló, 2016. című könyvére támaszkodtam.

intézményépítés volt, a harmadik szálát pedig az oktatási intézményrendszeren belüli változások jelentették.

Az 1968-as tanácskozások hatására indult el a *román televízió magyar adása* a következő év novemberében a rádió magyar munkatársaiból álló szerkesztőséggel. 1970-től Bodor Pál lett a főszerkesztő, akinek sikerült elérnie, hogy az addig szétagolt műsoridő egy napra kerüljön, így hétfőn másfél, majd 1978-tól háromórás műsoridőt kaptak. Rajzfilmek kivételével anyagaikat maguk készítették, az adott kor korlátai között friss, társadalmilag érzékeny műsorokat. Az egész országban fogható, román aláírással közvetített adások a kisebbségi magyar közösség számára a romániai magyar társadalmat konstruálták meg, tették folyamatosan láthatóvá. Egyben a tévének készült riportok, dokumentumfilmek az önképet is alakították, és a szerkesztőség tevékenysége közösség-szervező erővel is bírt annak 1985-ös megszűntetéséig. A *Kriterion Könyvkiadó* 1970-től 1990-ig 16 nyelven 1974 kötetet publikált több mint 20 millió példányban. Külön sorozatban nemzetiségi szerzőket adtak ki románul. A szerkesztőség Bukarestben és Kolozsvárt működött. Az intézmény igazgatója mindvégig Domokos Géza volt, aki nagyon széles bukaresti kapcsolati beágyazottsággal a magyar kulturális hálózatok első számú vezetőjének számított. Szintén Bukarestben jelent meg a *Művelődés* című havilap, amelynek a szerkesztését 1969-ben vette át V. András János, és tette tartalmas központi közművelődési orgánummá vált. 1970-től a román *Contemporanul* mintájára indult útjára *A Hét* című hetilap mint a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács orgánuma, Huszár Sándor és Gálfalvi Zsolt vezetésével. Ebben az évben Bukarestben egy-egy napilap, havilap, negyedévi folyóirat, öt hetilap és két fordított periódika (a *Hivatalos Közlöny* és egy havi méhészőújság) jelent meg magyar nyelven. 1970-től újra önálló lett a bukaresti *Petőfi Ház*, amit Matekovics János nagyon aktív klubéletet szervező munkával a bukaresti magyarok közművelődési központjává tett.²⁶¹ 1969-ben hozták létre a bukaresti egyetemen a Hungarológia Tanszéket, amelynek első vezetője Szabó Zoltán nyelvész lett. Az 1970-es évek végéig a magyart második idegennyelvi szakként lehetett választani. 1975-ben a tanszéket a keleti, majd az újlatin nyelvek tanszékebe tagolták. 1976-tól kétfévente, 1980-tól pedig csak négyszer évente lehetett a szakra jelentkezni.

A Nicolae Iorga Történettudományi Intézetben szintén az 1968-as találkozók nyomán hozták létre a *nemzetiségi osztályt*, amelyet 1971-től Demény Lajos vezetett. A csángókon és az erdélyi kisebbségek jelenkori problémáin kívül mást „szabadon” lehetett kutatni. Ott készültek a *Székely Oklevéltár* újabb kötetei is. Az *Oktatási Minisztériumban* újra létrehozták a nemzetiségi

²⁶¹ De ez csak másfél évig tartott: 1971 májusában leváltották, és az új igazgató alatt már egyre kevésbé töltötte be a Ház a kulturális központ szerepét.

főosztályt Demeter János vezetésével, és a *Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács* (kulturális minisztérium) keretében is létrejött egy *nemzetiségi osztály*.

Mindez pezsgő román szellemi közegben működött, ahol a két világháború közti polgári kultúra alkotásai, még élő szerzői akkoriban jutottak újra nyilvánossághoz. A magyar szellemi életben szintén sor került – a lehetőségekhez mérten – a folytonosság helyreállítására. A baloldaliak rehabilitációja után az 1944 előtti tudományos élet Romániában élő nagyformátumú kutatói (például Venczel József, Mikó Imre, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond) és az 1956-osok (Dávid Gyula, Páskándi Géza) is a Kriterion Könyvkiadó programjainak alakítói lehettek.

Vidéken is érezhető volt a szellemi megújulás, és ebben kulcsfontosságúak voltak a szerkesztőségek, hiszen minden nagyobb számban magyarok lakta megyében megjelent magyar napilap, és magyar diáklapok sora indult az iskolavárosokban 1970–1973 között, némelyik a hetvenes évek végéig is megjelent. Újra tematizálták a „haladó hagyományokat”, folyamatosan sor került évfordulós ünnepségekre, és a jeles személyiségek kultuszát is nyilvánosan építették.²⁶²

A legnagyobb változásra azonban Hargita és Kovászna megyékben került sor, ahol a két 1968-ban létrehozott napilap, a sepsiszentgyörgyi *Megegyi Tükör* és a csíkszeredai *Hargita* körül a megyei magyar nyilvánosság megteremtésén túl irodalmi körök alakultak ki, de Marosvásárhely is irodalmi központ maradt. A volt járási múzeumokból megyei múzeumok lettek, további gyűjteményeket hoztak létre vagy intézményesítettek és kapcsoltak a központokhoz. Elsősorban a sepsiszentgyörgyi volt Székely Nemzeti Múzeum töltött be az évkönyvével tudományos kutatásokra ösztönző szerepet. 1968-ban szimbolikus jelentőséggel bírt a kisbaconi Benedek Elek Emlékház létrehozása. A marosvásárhelyi Székely Népi Együttesből 1968-ban külön létrehozták Csíkszeredában a *Hargita Népi Együttest*. A képzőművész szövetség megyei szervezeteinek megalakulása után a megyei vezetők támogatásával jónéhány képzőművész települt haza. A hetvenes évekre a *Megegyeink Románia!* mozgalom a legnagyobb közművelődési fesztivállá és a román nemzetiesítés fontos intézményévé vált, és ebbe integrálódtak a magyar folklórcsoportok is. A *kultúrotthonok*, a *színházszó*

²⁶² Fazekas János megadta ezen személyiségek listáját is: „Én, mint e föld szülöttje, büszke vagyok azokra a nagy személyiségekre, akik kiemelkedtek a székelyek köréből. Büszke vagyok Dózsa Györgyre, Apáczai Csere Jánosra, Mikes Kelemenre, Kőrösi Csoma Sándorra, Bolyai Jánosra és Farkasra, Aranka Györgyre, a negyvennyolcas tábornokokra, Gáll Sándorra, Gábor Áronra, Bod Péterre, a mártírokra, Török Jánosra, Horváth Károlyra, Váradi Józsefre, Bartalis Ferencre, akik a Habsburg abszolutizmus áldozataivá váltak. Büszke vagyok Bölöni Farkasra, Mikó Imrére, Kriza Jánosra, Orbán Balázssra, Benedek Elekre, Józsa Bélára, Tompa Lászlóra és minden olyan személyiségre, akik teljes erejükkel harcoltak a román és a magyar nép barátságának elmélyítéséért.” *Aranykorszak*, 2011. 435.

1973 – Petőfi évforduló, életének utolsó napjai Erdélyben teltek, ott halt meg.

körök, a kórusok a székelyföldi megyékben nagyon intenzív életet éltek, tudtak egymásról, és jó néhány közös rendezvény segítette a közösség öntudatosodását, új regionális (megyei) kötődések kialakulását. A legnagyobb rendezvények a tematikus *népünnepélyek* voltak, mint a Tavaszi Hargitán, a Bálványos fesztivál vagy a Maros megyei Leányvásár. 1967-től Székelyudvarhely mellett rendezték meg a Szejké könnyűzenei fesztivált. Közben a *táncházmozgalom* is terjedt a magyarok lakta – nem csak székelyföldi – városokban. De a megyevezetés által is segített új regionális közösségi kötődések, a „hargitaiság”- vagy a „háromszékiség”-tudat csak a Székelyföldön működtek.²⁶³

A székelyföldi kisvárosok átalakulására és a gyorsított iparosításra csak a hetvenes évek közepétől került sor, de az erdélyi nagyváros lakótelepekkel való felduzzasztása, a nemzetiségileg diszkrimináló telepítés- és városfejlesztési politika igazából már a hatvanas évektől elindult Kolozsvárt, Nagyváradon, Marosvásárhelyen és Szatmárnémetiben.²⁶⁴

A harmadik intézményi terület, a magyar nyelvű oktatási intézményrendszer viszonylagos konszolidálása ebben az időszakban, 1968–1973 között történt

²⁶³ Novák: Az átmenet és a szocializmus évei, in Bárdi Nándor–Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története* III. köt., Székelyudvarhely, MTA BTK TTI–EME–HRM, 2016, 754–762.

²⁶⁴ Erdélyben a magyarok aránya 1945–1989 között kismértékben változott: 1948 – 25 százalék, 1966 – 23,8 százalék, 1992 – 20,8 százalék, azonban a városi népességen belüli arányuk lényegesen csökkent: 1948 – 39,7 százalék, 1966 – 26,8 százalék, 1992 – 13 százalék). Közben a románságé az erdélyi városi lakosságon belül 1948–1992 között hatszorosára nőtt (562 141 főről 3 413 047 főre, 50,2 százalékról 77,4 százalékra). Semlyén István nyolc nagyváros népességfejlődését tanulmányozta 1966–1977 között (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Temesvár, Arad, Brassó és Nagybánya). 1966-ban ezekben a városokban 989 133-an éltek, és ebből 345 334-en voltak magyar nemzetiségűek, a lakosság 34,8 százaléka (az erdélyi magyar városi népesség 52,5 százaléka). 1977-ben ugyanezen városokban már 1 465 015-en éltek, és a magyarok aránya 28,9 százalékra csökkent (424 323 személy). A természetes szaporulat nélkül mintegy 400 ezer fős bevándorlással nőtt a lakosság, és ebből 60 ezer fő volt magyar nemzetiségű. Tehát a románságon belül minden 3-4. lakos, míg a magyaroknál minden 7. lehet betelepülő ebben az évtizedben. Semlyén István: *Hétmilliárd lélek*, Bukarest, Kriterion, 1980, 194. Varga E. Árpád 8-900 ezerre teszi az 1948–1992 között a Regátból betelepültek számát, akik döntően a dél-erdélyi hat megyébe költöztek be. A román nemzetiségű városi lakosság másik része a falvakból vándorolt az erdélyi városokba. Néhány városban belül a következőképpen alakult a magyar nemzetiségűek aránya (népszámlálási adatok alapján):

	1956	1977	1992
Marosvásárhely	70,9%	63,1%	51,3%
Kolozsvár	47,9%	32,7%	22,7%
Szatmárnémeti	58,1%	47,1%	40,9%
Nagyvárad	57%	44%	33,4%

A téma részletes feldolgozását adja: Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához, in *Uő: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski, 1998, 180–219.

meg.²⁶⁵ Az 1968-as tanügyi törvény szerint a szakiskolai képzés továbbra is csak románul folyhatott; a szaklíceumi (szakközépiskolai) beiskolázást pedig más középiskolákhoz hasonlóan nem az Oktatási Minisztérium és a helyi szervek szabályozták, hanem központilag a minisztertanács. (Így sokkal nehezebb volt helyi alkukat érvényesíteni.) Ugyanabban a törvényben a nemzetiségek anyanyelvi oktatását már nem garantálta az állam, hanem az választható tantárgyként jelent meg. 1969/1970-ben kezdődött el a kötelező 10 osztályos tanterv bevezetése, amely a városi iskolákban műszaki, a falvakban pedig mezőgazdasági ismeretek oktatását írta elő. Az oktatást a gazdaságpolitikai érdekeknek vetették alá, és elméleti helyett a szaklíceumi képzést helyezték előtérbe.

1969-ben eltörölték a román nyelvű vizsgákat a magyar nyelven tanult tantárgyaknál. Az ötvenes évek végén román iskolákkal összevont évszázados múltú három magyar középiskola újra önálló lett, két iskolát pedig jeles magyar személyiségekről neveztek el.²⁶⁶ Az Oktatási Minisztériumban ekkor létrehozott nemzetiségi főosztály adatai szerint az 1969/1970-es tanévben 225 618 gyerek járt magyar nyelvű általános iskolába, amely a romániai korosztályos gyermeklétszámnak csak 6 százaléka volt, az országos 8,5-9 százalékos arányhoz képest. Tehát a magyar anyanyelvű gyerekek legalább negyede nem magyar nyelven tanult. 1971-ben az MNDDT éves plenáris ülésén újra középpontba kerültek az oktatási kérdések: a földrajz és történelem román nyelvű oktatása és az önálló magyar iskolák, a magyar nyelvű szakoktatás ügye. A „hazafias tantárgyak” oktatásában nem adott engedményt a párt főtitkára, de 1971/1972-től hat önálló magyar líceum kezdte meg a működését, a következő tanévtől pedig hét városban indítottak magyar osztályokat szaklíceumokban.²⁶⁷ Csakhogy, amint erre Vincze Gábor is utal, kizárólag olyan szakmákban indult képzés, amelyeknek alacsony volt a presztízse, és ez tovább erodálta a kisebbségi magyar közösség társadalmi pozícióit. Az 1974/1975-ös tanévre annyira beszűkült a magyar nyelvű tanulási pálya, hogy a VIII. osztályt végzetteknek csak 38,3 százaléka tanult magyarul tovább. Az elméleti líceumokban magyarul tanulók aránya, 5,7 százalék is elmaradt a magyar fiatalok (8,5-9 százalékos) országos arányától, de a szaklíceumokban még rosszabb volt az arány: 1,3 százalék. Ez azt jelentette, hogy a szaklíceumokban tanuló magyar anyanyelvű fiatalok 17,8 százaléka tanult magyarul. De a szaktantárgyakat számukra is kötelező módon románul adták elő.

²⁶⁵ Az itt közöltet feldolgozása: Vincze: A romániai magyar kisebbség oktatásügye, *Magyar Kisebbség*, 1998/1. 292–294.

²⁶⁶ Csíkszereda – volt katolikus gimnázium, Székelyudvarhely – volt református kollégium, Sepsiszentgyörgy – volt Mikó Kollégium. Salamon Ernőről nevezték el a gyergyószentmiklósi gimnáziumot, Brassai Sámuelről pedig a kolozsvári 7. sz. iskolát.

²⁶⁷ Vincze: A romániai magyar, 296.

1.6.3. Nemzetiségpolitikai fordulat: az etnokratikus homogenizáció felé

Az előbbi oktatási példákból láttuk, hogy mennyire felemás volt ez a nyitás; és az intézményépítésből az is kitűnt, hogy most már – Kolozsvár és Marosvásárhely után – Bukarestbe kerültek az intézményi központok, és így jelentős számú, saját közösségében befolyásos magyar értelmiségi is oda költözött. Mindez 1971 júliusa után, a Ceaușescu által meghirdetett „kis kulturális forradalom” során leépült, és 1974-től egyértelműen a homogenizációs politika vált meghatározóvá. Majd ez fokozatosan etnokratikus, magyarellenességgel telítődött.

1971 nyarán még úgy tűnt, hogy pusztán ideológiai szigorításról van szó, de 1974-re kiderült, hogy a már az 1969-es pártkongresszuson bejelentett, a szocialista társadalmon belül végbemenő „társadalmi homogenizáció” megteremtése a cél. Ebből a burzsoá nemzetnél sokkal erősebb „szocialista nemzet” kialakítása kerekedett ki az 1972. júniusi pártkonferenciára. Ezen a konferencián jelentették be az ún. káderrotációt, amelynek az volt a lényege, hogy 3–5 évente lecserélték, máshova helyezték a megyei vezetőket. Ezzel a helyi regionális hatalmi központok kialakulását akarták megelőzni. Közben összevonták a megyei pártbizottságok első titkári funkcióját a néptanácselnöki funkcióval, a gazdasági és propagandatitkárokból pedig néptanácsi alelnökök lettek. A gazdasági és a pártügyek teljesen összefonódtak. Ezt tovább bonyolította a központosítás és az, hogy 1973-ban a megyei gazdaságirányító rendszereket is teljesen átszervezték.²⁶⁸ Közben az erőltetett iparosítással szemben álló, gazdasági reformokra törekvő Gheorghe Maurer miniszterelnököt és a körülötte csoportosulókat Ceaușescu kiszorította a hatalomból. 1974-ben Mauer lemondott, Ceaușescu pedig a pártfőtitkári poszt mellett az államtanács elnöke lett. Ezzel együtt általánossá vált a pártfőtitkár személyes útmutatásainak követése, azok végrehajtásának ellenőrzése. Szintén a hetvenes évek közepétől nőtt meg Elena Ceaușescu, a pártfőtitkár feleségének és irodájának befolyása az országos döntésekben. Az ő kezébe kerültek a kinevezések, és a funkcionáriusok mobilitását is felügyelte.

A hetvenes évek közepére kialakultak a Ceaușescu vezette nemzetállam-építés legfontosabb elemei: az iparosítással és urbanizációval járó szocialista modernizáció; az elitcsoportok feletti ellenőrzés és a lojalitás kikényszerítése; a kulturális reprodukció és a szocializációs intézmények centralizált irányítása.²⁶⁹

A szocialista modernizáció a felzárkózást, a társadalmi és regionális egyenlőtlenségek megszüntetését tűzte ki célként. A nyolcvanas évek közepére az ország népességének fele város lakó lett. A társadalom nagy része számára

²⁶⁸ Novák: Aranykorszak, 69–70.

²⁶⁹ Novák Zoltán: A Ceaușescu-korszak magyarságpolitikája, *Pro Minoritate*, 2016/1. 53.

oktatási, lakhatási, egészségügyi, munkavállalási lehetőségek nyíltak meg. A faluról városba való költözés szétszakította az addigi értékrendeket, kapcsolati hálókat, és az emberek sokkal inkább az államtól függtek, annak voltak kiszolgáltatva, mint annak előtte. Az erőltetett iparosítás azonban az életszínvonal romlásával járt, a nyolcvanas évek elejére az ország fizetésképtelenné vált. Ezért 1982-ben jelentős volt az árdrágulás, és a reálbérek is 15 százalékkal csökkentek. A gazdasági reformok helyett elsődlegessé vált az államadósság visszafizetése, és ez tovább növelte a lakosság terheit, jelentősen romlott az életszínvonal. Egyre gyakrabban adminisztratív eszközökkel kényszerítették ki a munkateljesítményeket. Mindez kisebbségi szempontból azt jelentette, hogy a magyarság elvesztette meghatározó városi pozícióit, a szocialista modernizáció kedvezményezettjei vegyes nemzetiségű területeken egyértelműen a többségiek lettek.²⁷⁰ A Székelyföldön pedig az iparosítás, a hetvenes évek közepéig elmaradt fejlesztési források pótlása egyben a magyar többségű kisvárosok etnikai arculatának megváltoztatását célozta. A régió iparosítása és városfejlesztése nemcsak az ország más területeihez való felzárkóztatásról szólt, hanem az etnikai viszonyok egységesítéséről, a románosításról is.

Az életszínvonal-csökkenés kompenzálásaként és a román elitek állami ideológiai integrálására a dicső múlt, történeti kiválóságra és felsőbbbségre (dákóromán kontinuitás) vonatkozó mítoszok és a nemzeti szuverenitás védelmének folyamatos tematizálása szolgáltak. Ehhez jól illeszkedett a hetvenes évek közepétől a magyar történeti múlt és a magyar történetírás élesedő romániai kritikája. A nyolcvanas évektől pedig már az erdélyi magyar baloldal és a budapesti pártvezetés nacionalizmusa került a hivatalos romániai propaganda górcsővé alá.²⁷¹ Mindez a magyarországi háromkötetes *Erdély története* című könyv megjelentetése utáni kampányban és az 1988-as budapesti, a romániai falurombolás elleni tüntetés utáni intézkedésekben csúcsosodott ki.²⁷² Ebben a folyamatban Magyarország és közvetetten az erdélyi magyarság ellenségként, biztonságpolitikai kockázatként jelent meg. Ez az ellenségkép, miközben elsősorban a rendszer legitimációját szolgálta, a román közvéleményben is gyökeret vert.²⁷³

²⁷⁰ 1968-tól évente minisztertanácsi határozat szabályozta a tételeken felsorolt városokba települők számát, 1971 után pedig mindenkitől igazolást kértek arról, hogy lakása az adott településen biztosítva van-e. A szükséges engedélyeken és a munkaerő-felvételre, lakáskiutalásokon keresztül lehetett államilag szabályozni egyes városok nemzetiségi összetételét.

²⁷¹ Erről részletesen: Vincze: Lánchránjantól Lánchránjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből, *Magyar Kisebbség*, 2006/3–4. 283–295.

²⁷² 1988. június 27-én Budapesten 50 ezren tüntetnek a romániai falurombolás ellen. 1956 óta ez az első szabad tömegtüntetés. Ugyanekkor összehívják a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát, és elítélik a Budapesten történeteket. Másnap pedig bezáratják a kolozsvári magyar konzulátust.

²⁷³ Ezt támasztják alá az 1990 utáni közvéleménykutatások.

A szocializációs intézmények irányításával egyszerre zajlott az ország egy-
sége és emancipációja, miközben a felsőoktatás és a szakképzés szabályo-
zásával bizonyos társadalmi csoportok pozícióit jelentősen át lehetett alakíta-
ni. Ennek elsősorban a magyar kisebbségi közösség mint „csonka társadalom”
volt a kárvallottja.²⁷⁴ Az oktatás mellett nagyon fontos szocializációs szereppel
bírtak a pártvezetés irányította sajtó, rádió, televízió, valamint a közműve-
lődési mozgalmak. Ilyen volt a *Cântarea României* (Megéneklünk Románia)
folklórmozgalom, amely a népi hagyományokat örökségsítve, műdalosítva
próbált a nemzeti mivolttal tömegeket megszólítani. A *Cenacul Flacăra* (al-
tineretului revoluționa – a forradalmi ifjúság Fáklya irodalmi köre) pedig folk-,
pop- és rockzenét felhasználva, a fiatalokat megszólítva, alternatív kultúrát,
úgymond forradalmi kultuszt teremtve népszerűsítette a román szocialista
hazafiságot.²⁷⁵

Románia magyarságpolitikája szempontjából a szabadabb, intézményesítő
korszak 1973–1974-ben ért véget.²⁷⁶ Az ezt követő időszak, amelyet a nyílt
homogenizációs politika határozott meg, egyszerre volt kirekesztő (a kíván-
doroltatással) és asszimilációra kényszerítő. Ezen belül 1982–1984-ben lehet
korszakhatárt húzni, amikor nyílttá vált a Magyarországgal szembeni konf-
liktus; a magyar kisebbségi értelmiségi elit eredménytelenül tiltakozott a
pártvezetésnél a Lăncrăjan-könyv miatt; és a továbbiakban már csak néhány
pártfunkcionárius bírta magyarként a pártvezető bizalmát; a romániai ma-
gyarok pedig a hivatalos terminológia szerint „magyar nemzetiségű román
dolgozók” lettek.²⁷⁷ A romániai magyarságpolitikának ez a másfél évtizede
olyan eldurvuló etnopolitikai folyamat, amelynek része a hivatalos pártideo-
lógia és az MNMT funkciójának átalakulása; a székelyföldi fejlesztéspolitika és
a falurendezési tervek; az oktatási intézményrendszer leépítésének technikái;
a magyar kisebbségi elit átpozicionálódása; valamint a Magyarországgal való
kétoldalú kapcsolatok zsákutcája.

²⁷⁴ Torz társadalomszerkezettel bíró csoportként: döntően a felsőfokú végzettségűek, gazdasági,
közigazgatási vezető pozíciókat betöltők között messze alulreprezentáltak voltak, az alacsony
iskolai végzettségűek és a falusi lakosság körében pedig nőtt a magyarok aránya.

²⁷⁵ Novák: Holtvágányon, 2017. 33.

²⁷⁶ Magyarságpolitikai szempontból az 1973-as, a nemzetiségi osztálylétszám szabályozására
vonatkozó rendeletet, illetve az 1974. december 6-i, külföldi személyek elszállásolását (elsőfokú
rokon kivételével) tiltó rendelet megjelenését tekinthetjük a stratégiaváltást jelző intézkedé-
seknek. Ez utóbbit 1976. november 5-én annyiban módosították, hogy az nem vonatkozott a
román származású személyekre. A külföldi állampolgárok elszállásolására vonatkozó törvény-
rendelet és annak módosítása: Vincze: *Történelmi*, 316–317.

²⁷⁷ Az RKP XIII. kongresszusán (1984. november 19–23.) használták először hivatalos politikai
szövegekben ezt a meghatározást.

Az MNDT 1974. áprilisi országos értekezlete volt az utolsó olyan fórum, ahol a kisebbségi magyar elit a hatalom felé nyilvánosan megfogalmazhatta kritikáját. Takács Lajos régi illegalista, az államtanács alelnöke, az addigi iskolatagozatosítás támogatója itt komolyan dokumentált kritikával állt elő az anyanyelvi oktatás visszafejlődéséről, a magyar műszaki és szakoktatás eltűnéséről, a kétnyelvű táblák és a magyar helységnévhasználat hiányáról, a magyarok alulreprezentáltságáról az államigazgatásban. Ceaușescu erre reagálva hangsúlyozta, hogy mindenkinek egy nyelvet kell beszélnie, „a szocializmus nyelvét”, amely ebben az államban történetesen a román nyelv. Tehát aki boldogulni akar, annak meg kell tanulnia románul. A nemzetiségi tanácsok feladatát pedig nem abban látta, hogy a kisebbségi lakosság problémáit hangsúlyozzák, hanem az országos feladatokra kellene koncentrálniuk. Zsarolásként is értelmezhető az a figyelmeztetése, hogy a nemzetiségi tanácsok szerepének eltűlése oda vezethet, hogy Hargita megyében román tanácsokat hoznak létre. Arra szólított fel, hogy törekedjenek a társadalmi egységre, és kerüljék a nemzetiségi elkülönülést.²⁷⁸ A következő két évben nem is foglalkoztak nemzetiségi ügyekkel. 1977-ben pedig az országot fenyegető revizionizmus és ezzel szemben az ország szuverenitásának védelme kapta a főszerepet. A következő két évben, illetve 1983-ban összehívták az MNDT Országos Tanácsát, de országos plenáris ülést nem tartottak. 1984-ben, amikor más vonatkozásban is komoly kádercserére került sor, az MNDT vezetőségét is kicserélték. Ekkor már a magyar kulturális elit meghatározó szereplői kimaradtak a vezetőségből, és magyar pártfunkcionáriusok vezették a szervezetet. Az MNDT utolsó plenáris ülésére 1987-ben került sor, a háromkötetes *Erdély története* című munka elítélése érdekében.²⁷⁹

Az ideológiai változás másik területe a hetvenes évek közepétől kialakult magyar–román történész-közírói vita, amely 1982-re Ion Lăcrănján *Cuvînt despre Transilvania* (Beszéd Erdélyről) című könyvének megjelenésével vált nyilvánossá. A munka a már ismert erdélyi román szenvedéstörténeten azzal lépett túl, hogy közvetetten irredentizmussal vádolta az akkori magyar kormányt és Kádár Jánost is. Vincze Gábor szerint a magyarellenes könyv kiadásának a gazdasági problémákról való figyelemelterelésen túl az volt a célja, hogy megfélemlítse a romániai magyar kisebbségi elitet, annak érdekében, hogy ne tiltakozzanak a kisebbségellenes intézkedések miatt.²⁸⁰ De egyben a feszültség generálásával egy magas szintű politikai találkozót is szerettek volna kiprovokálni. A munka publikálása egyértelműen jelezte a hivatalos román nemzetiségpolitika

²⁷⁸ Novák: *Holtvágányon*, 2017. 26.

²⁷⁹ Vincze: *Nemzeti kisebbségtől*, 185.

²⁸⁰ Vincze: *Lăcrănjantól*, 281.

fordulatát, és minden bizonnyal megfélemlítő hatása is volt. Ugyanakkor tiltakozási hullámot is elindított erdélyi értelmiségi körökben és Magyarországon. Ettől kezdve Kádár János is szabad kezet adott a külügyi és pártapparátusnak a romániai ügyek kezelésében. 1984-ben az RKP XIII. kongresszusán az „együtt élő nemzetiség” fogalmát a „magyar és német nemzetiségű román dolgozók”, illetve a „magyar származású román dolgozók” terminus vette át. Az MNDD elnevezését is Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsára változtatták. Ennek a nyelvpolitikának a része, hogy 1985-ben megszüntették a román televízió kisebbségi nyelveken sugárzott adásait, 1988-tól pedig a településnevek mind a sajtóban, mind a nemzeti kisebbségek kiadványaiban kizárólag románul jelenhettek meg. A múzeumokból eltüntették a kisebbségek múltjára utaló kiállítási elemeket.

A nyolcvanas évek közepén a Székelyföldön is jelentős vezetőváltásokra került sor. Az addigi helyi regionális önképző-pélesztésben meghatározó szerkesztőségekben, közművelődési és oktatási intézményekben komoly személycserék, nyugdíjazások történtek. A nyolcvanas években egyetemet végzett kis számú magyar értelmiségiek számára is megszűntek az elhelyezkedési lehetőségek. Szimbolikus jelentőségű volt a gyergyószárhegyi román–magyar írótalálkozó (1980) folytatásának ellehetetlenítése és a sepsiszentgyörgyi színházi kollokvium betiltása (1984). Ugyanakkor a Securitate egyre nyíltabban lépett fel az ellenzéki vagy annak gondolt magyar csoportosulások mint irredenta csoportok ellen. Hiszen biztonságpolitikai szempontból ekkor már minden magyar érdekvédelmi megmozdulás – mivel a vélt román nemzeti érdeket (a homogenizációt) sértette – revizionista, irredenta, Magyarországgal vagy nyugati magyar körökkel kapcsolatba hozható cselekménynek minősült.

A társadalmi, területi egyenlőtlenségek megszüntetésére 1972-ben országos területrendezési tervet fogadtak el. Az ipari üzemek munkaerő-ellátása érdekében a városi népesség növelését, a városi infrastruktúra fejlesztését és a városkép átalakítását tűzték ki célul. 1977–1980 között készült el Hargita és Kovászna megyék városainak egységes rendezési terve. A falusi térségek esetében pedig a kisebb településekből agrárközpontokat, illetve turisztikai központokat terveztek létrehozni. A koncepció szerint az egész országban egységes modell szerint épültek volna középületek, párt- és állami központok, közterek. A három székelyföldi megyében 1966-ban 1 020 848-an éltek, ez 1977-re 1 130 672 főre, majd 1992-re 1 191 644 főre nőtt. Itt a hatvanas években még a lakosság 65 százaléka élt falun – ennek a fele mezőgazdaságból. Ezek a viszonyok országosan a hetvenes évek végére változtak meg: akkor már a régióban élők többsége városi lakos volt. A Székelyföldön ez Kovászna megyében szintén ekkor következett be, mert az iparfejlesztést döntően a vidéki (magyar)

munkaerővel oldották meg. Hargita és Maros megyékben csak a nyolcvanas évek elején érte el a városi népesség aránya az 51 százalékot.²⁸¹ Nagyobb számú városi román népességnövekedésre Hargita megyében 1966–1977 között, míg Maros és Kovászna megyékben 1977–1992 között került sor. A két megyeszékhelyeken 1966 és 1992 között a hatszorosára, Marosvásárhelyen pedig háromszorosára nőtt a román nemzetiségű lakosság száma.²⁸²

A falurendezésről az első konkrét intézkedések 1986-ban jelentek meg. A 13 ezer faluból közel 4 ezret akartak felszámolni. Kovászna megye 23 faluval országosan a kevésbé érintett közigazgatási egységek közé tartozott, míg Hargita és Maros megyéket jobban érintette volna a falurombolás. Kovászna megyében 5, Marosban 9, Hargita megyében pedig 10 városiasodó települést jelöltek ki.²⁸³ Ezek azonban a városrendezéssel szemben nem valósultak meg az 1989. decemberi fordulat következtében.

1.7. A KORSZAK MAGYARSÁGPOLITIKÁJÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A nyolcvanas évek második felére nyilvánvalóvá vált, hogy a *romániai magyarság társadalmi szerkezete* – Románia társadalmi rétegződési viszonyain belül is – egyre inkább *eltorzul*. Ennek lényege, hogy a magyar nemzetiségű mezőgazdasági munkából élők, illetve a növekvő iparimunkás-réteg egyre inkább elszegényedett. Ezzel párhuzamosan beszűkült a képzett magyar értelmiségi réteg, a vezetői állásokból kiszorultak, még a magyar többségű településeken is. Közben a városi nem fizikai, alkalmazotti, középvezetői réteg is jelentős számban csökkent a mobilitási, képzési pályák elzáródása és a kivándorlás következtében. Ennek egyik kulturális jele a magyar szaknyelvi sokféleség eltűnésével az irodalmi és az egyre kevertebb köznyelv közti különbségek megnövekedése volt.²⁸⁴

²⁸¹ A megyeszékhelyek közül leggyorsabban Sepsiszentgyörgy lakossága nőtt (1970: 25 ezer lakos, 1982: 60 ezer fő), majd Csíkszeredáé (1970: 18 ezer, 1982: 42 ezer lakos), végül Marosvásárhelyé (1966: 86 ezer fő, 1977: 130 ezer fő).

²⁸² Sepsiszentgyörgyön 2613 főről 16 092 főre, Csíkszeredában 1120 főről 17 485 főre, Marosvásárhelyen 24 638 főről 75 851 főre. Novák: Az átmenet, 2016. 780–781.

²⁸³ Uo. 774–777.

²⁸⁴ Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről, in *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről*, Budapest, Medvetánc, ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete, 1988, 71.

1.7.1. A magyar nyelvű oktatás és nyilvánosság leépítése

E jelenség mögött a magyar nyelvű, illetve a magyar közösségi *intézményesség* – oktatás, nyilvánosság, közművelődés – *leépülése áll.* A hetvenes évek közepétől a *magyar nyelvű oktatás* folyamatosan beszűkült a homogén nemzetállam-építés jegyében. Ebben a folyamatban alapvető az 1973. május 13-i 273. törvényrendelet, amely a nemzetiségek nyelvén történő oktatásban az általános iskola V. osztályának elindításához minimum 25 tanuló, a középiskolai osztályindításhoz 36 tanuló meglétét írta elő. (Addig 20 fő, illetve minisztériumi engedéllyel 8-10 fő is elegendő volt az osztályindításhoz.) Ugyanez a törvény azt is előírta, hogy ahol nemzetiségi nyelven működő iskolák léteznek, ott a jelentkezők létszámától függetlenül román osztályokat kell indítani. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a kistelepüléseken és a szórványvidéken megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Ugyanakkor a tömbmagyar területeken mindenhol román osztályok és tagozatok kezdtek el működni, amelyekbe különböző módszerekkel a magyar szülők gyerekeit is bekényszerítették. Erdélyen belül így elég nagy különbségek alakultak ki az anyanyelvi oktatás lehetőségeit tekintve. Míg a hetvenes évek közepén a magyar általános iskolás korú gyerekeknek Hargita és Kovászna megyében 95, ill. 90 százalék anyanyelvén tanult, Biharban a ⅔-a, Marosban a fele, Kolozs megyében az ¼-e.²⁸⁵

Tanulmányomban korábban már volt szó a tanulási mobilitási lehetőségek beszűküléséről. Ezzel párhuzamosan csökkent a pedagógusok száma is. 1977/78-ra csak két magyar pedagógiai líceum működött Romániában (Nagyváradon és Székelyudvarhelyen) 468 diákkal, míg 1951/52-ben 14 líceumban 3700-an tanultak. Mindezt tükrözi az országos statisztika is, mert míg az általános iskolás korosztály 8,5-9 százaléka volt magyar nemzetiségű, addig Románia pedagógusainak csak 4,5 százaléka volt magyar. Ráadásul a nyolcvanas évek magyar kivándorlói között messze felülreprezentáltak voltak a tanítók és tanárok. Helyükre általában magyarul nem tudó román pedagógusokat neveztek ki. 1985/86-ban a Hargita megyébe kihelyezett 223 tanárból 8 volt magyar nemzetiségű, és 191 magyarul nem tudó oktató került magyar tagozatokhoz.²⁸⁶

Az 1977-től az elméleti líceumok helyett működő szakmai líceumok esetében világos tendencia, hogy matematika-informatikai, államigazgatási, jogi, egészségügyi szakon alig indítottak magyar nyelvű osztályokat. Ezekben az ágazatokban a magyarul tanulók aránya kevesebb mint fele volt az országos átlagnak. A magyar középfokú oktatás intézményi leépüléséhez nagyban hozzájárult az

²⁸⁵ Vincze: A romániai magyar kisebbség oktatásügye, 295–297.

²⁸⁶ Uo. 306.

is, hogy 1978/79-ben a XI–XII. osztályos diákoknak csak 2,9 százaléka tanult magyarul (a korosztályi arány $\frac{1}{3}$ -a). Hasonló diszkrimináló technika volt a magyar osztályok alacsony presztízsű szakmákban való indítása vagy ezeknek az esti tagozatokra való helyezése, ahonnan sokkal nehezebb volt továbbtanulni. 1988-ban pedig a kormányzat azzal próbálta ellehetetleníteni a magyar nyelvű középiskolai képzést, hogy egész osztályokat akart áthelyezni a Kárpátokon túli megyékbe, és onnan „cserébe” román diákokat hoztak volna.²⁸⁷ Ez azonban a szülők ellenállása miatt nem valósult meg. Mindezek következményeként a nyolcvanas évek végére a magyar anyanyelvű középiskolások 59 százaléka tanult románul, a magyar szakiskolai képzés pedig lényegében megszűnt.²⁸⁸

A középiskolai magyar nyelvű képzés hiánya eleve elvágta a felsőfokú tanulmányokhoz vezető utat is. Ennek következtében a hetvenes években az egyetemre, főiskolára felvett magyar fiatalok száma és aránya tovább csökkent, éppúgy, mint a magyar oktatóké. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy általánossá vált az a gyakorlat, hogy a magyar diplomásokat a Kárpátokon túlra, románok lakta területekre helyezték ki.

Az egyetemi szakok közül különösen kevesen kerültek be a hetvenes évektől a jogi és közgazdasági karokra. Hasonlóan csökkent a magyar főszakosok száma a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (1959: 39 fő, 1968: 25 fő, 1975: 15 fő, 1985: 7 fő).

A marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben – az állami felsőoktatás utolsó teljes egészében magyar nyelvű képzőhelyén – 1976-ban román tagozatot létesítettek.

A magyar diplomások Erdélyen kívüli kihelyezése már a hetvenes évek elejétől gyakorlat volt a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola Magyar Tagozatán és az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben. 1975-től az általában hároméves kötelező kihelyezést központilag szabályozták.

A felsőfokú egyházi képzésben szintén szigorú állami kontroll működött. A kolozsvári Protestáns Teológiára a nyolcvanas évekig évente 30–35 hallgatót vehettek fel, de 1980-tól ez 6–7 főre csökkent. A gyulafehérvári Római Katolikus Papi Szeminárium ellenben nem tartotta be az előírásokat, és 1987/88-ban az engedélyezett 15 diák helyett első éven 25 hallgató kezdte meg a tanulmányait.²⁸⁹

Ennek az iskolapolitikának a következményeit nézve az 1992-es adatok alapján azt látjuk, hogy ezer 12 éven felüli romániai lakosra 51 diplomás jutott, a magyarság körében viszont ez az arány 36 fő volt.²⁹⁰ Ugyanakkor az egyetemi

²⁸⁷ Uo. 307. Hargita megyéből 1200–1400 diákot, Marosból 1450-et, Kolozs megyéből pedig 1730-at.

²⁸⁸ Összesen ekkor 125-en tanultak szakmát magyar nyelven. Uo. 305.

²⁸⁹ Uo. 310.

²⁹⁰ Uo. 310–311.

tanulmányokhoz szükséges középiskolai végzettségben nem voltak alulreprezentálva a romániai magyarok. Ha a szakokat nézzük, akkor az 1992-es adatok alapján azt látjuk, hogy a jogi, közgazdasági, közlekedési és hírközlési képzésben messze alacsonyabb az országos átlagnál a magyarok részvétele. Ez pedig torz foglalkozási szerkezetet tükröz, ami különösen akkor akkor látszik, amikor a román társadalom rétegződésén belül azonosítjuk be a magyarok társadalmi pozícióit.

Az oktatáshoz hasonlóan a magyar nyelvű nyilvánosság is leépült. 1984 decemberétől megszűnt a bukaresti televízió magyar adása, és beszüntették magyar adásaikat a kolozsvári és a marosvásárhelyi rádióstúdiók. A szakmai és réteglapok jobbára a román laptársaik tükörfordításait hozták (*Jóbarát*, *Tanügyi Újság*). 1983-ban Huszár Sándort, *A Hét* című hetilap alapító főszerkesztőjét váltották le, majd a következő évben a *Korunkat* 1957 óta irányító Gáll Ernő. Utódaik feltétel nélkül kiszolgálták a hivatalos pártközponti szándékokat. 1986-tól pedig a *Művelődés* című havilap megjelenését szüneteltették, a megyei lapok példányszámát pedig csökkentették.

A magyar nyelvű könyvkiadásban a nyolcvanas évek elején még 19 kiadóval, 200 címmel, 2,3 millió példánnyal lehetett számolni, amely az évtized második felére az állandó ideológiai és pénzügyi ellenőrzésekkel küzdő *Kriterion* könyvkiadóra, 30-40 címre, 400 ezer példányra szűkült. A kiadót kötelezték nagyszámú román könyv fordítására, megszűnt a *Népismereti dolgozatok* és az első kötetes irodalmárok *Forrás* sorozata, leállították az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* és a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* soron következő, kéziratban lévő köteteinek kiadását.

A *közgyűjteményekben* az 1948 előtti anyagok, az egyházi gyűjtemények hozzáférhetetlenek lettek, a nemzetiségi vonatkozású múzeumi kiállítások eltűntek, magyar anyanyelvű munkatársakat csak Hargita és Kovászna megyében vettek fel. A magyar vonatkozású műemlékek védeleméről, illetve az emlékhelyek gondozásáról – néhány egyéni és egyházi akciót leszámítva – nem beszélhetünk ebben az időszakban.

1.7.2. Magyar- és Magyarország-ellenesség

A megváltozott romániai pártállami történeti-ideológiai indoktrinációt plasztikusan foglalják össze egy 1988-ban készült magyarországi helyzetjelentésben: „A IX. században Erdélybe bevándorolt mongol eredetű nomád magyar hordák leigázták a dákok és a rómaiak keveredéséből született őshonos román népet, sok mindent átvéve azonban annak intézményrendszeréből. A hódítást követő

évezredben folyamatosan elnyomták a románokat és minden eszközzel magyarosítani igyekeztek őket. A mai magyarok örökölték őseik gőgjét, nyughatatlan, állandóan elégedetlenkedő természetét. Jelenleg, a kulturális jogok igényével igyekeznek erdélyi dominanciájukat visszaállítani, arra törekednek, hogy több joggal rendelkezzenek, mint a románok saját ősi földjükön. Lelkük mélyén rejtegetik revíziós, irredenta, sőt fasiszta hajlamaikat, bár kifelé igyekeznek jó arcot mutatni; barátságról beszélnek, miközben csak az alkalmat várják, hogy hajdani gonosztetteiket megismétlendő újra véres bosszút álljanak a románokon. Ezért létük veszélyt jelent a mai Románia számára. Jellemvonásaik és törekvéseik közösek, bárhol éljenek is, ezért gyanús minden kapcsolat, amit az erdélyi magyarok határon túli ismerőseikkel, rokonaikkal fenntartanak.”²⁹¹

Itt már egyértelműen a magyar *ellenségképről van szó*, amelyben a romániai magyarok és Magyarország együtt jelenik meg a „mi” és „ők” képletben. Ezzel a Magyarországgal, mint „*anya*”-országgal a román hatóságok folyamatosan a *kapcsolatok felszámolására* törekedtek azon túl, hogy nemzetiesítő propagandájukban ösellenségként állították be a magyarságot. 1985-től évente több száz magyarországit fordítottak valamilyen indokkal vissza a két ország határáról. Könyveket, folyóiratokat nem lehetett Romániába turistaként bevinni. A magyarországi tv-műsorok romániai vételét hatóságilag próbálták megakadályozni. Ugyanekkor a romániai magyarok számára a válságos romániai helyzetből a magyarországi vagy nyugat-európai kivándorlás, disszidálás jelentett kiutat. Ennek tömegessé válását tovább erősítette a romániai zsidóság és németiség diplomáciailag és pénzügyileg segített „anya”-országi kivándorlásának példája,²⁹²

²⁹¹ *Jelentés*, 1988. 82–83. A vonatkozó munkákból: Ioan N. Ciolan: *Transilvania Ultima prigoană maghiar*, Europa, 1980; Gheorghe Bodea – Vasile T. Suciu: *Arhanghelii Cruzimii*, Revista Vatra-Biblioteca de Istorie, Tirgu Mureș, 1982; Ion Lăncrănjan: *Cuvânt despre Transilvania*, București, 1982 [magyarul többek között: *Szónoklat Erdélyről*, Budapest, Áramlat, 1990]; *The Story of Transylvania*, Bucharest, 1982; Uő: *Toamna fierbinte*, București, 1986; *Teroarea horthysto-fascista în Nord-Vestul României – Septembrie 1940 – Octombrie 1944*, București, 1985; A Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók tanácsainak együttes ülésén elhangzott felszólalásokból, *Előre*, 1984. március 1–5.

²⁹² 1958–1965 között titkosszolgálati közreműködéssel 107 ezer zsidót vándorolt ki Romániából, személyenként 4–6 ezer USD dollárt kifizetve. Majd a Ceaușescu-korszakban szerződéses keretek között újabb 40 ezer zsidó távozott, izraeli finanszírozással, fejenként kb. 2800–3000 USD-ért. Radu Ioanid: *The Ransom of the Jews. The Extraordinary Secret Bargain Between Romania and Israel*, Chicago, Ivan R. Dee, 2005; A németekkel (NSZK) 1962-től tárgyaltak a kivándoroltatás ügyében, 3–5 éves szerződéseket kötöttek, és itt is a szakképzett kivándorlóért magasabb összeget fizettek. 1962–1965 között évi 2–3 ezer, 1970–1973 között 40 ezer, majd 1973–1975 között 15 ezer fő, majd a nyolcvanas évek elejétől évi 10–15 ezer német hagyhatta el Romániát 4 ezer márkáról 8 ezerre növekvő fejpénzért (amelyet formálisan az állam oktatási költségeinek kárpótlásaként fizettek ki). Iorica Dobre – Florian Banu – Luminița Banu – Laura Stancu (szerk.): *Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989)*, București, Editura Enciclopedică, 2011.

valamint a kádári Magyarország vonzó életszínvonala, mobilitási lehetőségei, a kisebbségi létből való kilépés lehetősége.

A két világháború között kb. 300 ezer magyar vándorolt ki Romániából Magyarországra, majd a második bécsi döntéstől 1949-ig újabb 100 ezer fő érkezett ide. 1958–1987 között összesen 7520 romániai magyart honosítottak Magyarországon. Az 1987–1993 közti nagy migrációs hullámban pedig különböző módon (kivándorlóként, menedékkérőként) 120 ezer romániai magyar érkezett az „anya”-országba.²⁹³ 1988–1989-ben a Romániából Magyarországra legálisan kivándorlók száma háromszorosára nőtt,²⁹⁴ ami azt bizonyítja, hogy a bukaresti hivatalos politika sem állt ellen az emigrációs nyomásnak, és ez is az egyik csatornája lett a magyar kérdés kezelésének.

1.8. HETVEN ÉV MAGYARSÁGPOLITIKÁJÁNAK KERETEZÉSE

A szakirodalmi összefoglaló után joggal tehető fel a kérdés, hogy a periodizáción és a többszereplős, a dolgozat elején felmutatott értelmezési modellen túl milyen állandó viszonylatok/történeti adottságok határozták meg a romániai magyarságpolitikát. Ebben a vonatkozásban a román államépítést középpontba helyezve öt tényezőt tartok fontosnak kiemelni.

a) Az első világháború utáni *Románia társadalmának regionális egységesítése, az etnikai megosztottság felszámolása*: asszimiláció, kivándoroltatás, pozícióvesztés (népesedés, urbanizáltság, foglalkozás, iskolázottság) módszerével zajlott. A magyarságpolitika szempontjából a társadalmi rétegződésen belüli pozíciók alakulása a legfontosabb.

b) A vonatkozó magyar történeti irodalomban a román nemzetpolitika magyarázatát a legtöbb szerző a kizárólagosságra törő román nemzettudat expanziójában láttatja, mint a priori hagyományban, amely magyarázza a jelenséget. Csakhogy ez a jelenségre és nem a *működésére* utal. Ha azt nézzük meg, hogy miként is működik az egységesítő törekvés a magyar kisebbségekkel szemben, akkor megkerülhetetlen a „*mélyállam*” (deep state, „állam az államban”) fogalma. Azaz a 20. századi román történelemben mindvégig léteznek olyan kormányzati-bürokratikus-állambiztonsági hálózatok, amelyek az aktuális kormányzattól függetlenül az államépítésnek elkötelezetten folyamatosan

²⁹³ Horváth István: A migráció hatása a népesség előszámításra, *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 24–35.

²⁹⁴ 1987-ig a Romániából kivándorló magyaroknak kétharmada nem Magyarországra távozott, pl. 1987-ben 3845 személyből 1262 fő, míg 1988-ban ez 11 728 főből, 10 529 lett. Andrei Roth: *Nationalism sau democratism*, Tîrgu-Mureş, Pro Europa, 1999. 323.

ellenőrzi a társadalomszervezést²⁹⁵ és a politikai életet (a Nemzeti Liberális Párt bukaresti oligarchikus hálózata, a legionárius szimpatizánsok, a Securitate, majd a (Serviciul Român de Informații) „think tank” csoportjai).

c) A romániai államépítés szempontjából a magyarkérdés egyben *a párhuzamos nemzetépítésből adódó biztonságpolitikai veszélyt* is jelent, és meghatározza, megjeleníti a szomszédsági viszonyrendszert is. A két világháború között a magyar revíziós szándékokkal szemben a kisantant szövetségi rendszert, a francia orientáció ellenére mégis a német érdekszférába való bekerülést. A második világháború alatt Magyarország és a Szovjetunió által megszerzett területek visszaszerzése volt a cél, amely csak az előbbi esetben sikerült. De ennek a szovjet birodalmi rendszerbe való beágyazódás volt az ára, amelyből majd csak a „szovjetellenes sztálinizmus” révén tudott az ország kilábalni. Csakhogy a Gheorghiu-Dej, illetve Ceaușescu képviselte államszocializmus teljesen eltért a szomszédos kádári Magyarország modelljétől, nem beszélve a napnyugati külpolitikai szövetségesek 1980-as években megerősödő demokratikus, emberjogi elvárásairól.

d) A romániai magyar kisebbségi elit – amely saját közösségét mindenkor külön entitásnak tekinti – *integrációja a román politikai közösségbe pártpolitikai alkukra*²⁹⁶ *vagy egyéni érdekképviselerekre és kijárássokra*²⁹⁷ épült. Ugyanakkor voltak olyanok is, akik ezt az együttműködést csak a külön/önálló közösség intézményes elismerésével tudták elképzelni, épp ezért marginalizálódtak, miközben informális tekintélyük (szimbolikusan) meghatározó volt a közösségen belül.²⁹⁸ Ezek az alkuk, kijárássok azonban *nem teremtették meg a magyar közösség megmaradásának alkotmányos garanciáit*, egyáltalán a politikai jogegyenlőségért, a diszkrimináció enyhítése érdekében kellett újra és újra megkötni ezeket az egyenlőtlen hatalmi súlyra épülő alkukat. Itt a legtöbbet az 1944–1948 közötti időszakban lehetett elérni, de ez egyben a szovjet típusú társadalmi modellváltás előkészítésének része volt. Ez a „legtöbb” a politikai jogegyenlőséget és a nyelvhasználati és oktatási jogokat jelentette. Ehhez képest az 1989 utáni korszak egy másik lépték, hiszen a jogállamiság és a magántulajdon elismerésével együtt etnikulturális alapon szerveződő intézményhálózat jött létre.²⁹⁹

²⁹⁵ Pontosabban társadalmi mozgalmakat, programokat generálnak.

²⁹⁶ Lásd az OMP paktumpolitikáját, a RSZDP magyar tagozati politikáját, az MNSZ és az RKP szövetségi politikáját.

²⁹⁷ Lásd például Jordáky Lajos, Kurkó Gyárfás, Csopor Lajos, Fazekas János, Király Károly, Gáll Ernő, Domokos Géza, Bodor Pál, Sütő András tevékenységét.

²⁹⁸ Lásd például Jancsó Bélát, Makkai Sándort, Márton Áront, Lakatos Istvánt, Cs. Gyimesi Évát, Szőcs Gézát, Tőkés Lászlót.

²⁹⁹ Ennek mezői: politikai érdekképviselés, önkormányzati pozíciók, egyháztársadalmi intézményesség, nyilvánosság, egyesületek, oktatás, közművelődés, tudományosság.

e) A romániai magyarok egyénileg és közösségként, generációnként és világnézetileg változó módon, de mindenképp kötődnek Magyarországhoz, a magyar etnokulturális közösséghez. A változó lehetőségekkel élve használják az „anya”-országi intézményrendszert. Ez a magyar–magyar kapcsolat, miközben a kisebbségi magyar közösségek és az „anya”-ország között létezik szétfejlődés, annál erősebbé vált, minél kevésbé tudta a romániai politikai közösség integrálni a magyarságot úgy, hogy az fenntarthassa önálló intézményességét.

IRODALOM

- Viorel Achim: A második világháború alatti román lakosságcseretervekről, *Múltunk*, 2007/4. 4–17.
- Antal Árpád: *György Lajos életműve*, Kolozsvár, EME, 1992.
- Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*, Szatmárnémeti, Kölcsey Kör, 1995.
- Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában, *Kisebbségi Körlevél*, 1943/3. 271–287., 1943/4. 351–368.
- Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság–Komp-Press, 2006.
- Bárdi Nándor: A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása, *Regio*, 1995/3. 89–134.
- Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben, *Magyar Kisebbség*, 1998/3–4. 128–185.
- Bárdi Nándor: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára, in Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*, Budapest, TLA, 2004, 251–274.
- Bárdi Nándor: Nép, nemzet, szuverenitás, *Fundamentum*, 2006/2. 81–89.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Csíkszereda, Pro-Print, 2014.
- Bíró Sándor: *Többségben és kisebbségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Csíkszereda, Pro-Print, 2002.
- Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, Budapest, Tipico Design, 2005.
- Benkő Levente (szerk.): *Az őszinteség két napja, 1956. szeptember 29–30. Kolozsvári és marosvásárhelyi írók tanácskozásának jegyzőkönyvei*, Kolozsvár, Polis, 2007.
- Boér Hunor – Gagy József: Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm*

- magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 508–571.
- Boér Hunor: Mikes Kelemen kultusza Háromszéken, *Magyar Tudomány*, 2012/3. 299–305.
- Stefano Bottoni: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda, Pro-Print, 2005, 307–353.
- Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2005. 572–614.
- Stefano Bottoni: 1956 Romániában, Szoboszlay Aladár forradalma, *Limes*, 2006/4. 37–50.
- Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*, Csíkszereda, Pro-Print, 2006.
- Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960*, Csíkszereda, Pro-Print, 2008.
- Stefano Bottoni: A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell és a román államnacionalizmus, in Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, 2008. 246–250.
- Rogers Brubaker: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az Új Európában, in Uő: *Nacionalizmus új keretek között*, Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2006. 61–82.
- Cseke Péter (sajtó alá rendezte): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések 1937–1987–1995*, Marosvásárhely, Mentor, 1995.
- Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elitéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Kolozsvár, Polis–EME, 2006.
- Dávid Gyula: Domokos Géza és a romániai magyar irodalom kettős kötődése, *Látó*, 2011/5. 67–82.
- Dávid Gyula: 1956 Erdélyben és ami utána következett, in Uő: *1956 Erdélyben és ami utána következett*, Budapest, Nap, 2016. 11–35.
- Gheorghe Gheorghiu-Dej: A népi demokratikus rendszer további erősödése a RNK-ban, *Igazság*, 1953. január 29.
- Demeter Béla – Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*, Budapest, Patria, 1940.
- Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*, Budapest, Gondolat, 2007.

- Egry Gábor: *Az erdélyiség színeváltozása. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944*, Budapest, Napvilág, 1998.
- Egry Gábor: Megoldás vagy halogatás? A román királyi diktatúra és a magyar kisebbség 1938–1940, *Limes*, 2010/1. 65–78.
- Egry Gábor: Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában, *Limes*, 2011/2. 11–27.
- Gaál György: A néptanító regényíró, in Gyallay Domokos: *Vaskenyéren és tizenhat elbeszélés*, Bukarest, Kriterion, 1996, 5–51.
- Gidó Attila: *School market and the Educational institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948*, Cluj-Napoca, ISPMN, 2011.
- Gulyás László: A tartományi rendszer és a nemzeti kérdés Romániában 1950–1968, *Tér és Társadalom*, 2010/3. 171–172.
- György Béla (összeáll.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*, Csíkszereda, Pro-Print, 2003.
- György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*, PhD dolgozat, ELTE BTK, 2006. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybeladiss.pdf>
- Fodor János: Román–magyar kapcsolatok a kommunizmus időszakában. Az 1958–1959-es találkozó körülményei és következményei, *Magyar Kisebbség*, 2010/3–4. 265–300.
- Fritz László – Sulyok István (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv (1919–1929)*, Kolozsvár, Juventus, 1931.
- Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Vasfüggöny keleten*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- Hencz Hilda: *A magyar Bukarest*, Budapest, Magyar Napló, 2016.
- Horváth István: A migráció hatása a népesség előszámításra, *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 24–35.
- Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása, *Korunk*, 2002/2. 31–47.
- Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940), *Regio*, 2004/3. 101–141.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái, 1931–1940*, Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái, *Magyar Kisebbség*, 1930/9. 309–328.
- Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv, 1937*, Brassó, Brassói Lapok, 1937.
- Keszy-Harmath Sándor (szerk.): *Volt egyszer egy autonómia. Egy erdélyi monográfia 1959-ből*, Budapest, Szabad Tér Kiadó, 2009.

- Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói, *Regio*, 2014/2. 187–245.
- Kolozsvári értelmiségiek nagygyűlése. A román nép és az együtt élő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen megerősödéséért, *Igazság*, 1957. október 10.; *Előre*, 1957. október 15.
- Kovács Alajos: Erdély népesedési viszonyai, in Deér József (szerk.): *Erdély*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940, 229–237.
- Kupán Árpád: *Szabadkőművesek Nagyváradon*, Nagyvárad, NAT, 2004.
- L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően, in Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 1998. 162–167.
- L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944), in Körmeny Zsuzsanna (szerk.): *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*, Budapest, XX. Század Intézet, 2004. 39–53.
- L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcseréje kérdése 1940–1947 között, *Kisebbségkutatás*, 2006/4. 597–620.
- L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népkegyesség 1940–1944 között, *Limes*, 2010/2. 29–44.
- L. Balogh Béni: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok, *Limes*, 2011/2. 5–10.
- L. Balogh Béni (összeáll., bev. tan.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*, Csíkszereda, Pro-Print, 2013.
- L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*: <http://balogh.adatbank.transindex.ro/>
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorban*, Kolozsvár, Fraternitas, 1941.
- Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare*, București, Humanitas, 1998.
- Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008.
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Csíkszereda, Pro-Print, 2004.
- A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája, a kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem R. M. P. alapszervezete bürojának megbízásából készült jelentés, 1954. december–1955. március, OSZK Kézirattár 625. fond 2442. tétel.
- Iuliu Maniu: *Problema minorităților*, București, Institutul Social Român, 1924; magyarul: A kisebbségi probléma, *Limes*, 1998/4. 257–276.

- Marosi Ildikó: Az erdélyi magyar szabadkőművességről, *Hitel*, 1995/4. 60–69.
- Mikó Imre: Az 1938-as román kisebbségi státútum és végrehajtási utasításának ismertetése, *Hitel*, 1938/3. 177–192.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Budapest, Studium, 1941.
- Monoki István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt, 1919–1940, II., Hírlapok és folyóiratok*, Budapest, MNM–OSZK, 1941.
- Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944.
- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944 szeptember–1945 március)*, Kolozsvár–Csíkszereda, EME–Pro-Print, 2004.
- Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll.): *Érdekképviselő vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*, Csíkszereda, Pro-Print, 2009.
- Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviselői lehetőség – integrációs alku, in Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll., jegyzet): *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- Lucian Nastasă (szerk.): *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*, CRDE, Cluj, 2002, 185–187.
- Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban, *Pro Minoritate*, 2006/2. 62–77.
- Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András – Kelemen Kálmán: *Újjászületés – Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972*, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye Kiadó–Pro-Print, 2013.
- Novák Csaba Zoltán: Hogyan látta a román külpolitikai gondolkodás a magyar kérdést 1956 után? *Transindex*, 2014. június 28.
- Novák Csaba Zoltán: A Ceuşescu-korszak magyarságpolitikája, *Pro Minoritate*, 2016/1. 39–60.
- Novák Csaba Zoltán (összeáll., bev. tan.): *Aranykorszak? A Ceuşescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*, Csíkszereda, Pro-Print, 2011.
- Novák Csaba Zoltán: Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989, in Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története III.*, Székelyudvarhely, HRM–EME–MTA BTK, 2016. 675–800.
- Novák Csaba Zoltán (összeáll., bev. tan.): *Holtvágányon. A Ceuşescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*, Csíkszereda, Pro-Print, 2017.

- Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben, *Vörös Zászló*, 1964. április 17.
- Oláh Sándor: A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*, Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 617–627.
- Olti Ágoston: A román kommunisták és Erdély kérdése, *Magyar Kisebbség*, 1998/1–2. 140–167.
- Olti Ágoston: A Csíki Magánjavak a második világháború után, in Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005. 84–111.
- Palotai Mária: *Pásztortűz, 1921–1944. Egy erdélyi irodalmi folyóirat története*, Budapest, Argumentum, 2008.
- Papp Z. Attila: Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős állampolgárság által, *Regio*, 2014/2. 118–155.
- Pál-Antal Sándor: Az államhatalmi retorzió feltárásának kutatás-módszertani problémái, in Rainer M. János – Somlai Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban*, Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006. 315–319.
- Pál János: Unitárius egyházvezetés 1945–1965, *Magyar Kisebbség*, 2013/1. 82–175.
- Pomogáts Béla (összeáll., bev.): *Jelszó és mítosz*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 5–14.
- Pomogáts Béla: *I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944), II. Irodalmi dokumentumok*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008.
- Sextil Pușcariu: *Problema ardeleană în politica românească*, Cluj, 1931.
- R[ónai] A[ndrás]: Határvédelmi telepítések Romániában, *Statisztikai Tudósító*, 1933. november 30. 1–2.
- Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok, *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 20–51.
- Sárándi Tamás: Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tishti bizottságok működésének tükrében, *Magyar Kisebbség*, 2014/1. 73–127.
- Ioan Scurtu – Liviu Boar (coord.): *Minoritățile naționale din România, 1918–1925. Documente*. București, Arhivele Statului din România, 1995.
- Ioan Scurtu (ed.): *Minoritățile naționale din România, 1931–1938. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1999.
- Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására (1926), *Magyar Kisebbség*, 2002/3. 81–85.

- Sulyok István tervezete a magyar kultúrhivatal felállítására (1927), *Magyar Kisebbség*, 2002/3. 86–88.
- Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek, in Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*, Budapest, MTA, 2002, 17–30.
- Szarka László: Egy évszázad kisebbségben, *Korunk*, 2010/4. 59–76.
- Tanulmányi bizottság Kolozsvárott, *Magyar Kisebbség*, 2000/2. 149–160.
- Tófalvi Zoltán: Fodor Pál és az erdélyi kérdés, *Korunk*, 2003/6. 53–88.
- Tófalvi Zoltán: Az erdélyi „ENSZ-memorandum”. 1956 – Tervek, elképzelések az erdélyi kérdés megoldására, in Kötél Emőke (szerk.): *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia anyagaiból, 2008. november 10.*, Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009. 6–32.
- Tóth Károly Antal (sajtó alá rendezte): *Ellenpontok*, Csíkszereda, Pro-Print, 2000.
- Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához, in Uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski, 1998, 180–219.
- Varga E. Árpád: Az 1930. évi román népszámlálás főbb nemzetiségi adatai az 1956. évi népszámlálási kötetben közölt közigazgatási beosztás szerint, tartományonként, az 1956-os adatokkal közös táblázatban, (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdmagy.htm>)
- Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. A román földreformtörvény, Erdély agrárszociális viszonyai, birtokviszonyok, statisztikai adatok a birtokmegosztásokról, *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1940–1941.*, 309–465.
- Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*, Budapest–Szeged, TLA–JATE, 1994.
- Vincze Gábor: Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös erdélyi földreform a Groza-kormány magyarságpolitikájának tükrében, *Magyar Kisebbség*, 1996/4. 182–208.
- Vincze Gábor: A romániai magyarság oktatásügye 1944–1948 között, *Magyar Kisebbség*, 1997/1–2. 393–414.
- Vincze Gábor: A romániai magyarság oktatásügye 1948–1989, *Magyar Kisebbség*, 1997/3–4. 377–401.
- Vincze Gábor: Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959), *Korunk*, 1997/4. 70–82.

- Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye, *Magyar Kisebbség*, 1998/1. 289–317.
- Vincze Gábor: Az erdélyi magyar szervezetek sorsa a második világháború után, *Valóság*, 1998/3. 39–55.
- Vincze Gábor: A Magyar Népi Szövetség válsága, in Uő: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Csíkszereda, Status, 1999. 263–289.
- Vincze Gábor: A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig, in Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*, Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 170–232.
- Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen*, Csíkszereda, Pro-Print, 2000.
- Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*, Csíkszereda, Pro-Print, 2003.
- Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből, *Magyar Kisebbség*, 2006/3–4. 262–352.
- Vincze Gábor: „A nemzeti kérdés megoldása [...] a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés időszakában” (Románia, 1948), *Confessio*, 2008/4. 56–65.
- Záhony Éva (bev., összeáll.): *Hitel, Kolozsvár 1935–1944*, I–II. köt. Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991.
- Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók, in Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003. 59–83.

2. DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI MAKROFOLYAMATOK

KISS TAMÁS

2.1. A ROMÁNIAI MAGYAR NÉPESSÉG ALAKULÁSA

A romániai magyarok 99,1 százaléka él a tágan vett Erdély területén, vagyis abban a 16 megyében, amelyek 1920-ig az Osztrák–Magyar Monarchia magyar fennhatóságú részéhez tartoztak. Így demográfiai értelemben az erdélyi és a romániai magyar kifejezéseket gyakorlatilag szinonimaként használhatjuk. E fejezet elsősorban az erdélyi magyar népesedéssel foglalkozik, és a vizsgált terület etnikai térszerkezetét vázolja. Az utolsó alfejezetben külön kitérünk az Erdélyen kívüli magyar (eredetű) népelemek, a moldvai csángók, illetve a bukaresti/havasalföldi magyarok helyzetére.

2.1.1. A magyarok számának alakulása a népszámlálások tükrében: 1910–2011

Az erdélyi és romániai etnikai térszerkezet változását tekintve a népszámlálások jelentik a legfontosabb adatforrást. A Monarchiában az utolsó magyar népszámlásra 1910-ben került sor, így ennek adatait hasonlíthatjuk a későbbi román censzusokhoz.¹

¹ Az Erdély területén végrehajtott népszámlálások áttekintését adja Varga E. Árpád: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski Könyvkiadó, 1998. 10–63. A nyolcvanas, illetve kilencvenes években Magyarországon, majd Erdélyben megjelent írások megkérdőjelezték a román népszámlálások hitelességét. Lásd Nyárádi R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2003. 534–536.; Dávid Zoltán: A magyarul beszélők száma, *Magyar Nyelvőr*, 1982/7. 38–50., Uő: A mai Kovászna megye népességének alakulása 1910–1969, in *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1989*, Budapest, 1988. 105–119.; Kocsis Károly: A magyarság határainkon túl. Erdély, *Élet és Tudomány*, 1989/15. 460–463., Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. Varga: *Fejezetek*, 1998 írásait a demográfiai realitásokhoz jóval közelebb álló megközelítés jellemezte. A 2002-es népszámlálást követően pedig magyar részről gyakorlatilag nem kérdőjelezték meg a censzusadatok hitelességét. Magunk a népszámlálásokat alapvetően politikai aktusnak tekintjük, amelyek valóságábrázolása nem

1. táblázat. A főbb nemzetiségek számának alakulása Erdélyben a népszámlálási adatok szerint 1910 és 2011 között²

Év	Összes	Román		Magyar		Német		Cigány/roma		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	5 259 918	2 829 389	53,8	1 661 967	31,6	565 004	10,7	60 800	1,2	142 758	2,7
1930	5 548 363	3 207 880	57,8	1 353 276	24,4	543 852	9,8	109 156	2,0	334 199	6,0
1941	5 912 300	3 304 400	55,9	1 743 900	29,5	535 400	9,1			328 600	5,6
1948	5 761 127	3 752 269	65,1	1 481 903	25,7	332 066	5,8			194 889	3,4
1956	6 232 312	4 051 603	65,0	1 558 631	25,0	368 255	5,9	78 362	1,3	175 461	2,8
1966	6 736 046	4 572 554	67,9	1 597 767	23,7	372 335	5,5	49 173	0,7	144 217	2,1
1977	7 500 229	5 203 846	69,4	1 691 048	22,5	347 896	4,6	123 028	1,6	134 411	1,8
1992	7 723 313	5 684 142	73,6	1 603 923	20,8	109 014	1,4	202 665	2,6	123 569	1,6
2002	7 221 733	5 393 552	74,7	1 415 718	19,6	53 077	0,7	244 475	3,4	114 911	1,6
2011	6 789 250	4 794 577	74,8	1 216 666	19,0	32 805	0,5	270 755	4,2	96 149	1,5

Az adatok az erdélyi etnikai térszerkezet jelentős átalakulását mutatják. Az impériumváltást követően többségi helyzetbe került románok aránya megnőtt: miközben 1910-ben a népesség csak valamivel több mint felét tették ki, 2011-ben már majdnem háromnegyedét. A hagyományosan meghatározó nemzetiségek közül a németek száma csökkent drasztikusan; 1910-ben a népesség több mint egytizedét alkották, 2011-ben pedig az arányuk alig éri el a fél százalékot. A magyarok száma és aránya – ha nem is olyan drasztikusan, mint a németeké – szintén csökkent. 2011-ben Erdélyben 1,217 millióan vallották magukat magyar nemzetiségűnek, arányuk pedig 19 százalékot tett ki.³ A románok száma és aránya az 1966-os népszámlálás óta mutat folyamatos növekedést. Ekkor

„ártatlan” (objektív), hanem bizonyos célokat szolgál. A népszámlálási eredményekre ennek ellenére mint megkerülhetetlen adatforrásokra tekintünk.

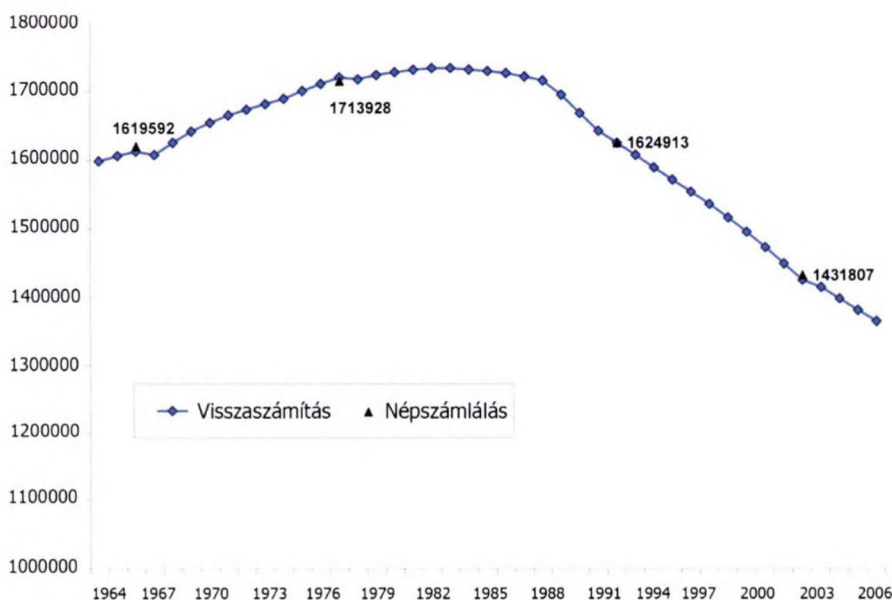
² Forrás: Népszámlálási adatok (INS, KSH).

³ A 2011-es népszámlálás során – amely adminisztratív-bürokratikus szempontból meglehetősen kaotikusra sikeredett – országosan 19 millió személyt írtak össze. A cenzust követően a kormány úgy döntött, hogy ezt a számot kiegészíti a lakosság-nyilvántartóból vett adatokkal. Ennek módszertanáról lásd Vasile Ghețau: *Recensământul și aventura INS cu datele finale*, *Cursdeguvernare.ro* 07.08.2013 (<http://cursdeguvernare.ro/recensamantul-si-aventura-ins-prin-datele-finale.html>). Az így kapott 20 millió fölötti népességszám nagymértékben felülbecsüli a ténylegesen helyben lakók volumenét. A módszer emellett odavezetett, hogy mintegy 1,2 millió személy esetében hiányzik a nemzetiségre vonatkozó információ. A százalékarányokat – a román Statisztikai Hivatalhoz hasonlóan – az összeírtak köréből számítottuk ki.

kevesebb mint 50 ezren vallották magukat Erdélyben cigánynak, míg a legutóbbi népszámláláskor 270 ezren.

A demográfiai vizsgálatok a népszámlálási korszerkezetből kiinduló modellszámításokkal becsülték a magyar népesség számának éves alakulását.⁴ E módszer alapján a hatvanas évek közepétől részletesebben rekonstruálható a magyar népességszám változása.

1. ábra. A romániai magyarok számának alakulása az 1992-es népszámlálás korösszetételéből kiinduló visszaszámlálás alapján⁵

Az eredmények alapján elmondható, hogy (a múlt rendszer népesedéspolitikájának a kontextusában) 1982-ig növekedett, és a becslések szerint 1 millió 732 ezer főnél tetőzött az erdélyi magyarok száma. Ezt követően elsősorban a

⁴ A kohorszkomponens módszer a népesség-előreszámítások legelterjedtebb módszere. Ennek fordítottját, a retrospektív projekciót (inverse projection) a történeti demográfiai vizsgálatok alkalmazzák. Ronald Lee: Reflections on Inverse Projection. Its Origins, Development, Extensions and Relation to Forecast, in Barbi – Bertino – Sonnino (eds.): *Inverse Projection Techniques. Old and New Approaches*, Berlin, Springer, 2004.

Az erdélyi magyarokra elvégzett retrospektív projekció módszertanát lásd Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*, Budapest, EÖKIK, 2010. 66–70.

⁵ Forrás: saját számítás.

születésszámok visszaesése és az elvándorlás, kisebb mértékben pedig az asszimiláció következtében gyors csökkenésnek indult. Ma körülbelül félmillióval (a kiinduló érték 28 százalékaival) kevesebb magyar él Erdélyben, mint 1982-ben. Ezt a csökkenést három tényező, a természetes népmozgalmi veszteség, az elvándorlás, illetve a többség irányába mutató asszimiláció okozták.

2.1.2. Természetes népmozgalom

A természetes népmozgalmi folyamatok viszonylag jól adatolhatók és rekonstruálhatók. A születésszámok esetében kiindulhatunk a népesség koréves szerkezetéből, de a román népmozgalmi statisztikák is regisztrálják a nemzetiségi/etnikai hovatartozást. A vizsgálatok szerint – miközben a demográfiai alapmutatók (termékenységi és születéskor várható élettartam) csak kismértékben térnek el a többségtől – a nyers mutatók (születési és halálozási arányszám) szintjén a románok és a magyarok között jelentős különbség mutatható ki.

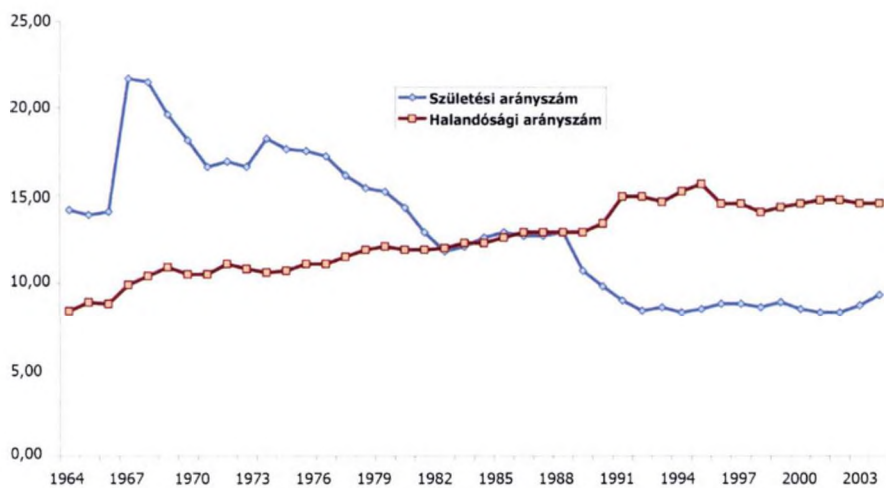
Románia vonatkozásában 1992-ig minden évben pozitív természetes népmozgalmi egyenleget, illetve a népesség számának növekedését regisztrálták. Az erdélyi magyarok esetében azonban már majdnem tíz évvel korábban, 1983-ban meghaladta az elhalálozások száma a születéseket. 1983 és 1989 között gyakorlatilag 0 összegű természetes népmozgalmi egyenlegről beszélhetünk (ami az elvándorlás felgyorsulása mellett már ekkor népességsökkenést jelentett). 1989 után a születésszám drasztikus csökkenése⁶ és a halálozások számának emelkedése mellett igen jelentős (évi 6-8 ezres) természetes népmozgalmi veszteséggel számolhatunk.

A nyolcvanas és kilencvenes években az országosnál kedvezőtlenebb természetes népmozgalmi egyenleg egyik oka a magyar nők romániai átlag alatti termékenysége volt. A múlt rendszerben ennek a fő oka az volt, hogy a különböző nemzetiségek eltérően reagáltak az abortuszt kriminalizáló, illetve a fogamzásgátló eszközök terjedését akadályozó népesedéspolitikára.⁷ Miután a magyarok valószínűleg kevésbé hagyatkoztak korábban az abortuszra mint születéskorlátozási módszerre, és a fogamzásgátláshoz szükséges eszközökhöz is jobban hozzáfértek, az ő esetükben a termékenység kisebb mértékben

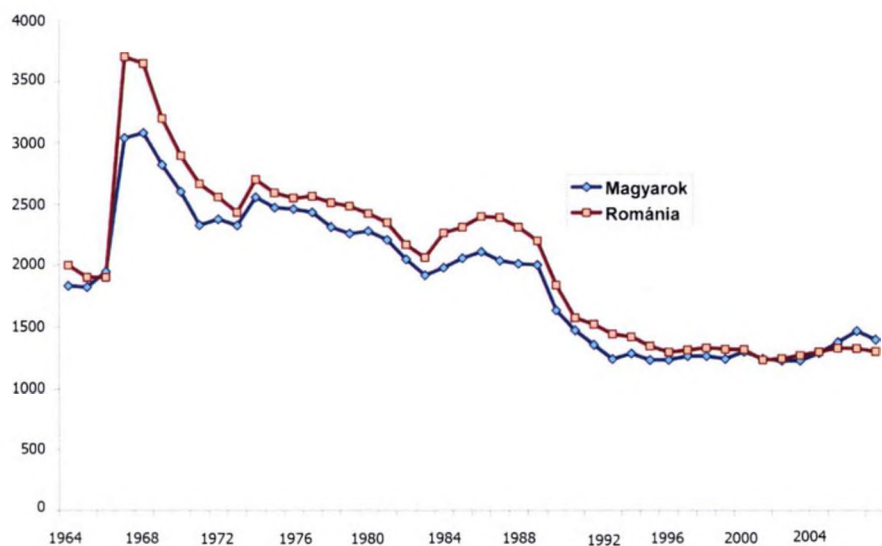
⁶ 1989-ben 22 ezer, 1992-ben már csak 14 ezer magyar gyermek született. Forrás: Gyurgyík – Kiss: *Párhuzamok*, 2010, 237.

⁷ Romániában 1966 és 1989 között törvényen kívül helyezték az abortuszt. Míg más kelet-európai országok elsősorban pozitív ösztönzőkre építették a népesedéspolitikát, Romániában a büntetőjognak volt kulcsszerepe, Gail Kligman: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1998.

2. ábra. A természetes népmozgalmi mutatók alakulása az erdélyi magyarok esetében⁸

3. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása a visszaszámolás alapján⁹

⁸ Forrás: saját számítás.

⁹ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal; saját számítás.

emelkedett.¹⁰ Eközben például a romák esetében (akik sem a fogamzásgátló szerekhez, sem az illegális abortuszcsatornákhöz nem fértek hozzá) az emelkedés jóval az országos átlag feletti, és egyes években megközelítette a természetes termékenység szintjét (az egy nőre vetített 6 gyermeket).¹¹

A rendszerváltást követően a termékenység különbségei kiegyenlítődték, és az adatok szerint a születéskor várható élettartam vonatkozásában sem volt jelentős különbség a magyarok és a románok között. A természetes népmozgalmi egyenleg azonban ilyen körülmények között is jóval kedvezőtlenebb volt az országosnál. Míg országosan évi –1,9, addig a magyarok vonatkozásában –5,2 ezrelékes volt a természetes népmozgalmi egyenleg. Ennek oka, hogy a korábbi periódusok kisebb termékenysége, illetve nagyobb mértékű elvándorlása következtében kedvezőtlenebb volt a kiinduló korszerkezet.¹²

2. táblázat. A legfontosabb természetes népmozgalmi mutatószámok Románia és az erdélyi magyarok esetében a rendszerváltást követően¹³

		Teljes termékenység arány- szám	Születéskor várható élet- tartam	Természetes népmozgalmi vesztesség	
				Szám	‰ (éves átlag)
1992–2002	Románia	1,450	69,9	–303 838	–1,3
	Erdélyi magyarok	1,371	69,9	–89 247	–5,8
2002–2011	Románia	1,311	72,3	–146 146	–1,9
	Erdélyi magyarok	1,366	72,4	–66 870	–5,2

2.1.3. Migrációs folyamatok

Románia a második világháborút követően kibocsátó ország volt, amit nem értek jelentős bevándorlási hullámok. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a külföldön születettek száma mindössze 150 ezer fő. Közülük a legnagyobb csoportot a Moldovai Köztársaságból származók teszik ki, 37 ezer fővel. A külföldön születettek többsége a „diaszpórában” (vagyis a román emigráns közösségekben) napvilágot látott gyermek.

¹⁰ Lásd Gyurgyík – Kiss: *Párhuzamok*, 2010, 70–73.

¹¹ Uo., 73–75.

¹² Lásd bővebben Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2015.

¹³ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal; saját számítás.

Az elvándorlás ezzel szemben már a szocialista periódusban jelentékeny volt. Az ötvenes évek végétől 1989-ig a hivatalosan kivándorlók száma is meghaladta a 700 ezret. A múlt rendszerben ugyanis a migrációs politika célja nem a kivándorlók számának minél alacsonyabban tartása, hanem szelektálásuk volt.¹⁴ Románia esetében az etnikai szelekció bizonyult a legfontosabbnak, így a kivándorlók többsége a nemzeti/etnikai kisebbségek soraiból került ki. Előbb a zsidó, majd a német közösség nagymértékű elvándorlására/elvándoroltatására került sor.¹⁵ A magyar nemzetiségű kivándorlók a statisztikák szerint a nyolcvanas évek végéig az össznépességen belüli arányukhoz képest nem voltak felülreprezentáltak. Romániai menekültek 1986-tól kezdtek nagy számban Magyarországra áramlani. Kezdetben az országnak inkább tranzitszerepe volt: néhány létező csatornán keresztül a menekültek Nyugat-Európába kíséreltek meg eljutni, miután azonban ezek a csatornák elzáródtak, tömegesen rekedtek Magyarországon.¹⁶ Bár a kérdést jogilag csak 1989-ben szabályozták, 1987-től gyakorlatiá vált, hogy az ország nem adta ki őket a román hatóságoknak. 1988 végére a romániai menekültek száma elérte a 20, 1989 végére pedig a 36 ezret, miközben a hivatalos úton Magyarországra érkezők száma is emelkedett. Ez tükröződik abban, hogy míg 1980-ban 866, 1987-ben már 6499 román állampolgárt honosítottak.¹⁷ A legális kiáramlás 1990-ben is folytatódott, a nem hivatalos úton érkezők között pedig a márciusi marosvásárhelyi eseményeket követően a magyarok aránya elérte a 97 százalékot.¹⁸ A magyarok a kivándorló népességen belüli arányának emelkedése a hivatalos romániai statisztikákban is tükröződött, ha azonban az illegális migrációt is számításba vesszük, a magyarok esetében 1987 és 1991 között kivándorlási és menekülthullámról beszélhetünk. Az erdélyi magyarok 1964 és 1992 közötti migrációs veszteségét a modellszámítás segítségével 132 ezer főre becsültük, amiből 109 ezer fő 1977 és 1992 között, 85 ezer pedig 1987 után távozott.

¹⁴ Horváth István: Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001, in Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár, Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 2004, 63.

¹⁵ A befogadó országok (Németország és Izrael) etnikai szempontból szelektív bevándorlás-politikája legalább ekkora szerepet játszott, Brubaker, Rogers: *Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”, International Migration Review*, 32. 1998/4. 1047–1065.

¹⁶ Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988, in *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia*, Budapest, ELTE, 1988. 187–241.

¹⁷ Szőke László: Hungarian Perspectives on Emigration and Immigration in the New European Architecture, *International Migration Review*, 1992/2. 308.

¹⁸ A megelőző években a menekültek 75 százaléka vallotta magát magyarnak, uo. 312.

3. táblázat. Az erdélyi magyarok vándormozgalmi vesztesége 1964 és 2011 között¹⁹

1964–1992	132 ezer
1992–2002	106 ezer
2002–2011	110 ezer
Összesen	348 ezer

A rendszerváltást követően a romániai migráció intenzívebbé vált, és egyben a jellege, összetétele is megváltozott. A kilencvenes években ugyanakkor a magyarok továbbra is erősen felülreprezentáltak voltak a migráns népességen belül. A népmozgalmi adatokból kiindulva 1992–2002 között az ország teljes migrációs vesztesége 825 233 fő volt, ami évi átlagban –3,6 ezrelékes migrációs egyenlegnek felel meg. A magyarok vonatkozásában a migrációs veszteség 106 ezer főt tett ki, ami éves átlagban –6,6 ezrelékes migrációs egyenleget jelent. Ez azt is jelenti, hogy durván számolva a migrációs veszteség 13 százaléka jutott az 1992-ben a népesség 7,2 százalékát kitevő magyar közösségre.

Az ezredfordulót követően azonban a romániai migrációs rendszer alapjaiban alakult át azzal, hogy az ország nagyon intenzíven kapcsolódott be a nemzetközi migrációs folyamatokba. Lengyelország mellett Románia vált a legfontosabb kelet-európai kibocsátó országgá. A népszámlálás előzetes adatai szerint az ország migrációs vesztesége 2,4 millió fő volt, ami többé-kevésbé összhangban volt a fő célországok bevándorlási statisztikáival. Ez éves átlagban –11,4 ezrelékes migrációs egyenleget jelentett. Ugyancsak az előzetes adatok alapján 110 ezresre becsültük a magyarok vándormozgalmi veszteségét, ami az országosnál alacsonyabb, –8,3 ezrelékes migrációs veszteséget jelentett.²⁰

2.1.4. Asszimilációs folyamatok

Demográfiai hatásait tekintve az asszimilációs folyamatok (az elvándorláshoz és a természetes népmozgalmi veszteséghez viszonyítva) mindenképpen másodlagosak. Ebben az erdélyi magyar közösség nagymértékben különbözik a dél-szlovákiaitól, ahol az etnikai határok elmosódottabbak, az asszimilálódás a szlovákokhoz illetve a reklaszifikáció pedig sokkal nagyobb mértékűnek

¹⁹ Forrás: saját becslés (modellszámítás alapján).

²⁰ A („mesterségesen felpumpált”) végleges adatok alapján a népességszám nagyobb és a migrációs egyenleg kisebb. A különbség a magyarok esetében is több mint 50 ezer fő. Ezek azonban nem tekinthetők reális adatoknak.

tűnik. Gyurgyík László elemzései szerint itt ez a népességsökkenés legfontosabb oka.²¹

Az erdélyi demográfiai vizsgálatok fogalmilag az asszimiláció három fajtáját különböztették meg.²² 1) Az első az autoidentifikáció megváltozása, vagyis a nemzetiségváltás. 2) A második a korábbi heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció.²³ Ez az az eset, amikor a felnőtté vált gyermek nem azonosul azzal az etnikai kategóriával, ahova a szülei korábban helyezték. 3) Végül a harmadik eset az etnikai reprodukció csökkenése. Ez azt jelenti, hogy a magyar szülők nem képesek saját etnokulturális jegyeiket a gyermekeikre átörökíteni.

Az asszimilációnak ezeket az operacionális meghatározásait a kutatók szorosán a népszámlásokhoz kapcsolódva használták. Megállapították, hogy román–magyar vonatkozásban az asszimiláció iránya és csatornái viszonylag egyértelműek. A magyar etnokulturális jegyek reprodukciója a vegyes házasságokon belül nem történik meg. Miközben a homogén magyar családok esetében a gyermekek etnikai hovatartozása a legtöbb esetben természetes, születéstől fogva adott dolognak tűnik, az etnikailag vegyes családokban sokkal erősebb a választás motívuma. Amennyiben egy társadalomban az etnikai kategóriák/csoportok között hierarchikus viszony áll fenn, a választások általában (statisztikailag) a hatalmi hierarchiában fennebb lévő, illetve a magasabb presztízsű etnikumok irányába mutatnak.²⁴ Román–magyar viszonylatban is ez a helyzet. Miközben összességében a magyarok 18 százaléka választ más etnikumú (döntő többségében román) párt, a vegyes házasságban élő gyermekek kevesebb mint 30 százalékat kategorizálják a népszámlálások során a szülei magyarként. Ez elsősorban a szórványban, illetve vegyes etnikumú területeken élő magyar közösségek reprodukciós képességét érinti, ahol egyrészt ennél jóval magasabb a vegyes házasságok aránya,²⁵ másrészt a választások még inkább a többség

²¹ Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*, Pozsony, Kalligram, 2004; Uő: Egy csökkenés anatómiája. A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai az 1990-es évektől napjainkig, *Kommentár*, 2012/3. 25–35.

²² Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra, *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 64–96., Uő: Az asszimiláció és hatása a népesezési folyamatokra, in Kiss Tamás (szerk.): *Népesezési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 2004. 157–235.

²³ Andreas Wimmer: *Ethnic Boundary Making. Institutions, Networks, Power*, Oxford, Oxford University Press, 2012; Jenkins, Richard: *Social Identity*, Abingdon, Routledge, 2008, identifikáció-kategorizáció megkülönböztetésére támaszkodva – az asszimiláció és a reklaszifikáció között tett különbséget. Ez utóbbin (Szilágyihoz nagyon hasonlóan) a szülők általi heteroidentifikációt értette.

²⁴ David D. Laitin: *Marginality: A Microperspective, Rationality and Society*, 7. 1995. 31–57., Finnäs, Fjaral – O’Leary, Richard: Choosing for the children: The affiliation of the children of minority-majority group intermarriages, *European Sociological Review*, 2003/5. 483–499.

²⁵ Temes, Hunyad, Szeben és Krassó-Szörény megyékben a magyar fiatalok többsége vegyes

irányába konvergálnak, és ahol a magyarok jelentős hányada román házastársat választ/talál magának.

Egy következő, az utóbbi évtizedben felerősödött probléma a magyar nyelvű oktatási rendszer rohamos leépülése. Egyes megyékben, mint Temes, Máramaros, Szeben, Hunyad, a magyar gyermekek döntő többsége román nyelven tanul. A gyermekszámcsökkenés mellett ez vezetett a magyar oktatási rendszer gyors leépüléséhez, így a magyar iskola sok településen már elvi lehetőségként sincs jelen. Ez pedig olyan helyzetet eredményez, amelyben a magyar identitás generációs újratermelése immár a homogén családokon belül sem biztosított.

2.1.5. Régiók és regionális különbségek

Lényeges szempont, hogy a magyar népesség demográfiai fejlődése igen éles regionális különbségeket mutat. Egyrészt a népesség alakulása nagymértékben eltér a városi és a falusi településeken (elsősorban a városokon csökkent a magyarok aránya²⁶), másrészt a nagyobb arányban magyarlakta régiók/települések (a Székelyföld, Partium) esetében a demográfiai erózió nem vagy sokkal kevésbé jelentkezett.

A tágan vett Erdély Magyarországnál nagyobb területet, összesen 107 ezer négyzetkilométert foglal magában. Mint érintettük, ezen a területen 2011-ben több mint 1,2 millió magyar élt, a teljes népesség 19 százalékát adva. Az erdélyi magyar közösséget éles belső különbségek jellemzik, amelyek elsősorban az egyes térségek eltérő etnikai szerkezetéből következnek.

A *Székelyföld* jól elkülönülő tájegységet alkot. Az itt lakókat – bár 1848-ra egyértelműen betagozódtak a modern magyar nemzetfejlődésbe²⁷ – sajátos regionális identitás jellemzi. Ez részben a régió korábbi rendi különállásából, részben épp magyar jellegéből adódik. Ez ugyanis a Kárpát-medencei magyar közösségek legkiterjedtebb etnikai tömbterülete, és egyben Erdély egyetlen összefüggő magyar többségű régiója. A Hargita és Kovászna megyékre, valamint Maros megye középső részére kiterjedő térségben a magyarok aránya ma is 80 százalékos. Összesen 475 ezer magyar, az erdélyi magyarok 38 százaléka él itt.

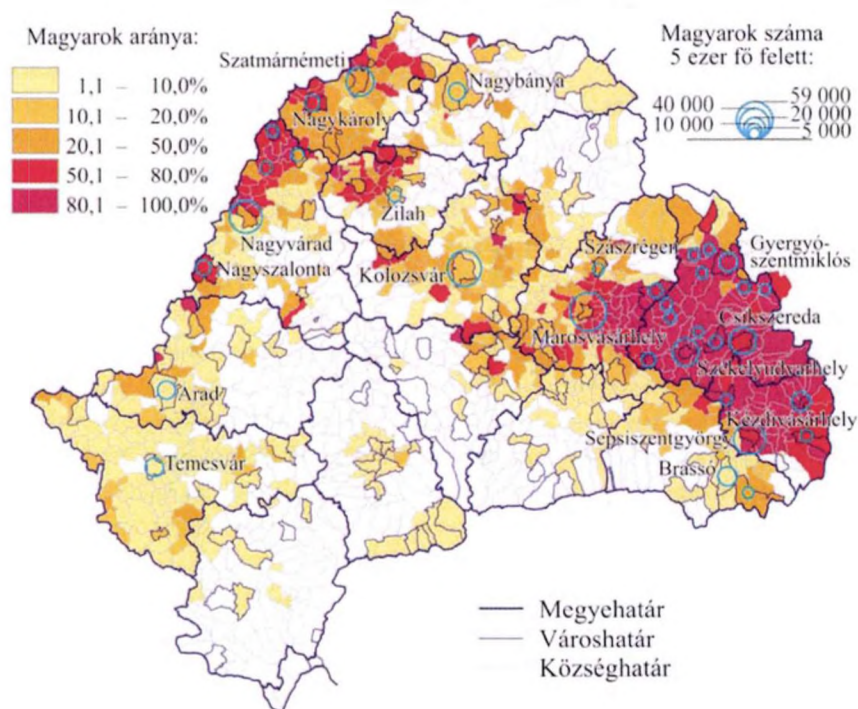
házasságban él, és Arad megyében, illetve Máramarosban is megközelíti ez az arány az 50 százalékot. A másik végpont a Székelyföld, ahol a vegyes házasságok aránya 5 százalék alatt marad. A vegyes lakosságú területeken (Maros, Kolozs, Bihar, Szatmár és Szilágy megyékben) a vegyes házasságok aránya 10-25 százalék közötti.

²⁶ A falu-város különbségeket az etnikai rétegződés fejezetben tárgyaljuk.

²⁷ Hermann Gusztáv: *Nemzet és náció. A székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*, Csíkszereda, Pro-Print, 2003.

A terület kompakt magyar jellege a magyar intézményrendszer, a nyelvhasználat és a lehetséges politikai célok tekintetében is egyedi helyzetet teremt.

1. térkép *Magyar nemzetiségűek Erdélyben a 2011-es népszámlálás adatai alapján*²⁸

Tánczos Vilmos kifejezésével élve a Székelyföldön a rendszerváltást követően kettős hatalmi szerkezet jött létre úgy, hogy egyes intézmények (önkormányzatok, iskolák stb.) magyarként kezdtek funkcionálni, míg mások (dekoncentrált intézmények, rendőrség, prefektúra, román iskolák, ortodox egyház) hangsúlyozottan románná váltak.²⁹ A kilencvenes években Tánczos szerint egy (egyen-súlyként is értelmezhető) patthelyzet jellemezte a két szerkezet viszonyát. Ma a Székelyföld alapjellemzője más régiókkal szemben, hogy a helyi és megyei önkormányzatok, illetve néhány esetben az állam alárendeltségébe tartozó intézmények is (részben) a magyar identitás reprodukciójának a szolgálatába

²⁸ A térképet Sebők László készítette.

²⁹ Tánczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön, *Magyar Kisebbség*, 1998/2. 339–362.

állíthatók, ami a magyar intézményeket és eliteket a forrásszerzés szempontjából is egyedülálló helyzetbe hozza.

Érdemes kiemelni ugyanakkor, hogy a Székelyföld nem statikus fogalom, annak különböző definícióit a különböző (politikai) szereplők saját céljaiknak megfelelően használják.³⁰ Ide kapcsolódik a Székelyföld fogalmának összeszőkülése, Marosvásárhely vonzáskörzetének, illetve magának Maros megyének a régióról való leszakadása. Marosvásárhely az 1968-as megyésítést megelőzően a Magyar Autonóm Tartomány, majd a Maros-Magyar Autonóm Tartomány székhelye volt, az újonnan kialakított Maros megye azonban már összességében román többségű volt. A város a kilencvenes években veszítette el magyar többségét, ami a Székelyföld más területeihez képest teljesen új (az itteni magyar elit által máig feldolgozatlan) intézményes helyzetet teremtett. Az ezredfordulót követően megélénkülő székely regionális identitásépítési folyamatokból a város nagymértékben kimaradt.

A második nagy erdélyi régió *Közép-Erdély*, ami Maros megye nem székely részét, illetve Kolozs megyét foglalja magában. Ebben a régióban van a két legnagyobb magyarlakta város, a ma már csak 16 százalékban, 1992-ben még 23 százalékban magyar Kolozsvár, illetve a ma 45, 1992-ben még 52 százalékban magyar Marosvásárhely. Bizonyos értelemben ez a két város, illetve az általuk dominált régió volt a nemzeti politikák egyik legfontosabb ütközőpontja a múlt rendszerben és 1989 után is. A múlt rendszerben előbb Kolozsvárt, majd Marosvásárhelyt érintő fejlesztéspolitikák egyik mozgatórugója az etnikai arányok románok javára történő módosítása volt.³¹ Az etnikai arányváltás Marosvásárhelyen sokkal rövidebb idő alatt játszódott le, aminek nagy szerepe volt az 1990. márciusi etnikai erőszak kirobbanásában.³² Kolozsváron ugyan nem került sor a vásárhelyihez hasonló eseményekre, de 1992 után a szimbolikus etnikai politizálásból itt is feszült helyzet következett.³³ A két város és a térség az elmúlt évtizedekben túlmutatott lélekszám szerinti jelentőségén. Kolozsvár már a két világháború között az erdélyi magyar közösség szellemi és politikai központja volt, és (egyeteme révén) ma is az elit legfontosabb gyűjtőhelye. A két város elitje

³⁰ Lásd bővebben Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőív, fókuszcsoportos statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kvantum Research, Kolozsvár, 2013. 27–34.

³¹ László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2012. 15–16.

³² Uo. 17–18., 206–228.

³³ Brubaker és munkatársai mellett érvelnek, hogy ezek a feszültségek a mindennapokat kevésbé hatották át. Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2002.

– egészen a legutóbbi időkig – magától értetődőnek tartotta az erdélyi magyar közösségen belüli vezető szerepét. Ebben az is közrejátszott, hogy a két város Erdélyen belül gazdasági szempontból is centrális helyzetben van.

Harmadik nagyrégiónk a *partiumi határ menti sáv*, ami az erdélyi magyarok megközelítőleg egynegyedének ad otthont. Bihar, Szatmár és Szilágy megyékben a magyarok a teljes népesség 23-35 százalékát teszik ki. Amennyiben azonban a magyarok által (is) lakott területekre (Bihar északi, Szilágy északnyugati részeire, illetve Szatmár megye Avasságon kívüli részeire) számolnánk, akkor 50 százalék körüli arányhoz jutnánk. Történetileg ez utóbbi terület a nagyobbik (magyarországi részeket is magában foglaló) magyar etnikai tömb része volt. A két világháború között a terület etnikai arányainak megváltoztatása a román nemzetiesítő politika egyik legfontosabb programját képezte, ami az Erdély más részein nem jellemző falusi telepítéspolitikát is magában foglalta. Ezzel szemben a kommunista periódusban ez a régió (Nagyvárad kivételével) talán mint ha kisebb mértékben lett volna a nemzetiesítő elképzelések célkeresztjében. Emellett a határközelség és az, hogy 1989 előtt nézhették a magyar televízió adását (ami egyébként a románokra is jellemző volt), okozhatja, hogy a Partiumban Erdély más területeinél jóval kiegyensúlyozottabbak a nyelvhasználati normák. Azt mondhatjuk, hogy a partiumi magyarság a kolozsvárinál vagy a marosvásárhelyinél sokkal inkább „paritásos” kisebbség. Ezen azt értjük, hogy a román–magyar viszony a mindennapokban sokkal kevésbé aszimmetrikus, mint Erdély más területein. Ez sok mindenben megnyilvánul, a kiegyensúlyozottabb nyelvhasználati normáktól a kiegyensúlyozottabb etnikai rétegződési rendszerig.³⁴ Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy a többség és kisebbség közötti hierarchikus viszony ne létezne ezeken a területeken is.

Végül Észak-Erdélyben (Máramaros és Beszterce-Naszód megyék), Dél-Erdélyben (Brassó, Fehér, Szeben és Hunyad megyék) és a Bánságban (Arad, Krassó-Szörény és Temes megyék) jelentős magyar *szórványközösségek* találhatók. A fő jellemző, hogy ezen a területen minden megyében 10 százalék alatti a magyarok aránya. Összességében azonban 216 ezer magyar, az erdélyi magyarok 17 százaléka él itt.

A magyar közösség szempontjából a négy térségnek teljesen eltérőek a demográfiai kilátásai is. Míg a Székelyföldön a népességszám kedvezőbben alakult az elmúlt évtizedben, mint Romániában összességében, addig a szórványmegyek 1992-ben 350 ezres magyar népessége 2011-re 200 ezerre olvadt. Miközben a Székelyföldön a magyar nyelvet széles körben használják a nyilvános szférában,

³⁴ Nagyváradot leszámítva például a partiumi magyarok nem alulreprezentáltak a felsőfokú végzettségűek között.

addig a szórványközösségekben a magyar privát nyelvként való reprodukciója is veszélybe került.³⁵

4. táblázat. A magyar népesség számának változása régiók szerint, 1992, 2002³⁶

Régió	Magyarok száma			Változás abszolút száma		Változás aránya	
	1992	2002	2011	Változás	Változás	Változás	Változás
				1992–2002	2002–2011	1992–2002	2002–2011
Székelyföld	531 568	499 219	466 086	–32 349	–33 133	–6,10%	–6,60%
Partium	385 246	342 254	302 641	–42 992	–39 613	–11,20%	–11,60%
Közép-Erdély	337 875	291 553	248 762	–46 322	–42 791	–13,70%	–14,70%
Szórvány	349 234	282 692	207 448	–66 542	–75 244	–19,05%	–26,62%
Erdély	1 603 923	1 415 718	1 224 937	–188 205	–190 781	–11,70%	–13,50%

2.1.6. Etnikai kategorizáció: census és hétköznapi

Miközben a census adatok megkerülhetetlenek az etnodemográfiai viszonyok vizsgálatában, felhasználásuk korántsem problémamentes. Egyrészt a népszámlálás *per definitionem* politikai aktus, amin keresztül az állami adminisztráció nem pusztán megismerni kívánja a társadalmi valóságot, hanem alakítani is. Másrészt a népszámlálás a hivatalos etnikai kategorizáció legelterjedtebb formája, ami nem minden esetben fedi a hétköznapi besorolásokat, illetve sok esetben összetett identitásstruktúrákat egyszerűsít le.

Népszámlási kategorizáció

Amikor a népszámlálás politikai jellegét hangsúlyozzuk, nem az egyik vagy másik censzust bíráljuk, főként nem kérjük számon az objektivitást. A census soha nem a valóság objektív tükröje, hanem annak hatalmi intenciók szerinti alakítója is.³⁷ Ezek a szándékok már a kérdésfelvetés mikéntjében is tükröződnek. Kelet-Európában a népszámlálási etnikai kategorizáció (és tágabban a hivatalos

³⁵ Lásd Horváth István: A romániai magyarok nyilvános nyelvhasználatának mintázatai, in Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.

³⁶ Forrás: Népszámlálási adatok.

³⁷ David I. Kertzel – Dominique Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

besorolás diszkurzusa) két periódusban változott meg radikálisan. Az első ilyen periódust az impériumváltás, a másodikat az 1989-es rendszerváltás vezette be.

A 19. század második felében a Habsburg, Hohenzollern és Romanov birodalmakban az etnikai kategorizáció viszonylag egységes rendszere alakult ki. Ennek lényege az anyanyelv, illetve a privátnyelvhasználat alapján történő etnikai besorolás. Ezt a korabeli német, osztrák, orosz és magyar gyakorlat a kulturális értelemben vett *nemzetiség* „objektív” mutatójának tekintette, szembeállítva az (úgymond „szubjektív”) önbevallással.³⁸ Magyarországon az anyanyelvre kérdeztek rá, amit a népszámlálás időpontjában legjobban beszélt nyelvként határoztak meg. A népszámlálási kérdés megfelelt a korabeli liberális nemzetfelfogásnak, amely a magyar nyelvet átvevő és használó allogén származásúakat a magyar nemzet részének tekintette. Emellett a nyelvi magyarosodás folyamatát is jól tükrözte. Az utódállamok szakítottak ezzel a gyakorlattal, és az etnikai kategorizációt az önbevallás, illetve az etnikai eredet irányába tolták el, nyilvánvalóan azért, hogy csökkentsék a kisebbségivé vált egykor domináns magyarok arányát. A román népszámlálás egyrészt bevezette a nemzetiséget (*naționalitate*), amit ugyan önbevallás alapján határozott meg, de a népi eredethez (*neam*) kötött. Másrészt az anyanyelv definícióján is változtatott, azt a legjobban beszélt nyelv helyett a szülői házban leggyakrabban beszélt nyelvként határozta meg. Ennek a magyar nyelvű, de nem magyar etnikai eredetű személyek az állam számára megfelelő kategorizációja volt a fő tétje, kiemelten a több mint 170 ezer főt számláló, többségében magyarul beszélő zsidóké. 1930-ban a számlálóbiztosok a népi eredet alapján gyakran felülírták a nemzetiségi önbevallást a magyar tudatú, de *allogén* (elsősorban zsidó, sváb, rutén, örmény) eredetű személyek esetében.³⁹

A két világháború között kialakult kategorizációs gyakorlat az ezredfordulóig keveset változott. Azóta azonban az etnikai besorolás diszkurzusának nem kevésbé radikális váltását érzékelhetjük. Ez elsősorban nyugat-európai, illetve amerikai integracionista diszkurzusok térhódításával, másodsorban a korábban magától értetődő herderiánus világkép megkérdőjeleződésével áll összefüggésben. Az integracionista diszkurzív rendben nem különböző „nemzetiségek” alkotják a társadalmat, hanem egy etnikai szempontból jelöletlen (*unmarked*) többség (*mainstream*) áll szemben a jelölt és egyben partikuláris etnikumokkal. Ilyen értelemben az etnicitás nem olyan attribútum, amivel

³⁸ Dominique Arel: Language categories: backward or forward looking, in David I. Kertzer – Dominique Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 92–121.

³⁹ Seres Attila – Egry Gábor: *Magyar levéltári források az 1930-as romániai népszámlálás értelmezéséhez*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.

mindenki természetes módon rendelkezik, hanem csak bizonyos (etnikailag jelölt) helyzetekben jellemzi a kisebbségekhez tartozókat.⁴⁰ Ki kell emelnünk, hogy ez a diszkurzív berendezkedés (a herderiánus diszkurzív rendhez képest) egyértelműen fokozza a magukat csoportként megfogalmazó kisebbségek kárára kialakított és működő hatalmi aszimmetriákat. Herderiánus világképen ugyanis azt az elképzelést értjük, hogy a világ egymástól jól különválasztható „népekre” (nemzetiségekre, etnikumokra) osztható, amelyeket sajátos (elsősorban a nyelvben kifejeződő) kultúra, befele fordulás és szolidaritás jellemez.⁴¹ Lényeges, hogy ebben a diszkurzív rendben a többség – miközben dominálhatja az állami intézményrendszert vagy egyéb társadalmi mezőket – episztemológiai státusát tekintve nem különbözik a kisebbségektől. Magyarán: bár a legnagyobb számú és domináns nemzetiség – mégis csak egy a nemzetiségek között. Az új integracionista diszkurzív rendben a kisebbségek státusa megváltozik azzal, hogy a többség etnikai jelöltsége eltűnik (helyesebben elrejtődik). Így miközben a többséghez tartozni magától értetődő (etnikailag nem is jelölt), addig a kisebbséghez tartozni a partikularitáshoz való (mintegy „természetellenes”, vagy legalábbis szokatlan) ragaszkodást jelent. Kelet-Európa tekintetében két további szempontot érdemes kiemelni. Egyrészt az etnikai kategorizáció vonatkozásában jelenleg nincs egy, a korábbihoz hasonlóan magától értetődő rend, inkább a különböző rétegek egymásra csúszásáról beszélhetünk, ahol a herderiánus és integracionista diszkurzív panelek gyakran igen kaotikusan rakódnak egymásra. Másrészt az is megfigyelhető, hogy a kelet-európai államok (illetve a többségi aktorok) gyakran stratégikusan használják az integracionista

⁴⁰ Az etnicitás mint a kisebbségi csoportokat jellemző partikularitás értelmezéséről lásd Steve Fenton: *Ethnicity*, Cambridge, Polity, 2003; Brubaker et. al.: *Nationalist*, 2002, ezt a megközelítést próbálták alkalmazni a kolozsvári románok és magyarok közötti viszony elemzésében. Ehhez az értelmezéshez szorosan kapcsolódik az (állam)polgári (*civic*) és etnikai nemzetfelfogások közötti dichotómia, Hans Kohn: *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origin and Background*, London, Macmillan, 1944; Rogers Brubaker: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, illetve kritikája Kymlicka: *Politics in the Vernacular*, 2001; Brubaker et. al.: *Nationalist*, 2002; Tim Reesens – Mark Hooghe: Beyond the civic–ethnic dichotomy. Investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries, *Nations and Nationalism*, 2010/4. 579–597. Az integracionizmus kritikus tárgyalását lásd John McGarry – Brendon O’Leary – Robert Simeon: Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation, in S. Choudhry (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008. 50–51.

⁴¹ Az elmúlt négy évtized etnikumközi viszonyokat vizsgáló irodalmában ennek a társadalomképnek a kritikája volt az egyik központi motívum. A „túlhajtott” antiherderiánus álláspont kritikáját lásd Richard Jenkins: *Social Identity*, Routledge, Abingdon, 2008; Andreas Wimmer: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 85–114.

diszkurzust a politikailag szervezett kisebbségekkel szemben (ami önmagában is jelzi, hogy itt nem valamiféle „progresszív” fordulatról van szó).

A censzuskategorizációban (az integracionista fordulathoz köthetően) a következő fontos változások figyelhetők meg: egyrészt a „nemzetiség” kifejezést az „etnikum” helyettesíti. Másrészt az egyes államok/statisztikai hivatalok egyre kevésbé elkötelezettek, hogy a népességüket egymástól elkülönülő nemzetiségi/etnikai kategóriákba sorolják. Ez tükröződik a nemzetiségi kérdésre nem válaszolóknak igen magas arányában. Végül ugyanide kapcsolódnak a többes regisztrációval kapcsolatos felvetések. Ez utóbbira Romániában a 2011-es népszámlálás során voltak javaslatok, amelyek azonban nem valósultak meg.

A kategorizáció szintjei

Erdélyben a legtöbb helyzetben nyilvánvaló, hogy ki a magyar. A hétköznapi szintjén elsősorban az, aki magyarul beszél, illetve magyar nemzetiségűnek vallja magát. Ez a két szempont ráadásul az esetek többségében egybe is esik. Ez a magától értetődőség azonban nem terjed ki minden helyzetre, hisz vannak olyan egyének, akik, csoportok, amelyek nem egyértelműen (nem az összes lehetséges szempont szerint) tartoznak a magyar közösséghez. A népszámlálások politikai célzatossága mellett e csoportok létezése teszi viszonylagossá a censzusadatok érvényességét.

Általánosságban elmondható, hogy a nemzetiségi besorolásnak (szakszóval etnikai kategorizációnak) többféle szintje van. Jenkins a helyzet (kontextus) formális-informális jellege szerint tesz különbséget e szintek között.⁴² A leginkább formalizált helyzet a hivatalos besorolás, aminek legkézenfekvőbb példája a census. A másik végpontot a teljesen informális/kötetlen interakciók jelentik. A két végpont között többé vagy kevésbé formális/informális helyzeteket találunk. Meglehetősen formális még a politikai képviselő (például, hogy valaki magyar pártra szavaz vagy sem), az adminisztratív elosztás (aminek nyomán eldől, hogy egy magyar többségű település kap vagy nem kap fejlesztési forrásokat). Ennél kevésbé formális a munkaerőpiac (ahol az etnikai hovatartozásnak szintén lehetnek és vannak is következményei), míg a párválasztás már az informalitás világához tartozik (noha kevésbé, mint egy alkalmi kocsmai beszélgetés).

Lényeges, hogy a különböző szinteken a besorolások nem minden esetben találunk. Azok a csoportok pedig elég jól azonosíthatók, amelyek esetében a hivatalos népszámlálási besorolás nem (teljesen) egyezik a hétköznapi

⁴² Jenkins: *Social*, 2008.

kategorizációval, vagy pedig összetett identitásstruktúrát, többes kötődést takar. Történeti szempontból ilyen kategóriát képeztek a magyar anyanyelvű zsidók, illetve egyéb allogén eredetű csoportok. Ma a legjelentősebb csoportokat a magyar cigányok és a vegyes (magyar–román) családok képezik, és részben ide sorolhatjuk a szatmári svábokat. Ezek közül most a magyar anyanyelvű romákat fogjuk részletesebben tárgyalni. Ezt követően a moldvai csángókról lesz szó, akiknek a létét a román cenzuskategorizációs gyakorlat szintén elfedi.

2.1.7. Magyar anyanyelvű cigányok

A romák „reális” számára vonatkozó kérdés Kelet-Európában majd’ mindenhol napirenden van. Számukat a népszámlálási adatok mellett a külső besorolást (heteroidentifikációt) alkalmazó vizsgálatokon keresztül becsülhetjük. Ilyen volt 2006-ban az *Életünk fordulópontjai – Erdély* vizsgálat, ahol a kérdezőket kértük arra, hogy a válaszadókat romaként, illetve nem romaként kategorizálják. Az eredmények alapján a magyarul is beszélő cigányok számát legalább 120 ezer főre becsültük. Ők nem mind magyar anyanyelvűek, és a nyelvtudásuk szintje is különböző.

Emellett az önkormányzatok szintjén folytatott adatfelvételek alapján kaphatunk képet a romák számáról. Erdélyben öt megyében élnek nagyobb számban magyarul beszélő cigányok, és ezekre a megyékre vonatkozóan viszonylag megbízható, községszintű adatokkal rendelkezünk a számukról.⁴³

⁴³ A következő vizsgálatok eredményeit használtuk fel és tisztítottuk: ProRomi 2005, amelyet egy Dumitru Sandu vezette csoport készített a Világbank számára; Dumitru Sandu: *Comunitățile de Romi din România. O hartă a sărăciei comunitare prin sondajul PROROMI*, București, Banca Mondiala, 2005; Fleck Gábor – Rughiniș, Cosima: *Vino mai aproape. Incluziunea și excludiunea romilor în societatea românească de azi*, București, Human Dynamics, 2008; az *Etnikai szegregáció mintázatai* vizsgálat (*Modele de segregare etnică*), melyet Toma Stefánia végzett a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet keretében, Toma Stefánia: *Modele de segregare etnică. Ghettoizare și relații interetnice. Raport de cercetare*, Cluj, ISPMN, 2009; végül a bukaresti Soros Alapítvány 2011-es vizsgálata, Gabriel Bădescu vezetésével. Ezek országos szintű adatfelvételek voltak, amelyeket az öt megye vonatkozásában tisztítottunk, és több rendbéli utánkérdezéssel egészítettünk ki.

5. táblázat. A romák száma 5 (részben) magyar lakta megyében oktatási kistérségek szerint⁴⁴

Megye	Oktatási kistérség	Teljes népesség	Romák		Magyar anyanyelvű összesen		Magyar anyanyelvű romák		Magyar másodnyelvű romák
			Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Kovászna	Kézdivásárhelyi	52 550	4971	9,5	48 797	94,9	4971	10,2	
	Sepsiszentgyörgyi	82 200	8519	10,4	65 475	82,7	8519	13,0	
	Kovásznai	25 627	3975	15,5	18 260	73,0	3075	16,8	
	Baróti	24 024	5332	22,2	20 048	85,8	2112	10,5	
	Hidvég– Előpataki	6790	4130	60,8	1079	15,9	0	0	
	Bodzaferdülői	18 986	1610	8,5	69	0,4	0	0	
	Összesen	210 177	28 537	13,6	153 728	75,3	18 677	12,1	
Hargita	Csíki	114 647	6830	6,0	100 141	89,6	6830	6,8	
	Udvarhelyi	113 779	12 971	11,4	108 066	97,7	12 971	12,0	
	Gyergyói	50 356	1271	2,5	45 741	93,2	678	1,5	557
	Maroshévízi	32 085	1126	3,5	7469	24,1	172	2,3	
	Összesen	310 867	22 198	7,1	261 417	86,4	20 651	7,9	557
Maros	Szováta, Nyárádszeredai, Erdőszentgyörgyi	52 246	9000	17,2	44 739	89,0	7330	16,4	1670
	Marosvásárhelyi	234 704	20 280	8,6	112 825	50,3	8660	7,7	4430
	Egyéb	263 896	40 917	15,5	48 848	19,3	960	2,0	
	Összesen	550 846	70 197	12,7	206 412	39,1	16 950	8,2	6100
Szatmár	Szatmárnémeti	191 021	13 419	7,0	82 295	46,0	12 729	15,4	1140
	Nagykárolyi	55 493	4886	8,8	33 171	61,9	4886	14,7	0
	Tasnádi	16 770	2464	14,7	7516	46,1	1818	24,2	300
	Bogdándi	10 159	985	9,7	4837	48,5	0	0	320
	Avasság, egyéb	70 917	4350	6,1	2068	3,1	0	0	0
	Összesen	344 360	26 104	7,6	129 887	40,0	19 433	15,0	1760
Bihar	Észak-Bihari	73 664	10 902	14,8	57 386	79,9	10 002	17,4	900
	Margittai	42 111	5560	13,2	13 086	32,2	1550	11,8	
	Élesdi, Belényesi, Nagyszalontai	83 956	10 680	12,7	21 534	27,0	500	2,3	
	Nagyvárad	230 610	7560	3,3	49 880	23,3	2000	4,0	
	Egyéb	145 057	12 564	8,7	2491	1,8	0	0	
	Összesen	575 398	47 266	8,2	144 377	26,4	14 052	9,7	900

⁴⁴ Forrás: lásd 43. lábjegyzet.

Erdélyben öt megyében: Szatmárban, Biharban, Marosban, Kovásznában és Hargitában élnek nagy számban magyar anyanyelvű romák. Kolozs, illetve Szilágy megyéket, amikre az adatsorokat szintén előállítottuk, nem tüntettük fel a táblázatban. Szilágy megye északi részén a romák túlnyomó többsége romani anyanyelvű, Kolozs megyében pedig igen erőteljes az egykori magyar cigány közösségek nyelvi asszimilációja.⁴⁵ A magyar anyanyelvű népességen belül Szatmárban a legmagasabb a romák aránya (15 százalék). Az itt élő cigányok mintegy háromnegyede magyar anyanyelvű. A Székelyföldön ez az arány Háromszéken a legmagasabb, ahol 100 magyar anyanyelvűből 12 roma. Kovászna megyében a magyar cigányok mellett a megye délkeleti felén, a román lakosságú Bodzafordulón, illetve Zágonban nagy számban találunk románul beszélő cigányokat is. A román nyelvi közösségen belül a romák aránya még magasabb (megközelítőleg 20 százalék). Hargita megyében Udvarhelyszéken (azon belül Székelykeresztúr és Korond környékén), illetve Alcsíkbán él nagyszámú roma. A megyében a magyar anyanyelvűek összesen 8 százaléka roma. Maros megyében szintén ez az arány, de a megye magyar többségű területein ennek a duplája (16 százalék). Bihar megye északi részén szintén nagyszámú magyar cigány él, a megye magyar többségű határ menti területein a magyar anyanyelvűek 17 százalékát teszik ki.

2.1.8. Moldvai csángók

A moldvai csángók a romániai magyarság sajátos, az erdélyi magyaroktól élesen elkülönülő szegmensét alkotják. Ennek oka, hogy őket (szemben az erdélyi magyarokkal) nem annyira *nemzeti kisebbségnek*, mint úgynevezett *tradicionális kisebbségnek* tekinthetjük. A tradicionális kisebbségek esetében jelen van (vagy az asszimiláció mértékétől függően jelen volt) a környezetükkel szembeni etnokulturális másság és ennek tudata. Viszont nem alakultak ki körükben nemzeti mozgalmak (vagy ha regionális csoportokként értelmezzük őket, nem voltak részesei a nemzeti mozgalmaknak) és a társadalmi mobilitás csoporton belüli intézményei sem. Így a hagyományos (paraszti) keretből kilépve már nehezen értelmezhető, valósítható meg a többségtől való elkülönülésük.

⁴⁵ Bánffyhungad vonatkozásában lásd Kiss Ágnes – Toró Tibor: *Integrarea pe piața muncii și mobilizarea politică a romilor. Studiu de caz Huedin*, Cluj, Raport de cercetare, CRDE, 2015; a Mezőségről lásd Könczei Csongor: *De la Kodoba la Codoba. Despre schimbarea identității etnice secundare într-o familie de muzicanți romi dintr-un sat din Câmpia Transilvaniei*, Cluj, ISPMN, 2009. [Studii de Atelier 25.]

A moldvai csángók esetében az entokulturális másság leglényegesebb meghatározója (az ortodox románoktól őket elkülönítő) római katolikus vallás. Ez egyes közösségeik esetében ma is kiegészül egy (viszonylag szűk regiszterben használt) archaikus és sok román elemet tartalmazó magyar nyelvvel. A csángók körében ugyanakkor hiába keressük a kelet-európai nemzeti mozgalmak Miroslov Hroch által leírt fázisait. Az értelmiség csángómagyar kulturális sajátosságok feltérképezésére irányuló törekvése annak ellenére hiányzik, hogy a magyar néprajztudomány a moldvai csángókat már a 19. század második felétől kezdődően kutatta, majd a 20. század második felére az archaikus (úgymond „középkori elemeket hordozó”) magyar paraszti kultúra szimbólumává avatta. Ennek a kutatómunkának és a hozzá kapcsolódó csángó diszkurzusnak ugyanis kevés visszahatása volt magukra a csángókra. Az ő identitásukat egyrészt a kialakuló román állami intézményrendszer formálta már a 19. századtól. Másrészt jelentős hatása volt a román irányultságú katolikus klerikális értelmiségnek, amely sikeresen propagálta a román eredettudatot.⁴⁶

Nem alakult ki a magyar (vagy a románoktól elkülönülő csángó) identitást propagáló politikai mozgalom vagy intézményrendszer sem. Ez alól két momentum, illetve periódus jelent részleges kivételt. Egyrészt a második világháborút követően a Magyar Népi Szövetség kezdeményezésére több moldvai csángó településen elindult a magyar nyelvű oktatás. Ez a kísérlet azonban rövid ideig tartott, és nem nevezhető különösebben sikeresnek.⁴⁷ A másik intézményes kísérletet az 1989 utáni csángóprogramok, különösképpen a Csángó Oktatási Program jelentik.⁴⁸ A 2011/2012-es tanévben 21 helyszínen zajlott az iskolán kívül fakultatív nyelvoktatás, és 17 helyszínen az iskolán belül is oktatták a magyar nyelvet. Az iskolán kívüli nyelvoktatásban 1562 gyermek vett részt, az iskolai nyelvoktatásban is 1056-an. 2001 és 2011 között a program keretében mintegy 150 gyermek tanult tovább középiskolai szinten magyar nyelven (Erdélyben). A Csángó Oktatási Programot értékelő Papp és Márton (2014) szerint azonban a kísérlet tényleges hatékonysága meglehetősen szerény volt, akár a magyar nyelv elsajátításának eszközeként, akár a magyarok felé vezető mobilitási csatornaként tekintjük.

⁴⁶ A katolikus román identitás kialakíthatósága körüli dilemmákat lásd Marius Diaconescu: A moldvai katolikusok identitáskrízise a politika és a historiográfiai mítoszok között, in Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005, 9–20.

⁴⁷ A kommunista hatalom ezt a (román érzelmű) katolikus egyház dominanciájának megtörésére próbálta használni. 1950 és 1955 között működtek magyar nyelvű iskolák, Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselő vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*, Doktori disszertáció, Pécs, PTE-BTK, 2011. 121–122.

⁴⁸ Ezt a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége indította 2001-ben.

A moldvai csángók számát, illetve az őket érintő etnodemográfiai folyamatokat igen korlátozottan tudjuk a népszámlálási adatok segítségével vizsgálni. A csángómagyar eredetűek vonatkozásában a római katolikusok Bákó, Iași, Neamț és Vrancea megyei számából indulhatunk ki. E megyékben a katolikusok száma 181 ezer volt a 2011-es népszámlálás eredményei szerint. Ezeknek az embereknek azonban csak töredéke rendelkezik modern magyar nemzeti identitással, sőt a többségük leginkább modern román nemzeti identitással jellemezhető. Ugyanakkor, ahogy a 2011-es népszámlálásban kérdezőbiztosként részt vevő Tánczos Vilmos leírja, a népszámlálási kérdőív – mivel nem is törekedett erre – nem volt megfelelő eszköz arra, hogy ezt a csoportot a többségtől elkülönítse.⁴⁹ Vagyis a román népszámlálások a moldvai katolikusok döntő többségét román nemzetiségűként és anyanyelvűként kategorizálták.

A csángók nyelvallapotáról, vagyis a csángók által beszélt magyar nyelvváltozat ismeretéről Tánczos végzett terepbejáráson alapuló felmérést. 1994 és 1996 közötti első vizsgálatában azt találta, hogy 83 településen mintegy 62 ezer személy beszélt magyarul.⁵⁰ A felmérést 2008–2009 között megismételte.

6. táblázat. A moldvai katolikusok magyar nyelvismerete 2008/2009-ben Tánczos Vilmos vizsgálata alapján⁵¹

		Katolikusok (2002)	Beszél magyarul		Ért magyarul	
			Szám	%	Szám	%
Városok		63.325	5193	8,2	8185	12,9
Falvak	Északi csángók	20.603	3740	18,2	5527	26,8
	Déli csángók	12.354	5676	45,9	8185	66,3
	Szeret menti székelyes csángók	28.308	17.966	63,5	21.736	76,8
	Tatros menti székelyes csángók	8997	5266	58,5	6232	69,3
	Tázló menti székelyes csángók	22.538	10.911	48,4	13.955	61,9
	Nyelvesztésen átment falvak	75.920	0	0,0	0	0,0
Összesen		232.045	48.752	21,0	63.820	27,5

⁴⁹ Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői. Helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán, *Pro Minoritate*, 2012/3. 80–112.

⁵⁰ Tánczos Vilmos: A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008/2010-ben, *Magyar Kisebbség*, 2010/3–4. 64.

⁵¹ Forrás: Tánczos: A moldvai, 142–143. alapján.

A vizsgálat szerint a moldvai katolikusok közül mintegy 49 ezren beszéltek magyarul, ezek közül 43 ezren éltek falvakon. Az eredmények gyors nyelvvesztési folyamatra mutattak rá. Sok településen (a mai középkorúak viszonylag jó nyelvvállapota mellett) sem történik meg a csángómagyar dialektus generációs átörökítése.

2.1.9. Bukaresti és havasalföldi magyarok

A bukaresti, illetve havasalföldi magyar népesség eredete a migrációs folyamatokban keresendő. A modern kori Erdély történetében az első jelentős migrációs hullám 1880-at követően zajlott le. Erre az időpontra tehető Erdélyben a demográfiai átmenet kezdete, amikor a csökkenő halandóság következtében jelentős népszaporulat keletkezett. Venczel József rámutatott, hogy a Székelyföldön – a relatíve alacsony népsűrűség ellenére – a rendelkezésre álló mezőgazdasági területekhez viszonyítva a 19. század végére jelentős népességfelesleg alakult ki, megalapozva a térségből való kirajzásokat, illetve a migráció (illetve az időszakos kilépés) igen elterjedt gyakorlatát. Venczel becslései szerint 1880 és 1942 között megközelítőleg 140 ezer személy vándorolt el a Székelyföldről.⁵² Voltak közöttük időszakos kilépők, akik mezőgazdasági idénymunkát vállaltak vagy cselédnek álltak, de később visszatértek a kibocsátó régióba. A jelentős visszavándorlás ellenére is 100 ezer főre becsülhetjük a térség migrációs veszteségét. A korabeli székely migráció két legfontosabb célpontja Románia, illetve az Egyesült Államok voltak. A Romániába vándorlók a már érintett mezőgazdasági és háztartási munka mellett gyárakban, építkezéseken dolgoztak. A migráció legfontosabb célpontja a lendületesen fejlődő Bukarest volt.⁵³

7. táblázat. A magyarok számának alakulása Bukarestben⁵⁴

	Teljes népesség	Magyarok	
		Szám	%
1930	768 725	24 445	3,2
1956	1 373 926	11 804	0,9
1966	1 596 457	9357	0,6
1977	2 094 977	10 033	0,5
1992	2 067 545	8301	0,4
2002	1 926 334	5834	0,3
2011	1 883 425	3359	0,2

⁵² Venczel József: A székely népfelesleg, *Hitel*, 1942/1. 18–32.

⁵³ Emellett Galacon, Brăilán voltak jelentősebb székely-magyar közösségek.

⁵⁴ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal.

A két világháború közötti szóbeszéddel szemben – miszerint Bukarest a második legnagyobb magyar város – az itt élő magyarok száma soha nem közelítette meg a 100 ezer, de még az 50 ezer főt sem. Az 1930-as census nem egészen 25 ezer magyart talált a fővárosban. A magyarok számát a második bécsi döntést kísérő menekülthullám csökkentette drasztikusan, amikor sokan elhagyták Romániát. A második világháborút követően szintén volt egy Bukarestbe irányuló magyar migráció. Nem csupán a város ipara jelentett vonzerőt, hanem jelentős értelmiségi kolónia (írók, újságírók, egyetemi tanárok, kutatók, mérnökök, pártkáderek stb.) is kialakult. A rendszerváltást követően meredeken csökkent a bukaresti magyarok száma. Egyrészt a magyar kulturális intézményrendszer ma sokkal kevésbé Bukarest központú, mint a múlt rendszerben, másrészt igen gyorsan lezajlott a magyarok asszimilációja. Bukarest ma – magyar szempontból – elsősorban az RMDSZ-ben tömörülő politikai osztálynak az (egyik) élettere.

2.2. VÁLTOZÓ ETNIKAI RÉTEGZÖDÉSI RENDSZER

Láthattuk, hogy történeti perspektívában élesen megmutatkozik az egyes nemzetiségek eltérő demográfiai fejlődése. Ez azonban a makrotársadalmi folyamatoknak csak az egyik aspektusa. Legalább ennyire lényeges, hogy az egyes csoportoknak/kategóriáknak a rétegződési rendszerben elfoglalt pozíciója is változóban van. Ezt a változást pedig szintén történeti távlatban ragadhatjuk meg.

Az erre vonatkozó vizsgálatok megpróbálták azokat a konkrét mechanizmusokat bemutatni, amelyekből a magyarok szempontjából kedvezőtlen makrotársadalmi folyamatok következtek.⁵⁵ Érdekes azonban azt is leszögezni, hogy általában véve a nemzetállami intézményes és diszkurzív rend az, amely a változások legfőbb motorja. Andreas Wimmer rámutatott, hogy a modernizáció (amely nemzetállami keretek között ment végbe) egy újfajta társadalmi kizárási eljárást teremtett meg, nevezetesen a *címzetes nemzetiség/etnikum privilegizálását* hozta magával. Kulcsfontosságúvá vált, hogy (etnikai értelemben) „ki birtokolja az államot”. Bár a nemzetállami intézményrendszer által teremtett hatalmi aszimmetriáknak messzemenő következményei vannak, a kérdést a modern társadalomelmélet nem kezelte a helyén. Ezért az etnikai

⁵⁵ Gyurgyík – Kiss: *Párhuzamok*, 2010; Kiss: *Adminisztratív*, 2010; Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói, *Regio*, 2014/2. 187–245. A következő két alfejezet ezeken a tanulmányokon alapul, miközben az ezt követő (munkaerő-piaci helyzetre vonatkozó) fejezet eddig nem közölt vizsgálati eredmény.

egyenlőtlenségek kérdése – mondja Wimmer – a *mainstream* társadalomtudományos gondolkodás egyik vakfoltja.⁵⁶

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen aszimmetrikus hatalmi berendezkedés következményeit ne elemezték volna akár az Erdélyre vonatkozó vizsgálatok is. A történeti munkák közül Irina Livezeanu kötete emelhető ki, amely a két világháború közötti román nemzetépítést vizsgálta, és rámutatott arra, hogy a románok számára igen kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása a nemzetiesítő politikák egyik legfontosabb célja volt. A múlt rendszer vonatkozásában szintén igen széles körű irodalom vizsgálja a nacionalista ideológia szerepét.⁵⁷ A konkrét társadalomtörténeti folyamatok tekintetében a falu-város irányú vándorlás erőteljes etnikai szelektivitása érdemel figyelmet, ami a városi etnikai térszerkezet megváltozásához vezetett, és amely az 1989 utáni folyamatokat is meghatározta.⁵⁸ Magunk a nemzetállami intézményrendszer által kitermelt aszimmetriákat a rendszerváltást követő társadalmi makrofolyamatok viszonylatában is meghatározónak tartjuk. Ebben a tekintetben részlegesen egyezik az álláspontunk a Rogers Brubakerével. Ő szintén arra hívja fel a figyelmünket, hogy Erdélyben 1989 után is folytatódott a nemzetiesítés folyamata, azonban némileg félrevezető és kétértelmű módon a „nacionalizmus nélküli nemzetiesítés” kifejezést használja.⁵⁹ Véleményünk szerint a „nacionalizmus nélküli” jelzős szerkezet nyugodtan elhagyható, hisz – ahogy arra a következő, a politikai folyamatokat bemutató fejezet rámutat – az 1989 utáni Romániában a többséget privilegizáló intézményes és politikai berendezkedés meglehetősen explicit, még ha a legtöbb román számára magától értetődő, illetve kevésbé reflektált is.⁶⁰ Ahogy már érintettük, a hatalmi aszimmetriák egyik fontos következménye az asszimilációs folyamat, de a társadalmi rétegződési rendszer, illetve annak változása szintén ennek a nyomát viseli magán.

⁵⁶ Wimmer tételét a társadalmi rétegződés klasszikus irodalmának akár csak felületes szemrevételezése is igazolja. Teljesen egyértelmű például, hogy a területet sokáig uraló marxista és strukturális funkcionista paradigmák messze alulreprezentálták az etnicitás szerepét. Mára azonban ez jelentős mértékben megváltozott. Fenton és Bradley, 2002 már több mint egy évtizede (abban az évben, amikor Wimmer munkája megjelent) leírták, hogy a korábbi osztályszempontú vizsgálatok háttérbe szorultak, és jóval nagyobb hangsúlyt kap az etnicitás a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatában. Ez bizonyos értelemben Kelet-Európában is igaz, ahol elsősorban a romák és nem romák közötti egyenlőtlenség kap kiemelt figyelmet.

⁵⁷ Verdery, 1991 – a román nemzetépítéssel szemben Livezeanuéhoz hasonlóan igen empatikus – munkáját érdemes ebből az irodalomból kiemelni.

⁵⁸ Ahogy érintettük, László – Novák, 2012. 15–16. levéltári bizonyítékokkal támasztották alá, hogy Marosvásárhely esetében létezett egy tudatos, az etnikai arányok megváltoztatását célzó politika.

⁵⁹ Rogers Brubaker, 2009.

⁶⁰ Az úgynevezett hétköznapi vagy banális nacionalizmus szerepéről lásd Billig, 1995.

2.2.1. Történeti kitekintő

Történeti szempontból meghatározó, hogy a magyarok a trianoni békeszerződést megelőzően domináns helyzetben voltak az erdélyi etnikai rétegződési rendszeren belül.⁶¹ Ez természetesen szintén a történeti folyamatok, illetve a korábban az ő pozíciójukat erősítő hatalmi aszimmetriák következménye. Az első lényeges szempont, hogy a nemességen belül és (ehhez kapcsolódóan) a rendi társadalom közigazgatásában és közéletében a magyarok dominanciája hagyományosan adott volt. A következő szempont, hogy a modernizáció kezdetei a magyar nemzetállami keretek megteremtésével párhuzamosan zajlottak – s ezzel összefüggésben a kapitalista gazdaság szerkezet kialakulása is magyar nemzetállami keretben történt meg. Így a társadalom modernizálódó szegmenseiben (városközpontok, ipari termelés, elemi szinten túli oktatás) a magyarnyelvűség vált meghatározóvá. A magyar pozíciókat erősítették az asszimilációs folyamatok is, amelyek (elsősorban a fent említett társadalmi szegmenseken keresztül) nagy számú zsidót, németet és örményt nyelvükben, kultúrájukban magyarrá tettek, mint ahogy kisebb számban a mobilabb román rétegekhez tartozókat is. Így 1910-ben (amikor a teljes népességen belüli arányuk csak egyharmados volt) a magyar anyanyelvűek adták a városi lakosság 64,6 százalékát, miközben a németek aránya 19,3, a románoké pedig csak 15,3 százalékos volt. Ez egyben azt jelenti, hogy a magyarok 26, a németek 20, míg a románok csupán 4 százaléka volt város lakó. Lényeges ugyanakkor, hogy a Székelyföldön a városiak aránya csak 7 százalékos volt. Vagyis miközben a Székelyföldön kívüli városokban a magyarok alkottak többséget, a legnagyobb magyar tömbterület rurális periféria maradt. Az eltérő urbanizáltság a foglalkozásszerkezetre is rányomta a bélyegét: miközben a románok 85 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, döntően önellátó paraszti gazdaságokban, addig az iparban és a szolgáltatásokban a magyarok és a németek igen erőteljesen felül voltak reprezentálva.⁶²

A két világháború közt a román nemzetépítő politika fő fókuszát a partiumi határ menti sáv, az oktatási rendszer, illetve a városi társadalmak képezték.⁶³ A nemzetiesítés célja nem csupán a román etnikum demográfiai térnyerésének az elősegítése volt, hanem az, hogy a románok számára igen kedvezőtlen

⁶¹ Ebben a tekintetben induló helyzetük a finnországi svédekével, az írországi protestánsokével vagy a posztuszovjet utódállamokba került oroszokével analóg.

⁶² 1910-ben a történeti Erdély területén az iparban dolgozók aránya a magyaroknál 21, a németeknél 23,4 százalék volt a románok 7,6 százalékával szemben. A tercier szektorban ezek az arányok 14,9, 14, illetve 3,5 százalék.

⁶³ Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca–London, Cornell University Press, 1995.

etnikai rétegződési rendszer megváltozzon. Amikor a románság – Per Ronnäs szavaival élve – egyfajta rurális *underclasst* (a kapitalista társadalom alatti réteget) alkotott, a városok, illetve a középosztály a román adminisztráció és a nemzetiesítő elit szemében idegen enklávéként tűntek fel.⁶⁴ Érintettük már, hogy a Partiumban – szemben a székelyföldi tömbterülettel – telepese falvak létrehozására is sor került, emellett pedig a városokba való román beáramlás is erőteljesebb volt. A városi társadalmi terekben Erdély más részein is érzékelhető volt az elmozdulás. 1910-ben a román anyanyelvűek aránya 15 százalékos volt, 1930-ban már 35. A városi népességen belül a magyar anyanyelvűek 1910-es 64,6 százalékos arányával szemben a magyar nemzetiségűek 1930-ban 37,9 százalékosra csökkentek. (A magyar anyanyelvűek aránya ennél lényegesen magasabb, 45 százalékos volt.) Az oktatási rendszer szintén kulcskérdésként jelent meg a román nemzetépítési törekvésekben. Lényeges, hogy miközben az írni-olvasni tudás tekintetében a két világháború között nem következett be érdemi átrendeződés, a felsőoktatás átalakítása látványos eredményeket hozott. A két világháború között jelentős felsőoktatási expanzió zajlott le, miközben a magyar diákok gyakorlatilag kiszorultak a felsőoktatásból.⁶⁵ Problémát jelentett ugyanakkor, hogy az ország gazdasági és társadalmi modernizációja nem haladt olyan ütemben, hogy a friss diplomások számára munkát tudjon biztosítani. Így a fiatal végzősök elsősorban az állami szférában igyekeztek elhelyezkedni.⁶⁶

A magyarok társadalmi pozícióit meghatározó társadalmi folyamatok vonatkozásában két dolgot szükséges kiemelni. Az első, hogy – miközben az etnikai rétegződési rendszer alakulását a nemzetállami berendezkedés már kialakulásától fogva meghatározza – különbséget kell tennünk a 19. és a 20. századi (nemzet)állam között. A döntő eltérés, hogy az előbbinek összehasonlíthatatlanul kisebb a társadalmi penetrációja. A 19. században, illetve a 20. század első felében még hiányoztak azok az intézményes struktúrák, amelyek a népesség nagy többségét kitevő falusi lakosság életfeltételeit radikálisan átszabták volna. Ez egyben azt is jelenti, hogy az államnak csak kis (legalábbis a későbbinél jóval kisebb) befolyása volt a falvak etnikai viszonyainak az alakulására (is). Ezt mutatja, hogy 1880-ban a románok csupán 8 százaléka beszélt az állam nyelvét, és ez az arány csak igen lassan emelkedett. Ráadásul a két világháború közötti román állam is 19. századi állam maradt, vagyis nem sikerült olyan intézményes struktúrákat kiépítenie, amelyekkel a falvak életét átalakíthatta volna. Ezt bizonyítja, hogy sem az analfabetizmust nem sikerült

⁶⁴ Per Ronnäs: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*, Stockholm, The Economic Research Institute, 1984.

⁶⁵ Arányuk az 1928/1929-es tanévben volt a legmagasabb: 2,1 százalék.

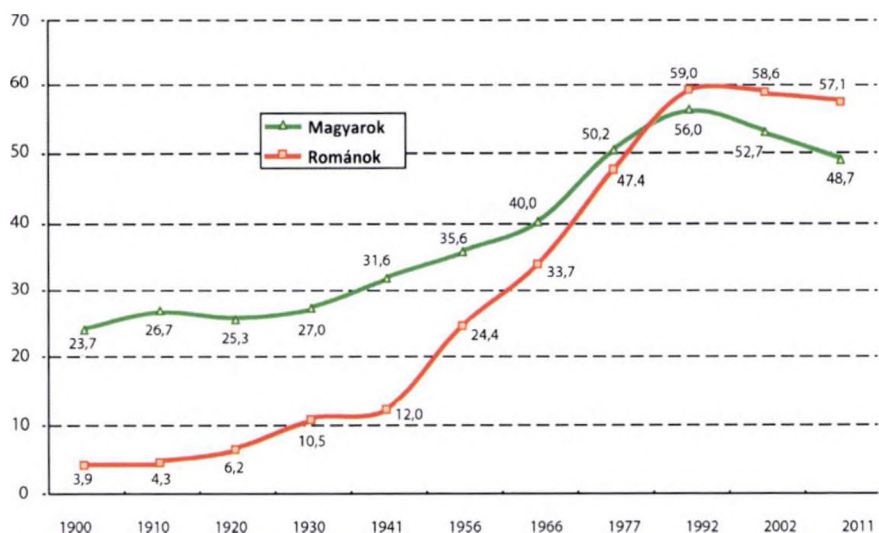
⁶⁶ Livezeanu: *Cultural*, 211–245.

felszámolni, sem a modern halálozási arányszámmutatókat nem sikerült elérni.⁶⁷ A következő szempont, hogy a román nemzetiesítés a két világháború között nem csupán a falvakon maradt korlátozott, hanem a városokban sem volt átütő erejű. Első számú eszköze a túlméretezett állami-bürokratikus szektor maradt, így a korszakban sajátos kettős szerkezet alakult ki. Egyfelől létrejött egy román városi középosztály, amelyen belül az értelmiség, illetve a tisztviselő réteg volt erősen felülreprezentálva, és amely egzisztenciálisan nagymértékben az állami szférához kötődött. A gazdaságon, illetve a magánszférán belül azonban megmaradt a kisebbségek (magyarok, németek, magyar nyelvű zsidók) dominanciája. Összességében a két világháború közötti erdélyi városokban a magyarság (illetve Dél-Erdélyben a németek) nem vált szociológiai értelemben is kisebbséggé, hisz a gazdasági szférát továbbra is dominálta, illetve sok esetben mintaadó társadalmi réteggént jelent meg.

A szocialista modernizáció azonban már döntő változásokat hozott magával. Ezek a változások ágyaztak meg a mai etnikai rétegződési rendszernek, mégpedig egyrészt az urbanizációs folyamatokon, másrészt az oktatási rendszeren, harmadrészt pedig a területi egyenlőtlenségek alakulásán keresztül.

Az urbanizáció vonatkozásában lényeges, hogy a korszakban – miután a rendszer a mezőgazdaságból elvont forrásokat ruházta be az iparba – a falu- város különbségek nem csökkentek, hanem nőttek. Ez volt a legfontosabb oka annak, hogy a kollektivizálást követően falusiak tömegei indultak a városokba dolgozni. Ebben az urbanizációs folyamatban pedig a románok nagyobb arányban voltak képviselve a magyaroknál, miközben a városok magyar lakossága a nyolcvanas évektől a fokozódó elvándorlás miatt is megcsappant. Ez a döntő előzménye annak, hogy a korábban urbánus kisebbségként számon tartott magyar népességen belül ma a városlakók aránya alatta marad a románokra jellemző értéknek. A rendszerváltást követően egyenesen növekedett azok aránya, akik falusi térségekben élnek, ami nyilván a magyarok rétegződési pozícióit is negatívan érintette.

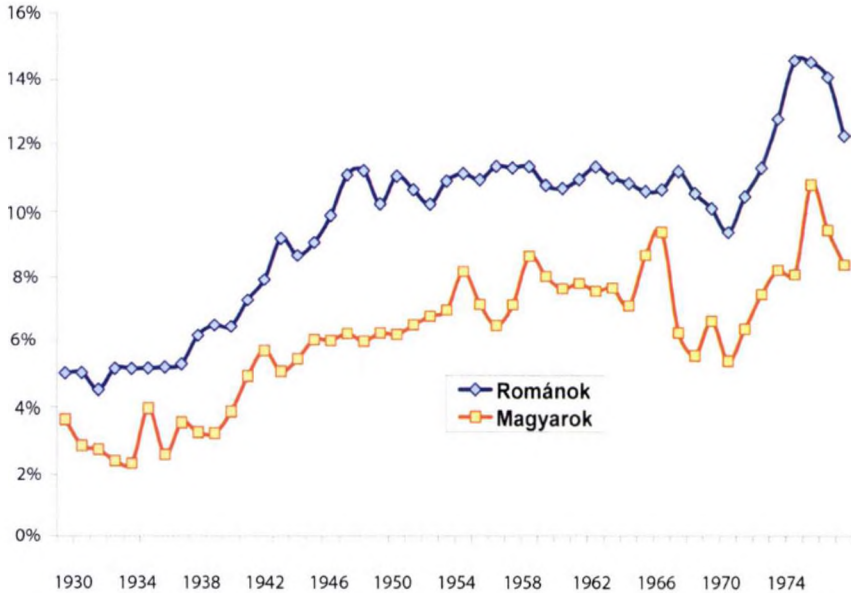
⁶⁷ Ez a probléma állt a korabeli népesedéspolitikában legbefolyásosabb csoportok, a bukaresti iskola szociológusai (Dimitrie Gusti, Henry H. Stahl, Anton Golopenția stb.), illetve az eugenetika iránt érdeklődő orvosok (Iuliu Moldovan, Petre Râmneamțu stb.) elképzeléseinek a homlokterében is. Lásd erről Maria Bucur: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2002.

4. ábra. A városlakók aránya a román és a magyar nemzetiségűek között Erdélyben⁶⁸

A második kulcsfontosságú változás az *oktatási rendszer* további felértékelődése. Itt kiemelt jelentősége van annak, hogy az országban a felsőoktatás bővülése nemzetközi viszonylatban igen lassan haladt. Mi több, a nyolcvanas években az egyetemi helyek száma stagnált, miközben az érintett generációk létszáma nagymértékben növekedett. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy a magyarok folyamatosan alul voltak reprezentálva az egyetemista népességben belül és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. Miután az érettségizettek között ez az alulreprezentáltság nem tapasztalható, megállapíthatjuk, hogy a magyarok felvételi esélyei rosszabbak voltak a többségiekénél. Az alábbi ábra a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát mutatja születési évjáratonként a 2002-es népszámlálási adatok alapján.

⁶⁸ Forrás: magyar, illetve román népszámlálási adatok.

5. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a román és a magyar népességen belül 2002-ben születési évjáratonként Romániában⁶⁹

Végül lényeges, hogy a jelenlegi regionális gazdasági egyenlőtlenségek is közvetlen kapcsolatban vannak a múlt rendszer fejlesztési politikájával. A kommunista modernizáció első periódusában, az ötvenes–hatvanas években az iparfejlesztés a hagyományos ipari vidékekre (Brassó, Dél-Erdély, Temesvár) koncentrált,⁷⁰ illetve a közigazgatási beosztásnak megfelelően a tartományi központokat részesítette előnyben.⁷¹ A Székelyföld (Hargita és Kovászna megye), illetve a Partium (Szatmár, Szilágy) fejlesztésére csupán az 1968-as megyésítést követően került sor. Ezzel együtt azonban a ma többségében vagy nagy arányban magyar székelyföldi és partiumi területek gazdaságilag periférikusak maradtak. Részből a fejlesztési politika eredménye, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár–Arad–Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó félkör tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak, míg az ezen a félkörön kívül eső területek: Bihar északi része, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód,

⁶⁹ Forrás: IPUMSI, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája.

⁷⁰ Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája, in Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*, Budapest, Atlantisz–Medvetánc, 1990, 159–181.

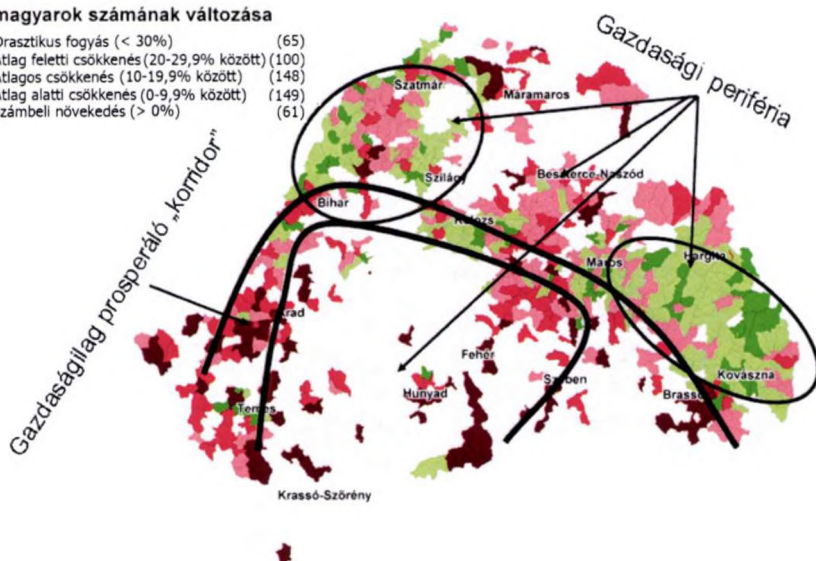
⁷¹ Ronnäs: *Urbanization*, 1984, 61–64.

illetve a Székelyföld leszakadó régiókból álló gyűrűt képez. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából döntő jelentőségű, hogy míg a leszakadó régiókban a magyarok aránya az utóbbi évtizedekben nem csökkent, addig a prosperáló urbánus településszávban látványos demográfiai eróziós folyamatok játszódtak le. A magyar népesség demográfiai kilátásai hasonló regionális különbségeket mutatnak.⁷²

6. ábra. A magyar népesség számának változása Erdélyben 2002 és 2011 között⁷³

A magyarok számának változása

Drasztikus fogyás (< 30%)	(65)
Átlag feletti csökkenés (20-29,9% között)	(100)
Átlagos csökkenés (10-19,9% között)	(148)
Átlag alatti csökkenés (0-9,9% között)	(149)
Számbeli növekedés (> 0%)	(61)

⁷² Erről bővebben Csata – Kiss, 2007.

⁷³ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal, népszámlálási adatok.

8. táblázat. A magyarok számának és arányának alakulása Erdély 30 városában 1977 és 2011 között⁷⁴

	1977		1992		2002		2011		Változás 1977–2011
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Kolozsvár	86215	32,8	74871	22,8	60287	19,0	49565	16,4	–42,5
Marosvásárhely	82200	63,2	84493	51,4	70108	46,7	57532	45,2	–30,0
Nagyvárad	75125	44,1	74225	33,3	56985	27,6	45305	24,9	–39,7
Szatmárnémeti	48861	47,2	54013	40,9	45298	39,3	35441	37,9	–27,5
Temesvár	36724	13,6	31785	9,5	24287	7,6	15564	5,4	–57,6
Brassó	34879	13,6	31546	9,7	23176	8,1	16551	6,9	–52,5
Arad	34728	20,3	29828	15,7	22492	13,0	15396	10,5	–55,7
Sepsiszentgyörgy	33975	83,3	51073	74,7	46113	74,9	41233	76,9	21,4
Székelyudvarhely	27688	96,3	38937	97,4	35357	95,7	31665	95,8	14,4
Csikszereda	25822	83,5	38359	83,0	34359	81,8	30607	81,5	18,5
Nagybánya	25591	25,3	25944	17,4	20466	14,8	12750	11,3	–50,2
Gyergyószentmiklós	15682	88,4	18946	88,4	17524	87,5	15388	87,9	–1,9
Kézdivásárhely	15041	92,1	20998	91,6	18633	90,9	16292	91,1	8,3
Nagyszalonta	13612	68,9	12622	61,1	10335	57,2	9868	58,3	–27,5
Szászrégen	12287	41,1	12471	31,8	10396	28,8	8252	26,3	–32,8
Nagykároly	10495	43,6	13831	52,4	12596	54,3	10950	54,8	4,3
Székelyhíd	10435	77,1	10053	84,1	9010	77,2	8592	77,5	–17,7
Bukarest	10033	0,5	8301	0,4	5834	0,3	3359	0,2	–66,5
Négyfalu	9790	32,0	8231	27,2	7164	23,9	6210	23,1	–36,6
Zilah	9665	30,3	13637	19,9	11016	17,5	8662	16,5	–10,4
Medgyes	9172	14,1	8683	13,5	6530	11,8	4548	10,5	–50,4
Érmihályfalva	9109	82,1	8931	85,0	8757	84,8	7971	82,5	–12,5
Barót	8805	95,3	10094	96,2	9271	95,9	8129	95,9	–7,7
Máramarossziget	8465	22,2	8133	18,4	6513	15,8	4417	12,8	–47,8
Szováta	8394	92,3	9401	89,5	8931	89,4	9104	89,5	8,5
Margitta	7803	53,5	8809	46,2	7468	43,2	6349	42,0	–18,6
Torda	7718	14,0	7114	11,6	5618	10,1	3905	9,0	–49,4
Déva	7598	12,6	7331	9,3	5975	8,6	4409	7,8	–42,0
Dés	7411	22,9	6826	16,6	5433	14,1	3781	12,0	–49,0
Székelykeresztúr	7341	95,4	10729	95,2	9856	95,0	8923	95,0	21,6

⁷⁴ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal.

2.2.2. *A magyarok társadalmi pozíciói survey vizsgálatok alapján: iskolázottság, jövedelmi egyenlőtlenségek*

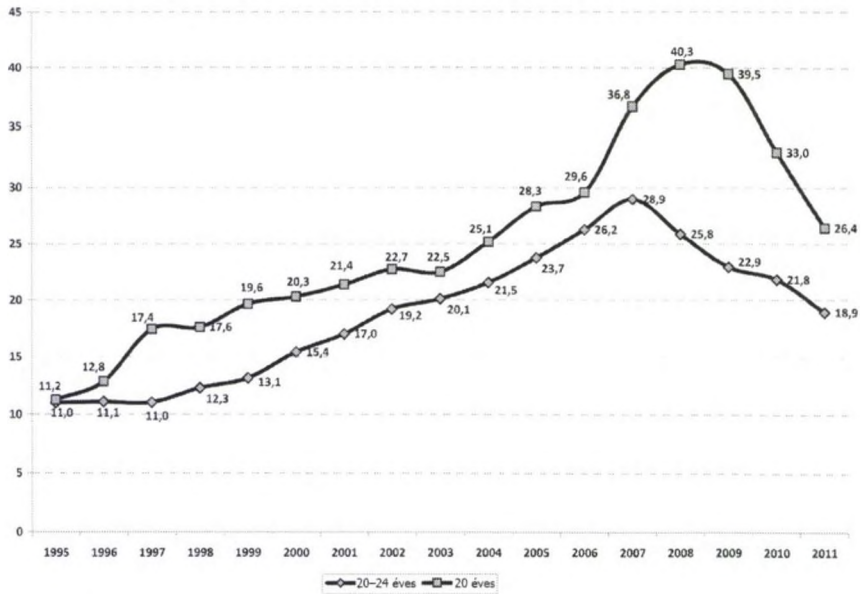
A következőkben röviden összefoglaljuk az iskolai végzettségben és a család átlagjövedelmében megmutatkozó egyenlőtlenségeket, a Kulturális Kutató és Tanácsadó Központ (CCCDC) és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (NKI) együttműködésében megvalósult vizsgálat alapján.⁷⁵ Az adatfelvételre 2011 januárjában került sor, és 4700 főre (köztük 1200 magyarra) terjedt ki.

A felsőfokú végzettség megszerzésének esélye

Az iskolázottság tekintetében lényeges, hogy az ezredfordulót követően jelentős oktatási expanzió zajlott le. A rendszerváltáskor az egyetemisták aránya nemzetközi összehasonlításban igen alacsonynak számított, és a növekedés a kilencvenes években sem volt látványos. 1995 és 2003 között megduplázódott, 11,4 százalékról 22,7 százalékra növekedett az egyetemistáknak a 20 éves korosztályon belüli aránya. A növekedés azonban ezt követően gyorsult fel igazán. 2007-ben már a 20 évesek több mint 40 százaléka tartozott az egyetemista népességhez. Ezt követően gyors csökkenés következett, így 2011-ben az egyetemisták aránya csupán 26,4 százalékos volt. A csökkenés okai többértékűek. Egyrészt nagymértékben szigorodott az érettségi, így az érintett évfázatokhoz tartozók közül jóval kevesebben vághattak neki az egyetemi felvételinek. Másrészt a gazdasági válság sok család számára tette kérdésessé a gyermekek egyetemi tanulmányainak finanszírozhatóságát. Harmadrészt az egyetemi kínálat is szűkülni kezdett.

A magyarok esetében nem tudunk hasonló idősort felrajzolni, azonban meg tudjuk vizsgálni, hogy a 2011-es adatfelvétel időpontjában milyenek voltak az iskolai végzettség etnikumok szerinti eltérései. Az alábbi táblázat az alapmegoszlásokat szemlélteti. Látható, hogy a magyarok egyértelműen alulreprezentáltak a felsőfokú végzettségűek körében, akár a romániai átlaggal, akár az összehasonlítás szempontjából relevánsabb erdélyi románokkal vetjük össze őket.

⁷⁵ Lásd bővebben Kiss: Etnikai, 2014.

9. ábra. Az egyetemisták aránya a 20, illetve 20–24 éves népességben belül Romániában⁷⁶10. táblázat. Az iskolai végzettség szerinti megoszlás (15 év fölöttiek, %-ban)⁷⁷

	Erdélyi magyarok (N=1187)	Erdélyi románok (N=799)	Bukarest (N=362)	Románia (N=3460)
Kevesebb mint nyolc osztály	8,8	7,1	5,5	10,5
Nyolc osztály	27,9	23,6	14,2	23,0
Szakiskola, líceum első fele	24,4	23,0	16,5	21,9
Líceum, érettségi/posztliceális	27,1	27,6	29,2	27,2
Felsőfokú	11,5	18,7	34,1	16,7

Kimutatható, hogy Romániában a veleszületett tulajdonságok nagymértékben meghatározzák azt, hogy kinek lesz egyetemi diplomája és kinek nem.

⁷⁶ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal – Tempo-online.

⁷⁷ Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele.

11. táblázat. A felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyét befolyásoló veleszületett kategóriatagságok Romániában (24 évesnél idősebb népesség)⁷⁸

Magyarázó változó	Értékek	Egyetemet végzett, Románia (%)	Egyetemet végzett, magyarok (%)
Születési hely (régión)	Erdély	16,7	11,5
	Havasalföld, Dobrudzsa	15,1	
	Moldva	17,5	
	Bukarest	36,1	
Születési hely (településtípus)	Falu	10,4	7,2
	Város	31,3	18,6
Etnikum	Román	18,2	
	Magyar	11,5	
	Egyéb	5,5	
Apa iskolázottsága	Nincs 8 általános	2,7	1,3
	8 általános	9,3	5,5
	Középiskola	36,7	23,2
	Egyetem	82,2	80,0
Nem	Férfi	17,8	13,7
	Nő	17,1	9,8
Születési kohorsz	1949 előtt (62+)	6,1	3,8
	1950–1959 (52–61)	7,1	3,8
	1960–1966 (45–51)	11,9	8,3
	1967–1973 (38–44)	20,4	13,3
	1974–1980 (31–37)	29,9	20,5
	1981–1986 (24–30)	42,4	37,5

Az első meghatározó háttérváltozó a születési hely. A bukaresti születésűek 36 százaléka végzett egyetemet a vidékiek 15,1–17,5 százalékos arányával szemben. A magyarok diplomaszerzési esélyei azonban a vidéki átlaghoz viszonyítva is elmaradtak.

Értelemszerűen az sem mindegy ugyanis, hogy valaki városon vagy falun látta-e meg a napvilágot. Míg a falun születettek 10, addig a városiak 31 százaléka végzett egyetemet. A magyarok esetében a különbség ennél kisebb (7,2 a 18,6

⁷⁸ Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele.

százalékhoz), ami egyben azt is jelenti, hogy az etnikai esélyegyenlőtlenségek városon erősebbek, mint falun.

A bevont változók közül az apa iskolai végzettsége bizonyult a legnagyobb hatásúnak. Jól látszik, hogy míg az egyetemet végzettek gyermekei 82,2, addig a nyolc osztállyal nem rendelkezőkéi csupán 2,7 százalékban végeztek egyetemet. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a magyar egyetemisták között a románoknál alacsonyabb arányt képviselnek azok, akiknek az apjuk is egyetemet végzett. Ez az eredmény logikus következménye a meglévő etnikai egyenlőtlenségeknek, ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az alsó rétegekből származó magyaroknak nagyobb esélyük lenne az oktatási mobilitásra, mint a hasonló háttérű románoknak. Ellenkezőleg, az esélyek etnikai különbségei esetükben a legnagyobbak. Míg az egyetemet végzett magyar és román szülők gyermekei majdhogynem ugyanolyan eséllyel szereztek diplomát, addig azok esetében, akiknek az apjuk kevésbé volt iskolázott, az etnicitás (magyar származás) komoly többlethátrányként jelenik meg. Így a nyolc osztályt nem végzett magyar apák gyermekeinek csupán 1,3, a nyolc osztályt végzettekéinek 5,5 és a középiskolát végzettekéinek 23,2 százaléka szerzett diplomát (szemben az országos 2,7; 9,3; illetve 36,7 százalékos aránnyal).

Nemi vonatkozásban érdekes összefüggés körvonalazódik. Összességében Romániában a férfiak 17,8, a nők 17,1 százaléka végzett egyetemet. Ugyanakkor a különböző kohorszokban a nemi esélyegyenlőtlenségek aránya ellenkező irányú. A 2002-es népszámlálási adatok szerint az 1967 óta született kohorszok esetében a nők már nagyobb arányban végeznek egyetemet, mint a férfiak, a nők össznépelességen belüli alacsonyabb iskolázottsága pedig pusztán magasabb várható élettartamuknak tudható be.⁷⁹ A magyarok esetében ez a váltás szintén lejátszódott, azonban vontatottabban és kisebb mértékben. A népszámlálási adatok szerint esetükben az 1970-es az első nemzedék, ahol a nők között magasabb az egyetemet végzettek aránya, de még ezt követően is vannak kohorszok, ahol a (nő/férfi) viszony megfordul, és a különbségek is jóval kisebbek. Ez egyben azt jelenti, hogy az etnikum a lányok/nők esetében jelent fokozott hátrányt a diplomaszerezésben.

Az egyes születési kohorszok diplomaszerezési esélyeit nagyban befolyásolják az intézményes keretfeltételek. Ebből a szempontból kiemelt jelentősége van annak, hogy 1989 előtt az egyetemi oktatás csak kismértékben bővült. Ezt súlyosbította, hogy a rendszer népesedéspolitikájával összefüggésben 1967 után az addigiaknál nagyobb létszámú kohorszokkal számolhatunk. Ezzel függ össze, hogy az 1949 előtt születettekhez képest a regressziós modell tanúsága

⁷⁹ Vagyis hogy nagyszámú iskolázatlan idős asszony van életben.

szerint csak az 1973–1980 között, illetve az 1981 után születettek esetében van szignifikáns esélynövekedés. Magyar–román vonatkozásban az évfolyamok szerinti elemzés alapján kimutatható, hogy a felsőoktatásnak az utóbbi évtizedben lezajlott bővülése valóban közelítette az esélyeket. Az 1981 és 1986 között született magyarok 37,5 százaléka végzett egyetemet az országos 42,4 százalékkal szemben, ami jóval kisebb különbség, mint ami a korábbi kohorszok esetében tapasztalható.

Lényeges ugyanakkor, hogy a magyarok hátránya az összes alcsoponton belül megmutatkozik, vagyis arról van szó, hogy a magyar nemzetiséghez való tartozás az elmúlt évtizedekben egyértelműen csökkentette a diplomaszerzés esélyét.

Jövedelmi egyenlőtlenségek

A jövedelmi egyenlőtlenségeket a család egy főre jutó ekvivalens (nettó) jövedelmén keresztül vizsgálhatjuk.⁸⁰ Ennek értékét tartalmazza az alábbi táblázat.

12. táblázat. Az egy főre eső ekvivalens jövedelem nemzetiség szerint (2011. január)⁸¹

	Egy főre jutó ekvivalens (nettó) jövedelem		A teljes mintához viszonyítva (%)
	RON	EURO	
Erdélyi magyarok (N=1182)	718,3	171	92,4
Erdélyi románok (N=893)	834,1	199	107,3
Bukarest (N=339)	1259,5	300	162,0
Románia (N=3362)	777,5	185	100,0

A vizsgálat eredményei alapján Romániában az egy főre eső átlagjövedelem 777,5 RON (185 EURO),⁸² az erdélyi magyarok jövedelme ennél 7,6 százalékkal alacsonyabb, 718,3 RON (171 EURO) volt. Ha az erdélyi románokhoz viszonyítjuk, a különbség még nagyobb: a magyarok átlagjövedelme 14 százalékkal marad el. A következő táblázat a magyarok egy főre eső átlagjövedelmének az országos átlagtól való eltérését mutatja meg a különböző háttérváltozók szerint.

⁸⁰ Ezt a következő képlet adja meg: $Jekv = \text{háztartás nettó jövedelme} / N^{0.73}$, ahol $Jekv$ az egy főre eső ekvivalens nettó jövedelem, az N pedig a háztartástagok száma. Lásd Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*, Budapest, KSH–NKI, 2004. 15.

⁸¹ Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele.

⁸² Ezt a 2010-es egy főre eső (nem ekvivalens!) átlagjövedelemhez tudjuk hasonlítani, ami a Statisztikai Hivatal közlése szerint 795 RON volt.

13. táblázat. Az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem meghatározói (2011. január)

Változó	Értékek	J_{ekv} (RON)		
		Románia	Magyarok	Magy/RO
Életkor	20–29 éves	958	843	88%
	15–19 éves	743	658	89%
	30–59 éves	752	698	93%
	60+	693	704	102%
Nem	Férfi	806	772	96%
	Nő	751	669	89%
Van-e a háztartásban 15 év alatti gyermek	Nincs	828	745	90%
	Van	650	643	99%
Családi állapot	Nőtlen	891	764	86%
	Házass	771	734	95%
	Elvált, özvegy	657	620	94%
Iskolai végzettség	Egyetem	1432	1068	75%
	Nincs 8 általános	446	566	127%
	8 általános	540	596	110%
	Szakiskola	633	638	100%
	Líceum, érettségi	831	820	99%
Gazdasági aktivitás	Dolgozik	1008	838	83%
	Nyugdíjas	680	700	103%
	Háztartásbeli	427	474	111%
	Diák, egyetemista	841	746	89%
	Munkanélküli	546	479	88%
	Egyéb inaktív	725	645	89%
Településméret	Bukarest	1259	x	
	1000 fő alatt	480	539	112%
	1000–3000 fő	561	605	108%
	3–10 000 fő	533	636	119%
	10–30 000 fő	777	805	104%
	30–100 000 fő	888	857	97%
	100 000 +	1116	950	85%

Régió	Dél és Bukarest	890		
	Központi	775	699	90%
	Nyugat	799	705	88%
	Északnyugat	869	748	86%
	Délnyugat	741		
	Délkelet	659		
	Északkelet	641		
Etnikum	Román	785		
	Magyar	725		
	Egyéb	576		

Látható, hogy az életkornak komoly befolyása van az átlagjövedelemre. A legmagasabb értéket (958 RON) a 20–29 év közöttiek esetében mértünk, a legalacsonyabbat pedig a 60 év felettiéknél (693 RON). A magyarok országos átlagtól való lemaradása a fiatalok esetében a legnagyobb, míg az időskorúak között átlagjövedelmük meghaladja az országos értéket.

A nők esetében az átlagjövedelem alacsonyabb, mint a férfiaknál. A különbség nyilván elsősorban az egyedülálló vagy gyermekeiket egyedül nevelő nőknél látszik. A magyarok lemaradása a nők esetében fokozottabb, mint a férfiaknál, ami egyben azt is jelenti, hogy náluk nagyobbak az átlagjövedelem nemi egyenlőtlenségei.

Miután a háztartás egy főre eső jövedelmét vizsgáljuk, logikus, hogy a kiskorú (és nem kereső) gyermekek jelenléte a jövedelmet jelentősen csökkentő tényezőként jelenik meg. A magyarok esetében ugyanakkor a lemaradás nem a gyermekes, hanem a gyermektelen háztartások esetében realizálódik. A legjelentékenyebb hatást (érthető módon) az iskolai végzettség fejt ki. Az egyetemet végzettek átlagjövedelme több mint háromszorosa az elemi iskolával rendelkezőkének. A magyarok vonatkozásában érdekes eredményekre jutunk, ugyanis az alacsonyan képzettek (elemi, általános iskola) több, az egyetemet végzettek jóval kevesebb jövedelemmel bírnak a nekik megfelelő kategória országos átlagához képest. A gazdasági aktivitás szintén jelentős tényező: a foglalkoztatottak értelemszerűen minden más (nem foglalkoztatott) kategóriánál magasabb jövedelemmel rendelkeznek. Ezen belül a legkedvezőtlenebb helyzetben a háztartásbeliek és a munkanélküliek vannak.

A jövedelmek másik fontos meghatározója a településméret. A jövedelmek a település méretével arányosan növekednek, ami alól a 3–10 ezer közötti kisvárosok képeznek kivételt, ahol a jövedelmek alacsonyabbak, mint az 1000 és 3000 lakosú (zömében falusi) településeken. A magyarok jövedelme a 30 ezer

alatti településkategóriákon belül magasabb, az ennél népesebb településeken alacsonyabb az országos átlagnál.

A fejlesztési régiók esetében a déli régiót összevontuk Bukaresttel. Ehhez képest az összes többi fejlesztési régióban, leginkább Moldvában (Délkelet, Északkelet) alacsonyabb az átlagjövedelem. A három, részben magyarul lakta fejlesztési régió az országos átlag fölött áll, azonban a magyarok jövedelme mindhárom régióon belül alacsonyabb az itt élő nem magyarokénál. Ennél is érdekesebbek azonban az egyes etnikumokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségekre vonatkozó eredményeink. Ezt a jövedelmi szegénységen keresztül vizsgálhatjuk. A *jövedelmi szegénység* meghatározásában szintén Kapitány – Spéder alapján azt tekintettük jövedelmi szegénynek, akinek a háztartásában az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem nem haladta meg a teljes népességre mért átlag felét.⁸³ Ez a szegénység relatív mutatója, a jövedelmi szegények aránya pedig ebben az értelemben az egyenlőtlenségek mértékétől függ. A jövedelmi szegénységi küszöb meghatározásában értelemszerűen az országos mintán mért adatokból indultunk ki. Mind Románia, mind az erdélyi magyarok esetében azokat tekintettük jövedelmi szegényeknek, akiknek az országos átlag (777,5 RON) felénél, vagyis 389 RON-nál (95 Euro) kevesebb az egy főre eső ekvivalens jövedelmük. Az országos minta 23,8 százaléka került a jövedelmi szegény kategóriába, szemben az erdélyi magyarok 16,9, az erdélyi románok 15,9 és a bukarestiek 2,8 százalékaival. A romániai 23,8 százalékos arány igen magasnak tekinthető, ha például a magyarországi *Életünk fordulópontjai* vizsgálathoz viszonyítjuk, ahol (ugyanezzel az eljárással) a válaszadók csupán 12,4 százalékát határozták meg jövedelmi szegényként.⁸⁴

14. táblázat. A jövedelmi szegények aránya (%)⁸⁵

Erdélyi magyarok (N=1182)	16,9
Erdélyi románok (N=893)	15,9
Bukarest (N=339)	2,8
Románia (N=3362)	23,8

Láttuk, hogy a bukarestiek jövedelme jelentősen, míg az erdélyi románoké kisebb mértékben felülmúlta az országos átlagot. Miután a jövedelmi szegénységet az országos átlagból kiindulva számítottuk ki, ez magyarázatot ad arra, hogy e két alpopuláció esetében miért alacsonyabb a jövedelmi szegények aránya.

⁸³ Kapitány – Spéder: *Szegénység*, 2004. 15–16.

⁸⁴ Uo. 29.

⁸⁵ Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele.

Az erdélyi magyarok a közepes jövedelemmel rendelkezők között vannak felülreprezentálva: nemcsak a magas, hanem az alacsony jövedelemmel rendelkezők is kisebb arányt képviselnek körükben. Így annak ellenére kevesebb közöttük a jövedelmi szegény, hogy az átlagos jövedelmük elmarad az országostól. Vagyis, a magyar nemzetiség nem jelenik meg *szegénységi kockázatként*.

2.2.3. A magyarok munkaerő-piaci helyzete az Országos Munkaerő Felmérés (LFS) alapján⁸⁶

A magyarok munkaerő-piaci helyzetéről az Országos Munkaerő Felmérés (*Household Labor Force Survey – LFS*) alapján kaphatunk képet, amely Romániában tartalmaz az etnikumra vonatkozó kérdést is. A következőkben a foglalkoztatottság alakulásának, illetve a foglalkoztatottak jövedelmének etnikai különbségeit fogjuk bemutatni. Ki kell emelnünk, hogy a foglalkoztatottak jövedelme nem azonos az egy főre jutó átlagkeresettel, hanem az kimondottan a(z egyéni) bérezés és nem a család rendelkezésére álló pénzösszeg etnikai különbségeit mutatja.

A *foglalkoztatottság* viszonylatában az LFS – a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) meghatározásából indul ki. E szerint foglalkoztatottnak tekinthető az, aki „*az elmúlt héten kereső tevékenységet végzett, akár csak egy órát is*”. Lényeges, hogy ez a definíció a foglalkoztatottságot nem köti sem a teljes munkaidőhöz, sem a formális munkaszerződéshez. Foglalkoztatottnak tekinti mindazokat, akik az *informális munkaerőpiacon* dolgoznak, még akkor is, ha munkavégzésük teljesen alkalmi jellegű. Az adatfelvétel azonban lehetőséget ad arra, hogy a *formális munkaerő-piaci* szereplőket is beazonosítsuk. Az LFS adatbázisból ki lehet szűrni azokat, akik (határozott vagy határozatlan idejű) munkaszerződés alapján dolgoznak. Magunk a határozatlan idejű munkaszerződés megléte alapján különítettük el a formális és informális szereplőket. Szintén az ILO definícióinak megfelelően elkülöníthetjük a *munkanélkülieket* (akik a foglalkoztatottakkal együtt a munkaerő-piaci szempontból *aktív népességet* alkotják), illetve az *inaktívakat*. Az alábbi táblázatok a teljes, illetve a magyar (romániai) népességre összesítik az alapmutatókat, a 2000 és 2012 közötti periódusra.

⁸⁶ Az alfejezet a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet *Etnikai rétegződési rendszer Romániában* kutatási programja keretében készült, az elemzést a Nemzeti Statisztikai Hivatallal kötött szerződés tette lehetővé.

15. táblázat. A munkaerő-piaci részvétel alakulása a teljes romániai népesség körében 2000 és 2012 között az LFS-adatfelvétel alapján, 15–64 éves népesség (%)⁸⁷

	Formális foglalkoztatott*	Informális foglalkoztatott*	Foglalkoztatottsági ráta*	Mezőgazdaságban dolgozik**	Nem mezőgazdaságban dolgozik**	Munkanélküli*	Munkanélküliségi ráta***	Inaktív*
2000	37,8	25,8	63,6	37,8	62,2	5,2	7,6	31,2
2001	37,1	25,8	62,9	34,5	65,5	4,8	7,1	32,3
2002	37,2	20,8	58,0	32,4	67,6	5,7	8,9	36,4
2003	36,9	20,9	57,8	31,7	68,3	4,6	7,4	37,6
2004	37,9	20,0	57,9	28,1	71,9	5,3	8,4	36,8
2005	38,1	19,6	57,7	28,7	71,3	4,7	7,5	37,6
2006	40,0	18,9	58,8	27,2	72,8	4,8	7,6	36,3
2007	40,3	17,9	58,2	25,5	74,5	4,3	6,9	37,5
2008	40,1	18,6	58,7	26,7	73,3	4,0	6,3	37,4
2009	40,9	17,7	58,6	25,7	74,3	4,5	7,2	36,9
2010	39,9	18,9	58,8	26,9	73,1	4,8	7,6	36,4
2011	40,4	18,0	58,5	25,5	74,5	4,9	7,7	36,7
2012	41,0	18,5	59,5	26,1	73,9	4,7	7,3	35,8

Az adatfelvétel tanúsága szerint az utóbbi másfél évtizedben Romániában egyrészt kismértékben növekedett a formális munkaerőpiacon részt vevők aránya, másrészt azonban ennél nagyobb mértékben zsugorodott az informális szektor. Az informális szektor összeszűkülése a kis léptékű mezőgazdasági termelés visszaszorulásával, illetve a mezőgazdasági termelés koncentrálódásával és gépesítésével áll összefüggésben. Ennek következtében egyre kevesebb szükség van a mezőgazdasági szektorban az alkalmi munkavégzésre (napszámosmunkára). Ezt mutatja az is, hogy 2000 és 2012 között a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya szintén jelentős mértékben csökkent (bár európai összehasonlításban ma is igen magas).

⁸⁷ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok.

* Az összes 15–64 év közötti százaléklában.

** A foglalkoztatottak százaléklában.

*** Az aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek) százaléklában.

16. táblázat. A munkaerő-piaci részvétel alakulása a magyar népesség körében 2000 és 2012 között az LFS adatfelvételek alapján, 15–64 éves népesség, éves átlagok (%)⁸⁸

	Formális foglalkoztatott*	Informális foglalkoztatott*	Foglalkoztatottsági ráta*	Mezőgazdaságban dolgozik**	Nem mezőgazdaságban dolgozik**	Munkanélküli*	Munkanélkülségi ráta***	Inaktív*
2000	38,8	20,6	59,5	29,0	71,0	3,6	5,7	36,9
2001	38,1	21,0	59,0	26,8	73,2	3,8	6,1	37,1
2002	38,3	16,8	55,1	23,4	76,6	4,0	6,8	40,9
2003	36,9	16,2	53,0	22,8	77,2	3,1	5,6	43,8
2004	39,2	15,5	54,7	19,9	80,1	4,1	6,9	41,3
2005	40,2	15,1	55,3	20,7	79,3	3,0	5,2	41,7
2006	43,3	14,0	57,3	19,4	80,6	3,7	6,1	39,0
2007	41,9	13,9	55,8	18,7	81,3	3,3	5,5	41,0
2008	43,8	13,5	57,2	18,4	81,6	3,6	6,0	39,1
2009	43,8	13,5	57,3	18,7	81,3	4,3	7,0	38,3
2010	41,8	15,4	57,2	21,4	78,6	5,2	8,4	37,5
2011	44,1	13,6	57,7	18,3	81,7	5,2	8,3	37,0
2012	45,8	13,6	59,5	18,4	81,6	4,2	6,7	36,3

Az LFS megerősíti azt a korábban is (népszámlálási adatokból) ismert⁸⁹ tényt, hogy a magyarok – a fokozott ruralizáció ellenére – alulreprezentáltak a mezőgazdasági szektorban, és ennek következtében az informális munkavállalók között is. Esetükben ráadásul az informális szektorban dolgozók aránya nagyobb ütemben csökkent, miközben gyorsabban emelkedett a formális munkaerő-piaci részvétel.

⁸⁸ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok.

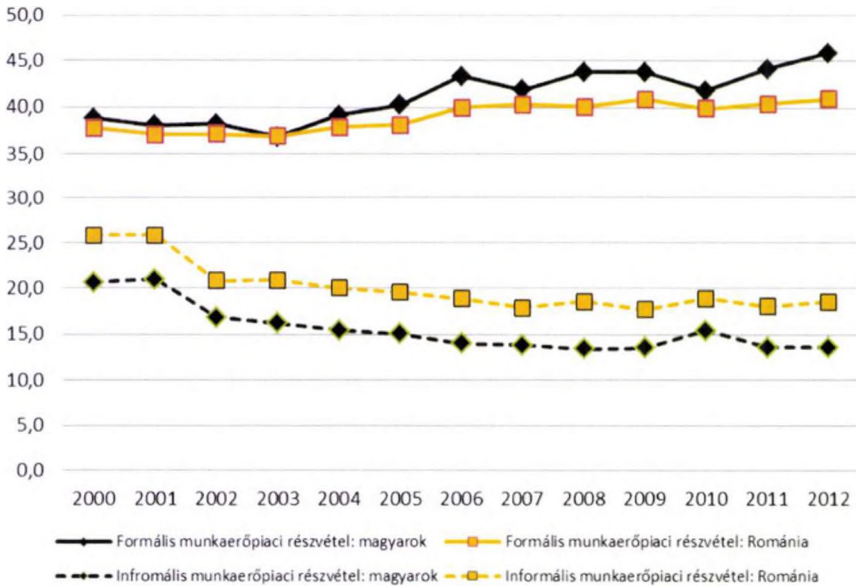
* Az összes 15–64 év közötti százalékaiban.

** A foglalkoztatottak százalékaiban.

*** Az aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek) százalékaiban.

⁸⁹ Kiss: Etnikai, 2014.

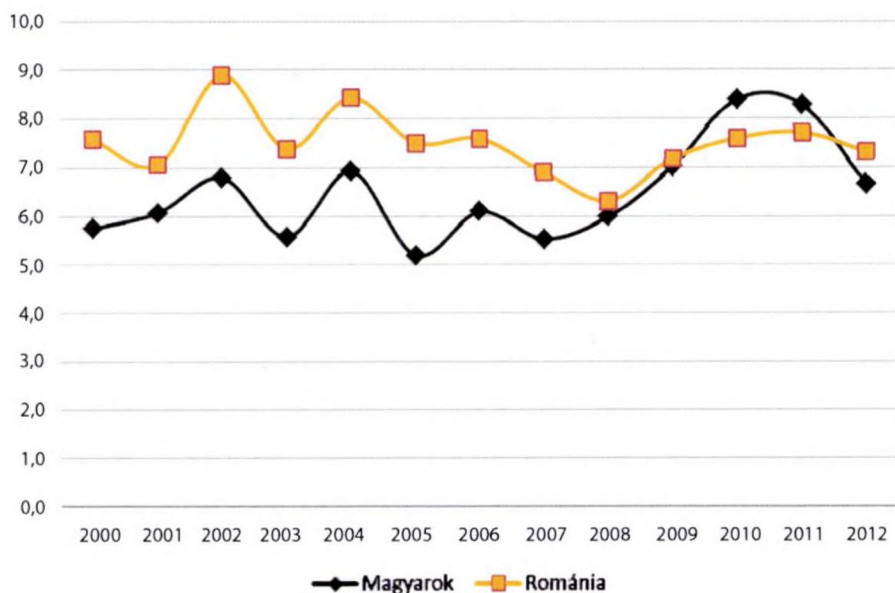
10. ábra. Az informális és formális szektorban dolgozók arányának alakulása Romániában és az erdélyi magyarok között (2000–2012)⁹⁰

Elmondható, hogy miközben országosan (az informális szektor zsugorodása miatt) csökkent a foglalkoztatottsági ráta, a magyarok esetében lényegében stabil maradt, és a 2012-es évben nagyjából megegyezett az országos átlaggal. A munkanélküliségi ráta (a munkanélküliek aktív népességén belüli aránya) 2000 és 2008 között az országos átlag alatt volt, majd a gazdasági válság éveiben az országos átlag fölé emelkedett, 2012-ben azonban már kismértékben ismét az országos átlag alá csökkent.

⁹⁰ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok.

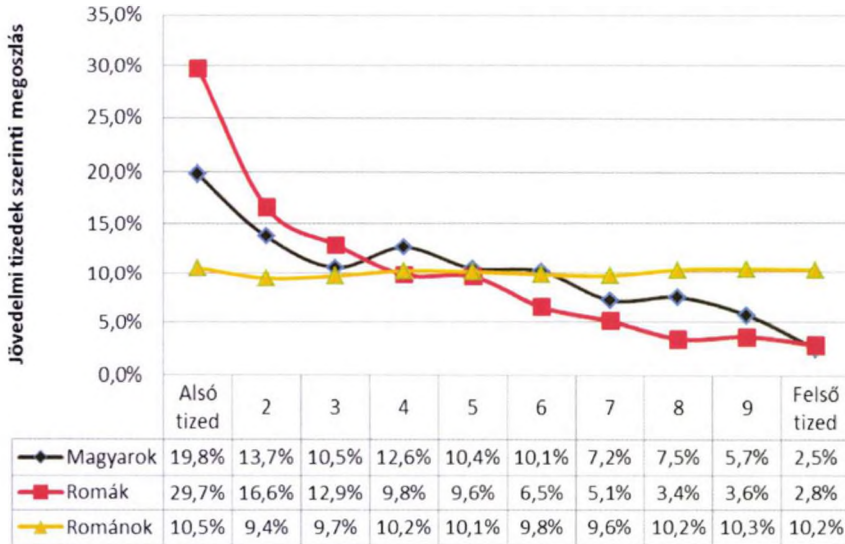
11. ábra. A munkanélküliségi ráta alakulása Romániában és az erdélyi magyarok között (2000–2012)⁹¹

Igen jelentős etnikai különbségek mutatkoznak a formális munkaerő-piaci szereplők bérezését tekintve. Az adatbázisban szereplő változó a formális munkaszerződéssel dolgozók fő állásban megvalósított jövedelmére vonatkozik. Az adatokat sajnos csak standardizált formában (jövedelmi tizedekbe összevonva) kaptuk kézhez. Ennek ellenére jól kimutatható, hogy a kisebbségi kategóriák közül nem csupán a romák, hanem a magyarok keresete is jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Miközben az országos (formális szerződéssel foglalkoztatott) népességet a jövedelmi tizedek tíz, megközelítőleg azonos részre osztják, addig a magyarok a két alsó jövedelmi kategóriában nagymértékben felül-, a négy felső jövedelmi kategóriában pedig nagymértékben alulreprezentáltak.

⁹¹ Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok.

12. ábra. A különböző nemzetiségű foglalkoztatottak jövedelmi kategóriák szerinti megoszlása (2012)⁹²

2.2.4. Etnikai párhuzamosság?

Etnikailag és nem etnikailag integrált társadalmi mezők

A magyarok társadalmi pozícióit tekintve (akár a történeti folyamatokat, akár a különböző, a jelenlegi helyzetre vonatkozó adatokat elemezzük) egyértelmű a folyamatos társadalmi marginalizáció. Ez a marginalizáció pedig nyilvánvalóan nem független attól a társadalmi és politikai berendezkedéstől, aminek lényegi eleme a tituláris nemzetiség privilegizálása. A két világháború között a román állam egyik központi célkitűzése – mint már volt róla szó – a románok számára kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása volt. A magyar és német középosztály által uralt erdélyi városok idegen enklávékként tűntek fel a román elitnek szemében.⁹³ A rétegződési rendszer megváltoztatására egy sor közvetlen állami politika irányult a földreformtól az egyetemi mobilitási csatornák ellenőrzéséig. Hasonló diagnózis állítható fel az államszocialista korszak vonatkozásában, amikor a nagyvárosok etnikai szerkezetének megváltoztatása – az előkerült dokumentumok alapján – explicit állami politika volt. A rend-

⁹² Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok.

⁹³ Livezeanu: *Cultural*, 1998.

szerváltást követő marginalizációs folyamatok esetében a helyzet összetettebb. A későbbi – politikai folyamatokkal foglalkozó – fejezetben próbálunk rámutatni arra, hogy a román kisebbségpolitikai rezsim valójában nagymértékben hozzájárul az aszimmetria újratermelődéséhez.

Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából azonban egy további tényezőnek, nevezetesen a magyar elitek által követett stratégiának is kulcsszerepe van. A magyar elitek ugyanis már a két világháború közötti periódusban is az etnikai párhuzamosság (és nem mondjuk az asszimiláció) programjával válszoltak az új körülményekre, vagyis a román nemzetállami nyomásra, illetve az ebből következő hatalmi aszimmetriákra.

A megosztott társadalmakról szóló irodalomban jól ismert az etnikai (vagy más jellegű) párhuzamosság. A konszociális demokráciáról szóló klasszikus munkáiban Lijphart bevezette a társadalmi pillér fogalmát (a holland *zuil* alapján).⁹⁴ A pillérek tulajdonképpen sűrű intézményes hálókat képeznek, amelyek a csoporttagok számára lehetővé teszik, hogy mindennapi életüket a „sajátjaik” körében éljék, a más oszlopok (vagy a többségi társadalom) létezésének figyelembevétele nélkül. Ez a gondolat a két világháború közti időszak óta jól ismert az erdélyi magyar politikai gondolkodásban.⁹⁵ A magyar elit politikai retorikájában és önreprezentációjában az oszlopok (és az intézményesített etnikai pilléresedés vagy párhuzamosság) a *Kisebbségi Társadalom* fogalmában jelennek meg. Ez egy olyan etnikailag integrált intézményes struktúrát jelent, amely lehetővé teszi a közösség tagjai számára, hogy az életüket egy „magyar világon” belül élhessék (anélkül, hogy túlságosan tekintetbe vennék, hogy ez fizikailag Romániában történik). Ez az intézményes struktúra, illetve a párhuzamos magyar világ meglete központi jelentőséggel bír a magyar közösség etnokulturális reprodukciója szempontjából is.

Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából azonban nem annyira a politikai programokban és nemzeti ideológiában jelen lévő gondolatként, hanem társadalmi valósággként érdekes számunkra az etnikai párhuzamosság. Ilyen szempontból pedig annak van kiemelt jelentősége, hogy a *Kisebbségi Társadalom* (illetve, ha tágabb szakirodalmi referenciarendszerbe kívánjuk elhelyezni: a párhuzamos társadalom) metaforája csak korlátozott mértékben alkalmas az erdélyi magyar közösség tényleges társadalmi szerkezetének a leírására. Míközben egyes vonatkozásokban a jól strukturált és etnikailag integrált intézményes rendszer meglete azt sugallja, hogy az erdélyi magyarok egy különálló

⁹⁴ Arend Lijphart: *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley, University of California Press, 1968, Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.

⁹⁵ Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala, *Erdélyi Múzeum*, 1931/4–6. 170–181.

társadalmi szegmensként vagy oszlopként foghatók fel, más területeken az intézményes struktúrák hiánya és a tény, hogy az intézményes struktúra nem fedi le a teljes közösséget, azt jelzi, hogy az erdélyi magyar közösség korántsem tekinthető önálló társadalmi szegmensnek.

Az első etnikailag integrált mezőt (ahol a mobilitási csatornákat a magyar elitek ellenőrzik) a *vallás* képezi. Romániában az egyházas jellegű vallásosság európai viszonylatban nagyon erős, és az egyház viszonylag fontos szerepet tölt be a társadalom mindennapi életében.⁹⁶ A Kárpát-medence más régióival szemben Erdélyben a vallási és etnikai törésvonalak egymást erősítik. Az erdélyi románok nagy többsége jelenleg ortodox, a másik hagyományos román felekezet pedig a görögkatolikus. A magyarok 94 százaléka valamely történelmi magyar egyháznak a tagja: 46 százalék református, 41 százalék római katolikus, 5 százalék unitárius, 1-1 százalék lutheránus és magyar görögkatolikus. Az említettek (többsé-kevésbé) „magyar nemzeti egyházaknak” tekinthetők, de a neoprotestáns egyházak többsége (a magyar lakosság 2,5 százaléka) szintén külön magyar gyülekezeti szövetségekbe tömörül.⁹⁷

A párhuzamos kisebbségi társadalmat fenntartó második intézményes struktúra a *magyar nyelvű média*. Az erdélyi magyarok médiafogyasztását a magyar nyelv dominanciája jellemzi. Mindazonáltal nem létezik az erdélyi magyar elitek által ellenőrzött egységes médiastruktúra. A televíziózás vonatkozásában úgy tűnik, az erdélyi magyarok egy Magyarország központú „médiatájba” integrálódnak. Az erdélyi magyarok átlagosan napi majdnem 3 órát töltenek a televízió előtt, és szinte két órán keresztül magyarországi (közzszolgálati vagy kereskedelmi) csatornákat néznek. A rádió és a nyomtatott sajtó tekintetében az erdélyi magyar nyelvű sajtóorgánumok dominálnak. Ellenben nem létezik Erdély teljes területén jelen levő rádióadók és újságok, ehelyett a megyei lapok és a helyi rádióadók játszanak főszerepet. Hozzávetőlegesen az erdélyi magyarok egynegyede fogyaszt elsősorban román nyelvű médiatermékeket, de ez a médiafogyasztási minta Dél-Erdély, Máramaros és a Bánság magyar szórványközösségeiben domináns.⁹⁸

⁹⁶ Az erdélyi magyarok 34%-a hetente, 60%-uk legalább havonta egy alkalommal megy el templomba. Gyakorlatilag minden erdélyi magyar meg van keresztelve, és döntő többségük egyházi esküvőt is köt. Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: *Életünk fordulópontjai Erdély – második adatgyűjtési hullám* (2009).

⁹⁷ Ez a helyzet a pünkösdi és a baptista egyházakkal. Az adventistáknál az erdélyi vezetésben erős a magyar dominancia, és általában helyi szinten különülnek el a gyülekezetek. A Jehova Tanúi Egyházban nincsenek etnikailag elkülönülő struktúrák, viszont a magyarok nagyon erősen felülreprezentáltak, a külön gyülekezeti alkalmak tekintetében a vegyes helyi gyülekezetek két nyelven működnek. Forrás: Népszámlálási adatok; www.adventista.ro.

⁹⁸ Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2015.

Az erdélyi magyarok ugyanakkor a *kulturális intézmények* sűrű hálózatával is rendelkeznek, amelyeket elsősorban a román állam vagy a helyi önkormányzatok finanszíroznak. Ez a kulturális infrastruktúra azonban szinte kizárólag az úgynevezett magaskultúra (színház, irodalom stb.) előállítására összpontosít, miközben az erdélyi magyar populáris kultúra termelése összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben intézményesített. Így az erdélyi magyarok elsősorban a magyarországi, másodsorban a román nyelvű populáris kultúra fogyasztói.

További fontos, a magyar közösség különálló társadalmi szerveződését megerősítő intézményes oszlopokat jelentenek a magyar nyelvű oktatási hálózat, a magyar önkormányzatok és a politikai részvétel, ami etnikai pártokon keresztül valósul meg.

Az intézményes etnikai párhuzamosság tökéletlen jellege két szempontból is lényeges. Egyrészt már érintettük, hogy az intézményes komplexitás nélkül nehezen tartható fenn a közösség etnokulturális reprodukciója. Másrészt az intézményes teljesség a fő feltétele annak, hogy az etnikai elit sikeresen tudja kontrollálni a társadalmi mobilitás csatornáit, és az etnikai csoport társadalmilag mobil tagjait a közösségen belül tudja tartani. Horowitz arra mutatott rá, hogy az etnikumközi viszonyok tekintetében alapvető jelentősége van annak, hogy egyértelműen alá-fölé rendelő (*ranked*), vagy nem egyértelműen alá-fölé rendelő (*unranked*) rendszerrel állunk-e szemben. A megkülönböztetésben két tényező szerepét hangsúlyozta. Egyrészt hogy az etnicitás egyben státuszjelző-e, illetve hogy az etnikai elitek mennyire ellenőrzik a mobilitási csatornákat. Összességében kétségtelen, hogy a magyar–román viszony inkább a nem egyértelműen alá-fölé rendelő rendszer ideáltípusához áll közelebb.⁹⁹ Az aszimmetriák fokozódása szempontjából azonban lényeges, hogy a magyar elitek a mobilitási csatornáknak csak egy részét ellenőrzik, miután az erdélyi társadalmi valóság az etnikailag integrált és nem etnikailag integrált társadalmi mezők kettősségében fogható meg. A magyar közösség intézményes párhuzamossága tehát távolról sem teljes: például az egészségügyi ellátás, a szakszervezetek és a szociális ellátás egyáltalán nem etnikai alapon szerveződnek.

Lényeges az is, hogy az erdélyi magyar elit szisztematikusan alábecsüli a gazdasági tevékenység (lehetőségek) etnikai meghatározottságát. Senki sem próbálkozott például – egészen a legutóbbi időkig – egy magyar fogyasztói szegmens kiépítésével. Ennek az utóbbi években a székelyföldi regionális identitás kialakításában volt jelentős szerepe. A Merkúr Üzletlánc és a Góbé termék, a Székelygyümölcs, az Igazi Csíki Sör említhetők mint sikeres kezdeményezések. A székelyföldi politikai elitek részlegesen támogatták ezeket a

⁹⁹ Donald Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, UCLA Press, 2000. 21–22.

kezdemenyezéseket, az RMDSZ országos struktúrái azonban nem mutattak különösebb érdeklődést irántuk.

Összességében a gazdasági ágazat nem tekinthető etnikailag integráltnak. Természetesen vannak Erdélyben magyar vállalkozók, akiknek a hálózatai adott esetben etnikailag tagoltak, és akiknek a partnerei vagy alkalmazottai körében többségben vannak a magyarok. Azonban – amint azt több vizsgálat is kimutatta – Erdélyben az üzletet a gazdasági szereplők csak üzletnek tekintik, és nem „magyar üzletnek”.¹⁰⁰ Ennek a felfogásnak pedig messzemenő következményei vannak a magyar közösség intézményes szerveződésére.

IRODALOM

- Dominique Arel: Language categories: backward or forward looking, in David I. Kertzer – Dominique Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 92–121.
- Michael Billig: *Banal Nationalism*, London, Sage, 1995.
- Rogers Brubaker: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, Harvard University Press, 1992.
- Rogers Brubaker: Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”, *International Migration Review*, 1998/4. 1047–1065.
- Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2002.
- Rogers Brubaker: National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery, in Marzio Barbagli – Harvie Ferguson (eds.): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*, Bologna, Il Mulino, 2009, 201–221.
- Maria Bucur: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2002.
- Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig*, Kolozsvár, Kriterion, 2007.
- Dávid Zoltán: A magyarul beszélők száma? *Magyar Nyelvőr*, 1982/7. 38–50.
- Dávid Zoltán: A mai Kovászna megye népességének alakulása 1910–1969, in *A Magyarországtudató Intézet évkönyve 1989*, Budapest, Magyarországtudató Intézet, 1988. 105–119.

¹⁰⁰ Brubaker et al.: *Nationalist*, 1996.

- Marius Diaconescu: A moldvai katolikusok identitáskrízise a politika és a historiográfiai mítoszok között, in Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005, 9–20.
- Egry Gábor: Nép, nemzet, állam, társadalom: népszolgáló közösségkép és közösségszervezés az erdélyi magyar politikában, 1918–1944, in Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség modelljei a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony, Kalligram, 2014, 48–71.
- Steve Fenton – Harriet Bradley: Introduction, in Uő: (eds.): *Ethnicity and Economy. Race and Class Revisited*, Palgrave, Macmillan, 2002.
- Steve Fenton: *Ethnicity*, Cambridge, Polity, 2003.
- Fjaral Finnäs – Richard O’Leary: Choosing for the children: The affiliation of the children of minority-majority group intermarriages, *European Sociological Review*, 2003/5. 483–499.
- Fleck Gábor – Cosima Rughiniş: *Vino mai aproape. Incluziunea şi excluziunea romilor în societatea românească de azi*, Bucureşti, Human Dynamics, 2008.
- Vasile Gheţău: *Recensământul şi aventură INS cu datele finale*. Cursdeguvernare.ro 07.08.2013 (<http://cursdeguvernare.ro/recensamantul-si-aventura-ins-prin-datele-finale.html>)
- Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*, Budapest, EÖKIK, 2010.
- Gyurgyík László: The demographic trends of the ethnic Hungarian population of Slovakia in light of the 2011 census to the present, *Minority Studies*, 15. 2013. 53–66.
- Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*, Pozsony, Kalligram, 2004.
- Gyurgyík László: Egy csökkenés anatómiája. A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai az 1990-es évektől napjainkig, *Kommentár*, 2012/3. 25–35.
- Hermann Gusztáv: *Nemzet és náció. A székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*, Csíkszereda, Pro-Print, 2003.
- Donald Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, UCLA Press, 2000.
- Horváth István: Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001, in Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kriterion–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 2004, 61–91.
- Horváth István: A romániai magyarok nyilvános nyelvhasználatának mintázatai, in Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2011.

- Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája, in Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet*, Budapest, Atlantisz–Medvetánc, 1990, 159–181.
- Krystof Jaskulawski: Western (civic) versus Eastern (ethnic) Nationalism. The Origins and Critique of the Dichotomy, *Polish Sociological Review*, 2010/3. 289–302.
- Richard Jenkins: *Social Identity*, Abingdon, Routledge, 2008.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*, Budapest, KSH–NKI, 2004.
- David I. Kertzer – Dominique Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*, Kolozsvár, Kriterion–ISPMN, 2010.
- Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*, Budapest, EÖKIK, 2010.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelvföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoporthoz statisztikai vizsgálat a székelvföldi turizmusról*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kvantum Research, 2013.
- Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói, *Regio*, 2014/2. 187–245.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*, Kutatási jelentés. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2015.
- Kiss Ágnes – Toró Tibor: *Integrarea pe piața muncii și mobilizarea politică a romilor. Studiu de caz Huedin. Raport de cercetare*, Cluj, CRDE, 2015.
- Gail Kligman: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1998.
- Kocsis Károly: A magyarság határainkon túl. Erdély, *Élet és Tudomány*, 1989/15. 460–463.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.
- Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origin and Background*, London, Macmillan, 1944.

- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között*, Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–LiliumAurum, 2004.
- Könczei Csongor: *De la Kodoba la Codoba. Despre schimbarea identității etnice secundare într-o familie de muzicanți romi dintr-un sat din Câmpia Transilvaniei*, Cluj, ISPMN, 2009. [Studii de Atelier 25.]
- Will Kymlicka: *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- David D. Laitin: Marginality. A Microperspective, *Rationality and Society* 7. 1995. 31–57.
- László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2012.
- Ronald Lee: Reflections on *Inverse Projection*. Its Origins, Development, Extensions and Relation to Forecast, in Elisabetta Barbi – Salvatore Bertino – Eugenio Sonnino (eds.): *Inverse Projection Techniques. Old and New Approaches*, Berlin, Springer, 2004.
- Arend Lijphart: *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley, University of California Press, 1968.
- Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.
- Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania*, Ithaca–London, Cornell University Press, 1995.
- John McGarry – Brendon O’Leary – Robert Simeon: Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation, in S. Choudhry (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008, 41–88.
- Overview of the Labour Market Situation of Low Educated and Roma Population and Regulations Affecting their Employment*, Messing Vera (ed.): Neujobs, State of the Art Report 2012, No. 19.
- Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*. Doktori disszertáció. Pécs, PTE-BTK, 2011.
- Nyárádi R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2003.
- Papp Z. Attila – Márton János: Peremoktatásról varázstalanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai, *Magyar Kisebbség*, 2014/2. 7–32.
- Tim Reesens – Mark Hooghe: Beyond the civic–ethnic dichotomy: investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries, *Nations and Nationalism*, 2010/4. 579–597.

- Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988, *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia*, Budapest, ELTE, 1988. 187–241.
- Per Ronnås: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*, Stockholm, The Economic Research Institute, 1984.
- Dumitru Sandu: *Comunitățile de Romi din România. O hartă a sărăciei comunitare prin sondajul Proromi*, București, Banca Mondiala, 2005.
- Schöpflin György: Nationalism and Ethnicity in Europe, East and West, in Ch. Kupchan (ed.): *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1995.
- Seres Attila – Egry Gábor: *Magyar levéltári források az 1930-as romániai népszámlálás értelmezéséhez*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2011.
- Stephen Shulmann: Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism, *Comparative Political Studies*, 2002/5. 554–585.
- Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala, *Erdélyi Múzeum*, 1931/4–6. 170–181.
- Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra, in Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 2004. 157–235.
- Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra, *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 64–96.
- Szőke László: Hungarian Perspectives on Emigration and Immigration in the New European Architecture, *International Migration Review*, 1992/2. 305–312.
- Tánczos Vilmos: Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség*, 1997/1–2. 370–390.
- Tánczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön, *Magyar Kisebbség*, 1998/2. 339–362.
- Tánczos Vilmos: A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008/2010-ben, *Magyar Kisebbség*, 2010/3–4. 62–156.
- Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán, *Pro Minoritate*, 2012/3. 80–112.
- Toma Stefania: *Modele de segregare etnică. Ghetoizare și relații interetnice. Raport de cercetare*, Cluj, ISPMN, 2009.

Varga E. Árpád: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski Könyvkiadó, 1998.

Venczel József: A székely népfélesleg, *Hitel*, 1942/1. 18–32.

Kathrine Verdery: *National Ideology under Communism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley, UCLA Press, 1991.

Andreas Wimmer: *Ethnic Boundary Making. Institutions, Networks, Power*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

Andreas Wimmer: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 85–114.

3. NYELVISMERET, NYELVI JOGOK ÉS NYELVHASZNÁLAT

HORVÁTH ISTVÁN

3.1. AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVI KÖZÖSSÉG JELLEGZETESSÉGEI A ROMÁNIAI NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

A népszámlálások a nyelvi megoszlásra, a magyarul beszélők számára vonatkozó egyik legfontosabb adatforrás. Az 1930-as népesség-összeírástól kezdődően a romániai népszámlálások rendszeresen rögzítették a nemzetiségi hovatartozás mellett a népesség anyanyelvét, a magyart anyanyelvként felvállalók számát is. A nyelvre vonatkozóan kizárólag az anyanyelvet regisztrálták, soha nem kérdeztek rá más nyelvek ismeretére, a többnyelvű személyek nyelvi viselkedésére, sem a nyelvi identitás különböző, más dimenzióira, pl. hogy a megszámlált személy milyen nyelvet használ általában a mindennapi életben, vagy származás alapján milyen nyelvvvel azonosul.

Habár a hivatalos, formális meghatározások szerint a romániai népszámlálások által regisztrált anyanyelv a korai gyermekkorban elsőként elsajátított nyelv, egyáltalán nem biztos, hogy a népszámlálási adatok azt tükrözik, hogy a különböző, Romániában élő és több mint egy nyelvet beszélő populációk tagjai közül hányan sajátították el első nyelvként a magyart. Ugyanis az anyanyelv fogalma több jelentéstartalmat fedhet. Jelentheti valóban azt, hogy melyik az elsőnek elsajátított (származási) nyelv, de azt is, hogy melyik a leggyakrabban használt, a legjobban ismert nyelv. Vagy vonatkozhat arra a nyelvre, amellyel a beszélő valamilyen okból érzelmileg azonosul, anélkül hogy azt feltétlenül nagyon jól beszélné.¹ Bár kevés arra vonatkozó elemzés született, hogy konkrét kérdési helyzetben hogyan értelmezik az anyanyelv kategóriáját, miként működik annak bevallása, az anyanyelvi azonosulás, Tánczos Vilmosnak a csángók népszámlálási kontextusban történő nyelvi azonosulásáról szóló írása felhívja a figyelmet arra, hogy többnyelvű populációk esetében mennyire összetett nyelvismereti, nyelvhasználati valóságok húzódnak meg a népszámlálási számsorok mögött.²

¹ Tove Skutnabb-Kangas: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997. 13.

² Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán, *Pro Minoritate*, 2012/3. 80–112.

Annak ellenére, hogy a népszámlálás adatai korlátozottak (nem térnek ki a kétnyelvűségre), számsorai relativizálhatóak (és sok vonatkozásban relativizálandóak), ez marad a legátfogóbb rendszeres adatforrás, mely alapján a romániai, erdélyi magyarság nyelvi helyzete leírható, tehát elemzésünk mindenekelőtt ezekre az adatokra alapoz.

A magyar anyanyelvű népesség számának időbeni alakulása

1918 előtt a magyar anyanyelvűek száma és aránya fokozatosan növekszik; ennek egy része a magyarság javára történő asszimilációs folyamatoknak is be tudható. 1918 után, a két világháború közötti periódusban jelentősen csökken. Egyrészt az impériumváltásnak köszönhető migráció, másrészt a megváltozott román népszámlálási gyakorlatok okán.³ A második világháborút követően a magyar anyanyelvű népesség – országosan is, Erdélyben is – a kilencvenes évekig habár számbelileg növekszik, de arányaiban csökken. Majd a kilencvenes évektől mind számában, mind arányában viszonylag jelentős a csökkenés, mind az ország, mind a történelmi régió szintjén.⁴

Az 1. táblázatból is látható, hogy a romániai magyar anyanyelvű népesség zöme Erdélyben él. Igaz, nyolcvanéves távlatban (1930-tól erre) jelentősen fluktuált a Kárpátokon kívül tartózkodó magyar anyanyelvű népesség száma és részaránya. 1930-ban a magyar anyanyelvűek 4,75 százaléka, a legutóbbi, 2011-es népesség-összeírás időpontjában pedig hozzávetőleg 11 ezer személy, a népesség 0,9 százaléka élt Erdélyen kívül.

³ A magyar népszámlálások csak az anyanyelvet rögzítették, ebből következtetve az alanyok nemzetiségére. A román népszámlálás külön jegyezte a nemzetiséget és az anyanyelvet, különböző eszközökkel szorgalmazva a nemzetiségnek megfelelő anyanyelv regisztrációját. Így a jelentős számú, zömében magyar anyanyelvű zsidóság java része statisztikailag nem magyar anyanyelvűként jelenik meg 1930-ban.

⁴ A legutóbbi népszámlálás esetében a lélekszámcsökkenés egy része a census módszertanának tudható be. A népszámlálás eredményeit kiegészítették a külföldön tartózkodó népességnek a népesség-nyilvántartótól átvett adataival, amelyek azonban nem tartalmaznak anyanyelvre vonatkozó nyilatkozatokat.

1. táblázat. A magát magyar anyanyelvűnek valló népesség számának és számarányának alakulása országos és erdélyi viszonylatban⁵

	Romániában, N	Romániában, %	Erdélyben, N	Erdélyben, %	Erdélyen kívül magyar anyanyelvű, %
1869			1 052 300	24,99	
1880			1 007 425	25,10	
1890			1 198 147	27,18	
1900			1 433 252	29,56	
1910			1 653 943	31,64	
1930	1 554 525	10,89	1 480 712	26,69	4,75
1948	1 499 511	9,45	1 481 903	25,72	1,20
1956	1 653 700	9,46	1 616 199	25,93	2,27
1966	1 651 873	8,65	1 625 702	24,13	1,58
1977	1 750 000	8,12	n. a.	n. a.	n.a.
1992	1 639 135	7,19	1 630 584	21,11	0,52
2002	1 443 970	6,66	1 429 473	19,79	1,00
2011	1 259 914	6,26	1 248 623	18,39	0,90

A magyar anyanyelvi közösség térszerkezeti és földrajzi megoszlása

A romániai magyar anyanyelvű lakosság 99,1 százaléka Erdélyben él. Éppen ezért a Kárpátokon kívüli magyar anyanyelvű közösség rövid bemutatását követően elemzéseinket Erdélyre korlátozzuk.⁶

Az Erdélyen kívüli magyar anyanyelvű, 11 ezer főt valamivel meghaladó közösség 40 százaléka szétszórtan él, olyan közigazgatási egységekben, ahol a magyar anyanyelvűek száma ritkán haladja meg a 10 személyt. A Kárpátokon túli magyar anyanyelvűek száma két esetben haladja meg a háromezres küszöböt, olyan potenciális nyelvi közösséget képezve, melynek megvan a lehetősége arra, hogy a privát szférán túli anyanyelvi intézményeket működtessen (vallási gyülekezet, iskola). Az Erdélyen kívüli magyar anyanyelvűek 30 százaléka Bukarestben, a további majdnem 28 százaléka Gyimesbükkben él. Igaz, Gyimesbükköt csak adminisztratív értelemben lehet Kárpáton túli területként értelmezni, hiszen történelmileg Erdélyhez, Csík vármegyéhez tartozott, és csak 1951-ben

⁵ Források: Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski, 1998.; népszámlálási alapadatok.

⁶ Erdély fogalmába beleértve a történelmi Erdélyt, a Partiumot és a Bánságot.

csatolták az óromániai Bákó megyéhez. Ugyanakkor megemlítendő, hogy Gyimesbükkötől keletebbre egy 62 ezerre becsült, a magyar nyelvet ismerő, ennek sajátos változatát különböző mértékben még használó csángó közösség él, melynek zöme a népszámláláskor nem a magyar anyanyelvi kategóriával azonosult.⁷

2. táblázat. A magyar anyanyelvű lakosság megoszlása Erdélyben, 2011-ben⁸ (annak függvényében, hogy a lakhelyükön szolgáló községben/városban mekkora volt a magyar anyanyelvűek részaránya)⁹

A magyar anyanyelvűek aránya a községben/városban belül	Közigazgatási egységek száma	Összesen magyar anyanyelvű az illető községben/városban	Arányuk a magyar népességben belül %
Nincs magyar anyanyelvű	110	0	0
0,01–2,5% között	515	17 205	1,38
2,51–5% között	73	34 307	2,75
5,01–7,5% között	40	38 298	3,07
7,51–10% között	33	34 083	2,73
10,01–20% között	87	140 295	11,25
20,01–30% között	57	121 015	9,70
30,01–40% között	39	84 760	6,80
40,01–50% között	25	102 050	8,18
50,01–60% között	29	70 939	5,69
60,01–70% között	23	53 189	4,26
70,01–80% között	24	132 047	10,59
80,01–90% között	32	118 878	9,53
90,01–100% között	94	300 191	24,07
Összesen	1183	1 247 257	100

Erdély 1183 közigazgatási egységének 10 százalékában nem él egyetlen olyan személy sem, aki magát magyar anyanyelvűnek vallotta volna a legutóbbi népszámláláskor. Összesen 662 közigazgatási egységben a magyart anyanyelvűként vállalók részaránya nem éri el a 10 százalékot. Ilyen településen élt az erdélyi magyarok 9,9 százaléka. Igaz, ebből 7 közigazgatási egységben¹⁰ a ma-

⁷ Tánczos Vilmos: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011.

⁸ Csak az erdélyi magyarságra vonatkozó adatokkal számoltunk.

⁹ Forrás: saját számítások és népszámlálási adatok alapján.

¹⁰ Brassó, Arad, Temesvár, Déva, Medgyes, Torda, Beszterce.

gyar anyanyelvűek száma meghaladja a 3000-et, tehát számottevő nagyságú szórványközösségekről van szó. Vagyis az erdélyi, magát magyar anyanyelvűnek valló és szórványhelyzetben (arányuk 10 százalék alatt) élő népesség több mint fele (az erdélyi magyar népesség majdnem 5 százaléka) olyan településen él, ahol – habár alacsony a részarányuk, de – létezik akkora magyar anyanyelvű népesség, amely (legalábbis elvben) biztosít egy kritikus nagyságú beszélőközösséget. Vannak annyian, hogy adott közösségi színtereket (oktatás, vallásos gyülekezetek, kulturális intézmények, rendezvények) magyar nyelven működtessenek. Viszont az erdélyi magyar anyanyelvűek 3,5-4 százaléka olyan településen él, ahol statisztikai értelemben véve kevés a valószínűsége annak, hogy a magukat magyar anyanyelvűnek vallók magyar nyelvű közösségi intézményeket tarthatnának fenn. Vagyis a legutóbbi népszámlálás anyanyelvi megoszlásait tekintve hozzávetőleg 50 ezer olyan magyar anyanyelvű személylyel kell számolni, akik esetében nagyon korlátozott annak az esélye, hogy a magyar nyelvűséget helyi közösségi intézményeken belül termelhessek újra. Náluk a magyar nyelvhasználat legjobb esetben a privát szférára, esetleg a médiára korlátozódik, hisz a beszélők száma nem elég nagy, illetve a beszédközösség nem eléggé differenciált ahhoz, hogy az anyanyelvi kommunikáció számos funkcióját biztosítani tudná.

A 10–20 százalék közötti magyar anyanyelvű népességet tömörítő 87 közigazgatási egység között 9 olyan város és egy nagyközség van, ahol a magyar anyanyelvűek lélekszáma meghaladja a 3000 lakost.¹¹ 323 helyi közigazgatási egység esetében a magyar anyanyelvű lakosság részaránya meghaladja a népesség részarányának a 20 százalékát. Ez azért fontos küszöb, mert a 2001-ben elfogadott 215-ös számú közigazgatási törvény¹² ehhez a részarányhoz köti a közigazgatási anyanyelvhasználat jogát, illetve előírja a közigazgatási intézmények kötelezettségét, hogy biztosítsák az e jog gyakorlásához kapcsolódó intézményes feltételeket. Tehát a törvény betűjét, illetve a 2011-es népszámlálás eredményeit tekintve az erdélyi magyar anyanyelvűek 78,82 százaléka él olyan településen, ahol a helyi közigazgatásban a magyar nyelv használata kötelező. Ebből mintegy 25 százalék olyan településen él, ahol számarányuk meghaladja a nyelvi jogok alkalmazása szempontjából fontos 20 százalékot, de nem éri el az 50 százalékot, vagyis statisztikai értelemben (is) helyi szintű kisebbséget alkotnak. Illetve a felénél valamivel több (54 százalék) él olyan településen, ahol helyi többséget tesznek ki.

¹¹ A magyar anyanyelvű népesség számának csökkenő sorrendjében: Kolozsvár, Nagybánya, Zilah, Segesvár, Máramarossziget, Dés, Szamosújvár, Nagyenyed, Szászfenes, Dicsőszentmárton.

¹² Pontosabban az 1206/2001. kormányhatározat, amely a törvényben előírt anyanyelv-használati feltételek alkalmazásáról rendelkezik.

Habár a 20 százalékot meghaladó népességarány esetében a közigazgatási nyelvi jogszabályozás egységes, ott, ahol a magyarok aránya nem éri el az 50 százalékot, a helyi közigazgatás általában részlegesen szerez érvényt a törvény betűjének, inkább formálisan alkalmazza a kisebbségi nyelvi jogokat. Ahol a magyar anyanyelvűek statisztikai értelemben többségben vannak, nagyobb eséllyel és átfogóbb jelleggel érvényesítik a közigazgatási szintű kisebbségi anyanyelv-használati jogaikat.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a magyar anyanyelvű népesség enyhe többsége (51 százalék) városi. A kilenc, százezernél nagyobb lélekszámú erdélyi nagyváros¹³ egyikében sincs magyar anyanyelvű többség – ebből a kilencből 1910-ben még 6 magyar többségű volt, igaz, 1930-ban csak 4, és 1977-re már csak egy.¹⁴ Ebben a kilenc nagyvárosban a legutóbbi népszámláláson negyedmilliónyi magyar ajkú személyt regisztráltak. Ezekben a nagyvárosokban a magyar nyelv nyilvános használata visszaszorulóban van, mindenekelőtt különböző magyar jellegű intézményekre (iskolák, egyházak, művelődési intézmények) jellemző. Egyes esetekben a személytelen nyilvános kommunikáció nyelve (két egymást nem ismerő magyar anyanyelvű között is), az „utca” domináns nyelve egyre nagyobb valószínűséggel a román nyelv. Ám ennek ellenére ezek a városi központok jelentős szerepet játszanak bizonyos városokhoz kapcsolódó nyelvi funkciók fenntartásában (oktatás, kultúra, helyi média stb.), ezáltal biztosítva a környező falusias jellegű települések helyi beszédközösségeinek egyfajta transzlokális integrációját.

Egyetlen 50-100 ezer közti magyar többségű város (Sepsiszentgyörgy) említhető. A többi – jelentős arányban magyarlakta város – 30 ezres vagy annál kisebb lélekszámú.

A földrajzi tagolódást illetően a magyar nyelvű népesség megoszlása majdnem teljes mértékben egybeesik a magyar etnikumú, nemzetiségű népesség megoszlásával, amelyet a demográfiai fejezet részletesen bemutat.

Nyelv és nemzetiség

A népszámlálási adatok szerint az anyanyelvi és nemzetiségi/etnikai kötődés jelentős mértékben egybeesik, viszont nem érdektelen röviden elemezni az ún. részleges magyar identitásokat, vagyis azokat a helyzeteket, amikor az alanyok

¹³ Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Nagyvárada, Arad, Nagyszeben, Marosvásárhely, Nagybánya, Szatmárnémeti.

¹⁴ Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok az erdélyi városok etnikai arculatában bekövetkezett változásokról, *Regio*, 1991/4. 139.

vagy csak a magyar etnikai, vagy csak a magyar anyanyelvi kategóriával azonosulnak; „magyar jellegű” identitásnak nevezünk minden olyan helyzetet, amikor akár nyelvi, akár etnikai kötődés vagy mindkettő esetében valaki a magyar kategóriával azonosul. A legutóbbi, 2011-es népszámláláskor az előbbi meghatározás szerinti magyar jellegű identitást vállalók száma 1 280 995 fő volt. Ezek 94,16 százaléka nemzetiségileg és anyanyelvileg egyaránt vállalja a magyar kötődést, 4,18 százaléka csak az anyanyelvi, és 1,66 százaléka csak a nemzetiségi önbevallással élt.

3. táblázat. A „magyar jellegű” népesség összetétele a legutóbbi három (1992, 2002, 2011) népszámlálás adatai alapján¹⁵

	Népszámlálás éve		
	1992	2002	2011
Nemzetiségi kötődés összesen	1 624 959	1 431 807	1 227 623
Anyanyelvi kötődés összesen	1 639 135	1 443 970	1 259 914
Nemzetiségi és anyanyelvi kötődés	1 590 290	1 397 906	1 206 264
Csak nemzetiségi kötődés	34 669	33 901	21 359
Csak anyanyelvi kötődés	48 845	46 064	53 650
Összesen magyar jellegű kötődés	1 673 804	1 477 871	1 281 273
Nemzetiségi és anyanyelvi kötődésük részaránya az összes magyar jellegű kötődésűeken belül	95,01%	94,59%	94,15%
Csak magyar nemzetiségű kötődésük aránya az összes magyar jellegű kötődésűeken belül	2,07%	2,29%	1,67%
Csak magyar anyanyelvi kötődésük aránya az összes magyar jellegű kötődésűeken belül	2,92%	3,12%	4,19%

A magyar jellegű kötődések összetételének időbeni változását tekintve megfigyelhető, hogy: a) habár kismértékben, de trendszerűen csökken a magyar anyanyelvi és a magyar etnikai kötődést egyaránt vállalók részaránya. b) Ugyanígy csökken a magyar nemzetiségi kötődéssel együtt a magyartól eltérő anyanyelvi kötődést vállalók száma és a magyar jellegű kötődésen belüli részaránya. (Magyar nemzetiségű nem magyar anyanyelvűek.) c) Viszont trendszerűen növekszik a magyar nyelvi kötődést vállaló, ám a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést választók száma és aránya.

A csak magyar anyanyelvet vállalók zöme abból a magyar nyelvű roma populációból kerül ki, amely vagy kizárólag csak magyarul, vagy magyarul is beszél,

¹⁵ Forrás: saját számítások, népszámlálási adatok alapján.

de etnikai/nemzetiségi kötődésként a roma/cigány kötődést választja. Számbeli alakulásuk összefügg a romák más népeiségekhez viszonyított magasabb termékenységeivel. A magyar nemzeti kötődés vállalása, de az anyanyelvié nem, két sajátos élethelyzetre jellemző. Egyrészt vegyes házasságból származókra, akik valamilyen logika szerint (pl. magyar nemzetiségű szülő szándékainak a tiszteletben tartása) a magyar kategóriával azonosulnak, ám vagy egyáltalán nem tudnak magyarul, vagy pedig kétnyelvűek, de jobban beszélik a román nyelvet. Másrészt olyan magyar származású személyekre, akik ilyen indíttatásból vállalják a magyar etnikai kötődést, de esetükben már megtörtént a nyelvi dominanciaváltás (esetleg a nyelvcsere is), és az anyanyelv kategória felvállalásában a nyelvi készséget, nem pedig az elsajátítás sorrendjét tartják mérvadónak. Kihangsúlyozandó, hogy más jellegű, nagymintás felmérések is igazolják, hogy a magukat magyar nemzetiségűnek valló személyek hozzávetőleg 2 százaléka nem vagy csak nagyon gyengén beszélt magyarul.¹⁶ A magyar etnikai kötődést vállaló, de ettől eltérő anyanyelvi kötődést választók számának (és részarányának) hosszú távú csökkenése mindenekelőtt az erdélyi magyar népesség tömbösödésével függ össze. Vagyis azzal, hogy azokon a vidékeken, ahol kevés a magyarul beszélő személy, és a nyelvi környezet nem kedvez a nyelvi újratermelődéseknek, sokkal gyorsabb a népességszökkenés, mint a dominánsan magyar nyelvű helyi nyelvközösségekben. És mivel egyre kevesebben élnek magyarok az ilyen településeken, csökken azok száma, akik olyan nyelvi környezetben élnek, ahol ki vannak téve a nyelvi dominanciaváltásnak, esetleg a nyelvcsereinek.

3.2. AZ ERDÉLYI NYELVI HELYZET, NYELVISMERET A NÉPSZÁMLÁLÁSI STATISZTIKÁKON TÚL

Amint azt már említettük, a népszámlálások során csak a személyek anyanyelvére vonatkozó adatokat gyűjtenek, nem kérdezik rá a személyek által ismert, különböző életviszonyokban használt más nyelvekre. Így a többnyelvűség elemzésében olyan nagymintás felmérésekre alapozunk, amelyek során rákérdeztek arra is, hogy az anyanyelve mellett az alany milyen más nyelveket ismer, használ. Ezek az adatok több szempontból is fontosak. Egyrészt felbecsülhetővé válik általuk, hogy a népszámlálási adatokon túl mekkora a magyar nyelvet ismerő népesség Erdélyben. Másrészt leírható az erdélyi magyarok kétnyelvűségének a mértéke, illetve hogy a kétnyelvűség milyen mintázatai

¹⁶ Horváth István: Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában, in Spéder Zoltán (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, Budapest, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 2009. 159.

jellemzőek. Harmadrészt, mivel a román nyelv ismeretén túl más nyelvek ismeretét is kutatták, felbecsülhető, hogy milyen nyelvismereti tőkével bírnak az erdélyi magyarok.

Magyar nyelvismeret nem magyarok körében

A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló népesség egy részéről a népszámlálás is szolgáltat adatokat, ám megalapozottan feltételezhető, hogy a magyarul beszélő erdélyi népesség száma és aránya messze nagyobb 0,8%-nál (ez azoknak a részaránya, akik a legutóbbi népszámláláskor Erdélyben éltek, magyar anyanyelvi kötődést, de attól eltérő nemzetiségi kötődést választottak).

Az *Életünk fordulópontjai – Erdély* kutatás során megkérdezett magyartól eltérő nemzetiségű minta válaszai alapján a következő kép körvonalazódik.¹⁷ Az erdélyi, 20–45 éves, a magyartól eltérő kötődést vállaló népesség 3,2 százaléka vallott olyan szintű magyar nyelvi készségekről, amelyek alapján lefolytatható egy magyar nyelvű társalgást (tudott válaszolni magyarul a kérdezőbiztos kérdéseire). Feltehető, hogy az össznépesség szintjén, az idősebb korosztályok esetében ez valamivel nagyobb arányt jelent, hisz ezen generációk egy része még olyan nagyvárosi közegben élt, ahol a magyar nyelv ha nem is föltétlenül domináns, de gyakran használt nyelv volt.

Tehát nem megalapozatlan azt becsülni, hogy a nem magyar etnikai kötődést vállaló erdélyi össznépesség hozzávetőleg 3,8 százaléka (vagyis 200 ezer személynél alig valamivel több) valamilyen szinten ismeri a magyar nyelvet. Valószínűsíthető, hogy valamivel több mint 50 százaléuk beszél jól magyarul, hisz a nem magyar kötődést vállaló, de magyart ismerő erdélyi népesség 45 százaléka gyakori nyelvi bizonytalanságról (keresi a szavakat, kifejezéseket, idegenszerűnek érzi akcentusát stb.) számolt be.

Ami a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállalók magyar nyelvismertének feltételezhető forrását, eredetét illeti, az nagyjából három modellben írható le. 1) A kétszázezernyi személy hozzávetőleg fele családon belül sajátította el. Vagyis egyes házasságból származnak, vagy jelenleg egyes házasságban élnek. 2) A másik modell a nem magyar kötődésű, de a magyar nyelvet ismerő népesség hozzávetőleg negyedére jellemző, és többnyire a magát cigánynak/romának meghatározó népességre vonatkoztatható. E kategória magyar

¹⁷ Kiss Tamás – Kapitány Balázs: Magyarok Erdélyben. A minta kialakítása és az adatfelvétel, in Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok – Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, Budapest, KSH-NKI, 2009. 31–54; Horváth: Nyelvi, 159–164.

nyelvismeretében egyaránt fontos a *családi és közösségi nyelvi szocializáció*, és gyakori a magyar nyelvű (alapfokú) iskolázottság is. Az esetek többségében ez a népesség kizárólag a magyar nyelvet ismeri, és azon (általában véve) problémamentesen tud kommunikálni. 3) A harmadik kategóriába a nem magyar nemzetiségű, de magyarul is beszélő népesség kb. egyötöde kerül. Ezek többnyire környezeti kétnyelvűek, és zömében azokból a régiókból (főként nagyvárosokból) kerülnek ki, amelyekben a román jelenlét mellett jelentős (20–30 százalékot meghaladó) a magyar jelenlét. E kategória magyar nyelvi készségei általában sekélyesebbek, mint más, a magyartól ugyancsak eltérő nemzeti kötődést felvállaló kategóriáké.

Az erdélyi magyarok románnyelv-ismerete

A román nyelv ismerete a nyelv jogi státusa, környezeti jelenléte és általános társadalmi szerepe okán kiemelt jelentőséggel bír az erdélyi magyar népesség esetében. Mivel a román a kizárólagos hivatalos nyelv, a magyar nyelvhasználatot támogató jogi háttér ellenére az erdélyi magyarok zöme valószínűsíthetően kerül olyan helyzetbe, amikor a román nyelvet kell használnia. Ugyanakkor a román nemcsak a hivatalok és számos közszolgáltatás nyelve, hanem jelentős mértékben használatos környezeti nyelv is. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a magyar anyanyelvű erdélyiek legalább kétharmada olyan településen lakik, ahol a román lakosok aránya eléri vagy meghaladja a 20 százalékot vagy annál nagyobb. Tehát jelentős eséllyel fordulnak elő olyan mindennapi kommunikációs helyzetek (bevásárlás, munkavégzés, általános tájékozódás stb.), amikor a román nyelv is (esetleg csak a román nyelv) használatos. Ilyenkor a kódválasztás lehetőségei viszonylag korlátozottak, mindenekelőtt azért, mert a román anyanyelvűek közül viszonylag kevesen ismerik a magyart, de azért is, mert az Erdélyben dominánsan érvényesülő nyelvhasználati etikett ezt kívánja. Vagyis a résztvevő (román és magyar anyanyelvű) felek a román nyelvet egyfajta alapértelmezett publikus nyelvként értelmezik, tehát magától értetődőnek tekintik, hogy ezen a nyelven szólalnak meg és folytatják le a beszélgetést.

Ugyanakkor megemlítenéd, hogy jogi, szimbolikus és általános társadalmi szerepe okán a román nyelv a kisebbségi anyanyelvi oktatásban részt vevő diákok számára kötelező (heti négy-öt órában oktatott) iskolai tananyag a közoktatás minden szintjén. A fontosságát kiemeli, hogy a legtöbb szintfelmérő, felvételi jellegű és záróvizsga esetében kötelező vizsgatantárgy. Vagyis mindamellett, hogy a formális oktatási folyamatok keretein belül jelentős a kitettség, a román nyelv oktatásának, tanulásának a fontossága is fokozottan

kiemelt. Tehát az erdélyi magyarok számára mind a környezeti tanulás, mind az intézményes nyelvvoktatás során átfogó lehetőség nyílik a román nyelv elsajátítására.

Ez a lehetőség nem jelenti automatikusan azt, hogy az egész erdélyi magyar népességre jellemző a magas szintű (kiegyensúlyozott) magyar–román kétnyelvűség. Az eddigi, a román nyelvi készségek önértékelésére alapozó felmérések a következő képet körvonalazzák:¹⁸

- Az erdélyi magyarok majdnem kétharmada általában jól vagy nagyon jól (majdnem egyharmaduk az anyanyelvi beszélők szintjén) kommunikál román nyelven.
- A népesség körülbelül egyötöde (22-23 százaléka) kisebb nehézségekkel, de a legtöbb kommunikációs helyzetben kielégítő mértékben képes kommunikálni román nyelven is.
- Tizedénél (12-13 százalék) valamivel több jelentős nehézségekkel, kisebb része (az össznépesség kb. 4 százaléka) alig beszél a hivatalos nyelvet.

Az utóbbi kategóriába a zömében (80-90 százaléknál nagyobb arányban) magyarul telepedéseken élő nyugdíjasok vagy az ilyen településekről alig kilépő személyek tartoznak.

Az erdélyi magyar népesség román nyelvi készségei (illetve a felmerülő hiányosságok) kapcsán a többség-kisebbség között jelentős értelmezési különbségek tapasztalhatóak. A többségi domináns reprezentációk eltúlozzák az erdélyi magyarok román nyelvismereti hiányosságait. Időnként visszatérő vádként jelenik meg, hogy a magyarok (mindenekelőtt a székelyföldiek) „nem tudnak/akarnak” románul beszélni. A másik oldalról az erdélyi magyar közvélemény nyelvpedagógiai szempontrendszerek alapján kifogásolja a magyarok számára eltervezett iskolai románnyelv-oktatás jelenlegi módozatait. A legfontosabb kifogások a kisebbségek számára történő román nyelvvoktatás elvárásai (és az ennek alárendelt stratégiák) kapcsán fogalmazódtak meg.¹⁹ Ezeknek megfelelően

¹⁸ Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 7–24; Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések, *Erdélyi Társadalom*, 2005/1. 171–200; Horváth István: Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről, in Bokor Zsuzsa – Horváth István (szerk.): *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România*, Working Papers in Romanian Minority Studies, Cluj-Napoca, Institutul de Studiere a Problemelor Minorităților Naționale, 2008.

¹⁹ Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*, Cluj-Napoca, ISPMN Publishing & Kriterion, 2009; Horváth István – Tódor Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tan nyelv és két(több)nyelvű lét*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2011; Szilágyi N. Sándor: De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală? *Altera*, 7. 1998. 131–148.

a román nyelv oktatásában nem az általános kommunikatív, mindennapi élethelyzetben hasznos szövegalkotói kompetenciák fejlesztésére fektetik a hangsúlyt, hanem az irodalomértési, nyelvészi jellegű szövegelemzési készségek kialakítását célozzák meg. Ráadásul a kimeneti elvárások sem differenciáltak, vagyis a magyar diákoktól ugyanolyan teljesítményt várnak el (mindenekelőtt az érettségi vizsgán), mint román anyanyelvű kollégáiktól. Habár a 2011-es oktatási törvény lehetőséget ad a párhuzamos (külön a magyar nyelven és külön a román nyelven folyó oktatásban alkalmazott) román nyelvoktatási tanterv kialakítására, ezen a téren még nem történt számottevő előrelépés.

Az erdélyi magyarok idegennyelv-ismerete

Az Eurobarometer 2012-ben publikált adatai szerint²⁰ az EU-s tagországok állampolgárainak több mint a fele (54 százalékuk) az anyanyelvén kívül (legalább alapvető társalgási szinten) beszélt legalább még egy nyelvet, 25 százalékuk még legalább két nyelvet és 10 százalék még három másik nyelvet.

Az élváros Luxemburg, ahol az állampolgárok 98 százaléka, a sereghajtó Magyarország, ahol 35 százalék beszélt legalább még egy nyelvet az anyanyelvén kívül. Románia (ahol a népesség 48 százaléka beszél legalább egy idegen nyelvet) valahol a középmezőny alsó fertályában helyezkedik el. Az erdélyi magyarokra vonatkozó idegennyelv-ismereti adatok 2009-ből származnak,²¹ s ezek értelmében az erdélyi magyaroknak pusztán 7 százaléka egynyelvű, értelemszerűen 93 százalék beszél még legalább egy másik nyelvet, 44 százalék háromnyelvűnek tekinthető (anyanyelvén kívül még két más nyelvet ismer).

4. táblázat. Az anyanyelvén kívül ismert nyelvek száma (%)²²

	Egyet sem	Legalább egyet	Legalább kettőt	Legalább hármat
EU 27 (2012)	46	54	25	10
Románia (2012)	52	48	22	8
Erdélyi magyarok (2009)	7	93	44	17
Magyarország (2012)	65	35	13	4

²⁰ Eurobarometer, 2012: *Europeans and their Languages*. Special Eurobarometer 386. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf (letöltve: 2015.11.05).

²¹ Horváth István et. al.: *Közigazgatási*, 2010.

²² Saját összeállítás az Eurobarometer, 2012 valamint Horváth et. al.: *Közigazgatási*, 2010. adatai alapján.

Az Eurobarometer nem tesz különbséget a kisebbségi és a többségi populációk között. Márpedig az erdélyi magyarok esetében a román az anyanyelvtől eltérő hivatalos nyelv, amely megtanulásának a motivációja, oktatásának az intézményesülése, illetve használatának gyakori (a romániai magyar népesség egy jelentős hányada számára) és elkerülhetetlen mivolta okán nem sorolható egy kategóriába más „idegen” nyelvekkel.

Ilyen megfontolás alapján az erdélyi magyarok esetében eltekintünk a román nyelv ismeretétől, csak a romántól eltérő nyelvek ismeretét tekintve idegen-nyelv-ismeretnek. Ebben az esetben az erdélyi magyaroknak hozzávetőleg 44 százaléka ismer egy idegen nyelvet, ami közelít a romániai átlagos 48 százalékhöz.²³ Tehát akkor a becsült romániai átlag is 44 százalék körüli lesz. Vagyis bátran ki lehet jelteni, hogy az erdélyi magyarok idegennyelv-ismerete nem tér el a romániai országos átlagtól. Viszont számottevően magasabb a magyarországi (35 százalékos) (legalább egy) másodnyelv-ismereti aránynál. Ez valószínűsíthetően a két ország közötti idegennyelv-sajátítás-politikának tudható be, illetve annak, hogy nyelvpedagógiai szempontból az erdélyi magyarok viszonylag korai kitettsége a román nyelvnek más kognitív alapot képez egy harmadik vagy negyedik nyelv elsajátításakor. Ugyanis az idegen nyelvek elsajátítását tanulmányozó irodalomban már közhelynek számít, hogy a harmadik nyelv elsajátítása sokkal könnyebben megy, mint a második nyelv. És ez az előny annál pregnánsabban nyilvánul meg, minél eltérőbb az anyanyelv, illetve a másodiknak elsajátított nyelv szótára, nyelvtani szerkezete.

Európában a legismertebb idegen nyelv az angol. A nem angol anyanyelvű EU-s polgárok 38 százaléka ismeri ezt a nyelvet, ezt követi a francia nyelv (12 százalékkal), majd a német (11 százalékkal). Romániában a népesség 31 százaléka, az erdélyi magyarok 34 százaléka, Magyarországon a népesség 20 százaléka ismeri az angolt. Ami érdekes, az talán az, hogy amíg Romániában a második legismertebb idegen nyelv a francia (17 százalék), addig Magyarországon a német (18 százalék), és ez érvényes az erdélyi magyarság esetében is (a népesség mintegy 20 százaléka ismeri legalább alapszinten a németet).

Tehát az idegennyelv-ismeretet illetően a romániai magyarok hozzávetőleg a romániai átlagszint közelében helyezkednek el, ami az európai átlag alatt, de annak közelében van (és meghaladja a magyarországi népesség idegennyelv-ismereti átlagszintjét). Ami az idegennyelv-ismereti mintákat illeti, azok valamelyest eltérnek a romániai mintázattól (domináns az angol, második

²³ Sőt feltehetőleg a romániai átlagos szintnek felel meg, ugyanis ha nem voltak mintavételi torzítások, a romániai mintának legalább 5 százaléka magyar anyanyelvű volt, és zömük a románt jelölhette meg második ismert nyelvként.

legismertebb nyelv a francia), és inkább a sajátosan közép- európai, második idegen nyelvként inkább a németet, mint a franciát kultiváló mintához közelít.

3.3. HIVATALOS NYELVI STÁTUS, NYELVI JOGOK ÉS AZOK ALKALMAZÁSA

Az utóbbi két évtized során a romániai kisebbségi nyelvpolitikák irányvonala jelentős mértékben megváltozott. A rendszerváltást (1989) követően az államnyelv helyzetének a megerősítése általában a kisebbségi nyelvhasználat rovására történt.²⁴ 1996-tól kezdődően, legalábbis az országos szintű törvénykezést illetően, fontos irányváltás következett be, és egy, a nyelvi pluralizmust inkább elfogadó, azt mértékkel, bizonyos vonzataiban akár támogató kisebbségi nyelvhasználati politikai kurzus kezdődött. Jelentősen kibővült a kisebbségi nyelvhasználati jogosítványok köre majdnem minden releváns, törvények által szabályozott nyelvhasználati színtér (mindenekelőtt az oktatás és a közigazgatás) vonatkozásában. Igaz, ez a viszonylag pozitív összkép mindenekelőtt a kerettörvények szintjére vonatkozik, az ezek alkalmazását elősegítő rendelkezések, részletszabályozások nem mindig egyértelműek vagy teljesen hiányoznak.

Az alkalmazást, a törvényeknek az intézményi nyelvhasználatra vonatkozó hatásait illetően az összkép nem minden vonatkozásban, nem egyértelműen pozitív. A különböző, a kisebbségi nyelvi jogosítványok érvényesítéséért felelős kivitelező intézményes szereplők nem egyértelműen elkötelezettek a törvényes előírások alkalmazása iránt. Ez többnyire felszínes (sokszor látszat)megoldások érvényesítésében, esetenként a kisebbségi nyelvhasználatot támogató törvényes előírások elszabotálásában nyilvánul meg.

Az utóbbi viszonyulás jelzésértékű annak kapcsán, hogy miként alakultak a közgondolkodás szintjén az országon belüli nyelvi sokszínűségről, a hivatalos és a kisebbségi nyelvek viszonyrendszeréről körvonalazott ideológiák. Hiszen amíg a törvénykezés a fentebb jelzett, pluralizmust elfogadó, azt bizonyos mértékben támogató irányba mozdult el, a nyelvi sokszínűség kapcsán megfogalmazott domináns ideológia megmaradt a hivatalos és az ország területén beszélt kisebbségi nyelvek közötti hangsúlyozottan aszimmetrikus viszony fenntartását kívánatosnak tartó normatív szinten.

²⁴ Szépe György: The Position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996, *Nationalities Papers*, 1999/1. 69–92.

3.3.1. A magyar nyelv jogállása

A magyar nyelv jogállása a kisebbségi anyanyelv és az államnyelv, illetve az államnyelv érvényesítése és a kisebbségi identitásvédelem viszonyrendszerén belül körvonalazódik. A román nyelvet az Alkotmány hivatalos, vagyis államnyelvként határozza meg. Ami általánosságban véve annyit jelent, hogy az állami ellenőrzés alatt álló intézményrendszereken belül (a közigazgatás különböző szintjei, igazságszolgáltatás, közoktatás stb.) a román az alapértelmezett nyelv. Vagyis ezen a nyelven írják a normatív jellegű szövegeket, működik a közigazgatási rendszeren belüli kommunikáció stb. Mivel az identitáshoz (melynek sajátos esete az anyanyelvhasználat) való jogot az Alkotmány állampolgári alapjogként határozza meg, felvetődik a probléma: miként lehet az államnyelv dominanciáját és a nem román anyanyelvű polgárok identitáshoz (anyanyelvhasználatához) való alapjogát összehétközíteni? Hiszen a nem román anyanyelvű személyek nemcsak privát vagy közösségi jellegű életviszonyokban élik meg az identitásukat, hanem számos más, az állam által ellenőrzött intézményrendszeren belüli kommunikációs színtéren (oktatás, közigazgatás, különböző közszolgáltatások igénybevétele stb.) is. Ebből kiindulva a román törvénykezési logika sajátos esetekben, az identitáshoz való jog jegyében, kivételszerűen eltekint a román nyelv kötelező használatától, és lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek (köztük a magyar) használatát. Vagy, ahogyan Kontra és Szilágyi fogalmaz: „Az általános szabályokban, ha nyelvről esik szó, azt mindig románként specifikálják, sosem anyanyelvként. Az általános szabályok után néhány *külön intézkedés* szól még a kisebbségekről, melyek az anyanyelvükön folytatható tevékenységeket említik meg.”²⁵

Az anyanyelvhasználat joga – a jogalkotási logikának megfelelően – az egyéneket illeti meg. Majdnem minden törvény, amely kisebbségi anyanyelvhasználat lehetőségét kodifikálja, egyértelműsíti, hogy azt a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogaként kell értelmezni. Ez a megfogalmazás érvényesül azokban az esetekben is, amikor olyan helyzetekről rendelkezik a törvény, amikor a nyelvhasználat közösségi szinten, vagy legalábbis csak egy kritikus nagyságot meghaladó közösségben gyakorolható, mint például az oktatás vagy a közigazgatási nyelvhasználat. Ez utóbbi vonatkozásában a nyelvhasználati jogok egy részének a gyakorlását egy közigazgatási (területi) egységen belüli jelenléti küszöbhez (de facto egy közösség meglétéhez), de jogilag csakis az egyénhez köti. Vagyis a nyelvi jogokat tekintve a magyar nyelv kisebbségi személyek által beszélt nyelvként részesül védelemben.

²⁵ Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor: A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs, in Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 5.

Egy nagyon fontos kivételtől eltekintve a törvénykezés sem a történelmi jelenlét, sem a beszélők számának és/vagy területi koncentrációjának a függvényében nem differenciál a különböző kisebbségi nyelvek között. A kivétel viszont egy nagyon fontos jogszabály, a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája*, amelyet Románia úgy fogadott el, hogy nevesítve differenciált a különböző, az ország területén beszélt kisebbségi nyelvek között. A Karta kötelezővé teszi az államok számára, hogy minden szabályozott nyelvhasználati helyzetben (közigazgatás, oktatás, igazságszolgáltatás stb.) kötelezettséget vállaljon a kisebbségi nyelvek támogatására. Ám a felsorolt lehetséges vállalások eltérő mértékben támogatják adott szintéren belül a kisebbségi nyelvhasználatot, és az államoktól függ, milyen mértékű, szintű támogatást vállalnak fel. Románia úgy írta alá a Kartát, hogy a magyar nyelv használata esetében a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából majdnem minden fejezetnél a leginkább megerősítő cikkelyeket vállalta fel.

A Karta kapcsán még megemlítendő: azáltal, hogy Románia beemelte a belső jogrendjébe, a magyar nyelv már nemcsak kisebbségek által beszélt anyanyelvként részesül védelemben, hanem, amint azt a Karta preambuluma rögzíti, az európai kulturális örökség részeként.

Összegezve, a magyar nyelv egy nemzeti kisebbséghez tartozó személy által használt anyanyelv, rövidebben: *kisebbségi anyanyelv*, amelynek használata az egyének identitáshoz való jogából vezethető le. A törvénykezés szisztematikusan kerül minden olyan megfogalmazást, amely a kisebbségi nyelveket, köztük a magyart is regionális vagy közösségi nyelvként, tehát kollektív jogosítványokat megalapozó jellemzőként értelmezné.

3.3.2. Kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvények

A romániai kisebbségek számára a magyar nyelv használatát számos nemzetközi univerzális, regionális és bilaterális jogforrás garantálja, melyek teljes felsorolásától terjedelmi okokból eltekintünk.²⁶ Ugyancsak terjedelmi okokból mellőzzük az Alkotmány szintjén rögzített nyelvi jogok bemutatását; ezeket, illetve a nyelvi jogok alkotmányos kereteinek a tágítása kapcsán megnyilvánuló kisebbségi magyar kezdeményezéseket jól összefoglalta Varga Attila.²⁷

²⁶ A legfontosabb, legtöbb konkrétumot tartalmazó két nemzetközi jogi dokumentum az *Európa Tanács Kisebbségi Keretegyezménye*, illetve a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája*.

²⁷ Varga Attila: A nyelvi jogok alkotmányos szabályozása Romániában, *Pro Minoritate*, 2013/3. 29–41.

Romániában a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját* belső norma rangjára emelő törvény az egyetlen olyan jogszabály, amely átfogó és összegző módon a kisebbségi nyelvhasználatról szól. Említettük, hogy Románia a Kartát differenciált, minden nyelvi kisebbségre külön-külön érvényes kötelezettségcsomagként vállalta fel. A magyar nyelv esetében a vállalás mind a hét, a Karta által lefödött terület esetében majdnem a legerősebb, tehát a legtöbb, legkiterjedtebb nyelvhasználati jogosítványt biztosító opciót foglal magában. Igaz, ez nem klasszikus formában értelmezhető törvény, ugyanis általános jellegű kötelezettségvállalásokat tartalmaz, anélkül, hogy pontosította volna, milyen minisztérium, hatóság a vállalás végrehajtója, arról nem is beszélve, hogy a Kartára mint jogforrásra vonatkozó konkrét végrehajtási utasítások (kísérő, szekunder törvénykezés) nincsenek kidolgozva. Másrészt az is igaz, hogy a Karta elfogadása pillanatában hatályos, vagy hogy az utólag módosított ágazati jogszabályok valamelyest megtöltik tartalommal a Kartában foglalt általános jellegű kötelezettségvállalásokat, ám ez nem minden kötelezettségvállalás kapcsán van így. Sajnos még nem készült arra vonatkozó szakszerű jogi elemzés, hogy a különböző ágazati törvényekben rögzített nyelvi jogok milyen mértékben felelnek meg a Karta által a magyar nyelvre vonatkozóan vállalt követelményeknek és kötelezettségeknek, illetve mennyiben fedik le azokat.

Tekintettel a Karta fentebbi sajátosságára, fenntartások nélkül lehet állítani, hogy a ténylegesen hatályos kisebbségi nyelvi, nyelvhasználati jogokat lényegében az Alkotmány s a különböző szintű, rendű és rangú ágazati törvénykezés rögzíti: az oktatási vagy a közigazgatást szabályozó törvénykezéstől a különböző perrendtartási törvényekig, az anyakönyvi bejegyzéseket szabályozó normatív jellegű szövegekig. Tekintettel a jogforrások számára és összetettségére, a főbb szabályozott életviszonyok tekintetében felsoroljuk (a pontos forrás feltüntetése nélkül) azokat a nyelvi jogosítványokat, amelyek a magyar nyelv, a magyarul beszélők tekintetében jelenleg hatályosak Romániában. Ebben a felsorolásban kizárólag a pozitív jogokra koncentrálnunk, vagyis azokra, amelyek a kisebbségi nyelvhasználatot megengedő módon szabályozzák, mellőzve a nyelvi alapon történő diszkriminációt tiltó, ezeknek a tiltásoknak érvényt szerző törvényes előírások és intézményes keretek bemutatását.

Közigazgatás

A közigazgatáson belüli nyelvi jogokat, az anyakönyvi eljárások kivételével, területi jogként biztosítják. Vagyis a törvényi előírások csak azon helyi vagy megyei közigazgatási egységek esetében hatályosak, ahol a magyarok (általában a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek) aránya legalább 20 százalék. Ehhez

hasonlóan az államigazgatás területi képviselői, az ún. dekoncentrált intézmények is azokban a közigazgatási egységekben kötelesek kisebbségi nyelvi jogokat biztosítani, ahol egy adott kisebbség aránya meghaladja a 20 százalékot.²⁸

5. táblázat. Nyelvi jogok a közigazgatásban

SZABÁLYOZOTT HELYZET	SZABÁLYOZÁS TARTALMA	PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK
Közigazgatási, hatósági eljárás	A magyarlakta helyi és megyei közigazgatási egységekben a szóbeli és írásbeli ügyvitel során használható a magyar nyelv is. Az ezekben a közigazgatási egységekben működő államigazgatási szerveknél biztosítani kell a magyar nyelv használatának a feltételeit.	Nem terheli költség az ügyfelet. A hatóság írásbeli válaszai kétnyelvűek (magyar és román). Az intézmények kötelesek magyarul is tudó alkalmazottakat foglalkoztatni a közkapcsolati feladatok ellátására. Az államigazgatási ún. dekoncentrált egységek esetében a törvény nem pontosítja azt, hogy a magyar nyelv szóban és írásban használható. A rendőrségi törvény általánosan rendelkezik, hogy a magyarlakta közigazgatási egységekben olyan rendőrök alkalmazandók, akik ismerik ezt a nyelvet.
Választott közigazgatási testületi ülés	Ha a testületek legalább egyötöde magyar, az ülések során használható a magyar nyelv is.	Szinkrontolmacsolást az önkormányzat biztosít, a jegyzőkönyv román nyelven készül.
Anyakönyvi eljárás	A személyneveket a magyar helyesírás szerint kell írni. Személyi alapon biztosított jogról van szó, amely teljesülésének nincsenek területi jelenléti küszöbhez kötött előfeltételei. Névváltoztatás lehetséges, ha a cél a magyar helyesírásnak megfelelő névváltozat felvétele. A házasságkötési ceremónia történhet magyar nyelven is.	A magyar nyelvhelyességtől és névhasználattól eltérően a kettős keresztnéveket kötőjellel kell írni. Az intézmények nem kötelesek magyarul is tudó anyakönyvvezetőt foglalkoztatni. Esetleges marad az alkalmazás.
Közfeliratozás, helynevek	Kétnyelvű román–magyar névtábla a magyarlakta települések határában. A magyarlakta településeken és megyei hivatalokban, valamint ezekben a közigazgatási egységekben működő intézmények esetében a kettős, román és magyar nyelvű feliratozás kötelező.	A magyar helynevek használatának a lehetőségét csak a Karta írja elő, ezen előírás alkalmazása a hivatalos iratokban nincs pontosítva.

²⁸ Mivel ez a tanulmány a magyar kisebbségről szól, azokat a közigazgatási egységeket, amelyekben a magyar jelenlét 20 százaléknál magasabb, *magyarlakta* településeknek nevezzük. Mindez csak a fogalmazás egyszerűsítése érdekében történik, elkerülendő az egzaktságot, de nehezebb megfogalmazást (legalább 20 százalékban nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek lakta közigazgatási egység).

Köztájékoztatás, közérdekű információk nyilvánossága	A magyarlakta településeken és megyékben a közérdekű jellegű információkat hivatalból magyar nyelven is közzéteszik. A választott testületi ülések napirendjét és a normatív jellegű határozatokat magyarul is nyilvánosságra kell hozni, az egyedi határozatokat pedig, kérésre, magyarul is kell közölni.	
Helyi közigazgatási hatóságok által szervezett ünnepi jellegű rendezvények	A román nyelv mellett használható a magyar is.	

A közigazgatáson belüli kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvénykezés általános szinten megengedő. Igaz, ami a törvények alkalmazhatóságát, a törvényes keret kidolgozottságát illeti, az összkép nagyon differenciált. Egyrészt nem minden szabályozott helyzet vonatkozásában van hatályos, részletesen kidolgozott alkalmazási rendelkezéscsomag. Az intézmények feliratozása, a kétnyelvű helynévtáblák kifüggesztése, a névhasználattal kapcsolatos anyakönyvi bejegyzések és valamelyes mértékben a közkapcsolat és köztájékoztatás esetében viszonylag kidolgozott alkalmazási rendelkezések érvényesülnek. Ezekben a helyzetekben általában rögzítik az alkalmazásért felelős tisztségek körét, illetve (nem teljesítés esetén) a szankciókat. A különböző hatósági eljárásoknál, a közfeliratozásoknak olyan érzékeny vonatkozásaiban, mint a kettős utcanév-feliratozás vagy a magyar helyneveknek a hivatalos dokumentumokban történő használata, viszont már csak a megengedő jellegű, de nagyon is általános törvényes előírás van hatályban. A nyelvi jogok intézményes gyakorlásának irányt adó, konkrét tartalmat biztosító végrehajtási rendelkezések hiányosak.

Ugyanakkor jelentős különbség tapasztalható a kisebbségi nyelvi jogok helyi és államigazgatási szinten történő alkalmazhatóságát illetően. Ugyanis az államigazgatás egyes intézményeire (pontosabban a magyarlakta megyékben, településeken működő dekoncentrált intézményekre) is ugyanúgy vonatkoznak az általános törvényes előírások, mint a helyi közigazgatásra. De az államigazgatás esetében a törvényes keret legtöbbször megreked az általános előírások szintjén. A legtöbb államigazgatási ágazati törvénykezés (például a rendőrség tevékenységét szabályozó törvény vagy a nyugdíjpénztárak működésére vonatkozó keretszabályok stb.) vagy alkalmazási rendelkezés nem vagy alig tartalmaz a kisebbségi anyanyelvhasználat biztosítására vonatkozó pontosításokat, nem rögzít pontos alkalmazási kötelezettségeket, felelősséget, és értelemszerűen szankciókat sem ír elő.

Összegezve: a közigazgatáson belüli kisebbségi anyanyelvhasználat általános törvényes kerete mind a helyi közigazgatás, mind az államigazgatás vonatkozásában megengedő. A helyi közigazgatásban számos szabályozott helyzetre vonatkozóan van jól kidolgozott szekunder, a konkrét alkalmazást előíró törvénykezés, ám bizonyos esetekben ez hiányzik. Az államigazgatási intézményrendszeren belül viszont kivételesnek mondhatóak azok az alkalmazási rendelkezések, amelyek az általános megengedő törvénykezést konkrét intézményes alkalmazási normák formájában leképeznék. Vagyis az általános megengedő viszonyulás mögül hiányzik az előíró, az alkalmazás hatékonyságát konkrétan támogató normatív háttér.

Oktatás

Az utóbbi két évtized során a közigazgatás mellett a közoktatáson és az egyetemi oktatáson belüli nyelvi jogok terén történtek jelentős előrelépések.²⁹ A legutóbbi, 2011-ben elfogadott oktatási törvény jelentős jogalapot biztosít a kisebbségeknek nemcsak a nyelvhasználat, hanem az anyanyelvű oktatásszervezés terén is, mind az intézményrendszer, mind az oktatás sajátos tartalmi vonatkozásait illetően.

Formális megközelítésben talán az anyanyelvű oktatás normatív kerete a legátfogóbban és -részletesebben szabályozott. Nemcsak a kerettörvény, hanem a végrehajtási rendelkezések rendszere is részletesen kidolgozott. Vagyis az oktatási szférán belül a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvénykezés megengedő, és részletekben kidolgozottan támogató. A rendszer ritmikus, tanévszintű működése általában jól szabályozott. Igaz, a nagyobb léptékű, több szereplő bevonását és a magyar nyelvű oktatási rendszer átalakítását feltételező átszervezés (tagozatok összevonása különálló magyar tannyelvű oktatási intézménybe, tannyelv alapján elkülönülő egyetemi szervezeti alegységek kialakítása stb.) nem mindig, sőt általában nem problémamentes folyamatok. De kérdés, hogy ez a törvényes előírás hiányosságaira vezethető-e vissza, vagy esetleg más (politikai jellegű) tényezőkre.

²⁹ A folyamat áttekintéseként lásd Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re, in Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben, Kárpát-medencei körkép*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011. 73–132.; Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*, Hamburg, CORE, 2002.

6. táblázat. Nyelvi jogok az oktatásban

SZABÁLYOZOTT HELYZET	SZABÁLYOZÁS TARTALMA	PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK
Kisebbségi anyanyelv oktatása	A román tannyelvű iskolába járó magyar anyanyelvű diákok számára kérésre külön tantárgyként biztosítják a magyar nyelv oktatását.	A törvényben meghatározott minimális létszámot figyelembe véve.
Kisebbségi anyanyelven szervezett oktatás	Lehetséges teljes magyar tannyelvű oktatás szervezése minden oktatási szinten és formában: bölcsőde, óvoda, közoktatás, szakoktatás, kiegészítő oktatás, egyetemi oktatás, posztgraduális képzés. A román nyelv és irodalom tantárgyon kívül minden oktatási szinten és minden oktatási formában (szakoktatás, kiegészítő oktatás) a tantárgyak magyar nyelven oktathatók. A különböző sorsdöntő jellegű és felvételi vizsgákat azon a nyelven lehet letenni, amelyen a hallgató tanult.	A törvényben meghatározott minimális létszámot figyelembe véve (illetve minisztériumi jóváhagyással a minimumnál kisebb létszámmal is). A kis létszámú magyar tannyelvű oktatási színtereken (vegyes tannyelvű oktatási intézmények tagozatai, kis létszámú iskolák) magasabb fejkvóta kiszabásával támogatható a magyar tannyelvű oktatás.
Kisebbségi anyanyelven működő önálló oktatási intézmények	Az önálló állami magyar egyetem kivételével minden oktatási szinten és intézményes oktatási formában lehetséges az önálló intézmények szervezése.	Az önálló magyar oktatási intézmények alakítása bizonyos esetekben kedvezőbb elbírálás alá esik, eltekinthetnek az intézetalakításhoz előírt minimális tanulói létszámtól. Az állami felsőoktatásban lehetséges nyelvi alapon elkülönülő, tehát magyar tanszékek, intézetek és karok szervezése. A privát felsőoktatásban lehetséges az önálló tanintézet működése.
Sajátos, nemzeti identitáshoz kötődő oktatási tartalmak	A magyar tannyelvű oktatási rendszeren belül kötelező tantárgyként oktatják <i>A romániai magyar kisebbség történelme és hagyományai tantárgyat</i> . A román tannyelvű iskolába járó magyar anyanyelvű diákok számára kérésre, külön tantárgyként biztosítják a magyar kisebbség történelmének és hagyományainak oktatását.	
Pedagógusképzés és -továbbképzés	Megszervezhető magyar nyelven, bel- és külföldön egyaránt.	

Igazságszolgáltatás

7. táblázat. Nyelvi jogok az igazságszolgáltatásban

SZABÁYOZOTT HELYZET	SZABÁLYOZÁS TARTALMA	PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK
Büntetőeljárás	A büntetőeljárás alapértelmezés szerint román nyelven folyik. Azok a személyek, akik nem ismerik megfelelő szinten a nyelvet, tolmácsot igényelhetnek. Ez alanyi, személyi és nem területi jog.	A vádemelés és az eljárás során kérésre biztosított az ingyenes tolmács vagy fordító, illetve a 20% feletti közigazgatási egységekben, ha az összes fél kéri, a teljes eljárás magyar nyelven zajlik.
Polgári jogi eljárás (közigazgatási pert is ideértve)	Az eljárás román nyelven folyik, a kisebbségi anyanyelvhasználat területi jogként biztosított (a 20% feletti közigazgatási egységekben).	Kérésre biztosított az ingyenes tolmács vagy fordító, illetve ha az összes fél kéri, a teljes eljárás magyar nyelven zajlik.
Anyanyelven szerkesztett jogi iratok	A kérelmeket és periratokat, valamint a jegyzőkönyveket kizárólag román nyelven lehet megszerkeszteni.	

Az igazságszolgáltatáson belüli anyanyelv-használati jogosítványok a keret-törvényi szabályozottság szintjén részben megengedő, kismértékben támogató jellegűek. Különbséget kell tenni a büntető- és a polgári eljárások között. Az előbbi esetben az anyanyelvhasználat joga személyhez kötött, nincsenek területi szintű jelenléti küszöbhez kötött előfeltételek, mindenekelőtt akkor alkalmazandó, ha a személy, aki ellen az eljárás folyik, nem tud jól románul. A tolmács alkalmazásának költségei az eljárást lefolytató igazságügyi szervet terhelik. Polgári vagy közigazgatási eljárások esetében a törvénykezés megengedő, bizonyos mértékben támogató jellegű – hiszen a magyarul lakta településeken a felek kérésére használható a magyar nyelv. Ennek két alaphelyzete lehetséges: ha minden, az eljárásban résztvevő fél ismeri a magyar nyelvet, és akarja is használni. Illetve (ha az előbbi feltételek nem teljesülnek) kérésre az anyanyelv használati jogával élő peres félnek ingyenesen biztosítanak tolmácsot, tehát bizonyos támogatottsága is van az anyanyelvhasználatnak. Viszont a jegyzőkönyv minden esetben román nyelven készül el, illetve a kérelmeket és a periratokat is kizárólag román nyelven lehet megszerkeszteni.

Ugyanakkor a törvénykezés a konkrét használati feltételek tényleges biztosítása kapcsán nagyon is szűkszavú, nem tér ki például az alkalmazható magyar nyelvhasználati infrastruktúrára sem. Mindössze egy paragrafus rendelkezik arról, hogy a kisebbségi nyelv ismerete valamiféle előnyt jelent a bírói, illetve ügyészi állások betöltésére kiírt versenyvizsgáknál: „Azon bíróságok és

ügyességek körzetében, ahol a lakosok legalább 50 százaléka valamely nemzeti kisebbséghez tartozik, egyenlő osztályzat esetén azok a jelöltek élveznek elsőbbséget, akik ismerik az illető kisebbség nyelvét.”³⁰

Tömegkommunikáció

8. táblázat. Nyelvi jogok a tömegkommunikációban

SZABÁLYOZOTT HELYZET	SZABÁLYOZÁS TARTALMA	PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK
Közlőrádió és -tévé	Mandátumában szerepel, hogy kisebbségi nyelven szerkesztett műsorokat sugározzon.	A Karta szorgalmazza a magyar nyelven sugárzott köztévét és -rádió műsorai időtartamának és napszak szintű lefedettségének a növelését.
Kábeltelevíziós szolgáltatások	A magyarlakta településeken szolgáltató kábeltelevíziós társaságok kötelesek a programajánlatukba magyar nyelvű adókat is belefoglalni.	

A közmédia műsortartalmi kötelezettségeinek eleget tesz, viszonylag jelentősnek mondható a magyar nyelvű közszolgálati rádió- és tévéadásórák száma. A rádiózást illetően a közrádió egyes területi stúdiói egész nap sugároznak magyar nyelven, ami kiegészíti a viszonylag jelentős számú helyi (magán- vagy alapítványi) tulajdonú magyar nyelvű vagy magyar nyelven is sugárzó rádióadók műsorkínálatát. Nincsenek korlátozások a csak magyar nyelven (vagy ezen a nyelven is) működő rádió- vagy tévéadók engedélyezését illetően. Tulajdonformától függetlenül a törvény támogatja (bizonyos vonatkozásokban kötelezi a kábeltévés szolgáltatókat) a magyar nyelvű elektronikus tartalmakhoz való hozzáférést. Tehát ezen a téren a törvénykezés megengedő, és bizonyos vonatkozásokban támogató.

³⁰ 303/2004. törvény a bírók és ügyészek jogállásáról, 30. cikk.

*A gazdasági-társadalmi élet más kommunikációs színterei,
életviszonyai*

9. táblázat. Nyelvi jogok a gazdasági-társadalmi kommunikációban

SZABÁLYOZOTT HELYZET	SZABÁLYOZÁS TARTALMA	PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK
Egészségügy	A páciens jogában áll, hogy állapotról az általa értett nyelven kapjon tájékoztatást. Más ellátó és gondoskodó intézmények is kötelesek biztosítani a magyar nyelvű kiszolgálást.	
Adóhivatal	Az adószervekre is vonatkoznak a kisebbségi nyelvhasználati rendelkezések (20%).	Hivatalos iratokat csak román nyelven állítanak ki.
Személyi biztonság- és fogyasztóvédelem	Biztonsági felhívások és magyar nyelvű fogyasztóvédelmi tájékoztatás kötelezettsége.	

A páciens anyanyelven történő tájékoztatási kötelezettségét kivéve ezeket a nyelvi jogokat csak a Karta írja elő. A legtöbb, a fenti vonatkozásokban releváns ágazati törvény nem tartalmaz a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó pontosításokat, nem ír elő alkalmazási kötelezettségeket, nem rögzít felelősséget, értelemszerűen szankciót sem ír elő.

3.3.3. Nyelvi jogok alkalmazása

Amint azt bemutattuk, a törvényes keret általános szinten megengedő, sőt bizonyos vonatkozásban támogató nyelvpolitikát alapoz meg, számos esetben a kisebbségi nyelvhasználat feltételeinek a megteremtését intézményi kötelezettségként tételezi. Ám nem állítható, hogy a különböző érintett intézmények maradéktalanul eleget is tennének ezeknek az előírásoknak.

Az intézményes alkalmazást mindenekelőtt a közpolitikai stratégiai gondolkodás, tervezés nagyon is kezdetleges mivolta (kiemelendő kivételt az oktatás képez) teszi esetlegessé. A Nyelvi Karta szövege többször megfogalmazza, hogy a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó különböző előírások alkalmazása nem maximalista módon történik (minden szabályozott helyzet vonatkozásában szimmetrikus kétnyelvűség), hanem „abban a mértékben, ahogyan az ésszerűen lehetséges”; ez megoldások körvonalazását kellene jelentse mind a célkitűzések (a kisebbségi nyelvhasználati jogok intézményes alkalmazásának minimumai),

mind az ezek megvalósításához rendelt (normatív, anyagi, személyzeti, nyelv infrastruktúrához³¹ tartozó) erőforrások tekintetében. Ám a tapasztalat azt mutatja (és a rendelkezésre álló, szisztematikusan gyűjtött adatok is), hogy az ilyen jellegű megközelítés aligha nevezhető jellemzőnek. A célok tekintetében, annak vonatkozásában, hogy miben áll a magyar nyelv használatának az ésszerűen lehetséges mértéke, nincs konszenzus. Nem kivételes eset, hogy a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségét kiterjesztő, elősegítő intézkedések kapcsán viszonylag heves közéleti, politikai viták bontakoznak ki, és nemegyszer megtörtént, hogy az intézkedéseket kifogásoló egyének, szervezetek jogi úton próbálták az ilyen törekvéseket megakadályozni.³²

Ami a különböző erőforrásoknak (az amúgy sem mindig egyértelműsített) célokhoz történő törvényes hozzárendelését illeti, a rendszeres, célracionális mérlegelés aligha jellemző az alkalmazási folyamatra. Nem tekinthető általánosnak a létező erőforrások hozzárendelése a törvény által rögzített célokhoz,³³ illetve annak a felleltározása, hogy a többnyelvűség tényleges működtetéséhez milyen erőforrások szükségesek, és milyen mértékben rendelkeznek azokkal a kisebbségi nyelvi jogok alkalmazására kötelezett intézmények. Például a közigazgatásban a kétnyelvű helységnévtáblák, a fordítók, esetleg a tolmácsok alkalmazása, netalán egy tolmácgép beszerzése (biztosítandó a tanácsosok magyar nyelvű felszólalásának a jogát) jelentős teherterheléssel lehet akár egy közepes önkormányzat számára is. Azonban jelenleg nincsenek olyan külső erőforrások, amelyek csökkentenék a többnyelvűséggel járó többletköltségeket. Így, megfelelő erőforrások hiányában, akár a kisebbségi nyelvhasználat biztosítása irányában létező jó szándékú viszonyulások is félmegoldásokat eredményezhetnek.

A megfelelő normatív erőforrások biztosítása az egyik olyan hiányosság, ami döntő módon hátráltatja a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesülését. Már említettük: nem minden, általánosabb jellegű jogszabály szintjén rögzített

³¹ Többnyelvű tartalmak időbeni és költséghatékony létrehozásához szükséges eszköztár: többnyelvű szöszedetek, terminológiai adatbázisok és olyan kapcsolt informatikai eszközök, amelyek a különböző többnyelvű szolgáltatást nyújtók munkáját könnyítik, valamint gyakran használatos, hivatalosnak minősülő többnyelvű formanyomtatványok.

³² Például annak kapcsán, hogy adott, közzsférában meghirdetett állások esetében jogos-e, méltányos-e a magyar nyelv ismeretét kötelezően teljesítendő elvárásaként feltüntetni.

³³ Például *Románia Hivatalos Közlönyének* a magyar nyelvű kiadása számos törvényt, kormányhatározatot és más hatóságok normatív erejű szövegeit közli magyar fordításban, de kivételesen jelentetik meg olyan jellegű dokumentumok fordítását, amelyek közvetlenül hasznosíthatóak volnának a közigazgatásban. Például lefordítják magyarra a közjegyzői irodák működésére vonatkozó kerettörvényt, de a szociális segélyek megítélése kapcsán kiadott végrehajtási rendelkezéseket, amelyek tartalmazzák az ügyintézéshez szükséges igazoló okiratok felsorolását, a kitöltendő formanyomtatványok mintaszövegét (amelyet a magyarlakta önkormányzatok a folyamatban használhatnak), már nem.

kisebbségi nyelvhasználati jogot kodifikáltak a különböző (főleg az államigazgatási szinthez tartozó intézményeket szabályozó) ágazati törvényekben, illetve számos esetben nincs kidolgozva (végrehajtási rendelkezések formájában) a végrehajtás konkrét módja, nem rögzítettek a különböző intézmények kisebbségi nyelvhasználati feltételekre vonatkozó konkrét kötelezettségei.

A normatív keret hiányosságaival párhuzamosan az alkalmazás rendszeres és hathatós adminisztratív jellegű nyomon követésének és a törvényes előírásoknak meg nem felelő állapotok számonkérésének a hiánya a másik olyan tényező, amely okán az érvényes kisebbségi nyelvhasználati törvények intézményes alkalmazása akadozik.

Utoljára, de nem utolsósorban említendő az egyéni és főleg az intézményesített jellegű, bíróságon keresztül történő jogérvényesítés kezdetleges jellege. Az állampolgárok vagy a különböző (politikai, civil szervezeti háttérű) jogvédő szervezetek ritkán viszik bíróság elé a nyelvi jogok érvényesülése kapcsán tapasztalt, a törvényekkel összhangban nem levő intézményes állapotokat. Habár (rendszeres kutatások hiányában) joggal feltételezhető, hogy a kisebbségi nyelvi jogok terén nem valami magas színvonalú az általános társadalmi szintű jogtudatosság.³⁴ De persze kevésbé várható el a polgároktól, hogy az ügybéli kommunikáció kapcsán felmerülő, kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos intézményes hiányosságokat egyénként kérjék számon az intézményeken, esetleg bírósági úton szerezzenek érvényt e jogoknak. Hisz egy ilyen eljárásnak időben, érdekekben és esetleg költségekben mérhető ráfordításai nem számíthatók ki előre. A kisebbségi, a magyar érdekvérvényesítésben elkötelezett, politikai vagy civil háttérű, szervezeti jellegű igazságszolgáltatáson (vagy más nyomásgyakorlási formákon) keresztül történő jogérvényesítés viszonylag új keletű,³⁵ a különböző, főleg a közigazgatás szintjén hatályos nyelvi jogok érvényesítésével kapcsolatos perek folyamatban vannak.

A következőkben azokat a kommunikációs színtereket tekintjük át, ahol a különböző általános jellegű törvények előírják a kisebbségi nyelv használatának intézményes kötelezettségét.

³⁴ Ezt a hiányosságot hivatott pótolni a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kiadványa, a *Nyelvi jogok útmutató* (http://ispmn.gov.ro/uploads/Nyelvi_jogok.pdf).

³⁵ Megemlítendő a marosvásárhelyi Civil Elkötelezettség Mozgalom vagy a kolozsvári Musai-Muszáj mozgalom.

Közigazgatás

A helyi közigazgatásban a helyi, illetve a megyei tanácsosi testületeknek kellene a nyelvhasználati törvények alkalmazását számon kérniük a végrehajtói testületeken. Ez kivételesen meg is történik, de főleg azokban a helyzetekben, amelyekben a magyarság képviselői kisebbségben vannak, a sikeres kimenetelű fellépések így nem gyakoriak.

Az államigazgatáson belül első szinten a központi koordináló hatóságok feladata a kisebbségi nyelvhasználati normák alkalmazásának a számonkérése. De amint az az előbbiekben is említésre került, ezen a szinten nem tapasztalható kiemelkedő normaérvényesítési szándék, tehát a nyomon követés, számonkérés még kevésbé valószínűsíthető. Az államigazgatási rendszeren belül még a prefektusnak (megyei szinten működő kormány megbízottnak) van törvényben rögzített nyomon követési hatásköre a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítése terén, de az érintett megyék prefektusainak ebben a vonatkozásban kifejtett érdemi tevékenysége kevésbé látványos, sőt egyes esetekben a kisebbségi nyelvhasználat iránti jóhiszemű viszonyulás kapcsán megfogalmazható némi kétely. Ilyen feltételek közepette a kisebbségi anyanyelvi jogok érvényesülése a helyi közigazgatásban, illetve az államigazgatás dekoncentrált intézményeiben esetlegesen marad.

A kisebbségi nyelvhasználati törvények helyi (de nem megyei) közigazgatási szintű intézményes alkalmazásáról több kutatás is készült,³⁶ amelyek alapján a következő általános kép körvonalazható:

- A magyarlakta településeken³⁷ a kétnyelvű (román–magyar) közfeliratozásokat illetően az önkormányzati intézmények zöme eleget tesz a törvényes előírásoknak. Az érintett települések több mint 90 százalékában van

³⁶ Horváth István: Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában, *Magyar Tudomány*, 2009/11. 1304–1312.; Uő: Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük, in Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, Budapest, Lucidus, 2012. 172–196.; Horváth et al.: *Közigazgatási*, 2010.

³⁷ A kutatás 454 települési egységre terjedt ki. Belekerült minden olyan közigazgatási egység, amelyen belül van bármilyen jogalap a helyi szintű kisebbségi nyelvhasználatra. A legutóbbi, 2011-es népszámlálás szerint ez 323 egységre érvényes, ezekben megvan a legalább 20%-os magyar jelenléti küszöb. Ám a román törvény szerint a nyelvi jog olyan szerzett jog, amely a népszámlálások során rögzítetthez képest bekövetkező etnikai arányváltozások nyomán (ha a magyar népesség aránya 20% alá esik) nem veszthető el. Tehát a közigazgatási egység szintjén a kisebbségi nyelvhasználati jog elvben a 1992-es népszámláláson konstatált 20%-os küszöb-höz igazodik. Ezért a kisebbségi nyelvhasználati jog több közigazgatási egységre terjed ki. Ám ezt az értelmezést a közigazgatási gyakorlatban még nem alkalmazták. Az első ilyen tárgyú per jelenleg folyik Kolozsváron.

kétnyelvű helységnévtábla, és az érintett közigazgatási egységek több mint 80 százalékában kétnyelvű felirat a polgármesteri hivatalon.³⁸ A vizsgálatok nem terjedtek ki az önkormányzati alárendeltségben működő minden szervezeti alegységre.

- A magyar nyelv eseti használata a köztájékoztatásban (különböző közügyek kapcsán) jellemző az érintett önkormányzatok 81,6 százalékára; ezek valamivel több mint felében magyarul is jellemző, hogy magyarul is közlik a helyi tanács napirendjét; valamivel kevesebb mint egyharmaduk teszi elérhetővé az elfogadott tanácsi szövegeket magyarul.³⁹
- A magyar nyelv szóban használható a vizsgált közigazgatási egységek 94,2 százalékában. Ez, igaz, csak annyit jelent, hogy van legalább egy olyan ügyosztály, ahol ezt a jogot biztosítják. Ha a konkrét, viszonylag jelentős ügyféléforgalmú ügyosztályokon belüli (anyakönyv, adó- és illetékosztály) nyelvhasználati lehetőségekre kérdezzük rá, akkor már árnyaltabb a kép, viszonylag kevesebb helyzetben lehetséges a magyar nyelv szóbeli használata.⁴⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy az érintett önkormányzatok hozzávetőleg kétharmadában biztosított a magyar nyelv átfogó (tehát a legtöbb közkapcsolatot is fenntartó ügyosztályra kiterjedő) használatának a lehetősége.
- Az érintett önkormányzatoknak hozzávetőleg a fele biztosítja az írásbeli használat lehetőségét is. De csak egyharmad esetében valószínűsíthető, hogy ez átfogó, általában a hivatalhoz tartozó minden ügyosztályon lehetséges.

Vagyis az intézményes alkalmazást illetően elmondható, hogy az érintett helyi önkormányzatok hozzávetőleg egyharmadában biztosított a magyar nyelv átfogó, elvben minden ügyintézési helyzetre kiterjedő szó- és írásbeli használata. A helyi önkormányzatok 25-30 százaléka esetében elvben a szóbeli használat átfogóan biztosított, de a magyar nyelvű írásbeli kommunikáció kivételes, inkább eseti, nagyrészt esetleges. A fennmaradó 35-40 százalékban kizárólag a magyar nyelv szóbeli használatának az intézményes előfeltételei biztosítottak, de sokszor csak eseti lehetőségként, egyes ügyintézési folyamatok esetében.

A közigazgatáson belüli magyar nyelvű írásbeliség jelentősen lemarad a magyar nyelv szóbeli használata mögött, aminek több okára is rá lehet világítani.

Az autoritás hiánya. A magyar nyelvű írásbeliséget támogató, a közigazgatásban használatos nyelvi infrastruktúra viszonylag fejlettnek mondható:

³⁸ Horváth: *Románia*, 188.

³⁹ Uo. 196.

⁴⁰ Uo.

számos román–magyar közigazgatási szótár érhető el nyomtatott változatban⁴¹ vagy digitális adatbázis formájában; számos önkormányzat vagy más intézmény közül a honlapján hasznosítható mintaszövegeket (kétnyelvű formanyomtatványok, normatív jellegű határozatok magyar nyelvű fordításai).⁴² Viszont nem létezik olyan általános autoritás, amely ezeket az erőforrásokat rendszerezné, szimbolikusan megerősítené, és valamilyen rendszerességgel arra szocializálná az érintett tisztviselőket, hogy a nyelvi infrastruktúra ezen elemeit az írásbeli ügyvitel során használják. Így újratermelődnek a magyarul beszélő (esetleg magyar anyanyelvű) hivatalnokoknak a magyar nyelvű írásbeliség terén tapasztalható hiányosságai.

Az adminisztrációban dolgozók nyelvi hiányosságai. A bürokrácia világában a szóbeli kommunikáció általános, orientáló szereppel bír, informatív és végső soron informális jellegű, míg az írásbeli beszédhelyzet formális, jogi, közigazgatási következményekkel járó kommunikációs forma. Vagyis az írásbeli kommunikáció során az elvárás a precíz, szakszerű, nyelvileg helyes, lényegre törő, hozzáértést bizonyító, félreértéseknek teret nem adó szöveg rögzítése. Ez a készség (már csak annak okán is, hogy a mindennapi munka során sokkal gyakrabban találkoznak román nyelvű szövegekkel) inkább románul fejlődött ki és erősödik meg a hivatalnokokban és a magyar anyanyelvű közönségben.⁴³

A dokumentumok bürokratikus útvonalával kapcsolatos szervezeti jellegű aggályok merülhetnek fel, vagyis egy adott beadvány kapcsán olyan személy is belekerülhet az ügyintézés folyamatába, aki nem tud – vagy nem tud eléggé – magyarul. Ezért nem szorgalmazzák a magyar nyelvű írásbeliséget.

Politikai okokból, *az esetleges többségi nemtetszés elkerülése végett* az egyébként arra jogosultak lemondanak a magyar írásbeliségről. Vagy éppenséggel a román nyelv jogilag rögzített hivatalosságát a magyar nyelv korlátozott és sokszor vitatott státusával vetik össze, és lemondva a jogosultságról, megfontoltabbnak tartják a „hivatalosabb” nyelv írásbeli használatát.⁴⁴

A teljes spektrumú magyar nyelvű szó- és írásbeli kommunikáció inkább azokra a közigazgatási egységekre jellemző, ahol a magyar anyanyelvűek jelentős, 60 százalék fölötti többségben vannak, ahol a magyarok aránya ez alatt van, ott kivételes.

⁴¹ Benő Attila et al.: *Magyar–román közigazgatási szótár*. I., Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2004; Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*, Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2002; Mezei József: *Magyar–román–angol jogi, közgazdasági és üzleti szótár*, București, All Beck, 2006.

⁴² Lásd például a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet *Ügyintéző* programját! Elérhető: <http://ispmn.gov.ro/page/formulare->

⁴³ Horváth, et al. 2010, 22.

⁴⁴ Uo.

A megyei önkormányzatokat illetően elvben hat megyében⁴⁵ kellene a megyei alárendeltségben működő, közkapcsolatokat is fenntartó intézményeknek biztosítaniuk a magyar nyelv használatát. Habár nem készült rendszeres felmérés arra vonatkozóan, hogy ezen a szinten hogyan alkalmazzák a kisebbségi nyelvhasználati jogokat, némi alappal feltételezhető, hogy itt is a fentebbi trendek érvényesülnek. Ez irányban már önmagában az is illusztratív, hogy a hat megyei tanács honlapja közül kettőnek (Bihar és Szilágy) nincs magyar nyelvű változata,⁴⁶ márpedig a magyar nyelven történő köztájékoztatás ezen a szinten is a törvény által előírt kötelezettség.

A hat megyében összesen körülbelül 250 dekoncentrált intézmény működik (a központi államigazgatás kihelyezett, többségében megyei, néhány megye esetében regionális illetékességű intézményei). Vagyis elvben ennyi intézményben kellene biztosítani a magyar nyelv használatát a köztájékoztatásban és az ügyvitel során. Eleddig csak a Hargita megyében működő dekoncentrált intézmények szintjén készült vizsgálat e vonatkozásban.⁴⁷ Ez alapján az államigazgatási hatáskörben működő közigazgatási egységek nyelvhasználatára árnyalt, de inkább pozitív kép jellemző. A vizsgált intézmények (50) több mint fele (majdnem kétharmada) esetében magyar nyelven is volt közfeliratozás, köztájékoztatás. Egy kivétellel minden intézmény esetében a magyar nyelvű szóbeli eligazítás és (legalábbis részleges) magyar nyelvű ügyfélszolgálat lehetősége is megvolt; viszont a magyar nyelv írásbeli használatának valamilyen feltételei pusztán az intézmények ötödében voltak biztosítottak.⁴⁸ Joggal valószínűsíthetjük, hogy ebben a közigazgatási szegmensben (minden hiányosságával együtt) Hargita megye jelenti a kiemelkedően pozitív példát, hisz itt a legnagyobb a magyarok megyei szintű aránya. Kiindulva abból, hogy más közigazgatási intézmények is Hargita megyében használják leginkább a magyar nyelvet, valószínűsíthető, hogy az államigazgatáson belüli magyar nyelvhasználatra vonatkozó összkép inkább a kevésbé kedvező árnyalatok felé tolódik el.

Oktatás

Ha összevetjük a különböző, törvény által szabályozott kommunikációs színtereket, valószínűleg az oktatás az az intézményes terület, amelyen a leginkább alkalmazzák a törvényekben rögzített kisebbségi nyelvhasználati jogokat.

⁴⁵ Bihar, Hargita, Kovászna, Maros, Szilágy és Szatmár.

⁴⁶ 2016. februári állapot.

⁴⁷ Horváth et al.: Közigazgatási, 2010.

⁴⁸ Uo. 29–31.

A kerettörvény biztosította lehetőségek zöme kidolgozásra kerül különböző alkalmazási rendelkezések formájában. Rendszeres a gondoskodás az oktatási folyamathoz szükséges nyelvi infrastruktúra (tankönyvek, pedagógusképzés stb.) biztosításáról. Törvényes lehetőség van a megemelt fejkvótás támogatásra, tehát a magyar nyelvű oktatás sajátos helyzete okán felmerülő többletköltségek egy részét az állam finanszírozza. Az oktatástervezési folyamatban a magyar oktatás érdekeit képviselő szervezeti struktúra működik (minisztériumi szinten igazgatóság [főosztály], megyei tanfelügyelőségeken képviselők, iskolaigazgatók vagy kettős – román–magyar – tan nyelvű iskolák esetében aligazgatók), igaz, váltakozó hatékonysággal, de releváns hatáskörrel.⁴⁹

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozandó: nem azt állítjuk, hogy a magyar nyelvű oktatás helyzete minden vonatkozásban rózsás, csak annyit, hogy más, a törvény által szabályozott intézményes helyzetekhez viszonyítva a magyar nyelvű oktatási folyamatban működik a rendszeresített tervezés, a kerettörvény rögzítette célok megvalósításához rendszeresen hozzárendelnek különböző normatív és más jellegű erőforrásokat. Mindez ha nem is ideális, de az utóbbi két évtized fejleményeit nézve fokozatosan az igényekhez igazodó (azoktól persze némileg lemaradó) magyar tan nyelvű oktatási intézményrendszer és működési gyakorlatot eredményezett.

Persze problematikus helyzetek adódnak, de ezek mindenekelőtt a magyar nyelvű oktatási hálózat szervezése kapcsán merülnek fel, és csak közvetett vagy nagyon áttételes módon csorbítják a magyar nyelvű oktatáshoz való jogok intézményes gyakorlását. A csökkenő diáklétszám miatt, főleg azokban a megyékben, ahol a magyarok számbeli kisebbségben vannak, a magyar tan nyelvű osztályok, iskolák beiskolázási számai kapcsán évente napirenden vannak különböző, indulatoktól, politikai felhangoktól nem mentes alkuk. A magyar osztályok kiválása a vegyes tan nyelvű intézetekből és magyar tan nyelvű helyi vagy regionális iskolaközponttá történő átszervezésük, habár törvényes lehetőség, ritkán problémamentes folyamat (sőt vannak olyan helyszínek, ahol eleve kudarcra van ítélve). A felsőoktatás szintjén hírhedtté vált a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE) esete, mely jelzésértékű abban a vonatkozásban, hogy a törvényes lehetőségek (főleg ha azokat már működő és román többségi szenátusok által vezetett, viszonylag jelentős autonómiával rendelkező egyetemeken kell megvalósítani) nem alakulnak át könnyedén a magyar kisebbség számára kedvező intézményes gyakorlatokká. 2012 áprilisában az Ungureanu miniszterelnök vezette kabinet azért bukott meg, mert érvényt próbált szerezni azoknak a paragrafusoknak, amelyek értelmében a

⁴⁹ 1/2011. oktatási törvény, 8., 9. és 95. cikk.

többsnyelvű felsőoktatási tanintézetekben az adott nyelven oktató tanárok tannyelv alapján elkülönülő szervezeti egységeket (intézeteket és/vagy karokat) hozhatnak létre. Fontos még egyszer hangsúlyozni, az ehhez hasonló esetekben a szűk értelemben vett nyelvi jogok nem sérülnek, hisz a legtöbb diák továbbra is magyar tannyelvű képzésben részesülhet. Ugyanígy nem szűk értelemben vett nyelvi jog (legalábbis a hatályos törvények nem rendelkeznek ebben az értelemben), de fontos vonatkozása az iskolai nyelvi helyzetnek (főleg a vegyes, kettős tannyelvű intézmények keretében) az oktatási folyamaton kívüli belső iskolai nyelvhasználat, amely a kettős tannyelvű intézmények esetében gyakran dominánsan a román nyelv.⁵⁰

Igazságszolgáltatás

Habár a törvénykezés viszonylag megengedő (ha mindegyik fél belegyezik, az eljárás szóbeli része magyarul is folyhat, esetleg ingyenesen tolmács vehető igénybe), de a jegyzőkönyveket románul kell szerkeszteni. Nincs átfogó képünk arra vonatkozóan, miként is alkalmazzák a magyarlakta településeken ezeket az előírásokat, de egy, a csíkszeredai törvényszéken és bíróságon készült esettanulmány arra mutat rá, hogy a szabályok alkalmazása nehézkes, az ügybeli kommunikáció folyamatát nagymértékben nehezíti, bonyolítja, és számos más vonatkozásban is (például méltányossági alapon) problémák merülhetnek fel.⁵¹ Ugyanakkor kevés a konkrét használati feltételek tényleges biztosítására vonatkozó rendelkezés. Az érvényben lévő előírások alapján nincs sok esély arra, hogy az igazságszolgáltatáson belüli jelenlegi status quo (amit a magyar nyelv viszonylag szűkre szabott használata jellemez – a zömében magyalakta településeken viszonylag kevés a magyarul beszélő bíró és ügyész) megváltozzon.

⁵⁰ Tótor Erika Mária: Nyelvi tájkép – rejtett tanterv? in Pieldner Judit (szerk.): *Kulturális identitás és alteritás az időben*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 451–459.; Uő: Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában, *Magiszter*, 2014/4. 40–51.

⁵¹ Papp Kincses Emese: Kommunikációs etnográfia. Nyelvhasználat a csíkszeredai bíróságon és a Hargita megyei törvényszéken. Jogszabályok és jogérvényesítési lehetőségek, in Horváth István – Tótor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2011, 185–208.

3.3.4. *Nyelvhasználat a kétnyelvűség kontextusában*

Amint az előzőekben vázoltuk, a romániai magyarság hozzávetőleg kétharmada magyar–román kétnyelvű (a magyar mellett viszonylag jól beszél román nyelven is). Ugyancsak mintegy kétharmada az erdélyi magyaroknak olyan településen él, ahol a román anyanyelvűek aránya 20 százalék vagy annál több, tehát a mindennapi kommunikáció során jelentős a kitettség olyan kommunikációs helyzeteknek, amelyekben a román nyelvet is használni kell. Illetve a nyelvi jogok intézményes alkalmazásának a sajátosságai okán számos olyan kommunikációs helyzet adódhat, amely során, függetlenül attól, hogy milyen településen lakik valaki, a román nyelvet kell használnia. Mindehhez még hozzájön a munka világa, amely a közvetlen munkakörnyezet jellegétől függően, illetve a munkavégzés kapcsán felmerülő kommunikációs sajátosságok függvényében feltételezi a román nyelv különböző mértékű használatát. És ha mindehhez hozzávesszük az etnikailag vegyes házasságok és baráti társaságok kommunikációs sajátosságait, és nem utolsósorban a médiahasználat jellegzetességeit, akkor egyértelműen komplex nyelvhasználati környezet körvonalazódik, amelyen belül változatos nyelvhasználat-mintázok különíthetők el. Vagyis az egyének a nyelvi készségeiknek, lakókörnyezetük és munkahelyük nyelvi jellemzőinek, sajátos családi helyzetüknek, médiafogyasztási preferenciáiknak a függvényében különböző szituációkban váltakozó mértékben használják felváltva, esetleg keverten a magyar, illetve a román nyelvet.

A nyelvhasználati mintázatok kapcsán számos leíró, elemző tanulmány érhető el, a következőkben ezek fontosabb következtetéseit foglaljuk össze.⁵²

Az elemzés során három jelentős kommunikációs tartományt, és azon belül több kommunikációs színteret különítünk el, mégpedig két párhuzamos logikának megfelelően: az adott színtérre jellemző viszonyok természete és a szabályozottság formája szerint. Ezek a főbb tartományok a személyes, a publikus, illetve az intézményesült közsféra. A személyes jellegű tartományban, a publikus szférán belül kivételesen van jelen a kódválasztásra, használatra vonatkozó

⁵² Csepeli György – Székelyi Mária – Örkény Antal: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002; Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében, 1999–2011*, Budapest, Média tudományi Intézet, 2012; Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* Budapest, Média tudományi Intézet, 2014; Horváth: *Az erdélyi; Uő: A romániai magyarok*; Horváth: *Elemzések*; Horváth: *Nyelvi készségek*; Sorbán Angéla: *Kisebbség – társadalomszerkezet – kétnyelvűség*, Cluj-Napoca, ISPMN, 2012; Sorbán Angéla – Dobos Ferenc: *Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól, Magyar Kisebbség, 1997/3–4. 293–323.*

formális, törvényes szabályozás. Az informális szabályozás során a kódválasztás az adott szituációra érvényesnek elfogadott társadalmi norma szerint történik. Például a publikus szférát illetően érvényesül Erdély adott településein az a morális elvként megfogalmazott norma, hogy (függetlenül a beszélgetés tárgyától vagy a jelenlevő személy kommunikációs érintettségétől) „nem illik” magyarul beszélni egy a magyart nem ismerő román anyanyelvű személy jelenlétében.⁵³ Ezt az informális normát a román anyanyelvűek gyakran kérik számon a kutatók által „nyelvi rendőrködés” által leírt formában, például úgy, hogy az autóbussen rászólnak két, egymás között magyarul beszélő személyre, hogy használják a román nyelvet.⁵⁴ Az intézményesült közsféra esetében pedig többnyire a törvény határozza meg azt, hogy milyen helyzetben milyen nyelv használható.

A személyes kommunikációs tartományhoz tartozó színterek: a családon, a szűk közösségen, illetve a baráti társaságon belüli kommunikáció. A publikus tartomány tipikus színterei: az utca, a különböző szolgáltatások (bevásárlás, orvosi ellátás stb.), illetve ide sorolhatóak még a munkahelyi tevékenységek kapcsán felmerülő kommunikációs helyzetek is. Az intézményesült közsféra számos olyan színtérre vonatkozik, amelyeken belül a kommunikáció a legtöbb esetben formálisan is szabályozott, beleértve a kódhasználatot, kódválasztást is. Ilyenek például a rendőrség, a kormányzat és a közigazgatás intézményei (például a rendészet, illetve a különböző, a mindennapi életvitel szempontjából fontos önkormányzati intézmények) vagy az igazságszolgáltatás, és nem utolsósorban az iskola. Természetesen a felsorolás bizonyos értelemben elnagyolt, hiszen az egyes színtereken belül eltérő kommunikációs kontextusok alakulhatnak ki, amelyekben az átfogó kommunikációs tartomány logikájától eltérő logikák szerint szerveződik a nyelvhasználat, pontosabban a kódválasztás. Például az iskolában az oktatási nyelv szabályozása nagyrészt az osztálytermen belül érvényesül. Vagyis adott tárgyak tannyelve megfelel az oktatási törvény által meghatározottnak, ám a szünetben a diákok között használatos nyelv ettől eltérő lehet. Például a bukaresti Ady Endre Elméleti Líceumban, habár az oktatás nyelve a magyar, szünetben a tanulók zöme inkább a román nyelvet használja.⁵⁵

⁵³ Horváth: Elemzések, 2008.

⁵⁴ Horváth: A romániai magyarok; Kontra Miklós: „Don't speak Hungarian in public!” A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights, in M. Kontra – R. Phillipson – T. Skutnabb-Kangas – T. Várady (eds.): *A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*, Budapest, Central European University Press, 1999. 81–97.

⁵⁵ Sz.K.-nak, a bukaresti Ady Endre Elméleti Líceum pedagógusának a személyes közlése.

Nyelvhasználat a személyes, privát élethelyzetekben

Otthon, a családon belül nagyjából kilenc magyar a tízből a magyar nyelvet használja, 11-12 százalékuk különböző mértékben a románt is.⁵⁶ Ez nagyjából megfelel a vegyes házasságban élő magyarok hozzávetőleg 12 százalék körüli arányának.⁵⁷ Viszont a felnőtt magyaroknak csak fele beszél kizárólag magyarul a barátaival, 20 százaléka használja alkalomszerűen a román nyelvet, negyedük esetében a baráti kommunikáció nyelve fele-fele arányban magyar és román, és 5 százalék körüli azok aránya, akik nagyrészt vagy kizárólag románul kommunikálnak. Összesítve, az erdélyi felnőtt magyar népesség háromnegyedénél valamivel több a magánszférában (alkalomszerű kivételektől eltekintve) majdnem kizárólag magyarul beszél, valamivel kevesebb mint negyedük a magánjellegű beszélgetések során használja, váltakozó gyakorisággal, de viszonylag számottevő mértékben a román nyelvet is. Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 20 százalék alatti, a magánszférán belül kizárólag vagy dominánsan magyarul beszélők aránya 56 százalék körül van, ott viszont, ahol a magyarok településszintű aránya meghaladja a 80 százalékot, a magánszférán belüli domináns magyar nyelven történő kommunikáció az érintett népesség több mint 95 százalékára jellemző.

Amennyiben a generációk közötti eltéréseket elemezzük, sajátos kép körvonalazódik. „Összevetve a szülők és a gyerekeknek a szülőkkel és nagyszülőkkel történő kommunikáció során jellemző kódhasználati mintázatait, (megfelelő módszertani fenntartásokkal) elmondható, hogy jelentős mértékben megnőtt, hozzávetőleg megnégyszereződött a gyerekek generációja szintjén a román nyelvnek a családon belüli használata.”⁵⁸

⁵⁶ A nyelvhasználati vonatkozásokat illetően, amennyiben nem jelöljük meg másként, az adatok forrása a 2008–2009 során elvégzett *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat*. Második hullám kutatás. (Kétlépcsős címbejárás és adatgyűjtés) mintavétel; Erdély 14 magyarlakta megyéjéből a gyakorlati kontaktmintába – választói névjegyzékből véletlenszerűen kiválasztva – belekerült 11 004 fő, ebből 7334 volt elérhető, közülük pedig 3251 fő beszélt (jól) magyarul. Az utóbbi több mint háromezres csoportból 2492 fős érvényes minta alakult ki. Ebből 82 százalék magyar nemzetiségűnek, 88 százalék magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Az elemzésbe csak a magukat magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallók kerültek be.

⁵⁷ Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: *Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció*, in Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*, Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 2011, 91.

⁵⁸ Horváth: *Kisebbségi nyelvi*, 76.

Nyilvános szféra

A munkahely, bevásárlás vagy az orvosi konzultáció nyelve, vagyis a törvény által közvetlenül nem szabályozott publikus nyelvhasználati helyzetek esetében a kizárólagos vagy domináns magyar nyelvhasználat a népesség hozzávetőleg felére jellemző. Bevásárlás során 54 százalék, munkahelyen 49 százalék, az orvosnál 52 százalék kommunikál kizárólag vagy nagyrészt magyarul. Ebből a jelzett publikus helyzetekben a népesség egyharmada kommunikál kizárólag magyarul, 18-19 százalék alkalmoszerűen, inkább kisebb mint nagyobb gyakorisággal használja a román nyelvet is.

Ebben a vonatkozásban jelentős a különbség a szórványhelyzetben élő és a tömbben élő magyarok között. Ott, ahol a magyarok aránya 20 százalék alatt van, a népesség több mint 90 százaléka számára a domináns publikus nyelv a román. Azokon a kommunikációs színtereken, amelyeket a publikus tartományhoz soroltunk, a magyart általában alkalmoszerűen, kizárólag a magyar nyelvet csak kivételesen használják. Például az ilyen településeken élők 11 százaléka dolgozik olyan munkahelyen, ahol a magyar nyelv a kommunikáció egyértelműen domináns nyelve. Összehasonlítva, a 80 százalék fölötti magyarul lakta településeken élő magyarok majdnem háromnegyede (73,7 százaléka) számára a munkahely domináns nyelve a magyar. Az ilyen jellegű településeken a magyar domináns publikus nyelvként működik az itt élők 75-80 százaléka számára.

Intézményesült közsféra

Ezen kommunikációs tartományon belül két színteret kell elkülöníteni, az államigazgatást (amely esetében a rendőrségen használt nyelvet tekintettük mérvadónak), illetve az önkormányzati szférát, amelynél az önkormányzati intézményekben használt nyelvi mintákat vizsgáltuk meg.

A rendőrség esetében a népesség több mint háromnegyede (76,5 százalék) a román nyelv domináns (57 százalék a kizárólagos) használatát jelölte meg. Igazából kivételesek azok a helyzetek, amelyekben a magyar népesség kizárólag vagy dominánsan a magyar nyelvet használná (11 százalék körüli). Még a nagy többségében (80 százalék fölött) magyarul lakta települések lakói esetében is alig 20 százalék körül van azok aránya, akik csak vagy nagyrészt magyarul kommunikálnak az államigazgatás ezen intézményének alkalmazottaival. Elemzéseink alapján úgy tűnik, ez nem annyira a nyelvi jog érvényesülésének, hanem kommunikációs kényszerhelyzeteknek betudható állapot, hisz többnyire azok használják a magyar nyelvet a rendőrségen, akik amúgy sem beszélik jól a románt.

Elvétve találhatunk jó román nyelvi készséggel rendelkező magyar személyt, aki ezen a szintéren belül is inkább a magyar nyelvet használja.

Az önkormányzaton belüli kommunikációt illetően 50 százalék körüli azok aránya, akik a szóbeli ügyintézés domináns nyelveként a magyart jelölték meg, igaz, csak 23,5 százalék állítja, hogy az írásban is inkább a magyart, mint a románt használja. Viszonyítási alapként: a magyarok több mint háromnegyede (78,8 százalék) él olyan településen, ahol a közigazgatási törvény hatályos cikkelyei szerint joguk van szóban és írásban használni a magyar nyelvet. Itt visszaköszön a törvények intézményes alkalmazása kapcsán jelzett helyzet, miszerint a közigazgatáson belül a kisebbségi anyanyelv használatára vonatkozó törvényes előírásokat inkább a nagy többségében (60 százalék fölött) magyarok lakta településeken, és ott is inkább szóbeli közlésre alkalmazzák.

10. táblázat. Kizárólag vagy nagyrészt magyarul kommunikálók aránya az önkormányzati hivatalokban, annak függvényében, hogy mekkora a magyarok aránya a településen

Magyarok aránya szerinti településtípus	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul kommunikál szóban	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul kommunikál írásban
0,1–20%	7,9%	2%
20,1–40%	7,8%	2,4%
40,1–60%	33,5%	10,4%
60,1–80%	65,2%	25,3%
80,1–100%	78,9%	41,9%

3.4. MÉDIAFOGYASZTÁS⁵⁹

Romániában a médianyelv-szabályozás nagyrészt piaci feltételek mellett, a kereslet-kínálat szabályai szerint működik. Ez de facto azt jelenti, hogy a legtöbb településen hozzáférhető magyar nyelven sugárzott elektronikus média (rádió, tévé), mi több, a csatornakinálat (legalábbis a kábeltévét illetően) jelentős, megközelíti a román nyelven hozzáférhető csatornák kínálatát. A nyomtatott médiumok esetében a helyzet már árnyaltabb, a magyar nyelvű médiatermékek terjesztése gazdasági megfontolások szerint történik. A kis lélekszámú vagy

⁵⁹ Részletek Horváth István: Nyelvi dominancia, nyelvváltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében című tanulmányából, in Apró István (szerk.): *Média és identitás. Tanulmányok*, Budapest, Médiaudományi Intézet, 2014. 39–54.

alacsony részarányú magyarlakta településeken utcai árusításban alig, gyakorlatilag csak postai előfizetéssel lehet hozzájutni magyar nyelvű lapokhoz. Romániában a széles sávú internetkapcsolattal történő lefedettség meghaladja a 90 százalékot, és ezen belül a magyarlakta régiók nincsenek föltétlenül hátrányosabb helyzetben,⁶⁰ tehát a különböző magyar nyelvű internettartalmakhoz történő hozzáférésnek sem törvényes, sem technikai akadályai nincsenek. Néhány kivételtől eltekintve (helyi lapok, helyi rádió, televízió, illetve romániai ügyekkel kiemelten foglalkozó magyar nyelvű hírtelevízió) a magyar nyelvű médiatermékek tartalmi ajánlata közelít a románhoz, habár sok esetben nem föltétlenül hasonló mértékű (például a nagy többség hozzáfér legalább egy magyar nyelvű, de sokkal több román nyelvű tévés hírcsatornához).

Tehát a médiafogyasztás nyelve kapcsán kismértékben érvényesül a kódválasztásra ható hozzáférhetőségi objektív, illetve normatív kényszer. Objektív kényszer az a helyzet, amelyben az egyén azért kénytelen egy adott (jelen esetben a másod- vagy román) nyelvet használni, mert egy adott színtéren belül nagy valószínűséggel olyan beszélők vannak jelen, akik csak ezt a nyelvet ismerik. Például Kolozsváron a kiszolgálók 80 százaléka valószínűsíthetően nem tud magyarul, ami egyértelműen a kódválasztás objektív meghatározottságaként hat. Akkor is, ha az adott személy a magyar nyelvű kommunikációt preferálja, inkább a román nyelvet kell választania, mert a legtöbb interakció objektíve csak ezen a nyelven mehet végbe. Ugyanakkor ebben a városban a publikus nyelv a román, vagyis személytelen nyilvános interakciók során (mint amilyen a vásárlás) a kiszolgáló (még ha tud is magyarul) románul fogja köszönteni a betérő magyar vásárlót, és a tranzakció (annak ellenére, hogy mindkét fél bírja a magyar nyelvet) románul fog lezajlani (vagyis informális normatív elvárás érvényesül a román nyelvi kód választásában). Vagyis az objektív meghatározottság mellett létezik egy kódválasztásra vonatkozó norma is.

Viszont ugyanaz a személy, ha informálódni akar a helyi hírekről, megvásárolhatja a magyar nyelvű helyi napilapot, vagy bekapcsolhatja a magyar nyelven sugárzó helyi kereskedelmi vagy közszolgálati rádiót. Ha tájékozódni akar valamilyen egészségügyi problémában, kereshet az arra szakosodott magyar honlapokon. Illetve az esti kikapcsolódás megoldható egy magyarországi kereskedelmi csatorna által közvetített filmmel. Vagyis a médiafogyasztás terén messzemenően nagyobb tere van, illetve a kódválasztás során messzemenően nagyobb szabadságfokkal rendelkezik nyelvi preferenciáinak az érvényesítésében, mint a bevásárlás (általában a napi ügyes-bajos dolgainak az intézése)

⁶⁰ Eurostat: Percentage of households with broadband access in relation to households with Internet access, by NUTS 2 regions (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tgs00049>, letöltve: 2013.06.03).

során. Vagyis a médiafogyasztás folyamatában a kódválasztási helyzet inkább közelít a magánéleti szféra jellemzőihez.

Mielőtt összehasonlítanánk a médiafogyasztás jellegzetességeit más tartományok, színterek által körvonalazott nyelvhasználati mintázattal, a különböző vizsgált médiákra vonatkozó nyelvhasználati jellegzetességeket a médiahasználat nyelvi jellegzetességének az összesített mutatójával fejezzük ki.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek az adatsoroknak az összevonása nem történhetett mechanikusan, ugyanis felvetődik a kitettség gyakoriságának a kérdése (mennyi időt és milyen gyakorisággal tévéznek, hallgat rádiót, olvas lapot a vizsgálatba bevont személy). Életszerű helyzettel példázva: lehet, hogy valaki teljes mértékben román nyelven olvas napi sajtót, de az csak egy helyi lap tíz-tizenöt perces átfutására korlátozódik. Ugyanaz a személy napi 2,5 órát nézi a tévét, mégpedig kizárólag magyar adókat. Hogyha ezt a két helyzetet kell összesíteni – egy egységes, a médiafogyasztás nyelvére vonatkozó mutató formájában összegezni –, akkor súlyozni kell az adott médiafogyasztási nyelvhasználatnak megfelelő mutató értékét a kitettség gyakoriságára vonatkozó értékkel. A következő, a kitettség gyakoriságára vonatkozó viszonyértékeket számoltuk: a legkisebb mértékű kitettség az újság-, folyóirat-olvasás 1, ehhez viszonyítva az emberek 3,6-szor annyit néznek tévét, 2-szer annyit számítógépeznek/interneteznek (összesítve a szakmai informálódással és szórakozással eltöltött időt), illetve 1,8-szor annyit rádióznak. Az adataink megfelelnek a 2012 *Mediascope* felmérés Romániára vonatkozó eredményeinek.⁶¹

6. táblázat. Az összevont médiafogyasztás nyelve, annak függvényében, hogy mekkora a magyarok aránya a településen

Magyarok aránya szerinti településtípus	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul	Fele-fele arányban románul és magyarul	Kizárólag vagy nagyrészt románul
0,1–20%	39,2%	41,3%	16,5%
20,1–40%	56,1%	34,5%	8,2%
40,1–60%	59,6%	29,9%	2,5%
60,1–80%	66,6%	28,6%	3,2%
80,1–100%	79,3%	15,6%	1,2%

⁶¹ Mediascope Europe 2012 Pan-European Launch Presentation Summary http://www.iabeurope.eu/files/6813/6852/2640/mediascope_2012_pan-european_summary20launch20presentation.pdf [letöltve: 2013.07.03.]

Az erdélyi magyarok majdnem kétharmadára (65,9 százalék) a kizárólag vagy zömében magyar nyelvű médiumok fogyasztása a jellemző. Azon települések kivételével, ahol a magyarok aránya nem haladja meg a 20 százalékot, a médiafogyasztás dominánsan magyar nyelvű. Az erdélyi magyarok negyede viszont fele-fele arányban fogyaszt – hozzávetőleg azonos mértékben – román és magyar nyelvű médiát. Ott, ahol a magyarok aránya 80 százalék fölött van, a legkisebb, 15,6 százalékos ez az arány, ahol nem haladja meg a 20 százalékot, ott viszont ez a domináns (a népesség 41 százalékára jellemző) minta. A dominánsan vagy kizárólag román médiumokat fogyasztó erdélyi magyarok aránya 5 százalék, és a legjellemzőbb azokon a településeken, ahol a magyarok aránya nem haladja meg a 20 százalékot (16,5 százalék).

3.5. NYELVHASZNÁLATI MINTÁK

Többszövegű társadalmakban egy kisebbségi csoport tagjai számára elkerülhetetlen a másodnyelv különböző helyzetekhez kötött, váltakozó mértékű használata. Kérdés, hogy különböző kommunikációs tartományok milyen mértékben működnek anyanyelv- illetve másodnyelvdominánsan? A fentebbieket összefoglalva az erdélyi magyarok nyelvhasználati mintázatai a következőképpen vázolhatóak:

Az erdélyi magyarok hozzávetőleg egytizede (többszövegre az olyan településen élők, ahol a magyarok aránya nem haladja meg a 20 százalékot) magánéleti viszonyokban, a médiafogyasztás során gyakran használja a román nyelvet is; más tartományokon belül, mint a nyilvános szféra, az intézményesült közszféra, kivételes a magyar nyelvhasználat. És még akkor is, ha a privát tartományon belül nem feltétlenül a román a domináns nyelv, jelentős a kockázata a nyelvi dominanciaváltásnak,⁶² illetve az intergenerációs nyelvi asszimilációnak. Annak tehát, hogy az ilyen családban szocializálódott gyermekek másodnyelven (ez esetben románul) könnyebben ki tudják fejezni magukat, mint magyarul, illetve annak, hogy nyelvi asszimilálódjanak.⁶³

Egy másik, hozzávetőleg 20 százalékot kitevő népesség esetében a családi nyelvhasználat egyértelműen és (néhány statisztikai kivételtől eltekintve) jól lehatároltan magyar nyelvű, esetleg a barátokkal beszélnek alkalomszerűen románul, illetve a médiafogyasztás esetében, habár nem domináns, viszonylag

⁶² Vagyis annak, hogy valaki jobban tudja kifejezni magát a másodnyelven (románul), mint anyanyelvén. Amúgy is jellemző az ebbe a kategóriába tartozókra, hogy adott helyzetekben nehezebben fejezik ki magukat magyarul, mint románul.

⁶³ Horváth: Nyelvi készségek, 2009.

gyakori a román nyelvhasználat. A publikus szférán belül a magyar nyelv használata jelen van, de inkább a román nyelvű kommunikációs helyzetek dominálnak. Az önkormányzaton belül a magyar nyelv használata kivételesnek minősül. Vagyis a nyelvhasználat szempontjából egy jól elkülönülő mintázat látszik: a magánéleti, közösségi tartomány dominánsan magyar nyelvű, a publikus helyzetekre inkább a román nyelv használata jellemző.

A népesség mintegy 40-45 százaléka számára a magánjellegű kommunikációs tartományhoz tartozó beszédhelyzetek egyértelműen magyar nyelv-dominánsak, a publikus tartományon és az intézményesült közszférán belül is inkább a magyart használják, de a munkavégzés közepette, bizonyos közügyek intézése folyamatában, esetleg bizonyos média használata során viszonylag gyakran előfordul a román nyelvűség is.

Az erdélyi magyarok mintegy negyede (maximum harmada) kivételesen használja a román nyelvet, azt is többnyire olyan kommunikációs helyzetekben, amelyekben nem föltétlenül gyakori a kitettség (rendőrség, igazságszolgáltatás, más, többnyire államigazgatási intézményekkel felmerülő kapcsolatok). E kategória jelentékeny része (az össznépesség majdnem egytizede) többnyire idős vagy alacsony képzettségű, zömében magyarul régióban élő személy, alig ismeri a román nyelvet, tehát teljes egynyelvűségben éli az életét.

3.6. KÖVETKEZTETÉSEK

Az erdélyi magyar nyelvi populáció többsége olyan nyelvi közösségekben él, amelyeken nagyságrend és differenciáltság szerint biztosítják az anyanyelvi kommunikáció számos funkcióját. A legtöbb vegyes nyelvi közegben működő helyi beszédközösség kapcsolódik valamilyen, transzlokális nyelvi integrációt biztosító városi központhoz. A magyarul beszélő népesség majdnem fele pedig olyan településhálózatokon belül él, ahol a magyarul beszélők nemcsak statisztikai többségben vannak, hanem a magyar nyelv a személytelen nyilvánosság alapértelmezett nyelveként, publikus nyelvként működik.

Habár a valamilyen szintű (esetleg regionálisan) hivatalos nyelvi státus vágyálmához viszonyítva a magyar nyelvnek Romániában *csak* védett kisebbségi anyanyelv státusa van, mégis viszonylag jelentős törvényes megerősítésben részesül. Legalábbis elviekben. A hatályos romániai törvénykezés által rögzített, a magyar nyelvre vonatkozó kisebbségi nyelvhasználati jogok nemcsak megengedőek (adott helyzetekben lehetővé teszik a magyar nyelv használatát), hanem számos tekintetben támogatóak is (intézmények számára, adott életviszonyok vonatkozásában kötelező normaként írják elő a magyar nyelvhasználat

feltételeinek a biztosítását). Igaz, a kisebbségi nyelvhasználati jogok alkalmazását illetően számos hiányosság, következtelenség tapasztalható, a papíron rögzített nyelvi jogok egy része és a különböző, nyelvi jogok hatálya alá eső intézmények tényleges nyelvi gyakorlatai nem mindig esnek egybe. Számos téren, mint az államigazgatás vagy az igazságszolgáltatás, illetve azokban a helyi közigazgatási egységekben, ahol a magyarok helyi szinten kisebbségben vannak, a magyar nyelv használatának a tényleges lehetősége messze elmarad a hatályos törvények előírásai alapján elvárható, két nyelven (románul és magyarul) működő intézményrendszer kisebbségi vágyálmától. Ugyanakkor számos, a magyarnyelvűség fenntarthatósága és intergenerációs reprodukciója szempontjából fontos intézményes szféra esetében (oktatás, média) a magyarnyelvűség számára viszonylag jelentős és tényleges intézményes mozgástér van biztosítva.

A nyelvhasználat szempontjából az erdélyi magyar népesség helyzete nagyon változatos. Mintegy 100 ezer ember (hozzávetőleg 8-9 százalék) anyanyelvhasználatára visszaszorult a magánszférára (és ott is felváltva, esetleg keverten használják a magyart és a románul), és főleg a most felnövekvő generációk esetében fennáll a nyelvváltás valószínűsége. A másik póluson ott van az a mintegy harmadnyi (350-370 ezer körüli) ember, aki alig vagy nagyon kivételes esetben használja a román nyelvet, többnyire olyan helyzetekben, amelyekben a nyelvi kitettség nem túl gyakori vagy huzamos. A népesség 60-65 százaléka váltakozó mértékben és színtereken a magyar mellett majdnem mindennap használja a román nyelvet is, de esetükben kivételes a magán-, illetve a közösségi, baráti szférán belüli kettős nyelvhasználat. Ez a kommunikációs tartomány majdnem kizárólag magyar nyelven működik.

IRODALOM

- Benő Attila et al.: *Magyar–román közigazgatási szótár, 1.*, Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2004.
- Bogdán Andrea – Mohacsek Magdolna: A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes közintézmények Romániában és a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban, *Regio*, 2009/2. 47–68.
- Bogdán Andrea – Mohacsek Magdolna: *Nyelvi jogok útmutató*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012.
- Csepeli György – Székelyi Mária – Örkény Antal: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002.
- Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében, 1999–2011*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012.

- Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014.
- Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*, Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2002.
- Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re, in Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011. 73–132.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció, in Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*, Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 69–119.
- Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*, Hamburg, CORE, 2002.
- Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 7–24.
- Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések, *Erdélyi Társadalom*, 2005/1. 171–200.
- Horváth István: Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről, in Bokor Zsuzsa – Horváth István (szerk.): *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România*, Working Papers, in Romanian Minority Studies, Cluj-Napoca, Institutul de Studiere a Problemeleor Minorităților Naționale, 2008.
- Horváth István: Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában, *Magyar Tudomány*, 2009/11. 1304–1312.
- Horváth István: Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában, in Spéder Zoltán (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, Budapest, KSH Népegyetudományi Kutatóintézet, 2009. 153–182.
- Horváth István: Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük, in Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, Budapest, Lucidus, 172–196.
- Horváth István: Nyelvi dominancia, nyelvváltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében, in Apró István (szerk.): *Média és identitás. Tanulmányok*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014, 39–54.

- Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*, Kolozsvár, ISPMN–Kriterion, 2009.
- Horváth István – Tódor Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több) nyelvű lét*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2011.
- Horváth István – Veress Ilka – Vitos Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studiere Problemelor Minorităților Naționale, 2010. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, Vol. 27.
- Kiss Tamás – Kapitány Balázs: Magyarok Erdélyben: a minta kialakítása és az adatfelvétel, in Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok – Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, Budapest, KSH-NKI, 2009. 31–54, Kutatási jelentések, Vol. 86.
- Kontra Miklós: „Don’t speak Hungarian in public!” A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights, in M. Kontra – R. Phillipson – T. Skutnabb-Kangas – T. Várady (eds.): *A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*, Budapest, Central European University Press, 1999. 81–97.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor: A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs, in Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 3–10.
- Mezei József: *Magyar–román–angol jogi, közgazdasági és üzleti szótár*, București, All Beck, 2006.
- Papp Kincses Emese: Kommunikációs etnográfia. Nyelvhasználat a csíkszeredai bíróságon és a Hargita megyei törvényszéken. Jogszabályok és jogérvényesítési lehetőségek, in Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2011, 185–208.
- Tove Skutnabb-Kangas: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.
- Sorbán Angéla: *Kisebbség – társadalomszerkezet – kétnyelvűség*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studiere Problemelor Minorităților Naționale, 2012. Working Papers in Romanian Minorities, Vol. 42.
- Sorbán Angella – Dobos Ferenc: Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól, *Magyar Kisebbség*, 1997/3–4. 293–323.

- Szépe György: The Position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996, *Nationalities Papers*, 1999/1. 69–92.
- Szilágyi N. Sándor: De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală? *Altera*, 7. 1998. 131–148.
- Tánczos Vilmos: *Madárnyelven: a moldvai csángók nyelvéről*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011.
- Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán, *Pro Minoritate*, 2012/3. 80–112.
- Tódor Erika Mária: Nyelvi tájkép-rejtett tanterv? in Pieldner Judit (szerk.): *Kulturális identitás és alteritás az időben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 451–459.
- Tódor Erika Mária: Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában, *Magiszter*, 2014/4. 40–51.
- Varga Attila: A nyelvi jogok alkotmányos szabályozása Romániában, *Pro Minoritate*, 2013/3. 29–41.
- Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok az erdélyi városok etnikai arculatában bekövetkezett változásokról, *Regio*, 1991/4. 121–141.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski, 1998.

4. JOGI KERETEK

FÁBIÁN GYULA

A kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet jogtárában majdnem 800 olyan jogszabályt tartanak számon, amelynek kisebbségi jogi relevanciája van, és amelyeket az elmúlt 25 évben fogadtak el Romániában.¹ Ezeknek a felleltározására, rendszerezésére és rövid elemzésére vállalkoztam a következő oldalakon, kevésbé térvén ki azokra az előírásokra, amelyeket e kötet társszerzői saját témájukon belül jogi szempontból is megközelítettek.

Az 1878-as berlini kongresszus óta, amelyen Románia formálisan is teljes szuverenitást nyert az európai államok garanciájával, nyomon követhető az a tény, hogy a kisebbségi jogok biztosításának területén az egyetlen tényező, amely a román törvényhozót előrelépésre tudja „kényszeríteni”, a „fenyegetettségi érzés”. Ez a nyomás kialakulhatott a háborúkat lezáró békeszerződések elfogadása során, Clemenceau vagy Sztálin „javaslatai” nyomán, vagy újabban az Európa Tanács, a NATO vagy az Európai Unió iránymutatásai alapján.

Elöljáróban azt szeretném kiemelni, hogy a romániai kisebbségi jognak még mindig megmaradt a „megtűrő” jellege, és habár majdnem 800 jogszabály foglalkozik a témával, ezek nagy része nem biztosítja azt a szintű keretet, amely a kisebbségek hosszú távú fejlődéséhez szükséges. Konkrétabban: még mindig nincs szabályozva a kisebbségi autonómia valamely formája, nincs előírva egy második hivatalos nyelv legalább regionális szintű használata, és az államosított magyar kisebbségi érdekeltségű vagyon visszaszolgáltatása is csak lassú iramban folyik.

¹ Elektronikus formában, részben magyar nyelven is elérhető a <http://www.ispmn.gov.ro/page/minlex> honlapon. Az összefoglaló a 2017. november 1-jén hatályban lévő jogszabályok alapján készült.

4.1. AZ 1989-ES HELYZETKÉP

Alkotmányjogi szempontból Románia az első világháborút lezáró békeszerződések óta egységes nemzetállam, de ugyanakkor több népcsoport hazája. Romániában 1920-ban nem tartottak népszámlálást. A fő ok a kisebbségek túl nagy száma (kb. 29,2 százalék) volt; ennek hivatalos, népszámlálás általi igazolása csak a trianoni békeszerződések „etnikai vakságát” hangsúlyozta volna. Az 1948. január 25-én tartott népszámlálás adatai szerint a Román Népköztársaság területén az összlakosság 15,87 millió fő volt, amelyből 85,7 százalék román anyanyelvűnek vallotta magát.² Az 1992. január 7-én megtartott népszámlálás szerint a lakosság 89,3 százaléka román nemzetiségű volt, a magyarok aránya pedig 7,1 százalék.³

A statisztikai adatok egy kisebbség számára nagyon sokat jelentenek, mert ezek alapján kérhet bizonyos jogokat, és ezek az adatok tükrözik a népcsoport foglalkozását vagy növekedését. Az adatok azonban általában a népszámlálások eredményeire támaszkodnak, amelyeket szkeptikusan kell kezelni, ugyanis a nemzeti hovatartozás bevallását illetően a többségi állam általában megpróbálja minél jobban torzítani a képet.

Romániában kisebbségi jogról attól az időponttól kezdve beszélhetünk, amikor megjelent az igény azok védelmére. Ezt a dátumot általában az első világháború végére teszik a szakértők,⁴ habár Romániát már az 1878-as berlini kongresszus is kötelezte bizonyos előírások betartására ezen a területen.⁵

Már az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatok is kitérnek erre a témára, és teljes nemzeti szabadságot ígérnek minden nemzetiségnek, saját nyelven való oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást, amelyeket az illető népcsoportból származó hivatalnokok fognak ellátni. Kimondják, hogy minden népnek joga van arra, hogy létszámával arányosan részt vegyen a törvényhozó és végrehajtó hatalom testületeiben.⁶

Ezeket az ígéreteket megerősítette és nemzetközi jogi alapra helyezte a Szövetséges és Társult Főhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Brit Birodalom,

² D. C. Georgescu – A. Golopenția: Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului, in R. Mănescu (ed.): *Probleme economice*, București, 1948. 28.

³ *On the rights of persons belonging to national, ethnic, linguistic or religious minorities in Romania*. București, Romania – Ministry for Foreign Affairs, 1992; 2011-ben Románia lakosságának 6,5 százaléka, 1 227 600 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

⁴ Georg Brunner – Günther H. Tontsch: *Der Minderheitschutz in Ungarn und Rumänien*, Bonn, Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, 1995. 133.

⁵ Romániának nemzetközi nyomásra a zsidók érdekében módosítania kellett az Alkotmányát, ugyanis ennek 7. cikkelye az állampolgárság elnyerését csak a keresztényeknek tette lehetővé.

⁶ *România și minoritățile*, Târgu-Mureș, Editura Pro Europa, 1997. 9.

Franciaország, Olaszország és Japán) valamint Románia között 1919. december 9-én megkötött szerződés a kisebbségek védelméről, amelyet 1920. június 4-én Párizsban írtak alá és 1921. július 26-án ratifikáltak,⁷ majd ugyanazon a napon be is jegyeztették a Nemzetek Szövetségénél. Ez a szerződés tiltja a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetést, és expressis verbis kimondja, hogy a szá-
szokat és a székelyeket oktatási és vallási ügyeikben helyi autonómia illeti meg.

1923-ban „Nagy-Románia” alkotmánya azonban kimondta, hogy az ország egységes nemzetállam, és a román a hivatalos nyelv. Megtiltotta a vallási, származási vagy nyelvi alapon való megkülönböztetést.

A tényleges politika azonban arra törekedett, hogy mind a törvények, mind az adminisztratív intézkedések alapján minél jobban szűkítse a kisebbségek „élet- és mozgásterét”. Az egyetlen előny a kommunista hatalom által megteremtett „kisebbségvédelmi” rendszerrel szemben az volt, hogy a magántulajdon szavatolva volt, és így nem vesztett el egészen az anyagi alap a vallási és oktatási tevékenységek finanszírozásához.

Elméletileg a második világháború után következett be Romániában az éppen hogy legbőkezebb kisebbségvédelem, amelyet főleg a Szovjetunió nyomására építettek ki.

Kronológiai sorrendben ezek a rendelkezések a következők voltak:

1945-ben a Nemzetiségi Statútum⁸ (Alapszabályzat) megszavazásával a kisebbségi jogok messzemenő, mondhatni ideális szabályozásra letek. Ez többek között ilyen előírásokat tartalmazott: „Minden román állampolgárnak joga van arra, hogy anyanyelvét és nemzetiségét saját maga határozza meg” (5. szakasz). „A 9-es és 10-es szakasz által előírt bíróságok és közigazgatási hatóságok bírái és tisztviselői kell ismerjék az illető nemzetiségek nyelvét” (12. szakasz). Tehát ott, ahol a kisebbség aránya eléri a 30 százalékot, vagyis a kisebbségek által lakott területeken. „A diákok arányának a figyelembevételével igény szerint a kolozsvári egyetemen létrejönnek a jogtudományi, bölcsész és filozófia karok mellett magyar és német oktatási nyelvű tanszékek” (22. szakasz). A statútum egyúttal konkrét jogvédelmi lehetőségeket is biztosított a kisebbségeknek, elméletileg a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumához intézhető panaszjog szabályozásával. Ez a minisztérium azonban nem jött létre.

Az 1948. április 13-án életbe lépő alkotmány alapján Románia továbbra is egységes állam maradt, de az 1923-as alkotmánnyal ellentétben ez az alaptörvény nem „románokról”, hanem „román állampolgárokról” beszél. A szakirodalom

⁷ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, Budapest, Studium, 1941, 18.

⁸ 86/1945. törvényerejű rendelet, *Románia Hivatalos Közlönye (HK)*, 30/1945.02.07. A törvény románul: <http://www.legex.ro/Legea-86-1945-83.aspx>. (letöltve: 2015.11.11.)

helyesen jegyzi meg, hogy „Románia alapvető érdeke volt, hogy a párizsi békeszerződés (1947. február 10.) aláírásáig semmilyen kisebbségi konfliktus ne zavarhassa meg területi követeléseinek érvényesítését. Mindamellet fontosnak tartotta azt is, hogy olyan országgént jelenjen meg a béketárgyalásokon, amely figyel nemzeti kisebbségeire, sőt maguk a nemzetiségek is szívesen választják az ő fennhatóságát”⁹.

1952-ben létrejött a Magyar Autonóm Tartomány¹⁰ – amely azonban a Románia területén élő magyarság alig egyharmadát foglalta magában –, és ezt szentesítette az új, 1952-es román alkotmány is (17–21. szakasz).

Az 1956-os magyarországi forradalom fordulópontot jelentett a román kisebbségpolitikában. Magyarország Szovjetunió előtti kegyvesztésével egyidejűleg Románia megkezdte a magyar kisebbség különleges helyzetének és autonómiájának lépcsőzetes leépítését:

1959-ben a kolozsvári magyar egyetemet egyesítették a román egyetemmel.

Az 1960-ban bekövetkezett közigazgatási reform¹¹ területileg módosította a Magyar Autonóm Tartományt. Emiatt a tartományban a magyarok aránya csökkent. A tartományt átkeresztelték Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá.

1965 és 1989 között következett be a romániai kisebbségek számára a legnehezebb időszak, az úgynevezett „Ceaușescu-korszak”.

Az 1965-ös alkotmány¹² formálisan szabályozta a kisebbségek jogait, és úgy említette őket, mint „együttlakó nemzetiségek”-et.

1968-ban véget ért az autonóm tartományok rövid története: az ún. második közigazgatási reform¹³ során, a megyésítés révén Románia területét újra felosztották; a volt autonóm tartomány helyét három megye vette át: Kovászna, Hargita és Maros. Ezeket a megyéket úgy hozták létre, hogy románok által lakott területeket ragasztottak a tömbben magyarok által lakott területekhez (például Kovászna megye esetében Bodzafordulót és környékét, Maros megye esetében Segesvárt környékével együtt).

Ceaușescu a német és zsidó kisebbség esetében bevezette a „váltságdíjhoz” kötött „önkéntes” kivándorlást.¹⁴ A kevésbé „exportképes” magyar kisebbség sorsa az asszimiláció lett volna a „homogenizálási” folyamatban. Ennek érdekében az 1970-es évektől kezdődően a hatalom mindent megtett többek között

⁹ Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.), *Magyar Kisebbség*, 2002/2. 297.

¹⁰ 5/1950. törvény. HK, 77/1950.

¹¹ 2/1960. és 3/1960. törvény. HK, 27/1960.

¹² Constituția României din 1965. HK, 1/1965.08.21.

¹³ 1/1968. és 2/1968. törvény, HK, 16/1968.02.16.

¹⁴ Gabanyi Anelli Ute: Bleiben, gehen, wiederkehren, *Südosteuropa*, 1994/10. 494.

azért, hogy a kisebbségi jogok csak elméletben legyenek biztosítva az ország „kirakatpolitikájának” szolgálatában a nemzetközi szervezetek előtt.¹⁵

A kisebbségi jogok lépcsőzetes leépítése a következőképpen történt:

A vallásgyakorlás területén az 1965-ös alkotmány biztosította a vallásszabadságot a nem tiltott vallások esetében, de a gyakorlatban az ortodox egyház papjainak kivételével a többi egyházak képviselőit állandóan üldözték, bebörtönözték, és sokat közülük hűtlenség vagy kémkedés vádjával halálra ítélték. A hitoktatás tilos volt az iskolákban, de az egyházközségekben is akadályozták. Teológiákon, ha korlátozott számban is, de folyamatosan működött a lelkészképzés.

Ami az információhoz való jogot illeti, 1969-ben a magyar kisebbségnek heti 2 órás tévéműsora és többórás rádióadása volt anyanyelven. 1985-re ez teljesen megszűnt, mert ekkor már maga a román tévéadás is pusztán napi két órát tartott.

A kisebbségeknek saját könyvkiadójuk volt (Kriterion), de minden megjelent publikációnak át kellett mennie a cenzúrán, amely egyes írók számára mindennemű írás megjelentetését megtiltotta. Az oktatás területén, amint már említettük, 1959-ben felszámolták a kolozsvári magyar egyetemet. Magyar felsőfokú oktatás – a teológiák kivételével – csak vegyes tanintézményekben folyt a kiírt helyek számának évről évre folyó csökkentésével.

1973-tól a líceumi (középiskolai) tanításban egy osztálynak minimum 36 diákból kellett állnia.¹⁶ Ez hatalmas csapást mért a kisebbségi oktatásra, főleg azokon a vidékeken, ahol a kisebbségek szórványban éltek, és számuk nem volt elegendő ilyen nagy létszámú osztályok létrehozásához.

1975-től kezdve a román tanügyi politika bevezette a széles körű szakosodást,¹⁷ anélkül hogy minden szakon biztosítva lett volna a tanítás a kisebbségek nyelvén is. Ez a kisebbségek román tannyelvű osztályokba való szétszórásához vezetett.

Ez volt a gyakorlat, noha az 1978/28-as számú tanügyi törvény¹⁸ biztosította a kisebbségeknek az anyanyelven való tanulást.

Ami az anyanyelven való névhasználatot vagy a földrajzi és helységnevek használatát illeti, azokban a helységekben, ahol az anyakönyvvezetők románok voltak, általában románosították a keresztnéveket; a legenyhébb esetekben

¹⁵ Lásd *Report of the Human Rights Committee*, General Assembly, Official Records, Forty-second Session Supplement No. 40 (A/42/40), New York, United Nations, 1987, 81., 86. Ebben a jelentésben például Románia – a valósággal ellentétben – azt állítja, hogy állampolgárai szabadon utazhatnak a határokon túlra (csak vízumot kell szerezzenek az otthoni hatóságoktól), valamint azzal magyarázza a magyar nyelvű oktatás állandó szűkítését, hogy a fiataloknak a román nyelv elsajátítása tud csak egyenlő esélyt nyújtani a társadalomban való elhelyezkedéshez.

¹⁶ 278/1973. törvényerejű rendelet.

¹⁷ 207/1977. rendelet.

¹⁸ HK, 113/1978.12.26.

egyszerűen elhagyták az ékezeteket a kisebbségi családnevekről. A helység- és földrajzi nevek csak románul voltak feltüntetve, a kisebbségek nyelvén tilos volt ilyen neveket tájékoztató táblákon megjeleníteni, sőt 1988-tól már a kisebbség nyelvén megjelenő könyvekben vagy sajtóban is kötelező volt románul használni a helységneveket.

Az akadálytalan kapcsolattartás jogának gyakorlását lehetetlenné tette a kulturális elszigetelési politika, a magyarországi televízió- és rádióadók zavarásával és az adásuk vételét lehetővé tevő antennák leszerelésével kezdődően az intézményes postacenzúrán keresztül egészen a közvetlen telefon-táv hírási rendszer kiépítésének megtagadásáig. Ugyanakkor külföldi állampolgárokat tilos volt elszállásolni, a közeli rokonok kivételével (közeli rokonnak számítottak a gyermekek, szülők, testvérek, ezek házastársai és gyermekei). Ez alól a rendelkezés alól nyílt diszkriminációs kivételt képeztek a külföldi állampolgárságú vagy állampolgársággal nem rendelkező „román származású személyek”, akik bármilyen rendű rokonaiknál megszállhattak.¹⁹

A kisebbségellenes romániai politika eredményességéről vagy hatékonyságáról tisztán beszélnek a statisztikai adatok. Míg 1930-ban Románia lakosságának 30 százalékát alkották a kisebbségek, 1992-ben ezek aránya már csak 10,7 százalék volt. Figyelemre méltó, hogy ez alig 60 év alatt történt.

1989. március 10-én hozott határozatában az ENSZ Emberjogi Bizottsága éppen ezért, vagyis a kisebbségi jogok megszegéséért ítélte el Romániát.²⁰

4.2. ALKOTMÁNY ÉS KÉTOLDALÚ SZERZŐDÉSEK

A módosított román alkotmány 1. szakasza szerint „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam”.²¹ A nemzetállam-stratégia elméletileg kizárja a kisebbségek létezését, vagy legalábbis másodrangú állampolgárokká teszi őket államalkotó-képességük hiányában.

A 2. szakasz kijelenti: „A nemzeti szuverenitás a román nép sajátja, amely azt szabad, periodikus és tisztességes választásokon megalakult képviseleti szervein, valamint népszavazáson keresztül gyakorolja.”

A román alkotmány közvetett módon elismeri, hogy *a kisebbségi jogok védelme szerves része az emberi jogok védelmének*, ugyanis a 20. szakasz szerint

¹⁹ Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog, 327–328.

²⁰ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=10672> (utolsó letöltés: 2015.09.14.) és *magyarkronologia.terrorhaza.hu/1989/marcius.html* (letöltés: 2015.09.14.).

²¹ Az alkotmánymódosító törvény 429/2003. A népszavazásra bocsátás céljából a HK, 669/2003. számában tették közzé, a népszavazáson elfogadott szöveg megjelent: HK, 758/2003.10.29.

az emberi jogokat szabályozó nemzetközi szerződéseknek prioritásuk van a belső törvényekkel szemben, ami azt jelenti, hogy hasonló prioritást élveznek a kisebbségi jogokat szabályozó szerződések is, amelyek szerves részei az egyetemes nemzetközi emberi jogok védelmének.

Sajnos a kollektív jogokat a többségi állam nem ismeri el, attól félve, hogy kialakul az „állam az államban”-helyzet, vagy még rosszabbtól tartván: hogy a népcsoport gyakorolni fogja önrendelkezési jogát, ami a nemzetközi jogban uralkodó felfogás szerint csak olyan népeknek adható meg, amelyeknek nincs „*anya*”-országuk, azzal a feltétellel, hogy az államok integritását, szuverenitását és határainak sérthetetlenségét ne érintse.

Romániában az alkotmány 6. szakaszának 2. bekezdése nyíltan nem jelenti ki, hogy a kisebbségek pozitív diszkriminációja nem engedélyezett, de előírja, hogy az állam által hozott, a kisebbségek identitásának megőrzésére, fejlesztésére és nyilvánítására tett védőintézkedéseknek meg kell felelniük az egyenlőség, illetve a diszkrimináció tilalmának.

Az alkotmányban megtaláljuk a kisebbségi jogok korlátait is. Először az 53. szakasz 1. bekezdése tartalmaz egy ún. „biztonsági szelepet”, megengedve egyes jogok vagy szabadságok gyakorlásának törvény általi korlátozását, ha ezt, az esetnek megfelelően, a nemzetbiztonságnak, a közrendnek, a közegészségnek vagy a közérkölcnek, az állampolgárok jogainak és szabadságjogainak a védelme, büntügyi eljárás lebonyolítása, valamely természeti csapás vagy valamely rendkívül súlyos katasztrófa következményeinek megelőzése megköveteli. Továbbá az Alkotmány előírja, hogy az ország iránti hűség szent.²²

A kettő kombinációját felhasználva a titkosszolgálat és a rendőrség közbelephet kisebbségi jogkövetelési esetekben, és elsősorban az autonómiát szorgalmazó személyek ügyeiben, mert a *nemzetbiztonsági törvény* alapján erre konkrét felhatalmazást is kapnak ezek a szervek.²³ Ugyanezen törvény alapján nemzetbiztonsági fenyegetésnek minősül többek között az olyan revizionista, szecesszionista fellépés, cselekvés kezdeményezése, szervezése, elkövetése vagy támogatása, amely veszélyezteti Románia területi épségét és egységét (3. szakasz, h) bekezdés). Ilyen esetekben bármilyen eszközt igénybe vehet a titkosszolgálat, beleértve az alapvető emberi jogok és szabadságok gyakorlását korlátozó eszközöket is (13. szakasz).

Amennyiben lakásokba való behatolásra vagy kommunikációs adatok rögzítésére is szükség van, ezt a Legfőbb Ügyész javaslatára a Legfelsőbb Ítéő és Semmítőszék külön erre a célra kijelölt egyik bírāja engedélyezheti (15. szakasz, 4. bekezdés). Ha az engedélyezett tevékenység által sem lehetett a

²² 54. szakasz, 1. bekezdés.

²³ 51/1991. törvény, újraközölve: HK, 190/2014.03.18.

nemzetbiztonsági fenyegetettséget bizonyítani, a törvény előírja, hogy kötelező a jogai gyakorlásában korlátozott személy értesítése (21. szakasz, 2. bekezdés), kivéve azokat az eseteket, amikor:

a) az értesítés a nemzetbiztonság területén tevékenykedő állami szervek kötelességteljesítését veszélyezteti, feltárva azok forrásait, beleértve más országok biztonsági és hírszerző szolgálatait is;

b) érinthetik a nemzetbiztonság védelmét;

c) ezáltal harmadik fél jogait és szabadságait sérthetik;

d) az értesítés a nemzetbiztonság területén tevékenykedő állami szervek módszereinek és eszközeinek a felfedéséhez vezethet, beleértve a konkrét esetben felhasznált különleges nyomozási technikákat is (21. szakasz, 3. bekezdés).

Első olvasatra is megállapíthatja egy jogász, hogy a kivételek minden lehetséges esetet lefednek, és lehetővé teszik, hogy a megfigyelt, lehallgatott, adatait „átadó” személy soha ne értesüljön azokról a beavatkozásokról, amelyeket esetleg nem észlelt személyesen is.

Még fontos megemlíteni, hogy majdnem minden kisebbségi szempontból fontos törvény az alkotmány 73. szakasza alapján organikus (sarkalatos) törvénnyel szabályozandó. Az ilyen törvényeket mindkét ház tagjai többségének a szavazatával fogadja el, míg az egyszerű törvényeket mindkét ház jelen levő tagjainak többsége szavazza meg. Organikus törvénynek kell szabályoznia a választási rendszert; a politikai pártok helyzetét; a népszavazást; a köztisztviselők jogállását; a helyi közigazgatást és a terület szervezését; a helyi autonómia általános jogállását; a nemzeti kisebbségek és a vallásfelekezetek jogállását. Így a magyar kisebbségnek vagy az összes romániai kisebbség parlamenti képviselőinek a legkisebb esélye sincs arra, hogy pusztán az általuk képviselt maximum 7-8 százalékos aránnyal el tudjanak érni valamit ezen a területen.

Az utolsó és legfontosabb korlátja a magyar kisebbség önrendelkezési és önállósulási kísérleteinek az alkotmány 152. szakasza („A módosítás korlátai”), amely szerint: „Nem képezhetik módosítás tárgyát a jelen Alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére, a köztársasági kormányformára, a terület integritására, az igazságszolgáltatás függetlenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései.”

A politikai többség mindig erre a szakaszra hivatkozik, amikor a kisebbségek autonómiakérésekkel vagy egy újabb hivatalos nyelv bevezetésének igényével állnak elő, vita nélkül elutasítva ezeket a „pretenciókat”, kihangsúlyozván, hogy az alaptörvény (amely egy rendszerváltás következménye) tiltja ezen témák tárgyalását, ugyanis ezek az előírások „örök érvényűek”. Ezt az elméletet elfogulatlan, nagy hírnévnek örvendő román jogászok is kritizálták, például

Tudor Drăganu professzor erről szólva a francia J. Laferrière-t idézi, aki szerint „jogi szempontból az eljárás, mely elrendeli, hogy az alkotmány valamely része megváltozhatatlan, immutabilis, nem bír semmilyen értékkel a valamely pillanatban gyakorolt alkotmányozó hatalomhoz képest, és nem győzheti le akár egy meghatározott kérdés tekintetében sem. Az ilyen rendelkezések egyszerű óhajok, politikai nyilatkozatok, melyeknek nincsen semmilyen jogi értékük és kötelező erejük a jövőbeni alkotmányozók számára”.²⁴ Ennek ellenére, ahogyan ezt már a magyar jogi szakirodalomban is megállapították, a fennálló ideológiai álláspontok következményeként ennek a 152. szakasznak az eltörlése egy esetleges romániai népszavazás által egyelőre elképzelhetetlen.²⁵

Románia több alapszerződést vagy barátsági szerződést kötött olyan országokkal, amelyek „anya”-ország minőségben tudnak fellépni a különböző népcsoportok ügyében. Ezek közül a legfontosabbak a Magyarországgal,²⁶ Németországgal,²⁷ a volt Jugoszláviával,²⁸ Oroszországgal²⁹ kötött egyezmények. Ezek a szerződések önmagukban is elegendőek kellene hogy legyenek a kisebbségi jogok szavatolásához, ugyanis ezek alapján a kisebbségek egyénként vagy jogi személyként, sőt csoportosan is fordulhatnak az Emberi Jogok Európai Bíróságához, Magyarország és Németország számon kérheti a szerződésbe foglaltak betartását.

Románia mindig ellenezte a kollektív jogok elismerését, és a román–magyar alapszerződés függelékében nyíltan kijelenti: „A szerződő felek egyetértének abban, hogy az *Európa Tanács Közgyűlésének 1201-es ajánlása* nem vonatkozik kollektív jogokra, és nem kötelezi a szerződő feleket arra, hogy bizonyos személyeknek területi autonómiát biztosítsanak etnikai kritériumok alapján.”

Summa summarum: a mindenkor román kormány ellenzi az autonómia bármilyen formájának megvalósítását, mert ez a kollektív jogok elismerését feltételezné – figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Koszovóban éppen az autonómia visszavonása vezetett konfliktushoz. A sajtó és a politikusok következetesen attól tartanak, hogy Koszovó függetlenségének elismerése negatív példát szolgáltatna Kelet-Közép-Európában.³⁰

²⁴ Jean Laferrière: *Manuel de droit constitutionnel*, Paris, 1947. 289., idézi: Varga Attila – Veress Emőd: *Román alkotmányjog*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2007. 69–70.

²⁵ Móré Sándor: *Románia Unió csatlakozásának hatása az ország emberi jogvédelmi rendszerére, különös tekintettel a romániai magyarok helyzetére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 137–138.

²⁶ 113/1996.10.10. törvény. HK, 250/1996.10.16.

²⁷ 95/1992.09.16. törvény. HK, 237/1992.09.24.

²⁸ Jóváhagyta a 419/2003.10.20. törvény. HK, 757/2003.10.29.

²⁹ Jóváhagyta a 24/2003.03.03. törvény. HK, 194/2004.03.04.

³⁰ *Ziua*, 2007. december 13.; 18.; 19.; Florian Bichir: Avertismentul lui Putin și Transilvania [Putyin figyelmeztetése és Erdély], *Evenimentul zilei*, 2007. október 30.

4.3 AZ IDENTITÁSHOZ VALÓ JOG ÉS AZ ETNIKAI ARÁNYOK MEGVÁLTOZTATÁSÁNAK TILALMA

A román alkotmány 6. szakasza kimondja, hogy azoknak a személyeknek, akik a nemzeti kisebbségekhez tartoznak, az állam elismeri és biztosítja a jogukat arra, hogy etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásukat megőrizték, fejlesszék és nyilvánítsák.

Románia 1998-tól bevezette a nemzeti kisebbségek saját „nemzeti ünnepét”, amelyet minden évben december 18-án³¹ ünnepelnek meg, általánosságban megerősítve ezáltal a kisebbségi identitás létezését. 2008-tól Romániában törvény védi a szellemi kulturális örökséget,³² és 2015-től a népviseletnek is emléknapja van minden év májusának második vasárnapján.³³ Mindkét törvény előírásai kiterjednek a kisebbségek szellemi-kulturális örökségének, valamint népviseletének védelmére is.

Az állampolgársági törvény³⁴ szerint (2. szakasz) minden állampolgár egyenlő a törvény előtt. Elméletileg tehát a nemzetiségi hovatartozás bevallásából nem származhat hátránya a kisebbségeknek, akiknek általában az iskolába való beiratkozásnál, a népszámláláskor, esetleg a katonaságnál van lehetőségük színt vallani.

Az érvényben levő 504/2001. számú kormányhatározat a lakosság és a lakások kisebbségi területen való számbavételéről³⁵ a következőket írja elő:

Népszámláláskor számba veszik mindazokat a személyeket, akik román állampolgársággal és romániai lakhellyel rendelkeznek (2. szakasz). Ezek alapján tehát a külföldi lakhellyel rendelkező román állampolgárok nem számoltatnak meg.

A népszámlálás lebonyolításával egy, erre a célra létrehozott Központi Bizottság foglalkozik, amely az Országos Statisztikai Hivatal mellett „technikai titkárságot” hoz létre. A Központi Népszámlálási Bizottságban majdnem minden minisztérium képviselteti magát.

A népszámlálási űrlapokat a népszámlálók általában az állampolgár lakhelyén vagy tartózkodási helyén töltik ki cselekvőképes személyek nyilatkozatai, valamint hivatalos dokumentumok alapján. Azokat a személyeket, akiket a számlálóbiztosok nem találhatnak meg, vagy a hozzátartozók nyilatkozatai alapján, vagy pedig a helyi szintű hivatalos nyilvántartásokban megtalálható információk alapján veszik számba.

³¹ H. G. nr. 881/09.12.1998 (M. Of. nr. 478/14.12.1998).

³² 26/2008. törvény. HK, 168/2008.03.05.

³³ 102/2015. törvény. HK, 322/2015.05.13.

³⁴ 21/1991. törvény. HK, 576/2013.03.20.

³⁵ HK, 296/2001.06.06.

Az egyéni adatok és információk, amelyeket a népszámlálási ívekbe bejegyznek, szigorúan bizalmasak, és csak statisztikai célokra használhatók fel. A lakosság azon nyilatkozatait, amelyeket a népszámlálás alkalmával jegyeznek fel, nem lehet felhasználni az illető személyeket érintő döntések meghozatalánál vagy őket érintő intézkedések fogantatásánál. Az állampolgárok kötelesek teljes és pontos információkkal szolgálni.

Ezek alapján tehát a kisebbséghez tartozóknak elméletileg biztosítva van az a joguk, hogy szabadon bevallják identitásukat, és hogy ebből a bevallásból semmilyen hátrányuk ne származzék. A nemkormányzati szervezetek megfigyelőket küldhetnek a népszámláló bizottságokba.

A népszámlálási űrlapok egyik kérdése az etnikai, nemzetiségi hovatartozásra vonatkozik, és ezáltal minden román állampolgárnak megadatik az a lehetőség, hogy gyakorolja az identitáshoz való jogát. A nemzetiségi hovatartozás bevallása nem kötelező, *az önkéntes bevallás azonban nominálisan történik, és nincs lehetőség többes identitás kinyilvánítására.*

A gyakorlatban azonban az identitásbevallást akadályozza, illetve a téves bevallást segíti elő egy sor olyan beavatkozás, amely a kormányhatározatok alapján, a többséghez tartozó népszámláló biztosok segítségével történik. Így például az utolsó, 2011-ben rendezett népszámláláson a román nemzetiségnek külön rovata volt az űrlapokon, a többi nemzetiség rovatát viszont csak egy szám jelölte, és az identitását bevallónak nehezebb volt nyomon követnie a számlálóbiztos feljegyzéseit. Sok esetben megtörtént, hogy a számlálóbiztosok ceruzával töltötték ki ezt a rovatot, lehetőséget teremtve az utólagos törlésre vagy módosításra. Egy másik lehetőség a visszaélésekre az az előírás, miszerint azokat a személyeket, akik nem tartózkodnak otthon a népszámlálás alatt, a létező hivatalos adatok alapján veszik számba, az illető személynek nem adatván meg az a jog, hogy személyesen vallja be identitását egy bizonyos időtartamon belül.

Egy másik alaptörvény az anyakönyvi dokumentumokról szóló 1996/119. számú,³⁶ amelynek alkalmazási szabályzata³⁷ a kisebbségekre is vonatkozóan a következő előírásokat tartalmazza:

1. A nyilatkozatokat az anyakönyvvezető előtt születés vagy halál esetén szóban teszik, míg házasságkötés esetén ez írásban történik.

2. Az anyakönyveket (registrul de stare civilă) és a bejegyzéseket román nyelven vezetik a latin ábécé betűit használva. A szabályzat kimondja, hogy a

³⁶ 119/1996. törvény, újraközzölve HK, 339/2013.05.18., módosítva a 2006/33-as sürgősségi kormányrendelettel, HK 488/2016.06.28.

³⁷ Az 1997.10.13./1. szabályzat a 1996/119. törvény rendelkezéseinek egységes alkalmazásáról, HK, 1997.11.19./318.

„nemzetiség” rovatba, amely bizonyos dokumentumokban megjelenik, a ki nyilvánított nemzetiséget kell beírni, míg az „állampolgárság” rovatban a személyi igazolványból kiderülő állampolgárságot kell feltüntetni (24. szakasz, c bekezdés).

3. Az összes dokumentumot a Román Tudományos Akadémia által megállapított szabályok szerint kell kiállítani, beleértve az *ă, î, â, ș, ț* betűk használatára vonatkozó szabályokat is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a szabályzat nem szól semmit a kisebbségi nyelveken létező különleges betűkről és ékezetekről, habár ezek fel nem tüntetése főleg az örökösödések esetében sok gondot szokott okozni. Ezt a helyzetet az anyakönyvi dokumentumokról szóló törvény 66. szakaszának 1. bekezdése végül orvosolja, amikor előírja, hogy a születési bizonyítványba és az anyakönyvi dokumentumokba a család- és keresztnévet az illető személy anyanyelvén kell beírni, a latin ábécé betűivel.

4. Az anyakönyvi dokumentumok és bejegyzések semmissé nyilvánítása, módosítása vagy kijávítása csak végleges, visszavonhatatlan bírósági határozat alapján történhet meg. A kisebbségek esetében a kijavítás (*rectificare*) problémája vetődik fel az ékezetjavításokat illetően, amelyek anyagi hibáknak (erori materiale) minősülnek.

5. Az anyakönyvi igazolványokat csak román nyelven töltik ki.

6. Ezekbe az igazolványokba nem írják be az illető vallási hovatartozását.

7. Az a személy, akinek a család- vagy keresztnévét úgy jegyezték be, hogy az anyanyelvről lefordították más nyelvre, vagy egy más nyelv ortográfiai jeleivel írták le, kérheti, hogy megjegyzés formájában írják be ezeket a neveket anyanyelvén és anyanyelve ékezeteivel, mind a jogosult, mind ennek szülei nevét illetően. A kérést az anyakönyvvezető polgármesteri hivatalhoz kell beadni, és a polgármester kell hogy jóváhagyja egy rendelettel. A névváltoztatás után új születési bizonyítványt adnak ki, és a módosítások kiterjednek a gyerek vagy a házastárs nevére is, amennyiben az utóbbi is beleegyezik ebbe.

8. A névváltoztatást szabályozó kormányrendelet³⁸ minden román állampolgárnak széles körű lehetőséget biztosít arra, hogy adminisztratív úton, megfelelő indokolás alapján nevet változtasson. Az indokok között megtalálható a hibásan anyakönyvezett nevek módosítása, a románra lefordított nevek eredeti használati módjának a kérelmezése, amennyiben a kérelmező születésekor ezt a nevet használta, vagy a család többi tagja által viselt név felvétele (4. szakasz). Ezeket az indokokat szokták a kisebbségek felhozni. A kérést a közösségi (helyi) lakosság-nyilvántartási közszolgálatoknál kell iktatni, és a megyei

³⁸ 41/2003. kormányrendelet, *HK*, 68/2003.02.02.

lakosság-nyilvántartási közszolgálat hoz döntést. A döntéssel elégedetlen személyek a közigazgatási bíróságoknál emelhetnek panaszt (18. szakasz).

A 113/1997. számú kormányhatározat³⁹ szerint az Állandó Lakosság-nyilvántartási Regiszterben mint aktív nyilvántartásban a természetes személyekről a következő adatokat jegyzik fel:

- a) fő személyi adatok: vezetéknév, keresztnév, nem, születési év, hely, szülők neve, személyi szám, férj vagy feleség neve, gyerekek, *nemzetiség* és családi állapot
- b) általános adatok: iskolai végzettség, foglalkozás, katonai kötelezettségi státusz (katonaköteles, leszerelt, tartalékos stb.)
- c) lakhely és tartózkodási hely adatai
- d) adatok az igazolványokról
- e) kivándorlási és bevándorlási adatok
- f) elhalálozási időpont
- g) fénykép

Ezeket az adatokat az illető személy adja át a hatóságoknak (kivélt képeznek persze bizonyos adatok, mint a születés vagy halál bejelentése), illetve a hatóságok is aktualizálhatják azokat adatbázisaik alapján.

A nemzetiség vagy etnikai hovatartozás fel van tüntetve a katonakönyvben is, habár a lakosság honvédelemre való felkészítéséről szóló törvény⁴⁰ a katonakönyvről szóló részben nem tér ki ennek tartalmára. Ugyanaz a törvény azonban előírja, hogy a Honvédelmi Minisztérium saját adatbázist hoz létre helyi és központi szinten a besorozott személyek és a tartalékos katonák nyilvántartására az „Országos Informatizált Lakosság-nyilvántartási Rendszer” adatai alapján (43–45. szakasz).

Románia – mint Európa-Tanács-beli tagállam – 2001-ben ratifikálta⁴¹ az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményét, amelyet 1981-ben Strasbourgban dolgoztak ki. A román alkotmányban előírt elsőbbség alapján tehát ez az Egyezmény a fent említett törvény előtt alkalmazható. A ratifikáláskor Románia az Európa Tanács tudomására hozta (*egyoldalúan kinyilvánította*), hogy ezt a szerződést alkalmazni fogják nemcsak az automatizált adatfeldolgozás, hanem más eszközökkel történő feldolgozás esetében is, ha nyilvántartásban már megjelenő vagy nyilvántartás számára gyűjtött adatokról van szó.

³⁹ A 1997.04.14./113. kormányhatározat az Állandó Lakosság-nyilvántartási Regiszter tartalmáról, napirenden tartásáról és adatainak az értékesítéséről, HK, 1997.04.21./71.

⁴⁰ 446/2006. törvény, HK, 990/2006.12.12.

⁴¹ A 2001.11.28./682. törvény. „Egyezmény az egyének védelméről a személyes adatok gépi (automatizált) feldolgozása során” ratifikálásáról, HK, 2001.12.21./830.

Az egyezmény célja: minden természetes személy számára garantálja az alapvető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartását, és különösképpen a magánélethez való jogot az automatizált adatfeldolgozással szemben. Külön ki-
tér az identitással kapcsolatos problémákra, kimondva, hogy „Azok a személyi
adatok, amelyek faji eredetre, politikai véleményre, vallási meggyőződésre vo-
natkoznak [...] nem képezhetik automatikus feldolgozás tárgyát, kivételt képez
az az eset, amikor a belső jog szabályai erre megfelelő garanciákkal szolgálnak”.

A személyi adatok bizalmas, titoktartó kezelésére kötelezi a törvény a sta-
tisztikai adatokat gyűjtő, kezelő, tároló intézményeket is.⁴²

Romániában az identitás bevallásától függ az anyanyelvhasználat a helyi köz-
igazgatásban, ugyanis ezen a szinten, ha a kisebbségi lakosság aránya megha-
ladja a 20 százalékot:

1. a helyi és megyei tanácsnak anyanyelven is nyilvánosságra kell hoznia a
gyűlések napirendjét és a megszavazott határozatokat;

2. a kisebbséghez tartozóknak joguk van arra, hogy anyanyelven adjanak be
szóbeli vagy írott anyagot a helyi és megyei közigazgatási szervekhez, és arra,
hogy ugyanazon a nyelven kapjanak választ;

3. a helységnevek anyanyelven is kifüggeszthetők a hivatalos nyelvű felirat
mellett;

4. a helyi közigazgatási szervek kötelesek a nevüket és az alárendelt intézmények
nevét a kisebbség nyelvén is kifüggeszteni, éppígy a közérdekű hirdetéseket is;

5. a helyi közigazgatási szervek által rendezett ünnepeken lehet használni
a kisebbség nyelvét is;

6. kérésre a házasságkötés levezetése anyanyelven végzendő el;

7. a tanácsi határozattervezeteket anyanyelven is meg kell fogalmazni;

8. a normatív határozatok a román mellett anyanyelven is megjelennek;

9. a helyi közigazgatási szervek alkalmaznak olyan személyeket, akik értik
és beszélnek az illető kisebbség nyelvét.

Ami az identitásvállalásból eredő anyanyelvhasználatot illeti, egy másik
„mágikus szám” a kisebbségek számára az $\frac{1}{5}$. Vagyis ott, ahol a tanács össze-
tételében a kisebbségi tanácsosok száma meghaladja az $\frac{1}{5}$ -öt, ezek a következő
lehetőségeket kapják:

1. a tanácsüléseken lehet használni az anyanyelvet;

2. a határozatokat kötelező lefordítani anyanyelvre is;

3. abban az esetben, ha három egymást követő tanácsülésen nincs biztosítva
a tolmács jelenléte, fel lehet oszlatni a helyi tanácsot.

⁴² 226/2009. törvény a hivatalos statisztika megszervezéséről és működéséről, HK, 397/2009.06.11.

Negatív pontként említhetjük ezen a területen a csángómagyarok identitásvállalásának a román hatalom általi akadályozását. A romániai hivatalos közfelfogás szerint a csángók identitásvállalása elmagyarosításukat jelenti, és ebből kiindulva a titulás nemzeti helyi képviselői révén megakadályozza, hogy a csángók önállóan döntsék el, hogy a valódi identitásukkal rokon magyar identitást vállalják-e.

Ezt a problémát 2000-ben az Európa Tanács elé tárták, ahol a román fél továbbra is egyoldalúan azt állította, hogy a csángók románok, és nincs szükségük kisebbségi jogokra – anélkül, hogy az érdekeltek véleményét kikérték volna. Az Európa Tanács Közgyűlésének Állandó Bizottsága 2001. május 24-én (Isztambulban) foglalt állást csángóügyben. Tytti Isahookana finn riportőr jelentése alapján a testület kilenc pontban fogalmazta meg ajánlásait Románia számára. A 9078-as ajánlás a csángókat római katolikus vallású, nem homogén csoportként mutatja be, mely a középkortól Moldvában él, a magyar nyelvnek egy archaikus formáját beszéli, és egész Európa számára rendkívül értékes hagyományvilágot, kultúrát képvisel. Az ajánlás szerint a román alkotmánnyal és az oktatási törvényekkel összhangban biztosítani kell a csángók számára az anyanyelvű oktatás lehetőségét. A helyi iskolákban osztálytermeket kell biztosítani az anyanyelvük tanításához, és a csángóul tanító tanárokat meg kell fizetni. A dokumentum szerint a csángó szülőket tájékoztatni kell a román oktatási törvényekről, és segíteni kell őket abban, hogy alkalmazzák a törvény nyelvhasználatra vonatkozó előírásait. Lehetőséget kell biztosítani a csángóknak az anyanyelvű római katolikus misék hallgatására, és arra, hogy egyházi énekeiket anyanyelvükön énekelhessék.⁴³ Az ügy abszurditását hangsúlyozza Gheorghe Prisăcaru román szenátor viselkedése, aki noha az ajánlásra szavazott, utólag úgy érvelt, hogy a csángók anyanyelve nem magyar, hanem csángó, és ennek a nyelvnek a használatát kell majd biztosítani számukra.

Ellentétben a csángókkal, akiknek identitását a román állam megkérdőjelezi, létezik egy olyan román regionális csoport, amelynek külön identitását törvény jelenti ki, és amelyik az erdőkitermelés terén különleges jogokat élvez. Ezek az ún. „mócok”, akik a Nyugati-Kárpátokban élnek, és évente (személyenként) több tíz köbméter fa kitermelésére, szállítására kaptak felhatalmazást ellenszolgáltatás nélkül, azért, hogy identitásukat, amely szorosan összefügg a fafeldolgozással, meg tudják őrizni.⁴⁴

⁴³ Gazda Árpád: Általános európai ügy a csángóké, *Krónika*, 2001. december 29–30.

⁴⁴ 33/1996. törvény, a Nyugati Érc-hegység lakóinak egyes gazdasági jogaiba való visszahelyezéséről, *HK*, 105/1996.05.23.

A negatív rendelkezések sorában megemlíjtük a helységnevek megadásáról és megváltoztatásáról szóló kormányrendelet,⁴⁵ amely szerint a Parlament dönt minden elnevezés és névváltoztatás esetén, míg az érintett helység vagy közigazgatási egység lakóit csak egy tanácsadó referendum erejéig kérdezik meg. Ez a jogszabály nem tér ki a kisebbségi nyelven használt megnevezésre, így öröm az örömben, hogy a régi magyar nyelvű helységneveket nem érinti az esetleges névváltoztatás.

A létezéshez való jogot mint alapvető emberi jogot maga a Btk. biztosítja a személyeknek. Az egyén fizikai megsemmisítését a 188-as szakaszban „emberölés”-ként bünteti, míg a csoportos megsemmisítést a 438. szakasz bünteti mint „tömeggyilkosságot”. Ez azonban még mindig nem elég akadály az etnocídium vagy erőszakos asszimilálás ellen, ami erőszakos elköltöztetés vagy esetleg az etnikai arány megváltoztatásának a formáját is öltheti. Ennek a megelőzését „a megkülönböztetés minden formájának a megelőzéséről és megbüntetéséről” szóló, 2000-ben hozott kormányrendelet⁴⁶ kellene biztosítsa, amely szó szerint a következő garanciákat nyújtja:

„12. szakasz: (1) A jelen rendelet szerint szabálysértésnek minősül minden olyan cselekmény, amely fenyegetést, kényszert, erőszakot vagy bármilyen más asszimilációs, gyarmatosítási vagy személyek áthelyezésére irányuló eszközt használ, annak érdekében, hogy az ország egy részében vagy egy helységében módosítsa az etnikai, faji vagy társadalmi összetételt.

(2) A jelen rendelet szerint szabálysértésnek minősül bármely magatartás, amely abból áll, hogy rávesznek valakit, hogy elhagyja lakhelyét, deportálják vagy életkörülményeit megnehezítik, azzal a céllal, hogy ez a személy vagy személyek egy csoportja, akik egy adott fajhoz, nemzetiséghez, etnikumhoz vagy valláshoz tartoznak, beleegyezésük nélkül hagyományos tartózkodási helyükről való lemondásra kényszerüljenek. Jelen rendelet megsértésének minősül egy kisebbségi csoport kötelezése arra, hogy elhagyja a helységet, területet vagy környéket, ahol lakik, valamint egy többségi csoport kötelezése is arra, hogy olyan helységben, területen vagy környéken telepedjen le, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság lakik.

13. szakasz: Szabálysértésnek minősül a jelen rendelet szerint minden olyan magatartási forma, amelynek célja egy bizonyos személy vagy csoport elűldözése vagy elköltöztetése egy lakónegyedből vagy egy épületből az érintett személyek faji, nemzetiségi, etnikai, vallási, társadalmi, hitbeli, nemi vagy szexuális irányultságú hovatartozása miatt.”

⁴⁵ 63/2002. kormányrendelet, HK, 646/2002.08.30.

⁴⁶ 137/2000. kormányrendelet, HK, 166/2014.03.07., a hatálybalépés időpontja: 2000.11.02.

A 12. szakasz 2. bekezdésének 2. mondatából kiderül, hogy egy többségi csoport betelepülése olyan helységbe, területre vagy környékre, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság lakik, nem minősül az etnikai arányok törvénytelen módosításának, ha ez önkéntes alapon történik.

Éppen ezért Romániában az etnikai arányokat ma már nem iparosítással vagy az értelmiségiek elköltöztetésével változtatják meg, hanem időnként „militarizálással”.⁴⁷

Ami a hazához való jogot illeti, meg kell állapítanunk, hogy Románia „országot” biztosít a kisebbségeknek, viszont ahhoz, hogy ezek ezt az országot hazájuknak érezzék, szükség van széles körű kisebbségi jogokra, mert a kisebbségi jogok széles körű biztosítására, mert a „hazaérzet” kizárólag szubjektív alapokon nyugszik.

4.4. A DISZKRIMINÁCIÓ ÉS A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TILALMA

A diszkrimináció és a hátrányos megkülönböztetés tilalma területén három nagy csoportba lehet sorolni a Romániában érvényben lévő jogszabályokat:

1. Az egyenlőség megteremtését és fenntartását szolgáló jogszabályok.
2. A diszkriminációt szankcionáló vagy megelőző büntetőjogi előírások.
3. A 20. században elszenvedett megkülönböztetés jóvátételét megengedő előírások.

4.4.1. Az egyenlőség megteremtését és fenntartását szolgáló jogszabályok

Az alkotmány 30. cikkelyének 7. bekezdése megtiltja a faji, társadalmi osztály-, nemzeti vagy vallási alapon történő bujtogatásokat, egyúttal tiltja az állam és a nemzet rágalmozását, valamint a területi szeparatizmusra való felbujtást.

Az alkotmány jogegyenlőséget biztosít minden állampolgárnak fajra, nemzetiségre, etnikai eredetre, nyelvre, vallásra, véleményre, nemre, politikai hovatartozásra, vagyonra vagy társadalmi származásra való tekintet nélkül (4. cikk, 2. bekezdés). Garantált az állampolgárok egyenlősége a törvény előtt bármilyen előjog vagy megkülönböztetés nélkül (16. cikkely, 1. bekezdés).

⁴⁷ Például 1990–2000 között a tömbben élő magyar kisebbség lakóterületein új és új katonai vagy csendőrlaktanyákat, egységeket hoztak létre, amelyek személyzete szinte teljes egészében a többségi románságból kerül ki. Ezek és családtagjaik általában 3-4 százalékkal is befolyásolhatják a helyi etnikai arányt, *Háromszék*, 1995. április 11.

Ezeket a szabályokat azonban beárnyékolják bizonyos előírások, ugyancsak az alkotmányból, amelyek annyira elvontan vannak megfogalmazva, hogy nem zárható ki kisebbségellenes céllal való alkalmazhatóságuk. Ilyenek a következő előírások:

1. cikkely: „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam.” 13. cikkely: „Romániában a hivatalos nyelv a román.”

Az egynyelvű nemzetállam elméletileg kizárja a kisebbségek létezését, vagy legalábbis másodrangú állampolgárokká teszi tagjaikat államalkotó és szólási képességük hiányában.

2000-ben a román kormány rendeletet hozott „a megkülönböztetés minden formájának a megelőzéséről és megbüntetéséről”,⁴⁸ amelyet 2015-ig többször is módosítottak. Ez a rendelet meglehetősen rendhagyó, ugyanis az alkotmányban előírt alapvető jog betartását próbálja konkretizálni, de a diszkriminatív cselekményeket csak szabálysértéseknek minősíti. A gyakorlatban viszont majdnem minden ilyen cselekmény bűncselekménynek minősül, éppen ezért a rendelet is kimondja, hogy egy bizonyos cselekmény csak akkor minősül szabálysértésnek, ha nem minősíti más törvény bűncselekménynek. Ezt a rendeletet az uniós csatlakozásért folytatott jogharmonizáció során utóbb a 2002. évi 48. számú törvény⁴⁹ módosította, amely által megoldódott az EK 2000/43-as irányelvének⁵⁰ átvétele a román jogba.

A rendelet 2. szakasza a következőképpen határozza meg a diszkriminációt: „Megkülönböztetés alatt értünk minden olyan különbségtételt, kizárást, tiltást vagy jogtalan előnyben részesítést, amelynek a faj, a nemzetiség, az etnikum, a nyelv, a vallás, a társadalmi kategória, a meggyőződés, a nem vagy a nemi meggyőződés, a hátrányos kategóriához való tartozás az alapja, és amelynek az a célja, hogy leszűkítse vagy eltörölje az emberi jogok és az alapvető szabadságok vagy a törvény által előírt jogok elismerését, gyakorlását vagy használatát a politika, gazdaság, társadalom vagy a közélet bármilyen területén.”⁵¹

A rendelet a következő konkrét területeken tiltja a megkülönböztetést: a gazdasági életben, a munkaviszonyban, a közszolgáltatásokban, a jogszolgáltatásban, az egészségügyi gondozásban, a földterületek vásárlásánál, a bankhiteltek igénybevételénél, a közszállításban és az oktatásban. Ugyanakkor megtilt

⁴⁸ 137/2000. kormányrendelet, újraközölve *HK*, 166/2014.03.07., a hatálybalépés időpontja: 2000. 11.02.

⁴⁹ *HK*, 69/2002.01.31.

⁵⁰ Teljes címe: A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról, megjelent az *EU Hivatalos Lap* 180/19/07/2000. számában.

⁵¹ Uo.

minden intézkedést, amely a lakosság-összetétel megváltoztatását eredményezheti, és amelynek célja a deportálás vagy elűzés, valamint az olyan nyilvános viselkedésmódot, amelynek nacionalista-sovinishta propagandajellege van.

Ennek a jogszabálynak haladó szellemű rendelkezései is vannak:

1. Megengedi a pozitív diszkriminációt, kimondván, hogy azokat az intézkedéseket, amelyeket a hatóságok vagy magánszemélyek azért hoznak, hogy esélyegyenlőséget teremtsenek, nem lehet diszkriminatív intézkedésnek minősíteni.

2. Különböző kivételeket ír elő, amelyek a kisebbségi népcsoportok esélyegyenlőségét hivatottak biztosítani: megengedi a külön helyek fenntartását az oktatásban, elutasítja az olyan személyek papi képzését, akik nem tudják bizonyítani, hogy az illető valláshoz tartoznak.

3. Felperesi vagy panaszjogot biztosít a nemkormányzati emberjogi szervezeteknek abban az esetben, ha csoportokat diszkriminálnak, és képviseleti jogot ad ugyanezeknek, ha magánszemély kéri fel őket segítségnyújtásra ilyen jellegű problémákban.

4. A kártérítési kereseteket felmenti a bélyegilleték kifizetése alól.

5. Előírja egy Országos Tanács létrehozását a diszkrimináció leküzdésére, amely felügyeli a rendelet alkalmazását és előírásainak a betartását. Ez a szerv 2001-ben jött létre, és panasz-elbírálási illetékességgel is bír.⁵²

A 2000. évi 137. számú kormányrendelet a diszkrimináció valamennyi formájának a megelőzéséről és büntetéséről 2. szakaszának 9. bekezdése a következőképpen tisztázza a pozitív jogvédelmet: „A hatóságok vagy a magánjogi jogi személyek által egy személy, személyek csoportja vagy egy közösség érdekében hozott azon intézkedések, amelyek ezen személy vagy személyek természetes fejlődésének biztosítását és más személyekkel, személyek csoportjával vagy közösséggel szemben az esélyegyenlőség tényleges megteremtését célozzák meg, valamint azok a pozitív intézkedések, amelyek a hátrányos helyzetű csoportok védelmére irányulnak, a jelen rendelet értelmezése szerint nem jelentenek diszkriminációt.”⁵³

A magyar–román, német–román alapszerződések vagy barátsági szerződések elítélik a xenofób, gyűlölködő, megkülönböztető megnyilvánulásokat, a rasszista előítéleteket, és a felek kötelezik magukat arra, hogy ezek megjelenését megelőzik. A szerződő felek bátorítják a toleráns hangulat kialakulását a többség és a kisebbség között.

Az audiovizuális médiáról szóló törvény mindenki számára biztosítja azt a jogot, hogy – amennyiben úgy érzi: az adások jogsértést okoznak neki, vagy

⁵² Hotărârea Guvernului nr. 1194/27.11.2001 privind organizarea și funcționarea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, *Monitorul Oficial*, 792/12.12.2001.

⁵³ HK 166/2014.03.07.

hátrányos helyzetet teremtenek számára – kérheti az információk helyreigazítását, cáfolását, illetve joga van a replikára vagy feleletre. A rádió- és televíziótársaságok szervezéséről szóló törvény szerint a rádió- és tévéadók kötelesek a nemzeti kisebbségek (kulturális, tudományos) értékeit is népszerűsíteni.

A nyilvános gyülekezések szervezéséről és lebonyolításáról szóló törvény⁵⁴ tiltja az olyan tüntetéseket, gyülekezéseket, amelyek célja a totalitárius, fasiszta, kommunista, rasszista, sovíniszta vagy terrorista tanok terjesztése, a nemzeti vagy vallási gyűlöletre, megkülönböztetésre való felbujtás (9. szakasz).

4.4.2. A diszkriminációt szankcionáló büntetőjogi előírások

Romániában 2014. február 1-től új büntetőtörvénykönyv⁵⁵ lépett hatályba, amely teljesen átfogalmazta a kisebbség szempontjából is fontos előírásokat. Ezen előírások rövid, de átfogó leltára a következő:

A Btk. 77. szakaszának h) pontja szerint súlyosbító körülményeknek számít, ha a bűncselekményt faji, nemzetiségi, etnikai, nyelvi, vallási, nemi, szexuális irányultság, vélemény- vagy politikai hovatartozás, vagyoni, társadalmi származás, életkor, fogyatékoság, nem fertőző krónikus betegség vagy HIV/AIDS fertőzés miatt, avagy más hasonló, az elkövető által a másik ember alacsonyabbrendűségét bizonyító körülmény okán követték el.

A jogi személy esetében kiszabható kiegészítő büntetések (136., 141. szakasz) esetében a törvényesen létrehozott politikai pártokkal, vallási szervezetekkel és a nemzeti kisebbségek szervezeteivel szemben nem lehet alkalmazni a jogi személy felosztatását és a jogi személy tevékenységének vagy egyik tevékenységének 3 hónaptól 3 évig terjedő felfüggesztését.

Kínzásnak (282. szakasz) minősül a fizikai vagy lelki szenvedés okozása:

- a) értesülések vagy nyilatkozatok megszerzése érdekében;
- b) büntetésként az elkövetett bűncselekményért;
- c) annak érdekében, hogy megfélemlítsék az érintettet, vagy nyomást gyakoroljanak rá vagy egy harmadik személyre.

d) bármilyen diszkriminációra alapozó indok miatt.

A hivatali visszaélés (297. szakasz, 2. bek.) bűncselekménye: 2-től 7 évig terjedő büntetéssel szankcionálható azon köztisztviselő cselekménye, aki szolgálata gyakorlása során faji, nemzetiségi, etnikai, nyelvi, vallási, nemi, szexuális irányultsági, politikai hovatartozás szerinti, vagyoni, életkori, fogyatékosági

⁵⁴ 60/1991. törvény, újraközölve, HK, 880/2004.09.29. A helyes változat: HK 888/2004.09.29. valamint másodszor HK, 186/2014.03.14.

⁵⁵ 286/2009. törvény, HK, 510/2009.07.24.

alapon, nem fertőző betegségek vagy HIV/AIDS miatt korlátozza bármely személy jogát vagy ezek számára kisebbségi helyzetet teremt.

Gyűlöletre vagy hátrányos megkülönböztetésre uszítás bűncselekményének minősül (369. szakasz) a tömeg bármilyen eszközzel való gyűlöletre és diszkriminációra uszítása egy bizonyos kategóriába (csoporthoz) tartozó személy ellen, és 6 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Ez az előírás helyettesíti a régi Btk. 317. szakaszában szankcionált nacionalista-soviniszta propagandát. Ennek a bűncselekménynek a *tárgya* az állampolgárok közötti vagy a többség-kisebbség közötti békés együttélés és kölcsönös tisztelet aláásása. Ami az *elkövetőt* illeti, ezt bárki elkövetheti, de csak *szándékosan*, míg a *sértett fél* az állam és egy nemzetiségi csoport tagjai. A tényálladási elem a propaganda, vagyis bizonyos ideák, felfogások vagy doktrínák szóban, tettekben, gesztusokban vagy írásban való terjesztése vagy magasztalása, mások meggyőzésének szándékával. Konkrétan ilyen propagandának minősül a nacionalista-soviniszta gondolatok terjesztése, azaz olyan gondolatoké, amelyek egy bizonyos népet vagy nemzetet felmagasztalnak, míg a másikat lealacsonyítják vagy ennek lejárátását tűzik ki célul, illetve a faji vagy nemzetiségi gyűlölet szítása, azaz egy bizonyos etnikai csoport keretén belül egy másik faji vagy nemzetiségi csoport ellen irányuló nemzetiségi gyűlölet keltése, ápolása és bátorítása.

A Btk. 438. szakasza szerint népirtás bűncselekményét követi el, aki valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából az alábbi cselekményeket követi el:

- a) a csoport tagjait megöli;
- b) a csoport egyes tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz;
- c) a csoportot olyan életfeltételek közé kényszeríti, amelyek annak teljes vagy részleges elpusztulásához vezethetnek;
- d) olyan intézkedést tesz, amelynek célja a csoporton belül a születések megátolása;
- e) a csoport gyermekeit erőszakkal más csoporthoz viszi át.

A büntetés ebben az esetben életfogytig tartó szabadságvesztés vagy 15–25 év, a népirtás elkövetésére létrehozott egyezségért 5-től 10 évig, míg a nyilvános felbujtásért 2-től 7 évig terjed a börtönbüntetés.

4.4.3. A 20. században elszenvedett megkülönböztetés jóvátételét megengedő előírások

1990 előtt a nemzeti kisebbségek tagjai 45 éven keresztül olyan rendszerben voltak kénytelenek élni, amelynek legfőbb tulajdonsága az emberi jogok semmibevétele volt. Ezenfelül az 1945 előtti időszakban, főként miután a román állam vezetése diktatórikus formát öltött, a nemzeti kisebbségek egy része súlyos diszkriminációt és jogainak teljes megtagadását szenvedte el.⁵⁶

A múlt jogtalanságainak helyrehozatalát vagy legalább enyhítését szolgálja néhány olyan jogszabály, amely csak a kisebbségekre vonatkozik.

Az állam által önkényesen elvett tulajdonok visszaszolgáltatásával kapcsolatosan meg kell említenünk:

- a zsidó közösségek ingatlanainak a visszaszolgáltatásáról szóló sürgősségi rendeletet,⁵⁷

- az 1998. évi 13. számú sürgősségi kormányrendeletet a romániai nemzeti kisebbségek közösségeinek tulajdonát képező egyes ingatlanjavarok visszaszolgáltatásáról,⁵⁸

- az 1998. évi 112. számú kormányrendeletet a romániai nemzeti kisebbségek felekezeti, szervezeti közösségeinek tulajdonát képező egyes ingatlanjavarok visszaszolgáltatásáról,⁵⁹

- az 1999. évi 83. számú sürgősségi kormányrendeletet a romániai nemzeti kisebbségek közösségeinek tulajdonát képező egyes javak visszaszolgáltatásáról.⁶⁰

Itt azonban meg kell jegyezni, hogy jelenleg az ingatlanjavarok visszaszolgáltatására vonatkozó összes más jogszabály a 2001. évi 10. törvénynek van alárendelve. Ez utóbbi jogszabály értelmében bármely természetes vagy jogi személynek, beleértve a vallási közösségeket képviselő jogi személyiségeket vagy egyesületeket, illetve más, az etnikai kisebbségekhez tartozó személyeket tömörítő szervezeteket, jogában áll visszakapni természetben vagy egyenértékű kárpótlással az 1945. március 6. után az állam által önkényesen elvett bármely ingatlant, függetlenül attól, hogy milyen módon történt a javak kivonása az állami vagyonból.⁶¹

⁵⁶ Radu Chiriță – Anca Săndescu – Incze Éva: A nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó román jogszabályok elemzése, *Magyar Kisebbség*, 2008/3–4. 111.

⁵⁷ 21/1997. sürgősségi kormányrendelet, *HK*, 97/1997.05.21.

⁵⁸ *HK*, 255/1998.07.08.

⁵⁹ *HK*, 324/1998.08.29.

⁶⁰ *HK*, 797/2005.09.01.

⁶¹ Radu Chiriță et. al.: A nemzeti kisebbségek, 112.

Egy másik, kárpótlási szándékú jogszabály az 1999. évi 105. kormányrendelet,⁶² amely a Romániában 1940. szeptember 6. és 1945. március 6. között fennállt rendszer által etnikai okokból üldözött személyeknek nyújtott kártérítést, havi járadék formájában.

A gyakorlat alapján el lehet mondani, hogy az igazságszolgáltatás szintjén is észlelhetőek voltak bizonyos etnikai alapon való megkülönböztetések. Így például a kisebbség államosított ingatlanait nehezebben szolgáltatja vissza a hatalom, mint a többségiekéit, főleg ami a régi erdélyi arisztokrácia vagy az erdélyi történelmi egyházak vagyonát illeti.

A „marosvásárhelyi események” alatt 1990 márciusában, habár a román többség kezdeményezte, és „aktív részt vállalt” bennük, három román nemzetiségű halott mellett pedig három magyar nemzetiségű áldozata is volt az eseményeknek, egyetlen román nemzetiségűt sem tartóztattak le, viszont 44 magyar és roma nemzetiségű résztvevőt a törvényszékek összesen 66 év börtönre ítélték.

A kisebbségi jogban megkülönböztetünk egy megtűrő és egy elősegítő kisebbségjogi rendszert. Az első a formális jogegyenlőségre teszi a hangsúlyt, a létező helyzet „konzerválására” törekszik, és nem célja a hosszú távú fejlesztés. Az elősegítő kisebbségjogi rendszer a fejlesztést tűzi ki céljául.

Románia alkotmányosan *a megtűrő kisebbségjogi rendszer mellett foglalt állást*, kizárva az aktív megkülönböztetést a kisebbségekhez tartozókkal szemben, de hallgatólagosan eltérve a passzív diszkriminációt, ami hosszú távon a kisebbségek eltűnését eredményezheti.

4.5. A NEMZETI JELKÉPEKHEZ ÉS ÜNNEPEKHEZ VALÓ JOG

Romániában nagyon le van szűkítve a magyar kisebbségi *szimbólumok* (himnusz, címerek, jelvények) használatának gyakorlata, mert ezek a szimbólumok általában az etnikai kisebbség „anya”-államának szimbólumai is.

Ezt a helyzetet a román állam szimbólumait szabályozó törvények, jogszabályok alakították ki. Ilyen törvény a 75. számú 1994-ből Románia zászlójának felvonásáról, himnuszának elénekeléséről és a Románia címerével ellátott pecsétek használatáról az állami intézmények által,⁶³ amely az alkotmány 107. szakaszát próbálja meg alkalmazni. E törvény alapján a kormány határozatot⁶⁴

⁶² HK, 426/1999.08.31.

⁶³ HK, 237/1994.08.06.

⁶⁴ 1157/2001.11.21. kormányhatározat A nemzeti kisebbségek közigazgatásban történő anyanyelvhasználatára vonatkozó végrehajtási szabályokról, HK, 776/2001.12.05.

fogadott el az alkalmazási szabályokról, amelyek a nemzetközi diplomáciai jog és udvariassági szabályok által megkívánt minimumra szűkítik más államok szimbólumainak használatát.

Más államok zászlaját vagy himnuszát csak a román állam zászlajával és himnuszával együtt lehet felvonni, illetve elénekelni, kizárólag hivatalos állami látogatások, találkozások vagy nemzetközi ünnepségek alkalmával (6., 7., 16. szakasz). Ennek az előírásnak be nem tartása szabálysértésnek minősül, és 2500-tól 5000 lejig (kb. 550-1100 euró) terjedő pénzbírsággal sújtható. Ugyanazzal a bírsággal sújtható az a polgármester is, aki nem viseli az előírt alkalmakon a román trikolorvállszalagot, vagy más színű vállszalagot visel (24. szakasz, 1157/2001. kormányhatározat). Románia zászlaját magánszemélyek vagy cégek is felvonhatják lakhelyükön vagy székhelyükön, állandó jelleggel is.

Ezeket az előírásokat enyhítette egy 2002-ben éppen a március 15-i ünnepség miatt hozott kormányhatározat,⁶⁵ amely szerint más állam himnuszát is el lehet énekelni, ha nemzetközi jellegű látogatásokról, ünnepségekről van szó, de utána a román himnusz is el kell énekelni. Ugyanez a kormányhatározat kimondja, hogy az országos szinten szervezetekbe, szövetségekbe és egyesületekbe tömörült etnikai kisebbségek sajátos rendezvényeiken használhatják saját jelvényeiket, címereiket is.

A „székely zászló” Erdély-szerte egyre elterjedtebb használata a román törvényhozást 2015-ben arra indította, hogy egy olyan törvényt⁶⁶ fogadjon el, amellyel ellehetetleníti ennek a szimbólumnak a használatát. A honatyák már az 1. szakasszal biztosítani akarták, hogy ennek a zászlónak a használata egyre szűkebb körre szoruljon vissza, elrendelték tehát, hogy minden közigazgatási egységnek lehet saját jelképe zászló formában, de két vagy több közigazgatási egységnek nem lehet ugyanolyan zászlója.

A fenti törvény 2. szakasza megtiltotta más államok szimbólumainak a használatát ezeken a zászlókon, de engedélyezi a helységnevek feltüntetését a zászlón. A kisebbségek esetében, ahol ezek aránya meghaladja a 20%-ot, ha a település zászlóján szerepel helységnev, úgy ezt a kisebbség nyelvén is feliratozni kell (2. szakasz, 5. bekezdés). A törvény által a többségi nemzet teljes kontrollt akar gyakorolni ezen a téren, mert minden „zászlótervezet” csak a kormány hagyhat jóvá, és bármilyen kisebbségi nyelven feltüntetett helységnevet románra is le kell fordítani, a többségi lakosságnak a közigazgatási egységben lévő arányától függetlenül.

⁶⁵ 223/2002.03.07. kormányhatározat *HK*, 179/2002.03.15.

⁶⁶ 141/2015. törvény a helyi közigazgatási egységek saját zászlóinak a jóváhagyásáról és használatáról, *HK*, 412/2015.06.11.

A törvény előírásait be nem tartó személyek esetében a törvényhozó nem elégszik meg az 5000-tól 10 000 lejig terjedő bírság kiszabásával, hanem elrendeli a törvényellenes zászlók elkobzását is (5. szakasz).

Románia himnuszát csak román nyelven lehet elénekelni vagy hivatalosan közölni, és minden olyan tankönyvben is közlik, amelyekből a kisebbséghez tartozók anyanyelvet tanulnak (75/1994. törvény 12. szakasz).

Az egyetlen kisebbségi szimbólum, amelynek használatát nem tiltják törvényes előírások, a helyi közigazgatási egység saját címere. Ezt Románia címerével együtt kell kifüggeszteni. Habár minden címert a román kormány kell jóváhagyjon, a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a többségben magyarok által lakott helységek címerén és a heraldikai magyarázatban (amely a címert jóváhagyó kormányhatározat része) minden akadály nélkül megjelennek a helyi jelképek.⁶⁷

A helységnevek anyanyelven való használata esetében a fő szabály az, hogy ez csak azokban a helységekben megengedett, ahol a kisebbség száma meghaladja a 20 százalékot. 1993-ban a Nemzeti Kisebbségek Tanácsa a 10 százalékot javasolta, ám ezt a javaslatot a hatalom nem vette figyelembe.

Statisztikai szempontból a 20 százalékos arány betartásával Romániában 1200 helységben kell két- vagy többnyelvű táblákat kifüggeszteni. A nyelvek szerinti megoszlás a következő: 1071 esetben magyarul (17 megyében), németül 36, ukránul 57, oroszul 15, törökül 8, tatárul 3, szlovákul 26, lengyelül 6, szerbül 7, roma nyelven 112 helységben kell ilyen táblákat kifüggeszteni. Nagyon fontos megjegyezni, hogy a helységnevek kifüggesztésénél az 1992. évi népszámlálás adatait kell figyelembe venni, ugyanis a 2001/215. helyi közigazgatási törvény, kihirdetésekor ezekre az adatokra utalt. Ezt a Kolozsvári Törvényszék is kiemelte, amikor 2017. február 21-én kötelezte a polgármestert, hogy függessze ki a helységnevtáblát magyarul is.

A szimbólumokhoz való jog területén azonban még mindig van megkülönböztetés és asszimilációs fenyegetés. Így például a gépkocsik rendszámában szerepel a megyenevek rövidítése, lehetőséget adván arra, hogy a kisebbségek lakta megyékből származó tulajdonosokat a rendőrök gyakrabban ellenőrizték. Szintén emiatt a szélsőséges nacionalista csoportok könnyebben rongálás tárgyává tesznek egy ilyen rendszámmal ellátott autót (a legkevesebb az, amikor „Erdély román föld” feliratú matricát ragasztanak a magyarlakta megyékből származó autóra).

Egy másik példa az utcanevek, térnevek és épületnevek köréből származik.

⁶⁷ Például a 350/2015.05.20. kormányhatározat, amely a háromszéki Almás község címerét hagyja jóvá, *HK*, 179/2002.03.15. úgy említi a heraldikai leírásban és magyarázatban „Álmos” nevét és a „Hegyes” magaslátot, hogy román fordítást nem is fűz hozzá. Egy másik példa lehet a 419/2015.06.03. kormányhatározat, amely a marosszéki Marossárpatak község címerét hagyja jóvá, *HK*, 528/2015.07.16., s amely megemlíti a heraldikai leírásban és magyarázatban, hogy a koronát kézben tartó kétfarkú oroszlán a „Teleki” család címerére utal.

Ezeknek a neveknek a meghatározására vagy módosítására a helyi tanács illetékes, ami a gyakorlatban Erdély-szerte odavezetett, hogy a többségi helyi tanácsok a magyar kisebbség történelmére, neves fiaira vagy hagyományaira emlékeztető neveket *általában* eltörölték, és helyükbe a román folytonosságot igazoló vagy hangsúlyozó neveket szavaztak meg.

A kisebbségi hivatalos ünnepek kérdését Románia első látásra nagyvonalúan kezeli, ugyanis több kisebbség esetében a Parlament vagy a Kormány különböző megemlékezéseket vagy ünnepnapokat rendelt el, például:

- 2004-ben elrendelte, hogy minden évben október 9. a Holokauszt Napja⁶⁸
- 2006-ban elrendelte, hogy minden évben április 8. a Romániai Roma Etnikum Ünnepe⁶⁹
- 2006-ban elrendelte, hogy minden évben december 13. a Romániai Tatar Etnikum Ünnepe⁷⁰
- 2011-ben elrendelte, hogy minden évben február 20. a Romániai Romák Felszabadításának Emléknapja⁷¹
- 2015-ben elrendelte, hogy ezentúl május 24. a Bolgár Nyelv Napja.⁷²

Ugyanakkor a román kormány 1998-ban elrendelte, hogy minden évben december 18. a Romániai Nemzeti Kisebbségek Napja.⁷³ Ez a rendelkezés arra próbálja rávenni a kisebbségekhez tartozókat, hogy egy számukra semleges napot „üljenek meg”, amely viszont ugyanabban a hónapban van, mint Románia nemzeti ünnepe. Hosszú távon egy ilyen nap, amennyiben kellő propagandatámogatást és főleg kormány által kiutalt finanszírozást élvez, beválthatja a hozzá fűzött kormányzati reményeket, de addig is a különböző emberi jogokat védő nemzetközi szervezetek felé nagyon jól el lehet „adni” mint példaértékű szabályozást.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Románia szorgalma a jelképek szabályozásában odáig ment el, hogy a határon túli románoknak is külön ünnepnapot jelölt ki, minden év május utolsó vasárnapját.⁷⁴

A tényleges, kisebbségek számára releváns ünnepnapok megtartását a román állam nyíltan nem akadályozza, de nem is támogatja.

⁶⁸ 672/2004. kormányhatározat, HK, 436/2004.05.17.

⁶⁹ 66/2006. Törvény a Romániai Roma Etnikum Ünnepeinek bevezetéséről, HK, 276/2006.03.28.

⁷⁰ 453/2006. Törvény a Romániai Tatar Etnikum Ünnepeinek bevezetéséről, HK, 995/2006.12.13.

⁷¹ 28/2011. Törvény a Romániai Romák Felszabadítási Emléknapjának bevezetéséről, HK, 182/2011.03.15.

⁷² 100/2015. Törvény a Bolgár Nyelv Napjának bevezetéséről, HK, 316/2015.05.08.

⁷³ 881/1998. kormányhatározat, HK, 478/1998.12.14.

⁷⁴ 10. szakasz, 299/2007. Törvény a határokon túl élő románok támogatásáról, HK, 261/2009.04.22.

4.6. A VALLÁSGYAKORLÁS JOGA

Románia alkotmánya 29. szakaszában a „lelkiismeret szabadsága” cím alatt a gondolat és a vélemény szabadsága mellett szavatolja a vallásszabadságot is. Ez a szakasz az alább idézett bekezdésekben kimondja, hogy:

1) A gondolatok, a vélemények, akárcsak a vallásos hitek szabadsága semmilyen formában sem korlátozható. Senki sem kényszeríthető valamely vélemény elfogadására vagy a meggyőződésével ellenkező vallásos hithez való csatlakozásra.

2) A lelkiismereti szabadság garantált; ezt a tolerancia és kölcsönös tisztelet szellemében kell kinyilvánítani.

3) A vallásfelekezetek szabadok és a saját alapszabályzataik szerint szervezendők meg, a törvény feltételei között.

4) A vallásfelekezetek közötti kapcsolatokban tilos a vallási gyűlöletkeltés bármely formáját, eszközét, aktusát vagy cselekményét igénybe venni.

5) A vallásfelekezetek autonómok az állammal szemben, és ennek a támogatását élvezik, ideértve a vallásos lelki gondozás megkönnyítését a hadseregben, a kórházakban, a börtönökben, a menhelyeken és az árvaházakban.

6) A szülőknek vagy a gyámoknak jogukban áll a saját meggyőződésük szerint biztosítani a kiskorú gyermekek nevelését, akikért felelősek.

A román állam ezt a keretet 1990–2000 között nem próbálta meg tartalmasabbá tenni és részletezni újabb jogszabályok elfogadásával, habár 14 egyház már 1990-ben kidolgozott és benyújtott egy ilyen törvénytervezetet a Parlamentbe. Közben a vallásszabadság garantálása nemzetközi támogatást is nyert azzal, hogy Románia is megerősítette a Kisebbségvédelmi Keretegyezményt, amely 1998. február 8-án lépett hatályba, és amelynek 8. cikkelye előírja, hogy „A Felek kötelezettséget vállálnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek a vallása vagy hite kifejezésére, úgyszintén vallási intézmények, szervezetek és egyesületek alapítására való jogát”.⁷⁵

Ebben a periódusban a kisebbségi felekezetek számára a legnagyobb gondot főleg az anyagi alap hiánya jelentette, nemcsak a vallásgyakorlás vagy a templomok fenntartási költségeit, hanem elsősorban a hagyományos felekezeti iskolák működtetését illetően.

Akkor még az állami támogatások terén nyílt megkülönböztetés folyt, ugyanis a hatalom az ortodox vallást gyakorlatilag államvallásként kezelte, és bőkezűbben támogatta, mint a kisebbségben lévőket. Így például 1997-ben az

⁷⁵ 33/1995. Törvény a Keretegyezmény megerősítéséről, HK, 82/1995.05.04.

állam 9 milliárd lejt juttatott az ortodox egyháznak, a lakosság 10 százalékát kitevő többi egyháznak viszont összesen csak 100 millió lejt.⁷⁶

Ezt a patthelyzetet az uniós csatlakozásra való felkészülés feloldotta, és 2000-től több olyan jogszabály született, amely a vallási problémákra is figyel.

Az első ilyen jogszabály egy sürgősségi kormányrendelet, amelyet az egyházaktól elkobzott ingatlanok visszaszolgáltatására hoztak.⁷⁷ A rendelet szerint azokat az ingatlanokat fogják visszaszolgáltatni, amelyeket a román állam jogcím alapján vagy anélkül vett el az egyházaktól 1945. március 6. és 1989. december 22. között. Az egyházak dönthettek, hogy természetben kérik-e a visszaszolgáltatást, vagy kártérítés formájában. Az első esetben az ingatlanok akkori használóit még öt évig nem lehet kilakoltatni, de már az egyháznak kötelesek bért fizetni.

2006-ban, 17 év várakozás után a szocialistáknak nevezett posztkommunistáktól mentesült többség végre elfogadta a felekezetek vallásszabadságáról és általános rendjéről szóló 489/2006-os törvényt.⁷⁸

A vallásszabadságról szóló törvény 9. szakasza szerint Romániában nem létezik *államvallás*, az állam semleges minden vallással vagy ateista ideológiával szemben. Ez viszont nem zárja ki azt, hogy az állam anyagilag támogassa az egyházakat azok kérésére,⁷⁹ valamint a klerikusok fizetésének az állam által való kiegészítését (kongrua).⁸⁰ Ugyanakkor az egyházak monopóliumot élveznek a vallási jellegű tárgyak (kegytárgyak), öltözetek, kiadványok készítése és értékesítése terén.⁸¹

A fentiek alapján elméletileg kijelenthetjük, hogy a román törvénykezés nagyvonalúan kezeli az egyházakat, és minden szinten biztosítja a szabad vallásgyakorlást. A gyakorlatban azonban még mindig akadnak olyan helyzetek, amikor a nemzeti bíróságok a fenti haladó szellemű normák alkalmazásakor vitatható döntéseket hoznak. Ezeket szinte minden esetben a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán támadják meg az érdekeltek, és az ideális jogszabálykeret ellenére Románia már többször is pert veszített ezen a bíróságon, amely bizonyos esetekben megállapította az *Emberi jogok és alapvető szabadságok egyezményének* megsértését.

⁷⁶ Tőkés László püspök nyilatkozata, *Szabadság*, 1997. március 2.

⁷⁷ 94/2000. Sürgősségi kormányrendelet egyes ingatlanok visszaszolgáltatásáról, amelyek a romániai vallási felekezetekhez tartoztak, *HK*, 797/2005.09.01.

⁷⁸ *HK*, 201/2014.03.21.

⁷⁹ 82/2001. Sürgősségi kormányrendelet a Romániában elismert vallási felekezetek felekezeti egységeinek támogatási formáiról, *HK*, 601/2013.09.26.

⁸⁰ 142/1999. Törvény az állami támogatásról a klerikusok javadalmazásánál, *HK*, 361/1999.07.27.

⁸¹ 103/1992. Törvény a vallási felekezetek kizárólagos jogáról a kegytárgyak készítésében, *HK* 244/1992.10.01.

Például 2015-ben a strasbourgi Bíróság Romániát több mint 2 millió euró kártérítés kifizetésére kötelezte, mert 1992-ben az állami hatóságok úgy helyezték tulajdonba az egyik bukaresti ortodox parókiát, hogy közben megsértették az igazi tulajdonosok tulajdonjogát.⁸²

A magyar kisebbség esetében idáig a legfontosabb Strasbourgban megoldott ügy a gyulafehérvári Batthyánumra vonatkozott, s úgy zárult le, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága megállapította: a román állam azzal sértette meg az Emberi Jogok Európai Egyezményét, hogy 14 év óta nem hozott döntést a Batthyánum visszaszolgáltatásáról, és arra kötelezte a román államot, hogy fizessen 15 ezer euró kárpótlást és 10 ezer euró perköltséget a Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegyének.⁸³

2015-ben az Erdélyi Református Egyházkerület is ehhez a bírósági fórumhoz fordult a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Református Kollégium épületeinek visszaállamosítása ügyében.⁸⁴

4.7. AZ ÖNKORMÁNYZATI JOGOSÍTVÁNYOK

Az autonómia valamely formájának szavatolása a kisebbségek esetében az a küszöb, amely a megtűrő, konzerváló állami kisebbségpolitikától átvezet a fejlesztő, továbblétezést elfogadóig. A fő kérdés azonban az, hogy jogi szempontból mire lehet hivatkozni, mi a „sedes materiae” az esetben, ha kisebbségi jogokat, sőt autonómiát kérünk.

Ezt a jogi alapot lehet (több vagy kevesebb sikerrel) a nemzetközi jogban és a belső jogban keresni. Az utóbbi esetében a „szerzett jogok” elméletének perspektívájából kell megvizsgálni a történelmi dokumentumokat, az alkotmányt és a kétoldalú szerződések, a helyi autonómia jogi kereteit, a decentralizációs rendelkezéseket és a fejlesztési régiókat létrehozó törvényeket.

⁸² A 36.900/2003., Toșcuță és mások/Románia ügyben 2015.03.03-án hozott határozat. HK, 629/2015.08.19.

⁸³ A 33.003/2003. Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye/Románia ügyben 2012.09.25-én hozott határozat. HK, 200/2013.04.09.

⁸⁴ Háromszék, 2015. május 22. (http://www.3szek.ro/load/cikk/80877/strasbourgban_a_miko-ugy)

Hivatkozható nemzetközi szerződések

A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának* (aláírva 1966. december 16-án, hatályba lépett 1976. március 23-án)⁸⁵ a híres 27. cikke megteremti a kisebbségek politikai képviselési jogának az alapját, kimondván, hogy: „Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

Annak érdekében, hogy az első és második világháború győztes hatalmai által létrehozott országokat egyben tartsák és határaikat biztosítsák, az ENSZ tagállamai úgy ártalmatlanították ezt az előírást a kelet-európai rendszerváltás után, hogy az *Emberi Jogok Bizottsága a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának* 27. cikkéhez általános magyarázatot⁸⁶ fűzött, amely szerint:

„(2) Az Egyezségokmány különbséget tesz az önrendelkezési jog és a 27. cikk által biztosított jogok között. Az önrendelkezési jog a népeket illeti meg, és az Egyezségokmány külön (I. része) tartalmazza. [...]

(3) Azoknak a jogoknak az élvezése, amelyeket a 27. cikk biztosít, semmiképpen sem sértheti a részes állam szuverenitását és területi integritását.”

A kisebbségek önkormányzati jogosítványainak szempontjából említésre méltó a *Helyi Önkormányzatok Európai Chartája*⁸⁷ is, amely abból kiindulva, hogy a helyi önkormányzatok minden demokratikus rendszer egyik alapintézményét képezik, és hogy az állampolgárok közügyekben való részvételének joga egyike az Európa Tanács valamennyi tagállama által elfogadott demokratikus elveknek, még akkor is felállít egy minimális standardot, amely megvalósítását a kisebbségek is kérhetik, ha nem is szól nyíltan a kisebbségi önkormányzatokról.

A Charta kisebbségek által való kihasználhatóságára példaértékűek a következő előírások:

- A közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania (4. cikk, 3. bekezdés).
- A tervezési és döntéshozatali eljárás során megfelelő időben és formában ki kell kérni a helyi önkormányzatok véleményét minden olyan ügyben, amely őket közvetlenül érinti (4. cikk, 6. bekezdés).

⁸⁵ Románia 1974. október 31-én ratifikálta.

⁸⁶ 23 (50)/1994. április 6-i általános magyarázat. HK, 146/1974.11.20.

⁸⁷ Elfogadva Strasbourgban, 1985. október 15-én. Románia a 199/1997.11.17. törvénnyel ratifikálta. HK, 331/1997.11.26.

- Nem lehet megváltoztatni a helyi önkormányzatok határait az érintett közösségekkel való előzetes konzultáció, vagy ahol ezt törvény lehetővé teszi, esetleges helyi népszavazás nélkül (5. cikk).
- A helyi önkormányzatok – anélkül, hogy ez a törvény általánosabb rendelkezését sértené – a helyi szükségletekhez való alkalmazkodás és a hatékonyabb igazgatás érdekében maguk határozhatják meg belső igazgatási felépítésüket (6. cikk, 1. bekezdés).
- A helyi önkormányzatok államigazgatási felügyeletét olyan módon kell gyakorolni, hogy a felügyeletet gyakorló szerv beavatkozása arányban legyen a védeni szándékozott érdekek fontosságával (8. cikk, 3. bekezdés).
- A helyi önkormányzatok a nemzeti gazdaságpolitika keretein belül megfelelő saját pénzügyi forrásokra jogosultak, amelyekkel hatáskörükön belül szabadon rendelkezhetnek (9. cikk, 1. bekezdés).
- A helyi önkormányzatok közös érdekeltségű feladatokban a törvényi keretek között más helyi önkormányzatokkal társulást hozhatnak létre.

Történelmi hivatkozási alap

A *gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata* a románok lakta területek egyesítéséről, 1918. december 1.⁸⁸ – az új román állam szervezése érdekében a nemzetgyűlés a következő alapelveket proklamálja:

„1. Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Mindenik nép oktatása, igazgatása és bíraskodása saját nyelvén, saját kebeléből származó egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.”

A helyi autonómia jogi keretei

A kisebbségek helyi szinten való politikai képviseleti jogának a maximuma az autonómia megvalósítása lenne. Noha a 60-as években elkezdődött közigazgatási reform (megyésítés) megpróbálta széttagolni és beolvasztani a magyar kisebbséget, bizonyos régiókban a területi autonómia feltételei még mindig

⁸⁸ *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956*, Budapest, ELTE Állam és Jogtudományi Kar–Magyar Országos Levéltár, 2003. 385. Az idézett részlet eredeti román szövege: „1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.”

adottak, tudniillik a kisebbség kompakt tömbben él egy földrajzilag nagyrészt zárt területen, és itt többséget képez. Sajnos a politikai akarat még nem érelődött meg ennek konkretizálására. Az alkotmányra hivatkozva, amely szerint Románia egységes nemzetállam, a mindenkori hatalom valamennyi ilyen jellegű próbálkozást visszautasított. A nyugati szakirodalomban⁸⁹ is megemlítik, hogy a „bécsi döntés” 50. évfordulójának emléknapiján elhangzott parlamenti beszédek azt hangsúlyozták, hogy az autonóm területek létrehozása „extraterritoriális enklávék” kialakulásához és az állam összeomlásához vezetne.

Románia alkotmányának 120. szakasza a következőket írja elő: „A területi közigazgatási egységek közigazgatása a decentralizációnak, a helyi autonómiának és a közszolgáltatások dekoncentrálásának elvén alapul”. Az alkotmány 73-as és 117-es szakasza előírja, hogy a helyi közigazgatás megszervezése, a területrendezés, a helyi autonómia megszervezése, valamint az autonóm közigazgatási hatóságok létrehozatala csak sarkalatos törvény által lehetséges.

Ez a sarkalatos törvény a 215/2001-es helyi közigazgatási törvény.⁹⁰ A törvényben a következő kisebbségi jogok vannak érintve: az autonómiához, a szimbólumokhoz, a földrajzi megnevezésekhez, az anyanyelvhasználathoz, az etnikai arány tiszteletben tartásához, az akadálytalan kapcsolattartáshoz, a politikai képviselőhöz való jog.

A törvény 1. fejezetének 1. alfejezete foglalkozik „a helyi autonómia általános rendszerével”. A 3. szakasz szerint: „Helyi autonómia alatt a helyi közigazgatási hatóságoknak azon jogát és képességét értik, amelynek révén a törvény feltételei között, a helyi közösség érdekében és nevében oldhatják meg és intézhetik a közügyeket”.

Ezeket a majdnem látványos előírásokat, amelyekbe szeretnénk belemagyarázni valamilyen kisebbségi autonómia formáját, a következő szakaszok azonban máris mérsékelik vagy kiigazítják: „A helyi autonómia kizárólag adminisztratív és pénzügyi, amelyet a törvény keretei között érvényesíthetnek” (4. szakasz). „A helyi hatóságok illetékességét és feladatait csak törvényben állapíthatják meg” (5. szakasz). „Az országos gazdaságpolitika keretében a helyi hatóságok rendelkeznek a közösségi vagyonnal és pénzügyi forrásokkal a helyi autonómia elvének alapján. A pénzügyi források arányosak kell hogy legyenek a törvény által előírt felelősségekkel és illetékességgel” (9. szakasz). A helyi közigazgatási autonómia biztosításának céljából a helyi közigazgatási hatóságoknak joguk van adókat és helyi adókat kiszabni, valamint ahhoz, hogy kidolgozzák és jóváhagyják a helyi költségvetést a törvényes feltételek között (25. szakasz).

⁸⁹ Erich Kendi: *Minderheitenschutz in Rumänien*, München, Südost Institut–Oldenbourg, München, 1992. 168.

⁹⁰ HK, 123/2007.02.20.

A 20. szakasz elősegíti az etnikai arány megváltoztathatatlanságához való jogot, területi, földrajzi szempontból előírván, hogy: „A községek, városok és megyék területi elhatárolása törvény által történik”. Módosítás esetén referendumot kell összehívni.

A törvény előírásai kiterjednek az akadálytalan kapcsolattartás és egyesülés jogára is. Ezeket az előírásokat kiegészíti a 13. szakasz, amely lehetővé teszi, hogy azok a helyi közigazgatási hatóságok, amelyek az országhatár közelében helyezkednek el, határokon átnyúló együttműködési megállapodást kössenek a szomszédos ország megfelelő hatóságaival. Ezeket a nagylelkű határozatokat tompítja az az előírás, amely szerint a partnertelepülési kezdeményezésekről értesíteni kell a külügyminisztert és a közigazgatási minisztert, akiknek látamozniuk kell az egyezménytervezetet. Ha a minisztériumok 30 napon belül nem válaszolnak, azt jelenti, hogy beleegyezésüket adták. A helyi tanács 2/3-os többséggel szavazhatja meg az egyezés megkötését.

A helyi közigazgatási törvény egyik hiányossága az, hogy továbbra sem szabályozza a Nyugat-Európában általában elfogadott „etnikai arányt”, ugyanis a törvény mindenhol úgy fogalmaz, hogy alkalmazni fognak olyan személyeket, akik ismerik az illető nemzeti kisebbség nyelvét, tehát ezek a többséghez tartozók is lehetnek.⁹¹

Egy másik hiányossága a törvénynek az, hogy a prefektúrával való kapcsolatokban nem szabályozza az anyanyelv használatát, ezzel is hangsúlyozva a román nyelv egyeduralmát. Az államhatalom megyei képviselőjével tehát nem lehet valamely kisebbségi nyelven beszélni vagy levelezni, még akkor sem, ha a megye lakosságának több mint 20 százaléka kisebbségi.

A szakirodalom szerint az alkotmányos rendelkezések hiányosak és pontatlanok, mert kijelentik ugyan a helyi autonómia és decentralizálás alapelveit, viszont nem biztosítanak garanciákat az érvényesítésükhöz. Az Alkotmány így kiszolgáltatja a helyi autonómia problémáját a mindenkori politikai hatalomnak. Az önkormányzatiság biztosítékait a politikai hatalom törvényi úton, alkotmánymódosítás nélkül korlátozhatja, és ilyen esetekben esetleg az Alkotmánybíróság tud megfelelő védelmet biztosítani a helyi autonómia jogának.⁹²

A helyi autonómia általános rendszerét, valamint a helyi közigazgatási hatóságok szervezését és működését a „*helyi közigazgatási törvény*” szabályozza. E törvény szerint: „A területi-közigazgatási egységekben a közigazgatás a

⁹¹ Az etnikai arány a Dél-Tirolban alkalmazott szabály, amely szerint a lakosság-összetétel arányának megfelelően alkalmazzák a kisebbséghez tartozó személyeket közszolgáknak. Romániában a 20%-os nyelvhasználati arány ellenére elképzelhető, hogy a tisztviselők 100%-ban többségiek.

⁹² Veress Emőd: *A helyi közigazgatási törvény. Kommentár a gyakorlat számára*, Kolozsvár, RMDSZ, 2002. 4–5.

decentralizálásnak, helyi autonómiának, a közszolgálatok decentralizálásának, a helyi közigazgatási hatóságok választhatóságának, a törvényességnek és a különleges jelentőségű helyi kérdésekben az állampolgárok megkérdezésének elve alapján szervezendő meg és működik” (2. szakasz, 1. bekezdés).

Ebből a szövegből a következő alapelvek vonhatók le:

A helyi autonómia elve – amely szerint a helyi közigazgatási hatóságok a helyi érdekű közügyeket önállóan, szabadon, autonóm módon igazgathatják a község, a város, a megye lakosságának érdekében. A törvény nem jelöli meg világosan a helyi autonómiához való jog alanyát.

Ezeket az elveket kiegészíti és korlátozza a 2. szakasz 2. bekezdése, amely kimondja, hogy a fent említettek alkalmazása nem sértheti Románia egységes és oszthatatlan nemzetállam jellegét.

Románia legújabb próbálkozása az államigazgatás decentralizálására az ún. *Decentralizálási kerettörvényben* jut kifejezésre.⁹³ Ez a törvény megszabja azokat az elveket, szabályokat és intézményes kereteket, amelyek a közigazgatási és pénzügyi decentralizációt irányítják.

A decentralizáció lényege az, hogy a kormány, a minisztériumok és a központi közigazgatás szakosított szervei a gyakorolt illetékességek egy részét átruházzák a községek, városok és megyék szintjén működő helyi hatóságokra a szubszidiaritás, a földrajzi körzet⁹⁴ és a gazdasági lépték⁹⁵ elvének alapján.

Noha sokszor első olvasatra pozitívnak tűnnek, alkalmazási szabályaikban a romániai jogszabályok általában erejüket veszítik, illetőleg alkalmazásuk során tartalmilag kiüresednek. Ezt példázza a régiók létrehozása is. 2004-ből származik a regionális fejlesztés törvénye,⁹⁶ amelynek nagyvonalú céljai között szerepel a régiók fejlődésének kiegyensúlyozása, a helyi kezdeményezések ösztönzése és felhasználása, a helyi mozgalmak előmozdítása. A valóságban az EU-nak a régiók létrehozására vonatkozó követelménye áll a háttérben, következőképp a törvényhozónak szándékában sem állt olyan régiók létrehozása, amelyekben a nemzeti kisebbségek esetleg helyi többséget alkothatnának.

A törvény összesen 8 régiót hozott létre, amelyekből a magyar kisebbség autonómiaörekvéseinek szempontjából hárommal érdemes foglalkozni. Így az 5. (Nyugati) régióba sorolják Arad, Krassó-Szörény, Temes és Hunyad megyét;

⁹³ 195/2006.05.22. törvény, *HK*, 453/2006.05.25.

⁹⁴ Földrajzi körzet – egy bizonyos közszolgálat élvezőinek többsége által lakott terület egy adott időpontban.

⁹⁵ Gazdasági lépték (románul: economie de scară) – a közszolgálat egységes költségének csökkentése a termelés és a fogyasztók számának növekedésével.

⁹⁶ 315/2004.06.28. törvény, *HK*, 577/2004.06.29. módosítva a 111/2004.11.06. sürgősségi kormányrendelet által, *HK*, 1115/2004.11.27.

a 6. (Északnyugati) régiót Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágymegye alkotja, míg a székelyföldi megyéket (Kovácsna, Hargita és Maros) a 7. (Közép-) régióba sorolták Brassó, Szeben és Fehér megyével együtt.

A régiók az EU-ban létező NUTS-2 típusú régióknak felelnek meg. Élükön helyi szinten a Regionális Fejlesztési Tanács áll, amelynek nincs jogi személyisége, és fő feladata a regionális fejlesztési politika összehangolása.

A gyakorlatban a régiók szerény eredményeket értek el; megalakulásuk fő célja abban merül ki, hogy az ország a „NUTS-ok” fejezetében is megfeleljen az elvárásoknak. Valójában egyik feladatuk sem vonatkozik közvetlenül a nemzeti kisebbségek helyzetének javítására. Az erdélyi magyaroknak elemi érdeke az európai régiók megfelelő kialakítása. A jelenlegi régiók nem figyelnek az etnikai, kulturális, történelmi helyzetre, és éppen ezért működőképességük a székelyföldi megyékben nehézkes, de ugyanez igaz a Partium vagy Szászország megyéire is. A jelenlegi romániai regionalizálódás politikai-igazgatási beavatkozás a természetes, történelmileg kialakult térszerkezetbe, olyan etnikai, kulturális, történelmi és hagyománysszempontok háttérbe szorításával, amelyekről pedig az illető tér (régió) működőképessége függ.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a hatalom, amikor elutasítja az autonómiát, jogi szempontból főleg arra hivatkozik, hogy Románia egységes, oszthatatlan nemzetállam, és ezen jelleg megváltoztatását az alkotmánymódosításra vonatkozó korlátok lehetetlenné teszik.

Ezek után nyilvánvaló, hogy az egyetlen megoldás nemzetközi szintről jöhet abban az esetben, ha Ausztria példáját követve Magyarország védőhatalomként fog ezért közbenjárni, illetve ha az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1334/2003-as határozata alapján beindul az autonóm törekvéseket pártoló európai folyamat az etnikai konfliktusok feszültségeinek feloldására.

A *pro* és *contra* jogszabályok ollójában következtetésként megállapíthatjuk, hogy:

1. Az autonómia (és ezen belül a területi autonómia) az egyetlen eszköz, amely idáig egyidejűleg képes volt a többségi állam területi épségének biztosítására és a kisebbség megmaradásának szavatolására, a hazához való jog és a lojalitási kötelezettség kiegyensúlyozására.

2. A létező nemzetközi szerződések mint szuverén és egyenlő államok művei nem elegendők ahhoz, hogy egy nemzeti kisebbség az állammal szemben hatékonyan tudjon rájuk hivatkozni autonómiaügyben, jogérvényesítési szempontból.

3. A romániai törvénykezés kínosan ügyel arra, hogy semmilyen decentralizációs, helyi autonómiát biztosító rendelkezésnek ne legyenek kisebbségi

autonómiát elősegítő utalásai. A helyi tanácsok döntései fölött minden esetben szigorúan hivatott őrködni a prefektus, mint a központi kormány képviselője.

4. Az EU szintjén kisebbségi szempontból látszatregionalizálás folyik, statisztikai, gazdasági, infrastrukturális megfontolásokból, amelynek célja egyelőre a megtűrő és nem a fejlesztő politika a nemzeti kisebbségekre nézve (a NUTS-ok alapja a lakosság szám, nem a nemzetiségek hagyományai, nyelve vagy jellegzetességei). Koppenhágában 1993-ban nem fennmaradást elősegítő előírásokat, hanem „etnikai csendet” követeltek meg a volt szocialista államoktól.

5. Autonómia követéskor a nemzetközi védelemhez való jogra nem lehet sikeresen hivatkozni, ugyanis az emberi jogok megsértése egymagában nem elegendő feltétel ahhoz, hogy az ENSZ beavatkozási akciót indítson el. Az ENSZ csak akkor léphet közbe, ha a Biztonsági Tanács eldönti, hogy az emberi jogok megszegése az Alapokmány 39. szakaszának értelmében a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti.

6. A létező európai területi autonómiamodellekből kiindulva, a szerzett jogok teóriáját alkalmazva, a létező és a kialakulóban lévő „*ius cogens*” alapelvek (be nem avatkozás – nemzetközi védelemnek örvendő alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának kikényszerítése) betartásával az „anya”-országnak és az államok közösségének jut a legnagyobb szerep. (Példa: Dél-Tirol, Åland szigetek, Palesztina, Koszovó, autonómiaígéret a szászoknak és székelyeknek, magyar területi autonómiaformák 1945 után.) Habár elméletben és Nyugat-Európa bizonyos országaiban (Dánia, Nagy-Britannia, esetleg Spanyolország) az autonómia többség-kisebbség közötti alkut, megegyezést jelent, Kelet-Közép-Európában és a magyar kisebbség különleges esetében a többség képviselői külső nyomás hiányában az autonómia szót is stigmatizálják.

A többségnek nincs felhatalmazása arra, hogy preventív céllal megtagadjon bizonyos jogokat a kisebbségektől, mondván, hogy ezeknek a jogoknak szavatolása *illojalitáshoz* vezethet – miként ez Romániában történik, ahol a mindenkori hatalom azért utasítja vissza nyíltan vagy álcázva az autonómiatörekvéseket, mert fél, hogy e jogok birtoklása kétségessé tenné a kisebbségek államhűségét.

Itt a kérdés az, hogy a „*ius cogens*” jellegű benemavatkozási alapelv kizárja-e az „anya”-ország azon lehetőségét, hogy nemzetrészei és az ezekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartását számon kérhesse. Véleményem szerint az intervenció, amennyiben csak az emberi jogokra vonatkozik, vagy nemzetközi fórumokon keresztül, ezek tudtával történik, nem minősíthető a fent említett alapelv megsértésének.

4.8. A KÜLFÖLDEL VALÓ AKADÁLYTALAN KAPCSOLATTARTÁS JOGA

Ez a kisebbségi jog főleg azoknak a népcsoportoknak fontos, amelyeknek, mint a magyarnak is, tagjai a világ több országának területén honosak, és „anya”-országuk is van, vagyis államalkotó nemzetet képeznek egy másik országban. Az „anya”-ország a természetes asszimiláció ellensúlyozására is nyújthat támogatást. Ez a támogatás szociális jogok, kedvezmények biztosítását is jelentheti, ugyanis a kisebbség fennmaradásához nem elég a nyelv és a kulturális hagyományok őrzése: ki kell építeni fejlődőképes társadalmi szerkezetét is.

Románia a német–román, magyar–román, szerb–román, orosz–román barátsági vagy alapszerződések szerint kötelezi magát, hogy ezt a jogot biztosítja a kisebbségek számára.

Konkrétan a magyar–román alapszerződés 17. szakasza szerint az illetékes állami szervek minden eszközzel támogatni fogják a kulturális cseréket a kisebbséghez tartozók, a kisebbségek szervezetei és azon államok, közösségek között, amelyekhez a kisebbséget történelmi, kulturális, nyelvi és vallási szálak fűzik. Románia elfogadta újabb konzulátusok megnyitását az „anya”-ország részéről, és több erdélyi város testvérvárosi szerződést kötött magyarországi városokkal vagy olyan külföldi helységekkel, amelyekben szintén laknak kisebbségek.

1998-ban Románia ratifikálta a madridi *Európai keretegyezményt a helyi önkormányzatok és közösségek határon túli együttműködéséről*,⁹⁷ és a határövezetben Magyarország és Románia helyi önkormányzatai már több helyütt is nemzetközi „régiónkba” tömörültek.

Átmenetileg problémának számított az akadálytalan kapcsolattartás terén a kettős állampolgárság újra és újra felmerülő problémája, főleg annak Magyarország általi felajánlása a magyar kisebbség tagjai számára.

Az akadálytalan kapcsolattartás jogának területén kijelenthetjük, hogy sokszor a kisebbségi jogok betartásának nemzetközi „számonkérői” is a nemzetállamok oldalán állnak, így például Rolf Ekeus, az EBESZ kisebbségügyi főbiztosa a valamikori státustörvény kapcsán megjegyezte: „A kisebbségek jogainak védelme azoknak az államoknak a kötelessége, amelyben élnek. Ez nemcsak a jelenlegi nemzetközi jog egyik alapelve és a béke feltétele, hanem egyben szükséges a jó kormányzáshoz, különösen a soknemzetiségű államokban. A történelem azt mutatja, hogy amikor az államok egyoldalú intézkedéseket hoznak nemzetiségi alapon az illetékességükön kívül eső nemzeti kisebbségek védelmére, ez időnként feszültségekhez és szakadásokhoz, sőt heves konfliktusokhoz vezet.”⁹⁸

⁹⁷ 120/1998. kormányrendelet, HK, 329/1998.08.28.

⁹⁸ Idézte a *Háromszék*, 2001. október 30. 2.

A Velencei Bizottság 2001. október 19-én kihirdetett jelentésében⁹⁹ megállapította az állam és az „anya”-ország viszonyáról, hogy mind a két fél rendelkezik jogosultságokkal kisebbségvédelmi téren. A kisebbségek védelméért elsősorban a lakóhelyük szerinti állam tartozik felelősséggel, viszont az „anya”-államok szintén szerepet játszanak kisebbségeik védelmében és megőrzésében, az őket összekötő nyelvi és kulturális kötelékek szorosán tartásának érdekében. Az államok által elfogadott, a kisebbségeikhez tartozó személyek részére kedvezményeket megállapító egyoldalú intézkedésekről a Bizottság kijelentette, hogy ez a gyakorlat még nem rendelkezik elegendő hagyománnyal (diuturnitas) ahhoz, hogy nemzetközi szokássá váljék. Ezek az intézkedések csak akkor jogszerűek, ha az államok területi szuverenitásának, a megkötött szerződések betartásának (pacta sunt servanda), az államok közötti baráti kapcsolatoknak, az emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak, különösen a diszkrimináció tilalmának alapelveit tiszteletben tartják.¹⁰⁰

A státustörvény, ahogyan azt a szakirodalomban is megállapították, újat hozott a román–magyar viszonyban, egyfajta szerepváltozást. Ugyanis mind ez ideig a magyar fél volt a panasztevő a nemzetközi fórumokon a romániai magyar kisebbség jogainak megsértése miatt, ebben az esetben pedig Románia kérte a nemzetközi intézmények közvetítését.¹⁰¹

Végül a két ország kormánya között létrejött egy megállapodás arról, hogy a magyarországi románokat is megilleti Románia részéről mindazon támogatás, amelyet Magyarország nyújt a magyar kisebbségnek.¹⁰²

2007. január 1-től, amióta Románia is EU-tagállam lett, elmondhatjuk, hogy a külfölddel való *akadálytalan* kapcsolattartás jogát teljes mértékben tiszteletben tartják, figyelembe véve a következő konkrét előírásokat:

– a magyar–román alapszerződés 15. szakaszának 7. bekezdése szerint a „Szerződő Felek tiszteletben tartják, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van szabad kapcsolatot tartani egymással és a határokon

⁹⁹ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-state. Resolution 1335. Preferential treatment of national minorities by the kin-state: the case of the Hungarian law of 19 June 2001 on Hungarians living in neighbouring countries „Magyars”. Text adopted by the Assembly on 25 June 2003 20th Sitting; <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17121&lang=en> (letöltve: 2016.10.07.)

¹⁰⁰ Kántor Zoltán: A státustörvény és a Velencei Bizottság: reflexiók a kisebbségvédelemre, *Provincia*, 2001/12. 11. http://www.provincia.ro/cikk_magyar/c000334.html (letöltés: 2015.09.09.)

¹⁰¹ Marius Cosmeanu: Fantomfájdalom, in Bak Miklós – Bodó Barna (szerk.): *Státusdiskurzus*, Temesvár Szórványalapítvány, 2003. 10.

¹⁰² Megállapodás a Magyar Köztársaság Kormánya és Románia Kormánya között, Bukarest, 2003. szeptember 23., elfogadva Románia által az 1310/2003. kormányhatározattal, *HK*, 823/2003.11.20.

túl más államok polgáraival, továbbá részt venni nemzeti és nemzetközi nem kormányzati szervezetek tevékenységében”.

Románia évek óta támogatja a határon túli románokat anyagiilag, ösztöndíjjakkal, könyvekkel, villanyárammal, sőt a Moldovai Köztársaságban élő románok éveken keresztül útlevél nélkül látogathattak Romániába. Miután az Európai Unió nyomására Románia kénytelen volt útlevelet kérni tőlük, felajánlotta az útlevelek kiállításának költségeinek fedezését. Jelenleg is létezik kormány szinten egy minisztériumok közötti bizottság, amelyet a nagyvilágban élő románok támogatására¹⁰³ hoztak létre, és amelynek maga a miniszterelnök az elnöke. Ennek a grémiumnak a fő tevékenységi köre a támogatási stratégiák kidolgozása és ezek alkalmazása.

A gyakorlatban felvetődött a kérdés, hogy egy magyar nemzetiségű, kettős (román–magyar) állampolgársággal rendelkező személy betölthet-e bírói tisztséget Romániában; a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsa döntésének¹⁰⁴ értelmében – amely egy román és moldovai állampolgársággal rendelkező személy esete körül kialakult precedensre¹⁰⁵ támaszkodott – a válasz pozitív volt. Tehát a kettős állampolgárság mint az akadálytalan kapcsolattartás egyik kinyilatkoztatása nem akadályozza a legmagasabb állami funkciók betöltését.

– Minden romániai személy, felekezet, vallási egyesület vagy vallási csoport szabadon létrehozhat és fenntarthat ökumenikus és testvéri kapcsolatokat más személyekkel, felekezetekkel és vallási csoportokkal nemzeti és nemzetközi szinten.¹⁰⁶

– Az alkotmány előírásai szerint Romániában meg van tiltva a cenzúra, és az állampolgároknak joguk van a szabad véleménynyilvánításra, sajtószabadság van, és a gondolatait bárki szóval, képpel, valamint írásban és hangok által egyaránt kifejezésre juttathatja. A kisebbségek Romániában a helyi tévé- és rádióadók adásain kívül akadálytalanul hozzáférnek a műholdas „anya”-országi (például magyar, német, török, szerb és lengyel) adásokhoz, és ezt a lehetőséget általában a kábeltévécégek is biztosítják.

Nem utolsósorban meg kell említenünk, hogy Románia is külön törvényt alkotott a határain túl élő románok támogatásáról.¹⁰⁷

¹⁰³ 876/2001. kormányhatározat, *HK*, 575/2001.09.14.

¹⁰⁴ Notă nr. 17869/1154/DRUO/2011 a Consiliului Superior al Magistraturii din 13.09.2011 privind solicitarea doamnei Codreanu Melinda, judecător la Judecătoria Sfântu Gheorghe.

¹⁰⁵ Hotărâre nr. 509/05.07.2007 a Plenului Consiliului Superior al Magistraturii privind numirea domnului Bazeliuc Dumitru, în funcția de procuror la Parchetul de pe lângă Judecătoria Vatra Dornei.

¹⁰⁶ A felekezetek vallásszabadságáról és általános rendjéről szóló 489/2006-os törvény 4. szakasza, *HK*, 201/2014.05.26. újraközzölve.

¹⁰⁷ 299/2007-es törvény, *HK*, 261/2009.04.22.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a magyar kisebbség Romániában a diszkrimináció tilalmának alapján hivatkozhat a román állam azon jogszabályaira, amelyek a határokon túli románok támogatását, az ezekkel való kapcsolattartást szabályozzák, ugyanis nem lehet elfogadni, hogy ennél a standardnál alacsonyabbat alkalmazzon az állam akkor, amikor a kisebbségek akadálytalan kapcsolattartásáról van szó.

4.9. ANYANYELVHASZNÁLAT AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

A kisebbségi nyelv szabad használata jelentős szerepet játszik a népcsoportok életében, ugyanis a nyelv egyben identitást teremt. Nyelvészeti szempontból minden nyelv egyenlő, amennyiben ezek segítségével az ember gondolatainak a teljességét kifejezésre juttathatja. Sajnos politikai szempontból nézve a többség nyelve mint államnyelv majdnem minden országban előnyöket élvez a kisebbség nyelvével szemben.

Kisebbségjogi szempontból Romániában is meg kell különböztetnünk az anyanyelvnek a magán- és a hivatalos életben való használatának jogát.

A privát anyanyelvhasználat szabadságát az alkotmány 26. szakaszából vezetjük le, amely szerint mindenkinek joga van arra, hogy magánéletét tisztelőben tartsák; valamint a 6. szakaszból, amely szerint az állam garantálja a kisebbségek nyelvi identitásának megőrzését, fejlesztését és kifejezését.

A hivatalos nyelvhasználatot illetően az alkotmány 13. szakasza kimondja: „Romániában a hivatalos nyelv a román.” Az alkotmány 152. szakasza szerint ez az előírás nem képezheti még alkotmánymódosítás tárgyát sem. Ennek az előírásnak ellentmond a 16. szakasz 1. bekezdése, amely kimondja, hogy „Az állampolgárok egyenlőek a törvény és az állami hivatalok előtt, privilégiumok és megkülönböztetések nélkül”. De itt az egyenlőség csak arra vonatkozik, hogy mindenki szabadon használhatja bármilyen szinten a román nyelvet. Habár a román nyelv az egyetlen hivatalos nyelv, a *Románia Hivatalos Közlönye* szervezéséről szóló törvény előírja,¹⁰⁸ hogy a közlöny I. részét¹⁰⁹ magyar nyelven is ki kell adni és ennek a költségét a kormány saját költségvetéséből fedezi (21. szakasz).

Az alkotmány 2003-as módosítása után 2004-ben külön törvény született a román nyelvnek a közéletben való használatáról,¹¹⁰ amely kötelezővé teszi

¹⁰⁸ 202/1998. törvény, HK, 206/2013.04.11.

¹⁰⁹ Egyébként *Románia Hivatalos Közlönyének* hét külön közleménycsoportja van, de a jogszabályok csak az I. részben kerülnek kihirdetésre.

¹¹⁰ 500/2004. törvény, HK, 1067/2004.11.17.

minden idegen nyelven írt vagy elmondott közérdekű szöveg román nyelvre való fordítását (1. szakasz, 2. bekezdés). Fontos megemlíteni azonban, hogy nem képezik a törvény tárgyát a következő esetek (5. szakasz):

- a) a bejegyzett márkanevek;
- b) a tudományos, irodalmi, művészeti, kulturális és vallási jelegű szövegek;
- c) a teljes egészükben vagy részben idegen nyelvű kiadványok, beleértve a nemzeti kisebbségek nyelvét is;
- d) az audiovizuális kábelszolgáltatásokon keresztül átvett, földi vagy műholdas úton sugárzott programok;
- e) a kisebbségi nyelveken sugárzott rádióadások;
- f) a kisebbségi nyelveken élőben közvetített TV-műsorok;
- g) a helyi és regionális kisebbségi nyelveken sugárzó televízióadók vallási, néprajzi és szórakoztató programjai;
- h) a hatályos jogszabályok által elrendelt nevek és különleges utasítások;
- i) a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak megőrzését, fejlesztését és nyelvi identitásának kifejezését célzó jogszabályokból eredő nyilatkozatok;
- j) sportra vonatkozó szövegek.

A hivatalos nyelvhasználat esetében érdekes, hogy amíg a románok az első világháborúig az anyanyelv hivatalos használatát kérték Erdélyben, az 1918-as egyesülés után ugyanezt a jogot nem ismerték el a magyar nyelv számára.

A magyar–román barátsági szerződésben (15. szakasz, 1. bekezdés, 1. mondat) a két állam kötelezi magát, hogy biztosítani fogja a kisebbségek anyanyelvének a magán- és közéletben való szóbeli és írásbeli használatát.

A bíróságok előtti nyelvhasználatot illetően az 1968-as bíróságrendezési törvény¹¹¹ (amely 1992-ig volt érvényben) előírta, hogy: „Azokon a területeken (régiónokban) ahol más nemzetiségek is élnek, mint a román, ezek nyelvének a használata a bíróságok előtt szavatolva lesz.” Az 1990-es román alkotmány ehhez képest „visszafejlődést” hozott. Így a 128. szakasz 1. bekezdése kimondja, hogy: (1) „A bírósági eljárás román nyelven folyik.” Ezt az előírást kellene enyhítse a 2. bekezdés, amely szerint: (2) „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bírói hatóságok előtt, az organikus törvény feltételei között.” A 3. bekezdés viszont újra relativizálja a 2. bekezdés ébresztette *lehetőséget*, kijelentvén, hogy a (2) bekezdésben előírt jog gyakorlásának módozatait, ideértve a *tolmácsok és fordítások* használatát, úgy kell megállapítani, hogy ne akadályozzák az igazságszolgáltatás megfelelő lebonyolítását, és ne okozzanak többletköltségeket az érintetteknek.

¹¹¹ 58/1968. törvény, HK, 169/1968.

Az aktuális bíróságrendezési törvény (304/2004¹¹²) csak megismétli az alkotmány rendelkezéseit. Az igazságszolgáltatásban nem született alkalmazási rendelet, amely részletezte volna az anyanyelvhasználatot, viszont a kormány 2001. november 27-én határozatot¹¹³ hozott a nemzeti kisebbségekhez tartozók anyanyelvhasználati jogáról szóló, a helyi közigazgatási törvénybe foglalt rendelkezések alkalmazásáról.

Az alkotmány előírásait a bíróságrendezési törvény a 14. szakasz 2–7. bekezdéseiben a következő módon próbálja a mindennapi bírósági eljárásokra igazítani:

„(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak jogukban áll anyanyelvüket használni a bíróság előtt, a törvény feltételei között. (3) Ha egy vagy több fél kéri, hogy anyanyelvét használhassa, a bíróságnak engedéllyel rendelkező tolmácsot vagy fordítót kell térítésmentesen biztosítania. (4) Ha az összes fél kéri az anyanyelv használatát, vagy ahhoz hozzájárulását adja, a bírói hatóságnak biztosítania kell e jog gyakorlását, valamint az igazságszolgáltatás megfelelő levezetését az ellentmondás, a szóbeliség és a nyilvánosság elveinek betartásával.”¹¹⁴

A felek kéréseit és az eljárási dokumentumokat románul kell megfogalmazni; szintén románul jegyzik fel a felek észrevételeit a fordítással kapcsolatban, habár a tárgyaláson a hangrögzítés az anyanyelven folyó beszélgetést fogja tartalmazni.

Ez az új szabályozás visszalépést jelent a szocialista rendelkezésekhez képest, ugyanis a nemzeti kisebbségeket úgy kezeli, mint a külföldieket, és a kisebbség lakta területeken nem szorgalmazza az anyanyelvű bírósági hivatalnokok foglalkoztatását, hanem mindent a tolmácsokra bíz, noha a perekben a tolmács alkalmazása tulajdonképpen kizárja azt a lehetőséget, hogy a bíró közvetlenül értesüljön a nyilatkozatokról.

Románia parlamentje 2007-ben ratifikálta az 1992. november 5-én aláírt és 1998. március 1-jén életbe lépett *Európai Regionális és Kisebbségi Nyelvek Kartáját*.¹¹⁵ Románia 20 kisebbségi nyelv esetében fogadta el a Karta előírásait különböző szinten. A magyar nyelv esetében a következő szinteket választotta Románia:

„9. cikk – Igazságszolgáltatás

1. Az olyan igazságszolgáltatási kerületekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedések megtételét indokolja, a Felek e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően és azzal a feltétellel,

¹¹² 304/2004. törvény, HK, 827/2005.09.13., 14. szakasz, 1. bekezdés.

¹¹³ 1206/2001.11.27. kormányhatározat, HK, 781/2001.12.07.

¹¹⁴ 304/2004. törvény, HK, 827/2005.09.13.

¹¹⁵ 282/2007. törvény, HK, 752/2007.11.06.

hogy a jelen bekezdés által nyújtott lehetőségek kihasználását nem minősíti a bíró az igazságszolgáltatás rendes ügymenetét akadályozónak, vállalják, hogy:

- a/ büntető eljárásokban:
- ii. garantálják a vádlott jogát, hogy saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja; és/vagy
- iii. biztosítják, hogy indítványok, az írásos és szóbeli bizonyítékok ne minősülhessenek pusztán azon az alapon elfogadhatatlannak, hogy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek; [...]

b/ a polgári eljárásokban:

- ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelenie a bíróság előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentsen; és/vagy
- iii. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelven készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges, tolmácsok és fordítások segítségével;

c/ a közigazgatási ügyekben illetékes igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásokban:

- ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelenie az igazságszolgáltatási szerv előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentene; és/vagy
- iii. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveken készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges, tolmácsok és fordítások segítségével;

d/ intézkednek, hogy a fenti b/ és c/ bekezdések iii. pontjainak végrehajtása, valamint a tolmácsok és fordítások esetleges alkalmazása az érdekeltek számára ne jelentsen többletköltséget.

2. A Felek vállalják, hogy:

a/ nem minősítik érvénytelennek az államban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven íródtak.”

A fenti előírásokból hiányzik a legmagasabb standard, az „i” szint elfogadása, vagyis Románia egyetlen bírósági eljárás esetén sem vállalta konkrétan azt, hogy az igazságszolgáltatási hatóságok az egyik fél kérelmére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák.

Ezt az alacsony mércét tartják az új román eljárásjogi törvénykönyvek is.

A 2013. február 15-én hatályba lépett *Polgári Perrendtartási Törvénykönyv*¹¹⁶ 18. szakaszának 2. bekezdése megelégszik azzal a kijelentéssel, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van a bírói hatóságok előtti anyanyelvhasználatához, a törvény feltételei között. Mivel ez a törvénykönyv a továbbiakban nem tartalmaz a nyelvhasználatra vonatkozó előírásokat, a törvény feltételeire

¹¹⁶ 134/2010. törvény, HK, 545/2012.08.03.

való utaláson a bíróságrendezési törvény rendelkezéseit kell érteni. Ugyanazon 18. szakasz 4. bekezdése szerint a felek kéréseit és az eljárási dokumentumokat románul kell megfogalmazni.

A 2014. február 1-jén hatályba lépett *Büntető Perrendtartási Törvénykönyv*¹¹⁷ részletesebben tárgyalja a kisebbségi nyelvhasználat témáját. A 12. szakasz tartalmazza az általános rendelkezéseket, kimondván, hogy:

1) A büntetőjogi per hivatalos nyelve a román.

2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak joguk van magukat anyanyelvükön kifejezni a bíróság előtt, az eljárási iratok román nyelven lesznek kiállítva.

3) A feleknek és eljárási alanyoknak, akik nem beszélnek vagy nem értik a román nyelvet, vagy nem tudják magukat ezen kifejezni, tolmács segítségével térítésmentesen biztosítani kell azt, hogy tudomást vegyenek a perirat részéről és hogy a bíróság előtt beszélhessenek és következtetéseket fogalmazzanak meg.

Kötelező védő esetén a gyanúsított vagy vádlott költségmentesen kommunikálhat (274. szakasz) tolmács segítségével a kinevezett ügyvéddel (felkészülés a tárgyalásra, fellebbezés vagy bármely más, az ügygel kapcsolatos kérés esetén).

Ha a vádlott nem beszél románul, akkor intézkedni kell a vádirat lefordítása érdekében, amelyet csatolni kell a perirat többi részéhez. Ha nincsen hiteles fordító, a vádiratot lefordíthatja egy olyan személy, „aki képes kommunikálni a vádlottal”. Ha a vádlott román állampolgár és az egyik nemzeti kisebbség tagja, kérheti a vádirat lefordítását az anyanyelvére (329. szakasz). Itt fontos megjegyezni, hogy a törvény nem kéri a román nyelvismeret hiányából származó hátrányok kiküszöbölését.

A döntés meghozatala után a végzés másolatát kézbesíteni kell, és ha a vádlott nem érti a román nyelvet, a végzést le kell fordítani egy általa értett nyelvre (407. szakasz). Indokolás után a teljes ítéletet kell kézbesíteni.

A pozitív előírások között kell említünk a távközlési minisztérium azon rendeletét,¹¹⁸ amely kötelezi a közintézményeket és közjegyzőket, hogy azon elektronikus rendszerek esetében, amelyek a román billentyűzetet használják, ezeknek képeseknek kell lenniük azon grafikus karakterkészletek generálására, amelyek segítségével írni lehet a latin ábécét használó, parlamenti képvisellel rendelkező etnikai kisebbségek nyelvén, azért, hogy alkalmanként ezen a nyelven írják le a személyek, utcák vagy városok nevét.

Újabban az Európai Unió büntügyi együttműködési politikájának a keretén belül elfogadott irányelvek belső jogba való átvételekor is megjelenik a

¹¹⁷ 135/2010. törvény, HK, 486/2010.07.15.

¹¹⁸ 414/2006. a karakterkészletek standardizált kódrendszerének használatáról az elektronikus formában létrehozott dokumentumokban, HK, 842/2006.10.12.

kisebbségi nyelv használatának témája Romániában, a vádlottak,¹¹⁹ elítéltek vagy áldozatok tájékoztatási jogának¹²⁰ tiszteletben tartása kapcsán. Így például a bűncselekmények áldozatainak védelméről szóló törvény¹²¹ előírja, hogy amennyiben a sértett fél/áldozat román állampolgár és valamelyik nemzeti kisebbséghez tartozik, anyanyelvén lehet a tudomására hozni a szükséges felvilágosítást jogairól és lehetőségeiről.

Nem vitás, hogy a kisebbséghez tartozóknak szinte kötelező elsajátítaniuk a többség nyelvét is, mert a nyelv nemcsak identitáskifejezési, hanem kommunikációs eszköz is, és egy modern társadalomban a kisebbség le kell hogy győzze egynyelvűségét. Abban az esetben azonban, amikor a kétnyelvűség megvalósul, fennáll a veszély, hogy az eredeti nyelvet mint kevésbé használtat az egyén elveszti, és átalakul, dominánsan a többségi nyelvet fogja használni a magánérintkezésben is. Ez kulturális és szellemi elszegényedéshez vezet, ugyanis ha az anyanyelvet csak másodlagos nyelvi funkciók kifejezésére használjuk, ez a kettős identifikáción túl a többséggel való azonosulást, vagyis asszimilációt eredményez.

Befejezésként: a fenti anyanyelv-használati lehetőségek ellenére ha a romániai magyar kisebbség esetét tanulmányozzuk, megállapíthatjuk, hogy Erdélyben sajnos egyre gyakrabban találunk kétnyelvű polgárokat és egynyelvű jogászokat, míg a Székelyföldön a helyzet még rosszabb, ugyanis a polgárok többsége egynyelvű, míg a jogászok többsége másnyelvű.

IRODALOM

- Antalóczy Péter: A vallási közösségek jogállására vonatkozó európai és magyar szabályozás összehasonlító elemzése, *Jog, állam, politika*, 2013/3. 19–44.
- Georg Brunner – Günther H. Tontsch: *Der Minderheitenschutz in Ungarn und Rumänien*, Bonn, Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, 1995.
- Radu Chiriță – Anca Săndescu – Incze Éva: A nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó román jogszabályok elemzése, *Magyar Kisebbség*, 2008/3–4. 62–166.
- Marius Cosmeanu: Fantomfájdalom, in Bakk Miklós – Bodó Barna (szerk.): *Státusdiskurzus*, Temesvár Szórványalapítvány, 2003, 10.

¹¹⁹ Például az Európai Parlament és a Tanács 2012/13/EU irányelve a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról, *Európai Unió Hivatalos Lapja*, L 142/2012.06.01.

¹²⁰ A tagállamok biztosítják, hogy a gyanúsítottak és a vádlottak a jogokról szóló írásbeli tájékoztatót az általuk értett nyelven kapják meg. Ha a jogokról szóló írásbeli tájékoztató a megfelelő nyelven nem áll rendelkezésre, a gyanúsítottakat és a vádlottakat az általuk értett nyelven szóban tájékoztatják a jogaikról.

¹²¹ 211/2004. törvény, HK, 505/2004.06.04., amely átvette a romániai jogrendszerben a Tanács 2004/80/EK Irányelvét (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről, *Európai Unió Hivatalos Lapja*, L 261/2004.08.06.

- Gabanyi Anelli Ute: Bleiben, gehen, wiederkehren, *Südosteuropa*, 1994/10. 493–517.
- Gazda Árpád: Általános európai ügy a csángóké, *Krónika*, 2001. december 29–30.
- D. C. Georgescu – A. Golopenția: Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului, in R. Mănescu (ed.): *Probleme economice*, București, 1948.
- Fábián Gyula – Ötvös Patricia: *Kisebbségi jog*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press Kiadó, 2000.
- Fábián Gyula: A romániai magyar kisebbség politikai képviseletének jogi keretei, in Szarka László (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007.
- Erich Kendi: *Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien*, München, Südost Institut–Oldenbourg, 1992.
- Julien Laferrière: *Manuel de droit constitutionnel*, Paris, 1947.
- On the rights of persons belonging to national, ethnic, linguistic or religious minorities in Romania*, București, Romania – Ministry for Foreign Affairs, 1992.
- Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956*, Budapest, ELTE Állam és Jogtudományi Kar–Magyar Országos Levéltár, 2003.
- Móré Sándor: *Románia Uniós csatlakozásának hatása az ország emberi jogvédelmi rendszerére, különös tekintettel a romániai magyarok helyzetére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013.
- Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.), *Magyar Kisebbség*, 2002/2. 292–338.
- Report of the Human Rights Committee*, General Assembly, Official Records: Forty-second Session Supplement No. 40 (A/42/40), New York, United Nations, 1987.
- România și minoritățile*, Târgu-Mureș, Editura Pro Europa, 1997.
- Diana Toea: România, avertisment către Serbia. Respectați drepturile minorității române, *Ziare*, 2013. octombrie 25.
- Tőkés László püspök nyilatkozata, *Szabadság*, 1997. március 2.
- Varga Attila – Veress Emőd: *Román alkotmányjog*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2007.
- Veress Emőd: *A helyi közigazgatási törvény. Kommentár a gyakorlat számára*, Kolozsvár, RMDSZ, 2002.

5. ERDÉLYI MAGYAROK: KISEBBSÉG, POLITIKAI KÖZÖSSÉG VAGY DIASZPÓRA?

KISS TAMÁS, TORÓ TIBOR, SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ

A fejezet az erdélyi magyar közösséget mint politikai entitást mutatja be. Már a címmel is jelezni próbáltuk, hogy több olyan szereplő (hatalmi központ) van, amely a közösség feletti befolyását valamilyen formában érvényesíteni akarja. A legfontosabbak: a román nemzetállam (amelynek a szemszögéből az erdélyi magyarok nemzetiség, nemzeti kisebbség vagy etnikum¹), az erdélyi politikai elit (amelynek ideológiájában az erdélyi magyarok önálló politikai közösséget alkotnak, vagy azzá kellene válniuk), illetve Magyarország (amely számára az erdélyi magyarság a határon túli nemzetrészek egyike vagy diaszpóra²). Ezeket Brubaker sokat idézett tanulmánya alapján egymással kölcsönösen függőségi viszonyban lévő, ugyanakkor relatív autonómiát élvező társadalmi mezőknek foghatjuk fel.³ A kölcsönös függőség azonban nem jelent az egyes mezők között szimmetrikus viszonyrendszert.

Az itt következő fejezet szerkezete szintén ezt a hármas tagolást követi. Előként az erdélyi magyarok Románián belüli politikai integrációját mutatjuk be. Ennek fontos meghatározója a kisebbségpolitikai rezsim, ami kijelöli a magyar politikai elit mozgásterét. Emellett – közvélemény-kutatási eredményekre alapozva – arra is kitérünk, hogy a magyar közösség hogyan jelenik meg a többség szemében. Mennyire tartják a románok jogosnak a magyar etnopolitikai követeléseket, milyen sztereotípiák élnek bennük a magyarokkal kapcsolatban, és

¹ A fogalomhasználat nyilvánvalóan nem lényegtelen. 1989 előtt a hivatalos retorika az ország nemzetiségeiről szólt, amelyek egyike a románság volt (mint többségi nemzetiség). Az 1989 után kialakuló kisebbségi intézményrendszeren belül (Interetnikus Viszonyok Hivatala, Nemzeti Kisebbségek Frakciója stb.) a nemzeti kisebbségek kifejezés használatos. Ezzel párhuzamosan azonban egyre inkább a nyugati integracionista diszkurzus válik Romániában dominánssá, amely a többségről mint etnikailag jelöletlen mainstreamről beszél, ami szemben áll a kisebbségek partikuláris etnicitásával.

² A két fogalom itt sem ugyanazt jelenti. A diaszpóra számára az „anya”-országhoz való kötődés nagyobb mértékben jelenti az igazodási pontot és a viszonyítási alapot.

³ Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the new Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

mennyire tekintik őket a román politikai közösség/nemzet részének. A második rész az erdélyi magyar politikai mezőn belüli mozgásokat írja le. Az alfejezet fókuszában az RMDSZ-t találjuk, amely máig domináns szereplő az erdélyi magyar politikában. Röviden felelevenítjük a kezdeteket, majd korszakoljuk az RMDSZ működését. Ezt követően vázolunk egy érdekérvényesítési stratégiákra vonatkozó tipológiát, illetve áttekintjük, hogy milyen változásokat indított el a kormányzati részvétel. Külön foglalkozunk az autonómiaökrekvésekkel, illetve az RMDSZ-en kívüli politikai alakulatokkal. Végül a választási eredményeket és az erdélyi magyarokat vezérlő motivációkat mutatjuk be. A harmadik alfejezet a magyar nemzet- és állampolgárság-politikával foglalkozik, a magyar–magyar kapcsolatokra, a vetélkedő magyar nemzetdiskurzusokra és az új állampolgárság-politika erdélyi megítélésére összpontosítva.

5.1. KISEBBSÉG A TÖBBSÉG SZEMÉBEN

Elsőként a román állami berendezkedésnek a magyar közösséghez való viszonyát fogjuk megvizsgálni, hiszen a kisebbségi politizálásnak ez jelenti a legfontosabb meghatározóját. Ezen belül először a román kisebbségpolitikai rezsimit mutatjuk be, amit – a kisebbségi jogokhoz való viszonyulásában – alapvető kettősség jellemez. Ezt követően arról próbálunk vázlatos képet adni, hogy a román közvélemény hogyan viszonyul a kisebbségi jogokhoz, illetve a kisebbségvédelem mely formáit tartja legitimnek. Végül egy még általánosabb szinten a magyarokkal szembeni sztereotípiákat vesszük szemügyre.

5.1.1. A román kisebbségpolitikai rezsím

A következő két rész vonatkozásában érdemes egy dichotómiára utalni, amely az etnokulturális különbségek kezelését érintő filozófiák és közpolitikák két válfaját különbözteti meg. Az egyik (nyilvánvalóan ideáltipikus) megközelítésmódot akkomodacionizmusnak nevezi a szakirodalom. Az akkomodacionisták olyan intézményes-politikai megoldásokat szorgalmaznak, amelyek az egyes csoportoknak lehetőséget adnak arra, hogy identitásukat nyilvánosan megjelenítsék, illetve a többség ellenében védelmezzék, a közösséget érintő ügyeket pedig lehetőleg maguk intézzék. Az integracionista elképzelés híveinél ezzel szemben normatív követelmény, hogy a „partikuláris” etnikai identitások egy úgymond „közös”, „*etnikumok fölötti*” identitásban és politikai kultúrában oldódjanak fel. Így ők pontosan olyan intézményes, politikai és alkotmányos

megoldásokban érdekeltek, amelyek gátolják az etnikai identitások politikai aktiválódását.⁴ Nemzetközi viszonylatban egyértelműen az integracionizmus jelölhető meg főáramként, hisz olyan jelentős szupranacionális szervezetek propagálják, mint az Európai Bizottság, az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa, vagy akár az ENSZ, a Nemzetközi Valutaalap, illetve a Világbank.⁵ A nemzetállami kormányok általában (de több jelentős kivétellel) szintén az integracionista megoldások hívei.⁶

Az erdélyi magyar politikai mezőn belüli folyamatok megértése szempontjából kiemelt szerepe van a román kisebbségpolitikai rezsimnek, illetve annak, hogy a magyar közösség (és elit) számára a politikai integráció mely formái adóttak. A román kisebbségpolitikai rezsim alapjellemzője a dualitás, ami nehezzé teszi, hogy a szakirodalomban megszokott akkomodacionista-integracionista tengelyen elhelyezzük azt. A kettősség abból adódik, hogy miközben az államberendezkedés nemzetiesítő jellege megmarad, vagyis a román állam az etnokulturális értelemben vett román nép államaként nyer meghatározást,⁷ a berendezkedés kifejezetten támogatja az etnicitás politikai aktivizálódását, illetve azt, hogy a kisebbségi közösségek tagjai etnikai pártjaikon keresztül vegyenek részt a politikai életben. Így a román kisebbségpolitikai rezsimet a nemzetállami jelleg ellenére félrevezető lenne tisztán integracionistának tekinteni. A következőkben ezt az intézményi struktúrát *aszimmetrikus akkomodációnak* nevezhetjük. Korábban Horváth és Medianu alkalmaztak hasonló megközelítést.⁸ Ők a kontrollkooptáció (*control through cooptation*), illetve az aszimmetrikus alku (*asymmetric bargain*) fogalmait használták.

⁴ John McGarry – Brendon O’Leary – Robert Simeon: Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation, in S. Choudhry (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008. 73.; S. Choudhry: Introductio, in Uő: ua. 27.

⁵ McGarry – O’Leary – Simeon: Integration, 41.

⁶ Az integracionizmust az asszimilációs politikától az különbözteti meg, hogy az előbbi nem tekinti feladatának a kisebbségi nyelvhasználat vagy identitás magánszférában való felszámolását, azzal együtt, hogy azt nem tekinti elkerülendő fejleménynek sem. Az olyan „republikánus integracionista” rezsimek, mint Franciaország vagy a Kemal Atatürk utáni Törökország, természetesen az integracionizmus és az asszimilációs politika határmezsgyéjén vannak.

⁷ Ebből a szempontból a román alkotmány megszövegezésének is jelentősége van, lásd Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából II., *Korunk*, 2012/2. 58–67. Az alaptörvényben megjelenő nemzetállami jelleg (vagyis az, hogy az állam a román nép állama és a román népért való állam) fenntartását illetően a román politikai szereplők között konszenzus van.

⁸ Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*, Hamburg, CORE, 2002; Narcisa Medianu: Analyzing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania, *The Global Review of Ethnopolitics*, 2002/4. 28–41.

Egyrészt tehát a román politikai erők között konszenzus van arról, hogy az állam nemzetiesítő jellegét, illetve az ezt aládúcoló intézményes berendezkedést fenn kell tartani. A makrotársadalmi folyamatokat elemző részben kimutattuk, hogy ez az intézményes berendezkedés a többségi etnikum számára nem csupán politikai, hanem demográfiai és társadalmi dominanciát eredményezett. A magyarok nyelvi asszimilációja, illetve társadalmi pozícióvesztése a többségi kategóriát privilegizáló berendezkedés egyenes következménye.

Másrészt azonban – még ha a többség és a kisebbség közötti viszony egyértelműen hierarchikus is – a román kisebbségpolitikai rezsimnek vannak egyértelműen pluralista jellemvonásai is. Bizonyos vonatkozásokban ez az intézményrendszer a kisebbségeket külön csoportként, önálló társadalmi entitásként kezeli. A következőkben nem fogjuk részletesen ismertetni a romániai kisebbségpolitikai intézményrendszert, hanem a magyar közösséget érintő politikai folyamatok szempontjából lényeges (pluralista) jellemvonásokat vesszük sorra.

1) A magyar közösség nyelvi-kulturális reprodukciója szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy Romániában széles körű, államilag finanszírozott magyar nyelvű közoktatási hálózat működik. A jelenlegi (bizonyos pontjain erősen erodálódó) magyar nyelvű közoktatási hálózat az 1990-es évek első felében alakult ki.⁹ A magyar nyelvű oktatás jelentős mértékű kiterjesztése, illetve egy sor önálló magyar nyelvű középiskola megteremtése Stroschein értelmezése szerint a rendszerváltást követő évek erőteljes etnikai mobilizációjának a következménye.¹⁰ Valójában ezt tekinthetjük a román kisebbségpolitikai rezsim magyarok irányában tett legfontosabb engedményének.

2) A román politikai osztály gyakorlatilag konszenzuálisan elfogadja, hogy a kisebbségi csoportok saját etnikai pártjaikon keresztül vesznek részt a politikai életben. Ez részben szintén a kilencvenes évek magyar mobilizációjának következménye. Részben a magyar mobilizáció ellentételezéseként jött létre a kisebb (és jelentős mértékben asszimilált) kisebbségek számára kedvező választási törvény és kisebbségi intézményrendszer. A választási törvény, illetve az intézményrendszer olyan „szubsztanciális” (demográfiai) értelemben nem létező kisebbségeket is politikai/társadalmi entitásként ismer el, mint például a romániai macedónok, albánok vagy rutének. A kisebbségek számára a választási törvény igen kedvező feltételek mellett biztosít közösségenként egy-egy parlamenti mandátumot, illetve (a kis közösségek politikai elitje szempontjából) jelentős forrásokat.¹¹ A magyar közösség számára a kedvezményes parlamenti

⁹ Itt nem beszélünk az egyetemi oktatásról, amelynek a bővülése későbbi fejlemény.

¹⁰ Sherrill Stroschein: *Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia, and Ukraine, Problems of Post-Communism*, 2001/4. 59–69.

¹¹ Székely István Gergő: *Reprezentarea politică a minorităților naționale în România/The*

mandátumoknak nem sok jelentőségük van. Annak azonban annál több, hogy a választási törvény 1990 óta megőrizte arányos jellegét, illetve az RMDSZ szempontjából kedvező alternatív küszöbököt működtet. A 2008-as és 2012-es parlamenti választások alkalmával az 5 százalékos küszöb nem jelentett kiesést akkor, ha az illető párt 6 képviselői és 3 szenátusi körzetet hozott relatív többséggel. A kis pártok közül ez egyértelműen csak a területileg koncentrált szavazóbázissal rendelkező RMDSZ számára sikerülhetett. Ezért ezt a paragrafust informálisan *Lex RMDSZ*-ként emlegették. A 2015-ben módosított választási törvénybe, amely visszatért a megyei listákhoz, szintén bekerült egy *Lex RMDSZ*-ként értelmezhető paragrafus. E szerint az 5 százalékos küszöb alól mentesül az a politikai alakulat, amely legalább 4 megyében 20 százalék fölött teljesít a választásokon. Összességében elmondható tehát, hogy a román választási törvények nemcsak biztosították a magyar közösség arányos parlamenti képviseletét, hanem 2008-at követően olyan elemeket építettek be, amelyek kimondottan kedvezően befolyásolják az RMDSZ esélyeit.

3) Az RMDSZ-vezetők és a román politikai szereplők között viszonylag rendszeres a politikai alku, és 1996 óta az RMDSZ vagy részese a végrehajtó hatalomnak, vagy annak közelében van. Az elmúlt húsz évben az RMDSZ általában kormányon volt, amennyiben pedig nem, akkor sem volt ténylegesen ellenzékben, hanem a román politikai szereplők valamelyikével „sajátos” viszonyt ápolt (akár támogatva azokat formális koalíciós partnereikkel szemben).

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a felsorolt pluralista jellemvonások ellenére nem alakultak ki Romániában az etnikai hatalommegosztás jogilag kodifikált formái/intézményei. Az RMDSZ pozíciója kizárólag az épp aktuális politikai alkuk és konstelláció függvénye. Igaz ugyan, hogy a Szövetség helyenként hatékonyan lobbizott a magyar intézmények, magyarul a régiók számára juttatott forrásokért, azonban a forráselosztás vagy a pozíciók tekintetében elért eredményeket nem garantálják a szegmentális autonómia intézményei. Az aszimmetrikus akkomodáció jellemzője az is, hogy az RMDSZ és többségi partnerei között a viszony maga is erősen aszimmetrikus. Érintettük, hogy más kutatók a kontrollkooptáció kifejezést használták a viszony leírására. A kontrollkooptáció lehetővé tette a román politikai szereplők számára, hogy a magyar követeléseket anélkül semlegesítsék („moderálják”), hogy a nemzetállami berendezkedést, vagyis az állam fölötti (gyakorlatilag exkluzív) román kontrollt fel kellett volna adniuk. Victor Ponta egykori miniszterelnök volt az első román politikus, aki a kontrollkooptációra való törekvést expli-

cit módon meg is fogalmazta. 2013-ban azzal érvelt az RMDSZ kormányzati szerepvállalása mellett, hogy ellenkező esetben a magyar követelések radikalizálódnának.¹²

Elmondható tehát, hogy a román kisebbségpolitikai rezsim nem kínál a magyar elit számára sem szegmentális autonómiát, sem etnikai hatalommegosztást. Ennek ellenére támogatja, hogy a magyar közösség egy etnikai párton keresztül vegyen részt a politikai életben. A kisebbségpolitikai rezsimhez kapcsolódik az is, hogy a *mainstream* (román) pártok gyakorlatilag nem próbálják megszólítani a magyar választókat. Ehelyett a többségben vagy részben magyar területeken tituláris etnikai pártokként működnek (vagyis a helyi román elit számára vannak fenntartva és a helyi román közösség érdekeinek a védelmét tekintik fő feladatuknak).¹³ A magyar etnikai szavazás és etnikai politizálás stabilitását csakis ebben a kontextusban érthetjük meg.

5.1.2. A román közvélemény kisebbségi jogokhoz való viszonya

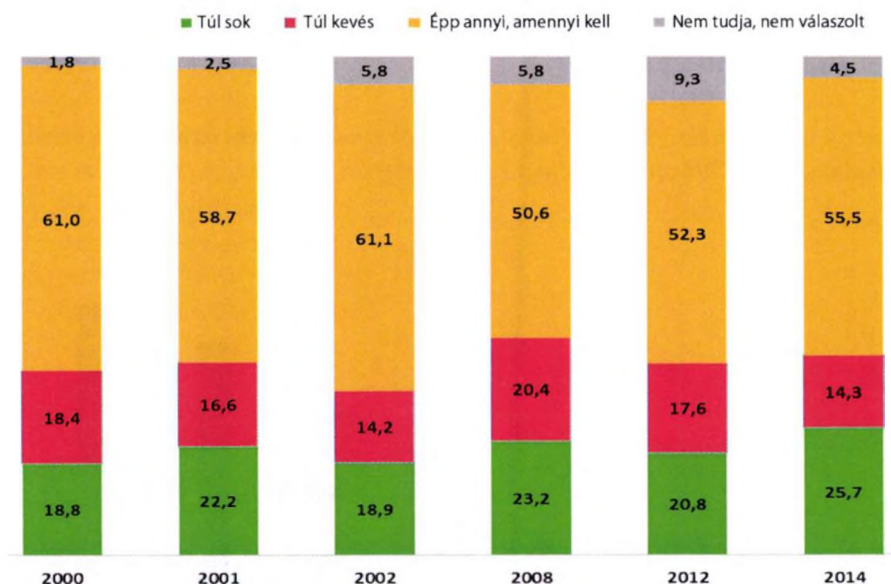
A román közvéleményt a kisebbségpolitikai rezsimnél sokkal kevésbé jellemzi kettősség. 2000 és 2014 között több vizsgálat érintette, hogy a románok általában hogyan viszonyulnak a kisebbségi jogokhoz. A vizsgálatok eredményei szerint a legtöbben „pont elegendőnek” tartják a kisebbségi jogokat, és a jogosítványokat keveselőknél többen vannak, akik sokallják azokat.

Időben semmiképpen nem észlelünk pozitív elmozdulást, legalábbis az ezredfordulót követő másfél évtizedben nem, így ennek a periódusnak a vonatkozásában nem tartható a narratíva, hogy (az RMDSZ kormányzati szerepvállalását eredményező politikai alkufolyamat következtében) a román közvélemény egyre pozitívabban viszonyul a magyarok (mérsékelt) etnopolitikai célkitűzéseihez és politikai szerepvállalásához.¹⁴

¹² <https://www.senat.ro/PAGINI/Stenograme/Stenograme2016/16.04.06.pdf>

¹³ Kiss Tamás – Székely István: Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania, *Nationalities Papers*, 2016/4. 591–610.

¹⁴ Ez a narratíva jelenik meg Horváth István – Lazăr Marius: Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu, *Altera*, 16. 2000. 120–138., illetve Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005; Veres Valér: *Analiza comparată a identității minorităților maghiare din Bazinul Carpatic*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008, tanulmányaiban.

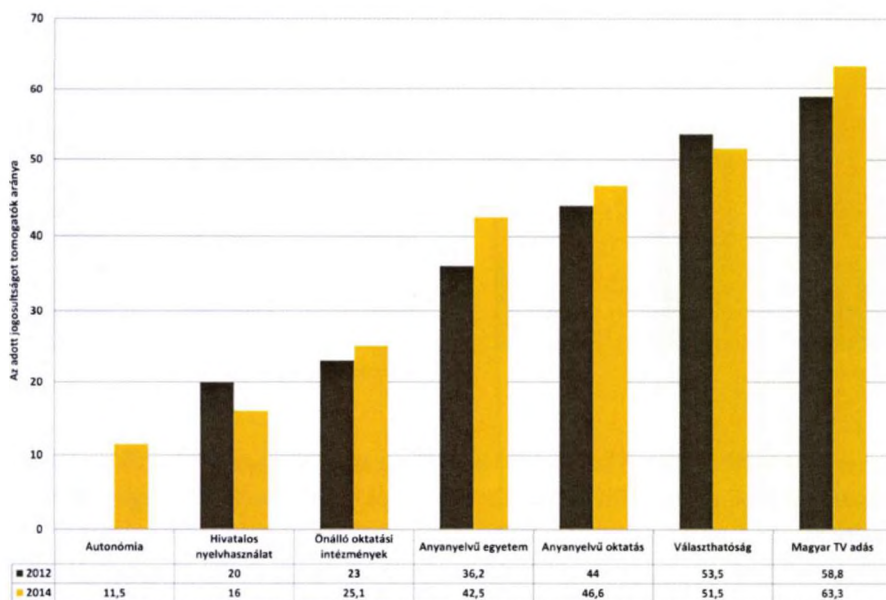
1. ábra. Ön hogyan értékeli a kisebbségi jogokat Romániában?¹⁵

Ezt erősíti egy következő kérdésblokk, amiben konkrét jogosítványok szerepeltek, és 2012-ben, valamint 2014-ben kérdeztek rájuk. Ezek többsége olyan jogosítvány, ami a kisebbségi etnikulturális identitás reprodukcióját segíti elő, és nem tartalmaz az etnikai hatalommegosztásra (autonómiára) való utalást. Ilyen az anyanyelvű oktatás („hogyan alap- és középfokon anyanyelvükön tanuljanak”), a magyar nyelvű egyetemi oktatás („hogyan az egyetemen anyanyelvükön tanuljanak”), az önálló oktatási intézmények („hogyan különálló iskolák és egyetemeik legyenek”), a hivatalos nyelvhasználat („hogyan anyanyelvüket használhassák a közhivatalokban [önkormányzat, bíróság stb.]”), illetve az államilag finanszírozott magyar nyelvű televízióadás („hogyan a közszolgálati televízióban nekik szóló műsorok legyenek”). Ezek ráadásul (elviekben) jelenleg garantált jogosítványok. Emellett szerepelt a választhatóság kérdése („hogyan olyan közfunkciókba, mint a polgármester vagy a parlamenti képviselő megválaszthatók legyenek”), melynek nincs köze az etnikulturális reprodukcióhoz, hanem az *általános állampolgári egyenlőség* elfogadottságának egyik mutatója. Ezt a kulturális különbségek politikai menedzsmentje szempontjából egyfajta integracionista minimumnak

¹⁵ Forrás: CCRIT, Etnobarometer, 2000; MetroMedia Transilvania, Etnobarometer 2001; 2002; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008; 2012; 2014.

tekinthetjük. Emellett 2014-ben a területi autonómia-törekvések elfogadottságára kérdeztünk rá, ami (a kérdést tárgyaló normatív politikatudományi szakirodalomban általában) az adott kisebbségi csoport különálló politikai közösségként való elismerését jelenti.¹⁶

2. ábra. Egyetért azzal, hogy az erdélyi magyarok rendelkezzenek az alábbi jogokkal? Románia, 2012–2014 (az igen válaszok aránya %)¹⁷

A különböző kisebbségi jogok, illetve etnopolitikai törekvések többségi elfogadottsága igen alacsony. Vagyis a román közvéleményt sokkal kevésbé jellemzi a kétarcúság, mint a kisebbségpolitikai berendezkedést. A többség még a kilencvenes évektől létező anyanyelvi oktatást is elutasítja. A szintén a kilencvenes évektől létező önálló magyar iskolák elutasítottsága kétharmados, míg a hivatalos nyelvhasználaté 80-85 százalékos. Ezek a kérdések (mint érintettük) az etnokulturális reprodukciót lehetővé tevő kisebbségi jogokra vonatkoznak, és nem a politikai-területi autonómiára. Az autonómia elutasítottsága ennél is magasabb, megközelítőleg közel 90 százalékos. Az is elgondolkodtató adat, hogy

¹⁶ Lásd pl. Bauböck, Rainer: The Trade Off between Transnational Citizenship and Political Autonomy, in Thomas Faist and Peter Kivisto (eds.): *Dual Citizenship in Global Perspective*, London, Palgrave Macmillan, 2007. 69–91.

¹⁷ Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei.

a románok majdnem fele azzal sem ért egyet, hogy a magyarok polgármesternek vagy parlamenti képviselőnek választhatók. Az adatokból egyrészt egyértelműen kitűnik, hogy a többség számára magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen a *román nyelv* kiemelt/privilegizált, illetve a magyar ehhez képest alárendelt státusza. Nem képeznek többséget, de igen nagy arányban vannak azok is, akik a magyaroknak a teljes értékű politikai/állampolgári tagságot sem adnák meg.

1. táblázat. Egyetért azzal, hogy az erdélyi magyarok rendelkezzenek az alábbi jogokkal? Románia és az erdélyi románok 2012–2014. (az igen válaszok aránya, %)¹⁸

	Év	Románia			Erdélyi románok		
		Igen	Nem	NT, NV	Igen	Nem	NT, NV
Hogy az alap- és középfokú iskolákban anyanyelvükön tanuljanak	2012	44,0	52,9	3,1	53,8	45,1	1,1
	2014	46,6	49,7	3,7	55,0	39,1	5,9
Hogy az egyetemen az anyanyelvükön tanuljanak	2012	36,2	59,7	4,1	43,3	54,7	2,0
	2014	42,5	53,5	4,0	49,1	44,3	6,6
Hogy különálló iskoláik és egyetemeik legyenek	2012	23,0	71,9	5,1	25,1	71,5	3,4
	2014	25,1	70,6	4,3	29,6	62,3	8,1
Hogy az anyanyelvüket használhassák a közhivatalokban (önkormányzat, bíróság)	2012	20,0	76,1	3,9	19,5	77,5	3,0
	2014	16,0	79,3	4,7	17,7	67,5	14,8
Hogy a közszolgálati televízióban nekik szóló adások legyenek	2012	58,8	38,0	3,2	60,6	37,6	1,8
	2014	63,3	32,8	3,9	65,5	27,2	7,3
Hogy olyan közfunkciókba, mint a polgármester vagy a parlamenti képviselő, megválaszthatók legyenek	2012	53,5	41,4	5,1	47,3	48,3	4,4
	2014	51,5	43,3	5,2	48,9	39,2	11,9
Hogy a többségében általuk lakott területeken autonómiával rendelkezzenek	2014	11,5	84,2	4,3	11,4	80,7	7,9

Érdemes különbséget tenni az erdélyi románok és a romániai átlag viszonyulása között. Az összefüggés ugyanis nem teljesen az, amit a konvencionális magyarázatok (illetve a kontakthipotézis) alapján várhatnánk, nevezetesen, hogy a közelebbi kapcsolat a kisebbségek törekvéseivel szembeni nagyobb toleranciát eredményez. Bizonyos kérdésekben, mégpedig a hivatalos nyelvhasználat, illetve a választhatóság vonatkozásában ennek inkább az ellenkezője igaz. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy Erdélyben mind a választhatóság, mind a nyelvhasználat kérdése részben a magyar és román elitek közötti konkurenciaharchoz

¹⁸ Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei.

köthetően értelmezhető. Az erdélyi románok között (ha a „nem tudom” válaszokat is ide számítjuk) enyhe többséget képviselnek azok, akik a magyar eliteket ebből a konkurenciaharcból adminisztratív/jogi eszközökkel diszkvalifikálnák. A hivatalos magyar nyelvhasználatot sokan szintén úgy értelmezik, hogy az a magyar eliteket juttatná „jogosulatlan” előnyhöz az adminisztratív pozíciók betöltésében (miután evidens, hogy csak ők beszélnek magyarul).

2. táblázat. A magyar nyelvű oktatás, az autonómia, illetve a kettős állampolgárság támogatottsága 2000 és 2002 között¹⁹

	2000	2001	2002
A román állam biztosítsa az iskolarendszer minden szintjén a magyar nyelvű oktatást	42,6	31,6	51,6 ²⁰
Azokban a megyékben, ahol többséget képeznek a magyarok, nagyobb fokú autonómiával kellene rendelkezzenek	–	20,4	19,1

A korábbi kutatási eredmények csak korlátozottan hasonlíthatók össze a mostanival. Az Etnobarometer adatfelvételek egyrészt összevonva kérdeztek rá az anyanyelvi oktatásra, másrészt az autonómiára vonatkozó kérdés kevésbé élesen volt megfogalmazva. Ezzel együtt megállapítható, hogy míg az anyanyelvi oktatás támogatottsága lényegében stagnált, addig az autonómiáé az elmúlt 15 évben (a kérdés román nyilvánosságban belüli tematizálódásával) egy amúgy is alacsony szintről tovább csökkent.

5.1.3. Magyarokra vonatkozó sztereotípiák

A legtöbb Erdélyre vonatkozó sztereotípiavizsgálat, amellet, hogy szociálpszichológiai megközelítésben próbálta kutatni a kérdést, a párhuzamos nemzetépítés tételéből indult ki.²¹ Ebben a megközelítésben a sztereotípiák alapvetően szimmetrikusak, a románok és magyarok egymásról alkotott képe mintegy tükörképe egymásnak. Ez a megközelítés annyiban jogosult, hogy a román és

¹⁹ Forrás: CCRIT (Etnobarometer 2000; MetroMedia Transilvania Etnobarometer 2001; 2002)

²⁰ 2002-ben a magyar nyelvű oktatásra vonatkozó kérdés a következő: „A román állam biztosítsa a magyar gyermekek számára az anyanyelvi oktatást.”

²¹ Irina Culic – Horváth István – Cristina Raț: Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”, in Lucian Năstăsă – Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România post-comunistă*, Cluj-Napoca, CRDE, 2000, 255–284; Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002; Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

a magyar identitás valóban analóg módon szerveződik, illetve társadalmi értelemben nem két egymásnak teljes mértékben alá-fölérendelt csoportról van szó.²² Ezzel együtt a sztereotipizáció alapvetően aszimmetrikus társadalmi és diszkurzív térben történik. Az egyik korábbi vizsgálatunk szerint ezeket az aszimmetriákat alapvetően két tényező határozza meg: a többség-kisebbség reláció (a nemzetállami intézményrendszer), illetve a globális-hierarchikus fejlettségi diszkurzusok.²³

A globális-hierarchikus fejlettségi diszkurzusokkal kapcsolatban alapvető jelentősége van annak az elképzelésnek, hogy a földgolyó legkülönbözőbb társadalmi nemcsak hogy hierarchikus rangsorba helyezhetők, hanem alapvetően ugyanazt a fejlődési utat járják be.²⁴ Ehhez az elképzeléshez kötődik a Melegh által Kelet–Nyugat lejtőként emlegetett diszkurzív formáció.²⁵ Ez egy olyan – a globális centrum-periféria viszonyokhoz kötődő – értékelési séma, ami a hierarchia csúcsára a nyugati magországokat helyezi, és minden más szereplőt a hozzájuk való közelség/távolság alapján rangsorol. Több szerző rámutatott, hogy az elsősorban a globális aktorok és elitek által termelt „Kelet–Nyugat” típusú fejlettségi diszkurzusok képesek a legkülönbözőbb lokálisan beágyazott társadalmi mezőkben újratermelődni, és meghatározni az ezeken belüli stratégiákat. Ebben az értelemben használta Milica Bakić-Hayden a „beágyazott orientalizmus” (*nesting orientalism*) kifejezést. Ez olyan diszkurzív stratégia, ami a „másik” orientalizáló meghatározását²⁶ lokális szinten termeli újra. Lényeges, hogy ebben a keretben a viszonyok felcserélhetők. Vagyis elképzelhető, hogy miközben az egyik viszonyrendszerben a domináns (illetve a Kelet–Nyugat lejtőn jobb pozícióban lévő) csoporthoz tartozók termelik az orientalizáló diszkurzust, addig egy másik viszonyrendszerben maguk válnak az orientalizált „másikká”. Magyarország vonatkozásában erős például a Dunántúl és az Alföld közötti orientalizáló megkülönböztetés, amire a populáris kultúrától a tudományos diszkurzusig egy sor példát hozhatnánk. A magyar belviszonyokban a „nyugati” szerepét alakító dunántúliakra azonban az osztrákokkal szemben a

²² Donald L. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press, 1985.

²³ Kiss Tamás – Székely István: Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania, *Nationalities Papers*, 2016/4. 591–610.

²⁴ Arland Thornton: *Reading History Sideways. The Fallacy and Enduring Impact of Developmental Paradigm on Family Life*, Chicago, University of Chicago Press, 2005.

²⁵ Melegh Attila: *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*, Budapest, CEU Press, 2006.

²⁶ Bakić-Hayden itt Said orientalizmusfogalmát ültette át a jugoszláv (bel)viszonyokra. Az orientalizmus Said értelmezésében olyan, a kolonializációhoz kapcsolódó diszkurzus, amely a Keletet a Nyugattal élesen szembeállítva, mintegy annak negatív ellentettjeként határozza meg. Milica Bakić-Hayden: *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*, *Slavic Review*, Vol. 54, 1995, 917–930; Edward Said: *Orientalism*, New York, Pantheon, 1978.

„keleti” (orientalizált „másik”) szerepe osztatik. Ugyanígy a magyar–magyar viszonyrendszerben Erdély az elmaradott, archaikus tartomány szerepét kénytelen eljátszani.²⁷ Más kontextusban az erdélyiek ugyanezt a szerepet a moldvai csángókra, vagy általában véve a Kárpátokon kívül élőkre osztanák.

Kimutatható, hogy Erdélyben az etnikai sztereotipizációban is kulcsszerepe van a Kelet–Nyugat lejtőn való pozicionálódásnak. Ez igen egyértelműen megmutatkozik a románok és magyarok németekre, illetve romákra/cigányokra vonatkozó sztereotipizációjában, illetve tágabban a hozzájuk való viszonyulásban. A németekkel és a romákkal kapcsolatos képzetek elég egyértelműen a Kelet–Nyugat lejtőn értelmezhetők. A románok (és az erdélyi magyarok) egyik csoportban sem látnak valódi versenytársat. A német közösség Romániában demográfiai értelemben valójában nem létezik, miközben diszkurzív szinten igen erősen jelen van. Így a németek a románok számára egyre inkább első számú nyugati referenciacsoporttá lépnek elő. A romák (szemben a németekkel) egyértelműen a hierarchia alján helyezkednek el. Ez nyilvánvalóan kiderül a velük kapcsolatos sztereotípiákból, amelyek egyrészt elmaradottságukra, másrészt pedig marginális jellegükre, társadalmon kívüliségükre utalnak. A sztereotipizáció ez esetben nyilvánvalóan a helyi etnikai rétegződési rendszerbe ágyazott, hisz a romák esetében az etnikai kategória egyben státuszjelző is.

A Kelet–Nyugat lejtőn való pozicionálódás ugyanakkor román–magyar viszonylatban is meghatározza a sztereotipizációt. Az etnikai hierarchiában és a „lejtőn” mindkét csoport köztes, illetve létezik közöttük egyfajta konkurenciaviszony. Hagyományosan az etnikai rétegződési rendszerben és a Kelet–Nyugat lejtőn egyaránt a magyarok kedvezőbb helyzete volt a meghatározó. Ez igen jól kitűnik Melinda és Sorin Mitu²⁸ munkájából, amely a románokkal kapcsolatos magyar sztereotip képzetek keletkezését és megszilárdulását mutatja be egy 19. századi feldolgozáson keresztül. A magyarok románképét egyrészt a korabeli etnikai rétegződési rendszer határozta meg. Másrészt azonban Mituék anyagából az is nyilvánvalóvá válik, hogy már a 19. század első felének magyar megfigyelői orientalista szemléletmódot alkalmaztak. Miközben az erdélyi románság a jó vadember archetípusát testesíti meg, addig a Kárpátokon túli területek mint a keleti világ reprezentánsai jelennek meg. Ennek az orientalizáló megközelítésnek máig ható jelentősége van, hisz a magyar irodalom olyan klasszikusain keresztül hagyományozódott át, mint Jókai Mór vagy Jósika Miklós.

²⁷ Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók. Tanulmányok*, Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005.

²⁸ Sorin Mitu – Melinda Mitu: *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini entice*, Iași, Polirom, 2014.

3. táblázat .A magyarokra, illetve románokra vonatkozó auto- és heterosztereotípiák alakulása 2000 és 2014 között²⁹ (%)

			2000	2008	2014
Magyarok	Autosztereotípiá	Fejlett/civilizált	53,7	52,7	48,7
		Elmaradott, civilizálatlan	5,6	7,1	6,3
	Heterosztereotípiá (románok)	Fejlett/civilizált	39,9	35,5	42,3
		Elmaradott, civilizálatlan	6,8	11,1	5,4
Románok	Autosztereotípiá	Fejlett/civilizált	30,8	30,8	38,1
		Elmaradott, civilizálatlan	32,4	30,4	20,9
	Heterosztereotípiá (erdélyi magyarok)	Fejlett/civilizált	9,7	16,5	17,8
		Elmaradott, civilizálatlan	41,5	35,5	27,5

A fenti táblázat három, sztereotípiákra vonatkozó empirikus vizsgálat eredményeit foglalja össze. Mindhárom vizsgálat párhuzamosan folyt a teljes Romániára és az erdélyi magyarokra reprezentatív mintán. A (magyar és román) válaszadókat arra kértük, hogy a magyarok, illetve a románok vonatkozásában mondjanak három jellemző tulajdonságot. A nyílt kérdéseket utólag kódoltuk, mégpedig két rétegben. Először összevontuk a válaszokat, majd megnéztük, hogy azok besorolhatók-e a „fejlett/civilizált”, illetve a „fejletlen, elmaradott, civilizálatlan” címkék alá. Látható, hogy a válaszadók által említett jelzők jelentős hányada értelmezhető ebben a koordináta-rendszerben.

A magyarokkal szembeni román sztereotípiákban (ehhez hasonlóan a magyarok önmagukról alkotott képében) a „civilizáltság” ma is meghatározó elem. Ebben a tekintetben ráadásul nincs is jelentős változás a 2000 és 2014 közötti időszakban. A Kelet–Nyugat lejtőn való kedvezőbb pozíció ma is a románok magyarképének az egyik lényeges pillére. A másik lényeges pillér, hogy a magyarokat politikailag aktivált (átpolitizált) kategóriának, illetve identitásnak látják, akik (román szemszögből) jogosulatlan követeléseket támasztanak, illojálisak a román állammal és nemzettel szemben, és befelé (a saját közösségük felé) fordulnak.

Miközben a magyarokról alkotott képzetek nem változtak, a románokra vonatkozó sztereotípiák átalakulásából mégis a két csoport közötti viszonyrendszer megváltozására következtethetünk. 2000-ben és 2008-ban a magyarok románképét még egyértelműen a fent említett orientalizáló hagyomány határozta meg. 42 százalékuk említett az elmaradottságra utaló jelzőket 2000-ben,

²⁹ Forrás: CCRIT (Etnobarometer 2000), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Etnikumközi viszonyok Romániában 2008; 2014).

és 36 százaléka 2008-ban. A leggyakoribb jelző a vallásos, illetve babonás lett, ezzel együtt az elmaradott, lusta jelzők is gyakoriak voltak. Ennek a csoportnak az aránya ugyanakkor szignifikáns mértékben csökkent. Miközben növekedett a románokat „fejlettként” pozicionáló jelzők aránya. Ez leginkább a pozitív munkakultúrára utaló jelzők előtérbe kerülését jelenti. A románok önképe ráadásul hasonló átalakuláson ment keresztül. 2000-ben, illetve 2008-ban az elmaradottságot és a fejlettséget asszociáló jelzők még egyensúlyban voltak, ami valójában igen negatív önértékelést takar. 2014-ben a fejlettségre utaló jelzők aránya már duplája volt az elmaradottságra utalóknak. A románok önképében ezen belül a munka (szorgalmas, jó munkás stb.) kapott központi helyet.

Elmondható tehát, hogy a magyarok és a románok „Kelet–Nyugat lejtőn” való pozíciója közeledett egymáshoz. Képletesen úgy fogalmazhatunk, hogy a románok (a magyarokhoz viszonyítva) feljebb léptek a civilizációs lejtőn. A románok önképének 2014-ben immár a legfontosabb eleme a szorgalom, a munka, amit a válaszadók majdnem közel negyede említett. A magyarok románképében szintén itt van elmozdulás, hisz immár esetükben is ez a leggyakoribb sztereotípiá (10 százalékkal). Az elmaradottságra utaló jelzők pedig egyértelműen visszaszorultak mind a magyarok, mind a románok válaszaiban.

5.1.4. A román politikai közösség és a magyarok

Az erdélyi magyarok „romániaiságának” (vagyis a román politikai közösséghez való kapcsolódásának) kérdése a múlt rendszerben elsősorban irodalmi színezetben, illetve eszméletörténeti vitákban vetődött fel.³⁰ Az utóbbi évtizedben azonban több szociológiai vizsgálat, illetve politikatudományi elemzés próbálta meg körüljárni a témát.

A Kárpát Panel 2007-es, illetve 2010-es vizsgálatai,³¹ valamint a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2013-as adatfelvétele³² azt a kérdést tették fel az erdélyi magyar válaszadóknak, hogy „Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek?”, illetve „Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a román nemzetnek?”

³⁰ K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*, Csíkszereda, Pro-Print, 2007.

³¹ Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Románia (Erdély)*, in Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*, Budapest, MTA ENKI, 2007; Veres Valér: *Analiza comparată a identității minorităților maghiare din Bazinul Carpatic*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008.

³² Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és a romániai politikai térben*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

4. táblázat. Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar, illetve a román nemzetnek? Erdélyi magyarok (%)³³

	A magyar nemzetnek			A román nemzetnek		
	Igen	Nem	NT, NV	Igen	Nem	NT, NV
2007 (N=894)	82	12	6	65	25	10
2010 (N=872)				63	31	6
2013 (N=1232)	85	9	6	52	37	11

A magyar nemzet vonatkozásában a válaszok megoszlása egyértelműbb, hisz itt az igen válaszok aránya 80 százalék feletti. Közel sem ilyen egyöntetűséggel, de a válaszadók többsége azt nyilatkozta, hogy az erdélyi magyarok a román nemzetnek is részét képezik.

A válaszok értelmezésében Salat Leventére támaszkodhatunk, aki a kérdés elméleti vonatkozásait is megpróbálta végiggondolni. Salat Frazer elméletéből kiindulva megkülönbözteti a politikai közösség „vékony” (felszínes) és „mély” értelmezését.³⁴ A „vékony” meghatározás szerint ahhoz, hogy politikai közösségről beszéljünk, elég, ha emberek egy csoportja közös joghatóság alá tartozik. Ebben az értelemben (egy nemzetállamokon alapuló nemzetközi rendszerben) a területiségnek van kiemelt szerepe. Azt mondhatjuk, hogy egy adott államban élők (vagy legalábbis az állampolgárok) politikai közösséget alkotnak. Ez a fajta meghatározás nem feltételezi, hogy a politikai közösség tagjait a szolidaritás, a lojalitás, a közös politikai kultúra, illetve identitás kötné össze. A „mély” meghatározás ezzel szemben pont ez utóbbi elemekre helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy ezek nélkül nincs semmilyen politikai projektnek (államnak stb.) legitimitása, a politikai közösség tagjait pedig semmi nem kapcsolja össze azonkívül, hogy kényszerűen elfogadják a *status quó*t. A politikai közösség e meghatározásai természetesen ideáltípusokat teremtenek, így a tényleges azonosulási formákat ezek között helyezhetjük el. Érdemes kiemelni, hogy a politikai közösséget a közbeszéd általában a nemzettel azonosítja, és azon kimondva-kimondatlanul a politikai közösség „mély” változatát érti.

A 2013-as vizsgálat nyílt kérdésben rákérdezett a román nemzetszággal kapcsolatos válaszok indoklására is. Az 573, a román nemzetszágot igenlő, illetve

³³ Forrás: MTA-KI, Kárpát Panel, 2007; Max Weber TTK, Kárpát Panel, 2010; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

³⁴ Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából II., *Korunk*, 2012/2. 58–67.; E. Frazer: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

a 406 tagadó választ utólag kódoltuk. A válaszok egyértelműen azt sugallják, hogy itt a politikai kötődéshez való kapcsolódás egy „felszínes”, „vékony” változótáról van szó. A válaszadók 71 százaléka a *területi komponens*t hozta fel, ráadásul azt teljesen semleges vagy negatív értelemben („Erdély Romániához tartozik”, „Romániában élünk”, „itt élünk”, „Romániában élünk, nincs más választásunk”, „hiába vagyunk magyarok, úgyis Romániához tartozunk”, „kénytelenek vagyunk itt élni”, „az ország része vagyunk”, „itt vagyunk román területen”, „ezek között a határok között élünk: Románia kellős közepén”, „Romániában élő magyarok vagyunk”, „részei vagyunk, mert itt lakunk”, „nemzeti öntudatban nem, csak területileg”, „Romániában élünk, sajnos”). Ennél jóval kevesebben (9 százalék) hozták fel a politikai, jogi, illetve állampolgári közösséget („itt szavazunk”, „itt fizetünk adót”, „közösek a törvényeink”). Egy következő relatíve jelentős kategória az állampolgárságra hivatkozott. Szintén a politikai közösség „vékony” értelmezését erősítik egy kiegészítő kérdésünkre kapott válaszok. A kiegészítő kérdés így hangzott: „Ön személyesen a román nemzet tagjának érzi magát?”³⁵ A nagyobb érzelmi involváltságot és közösséget sugalló kérdés esetében az arányok megfordultak, a többség (55 százalék) már nemmel válaszolt.

5. táblázat. *Ön személyesen a magyar, illetve a román nemzet tagjának érzi-e magát?*
Erdélyi magyarok 2013. június (%)³⁶

	Magyar nemzet	Román nemzet
Igen	90,7	38,6
Nem	6,4	55,5
NT, NV	2,9	5,9

Akik nem tekintették az erdélyi magyarokat a román nemzet részének, általában a magyar nemzettagsággal („magyarok vagyunk, nem románok”, „a magyarok nem románok”), az anyanyelvvel, a románokkal való ellentéttel indokolták válaszukat.

Érdemes még kiemelni, hogy a nemzettel kapcsolatos diszkurzusok sokfélesége valójában komplementer helyzeteket eredményez. Vagyis a különböző kijelentések kontextusról kontextusra változva igazak vagy hamisak. Az erdélyi magyarok többsége valójában egyszerre ért egyet azzal, hogy „Romániában élünk, így ide tartozunk”, és azzal, hogy „ha magyarok vagyunk, nem lehetünk románok”. Bizonyos kontextusokban az egyik, más kontextusokban a másik

³⁵ Erre a kérdőív későbbi részén, egy másik blokkban kérdeztünk rá.

³⁶ Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

megfogalmazásnak van jelentősége, a két állítás összeegyeztetése pedig nem az egymást kizáró nemzettipológiák elméleti, hanem az életvezetés pragmatikai szintjén történik meg.

Végül egy 2014-es vizsgálat során az erdélyi magyarok román nemzettag-ságára (az indoklásra vonatkozó nyílt kérdéssel együtt) egy reprezentatív romániai vizsgálatban kérdeztünk rá. Itt a válaszok több mint 2/3-a volt igenlő. Az indoklásokat szintén a területi komponenst kiemelő válaszok dominálták, amit azonban sokan normatív felhanggal fogalmaztak meg (pl. „itt élnek, meg kell tanuljanak románul”).

6. táblázat. Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik a román nemzetnek?
Románia, 2014. október (%)³⁷

Igen	68,8
Nem	21,8
NT, NV	9,3

Ezzel kapcsolatban érdemes Salat gondolatmenetéhez visszatérni, aki rámutatott arra, hogy a jelenlegi román politikai berendezkedés (kisebbségpolitikai rezsim) vonatkozásában a román politikai közösséggel való „mély” azonosulás elkerülhetetlenül egyfajta asszimilációs stratégia felvállalását jelentené, hisz „a domináns közösség tagjai a lojalitásnak olyan formáját várnák el a kisebbségitől, amely az utóbbi identifikációs önfeladásával volna azonos”.³⁸

5.2. AZ ERDÉLYI MAGYAR POLITIKAI MEZŐ

5.2.1. Magyarok a rendszerváltáskor, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség létrejötte

A romániai magyarok helyzete az 1970-es évektől folyamatosan romlott, miután a rendszer legitimációjában a (kisebbségellenes) román etnikai nacionalizmus egyre nagyobb szerephez jutott.³⁹ Mindez hátrányosan érintette a magyar

³⁷ Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

³⁸ Salat: A politikai közösség, 64.

³⁹ Katherine Verdery: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley–Los Angeles–London, University California Press, 1991, Robert R. King: *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover University

oktatást, intézményrendszert és anyanyelvhasználatot, valamint jelentősen szűkítette a magyar elitek mozgásterét.⁴⁰ Ez utóbbiak növekvő mértékben szorultak ki az államapparátusból. Az érdekérvényesítés intézményes csatornáit megszüntek, legjobb esetben (a pozícióban maradtak részéről) egyedi, a magyar közösség szempontjából fontosnak vélt ügyek „kijáráására” kerülhetett sor.⁴¹ A magyar értelmiségiek kisebb csoportjai ilyen körülmények között informális hálózatokba tömörültek.⁴²

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) megalakulásában a kulturális elit – egy aránylag működőképes hálózattal rendelkező és a kommunista rendszer által nem delegitimált csoport⁴³ – játszotta a fő szerepet. Rögtön a rendszerváltás után, 1989 decemberében Temesváron, Kolozsváron, Bukarestben, Aradon, Szatmárnémetiben és más erdélyi városokban színre léptek a magyar érdekvédelmi szervezet szükségességét hangoztató csoportok, majd 1990. január 7-én létrejött – a bukaresti magyar értelmiségiek 1989. december 25-én megjelentetett *Kiáltványán* alapuló – RMDSZ is.

Az RMDSZ intézményesülésére 1990 első felében került sor. A szervezet 1990. április 21–23-a között tartotta első kongresszusát Nagyváradon, ahol lezögezték a működési alapelveket. A kongresszus két legfontosabb vitapontja: 1) hol legyen az RMDSZ központja? 2) milyen szerepet tölthetnek be azok, akik az előző rendszerben is politikai funkciót vállaltak? Az első kérdés lényege, hogy a szervezet dominánsan erdélyi identitással rendelkezzen-e (kolozsvári központ), vagy nyilvánítsa ki a romániai politikai rendszerbe való integrálódási vágyát (bukaresti központ). A kérdésben kompromisszumos megoldás született: a szervezet Elnöki Hivatala Bukarestben, a Főtitkárság pedig Kolozsváron működött. A második kérdés főleg Domokos Géza elnökké jelölésekor éleződött ki, ő ugyanis a Kommunista Párt Állandó Bizottságának póttagja

Press, 1980, Trond Gilberg: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*. Boulder, San Francisco–Oxford, Westview Press, 1990.

⁴⁰ Vladimir Tismăneanu – Dobrin Dobrinu – Vasile Cristian (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, Humanitas, București, 2007. 522–540., illetve Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok, *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 20–51.

⁴¹ A könyvkiadással kapcsolatos „kijárási folyamatokat” Domokos Géza mutatja be részletesen visszaemlékezésében, Domokos Géza: *Esély I.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996. 56–57.

⁴² A politikai ellenállás Romániában más országokhoz képest kevésbé volt kiterjedt. Erdélyi magyar vonatkozásban az *Ellenpontok*, illetve a *Kiáltó Szó* szamizdat folyóiratok említhetők.

⁴³ Az elitek legitimálásának megtartásában fontos szerepet a kulturális elit által gyakorolt ambivalens diszkurzus játszott. Ez abból állt, hogy egyes szerzők és művészek a sorok között, a hivatalos diszkurzus felhasználásával próbálták meg mondanivalójukat rejtve közölni. Ez azt is feltételezte, hogy az olvasók képesek voltak dekódolni ezeket az üzeneteket, Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Csíkszereda, Pro-Print, 2004.

volt. De támogatottsága megkérdőjelezhetetlen volt az RMDSZ derékhadát képező helyi kulturális elit körében, így végül kihívója sem akadt. Előzőleg felmerült a már 1989 előtt rendszerellenzékinek számító (disszidens) Szócs Géza,⁴⁴ illetve a temesvári események kapcsán az ellenállás szimbólumává vált Tőkés László neve. Az előbbi végül a főtitkári, utóbbi a tiszteletbeli elnöki címet kapta meg.

Az RMDSZ egységes és önálló szervezetként határozta meg magát – ami a Nemzeti Megmentési Fronttal való végleges szakításként is értelmezhető; nem pusztán a politikai képviselő szerepét vállalta, hanem ennél szélesebb mozgalmi jelleggel bírt, így a hiányzó civil társadalmat kívánta pótolni, illetve meghatározó szerepre törekedett az identitás-újratermelésben.⁴⁵

A rendszerváltást követő periódus másik fontos kérdése, hogy milyen helyet tudott a magyar politikai elit elfoglalni az újraalakuló állami struktúrákban.

Egy ezzel foglalkozó kötet három típust különít el.⁴⁶ A magyarok, azokon a településeken, ahol számszerű kisebbségben éltek (Arad, Kolozsvár, Máramarosziget, Nagyvárad, Temesvár stb.), az új struktúrákon belül nem szereztek jelentős befolyást. A Nemzeti Megmentési Front vezetőségében inkább formálisan vettek részt, és energiájuk nagy részét az RMDSZ szervezésére fordították. A másik modell a Székelyföldön tapasztalható (Csíkszereda, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Gyergyószentmiklós stb.), ahonnan a forradalom után a román adminisztráció gyakorlatilag eltűnt. Ezeken a helyeken mind az RMDSZ, mind pedig a Nemzeti Megmentési Front vezető tisztségeit magyarok töltötték be, azonban a két szervezet emberállománya elkülönült egymástól. Míg az RMDSZ-t a kulturális elitiek uralták, addig az NMF-ben az 1980-as években kegyvesztett, a 60-as, 70-es években hatalmon levő magyar technokrácia kapott szerepet. A harmadik modellt az etnikai szempontból vegyes települések (Marosvásárhely, Szatmárnémeti) adják. Ezeken a településeken egyfajta erőegyensúly alakult ki a magyarok és a románok között. Jelentős számú magyar is pozícióba került, azonban a 1990-es márciusi események,

⁴⁴ A Szócs és Domokos közötti szembenállást több szerző nemzedéki konfliktusként értelmezi, Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998, in Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 11–37., Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után, *Regio*, 1999/2. 81–116.; Borbély Zsolt – Szentimrei Krisztina: *Erdélyi magyar politikatörténet, 1989–2003*, Budapest, Reintegratio Könyvek, 2003.

⁴⁵ Bakk: Az RMDSZ, 1998; 1999; uő: 1989–1999: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség első tíz éve, in Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*, Temesvár–Kolozsvár, Polis, 2000, 20–26.

⁴⁶ Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2014.

valamint a Vatra Românească térfelvezetésének hatására fokozatosan kiszorultak a helyi vezetőségekből.

5.2.2. Az RMDSZ politikájának korszakolása

A romániai magyar politikai mező alakulása több szempont szerint korszakolható. Lényeges, hogy 1990 és 2003 között egyetlen szervezetről beszélhetünk, míg 2003 után intézményes formában is megjelennek az alternatív politikai tömörülések. A magyar kisebbség jövőjéről, a szervezet által használandó eszközökről és célkitűzésekről természetesen az első periódusban is volt vita. Ez azonban az RMDSZ keretein belül folyt egészen a belső ellenzék 2003-as kiépüléséig/kizárásáig.⁴⁷

Másrészt, ha pusztán az RMDSZ-re fókuszálunk, indokolt egy négyes korszakolás: 1) 1990–1992: megalakulás és intézményesülés, 2) 1993–1996: ellenzéki és a belső önrendelkezés, illetve a pluralizmus modelljének kidolgozása, 3) 1997–2003: kormányzati szerepvállalás és a pártosodás elindulása, 4) 2003 után: a belső ellenzék külső ellenzékké válása. A fenti korszakokból az első három az egységes képviseleti periódus, az utolsó pedig a későbbi, „virtuális többpártrendszer” részét képezi.

1. 1990–1992: *megalakulás és intézményesülés*. Megalakulásakor az RMDSZ mind strukturális, mind pedig tartalmi szempontból többes kerettel rendelkezett. Ez feszültségforrássá vált a szervezet életén belül. A kettős szervezeti struktúra folyamatos hatalmi harcot eredményezett, hiszen a Bukarestben székelő Elnöki Hivatal és a Kolozsváron székelő Főtitkárság együttműködése nehézkes volt. A helyzetet tovább bonyolította a parlamenti frakció megjelenése, amely az 1991-es kongresszus után mellérendelt szerepet kapott a döntéshozatalban.

A konfliktusok másik rétege a program és a stratégiai kérdések körül alakult ki. A képletet kissé leegyszerűsítve, a Szócs Géza (főtitkár) nevével fémjelzett kör a „passzív ellenállás” politikáját szorgalmazta, amely megtagadta a román nacionalista hatalommal való együttműködést, és a magyarkérdés nemzetközi szintre emelését szorgalmazta. A Domokos Géza (elnök) által vezetett csoport ezzel szemben a román politikai erőkkkel (illetve az állammal) való

⁴⁷ A Reform Tömörüléshez tartozó politikusok egy része nyilvánvalóan maga hozta meg a döntést, hogy nem vesz részt az RMDSZ szatmárnémeti kongresszusán. Az ott részt vevő többség azonban tudatosan élte a helyzetet, és siettetett a szakadást, többek között azzal, hogy a tiszteletbeli elnöki funkciót megszüntette.

együttműködés révén képzelte el a magyar közösség helyzetének jobbítását. Ez a csoport azzal (is) érvelt, hogy a „radikális” út a Balkánon tapasztalt véres konfliktusokhoz vezethet. A két tábor szervezetén belüli befolyása relatíve kiegyensúlyozott volt. Az elnökséget a Szöcs Géza körüli csoport dominálta, azonban Domokos Géza a parlamenti frakcióra támaszkodva jelentős önállósággal rendelkezett. A zavaros szervezeti viszonyok miatt minden döntéshozó fórum heves viták helyszíne volt.

2. 1993–1996: *ellenzékiesség és a belső önrendelkezés, valamint a pluralizmus modelljének kidolgozása.* A fenti patthelyzetre az 1993-as kongresszus próbált megoldást találni. A kongresszus hangulatát az is meghatározta, hogy az 1992-es választások után a jobboldali Demokratikus Konvenció vezetői az RMDSZ-szel való szövetkezés számlájára írták választási vereségüket, és a kormányzó posztkommunista pártokhoz hasonló nacionalista retorikába fogtak.⁴⁸

Az 1993-as kongresszusi döntések közül kettő bizonyult kiemelten fontosnak. Egyrészt az RMDSZ célkitűzéseiben központi szerepet kapott az autonómia – és a kollektív jogok. Másrészt a kongresszus olyan új struktúrát fogadott el, amely nem a területi szervezetekre, hanem a platformokra és a belső választásokra fektette a hangsúlyt. A politikai elemzők ezt „önkormányzati”⁴⁹ „önrendelkezési”⁵⁰ vagy „állam az államban”⁵¹ modellként értelmezték. Az 1993-as elképzelésben az önkormányzati modell nemcsak a pluralizálódási igényeket elégítette ki, hanem egyúttal felkészítette az RMDSZ-t az autonómia intézményének ellátására is.

Az önkormányzati modell másik fontos újdonsága, hogy látszólag összebékítette az RMDSZ két fontos célkitűzését, a politikai képviseletet és a társadalomépítést. Míg az 1990-es évek elején egyesek ezt két szervezet – politikai-RMDSZ és mozgalom-RMDSZ – létrehozásában látták megvalósíthatónak,⁵² addig az új modell megteremtette a formát a kettő kibékítéséhez, hiszen az RMDSZ a

⁴⁸ T. Gallagher: *Theft of a Nation. Romania since Communism*, London, Hurst Company, 2005; Dan Pavel – Iulia Huiu: *Nu Putem Reusi decit Impreuna. O Istorie Analitica a Conventiei Democrate*, București, Polirom, 2003.

⁴⁹ Bakk: 1989–1990. 21–25.; Tőkés Gyöngyvér: A szétszedett végrehajtás. Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének szervezeti elemzése, *WEB*, 1999/4–5. 55.

⁵⁰ Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokban, in Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*, Budapest, Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004, 148–165.

⁵¹ Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében, in Uő. (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 44–49.

⁵² Szilágyi N. Sándor: Mi lesz veled, RMDSZ? *Korunk*, 1991/2. 159–166.

politikai képviselő mellett egyben a kereteket biztosító intézményi szerepét is be akarta tölteni a párhuzamos magyar társadalom létrehozásában.

A modell azonban sok szempontból megmaradt az elmélet szintjén. Lényeges, hogy a képlet legitimitását (és bizonyos értelemben szubsztanciáját) adó belső választásokra nem került sor. Így az önkormányzaton alapuló hatalmi struktúra soha nem vette át a szerepet a területi szervezetektől, amelyek továbbra is az RMDSZ legfontosabb hatalmi centrumai maradtak.⁵³

3. 1997–2003: *kormányzati szerepvállalás és a pártosodás elindulása*. Az önkormányzati modell bukását az 1996-os választási kampány és az RMDSZ kormányra kerülése hozta meg. 1996-ban a Szövetség első ízben indított saját államelnökjelöltet, Frunda György személyében. Az autonómia már a választási kampányban, majd az RMDSZ későbbi politizálásában fokozatosan háttérbe szorult.⁵⁴ Ez a tény, valamint a kormányzati szerepvállalás heves kritikát váltott ki az RMDSZ belső ellenzékének részéről.⁵⁵ Emellett több strukturális váltást is hozott a szervezeten belül. A legfontosabb a döntéshozatal centralizálódása. Már a kormányra lépésről való döntést is az Ügyvezető Elnökség és az Operatív Tanács hozta meg. A szélesebb döntéshozó fórumot (a Szövetségi Képviselők Tanácsát, aminek a szabályzat értelmében egy ilyen döntést meg kellett volna hoznia) utólag értesítették.⁵⁶

Az RMDSZ-en belüli pártosodás két folyamatban érhető tetten. Egyrészt az alapszabályzati módosítások hatására a szervezeti belső demokráciát központosított döntéshozatal kezdte felváltani,⁵⁷ másrészt a folyamatos kormányzati részvétel eredményeként a vezetőség forrásszerző és forráselosztó potenciálja megnövekedett, amely hozzájárult a belső ellenzék marginalizációjához is. De a kormányzati szerepvállalás nem csupán belső vitákat gerjesztett, hanem a társadalomépítéssel foglalkozó szint visszafejlődése következett belőle: az erdélyi magyarság addig fontosnak tűnő stratégiai programjai – például az autonómia és az önálló állami magyar egyetem ügye – háttérbe szorultak.⁵⁸

A kormányba kerülés további fontos következménye az RMDSZ-en belüli

⁵³ Székely István: A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései, *Magyar Kisebbség*, 2000/1. 77–84.

⁵⁴ Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000, *Regio*, 2000/4. 150–187.

⁵⁵ Toró T. Tibor: Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé? *Magyar Kisebbség*, 1998/1. 222–251.

⁵⁶ Bakk: 1989–1990, 28.

⁵⁷ Márton János – Orbán Balázs: Elemzés a 2005-ös kisebbségi törvénytervezetről, *Magyar Kisebbség*, 2005/1–2. 5–38.

⁵⁸ Vö. Bakk–Horváth–Salat: Az RMDSZ 2003-ban, 2004.

generációváltás. Míg az 1990–1995-ös periódusra a kulturális elit hatalomra kerülése és az általa gyakorolt szervezetépítés volt a jellemző, addig az 1996-os helyhatósági választásokkal kezdődően⁵⁹ fokozatosan egy új, főleg a vállalkozói és jogi szférából kikerülő elit vette át a párt vezetését.

4. *2003 után: a belső ellenzék külső ellenzékké válása, a pártosodás konszolidálódása.* A folyamatos súrlódások és tévesztés következtében 2003-ban a Tőkés László és a Reform Tömörülés által vezetett belső ellenzék kivált az RMDSZ-ből, megalakítva az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot (EMNT). Válaszként az RMDSZ az EMNT megalakulásával egy időben zajló kongresszusán megszüntette a tiszteletbeli elnöki tisztséget, ezzel szimbolikusan is elismerve a belső ellenzék megszűntét.

A 2003 utáni periódus az RMDSZ működése szempontjából nem hozott túl sok változást, inkább az 1997 és 2003 közötti folyamatok folytatásának és erősödésének – a társadalomépítés további háttérbe szorulása, erőforrások allokációjára való fókuszálás, további centralizáció stb. – lehetünk tanúi.

5.2.3. Az RMDSZ-en kívüli politikai alakulatok

A RMDSZ korábbi belső ellenzékének a kiválásában – ahogy érintettük – 2003 volt az első fontos dátum. Tőkés László (akkor még tiszteletbeli elnök) és a Reform Tömörülés tagjai ekkor alakították meg az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot. A magyar politikai pártok bejegyzésére 2008-ban (Magyar Polgári Párt), illetve 2011-ben (Erdélyi Magyar Néppárt) került sor.⁶⁰

Az RMDSZ-en belüli konfliktusok az 1999-es kongresszus után, valamint a 2000-es helyhatósági és parlamenti választások előtt éleződtek ki. Ennek legfontosabb oka, hogy a szervezeten belül többségben lévő (Markó Béla elnök köré tömörülő) csoport megkezdte a belső ellenzék kiszorítását.⁶¹ A konfliktus elmérgesedését több helyi szintű politikai botrány jelezte. Így Kincses Előd Maros megyei elnök jogköreit a helyhatósági választások kampányidőszakában (az addigiakban példátlan módon) megvonta az Operatív Tanács. Udvarhelyen,

⁵⁹ Egyes településeken ennek jelei már az 1992-es választásokon megmutatkoztak.

⁶⁰ Ezt megelőzően is léteztek magukat magyarnak valló politikai alakulatok, ezek támogatottsága és beágyazottsága azonban elhanyagolható volt. Ugyanez nem mondható el a Székelyföldön az önkormányzati szférában tevékenykedő független magyar jelöltekről. Lásd erről Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *Etnikai szavazók. Az RMDSZ mobilizációs képessége 1990–2012 között* (kézirat), 2013.

⁶¹ Az RMDSZ vezetőségének perspektívájából a belső ellenzék a Fidesz klientúrájához tartozott. Lásd az 5.3.1. fejezetet.

ahol Verestóy Attila ellenében Kolumbán Gábor indult az előválasztáson a szenátorjelöltségért, a procedura tisztaságával kapcsolatban merültek fel komoly kételyek. A központi vezetés (Operatív Tanács) ekkor is a belső ellenzékhez tartozó politikus ellenében foglalt állást. A belső ellentétek kezelésének intézményes szabályozása 2003-ra teljesen csődöt mondott. A Szövetség központi struktúrái a többségben lévő „Markó-csoport” érdekeit próbálták helyi szinten is érvényre juttatni, Tőkés László pedig eljutott addig, hogy egy belső vita (kongresszus összehívásának kérdése) kapcsán a román bíróság jogorvoslatát kérte az RMDSZ vezető testületeivel szemben.

Ilyen előzményeket követően alakult meg az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, amely nem pártként, hanem az autonómia megvalósítását célzó mozgalomként határozta meg magát. Az EMNT, illetve a vele szövetséges szervezetek, a Székely Nemzeti Tanács több autonómiatervezetet dolgozott ki, amellyel befolyásolták a romániai magyar politikai diszkurzust. Az ellenzéknek azonban reális hatalmi és intézményes kerete ebben a periódusban nem alakult ki.

Érdemi változást az RMDSZ-en kívüli politikai alakulatok szempontjából a 2007-es európai parlamenti választások hoztak. A választásokon Tőkés László, az EMNT elnöke független jelöltként indult az RMDSZ ellenében. A 2007-es EP-választások mindkét fél sikerét hozták. A választásokra való felkészülésben Tőkés maga mögött tudhatta az összes olyan szervezetet és egyesületet, amely az RMDSZ-től függetlenül vagy annak ellenében alakult meg. Továbbá jelentős segítséget kapott a református egyháztól.

Az EP-választások sikerén felbuzdulva a 2008-as helyhatósági választások előtt bejegyezték a Magyar Polgári Pártot, Szász Jenő székelyudvarhelyi polgármester vezetésével. Fő célkitűzése az autonómia elérése, valamint a „választás szabadságának” megteremtése volt. A párt – amellett, hogy nem tudta reprodukálni Tőkés választási eredményeit, illetve a Székelyföldön kívül gyakorlatilag láthatatlan maradt – a 2008-as önkormányzati választásokon a Székelyföldön viszonylag jó eredményeket ért el.

Tőkés (illetve a hozzá kapcsolódó EMNT), valamint Szász között soha nem volt jó a személyes viszony. A 2009-es Európai Parlamenti választás során (amikor Tőkés az RMDSZ-listán indult) azonban kiéleződtek az ellentétek. Az EMNT-hez kapcsolódó szereplők kiszorultak az MPP struktúráiból is. Részben ez vezetett az Erdélyi Magyar Néppárt 2011-es megalakulásához.

A 2012-es önkormányzati választásokon azonban mind a két ellenzéki párt igen gyenge eredményt ért el. Az MPP Székelyföldön korábban meglévő önkormányzati pozíciói is elvesztek, aminek következtében illuzórikussá vált a szervezeti-hatalmi háttér kiépítése.

7. táblázat. A különböző polgármesterek által vezetett településeken élők aránya a magyar közösségen belül (%).

	2008–2012			2012–		
	RMDSZ	MPP és független magyar	Román pártok	RMDSZ	EMNP, MPP és független magyar	Román pártok
Székelyföld	76,7	20,5	2,7	89,7	8,8	1,5
Partium	55,2	1,6	43,2	49,1	1,6	49,2
Közép-Erdély	22,9	1,7	75,4	21,3	0,9	77,8
Észak- és Dél-Erdély, Bánság	6,2	1,2	92,5	8,7	0,0	91,3
Összesen	48,5	8,7	42,7	52,1	3,9	44,0

A 2012-es helyhatósági választások után az MPP és az EMNP viszonya tovább romlott. Nem alakult ki a két pártot tömörítő ellenzéki platform, mi több, a 2014-es európai parlamenti választásokat megelőzően az MPP az RMDSZ-szel kötött együttműködési megállapodást (miközben Tőkés a Fidesz-listán kapott helyet, az EMNP pedig nem indult a választáson).

A pártok elemzésének másik szempontja a román és magyarországi politikai szereplőkhöz való viszonyuk. A két kisebb pártról elmondható, hogy azok a román politikai mezőbe kismértékben integráltak, a román politikai szereplőkkel minimálisak a kapcsolataik. Az elvek szintjén mindkét alakulat elutasítja az RMDSZ által képviselt integrációs modellt (amit korábban „szervezeti integrációnak”, „aszimmetrikus alknak”, illetve „kontrollkooptációnak” nevezünk). A pártok megalakulásában megkerülhetetlen a Fidesz szerepe, hiszen annak a nemzetpolitikában érintett egyes frakciói mintegy „patrónusai” voltak a két alakulatnak.⁶² 2007-ben Orbán Viktor személyesen is támogatta Tőkés kampányát, majd 2010-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács bekapcsolódott a magyar állampolgársággal kapcsolatos ügyintézésbe. Az így létrejövő szervezeti infrastruktúra létfontosságú volt az EMNP számára.

Az RMDSZ alternatíváiként fellépni kívánó pártok tehát a Fidesz segítségével, támogatásával jöttek létre, következésképp a jelenlegi magyarországi kormánypárttal való viszonyukat erős függőség jellemzi. Ez abban is tetten érhető, hogy az EMNP megjelenésével az MPP látszólag összes magyarországi forrását elvesztette, míg az RMDSZ és a Fidesz utóbbi években megkezdődött közeledése komolyan megkérdőjelezi az EMNP túlélését.

⁶² Az MPP Kövér László, az EMNP Németh Zsolt támogatását élvezte.

A romániai magyar politikai mezőt tekintve elmondható, hogy egyik párt sem lépett ki az etnikai párt paradigmájából, mindhárom a magyar szavazatokért verseng. Ugyanakkor nem beszélhetünk egy erdélyi magyar pártrendszer kialakulásáról sem. Egyrészt az RMDSZ dominanciája okán, másrészt mivel ennek hiányoznak a formális keretei, mint például a magyarság számarányát figyelembe vevő elkülönített helyek a parlamentben vagy a helyi és megyei tanácsokban, vagy az autonómia különböző formái által szavatolt regionális parlament vagy személyi elven szerveződő magyar nemzeti tanács.

5.2.4. Az érdekérvényesítés, illetve a politikai képviselő modelljei

A korszakolás mellett az RMDSZ működését a különböző stratégiák tipologizálásán keresztül érthetjük meg. Ahogy érintettük: az erdélyi magyar politikai mező folyamatait egyszerre határozzák meg a román politikai szereplők (illetve a kisebbségpolitikai rezsim), valamint a magyar nemzetpolitika. Tipológiánk az erdélyi magyar elit(ek) ezekkel szembeni viszonyára vonatkozik.

1. Az *egyéni integrációs modell* a kommunizmus időszakából átörökölt stratégia, melynek lényege, hogy az érdekérvényesítés kizárólag a személyes hatalmi pozíciók és kapcsolatháló segítségével képzelhető el. A múlt rendszerben kialakult politikusi habitusok nyilvánvalóan 1990 után is tovább éltek. Az RMDSZ vezetői mind országos, mind helyi szinten személyes pozíciójukon és kapcsolataikon keresztül próbáltak „ügyeket intézni”, illetve a közösség számára fontosnak gondolt eredményeket elérni.⁶³ Nyilvánvaló, hogy e stratégiának az a lényege, hogy csak konkrét célkitűzések és ügyek – iskolák és ingatlanok visszaszolgáltatása, különböző rendezvények, szervezetek finanszírozása vagy önálló magyar iskolák létrehozása stb. – esetében működik.

Ennek a stratégiának a kormányzati részvételt megelőző periódusban volt domináns szerepe. Miközben a román politikai szereplők és az RMDSZ között nem volt semmilyen formális megállapodás, egyes magyar tisztségviselők gyakran a Szövetség vezetésének mindenféle felhatalmazása nélkül intézték ezen a módon az ügyeket. A kilencvenes évek legnagyobb politikai botránya, a „Neptuni találkozók” is megközelíthető ebből a szempontból.⁶⁴ A kormányzati részvétel kezdetét követően az „egyéni integráció” némileg

⁶³ Domokos: *Esély*, 149–150., 277–280.

⁶⁴ A találkozót az amerikai kormány által finanszírozott NGO, a Project on Ethnic Relations szervezte, azon az RMDSZ részéről Tokay György, Borbély László és Frunda György vett részt. A Szövetség formális felhatalmazása nélkül egyeztettek a kormánynon lévő Román Szociáldemokrata Párt (PDSR) képviselőivel.

háttérbe szorult, azonban továbbra is a magyar érdekérvényesítés jelentős csatornája maradt.⁶⁵

2. A *közösségi integrációs modell* is az 1990-es években jelentkezett, és az 1993-as önkormányzati modell fő ideológiai alapját képezi. A stratégiát szorgalmazók elképzelése szerint a magyarság román politikai szférába való integrációja nem egyéni, hanem közösségi szinten kell megvalósuljon, az autonómia és a kollektív jogok érvénybeléptetése nyomán. Ahogy érintettük, a stratégia egyes képviselői ezt elsősorban a magyarkérdés nemzetközi színtérre emelésén keresztül kívánták elérni. A közösségi integráció kérdése a kormányba lépést követő „reálpolitikai” folyamatokban háttérbe szorult. Ennek ellenére az erdélyi magyar politikai elit ideológiájában, a belső diszkurzusokban, illetve az RMDSZ formális programjában meghatározó maradt. Ez jelentős részben az intraetnikus versenynek, illetve az RMDSZ ellenzékét képező csoportok intézményesedésének köszönhető. Az autonómiadiszkurzusnak az erdélyi magyar nyilvánosságban való 2003 utáni felfutása azonban semmilyen reális politikai eredményhez nem vezetett.

3. A *szervezeti integrációs modell* az RMDSZ 1996-os kormányzati szerepvállalásával alakult ki. A stratégia lényegét az RMDSZ és a román (illetve a magyar) állam közötti intézményes együttműködés adja. Egyes szerzők a modellt konzociációként jellemzik.⁶⁶ Alább érvelünk amellett, hogy ez az elképzelés miért nem tartható. Valójában a modell nem jelent többet, mint a többségi politikai szereplőkkel való alkufolyamat központosítását (az egyéni integrációs modellel szemben). Alapját a központosítás relatív sikeressége mellett a következő RMDSZ-elnök, Markó Béla (1993–2011) által explicite is megfogalmazott elvek képezték: 1) A romániai magyarság helyzete csakis Románián belül, a román pártokkal való együttműködéssel oldható meg. Az RMDSZ feladata, hogy ideológiamentesen képviselje a romániai magyarok érdekeit, és a román (valamint a magyarországi) politikai szereplőktől (kvázi) egyenlő távolságot tartson. 2) Ez gyakorlatilag a folyamatos kormányzati szerepvállalás igényét jelenti. Ez az „ideológiamentesség” mellett azt is feltételezi, hogy az RMDSZ csak olyan kérdéseket tematizál, melyek a román partnerek politikai doktrínájába is belefértnek. A következőkben tárgyaljuk, hogy ez gyakorlatilag az erőforrás- és pozícióallokáció irányába való elmozdulást jelentett. 3) Diszkurzív szempontból a szervezeti integrációs stratégia fő jellemzője a magyar közösség számára fontos

⁶⁵ Székely István: A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései, *Magyar Kisebbség*, 2000/1. 77–84.

⁶⁶ Bakk: 1989–1990, Bakk – Horváth – Salat: Az RMDSZ 2003-ban, 2004, Salat: Kisebbségi magyar, 2003.

kérdések „deetnicizálása”, vagyis „semleges” témákkal való helyettesítése, vagy nem etnikai keretben való tálalásai.⁶⁷

A stratégia bizonyos értelemben ma is domináns az RMDSZ-ben, legalább is a felső vezetés törekvéseinek, implicit ideológiájának szintjén. Valójában azonban a Kelemen Hunor vezette Szövetség képtelen a román politikai szereplőkkel folytatott alkufolyamat Markó Béla által megvalósított relatív központosítására. Ennek belső, szervezeti, illetve külső, a politikai kontextussal összefüggő okai egyaránt vannak. A *belső szervezeti ok* a központi struktúrák (elnök, főtitkárság) gyengülése. Ez azt eredményezi, hogy a területi szervezetek, illetve a magyar települések érdekei növekvő mértékben a struktúrát megkerülő személyi kapcsolatokon keresztül artikulálódnak. Ezek lehetnek adott esetben magyar tisztségviselők, de akár román politikai aktorok is (akikkel a helyi szereplők az RMDSZ-központot megkerülve folytatnak alkut). A *külső tényező* a bizonytalan politikai kontextusban és a korrupcióellenes ügyészség a politikai elit által „kontrollálhatatlan” működésében érhető tetten. Ez a tényező a magyar tisztségviselők integrálhatóságát korlátozza (miután a Szövetség képtelen védelmet biztosítani számukra). Ilyen körülmények között azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi helyzetet a szervezeti integrációra való (csak kis részben sikeres) törekvés és az egyéni integráció növekvő mértékben meghatározó valósága határozza meg.

Az elmondottak alapján lényeges, hogy a három stratégia – bár jelentőségük korszakonként változik – összességében adja meg az erdélyi magyar politikai érdekképviselést „stílusát”, és határozza meg az ezen belüli politikai habitusokat.

5.2.5. *Kontrollkooptálás: a kormányzati részvétel és a politikai integráció következményei*

Az erdélyi magyar politikai mező alakulását meghatározó tényezők közül kétértelműen a román politikai szereplőknek, illetve magának a román kisebbség-politikai rezsimnek van a legnagyobb hatása. Az, hogy az erdélyi magyar politikai elitnek (vagy az elit egy részének) milyen integrációs lehetőségei adódnak, döntően meghatározza a stratégiákat. Az előző fejezetben is érintettük, hogy a kormányba lépés jelentős korszakhatár volt. Most azt járjuk körbe, hogy ez milyen modellt eredményezett, illetve mintegy tételszerűen felsoroljuk, hogy az RMDSZ-en belül milyen változások következtek belőle.

⁶⁷ Toró Tibor: Ethnicization or De-ethnicization? Hungarian Political Representation in the Romanian Parliament, *Nationalities Papers*, 2016. october, 1–18.

Az RMDSZ és a román politikai szereplők között folytatott politikai alkukapcsán szükséges a szereplők közötti eredendő aszimmetriát kiemelni. Elsősorban ez az a tényező, ami miatt merőben félrevezető Lijphart konszociatív-demokrácia-fogalmát alkalmazni, vagy akár bármiféle intézményesített etnikai hatalommegosztásról beszélni Románia vonatkozásában. Hangsúlyoznunk kell, hogy a konszociatív demokrácia jellemzői⁶⁸ teljességgel hiányoznak az „interetnikus együttélés román modelljé”-ből. Ez azt eredményezi, hogy a magyar érdekképviselőnek a végrehajtó hatalomba való bevonása eseti politikai alkuk eredője.⁶⁹ Medianu, illetve Horváth javaslata ebből kiindulva az volt, hogy a helyzetet a *kontrollkooptálás*, illetve az *aszimmetrikus alku* fogalmaival írjuk le.⁷⁰ Ez olyan modell, amely a többségi szereplők részéről megvalósuló hegemonisztikus kontrollt az eseti juttatásokkal ötvözi. Az olyan esetekben, ahol az állami intézményeket egy domináns helyzetben lévő etnikum uralja, ez a kifejezés sokkal jobban leírja a reális politikai folyamatok jellegét, mint a jóval nagyobb szimmetriát és intézményes garanciákat feltételező normatív elképzelések. 1993-tól előbb a nemzetközi szereplők, majd pedig a román politikai aktorok részéről is megfogalmazódott a felismerés, hogy a magyar politikai elit hatalomba való kooptálásával mintegy ellenőrizni lehet a nemzeti mozgalom irányát, és marginalizálni lehet a „radikális” követelésekkel előálló szereplőket. A „román modellnek” mindezt úgy sikerült elérnie (és ez különbözteti meg a konszociációtól), hogy az állam nemzetállami jellegét, a tituláris nemzet privilegiált helyzetét, illetve dominanciáját valójában érintetlenül hagyta.

Miközben a román politikai szereplők nem kényszerültek a magyarok Románián belüli státusának radikális intézményes-jogi újradefiniálására, az RMDSZ (a kormányzati részvétel és az erőforrások fölötti monopólium fejében) egyértelműen az akkomodációs politikai stratégia irányába mozdult el.

Ennek első nyilvánvaló következménye, hogy a román államberendezéssel össze nem egyeztethető programelemek (elsősorban az autonómia) háttérbe szorultak. A 2000-es parlamenti választásokon az autonómia formálisan sem

⁶⁸ Ezek 1) a konszenzusos (és nem többségi elvű) döntéshozás legalább a kisebbséget érintő ügyekben, illetve a kisebbség vétőjoga, 2) a végrehajtó hatalomban való részvétel törvényi garanciái, 3) a forráselosztás arányosságának törvényi garanciái, illetve 4) az egyes társadalmi szegmensek széles körű autonómiája. Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.

⁶⁹ Bakk – Horváth – Salat: Az RMDSZ 2003-ban, 2004; Salat: Kisebbségi magyar jövőképek, 2003; Toró Tibor – Toró Tamás Zoltán: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után*, in Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*, Kolozsvár, ISPMN, 2014, 15–52.

⁷⁰ Medianu: *Analyzing*, 2002; Horváth: *Facilitating*, 2002.

jelent meg az RMDSZ választási programjában. 2004-től (az intraetnikus verseny következtében) az autonómia kérdése ismét a kampánykommunikáció középpontjába került, ám anélkül, hogy az RMDSZ azt komolyan felvette volna a román politikai partnereivel folytatott tárgyalások napirendjére.

Az akkomodáció második fontos következménye, hogy az RMDSZ gyakorlatilag letett arról, hogy az erdélyi magyar közösség problémáit a nemzetközi fórumokon megjelenítse. Ma az erdélyi magyar politikai elit erre alkalmas apparátus és kompetenciák hiányában ezt nem tudja megtenni.

A harmadik következmény, hogy az akkomodatív politikai stratégia kiélezte az RMDSZ-en belüli frakciók közötti ellentétet. Az úgynevezett „mérésékelték” (akik a napi kormányzati munkával voltak elfoglalva, és a közösségnek juttatott állami erőforrásokat ellenőrizték) konszolidálták a szervezeten belüli többségüket. Eközben az úgynevezett „radikálisok” (akik egy intranzigens pozíciót, illetve a kormányzati részvétel világos feltételekhez való kötését szorgalmazták) azzal vádolták őket, hogy a párt egy jelentős részét kiszorították a döntéshozatalból. Ahogy érintettük, a „radikálisok” – élükön Tőkés Lászlóval – 2003-ban hagyták el a pártot.

Végül negyedik következményként a *bukaresti parlamenti aréna* jelentőségének növekedése egy, a „radikálisok” és „mérésékelték” ellentéténel sokkal mélyebb töréshez vezetett az RMDSZ-en (illetve a magyar nemzeti mozgalmon) belül. Az új helyzetben ugyanis a többségi politikai szereplőkkel kötött (gyakran rejtett) alkuk jelentősége nőtt meg. Az RMDSZ és a román pártok közötti tárgyalások általában a legfelsőbb szinten folytak (és azokon jó esetben pár tucat politikus vett részt), miközben a politikai és közösségi aktivisták szélesebb rétege a politikai folyamatokon kívül találta magát. A politikai elit és az aktivisták alattuk elhelyezkedő rétege közötti törésnek a konszociatív rendszerek irodalmában is központi jelentősége van. Lijphart, illetve Tsebelis szerint a politikai osztálynak két elv között kell egyensúlyoznia.⁷¹ Egyrészt a parlamenti arénában meg kell tartania a kooperatív viszonyt a rivális (esetünkben többségi) politikai szereplőkkel. Másrészt ezzel egy időben fenn kell tartania támogatottságát, noha követőinek (amennyiben az adott szegmens tényleg elkülönül a többségi társadalomtól) jóval intranzigensebbek lehetnek a politikai opciói. Központi jelentősége van annak, amit Lijphart a „követőkről” mond: „A »követők« kifejezés itt elsősorban nem a széles közönségre vonatkozik, amely majdnem mindenhol passzív és apolitikus, így nem korlátozza az elit akkomodatív viselkedését, hanem sokkal inkább a politikai aktivisták elit alatti

⁷¹ George Tsebelis: *Nested Games. Rational Choice in Comparative Politics*, Berkeley, University of California Press, 1990.

közvetítő rétegére.”⁷² Az RMDSZ vezetése pontosan ettől az identitáspolitikai közvetítő rétegtől távolodott el, amelynek a magyar intézmények működtetésében, illetve a közösség mobilizálásában kulcsszerepe volt. Azt mondhatjuk, hogy e közvetítői réteg „féken tartásában” (vagy támogatása megnyerésében) az RMDSZ elsősorban az erőforrások feletti monopóliumára támaszkodott.

5.2.6. Autonómiatörekvések

Az autonómia egyértelműen az erdélyi magyar politika Szent Grálja. Mindhárom jelenleg aktív magyar politikai párt autonomistaként határozza meg magát, versengésük retorikai szinten gyakorta leginkább arról szól, hogy melyik tesz többet az autonómia kiharcolásáért. Ugyanakkor, amint arra már utaltunk, az ügyben mindeddig semmilyen gyakorlati előrelépés nem történt, a választók pedig egyre inkább üres választási lózungként tekintenek a pártok autonómiázására.

A székelyföldi autonómia történelmi gyökerei az 1876-os közigazgatási reform során felszámolt, székekre alapuló sajátos önkormányzás hagyományaira vezethetők vissza, ám a Trianon utáni kontextusban a kérdés nyilván teljesen ártértelemeződött. A másik fontos előzmény az 1952-ben szovjet mintára létrehozott, majdnem 80 százalékbán magyar lakosságú Magyar Autonóm Tartomány (amit 1960-ban Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá fokoztak le, néhány magyar többségű járás elcsatolásával és román többségű területek odacsatolásával, majd 1968-ban teljesen megszüntettek). Az államszocialista kontextus miatt a MAT valódi autonómiának aligha volt tekinthető,⁷³ ennek ellenére a lakosság körében a magyar nyelvű közigazgatási egység emléke tovább élt, és 1990 után olykor hivatkozási alapként is felmerült az autonómiakövetelések nyomtatékosítására. Azonban az etnikai térszerkezetből következően (a magyarok kevesebb mint fele él az etnikailag kompakt Székelyföldön) az autonómia kérdése Erdélyben nem redukálható a székely területi autonómiára, így az elmúlt 25 évben születtek javaslatok (személyi elvű) kulturális autonómia és speciális státusú helyi önkormányzatok kialakítására is (a kompakt magyar tömbön kívüli, jelentős magyar lakossággal rendelkező települések helyzetének rendezésére).⁷⁴

⁷² Lijphart: *Democracy*, 53.

⁷³ Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro Print, 2008.

⁷⁴ A tervek és a szakirodalom Bognár Zoltán összeállította digitális szövegtára: *Romániai autonómia-elképzelések 1989 után*: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5> (letöltve: 2016.05.06.)

Az önkormányzatiság – kevésbé kidolgozott formában ugyan – már az első kongresszustól kezdődően központi jelentőségű célként tételeződött az RMDSZ számára. 1991 és 1995 között ezt a törekvést több, a Szövetség műhelyeiben készült autonómiatervezet is igyekezett konkretizálni. 1996-tól azonban az autonómia kérdésköre egyre inkább háttérbe szorult, bár az RMDSZ belső ellenzéke igyekezett azt napirenden tartani. Ebben a hangsúlyváltozásban belpolitikai és nemzetközi fejlemények egyaránt szerepet játszottak. Egyrészt 1996-ban aláírták a magyar–román alapszerződést, melynek egy lábjegyzetében román nyomásra belekerült, hogy a dokumentum nem kötelezi Romániát autonómia és kollektív jogok biztosítására. Másrészt, amint már érintettük, az RMDSZ kormányra lépett 1996-ban, aminek egyik feltétele a radikálisabb etnopolitikai követelések jegelése volt. Harmadrészt az Európa Tanácsban az 1201-es ajánlás által előrevetített, kollektív jogokon alapuló irány helyett végül a Keretegyezményben kodifikált visszafogottabb kisebbségvédelmi filozófia vált elfogadottá.⁷⁵

Az autonómia az RMDSZ retorikájában a 2003-as pártszakadást követően került ismét előtérbe,⁷⁶ és azóta a Szövetség és (immár külsővé vált) ellenzéke közti versengés egyik meghatározó toposza az „igazi autonomisták” vagy „az autonómiáért a legtöbbet tevők” szerepéért folytatott (dőntően retorikai) küzdelem. Ezt a szakirodalom kompetenciaalapú versengésnek (*valence competition*) nevezi, melynek lényege, hogy egy adott politikai cél kapcsán széles egyetértés van a szavazók között, a pártok tehát nem különböző javaslatokat fogalmaznak meg egy közpolitikai terület ügyeiben, hanem abban versengenek, hogy melyikük lenne a legkompetensebb és leghatékonyabb az adott közpolitika megvalósításában.⁷⁷ Ugyanakkor az autonómia ismételt előtérbe emelése kettős diszkurzus kialakulásához is vezetett az RMDSZ esetében: miközben a magyar szavazók irányába a Szövetség egy keményebb retorikát alkalmaz, addig a román partnerek felé továbbra is akkomodatív viszonyulást közvetít,⁷⁸ melynek

⁷⁵ Bakk Miklós: Az autonómiatervek két szakasza Erdélyben 1989 után, *Magyar Kisebbség*, 9. 2004/1–2. 39–60.; Márton János: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában (II.), *Magyar Kisebbség*, 2004/1. 529–572.

⁷⁶ Az RMDSZ 2004-es választási jelmondata az „Együtt az autonómiáért!” volt.

⁷⁷ A térbeli (*spatial*) és a kompetenciaalapú (*valence*) versengés közti különbségről lásd Donald E. Stokes: Spatial Models of Party Competition, *American Political Science Review*, 1963/2. 368–377., illetve Ian Budge – Dennis Farlie: Party Competition, Selective Emphasis or Direct Confrontation? in Hans Daalder – Peter Mair (eds.): *Western European Party Systems*, Beverly Hills–London, Sage, 1983. 267–305., kisebbségi magyar kontextusra való alkalmazásáról lásd Székely István Gergő: *Dynamics of Party Politics. Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia* (PhD thesis), Budapest, Central European University, 2014.

⁷⁸ Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig.

fontos összetevője a kisebbségi célkitűzések deetnicizálása.⁷⁹ Ezzel szemben az RMDSZ ellenzékeként fellépő MPP és EMNP (továbbá a nem politikai pártként működő EMNT és SZNT) retorikájának fő eleme az, hogy az RMDSZ számára az autonómia megvalósítása nem fontos, politikusai a román pártkartellbe való integrálódás érdekében kvázi elárulták az autonómia eszményét.

Rátérve a konkrét autonómiatervezetekre, 1991 és 2014 között összesen 16 ilyen jellegű dokumentum kapott nyilvánosságot.⁸⁰ Több ezek közül komplex törvénycsomag, mely több autonómatípust intézményesítene. A tervezetek három időszakban születtek.⁸¹ Az első szakaszban (1991–1995) készült tervezetek az RMDSZ-en belüli műhelymunka (és koncepcionális ellentétek) termékei. Ezek egy része inkább politikai jellegű szándéknyilatkozatnak tekinthető, másik része azonban komoly szakértői munkát tükröz. E tervezetek közül azonban csupán egyet iktattak a román parlamentben, amely azt vita nélkül elutasította.⁸² A második szakasz az RMDSZ 2003-as szakadása után kezdődik, amikor az ellenzéki szervezetek átdolgoztak néhányat az előző korszakban készült tervezetek közül, illetve új dokumentumok is születtek. 2004-ben az RMDSZ frakciójának az ellenzékkel szimpatizáló tagjai két törvénytervezetet is benyújtottak a parlamentben, ám a többség mindkettőt elutasította. Az első ezek közül a Székelyföld területi autonómiájának statútuma volt,⁸³ melyet a Székely Nemzeti Tanács vállalt fel hivatalos dokumentumaként, a második pedig egy törvénycsomag a személyi elvű autonómiáról, melyet az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács kérésére dolgozott ki egy szakértői csoport. Míg előbbi a képviselőház plénuma szavazta le (csak az RMDSZ-frakció szavazott igennel), utóbbi a ház állandó bizottságának szűrőjén sem ment át, alkotmányossági kifogások miatt. E két betérjesztésre az RMDSZ 2005-ben a *Törvény a romániai nemzeti kisebbségek jogállásáról* című tervezettel reagált, melynek elfogadása bekerült a Tăriceanu-kormány programjába. Az azóta a köztudatban egyszerűen „kisebbségi törvény” néven továbbélő tervezet a kisebbségi jogok általános

Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása, *Magyar Kisebbség*, 2013/2. 7–40.

⁷⁹ Toró: *Ethnicization*.

⁸⁰ A tervezetek listája és szövege (az RMDSZ 2014-es tervezete kivételével) megtalálható a *Romániai autonómia-elképzelések...* gyűjteményében: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5>. Az RMDSZ 2014-es tervezete: http://rmdsz.ro/uploads/fileok/dok/A_romaniai_Szekelyfold_autonomia_statutuma.pdf

⁸¹ Bővebben: Bakk: Az autonómiatervek, Bognár Zoltán: Romániai magyar autonómiakoncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek, in Fejtő Ferenc – Salat Levente – Ludassy Mária – Egry Gábor – Bognár Zoltán: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006. 85–117.

⁸² *Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről*, RMDSZ–SZKT, 1993.

⁸³ A tervezet Csapó József 1995-ös statútumtervezetének továbbfejlesztett változata.

kodifikációján túl a személyi elvű kulturális autonómia intézményrendszerének kiépítését is törvénybe iktatta volna, ám a jogszabályt nem sikerült elfogadni sem a benyújtás ciklusában, sem azóta, holott ez a célkitűzés 2014-ben a harmadik Ponta-kabinet programjában is szerepelt. A harmadik periódusban egyetlen tervezet készült, és pedig az RMDSZ által 2014-ben nyilvánosságra hozott *A Romániai Székelyföld autonómia statútuma*. E tervezet kidolgozását a 2014-es esztendő két választása mellett (EP, államfő) vélhetően a kelet-ukrajnai események nyomán a régió iránti megnövekedett nemzetközi (elsősorban amerikai) figyelem percepciója is motiválhatta. Bár a dél-tiroli autonómiastatútumot a román alkotmányos kontextushoz adaptálni szándékozó tervezet kidolgozása majdnem másfél évet vett igénybe, a szöveg sokkal inkább tekinthető (a közösségen belüli használatra szánt) politikai szándéknyilatkozatnak, mintsem kiforrott szakmai munkának, parlamenti benyújtására pedig mindeddig nem került sor.⁸⁴

Az autonómiatervezetek részletekbe menő elemzése itt terjedelmi okokból nem lehetséges, csupán néhány általános megjegyzésre szorítkozhatunk az autonómiáról való erdélyi magyar gondolkodás sajátosságairól.⁸⁵ Két és fél évtized távlatából kijelenthető, annak ellenére, hogy az autonómia központi jelentőségű fogalom a romániai magyar közbeszéd és a pártverseny strukturálásában, konkrét előrelépés a kodifikáció terén egyáltalán nem történt. Továbbá nehezen találunk olyan tervezetet – talán az 1993-as kivételével – amely egyszerre szakmailag vállalható és politikailag fel lett vállalva az RMDSZ által. Egyes tervezetek kidolgozásakor a politikai szempontok – olykor bevallottan, máskor fel nem vállaltan – felülírták a szakmaiakat. Ez bizonyos mértékig igazolható azzal, hogy az autonómiatervezeteknek legalább olyan fontos funkciója lenne a jövőképteremtés és a szavazótábor mozgósítása, mint a konkrét etnopolitikai folyamatok befolyásolása. Azonban, amint azt Bognár hangsúlyozza, az autonómia sokkal inkább célként, mint eszközként volt és van jelen a pártok retorikájában, gyakran univerzális gyógyírként tálalva a magyarok mindennemű gondjára-bajára, ugyanakkor annak tisztázására már nem kerül sor, hogy milyen is volna az a tágabban értelmezett kisebbségi jövőkép, amelynek az autonómia egy adott formája elengedhetetlen tartozéka lenne.⁸⁶ Szintén kevés szó esik arról,

⁸⁴ Salat Levente: Az RMDSZ tervezete az autonómia látszatát próbálja keltetni (Kertész Melinda interjúja), *transindex.ro*, 2014. szeptember 25. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24392> (letöltve: 2016.11.16.)

⁸⁵ Részletesebben lásd Bakk: Az autonómiatervek, illetve Bognár: Romániai magyar autonómia-konceptciók elemzéseit, a 2005-ös RMDSZ-törvénytervezet kapcsán Márton – Orbán: Elemzés, tanulmányát.

⁸⁶ Bognár: Romániai magyar autonómiakonceptciók, 2006.

hogy az autonóm státus konkrétan milyen előnyökkel és hátrányokkal járna, a lehetséges negatívumok felvetését pedig egyértelműen a kisebbségi nyilvánosság egyik legfontosabb tabutémájának is tekinthetjük. A Székelyföld mint potenciális autonóm régió gazdasági életképességéről 25 év után sem látunk tisztán, nem készültek alapos tanulmányok erről, sokkal inkább a különféle statisztikák szelektív idézése a jellemző pró és kontra érvekként egyaránt. Meg kell említeni azt is, hogy a tervezetek kidolgozásába román partnereket egy esetben sem vontak be, amit azok a román értelmiségiek is nehezményeznek, akik amúgy nem utasítanak el zsigerből az autonómiát. A két legutóbbi RMDSZ-tervezet esetében a magyar közvita is igen soványra sikeredett.

Nem véletlenül időzünk részletesebben e két dokumentumnál, ugyanis ezek, éppen abból kifolyólag, hogy a legerősebb magyar szervezet, az RMDSZ hivatalos koncepcióját tartalmazzák a személyi, illetve a területi autonómiáról, a legjelentősebb tervezeteknek tekinthetők. Ha bármely koncepció esetében beszélhetünk minimális esélyről az elfogadást illetően, akkor egyértelműen erre a két koncepcióra kell gondolnunk, még ha ezek esetében is igen csekélyek ezek a valószínűségek (a 2005-ös kisebbségi törvénytervezet volt az első és eddig egyetlen, amelynek elfogadására reális esély mutatkozott). Amint azt Salat és Székely hangsúlyozzák, az autonómia-megoldások funkciója nem csupán az, hogy megosszák a hatalmat a többség és a kisebbség között azáltal, hogy az utóbbiak által ellenőrzött intézményekre közhatalmi jogosítványokat ruháznak át (*empowerment*), hanem egy autonóm intézmény létrehozása már önmagában elismerését (*recognition*) jelenti annak, hogy a csoport önálló politikai közösség.⁸⁷ Az RMDSZ autonómiáról való gondolkodásában (legalábbis a 21. században), számunkra úgy tűnik, az utóbbi szempont egyértelműen felülkerekedett az előbbin, ráadásul azzal karöltve, hogy a Szövetség szisztematikusan megpróbálja összemosni a magyar közösség határait saját határaival. Az RMDSZ autonómiaharcának ugyanis lényeges sajátossága – és ezt a 2005-ös törvénytervezet példázza a legjobban⁸⁸ – hogy a román többséggel olyan struktúrákat próbálna meg elismertetni, amelyek sokkal alkalmasabbak arra, hogy a Szövetségnek a közösségen belüli pozícióit erősítsék, mint arra, hogy a magyar közösség tényleges jogosítványokkal rendelkező önkormányzatiságának kereteiként funkcionáljanak. A 2014-es tervezet fő tanulsága pedig az, hogy az erdélyi magyarság legfontosabb érdekképviselői szervezete számára a

⁸⁷ Levente Salat – István Gergő Székely: Conclusion, in Levente Salat – Constantin Sergiu – Alexander Osipov – István Gergő Székely (eds.): *Autonomy Arrangements around the World. A Collection of Well and Lesser Known Cases*, Cluj, Romanian Institute for Research of National Minorities, 2014. 443–478.

⁸⁸ Márton – Orbán: Elemzés, 2005.

rövid távú politikai megfontolások felülírták azt a célt, hogy végre kidolgozásra kerüljön egy szakmai szempontból kellően megalapozott, a román és a nemzetközi porondon is felvállalható dokumentum, amely jövőképet is kínálhat a Székelyföld lakói számára – etnikumuktól függetlenül.

5.2.7. Választási eredmények

A romániai magyar közösség politikai szervezeteinek választási eredményeit elsősorban az etnikai mobilizáció, ezen belül pedig az etnikai szavazás és az etnikai pártok elméleti keretébe beágyazva értelmezhetjük. Bár elegendő egy gyors kitekintés a Kárpát-medence egyéb magyar kisebbségeire, hogy belássuk, a kisebbségi képviselő nem kizárólag etnikai pártokon keresztül valósulhat meg, ahogyan nem törvényszerű az sem, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek etnikai alapon szavazzanak. Az erdélyi magyarok esetében mindeddig mégis csak az etnikai pártok paradigmája bizonyult relevánsnak.⁸⁹ Igen lényeges jellemzője a romániai politikának, hogy egyrészt Erdélyben nem jelent meg mindeddig egy multietnikus (erdélyi regionalista) párt.⁹⁰ Másrészt a román mainstream pártok országos szinten nonetnikus pártként, a jelentős magyar lakossággal rendelkező megyékben helyi szinten pedig a tituláris nemzet etnikai pártjaiként működnek, és nem nyitnak a magyarok irányába.⁹¹ A romániai magyarok választói viselkedése tehát leginkább aszerint értelmezhető, hogy milyen mértékben támogatnak kisebbségi érdekeket képviselő etnikai pártokat, illetve mekkora az eltérés ettől a modelltől. Bár ez a magatartás igen stabilnak mondható (és ennek következtében az RMDSZ-t joggal tartják a román pártrendszer legstabilabb szereplőjének), az etnikai szavazás mértéke időben és térben, valamint a választás típusának függvényében is változik.

⁸⁹ Szlovákiában 2009-ben éppen magyar elitek kezdeményezésére (is) jött létre a Most–Híd multietnikus párt. Délvidéken a magyar szavazók legalább egyharmada, de olykor akár fele olyan multietnikus regionalista pártokra, illetve országos „mainstream” pártokra szavaz, amelyek a magyar többségű területeken magyar jelölteket is indítanak ugyan, de nem magyar elitek irányítják őket, Székely István Gergő: *Dynamics*, 2014.

⁹⁰ Bakk Miklós – Székely István Gergő: Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben, *Magyar Kisebbség*, 2012/1–2. 7–50.

⁹¹ Sherrill Stroschein: *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*, New York, Cambridge University Press, 2012; Kiss – Barna – Székely: *A társadalomépítéstől*, 2013.

A következőkben ezt fogjuk megvizsgálni, ám előtte szükséges kitérni a román parlamenti választási rendszer két lényeges sajátosságára.⁹² Az első az, hogy 1990 óta a rendszer mindvégig alapvetően arányos maradt, még ha a 2008-ban bevezetett (és 2015-ben megszüntetett) egyéni választókerületek következtében 2012-ben igen aránytalan végeredmény is született.⁹³ Magyar szempontból az a lényeg, hogy a választási rendszer (1992 óta mindkét kamara esetében) tartalmaz egy országos kompenzációs kosarat, ami kedvez az etnikai pártoknak és az etnikai alapon való szavazásnak.⁹⁴ Az országos kompenzáció ugyanis csökkenti annak esélyét, hogy a kis pártokra (például az RMDSZ-re a szóránymegyéekben) leadott szavazatok elveszenek, így a „hasznos” szavazás helyett az expresszív szavazás irányába hat. A választási rendszer másik lényeges eleme a küszöb. 1990-ben ez nem volt a pártok számára meghatározva, 1992-ben és 1996-ban 3 százalék, 2000 óta pedig 5 százalék szükséges a parlamentbe való bejutáshoz.⁹⁵ Az 5 százalékos küszöb önmagában nem veszélyezteti a magyar képviselést, hiszen a magyarok aránya 2002-ben 6,6 százalék, 2011-ben 6,5 százalék volt (és a választókorú népességben ennél valamivel magasabb is, elsősorban a kedvezőtlenebb korszerkezet miatt). Ha viszont a magyar szavazatok megoszlának több párt között, az 5 százalék elérése veszélybe kerülhet. A két utolsó választási törvénybe (2008, 2015) azonban beépítettek alternatív küszöböket is, melyek célja egyértelműen az volt, hogy az RMDSZ ne essen ki a parlamentből abban az esetben sem, ha nem érné el az 5 százalékot.⁹⁶ Ahogy

⁹² A rendszer részleteit és változásait terjedelmi okokból nem áll módunkban tárgyalni, erről lásd Székely, 2009. Az európai parlamenti választásokon szintén arányos, zárt pártlistás rendszert alkalmaznak, az elnökválasztás pedig kétfordulós, a második körbe a két legmagasabb támogatottságú jelölt jut tovább.

⁹³ Ennek az volt az oka, hogy a Szociálliberális Unió pártszövetség az ország területének nagy részén egyenletesen túlerőbe került, és számos egyéni választókerületben abszolút többséget szerzett. E jelöltek automatikusan mandátumot szereztek, ám a többi párt kompenzálása érdekében többletmandátumokat kellett osztani, ami a törvényhozás létszámának megemelkedését vonta maga után.

⁹⁴ Lijphart: *Democracy*, 58.

⁹⁵ A választási koalíciók számára tagjaik számától függően progresszíven nő a küszöb, 10 százaléktól 15-ig. Fontos, hogy a román választási törvény lehetővé teszi a kisebbségi szervezetek számára, hogy kedvezményes körülmények között szerezzenek egy képviselőházi mandátumot (az egy képviselő megválasztásához szükséges átlagos szavazatszám 10 százalékát kell ehhez elérni), ám ez a szabályozás magyar szempontból nem bír jelentőséggel.

⁹⁶ A 2008. évi 35. törvény alternatív küszöbe szerint egy párt akkor is bejutott a parlamentbe, ha jelöltjei egyidejűleg az első helyen végeztek 6 képviselői és három szenátusi egyéni választókerületben, amit a kerületek kedvező földrajzi kialakításának köszönhetően az RMDSZ könnyedén teljesített. Miután a 2015. évi 208. törvénnyel visszatértek a tisztán arányos rendszerhez, és az egyéni választókerületeket felszámolták, az új alternatív küszöb azt támasztja

már érintettük, az alternatív küszöbök támogatása a román pártok részéről a román etnopolitikai modell korábban tárgyalt kontrollkooptációs jellegének egyik bizonyítéka.

Az erdélyi magyarok választói viselkedésének precíz jellemzését nagymértékben megnehezíti az a tény, hogy pusztán a választási eredmények alapján nem lehet különválasztani az etnikai határokon átívelő szavazás jelenségét az etnikai csoportok eltérő részvételi hajlandóságától. Közvélemény-kutatások segítségével a két jelenség bizonyos mértékig szétválasztható, azonban régiók szerinti bontásban már kevesebbet mondhatunk el a csökkenő elemszám miatt.⁹⁷ Ebben az összefoglalóban terjedelmi okokból – elsősorban az imént említett tanulmányra támaszkodva – a magyar választók viselkedésének e két összetevőjét elsősorban országos szinten vizsgáljuk, regionális bontásban csak néhány sarkalatos szempontot érintünk.

A rendszerváltás óta megrendezett parlamenti, európai parlamenti és államfőválasztások országos eredményeit az 7. táblázat szemlélteti. A táblázatban közölt abszolút szavazatszámok és szavazatarányok alapján megállapítható, hogy a magyar mozgósítás, akárcsak az országos, jelentős mértékben függ a választás típusától. A legnagyobb mozgósító hatással a parlamenti választás bír, ezt követi az elnökválasztás, a sort pedig az európai parlamenti választások zárják. (Elmondható ugyanakkor, hogy 2008 óta a mozgósítottság mind magyar, mind országos viszonylatban a helyhatósági választásokon a legmagasabb, ami egyrészt az országos politikából való általános kiábrándultság, másrészt pedig a decentralizáció következménye.)

A rendszerváltás óta eltelt teljes időszakot vizsgálva kimutatható, hogy 2000-ig a magyarok részvétele a parlamenti választásokon valamivel magasabb volt az országos átlagnál. Az ezredforduló óta viszont, bár a különbségek igen kicsik, a parlamenti választásokon a magyarok részvétele az országos arány alatt maradt (2004, 2012), vagy legalábbis kisebb mértékben haladta azt meg, mint az előző évtizedben. Ezzel szemben az európai parlamenti választásokon a magyar részvétel mindig lényegesen magasabb volt az országosnál. Ez tette lehetővé a 9 százalékhoz közelítő eredményeket a 2007-es és 2009-es választáson,⁹⁸ valamint 2014-ben a lakossági részaránytól alig elmaradó magyar eredményt. A magasabb magyar mobilizáció magyarázata nem a magyar–magyar versenyben (2007) vagy összefogásban (2009) keresendő, hanem elsősorban abban,

feltételül, hogy egy párt legalább négy megyében megszerezze a szavazatok 20 százalékát, amit az RMDSZ ismét könnyűszerrel teljesít.

⁹⁷ Kiss – Barna – Székely: *Etnikai szavazók*, 2013.

⁹⁸ 2007-ben az RMDSZ és Tőkés László összesített eredményét értjük ezen.

hogy az Unióba vetett bizalom a magyarok körében lényegesen meghaladta a románok esetében mért értéket.⁹⁹

Az átszavazás mértékét 5,7–12,2 százalék között becsülhetjük. A legmagasabb (10 százalék fölötti) az 1996-os és a 2012-es választásokon volt ez az érték, a legalacsonyabb (6 százalék vagy kevesebb) pedig 1992-ben és 2008-ban. Nem beszélhetünk tehát egyértelmű növekvő vagy csökkenő tendenciáról, hanem inkább a választások érzékelt tétje befolyásolja az átszavazás mértékét, a hasznos szavazás elve szerint. Továbbá az is elmondható, hogy jelentős regionális különbségek mutathatók ki az átszavazás terén, a szórványban akár a fenti értékek kétszerese vagy háromszorosa is előfordulhat.

⁹⁹ Kiss – Barna – Székely: *Etnikai szavazók*, 2013.

8. táblázat. Magyar szervezetek eredményei a parlamenti, európai parlamenti és elnökválasztásokon (1990–2014)

Választás	Részvételi arány ⁹⁹	Szervezet/jelölt	Képviselőház			Szenátus			Államfő (első forduló)		
			szavazat	%	mandátum	szavazat	%	mandátum	Jelölt	szavazat	%
1992. 09. 27.	Hivatalos 76,29% Korrigált 75,99%	RMDSZ	811 290	7,46	27	831 469	7,58	12	Nem volt magyar jelölt		
1996. 11. 3.	Hivatalos 76,01% Korrigált 78,68%	RMDSZ	812 628	6,64	25	837 760	6,82	11	Frunda György	761 411	6,02
		Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt	14 333	0,12	0	12 103	0,10	0			
		Független jelöltek	2356	0,02	0						
		Székely Ifjak Fóruma	2142	0,02	0						
2000. 11. 26.	Hivatalos 65,31% Korrigált 68,73%	RMDSZ	736 863	6,80	27	751 310	6,90	12	Frunda György	696 989	6,22
		Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt	3510	0,03	0	498	<0,01	0			
2004. 11. 28.	Hivatalos 58,51% Korrigált 65,49%	RMDSZ	628 125	6,17	22	637 109	6,23	10	Markó Béla	533 446	5,10
		Népi Akció Pártja (MPSZ jelöltek)	10 374	0,10	0	10 509	0,10	0			
2007. 11. 25.	Hivatalos 29,47% Korrigált 33,48%	RMDSZ	282 929	5,52	2						
		Tőkés László	176 533	3,44	1						
2008. 11. 30.	Hivatalos 39,20% Korrigált 45,56%	RMDSZ	425 008	6,17	22	440 449	6,39	9			
		Független jelöltek	13 650	0,20	0	9003	0,12	0			
		Zöld Környezetvédő Párt (Hargita megye)				6372	0,09	0			

2009. június 7.	Hivatalos 27,67% Korrigált 31,86%	RMDSZ (Tőkés Lászlóval a listán)	431 739	8,92	3						
2009. 11. 22.	Hivatalos 54,37% Korrigált 63,19%								Kelemen Hunor	372 761	3,83
2012. 12. 9.	Hivatalos 41,76% Korrigált 50,34%	RMDSZ	380 656	5,14	18	388 372	5,25	9			
		EMNP	47 955	0,67	0	58 754	0,79	0			
2014. 05. 25.	Hivatalos 32,44% Korrigált 39,22%	RMDSZ	350 689	6,29	2						
2014. 11. 2.	Hivatalos 53,17% Korrigált 64,87%	RMDSZ							Kelemen Hunor	329 727	3,47
		EMNP							Szilágyi Zsolt	53 146	0,56

⁹⁹ A részvételi arány korrigálására a választói névjegyzék pontatlanságai miatt van szükség. A jegyzéken ugyanis több milliós nagyságrendű külföldön élő állampolgár szerepel, közülük csak töredéküknek van valós lehetősége szavazni – többnyire választási logisztikai okokból. A becslés részleteiért lásd Kiss – Barna – Székely: Etnikai szavazók, 2013.

A parlamenti és az elnökválasztások összevetése szintén a „magyar tét” és a „hasznos szavazat” összjátékáról tanúskodik. Az RMDSZ elnökjelöltjei ugyanis minden alkalommal valamivel kevesebb szavazatot kaptak a listáknál. Az RMDSZ elnökjelöltjének támogatottsága 1996-ban és 2000-ben valamivel meghaladta a Szövetség támogatottságának 90 százalékát, 2004-ben azonban annak 85 százaléka alatt maradt. Hasonló arányt kapunk, ha összevetjük a 2009-es elnökválasztás és a 2008-as parlamenti választás vagy a 2014-es elnökválasztás és a 2012-es parlamenti választás eredményét abszolút szavazatokban, ám azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az elnökválasztásokon a részvételi arány lényegesen magasabb volt, mint a parlamenti választásokon. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy az RMDSZ államfőjelöltjeinek eredménye egyre jobban elmaradt a Szövetség eredményei mögött. Ebben kétséggkívül az játszott leginkább közre, hogy az expresszív szavazást egyre inkább felváltotta a hasznos szavazás elve (a magyar jelölt úgyis esélytelen), de egyéb tényezők (jelöltek személyes karizmája, kampányok, aktuálpolitikai kontextus stb.) is minden bizonnyal hozzájárultak a csökkenéshez.

A 7–8. táblázatok alapján az is könnyen megállapítható, hogy a magyar politikai szervezetekre leadott szavazatok száma (ami elsősorban az RMDSZ támogatottságát jelenti ma is) másfél évtized alatt az RMDSZ 1990-es eredményének hozzávetőlegesen 40–45 százalékára csökkent. Bár ez a csökkenés valóban jelentős, nem elsősorban az abszolút szavazatvesztés adhat okot aggodalomra (mivel az a román pártok esetében is bekövetkezett), hanem sokkal inkább az, hogy miként már említettük, a magyar részvételi hajlandóság az elmúlt évtizedben tartósan beállni látszik az országos átlag alá, még ha nem is marad el attól jelentősen. Bár az átszavazás nem mutat egyértelmű növekvő trendet, eleve a jelenség létezéséből következik, hogy a magyar pártok szavazataránya csak abban az esetben maradhat a magyarok lakossági arányának a közelében, ha a magyar részvétel meghaladja az országost. Bár a választási rendszerbe beépített alternatív küszöböknek köszönhetően az RMDSZ 5 százalék alatti eredménnyel sem esne ki a parlamentből, a 2012-es, az 5 százalékot felülről súroló eredmény komoly aggodalomra ad okot a Szövetség szempontjából még akkor is, ha kihívóinak (MPP, EMNP) támogatottsága mindeddig nem haladta meg a magyar választóközönség 15 százalékát.

Az erdélyi magyarok választói magatartásának kulcsfontosságú sajátossága, hogy igen jelentős különbségek mutatkoznak az egyes régiók között, és e mintázatok időben is változtak. Terjedelmi okokból részletes elemzésre nem vállalkozhatunk, ezért csupán a legfontosabb jellemzőket és tendenciákat emeljük itt ki, az etnikai mozgósítottság egy igen egyszerű mutatóját használva: a magyar

szervezetekre a megyék szintjén leadott szavazatok arányát a megye magyar lakosságának (életkor szerint korrigált) arányához viszonyítva.¹⁰⁰

E mutatóval mérve az etnikai mozgósítottságot, az összképet elsősorban magas fokú fluktuációval jellemezhetjük. Egyetlen megye van, ahol a mozgósítottság minden választáson stabilan magas (95–118 százalék között) maradt (Szilágy), továbbá az elmúlt négy választáson Szatmár megye is mindig az első öt megye között végzett (93–101 százalék). Ezenkívül szembevetendő a (néhány kivétellel) konstans módon alacsony (olykor 65–70 százalék közé süllyedő) etnikai mozgósítottság a dél-erdélyi és bánsági megyékben, míg az északi szórvány-megyék (és Brassó megye) eredményei valamivel jobbnak mondhatók magyar szempontból, leszámítva az utolsó, 2012-es parlamenti választást.

Ami az időbeli változásokat illeti, elsősorban a Székelyföld ingadozó teljesítményét kell megemlíteni. Míg 1992-ben Hargita és Kovászna megyék az élbolyban helyezkedtek el (95 százalék fölötti etnikai mozgósítottság), 1996-tól ez fokozatosan megváltozik. Ebben az évben a Székelyföldet megelőzik az ún. „kontakt- vagy ütközőzónának” tekinthető megyék (amelyek ugyan román többségűek, de sok a magyar többségű, illetve a kiegyensúlyozott demográfia-jú település). Ebbe a kategóriába elsősorban Szilágy, Bihar, Maros és Szatmár megye tartozik, de ide sorolható bizonyos mértékig Kolozs is. 2000-ben ismét a Székelyföld teljesít jobban, 2004-ben és 2008-ban azonban ismét a „kontakt-megyék”, míg 2012-ben nincs számottevő különbség a két típusú megye között. A Székelyföld visszaesése az etnikai ütközőzóna mögé, majd visszaerősödése az utolsó választáson összefüggésbe hozható a romániai magyar politika és pártrendszer alakulásával (az RMDSZ 1996-ban kezdődő kormányzati részvételével és az autonómia háttérbe szorulásával, az utolsó választáson kimutatható visszaerősödés pedig már a magyar–magyar választási versengés kontextusában következik be).

E regionális különbségek okai közül a legfontosabb az etnikai térszerkezet. Egyrészt a székelyföldi tömbmagyar megyékben a radikálisabb üzenetek (elsősorban az autonómia) nagyobb mozgósító erővel bírnak, míg a szórványban akár taszítóan is hathatnak. Másrészt a román–magyar kontakt- vagy ütközőzónának tekinthető megyékben állja meg leginkább a helyét Donald Horowitz jellemzése, miszerint a választások „párhuzamos népszámlálássá” alakulnak.¹⁰¹

Ezzel szemben a magyar többségű megyékben a magyar siker szinte biztosra vehető, míg bizonyos szórvány-megyékben még egy magyar képviselő megválasztásának az esélye is alacsony, így itt a hasznos szavazat elve a választási

¹⁰⁰ A részletesebb elemzést lásd itt: <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25>

¹⁰¹ Horowitz: *Ethnic Groups*, 1985.

rendszer országos kompenzációs kosara ellenére is nagyobb erővel hat a román pártokra való átszavazás irányába. Harmadrészt az is látható, hogy a szórvány-megyék közül is a kompaktabb magyar településszerkezettel rendelkezőkben magasabb az etnikai mobilizáció, és a szórt magyar jelenléttel jellemezhető megyékben gyengébb (elsősorban a dél-erdélyi és bánsági megyék ilyenek). A térszerkezet és a magyarok etnikai mozgósíthatóságának mértéke között a már említett magasabb átszavazási hajlam mellett még egy tényező játszik közvetítő szerepet – bár hatását ennek a legnehezebb megragadni –, mégpedig a magyar választók korösszetétele. Említettük már, hogy az előregedésből kifolyólag a magyar lakosság a választóközönségen belül magasabb arányt képvisel, mint a teljes lakosságban, és ez a szórványban, főleg a szórt térszerkezetű megyékben fokozottan igaz. Ez azonban azért nem kedvez a magyar pártok számára, mivel a részvételi hajlandóság nagyon idős korban már ismét csökken.¹⁰²

5.2.8. Szavazói motivációk

Az erdélyi magyarokra joggal használható Horowitz kifejezése, aki *etnikaiblokk-szavazásról* beszél.¹⁰³ Ismeretes a szerző cenzushasonlata, amellyel a szavazást (olyan kontextusban, ahol az etnicitás politikailag aktivizálódott) a népszámlálásokhoz hasonlítja, hisz az eredmények szorosan követik a demográfiai arányokat. Ez a képlet relatíve stabilnak mutatkozott, és alkalmazható az elmúlt 25 év választásainak az elemzésekor. Az etnikaiblokk-szavazás tényének megállapításával azonban egyrészt nem kerültünk közelebb az egyéni motivációkhoz, másrészt nem érintettük a motivációk vonatkozásában bekövetkezett nagymértékű időbeli változást. Az alábbi táblázat vázlatosan összefoglalja, hogy a szakirodalom milyen értelmezési modelleket ismer. Ezek jelentőségét egyenként tárgyaljuk az erdélyi magyarok vonatkozásában. Le kell szögeznünk, hogy véleményünk szerint a motivációk tekintetében nem egymást kizáró tényezőkről van szó. Ezek a különböző szavazószegmensek esetében kisebb vagy nagyobb súlyt képviselhetnek, illetve jelentőségük időben is változik.

¹⁰² Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Választási részvétel és politikai aktivitás, in Angelusz – Tardos (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. 323–384.

¹⁰³ Horowitz: *Ethnic Groups*, 1985.

9. táblázat. Az etnikaiblokk-szavazást magyarázó modellek, illetve motivációk

Szavazói motiváció	Szavazói magatartásra vonatkozó feltevés	Motiváció/jutalom jellege	Szerző
Karizmatikus vezér követése	Nem racionális	Érzelmi-expresszív	Aldrich (1995); Kitschelt (2001)
Az identitás demonstratív felmutatása	Nem racionális	Érzelmi-expresszív	Horowitz (1985)
Politikai program (etnikai és nonetnikus elemek)	Racionális	Kedvező közpolitika	Rabushka–Shepsle (1972)
Politikai partikularizmus (klienteláris kapcsolódás, politikai patronázs, <i>pork barrel</i>)	Racionális (korlátozottan racionális)	Közvetlen anyagi erőforrások	Kitschelt (2001); Fearon (1999); Chandra (2004); Laitin–Van Der Veen (2012).

A vezetői, politikusi „karizma”, amely az első motivációs tényező, igen nehezen határozható meg, illetve számszerűsíthető a különböző vizsgálatokban. A választók szempontjából azonban a fontossága egyértelmű. Azt mondhatjuk, hogy a jelentősége Tókes László 2007-es EP-képviselővé választása során volt elsődleges, a volt püspök azonban – kétségkívül létező – személyes karizmáját nem volt képes a szervezetépítési folyamat során konvertálni (sem az RMDSZ-en belül, sem azon kívül). Lényeges, hogy az RMDSZ szavazóbázisának csökkenését szintén megközelíthetjük ebből az irányból. Az utóbbi évek közvélemény-kutatásai a korábban népszerű vezetők erózióját mutatták ki.¹⁰⁴ Kelemen Hunor jelenlegi RMDSZ-elnök, bár ismertsége és kedveltsége az utóbbi 4-5 évben jelentősen emelkedett, nem tudta karizmatikus vezetővé kinőni magát. Amennyiben pedig az RMDSZ és a magyar választók közötti karizmatikus kapcsolódás hiányzik, logikus következtetés, hogy karizmatikus(abb) vezetők felmutatásával/felépítésével lehetne a legkönnyebben emelni a szavazatszámokon.

A következő, szintén alapvetően érzelmi elem, hogy a szavazás aktusa a választók számára lehetőséget ad identitásuk demonstratív felmutatására, megélésére. Horowitz az etnikai szavazás esetében ezt tartotta domináns tényezőnek, mintegy szembeállítva a nem etnikai szavazással. Elképzelése szerint míg a nem etnikai szavazók (racionálisan) választanak (a versengő programok között), addig az etnikai szavazók pusztán szavaznak (anélkül, hogy mérlegelnének).¹⁰⁵ Ez a szembeállítás természetesen nem tartható, hisz a nem etnikai kontextusokban is döntő lehet az affektív-érzelmi elem.¹⁰⁶ Az erdélyi magyarokra vonat-

¹⁰⁴ Kiss – Barna: *Erdélyi magyarok*, 2013.

¹⁰⁵ Horowitz: *Ethnic Groups*, 1985.

¹⁰⁶ Mi több, egyes megközelítések szerint alapvetően az. Marcur „potyautas” effektusát szem

kozóan Biró A. Zoltán érvelt kritikai megközelítésében az affektív-expresszív keret érvényessége mellett. Szerinte a magyar elit és a hétköznapi cselekvők között a kilencvenes években valóban nem volt programatikus kapcsolat.¹⁰⁷ A magyarok azért szavaztak (mégis) az RMDSZ-re, mert a szavazás aktusa alkalmas volt az érzelmi nacionalizmus aktivizálására. Bár nem rendelkezünk közvélemény-kutatási eredményekkel, elfogadhatjuk Biró a kilencvenes évek első felére érvényes diagnózisát. A későbbiek vonatkozásában azonban azt látjuk, hogy a szavazáshoz egyre inkább negatív konnotációk társulnak, és az RMDSZ-re leadott voksok keresztül ma már igen kevés erdélyi magyar éli meg magyar identitását.¹⁰⁸ Az etnikai szavazás érzelmi kiürülése az RMDSZ-re leadott voksok zsugorodásának legfontosabb oka.

A program kérdése elsősorban a normatív elméletekben foglal el központi helyet. E szerint a modell szerint a racionális választók a különböző pártok programját gondosan mérlegelve hoznak döntést. Egyes szerzők szerint a döntések megoszlása egybeeshet az etnikai választóvonalakkal, és ebben az esetben beszélhetünk etnikai szavazásról.¹⁰⁹ Ez alapvetően kétféleképpen történhet. Egyrészt ha valami köztes változó miatt az egyes etnikumok érdekei homogének, anélkül azonban, hogy az etnikai identitást közvetlenül érintő kérdéssről lenne szó. Másrészt az etnikai identitást közvetlenül érintő kérdések körül is kialakulhatnak (etnikailag nyilvánvalóan homogén) táborok.

Az első esetben kézenfekvő köztes változó az etnikai rétegződési rendszer. Ha például egy etnikum tagjai egy adott társadalmi rétegben koncentrálnak, akkor valószínűbb, hogy azonos közpolitikai alternatívát támogatnak. A döntően a munkásosztályban koncentrálnak ulsteri katolikusok például hagyományosan „balra húztak”, míg a felső- és középosztálybeli protestánsok konzervatív irányba. A magyarok esetében ilyen nagyfokú egybeesés nincs. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy – egyébként a román társadalom többségéhez hasonlóan – a magyar választók a gazdaság- és szociálpolitika terén határozottan egy nem neoliberális változatot támogatnának. Ilyen stratégiát felmutató párt azonban nem létezik a román politikai palettán, az RMDSZ pedig maga is részese a román eliten belüli neoliberális konszenzusnak. Amennyiben megjelenne egy

előtt tartva kijelenthető, hogy a választásokon való részvétel alapvetően nem racionális, hanem pusztán a szavazás aktusában rejlő affektív tényezőkkel magyarázható. Olson Marcur: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Harvard University Press, 1971.

¹⁰⁷ Biró: Intézményesedési, 1998.

¹⁰⁸ Ez nem azt jelenti, hogy a magyar identitás felmutatására ne lenne igény, csupán azt, hogy ezt más alkalmak (pl. állampolgárság felvétele, tömegrendezvények stb.) elégítik ki.

¹⁰⁹ Alvin Rabushka – Kenneth Shepsle: *Politics in Plural Societies. A Theory of Democratic Instability*, Columbus, Charles E. Merrill Publishing, 1972.

ilyen irányban tájékozódó politikai alakulat (amely ráadásul nem vegyítene a neoliberalizmus kritikáját nacionalizmussal és magyarellenességgel), az az RMDSZ számára reális kihívást jelenthetne. Ennek hiányában azonban megteheti, hogy – a neoliberális konszenzuson belül maradva – a gazdaság- és szociálpolitikai kérdésekben gyakorlatilag ne képviseljen önálló alternatívát.

10. táblázat. Ön egyetért-e az alábbi kijelentésekkel?²¹⁰

		N	Válasz- lók aránya	Átlag*	Telje- sen	Inkább igen	Inkább nem	Egyálta- lán nem
Az állam kötelessége, hogy minden állampolgárnak munkahelyet biztosítson.	Románia 2000*	1049	97,3	–	87,1		12,5	
	Románia 2014	1186	98,8	80,7	58,8	29,5	7,3	4,4
	Erdélyi magyarok 1999	1145	97,0	72,6	54,7	21,0	12,1	12,1
	Erdélyi magyarok 2014	771	98,4	83,1	63,9	25,2	7,8	3,1
A külföldi vállalkozók profitját az állam kellene, hogy korlátozza.	Románia 2014	1116	93,0	58,1	29,6	33,0	20,1	17,2
	Erdélyi magyarok 1999	962	81,5	45,2	21,3	26,6	19,2	32,8
	Erdélyi magyarok 2014	689	88,0	59,6	28,9	37,3	18,1	15,6
A béreket az államnak kellene szabályoznia.	Románia (2014)	1123	93,6	63,1	35,1	34,1	16,7	14,1
	Erdélyi magyarok 1999	1068	90,4	64,2	45,3	23,3	10,5	20,9
	Erdélyi magyarok 2014	718	91,5	62,4	33,0	34,2	20,7	12,1
Az államnak az eddiginél kevesebbet kellene beavatkoznia a gazdaságba.	Románia (2014)	1128	94,0	58,3	16,1	28,9	18,5	36,5
	Erdélyi magyarok 1999	958	81,1	55,6	18,1	25,4	27,5	29,1
	Erdélyi magyarok 2014	666	85,1	48,5	21,0	30,1	30,3	18,6
Kumulált skála	Románia (2014)	1081	90,1	64,7				
	Erdélyi magyarok 1999	798	67,6	56,9				
	Erdélyi magyarok 2014	615	78,5	62,8				

A programatikus elemek következő szintjét az etnikai identitással összefüggő kérdések képezik. Láthattuk, hogy mind az RMDSZ, mind az ellenzékét képező kis pártok ezeket állították (legalábbis a program szintjén) a középpontba. Mindhárom párt a közösségi integrációt, illetve az autonómiát tekinti

¹¹⁰ CCRIT (2000); Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (2014).

* Transzformált skála: 0 – az állam gazdasági szerepvállalását ellenző álláspont; 100 – az állam gazdasági szerepvállalását támogató álláspont

programatikus céljának, igaz – mint érintettük – az RMDSZ és a román politikai szereplők közötti alkufolyamatok nem érintik ezt a kérdést. A magyar közösség elektorális mozgósításában azonban a kérdésnek kisebb a súlya, mint azt a diszkurzus alapján feltételezni lehetne. Miközben a felmérések szerint a magyarok több mint 80 százaléka támogatná az autonómiát, a fogalom sok szempontból hitelét veszítette. A vizsgálatok ugyanis arra is rámutatnak, hogy a választók az autonómia kérdését egyre inkább kampányfogásnak látják, amit a politikai pártok négyévente vesznek elő, amikor az urnákhoz szólítják őket. Az etnikai célkitűzések egy másik szintje azonban jelentős mértékben hozzájárul a mozgósításhoz. Ez az etnokulturális reprodukció, illetve az azt segítő intézményrendszer kérdése. A magyar oktatási rendszer, a kulturális intézmények léte, illetve működése a legtöbb erdélyi magyar választó számára kiemelten fontos, és ezt a kérdést összekötik az RMDSZ sikerével.

A következő elem az erőforrás-allokáció, a politikai patronázs, illetve a klienteláris kapcsolódás. Ennek az elemnek a súlya a vizsgálatok szerint nagymértékben növekedett. Ahogy érintettük már, az elmúlt másfél évtizedben alapvetően alakultak át a politikusi habitusok. Az erdélyi magyar politikusok többsége számára a siker nem a hatékonyan felépített hálózatok, jól működő intézmények vagy közpolitikai programok kérdése, hanem azt a többségi szereplőkkel megkötött forrásalkuk mennyisége határozza meg. Ezzel párhuzamosan azonban a magyar választók habitusa is átalakult. Ma az őket képviselő politikus legfontosabb feladatának azt tartják, hogy „elintézzék az ügyeket Bukarestben”, beruházásokat hozzon a település és a régió számára. Az is nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést nem látják a „magyar ügy” következetes képviselőjével összeegyeztethetetlennek.

5.3. MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁG- ÉS NEMZETPOLITIKA

A magyar nemzetpolitikának az erdélyi magyar politikai mezőre gyakorolt hatását több szinten értelmezhetjük. Az első szintet a „magyar–magyar kapcsolatok” szintjének nevezzük, ezen egyrészt az erdélyi politikai elitek magyarországi politikai szereplőkkel való viszonyát, másrészt a támogatáspolitikát értjük. A második szint a magyar(országi) politikai közösség meghatározásának a kérdése. Ez utóbbinak – legalábbis 2010 májusa óta – legfontosabb vetülete az állampolgárság-politika.

5.3.1. Magyar–magyar kapcsolatok

A magyar nemzetpolitikáról két dolgot érdemes mintegy előjáróban leszögezni:

1) Ha az erdélyi magyar politikai mezőre gyakorolt hatását tekintjük, a magyarországi aktoroké limitált. A magyar közösségen belüli politikai folyamatok dinamikáját a román kisebbségpolitikai rezsim, illetve a román politikai kontextus sokkal inkább meghatározza. Ennek oka a források és eszközök aszimmetriájában keresendő. A kormányzati erőforrások, de hasonlóképpen a Románián keresztül pályázható EU-s alapok lehívásának előfeltétele a román politikai mezőbe való integráció. Ráadásul egy olyan nagymértékben centralizált rendszerben, mint a román, ez az önkormányzatok által lehívható források esetében is kulcskérdés. A magyar támogatáspolitikai alakulása egyes erdélyi elitcsoportok szempontjából meghatározó lehet, összességében azonban ezek a források nagyságrendileg nem versenyezhetnek a Romániában elérhetőekkel. Az RMDSZ és a kis pártok közötti egyik jelentős különbség, hogy az előbbi a romániai forrásokat gyakorlatilag sikerrel monopolizálta, így számára a magyarországi támogatáspolitikai valójában marginális (még ha jól is jön, ha azt is a saját struktúráin keresztül tudja becsatornázni).

Az e kérdéssel kapcsolatos szakirodalom hajlamos a magyarországi befolyást túldimenzionálni. Ennek pedig elsősorban normatív/ideológiai okai vannak. Ahogy McGarry – O’Leary rámutatnak, a társadalmi igazságosságra, illetve a kulturális sokféleségre vonatkozó normatív elméletek nem tudnak mit kezdeni a politikai szempontból széttagolt nemzeti közösségek létével.¹¹¹ Az általában államközpontú (és az adott területi egységen belüli megoldásokban gondolkodó) elméletek az „anya”-ország részéről tapasztalható politikai aktivitást *per definitionem* anomáliaként kezelik. A szerzők ráadásul arra is rámutatnak, hogy ez a megközelítés nemcsak a többségi integracionizmus irányából közelítő szerzőkre, hanem az akkomodáció és etnikai hatalommegosztás híveire is igaz.¹¹²

2) Magyarországon a nemzetpolitika az elmúlt 25 évben nem volt konszenzuális ágazat. A bal-, illetve jobboldali szereplők annak prioritásait teljesen másképp határozták meg. A következő részben tárgyaljuk a magyar politikai közösség (nemzet) meghatározását illető ellentéteket. Most azt fogjuk bemutatni, hogy a bal-, illetve jobboldali kormányok a támogatáspolitikai és a magyar–magyar relációk tekintetében is különböző alapelveket követtek.

¹¹¹ McGarry – O’Leary: *Integration*, 2013.

¹¹² Erdélyben Salat megközelítése példázza ezt a normatív felfogást. Számára az erdélyi magyarokat (mint önálló politikai közösséget) fenyegető legnagyobb veszély a magyar nemzet- és állampolgárság-politika. Salat: *A politikai közösség*, 2012.

Az ellentétek mélyebb ideológiai oka itt is a magyar politikai közösség eltérő meghatározásához kötődik. A baloldali politikai szereplők a kisebbségi magyarokat hangsúlyosan nem Magyarország, hanem a környező országok politikai közössége részének tekintették, így támogatták azokat a politikai törekvéseket, amelyek a nagyobb mértékű integrációt szolgálták. A jobboldali szereplők (ugyan természetesen elfogadták a határookra vonatkozó nemzetközi *status quót*) a kisebbségi magyarokra alapvetően mint a magyar nemzet részére tekintettek, és olyan megoldásokat kerestek, amelyek ezt politikai értelemben is a lehető legjobban kifejezik. Ez a legfontosabb oka annak, hogy (az aktuálpolitikai ingadozások ellenére) megfogalmazható: míg a baloldali kormányok támogatták az aszimmetrikus akkomodációt (a többségi hatalmi struktúrákban való intézményes/jogi garanciák és autonómiaformák nélküli részvételt), addig a jobboldaliak viszonylag következetes ellenzői voltak ennek a politikának. Jelentős részben ez a különbség határozta meg a támogatáspolitikai eltéréseit is.

A Fidesz nemzetpolitikai elképzeléseinek legszemléletesebb példája a Most–Híddal kialakított ellenséges viszony, amit az előbbi következetesen nem ismer el magyar politikai szereplőként (holott egy magyar elitcsoport irányítja, és a felvidéki magyarok több mint 40 százalékanak a bizalmát élvez¹¹³). A Fidesz és az RMDSZ viszonya természetesen nem hasonlítható a Most–Híd esetéhez, de az ellentétek itt is nyilvánvalók. Korábban érintettük az RMDSZ-en belüli ellentéteket a múlt rendszerben szerepet vállaló (Domokos Géza köré tömörülő) és egykori ellenzéki (Tőkés László és Szócs Géza nevével fémjelzett) csoportok között. A jobboldali MDF által vezetett kormány egyértelműen ez utóbbiakat támogatta, olyannyira, hogy Domokosnak gyakorlatilag nem is volt a 89' utáni első magyar kormánnyal közvetlenebb kapcsolata. Érintettük azt is, hogy az 1996-os kormányzati szerepvállalás kiélezte a Szövetségen belüli ellentéteket. Az 1998 és 2002 közötti első Fidesz-kormány az RMDSZ vezetése ellenében nyíltan az akkomodáció ellenzőit (Tőkés Lászlót, illetve a Reform Tömörülést) támogatta. Az RMDSZ-vezetők ezt külső beavatkozási kísérletként élték meg, amely a párton belüli hatalomátvételt, illetve az identitáspolitikai diszkurzus fölötti ellenőrzést célozta, melynek során a politikai alakulat a Fidesz klienteláris hálózatába kerül.¹¹⁴

Markó Béla számára különösen sérelmes volt, hogy a Fidesz a magyar intézmények fenntartására szánt erőforrások tekintetében is egy őt megkerülő politikát folytatott. 1998 és 2002 között azonban az akkomodációs politika

¹¹³ Lásd Ravasz Ábel: Szlovákiai magyarok mint választók, 2009–2013, *Magyar Kisebbség*, 2013/2. 42–68.

¹¹⁴ Myra Waterbury: *Between State and Nation Diaspora Politics and Kin State Nationalism in Hungary*, New York, Palgrave Macmillan, 2010. 107.

ellenfelei még az RMDSZ-en belül voltak. Így a 2001-es Státustörvényt követően az RMDSZ és a magyar kormány között született egyfajta kiegyezés. Ennek következtében a Magyar igazolványok kiállításában az RMDSZ kulcsszerepet kapott, és magyarországi forrásokból létrehozták az úgynevezett státusirodákat. Ez az RMDSZ számára összességében 200, a magyar állam által fizetett státust jelentett.

A 2002 és 2010 között regnáló baloldali kormányok a Fidesztől döntően eltérő támogatáspolitikát folytattak; legfőbb törekvésük a Fidesz határon túli informális (klienteláris) hálózatainak felszámolása volt. Ennek azért volt jelentősége, mert a Fideszhez kötődő politikai szereplők (elsősorban Tőkés László és Duray Miklós) rendre igen markánsan nyilvánultak meg magyar belpolitikai kérdésekben. A baloldali támogatáspolitikai egyik eszköze a nagymértékű centralizáció volt. Másrészt annak az elvnek volt központi jelentősége, hogy a támogatáspolitikával kapcsolatos döntéseket úgymond rábízták az adott közösség „legitim képviselőire”.¹¹⁵ Ezzel a baloldali kormányok gyakorlatilag elfogadták a kisebbségi politikai mezőn belüli *status quót*,¹¹⁶ vagyis a kormányzati szerepvállalás nyomán megerősödött „méréskeltek” dominanciáját. Az RMDSZ a forráselosztás terén is igen kedvező helyzetbe került, hisz az erdélyi magyar közösségnek juttatott romániai erőforrások mellett immár a magyarországiak fölött is monopóliumra tett szert. A státusiroda-hálózat fenntartása mellett az oktatási-nevelési támogatásnak volt kiemelt szerepe. Ennek keretében a 2004-es tanévtől kezdődően a magyar állam évi 20 ezer forint körüli összeget juttatott a magyar nyelven tanuló gyermekek szüleinek. A román és a magyar kormány közötti megállapodás értelmében az oktatási-nevelési támogatást az RMDSZ által létrehozott Iskola Alapítvány adminisztrálta.

2010-ben az újra hatalomra kerülő Fidesz az erdélyi politikai mezővel kapcsolatos korábbi törekvéseit kezdetben jóval határozottabban próbálta érvényesíteni. A szocialista-liberális kormányok támogatáspolitikai intézményrendszerét radikálisan átalakította, úgyhogy abból az RMDSZ gyakorlatilag teljes mértékben kiszorult. A Szövetség számára komoly veszteséget jelentett, hogy a magyar kormány 2011 májusában megszüntette a státusiroda-hálózatot, illetve a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségére bízta az oktatási-nevelési támogatás adminisztrálását. Ezekkel az intézkedésekkel egy időben alakították meg a 150 személyt foglalkoztató információs irodákat, amelyek a könnyített honosítással kapcsolatos törvénymódosítás végrehajtását segítették. Az irodahálózatot a civil szervezetként működő, de valójában az RMDSZ politikai

¹¹⁵ Uo. 118–131.

¹¹⁶ Törzsök Erika, a 2002 és 2010 közötti magyar nemzetpolitika meghatározó alakja a határon túli pártvezetőket ironikusan, de igen találóan „választott fejedelmeknek” nevezte.

ellenfelének számító Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsra bízta. A támogatáspolitikai radikális megváltoztatása és az EMNP megalakítása ellenére (a szocialista-liberális kormányhoz hasonlóan) a Fidesz sem tudta az erdélyi magyar politikai mező radikális átalakulását elérni. Ahogy érintettük, a 2012-es önkormányzati választásokon az EMNP és az MPP együttes teljesítménye sem érte el az MPP 2008-as eredményét. Valószínűleg részben ez készítette a Fideszt korábbi politikájának az átgondolására, ami az RMDSZ-szel való kiegyezéshez vezetett. A magyar támogatáspolitikának az RMDSZ számára való megnyílását látványosan jelzi, hogy 2015 tavasza/nyara óta az RMDSZ is részesül a honosításban való segítségnyújtásért járó pénzügyi támogatásban.

5.3.2. Magyar nemzetdiskurzusok és állampolgárság-politika

2010. május 26-án a Magyar Országgyűlés elfogadta az állampolgársági törvény módosítását, lehetővé téve a határon túli magyarok (pontosabban az egykori magyar állampolgárok és leszármazottaik) számára, hogy egy bürokratikus szempontból meglehetősen egyszerű procedúrát követően magyarországi lakhely nélkül állampolgársághoz jussanak. Ez a lépés nyilvánvalóan teljesen új helyzetet teremtett a kisebbségben élő magyarok és Magyarország közötti viszonyban azzal, hogy e közösségek tagjai és a magyar állam között egyéni formális/bürokratikus viszonyt hozott létre (tett lehetővé). Ez egyben a magyar politikai közösség (nemzet) hivatalos/jogi definícióját is teljesen átszabta. A választási törvény módosítása nyomán a magyarországi lakhely nélküli állampolgárok is szavazati jogot kaptak, ami további lépést jelentett a kisebbségi magyar közösségeknek a politikai nemzettel való bevonásába.

Érdemes kiemelni, hogy az állampolgárság-politikát és tágabban a kisebbségi magyarok magyar nemzeten belüli státusának alakulását szintén éles politikai konfrontáció jellemezte. A magyar jobboldal már korábban is tett olyan lépéseket, amelyek az állam és a kisebbségi magyarok közötti személyes jogviszony, illetve a magyar politikai közösségben való tagság irányába mutattak. Ilyen lépés volt a 2001-ben elfogadott státustörvény, ami nemzetközi politikai és tudományos érdeklődés fókuszába került. A vita során többen az „etnikai” nemzetkonceptió intézményesítésére való magyar törekvés egyediségét hangsúlyozták.¹¹⁷ A nemzetközi szakirodalomban Magyarország ezt követően is

¹¹⁷ Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Ieda Osamu – Vizi Balázs – Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law. Nation Building and/or Minority Protection*, Sapporo, Hokkaido University, 2004.

mint az „anya”-ország felől érkező erőteljes nemzetpolitikai törekvések eklatáns példája szerepel.¹¹⁸

Valójában a „magyar megközelítés” (értsd a jobboldal által propagált nemzetpolitika) korántsem egyedi a kelet-európai térségben, ahol az extraterritoriális állampolgárság inkább szabálynak számít, mint kivételnek.¹¹⁹ Ami Magyarország vonatkozásában egyedi, az a nemzet definíciójával kapcsolatos igen intenzív politikai küzdelem, illetve egy militáns anti-etnicista diszkurzus. A térségben egyedi, hogy a magyar nemzet mibenlétét (és ezen belül a kisebbségi magyarok státusát) érintő definíciós különbségek több alkalommal is a politikai küzdelem centrumába kerültek.

A probléma gyökere a múlt rendszerbe nyúlik vissza, amikor a Kádár-rezsim a „szocialista patriotizmust”, vagyis a nemzet egyik államcentrikus vízióját propagálta, és azt mintegy szembeállította a („retrográd”) hagyományos magyar nacionalizmussal, amely úgymond a nemzet kulturális-nyelvi meghatározásából indult ki. A szocialista blokk más országaiban is általános volt, hogy az emigránsokat (akiket implicit rendszerkritikával és a szocialista hazafisághoz való hűtlenséggel vádoltak) kizárták a nemzeti közösségből.¹²⁰ A Kádár-rezsim emellett a kisebbségi magyar közösségekkel szemben is a „felejtés politikáját” propagálta. Lényeges, hogy a rendszer által képviselt elképzelést a népesség egy jelentős része elfogadta, legalábbis erre utalnak a korban a kérdést érintő közvélemény-kutatások eredményei:

11. táblázat. Ön szerint az alábbi csoportok részét képezik-e a magyar nemzetnek? (Igen válaszok aránya, %)¹²¹

	Nyugati diaszpóra	Határon túli magyarok	Magyarországi nemzetiségek	Magyarországi cigányok
1973	24	45	73	–
1983	24	46	73	–
1985	34	50	76	–
1987	50	63	77	73

¹¹⁸ Waterbury: *Between State*; Csörgő Zsuzsa – James Goldgeier: Kin-State Activism in Hungary, Romania and Russia, in T. Marby – J. McGarry – M. Moore – B. O’Leary (eds.): *Divided Nations and European Integration*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013.

¹¹⁹ Rainer Bauböck – Bernhard Perchinig – Wiebke Sievers (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe. Expanded and Updated Edition*, Amsterdam, IMISCOE Research–University of Amsterdam Press, 2009.

¹²⁰ Az állampolgárság-politikában egyértelműen ez érvényesült.

¹²¹ Forrás: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Lázár Guy: A lakosság magyarságtudata a nemzeti-etnikai kisebbségekhez való viszony tükrében [1989], *Magyar Kisebbség*, 2013/3–4. 320–336.

Az adatokból jól látható, hogy a nemzet államcentrikus elképzelése a nyolcvanas években nagymértékben erodálódott, jelentős részben az erdélyi magyarokat ért jogsérelmek nyilvános artikulációja következtében. 1989 után azonban nem alakult ki egy új, konszenzuális nemzetfogalom, hanem a kérdés a különböző, egymással egyre inkább szemben álló táborok ütközőpontjába került. Ennek oka, hogy miközben a jobboldal nemzetdiszkurzusában jelentős szerepet kapott a nemzet „határok fölötti újraegyesítése”, addig a balliberális tábor egyik legfontosabb identifikációs elemévé az „etnikai nemzetkoncepcióval” való szembehelyezkedés („alkotmányos patriotizmus”, „Köztársaság” stb.) vált. Ilyen körülmények között került sor a státustörvényt követő Orbán–Năstase paktum 2001-es vitájára, majd a 2004. december 5-i, a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazásra. Ez utóbbi egy nagymértékben megosztó kampányt követően érvénytelen maradt (ugyan kismértékben győzött az állampolgárság megadását támogató opció, de nem volt elég résztvevő a népszavazás érvényességéhez).

Lényeges leszögezni, hogy a könnyített honosítás 2010-ben történt bevezetése nem tett pontot a magyar nemzet definíciója körüli vitára. Egyrészt az antietnicista álláspont továbbra is meghatározó az értelmiség egyes csoportjai, illetve a baloldali-liberális elit szemléletében.¹²² Másrészt a határon túli magyarokhoz való viszonyulás a szélesebb magyar közvéleményben sem egyértelmű. A nemzet hivatalos definíciója megváltozott, azonban a saját csoport hétköznapi meghatározásai jóval kisebb mértékben változtak.

¹²² Érdemes kiemelni, hogy az antietnicizmus és az etnikai és polgári nemzetkoncepciók szembeállítására nem magyar sajátosság, hanem egy nemzetközileg jól beágyazott politikai és tudományos diszkurzus.

12. táblázat. A határon túli közösségekkel kapcsolatos politikák dimenziói és támogattóságuk.¹²³

		2012 (N=1200)	2015 (N=5150)
Támogassa a magyar nyelvű felsőfokú oktatást a szomszédos országokban	Hagyományos identitáspolitika	67,7	
Támogassa magyar cégek létrehozását a határon túli magyarlakta területeken	Gazdaságpolitika	67,5	
Erősítse kapcsolatait a szomszédos országokban élő magyar közösségek politikai szervezeteivel	Hagyományos identitáspolitika	66,7	
Biztosítson magyar állampolgárságot a szomszédos országokban élő magyaroknak	Nemzeti közösség kiterjesztése	63,2	70,6
Biztosítson magyar útlevélet a szomszédos országokban élő magyaroknak	Nemzeti közösség kiterjesztése	58,7	
Nyújtson ösztöndíjat a szomszédos országokban élő magyar egyetemistáknak	Hagyományos identitáspolitika/ szociális komponens	52,2	
Könnyítse meg a szomszédos országokban élő magyarok munkavállalását Magyarországon	Bevándorláspolitika	47,6	
Támogassa a szomszédos országokban élő magyarok bevándorlását Magyarországra	Bevándorláspolitika	40,5	
Biztosítson szavazati jogot a parlamenti választásokon a szomszédos országokban élő magyaroknak	Nemzeti közösség kiterjesztése	36,7	39,9
Biztosítson ingyenes egészségügyi ellátást Magyarországon a szomszédos országokban élő magyaroknak	Szociális komponens	29,5	

Így például míg a magyar választók többsége támogatja a könnyített honosítást, addig a szavazati jog esetében már kisebbségben van a támogató álláspont. Ugyanakkor azt is le kell szögezni, hogy a megosztottság oka nem az, hogy a magyar népesség jelentős része az alkotmányos patriotizmus vagy a posztetnikus nemzettudat elkötelezett híve lenne. Sokkal inkább a jóléti ellátórendszerhez való hozzáférés kérdése áll az elutasító álláspont centrumában, amit a szakirodalom jóléti sovinizmusnak nevez.

¹²³ Forrás: Medián; Kvantum Research.

5.3.3. Az állampolgárság-politika erdélyi megítélése

Teljesen más a magyar állampolgárság-politika erdélyi megítélése. 2012 júliusában az erdélyi magyarok 86 százaléka helyeselte azt, hogy „a magyar állam 2011 januárja óta kedvezményes eljárással állampolgárságot ad a vele szomszédos országokban élő magyarok számára”. Ez az arány 2013 júliusára 95 százalékra növekedett. Ezzel párhuzamosan a kettős állampolgárságot ellenzők 9 százalékos csoportja gyakorlatilag eltűnt (2 százalékosra zsugorodott). Vagyis kijelenthető, hogy a magyar állampolgárság-politika megítélése nem okoz az erdélyi magyar közösségekben olyanfajta belső törést, mint ami például a felvidéki magyarokat jellemzi.¹²⁴

A hivatalos magyar közlésekkel összeesengenek azok a survey-eredmények, amelyek szerint 2014 szeptemberéig az erdélyi magyarok több mint negyven százaléka kérvényezte és ennek több mint kétharmada meg is kapta a magyar állampolgárságot. Az eredmények szerint további 27 százalék szándékszik igényelni. Mindez azt vetíti előre, hogy (amennyiben a politikai-jogi körülmények változatlanok maradnak) a magyar állampolgárok erdélyi magyar közösségek belüli aránya belátható időn belül meg fogja haladni a kétharmadot.

13. táblázat Ön igényelte-e a magyar állampolgárságot?¹²⁵

	2012. július (N=1176)	2013. június (N=1232)	2014. szeptember (N=1170)
Megkapta	11,1	18,2	36,0
Igényelte	8,1	13,1	5,3
Szándékszik igényelni	36,3	38,6	26,6
Nem szándékszik igényelni	34,6	22,6	26,7
Nem döntötte el, NV	9,9	7,5	5,5

Az is egyértelmű, hogy az igénylés elsősorban a mobilabb rétegeket jellemzi, így a városiak, a fiatalok, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jóval nagyobb arányt képeznek az igénylők között. A vizsgálatokból az is megállapítható, hogy az igénylés mögött egyrészt „szimbolikus”, másrészt „pragmatikus” motivációk húzódnak meg.¹²⁶ A szimbolikus faktorba az olyan kijelentések

¹²⁴ A felvidéki magyarok megosztottak ebben a tekintetben, és jelentős részük úgy véli, hogy a Magyar Országgyűlés hibát követett el, amikor lehetővé tette a kedvezményes honosítást. Mindez természetesen összefügg a magyar állampolgárság-politikára adott szlovák válaszlépésekkel. Ravasz: Szlovákiai, 2013.

¹²⁵ Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

¹²⁶ Az adatok értelmezésében faktorelemzést használtunk. Kiss – Barna: *Erdélyi magyarok*, 20–21.

tartoztak, mint: „a magyar állampolgárság segít az identitásom megőrzésében”, vagy „a magyar állampolgárság igénylésével a magyar nemzethez való tartozásomat fejeztem/fejezem ki”. A pragmatikus motivációk között a migrációval kapcsolatos megfontolások dominálnak. Az eredmények alapján elmondható, hogy a magyarországinál nagyobb szerepet játszik a más országban történő munkavállalás.¹²⁷

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vizsgálatai a magyarországi politikához való viszonyra is kiterjedtek. Ebben a vonatkozásban a 2014-es parlamenti választások eredményei is egyértelmű képet mutatnak. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az erdélyi magyarok a magyarországi politikai szereplőket egy igen éles, „barát-ellenség” típusú dichotómiában ítélik meg, és gyakorlatilag konszenzus van arról, hogy kit tekintenek barátnak, illetve ellenségnek:

14. táblázat. Ön szerint az alábbi magyarországi pártok milyen mértékben képviselik az erdélyi magyarok érdekeit? (2013. június; N = 1232, %)¹²⁸

	Inkább, egyéltalán nem	Inkább, nagymértékben igen	NT, NV
Fidesz	6,8	72,7	20,5
Jobbik	38,9	16,8	44,3
MSZP	56,8	13,4	29,8
DK	35,2	5,4	59,4
LMP	40,0	5,2	54,8
Együtt 2014	32,7	4,0	63,3

Az erdélyi magyarok általában véve úgy érzik, hogy az érdekeiket inkább a jobboldali pártok képviselik. A bal-jobb dichotómia érvényességét csupán az korlátozza, hogy a Jobbik megítélése szintén meglehetősen negatív. A radikális jobboldali pártban a véleménnyel rendelkezők csupán 30 százaléka lát „barátot” és 70 százaléka „ellenséget”.

A magyar állampolgárság-politika a politikai eliten belüli megítélése nem volt épp ennyire egyértelmű. Az RMDSZ vezetőségében Markó Béla képviselt viszonylag konzervens tartózkodó álláspontot, és ezt a párt értelmiségi holdudvarának jelentős része osztotta. Az ellenzők számára a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a magyar állampolgárság hogyan viszonyul az erdélyi magyarok „romániaiságához”. Nem gyengíti-e a román politikai közösségen belüli

¹²⁷ Uo. 50–61.

¹²⁸ Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

integrációt? A magyar állampolgárság-politika legkövetkezetesebb ellenzője Salat Levente, aki szerint a magyar állammal való közvetlen jogi-bürokratikus kapcsolat nemcsak hogy gyöngíti a Románián belüli autonómiatörekvéseket, de „a magyar állampolgárság megszerzésének a lehetősége [...] kikezdi az önálló erdélyi magyar politikai közösség létrejöttének maradék esélyeit, [...] fokozza a Romániába szakadt nemzetrész egészére egyre jellemzőbb belső töredezettséget: a személyekre lebontott jogviszonyok révén tovább atomizálja a kisebbségi társadalmat, és – újlag és ezúttal talán visszafordíthatatlanul – az intézményszerűsített diaszpóra állapotába kényszeríti az erdélyi magyar kisebbség tagjait”.¹²⁹

A politikai eliten belüli megosztottság ellenére az RMDSZ nem tette magáévá a kettős állampolgárságot ellenző álláspontot. E helyett egy „pragmatikus” (az erdélyi magyar közvélemény megoszlásait figyelembe vevő) vélemény kerekedett felül. Ennek keretében Kelemen Hunor RMDSZ-elnök 2014-ben regisztrációra, illetve a parlamenti választáson való részvételre biztatta az erdélyi magyarokat.¹³⁰ 2015-ben az RMDSZ formálisan is bekapcsolódott a honosítással kapcsolatos ügyintézésbe.

IRODALOM

- John Aldrich: *Why parties? The origin and transformation of party politics in America*. Chicago: Chicago University Press, 1995.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert: Választási részvétel és politikai aktivitás, in Angelusz–Tardos (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005, 323–384.
- Milica Bakić-Hayden: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia, *Slavic Review*, Vol. 54, 1995, 917–930.
- Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után, *Regio*, 1999/2. 81–116.
- Bakk Miklós: 1989–1999: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség első tíz éve, in Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*, Temesvár–Kolozsvár, Polis, 2000, 20–26.
- Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – útke-resés integrációs határpontokban, in Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*, Budapest, Gondolat–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004, 125–147.

¹²⁹ Salat: A politikai közösség, 64.

¹³⁰ http://nol.hu/archivum/20140118-elni_kell_a_szavazati_joggal?ref=sso (letöltés: 2014.03.01.)

- Bakk Miklós: Az autonómiatervek két szakasza Erdélyben 1989 után, *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2. 39–60.
- Bakk Miklós – Székely István Gergő: Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben, *Magyar Kisebbség*, 2012/1–2. 7–50.
- Bakk Miklós – Toró Tibor – Székely István: *Az erdélyi magyarság és pártjai. Intézményesülés, pluralizmus, szavazóbázis, stratégiák* (kézirat), 2013.
- Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998, in Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 11–37.
- Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2014.
- Rainer Bauböck: The Trade Off between Transnational Citizenship and Political Autonomy, in: Thomas Faist and Peter Kivisto (eds.): *Dual Citizenship in Global Perspective*, London, Palgrave Macmillan, 2007, 69–91.
- Rainer Bauböck – Bernhard Perchinig – Wiebke Sievers (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe. Expanded and Updated Edition*, Amsterdam, IMISCOE Research – University of Amsterdam Press, 2009.
- Bíró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében, in Uő (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro-Print, 1998, 6–47.
- Bognár Zoltán: Romániai magyar autonómiakoncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek, in Fejtő Ferenc – Salat Levente – Ludassy Mária – Egry Gábor – Bognár Zoltán: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006, 85–117.
- Borbély Zsolt – Szentimrei Krisztina: *Erdélyi magyar politikatörténet, 1989–2003*, Budapest, Reintegratio Könyvek, 2003.
- Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro-Print, 2008.
- Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the new Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Ian Budge – Dennis Farlie: Party Competition. Selective Emphasis or Direct Confrontation? in Hans Daalder – Peter Mair (eds.): *Western European Party Systems*, Beverly Hills–London, Sage, 1983, 267–305.
- Kanchan Chandra: *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and ethnic head-counts in India*. Theory and Research in Comparative Social Analysis, 2003.11.20. <https://escholarship.org/uc/item/0vb620b2>

- S. Choudhry: Introductio, in Uő (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008, 41–88.
- Irina Culic – Horváth István – Cristina Raț: Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”, in Lucian Năstasă – Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România post-comunistă*, Cluj-Napoca, CRDE, 2000, 255–284.
- Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: Románia (Erdély), in Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*, Budapest, MTA ENKI, 2007.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002.
- Csergő Zsuzsa – James Goldgeier: Kin-State Activism in Hungary, Romania and Russia, in T. Marby – J. McGarry – M. Moore – B. O’Leary (eds.): *Divided Nations and European Integration*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013.
- Domokos Géza: *Esély I.*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996.
- J. D. Fearon: *What Is Identity (As We Now Use the Word)?* California: Stanford University, 1999.
- E. Frazer: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- Trond Gilberg: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu’s Personal Dictatorship*. Boulder, San Francisco & Oxford, Westview Press, 1990.
- T. Gallagher: *Theft of a Nation: Romania since Communism*, London, Hurst Company, 2005.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók. Tanulmányok*, Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 2005.
- Donald L. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press, 1985.
- Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*, Hamburg, CORE, 2002. Working Paper 8.
- Horváth István – Lazăr Marius: Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu, *Altera*, 16. 2000. 120–138.
- Illyés Gergely – Székely István Gergő: A 2012-es romániai helyhatósági választások tanulságai, *Kisebbségkutatás*, 2012/2. 257–283.

- K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*, Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Ieda Osamu – Vizi Balázs – Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law. Nation Building and/or Minority Protection*, Sapporo, Hokkaido University, 2004.
- Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000, *Regio*, 2000/4, 150–187.
- Robert R. King: *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover University Press, 1980.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása, *Magyar Kisebbség*, 2013/2. 7–40.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *Etnikai szavazók. Az RMDSZ mobilizációs képessége 1990–2012 között* (kézirat), Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és a romániai politikai térben*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 50.
- Kiss Tamás: *Escaping the „Balkanizing gaze”? Perception of global and internal hierarchies in Romania* (kézirat), 2016.
- Kiss Tamás – Székely István: Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania, *Nationalities Papers*, 2016/4. 591–610. <http://dx.doi.org/10.1080/00905992.2016.1149157>
- Herbert Kitschelt: Partisan Competition and Welfare State Retrenchment. When Do Politicians Choose Unpopular Policies? in Paul Pierson, (ed.): *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 265–302.
- Lázár Guy: A lakosság magyarságtudata a nemzeti-etnikai kisebbségekhez való viszony tükrében, *Magyar Kisebbség*, 2013/3–4. 320–336.
- Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Csíkszereda, Pro-Print, 2004.
- Olson Marcur: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- Márton János: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában (II.), *Magyar Kisebbség*, 2004/1. 529–572.

- Márton János – Orbán Balázs: Elemzés a 2005-ös kisebbségi törvénytervezetről, *Magyar Kisebbség*, 2005/1–2. 5–38.
- John McGarry – Brendon O’Leary – Robert Simeon: Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation, in S. Choudhry (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008.
- John McGarry – Brendan O’Leary: Introduction, in T. Marby – J. McGarry – M. Moore – B. O’Leary (eds.): *Divided Nations and European Integration*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.
- Narcisa Medianu: Analyzing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania, *The Global Review of Ethnopolitics*, 2002. 28–41.
- Sorin Mitu – Melinda Mitu: *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Iași, Polirom, 2014.
- Melegh Attila: *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*, Budapest, CEU Press, 2006.
- Dan Pavel – Iulia Huiu: *Nu Putem Reusi decit Impreuna. O Istorie Analitica a Convenției Democrate*, București, Polirom, 2003.
- Alvin Rabushka – Kenneth Shepsle: *Politics in Plural Societies. A Theory of Democratic Instability*, Columbus, Charles E. Merrill Publishing, 1972.
- Ravasz Ábel: Szlovákiai magyarok mint választók, 2009–2013, *Magyar Kisebbség*, 2013/2. 42–68.
- Edward Said: *Orientalism*. New York, Pantheon, 1978.
- Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben, *Kisebbségkutatás*, 2003/3. 547–573.
- Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok, *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 20–51. [Eredeti megjelenés: Vladimir Tismăneanu – Dobrin Dobrinu – Vasile Cristian (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, București, Humanitas, 2007, 332–354.
- Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából II., *Korunk*, 2012/2. 58–67.
- Salat Levente: Az RMDSZ tervezete az autonómia látszatát próbálja keltetni (Kertész Melinda interjúja). 2014. szeptember 25. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24392> (letöltve: 2016.11.16.)
- Levente Salat – István Gergő Székely: Conclusion, in Levente Salat – Constantin Sergiu – Alexander Osipov – István Gergő Székely (eds.): *Autonomy Arrangements around the World. A Collection of Well and Lesser Known*

- Cases, Cluj, Romanian Institute for Research of National Minorities, 2014, 443–478.
- Donald E. Stokes: Spatial Models of Party Competition, *American Political Science Review*, 1963/2. 368–377.
- Sherrill Stroschein: Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia, and Ukraine, *Problems of Post-Communism*, 2001/4. 59–69.
- Sherrill Stroschein: *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*, New York, Cambridge University Press, 2012.
- Székely István: A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései, *Magyar Kisebbség*, 2000/1. 77–84.
- Székely István Gergő: Egyéni választókerületi többségi rendszer arányos kimenetelle? Románia új választási rendszere, *Pro Minoritate*, 2009/1. 7–33.
- Székely István Gergő: *Reprezentarea politică a minorităților naționale în România/The Political Representation of National Minorities in Romania*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 29.
- Székely István Gergő: *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia* (PhD thesis), Budapest, Central European University, 2014.
- Szilágyi N. Sándor: Mi lesz veled, RMDSZ? *Korunk*, 1991/2. 159–166.
- Arland Thornton: *Reading History Sideways. The Fallacy and Enduring Impact of Developmental Paradigm on Family Life*, Chicago, University of Chicago Press, 2005.
- Vladimir Tismăneanu – Dobrin Dobrinu – Vasile Cristian (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, Humanitas, București, 2007.
- Toró Tibor: Ethnicization or De-ethnicization? Hungarian Political Representation in the Romanian Parliament, *Nationalities Papers*, 2016. october, 1–18.
- Toró T. Tibor: Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselet felé? *Magyar Kisebbség*, 1998/1. 222–251.
- Toró Tibor – Toró Tamás Zoltán: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után*, in Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*, Kolozsvár, ISPMN, 2014, 15–52.
- Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről. RMDSZ–SZKT, 2003.
- Tőkés Gyöngyvér: A szétszedett végrehajtás. Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének szervezeti elemzése, *WEB*, 1999/4–5. 52–63.

- George Tsebelis: *Nested Games. Rational Choice in Comparative Politics*, Berkeley, University of California Press, 1990.
- Katherine Verdery: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1991.
- Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.
- Veres Valér: *Analiza comparată a identității minorităților maghiare din Bazinul Carpatic*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében, in Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálat alapján*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, Kolozsvár, 2012.
- Myra Waterbury: *Between State and Nation Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*, New York, Palgrave Macmillan, 2010.

Közvéleménykutatások

- CCRIT (Etnobar 2000; MetroMedia Transilvania Etnobarometer 2001; 2002)
CCRIT, Etnobarometer, 2000.
- Max Weber TKK, Kárpát Panel, 2010.
- MetroMedia Transilvania, Etnobarometer 2001; 2002;
- MTA-KI, Kárpát Panel, 2007.
- Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008; 2012; 2013; 2014.

6. OKTATÁSÜGY

PAPP Z. ATTILA – MÁRTON JÁNOS

6.1. A KISEBBSÉGI OKTATÁSPOLITIKA ÉS A MAGYAR OKTATÁSI HÁLÓZAT

A kisebbségi oktatás „helyzete”, annak „megoldása” és az oktatási rendszeren belüli kiterjesztése, fenntartása a kisebbségi politikusok kedvenc témái közé tartozik. A kisebbségi politizálás agendáján e témakör, illetve valamely leágazása folyamatosan jelen van Romániában. Ezzel párhuzamosan a határon túli magyarok, így a romániai magyarok oktatási kérdései az „anya”-ország külhoniakkal foglalkozó különféle állami, közigazgatási testületeinek és intézményeinek tevékenységi körében szintén jelen vannak. Sőt, a szakértők, kutatók többsége is kész tényként kezeli, hogy létezik egy egységes egészként elgondolható „kisebbségi oktatás”.

Valamilyen – jogilag is garantált – kisebbségi oktatási forma, illetve a romániai magyar kisebbség tagjai közé sorolható egyének/fiatalok oktatási részvétele valóban tény, ugyanakkor kisebbségi közösségi perspektívában feltehető két szorosan összefüggő alapkérdés: 1. Kié a kisebbségi oktatás, azaz léteznek-e egyértelműen beazonosítható, (el)ismert intézményi felelősei? 2. Hogyan intézményesül a kisebbségi oktatás: laza hálózatként, avagy a román oktatás egészének alrendszeréként értelmezhető? Amíg e kérdésekre romániai/erdélyi viszonylatban nem születik egységes válasz, illetve e válaszok alapján nem jönnek létre a megfelelő (fenntartásban, finanszírozásban, pedagógiai szakszolgálatban, ellenőrzésben, monitoringban, mérésértékelésben, kutatásban érintett és érdekelt) kisebbségi intézmények, a kisebbségi oktatás politikai szintű, igényű rendezése és a ténylegesen zajló oktatási/pedagógiai folyamatok közötti határok állandósulnak. A kisebbségi politika, illetve a kisebbségi oktatáspolitiká belemerevedhet saját diszkurzusába, miközben a „mélyben” avagy a mindennapi oktatási tapasztalatok szintjén az érintettek másfajta kihívásokkal szembesülnek.

A későbbiekben ugyan részletesebben is taglalni fogjuk a romániai és azon belül a magyar nyelvű oktatás jogi és más vonatkozásait, az előbb feltett két összefüggő kérdés megvilágítására tekintsük végig: ki (lehet) a jelenlegi

keretekben a romániai magyar oktatás felelőse. Ez már előrevetíti azt is, hogy romániai magyar oktatáson azokat a képzési formákat értjük, amelyek magyar nyelven zajlanak, de ez nem jelenti ugyanakkor azt is, hogy minden ilyen képzési forma egységes, közös kisebbségi keretbe tartozna: egy székelyföldi falusi önálló magyar nyelvű intézmény vélhetően nem sok azonosságot mutat egy etnikailag vegyes településen két nyelven oktató iskolával (ahol legfeljebb évfolyamonként egy magyar tannyelvű osztály működik). A jogszabályok és az azok által felhatalmazott megyei, központi intézmények, a közvetített pedagógiai tartalmak értelemszerűen ráerőltetnek a különféle, magyar nyelven (is) oktató intézményekre egyfajta homogenitást, de ez önmagában valószínűleg kevés ahhoz, hogy alrendszerként értelmezzük az ilyen jellegű intézmények összességét. Ahhoz ugyanis, hogy valóban alrendszerként működjön a magyar nyelvű oktatási formák összessége, szükség lenne a kisebbségi oktatás mindennapi működését irányító, ellenőrző és támogató, legitimitással bíró szervezetre vagy intézményekre.

A magyar nyelvű oktatásért és magáért a magyar nyelv oktatásáért több szereplő is felel. Az állami szerkezeten belül a minisztériumi intézményeket, a tanfelügyelőségeket e területért felelős részlegeit említhetjük meg. A minisztériumon belül működik a Kisebbségi Oktatás Államtitkársága (Cabinet Secretar de Stat – Învăţământ minorităţi), illetve az ennek alárendelt Kisebbségi Oktatási Főigazgatóság (főosztály). Noha a két intézmény célja nem válik szét élesen, megkockáztathatjuk, hogy míg az államtitkárság inkább stratégiai kérdésekért felelős (a minőség javítása a kisebbségi nyelveken zajló oktatásban), a főosztály gyakorlatiasabb tevékenységeket lát el, a kisebbségi, így a magyar nyelvű oktatás konkrét megszervezéséért is felelős.

Megjegyzendő, hogy noha mindkét egység az összes kisebbségi nyelven folytatott oktatásért felel, mindkét szervezet vezetője magyar származású, és korábban magyar tannyelvű iskolákban szereztek pedagógusi tapasztalatot. A Kisebbségi Oktatási Főosztály mellett létezik egy ún. Kisebbségi Osztály is, amelyen belül igazgatóságokként szerveződnek a különféle kisebbségi nyelveken, így a magyar nyelven zajló oktatásért felelős egységek is, s ahol az igazgatóság vezetőjén kívül három alkalmazott dolgozik. Gyakorlatilag e három személy és az általuk – jogszabály szerint – felkért szakértők alakítják ki a magyar nyelvű oktatás tartalmi kereteit, véleményezik a tankönyveket, illetve részt vesznek a magyar nyelvű érettségi és más tételek, tesztek kidolgozásában és fordításában. E három személy egyaránt gyakorló magyar nyelvtanár, ami azért lényeges, mert ez az egyetlen tárgy, amelynek tankönyveit és tételeit nem románból fordították magyarra. Állítólag ez az állomány előrelépés, hiszen korábban egyetlen személy (sic!) felelt az összes évfolyam összes magyar nyelvű

tankönyvéért. Ugyanakkor felmerülhet például az is: hogyan lehet képes három irodalomtanár ellátni minden tárgy vonatkozásában felelősségteljesen a szakmai kontrollt.¹

A magyar nyelvű oktatásért ezen túl civil szervezetek és a politikai pártok, de elsősorban az RMDSZ tevékenykedik.² Az RMDSZ beiskolázási kampányokat folytat a magyar nyelvű oktatás választása mellett, nemrégiben pedig közzétettek egy – tudomásunk szerint – visszhangtalan szakmai vitaindítót is.³ Az 1991-ben alakult Romániai Magyar Pedagógusszövetség (RMPSZ) talán legismertebb tevékenysége a pedagógus-továbbképzéseket nyújtó Bolyai Nyári Akadémia, csakhogy ezt hivatalosan nem ismerik el, a pedagógusok nem kapnak kreditet az ezeken való részvételükért. Az RMPSZ égisze alatt működik továbbá négy területi továbbképző központ, illetve az Erdélyi Tankönyvtanács is. Hatását ugyan nem lehet egyértelműen meghatározni, de fontos az is, hogy a magyar pedagógustársadalomnak két erdélyi szaklap is a rendelkezésére áll (a *Magyar Közoktatás* és a *Magiszter*), továbbá egy kifejezetten magyar tankönyveket forgalmazó kiadó.⁴

Külön megemlítenő az is, hogy a romániai (és a többi Kárpát-medencei) magyar kisebbségi oktatást az „anya”-ország is támogatja különféle projektekkel (csak az elmúlt években: Kisiskolások Éve, Középiskolások Éve, Szakiskolások Éve stb.). Volumenükben ezek a támogatások a román állami forrásokhoz képest a közoktatás szintjén nem erőteljesek, de célzott támogatásokkal lehetne innovációt vinni a kisebbségi oktatási alrendszerbe. Ugyanakkor tudatában kell lenni annak is, hogy ezek a magyarországi támogatások Romániában civil szervezeteken keresztül érkeznek.⁵

Mindezek ellenére azt gondoljuk, a magyar nyelvű kisebbségi oktatás központi problémája az, hogy nincs egyértelműen körülhatárolható felelőse. Az oktatási alrendszer sokszereplős jellegének önmagában nem kellene gondnak lennie, de esetünkben az jelent kihívást, hogy nincs az alrendszert (vagy a kisebbségi oktatás hálózatát)⁶ egységesen koordináló testület. Formálisan ter-

¹ Minderről részletesebben ld. Gáll Erika – Keszeg Jenő, 2014.

² Az egyes kisebbségi pártok oktatáspolitikai elképzeléseit lásd: Papp 2014.

³ <http://welemenys.transindex.ro/?cikk=24541> (letöltés: 2015.08.09.)

⁴ <http://rmpsz.ro/hu/h/81/magiszter>; <http://www.comunitas.ro/interaktiv/kozoktatasi/> (letöltve: 2015.08.19) Ábel Kiadó, Kolozsvár, www.abelkiado.ro

⁵ Részletesebben: Papp Z. Attila: Határon túli magyar oktatástámogatások (2003–2006), *Educatio*, 2006/1, 130–146., Uő.: Határon túli magyar oktatási támogatások és hasznosulásuk 2006–2010 között, *Educatio*, 2010/1, 88–108., Uő – Márton János: Peremoktatásról varázstanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai, *Magyar Kisebbség*, 2014/4. 7–32.

⁶ Elismerjük, az alrendszer és hálózat fogalmak egyaránt problematikusak, jobb híján használjuk ezeket a magyar nyelven oktató intézmények, osztályok összességére.

mésztesen minden intézmény a minisztérium alá tartozik, finanszírozásuk a központi és helyi költségvetésekből történik, a szakmai felügyeletet pedig az említett minisztériumi egységek és a tanfelügyelőségek is ellátják. Úgy értelmezhetjük, a létező állami és civil szervezetek inkább a mindennapi működtetés céljából fontosak, de ugyanakkor nincs gazdája a kisebbségi nyelveken oktató iskolákat sajátosan érintő (al)rendszer szintű stratégiaalkotásnak, fejlesztéseknek. Zavar van ugyanakkor a tankönyvellátásban is, hiány mutatkozik a kisebbségi iskoláknak az országos fejlesztésekbe, illetve a hazai és nemzetközi mérésekbe való bekapcsolódásában, hiányoznak továbbá alapvető, a kisebbségi oktatásra vonatkozó indikátorok és nyilvános elérésük.⁷ Noha az elmúlt két és fél évtizedben több ilyen állami⁸ és civil kezdeményezés volt,⁹ nincs egységes kép például a romániai magyar oktatás belső világáról, a hektikusan folytatott, kifejezetten a magyar kisebbségi oktatást érintő kutatások eredményeit pedig nem fordítják vissza a mindennapi gyakorlat és fejlesztés szintjére. A jelenleg (2011-től) hatályos törvénykezés például lehetővé teszi szakemberek integrálását a bukaresti Oktatáskutató Intézetbe, ám ez a mai napig nem történt meg.

6.2. STATISZTIKAI HELYZETKÉP

A rendszerváltás utáni romániai oktatási statisztikák alakulását vizsgálva a romániai közoktatásban (vagy ahogy az oktatási törvény fogalmaz: az egyetem előtti oktatásban) magyar nyelven tanulókkal kapcsolatban három megállapítást tehetünk: 1. a magyar nyelven tanuló diákok száma folyamatosan csökkenő trendet mutat; 2. a magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok aránya az 1990-es évek közepétől folyamatosan növekszik; de 3. még mindig jelentősen elmarad a romániai magyarságnak az ország lakosságához viszonyított arányától.

Az Országos Statisztikai Intézetnek az 1990–2013 közötti időszakra vonatkozó adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a közoktatásban (beleértve az óvodai és posztliceális oktatást is) részt vevők száma folyamatosan csökken Romániában: az 1990-ben regisztrált 4,87 millió főről 2013-ra 3,21 millió főre, tehát 1,65 millió fővel, azaz mintegy harmadával esett vissza. A magyarul tanulók száma hasonló trendet mutat: 1990-ben 236 074 fő volt, 2013-ban 166 917 fő, tehát 69 157 fővel, mintegy 29,3 százalékkal csökkent. Ez a csökkenés a teljes

⁷ Szimptomatikusnak tekinthetjük, hogy sem az RMDSZ, sem az RMPSZ honlapján nem található a magyar nyelvű oktatásra vonatkozó részletes és naprakész adatsorokat, pedig éppen az ilyen nyilvánosan elérhető adatokkal lenne megteremthető – legalább virtuálisan – „a” romániai magyar oktatás alrendszere vagy hálózata.

⁸ <http://www.edu.ro/index.php/articles/c255/> (letöltve: 2015.08.19.)

⁹ <http://rmps.ro/hu/h/32/oktatasi-intezmenyek> (letöltve: 2015.08.19.)

iskolai populációra vonatkozóanál kisebb mértékű, ami azt jelenti, hogy a magyarul tanuló diákok aránya növekedett az elmúlt negyedszázadban. 1990-ben a közoktatásban részt vevő diákok körében a magyar nyelven tanulók aránya 4,84 százalék volt, a mélypont 1996-ben következett be 4,59 százalékkal, azt követően viszont folyamatos az emelkedés; 2013-ban ez az arány elérte az 5,19 százalékot – azonban még mindig alacsonyabb, mint a romániai magyarok aránya az ország lakosságához viszonyítva. Erre vonatkozóan 2013-as adat nem áll a rendelkezésünkre, de a 2011-es népszámlálás adatai szerint a megkérdezett lakosság 6,5 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek, miközben abban az évben a magyarul tanulók részesedése a közoktatásból 5,16 százalék volt. (Az 1992-es népszámláláson a magyar közösség aránya 7,1 százalék, a magyarul tanulóké 4,84 százalék, a 2002-es népszámláláson a magyar közösség aránya 6,6 százalék, a magyarul tanulók aránya pedig 4,79 százalék volt.)

1. táblázat. A romániai oktatásban magyarul tanuló diákok száma és aránya 1990–2013 között¹⁰

Év	Diákok száma összesen ¹¹	Magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok száma	Magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok aránya %	A romániai magyarok aránya a népszámlálásokon %
1990	4 873 221	236 074	4,84	–
1991	4 590 141	222 946	4,86	–
1992	4 429 191	216 037	4,88	7,1
1993	4 319 198	211 317	4,89	–
1994	4 339 351	209 131	4,82	–
1995	4 367 136	203 400	4,66	–
1996	4 333 823	199 042	4,59	–
1997	4 282 761	198 489	4,63	–
1998	4 223 444	197 279	4,67	–
1999	4 125 762	193 635	4,69	–
2000	4 032 127	189 873	4,71	–
2001	3 972 245	187 156	4,71	–
2002	3 900 489	186 995	4,79	6,6
2003	3 851 708	184 221	4,78	–
2004	3 753 545	182 542	4,86	–

¹⁰ Forrás: Országos Statisztikai Intézet Tempo adatbázisa. (Tempo online, SCL103B)

¹¹ Óvodai szinttől posztliceumi szintig.

Év	Diákok száma összesen	Magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok száma	Magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok aránya %	A romániai magyarok ará- nya a népszám- lásokon %
2005	3 644 367	179 897	4,94	–
2006	3 560 075	177 220	4,98	–
2007	3 497 228	175 301	5,01	–
2008	3 433 894	173 109	5,04	–
2009	3 401 547	171 756	5,05	–
2010	3 356 225	172 094	5,13	–
2011	3 283 663	169 424	5,16	6,5
2012	3 269 734	168 856	5,16	–
2013	3 217 699	166 917	5,19	–

A magyar tannyelvű oktatásban részt vevők számának csökkenő trendje 2013 után is folytatódott, a román Oktatási Minisztérium adatai szerint ugyanis a legutóbbi, 2014/2015-ös iskolai évben a magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok száma 163 377 fő volt. Oktatási szintek szerint a következőképpen oszlottak meg a diákok:

2. táblázat. A magyar tannyelvű közoktatásban részt vevő diákok száma a 2014/2015-ös tanévben¹²

Oktatási szint	Diákok száma
óvoda	34 131
elemi iskolai szint (iskola-előkészítő + I–IV. osztály)	53 138
általános iskolai szint (V–VIII. osztály)	41 396
középiskolai szint (IX–XI/XII/XIII. osztály), amelyből	33 957
1. líceumi oktatás, amelyből	30 109
1. elméleti oktatás	14 388
2. hivatási vagy vokacionális oktatás	4 127
3. műszaki vagy technológiai oktatás	11 594
2. szakmunkásképző	3 848
posztliceális oktatás	715
Összesen	163 337¹³

¹² Saját számítás az Oktatási Minisztérium magyar oktatásra vonatkozó megyei szintű adatbázisainak részben korrigált adatai alapján.

¹³ Nem tartalmazza a speciális nevelési igényű diákokat.

6.3. JOGI KÖRNYEZET

A romániai oktatás működését a 2011. évi 1-es számú törvény (Nemzeti oktatási törvény, későbbiekben LEN) szabályozza.¹⁴ A törvény nemcsak a közoktatás, hanem a felsőoktatás működéséről is rendelkezik, előbbivel a II. rész foglalkozik nyolc fejezetben (16–113. cikkely), utóbbival a III. rész tizenkét fejezetben (114–231. cikkely). A közoktatásra vonatkozó rész második fejezetének 12. szakasza (45–47. cikkely) külön foglalkozik a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatással. Ennek kapcsán kijelenthetjük, hogy a helyi autonómia, illetve a pozitív diszkrimináció elve egyaránt érvényesül¹⁵ – legalábbis a rendelkezések szintjén. A törvény 10. cikkelye szerint az ország hivatalos (román) nyelvének elsajátítása minden állampolgár számára kötelező, ehhez pedig elegendő óraszámot kell biztosítani a tantervekben, illetve a hatóságoknak biztosítaniuk kell ehhez a szükséges anyagi és humán erőforrásokat. A már említett 12. szakasz viszont lehetővé teszi, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek anyanyelvükön tanuljanak a közoktatás minden szintjén és formájában. Amennyiben ez nem biztosítható a lakóhelyükön, akkor a legközelebbi anyanyelven oktató intézménybe történő utazás költségeit, vagy bentlakásos megoldás esetén a kollégiumi szállás és étkeztetés költségeit megtérítik a tanulóknak. A gyakorlatban ennek a rendelkezésnek az alkalmazása felemás formában történik, sok esetben az ingázó kisebbségi diákok csak részleges költségtérítésben részesülnek, vagy egyáltalán nem térítik meg számukra az utazási költségeket.

A közoktatás alapfinanszírozása a tanulói létszámokat figyelembe vevő normatíva alapján történik. Az oktatási törvény 45. cikkelye azt is kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatás esetében e normatívát egy ún. korrekciós szorzó révén megemelik. A pozitív diszkrimináció elve érvényesül az oktatás szervezésének szintjén is: az iskolák önálló jogi személyiséggel rendelkezhetnek, ha tanulói létszámuk eléri a 300-at (LEN, 19. cikkely), de ez alól a kisebbségi oktatás két esetben is kivételt élvez. Egyrészt kivételnek számítanak azok a települések, ahol egyetlen, valamely nemzeti kisebbség nyelvén oktató intézmény van – ezek létszámtól függetlenül rendelkezhetnek jogi önállósággal – (LEN, 45. cikkely, 6. bekezdés), továbbá azokon a településeken, ahol több intézményben is van kisebbségi oktatás, létszámtól függetlenül működhet egy jogilag önálló, kizárólag az adott kisebbség nyelvén oktató intézmény (LEN, 45. cikkely, 5. bekezdés). A gyakorlatban ezekre nézve sem érvényesül

¹⁴ Legea nr. 1 din 5 ianuarie 2011, Legea educației naționale.

¹⁵ Veres Valér: Decentralizáció, minőségbiztosítás és kisebbségi oktatási jogok Romániában az új tanügyi törvényben, *Pro Minoritate*, 2012/1. 110–121.

maradéktalanul a pozitív diszkrimináció elve: a korrekciós szorzóval megemelt többletfinanszírozás valójában nem is minősül pozitív diszkriminációnak, hiszen csak az anyanyelv és irodalom¹⁶ tantárgy plusz óraszámából adódó többletköltségek fedezésére elegendő. A szervezés vonatkozásában előírt pozitív diszkrimináció gyakorlati alkalmazásának elmaradása szintén nem egyedi eset: több olyan település is van Erdélyben (elsősorban román többségű városok), ahol az önálló magyar iskola létrehozására irányuló próbálkozások a román többségű önkormányzat ellenkező és akadályozó viszonyulása miatt hiúsultak meg.¹⁷ Ugyanakkor a törvény előírásainak alkalmazása sem jelent feltétlenül garanciát a magyar tannyelvű oktatási intézmények problémamentes működésére: a kis (az előírt 300 főtől jelentősen elmaradó) létszámú, jogilag önálló kisebbségi intézmények többsége a korrekciós szorzóval megemelt alapfinanszírozás ellenére is anyagi gondokkal küzd, és a helyi önkormányzatok kiegészítő támogatására szorul.¹⁸ Ennek hiányában nem egy esetben a jogi önállóság feladása jelenti az egyetlen megoldást.

A törvény az iskolai adminisztratív és pedagógus személyzetre vonatkozóan is több, a nemzeti kisebbségeket pozitívan diszkrimináló rendelkezést tartalmaz. Eszerint az oktatási intézmények, megyei tanfelügyelőségek és az ezekkel egyenértékű intézmények vezető testületeiben a nemzeti kisebbségek az adott nyelven tanító osztályok számával arányos képviselőre jogosultak – a szakmai feltételek megléte mellett –, a nemzeti kisebbségek nyelvén is oktató intézményekben az igazgatók egyikének az illető nemzeti kisebbséghez tartozó személynek kell lennie, a nemzeti kisebbségek nyelvén működő csoportokban és osztályokban oktató pedagógusoknak igazolniuk kell az adott nyelvű szaknyelvi kompetenciáikat. Érdekes módon ez alól kivételnek számítanak a román nyelv és irodalom tantárgyat oktató pedagógusok. A magyar nyelvű oktatás terén a gyakorlat számos esetben a jogszabályi rendelkezésekben rögzítettektől eltérő képet mutat: a vegyes tannyelvű oktatási intézmények és a megyei tanfelügyelőségek többségében a magyar kisebbség jelentősen alulreprezentált, az intézmények vezető testületeiben a magyar nemzetiségű szakemberek aránya lényegesen alacsonyabb, mint amit a magyar oktatás aránya indokolna. Számos olyan vegyes tannyelvű (magyarul is oktató) iskola működik, ahol nincs magyar nemzetiségű igazgató vagy igazgatóhelyettes, továbbá – elsősorban a magyarok által alacsony arányban lakott közigazgatási egységekben – arra

¹⁶ Vagy más nézőpontok szerint az államnyelv és irodalom.

¹⁷ Az önálló magyar oktatási intézmények alapítása nagymértékben politikafüggő, hiszen megvalósításukhoz önkormányzati döntés is szükséges.

¹⁸ Román többségű önkormányzatok esetében ennek biztosítása a legtöbb esetben szintén politikafüggő, de magyar többségű önkormányzatok esetében sem mindig érvényesül maradéktalanul.

is van több példa, hogy a magyar tannyelvű osztályokban román anyanyelvű pedagógusok is tanítanak (elsősorban „kevésbé fontos”, nem vizsgatárgyakat), értelemszerűen román nyelven.

A nemzeti kisebbségek nyelvén zajló oktatáshoz szükséges tankönyveket és más tananyagokat az Oktatási Minisztérium biztosítja, és honlapján elektronikusan is megjelenteti. A kisebbségi oktatásban használatos könyvek nagy része román nyelvből való fordítás, kivételt képeznek az anyanyelvi kommunikáció, a magyar nyelv és irodalom, a magyar kisebbség története és hagyománya, valamint a zenei oktatás tankönyvei. Az elemi (1-4.) osztályokban oktatási segédletek is készültek magyar nyelven. A tankönyvek engedélyeztetése és megjelentetése egy bonyolult közbeszerzési eljárás keretében történik, amelynek részét képezi az is, hogy a magyar nyelvű tankönyvekre vonatkozó ajánlatokat, kéziratokat a nem teljesen átlátható módon felkért bíráló bizottság tagjai számára le kell fordítani román nyelvre is. Erre azért van szükség, mert a bizottságban a jogszabály szerint (2013/5559. Oktatási Minisztériumi Határozat) ugyan szükséges, hogy olyan személyek is legyenek, akik ismerik a kisebbség nyelvét, de értelemszerűen többségi, magyarul nem beszélő tagok is vannak. Érdekes, hogy e „belső használatra” készült fordítások nem nyilvánosak, azaz a magyar nyelvű tankönyvekről – többek között, a magyar nyelvet ismerő értékelők mellett – magyarul nem beszélő személyek egy mások által nem megismerhető fordítás alapján alakítanak véleményt és hoznak döntést.

A törvény 46. cikkelye tárgyalja a nemzeti kisebbségek nyelvén zajló oktatás tartalmával kapcsolatos kérdéseket: a román nyelv és irodalom tárgyat leszámítva minden tárgyat – beleértve a földrajz és történelem tárgyakat is – a kisebbség nyelvén oktatnak, de a település- és más földrajzi neveket az államnyelven is el kell sajátítani. Ennek romániai viszonylatban azért van jelentősége, mert a korábbi évtizedes gyakorlat szerint e tárgyak egy részét (Románia története és Románia földrajza például) kizárólag államnyelven oktatták. A közoktatásban ugyanakkor bevezetik a kisebbség történetét és kultúráját oktató tárgyakat is. A törvény másik újdonsága, hogy a román nyelv és irodalom tárgyakat az iskolai út egésze tekintetében az egyes kisebbségek nyelvi sajátosságaihoz igazítottan külön tantervek és tankönyvek segítségével oktatják. Ha valamely nemzeti kisebbség nem igényli a külön tanterv alapján történő oktatást a román nyelv és irodalom tárgyból, akkor a román tannyelvű iskolákban használatos tankönyveket veszik igénybe.

Megjegyzendő még, hogy a nemzeti kisebbségek esetében alkalmazott pozitív diszkriminációs (finanszírozási, oktatásszervezési) gyakorlatok a törvény értelmében a többségi, román nyelvű iskolák esetében is érvényesek, ha ezek olyan településeken működnek, ahol csak egy intézmény van (azaz a román

tannyelvű tanulók helyi kisebbséget alkotnak, mint például a székelyföldi településeken). Érdekes módon ezek az előírások a nemzeti kisebbségekre vonatkozó előírások között szerepelnek (LEN, 47. cikkely).

Jóllehet az oktatási törvény gyakorlati alkalmazása azt bizonyítja, hogy a kisebbségekkel szembeni pozitív diszkrimináció nem érvényesül maradéktalanul, az vitathatatlan, hogy a 2011/1-es számú törvény nemzeti kisebbségekre vonatkozó előírásai mindenképpen előrelépést mutatnak a korábbi, 1995/84-es számú, a jelenleg érvényben levő törvénnyel hatályon kívül helyezett oktatási törvény előírásaihoz képest. Utóbbinak több hátrányos, korlátozó és diszkriminatív előírása is volt (pl. a Románia története és Románia földrajza tantárgyak kizárólag román nyelven voltak oktathatók, a román nyelv és irodalom tantárgy tanítása a kisebbségekhez tartozó diákok számára a többségi nemzethez tartozó diákokéval azonos tantervek szerint zajlott stb.).

Nem a kisebbségi oktatásra vonatkozó, de annak megszervezését illetően fontos előírást tartalmaz a törvény 63. cikkelye, amely az oktatás különböző szintjein működő csoportok és osztályok keretlétszámait határozza meg. Ennek megfelelően a következő keretszámok az irányadók:

- a bölcsődében egy csoport átlagos létszámát hét főben határozzák meg, de a létszám nem lehet kevesebb ötnél és több kilencnél;
- az óvodai oktatás esetében egy csoport átlagos létszáma 15 fő, de nem kevesebb mint 10, és nem több mint 20 gyerek;
- az elemi oktatás esetében egy osztály átlagos létszáma 15 fő, de nem kevesebb mint 12, és nem több mint 25 diák;
- az általános oktatási szakasz esetében egy osztály átlagos létszáma 25 fő, de nem kevesebb mint 12, és nem több mint 25 diák;
- a líceumi és szakoktatás esetében egy osztály átlagos létszáma 25 fő, de nem kevesebb mint 15, és nem több mint 30 diák;
- a posztlíceumi oktatás esetében egy osztály átlagos létszáma 25 fő, de nem kevesebb mint 15, és nem több mint 30 diák.

A törvény ugyanakkor pontosítja, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvén zajló oktatás esetében a fenti keretszámoknál alacsonyabb létszámmal is működhetnek osztályok, az Oktatási Minisztérium jóváhagyásával.

Bár az oktatási törvény erről nem rendelkezik, az Oktatási Minisztérium 2012. évi 3062-es rendelete szabályozza az ún. összevont oktatás működését.¹⁹ A jogszabály szerint azokon a földrajzi vagy nyelvi szempontból elszigetelt településeken, ahol elemi és általános iskolai szinten a törvény által előírt osztálylétszámok nem biztosíthatók, és a diákok szállítása sem lehetséges, összevont

¹⁹ A romániai magyar oktatási szaknyelvben és köznyelvben az összevont osztályok megfelelőjeként még a szimultán vagy osztatlan osztályok megnevezés is használatos.

rendszerű osztályok is szervezhetők. Ez azt jelenti, hogy a diáklétszámtól függetlenül két vagy több különböző évfolyamhoz tartozó osztályt szimultán módon, egyetlen osztályba összevonva oktatnak. A minisztériumi rendelet tehát a líceumi, szakiskolai és posztlíceumi oktatás szintjén nem teszi lehetővé összevont oktatás megszervezését, az iskola előtti (bölcsődei és óvodai) oktatásról pedig nem tesz említést. A gyakorlatban viszont az óvodai oktatásban is működnek összevont csoportok.

Az összevont oktatás keretlétszámai esetében az oktatási törvény 63. cikkelyének előírásai érvényesek, tehát az adott szinten az összevont osztály létszáma el kell hogy érje a törvény által előírt minimális létszámot. A minisztériumi rendelet ugyanakkor azt is lehetővé teszi, hogy azokban a rendkívüli esetekben, amikor a törvény által előírt minimális létszám sem biztosítható, az oktatási intézmény indokolt kérése alapján a megyei tanfelügyelőségek jóváhagyhatják az előírt létszámnál kevesebb diákkal működő osztályok megszervezését. Bár a jogszabály nem határozza meg, hogy ebben az esetben mi a minimális létszám, amellyel még jóváhagyható egy összevont osztály működése, a gyakorlat azt mutatja, hogy az elemi oktatásban öt fő szükséges ahhoz, hogy a tanfelügyelőség még jóváhagyják egy négy évfolyamból álló szimultán osztály működését.²⁰ (Öt elemi évfolyam egyetlen szimultán osztályban történő oktatását a rendelet nem teszi lehetővé, a gyakorlatban azonban erre is találunk példát.) Az általános iskolai oktatás felső tagozatán (az V–VIII. osztályban) ennél magasabb diáklétszám – legalább 9-10 fő – szükséges ahhoz, hogy négy évfolyam egyetlen szimultán osztályba való összevonását jóváhagyják.²¹

6.4. ÓVODÁK

Az iskola előtti oktatás célcsoportja a 0–6 évesek, ezen belül megkülönböztetik a bölcsődei (0–3 évesek) és óvodai (3–6 évesek) oktatást. Az óvodai oktatást (románul: învățământul preșcolar) kis-, középső és nagycsoportban szervezik, és működhet normál, hosszabbított vagy heti munkarend alapján. Az iskola előtti oktatás szintén az oktatási rendszer részét képezi, ezért szabályozása is az oktatási törvény által történik (LEN, 23., 27., 28. cikkely). Curriculuma a fizikai és kognitív fejlődésre koncentrál, illetve az ilyen jellegű rendellenességek szűrésére. A bölcsődei nevelésre vonatkozó dokumentumokban nem

²⁰ A 2014/2015-ös tanévben ugyanakkor négy, sőt három fővel is működött szimultán magyar tannyelvű elemi osztály. Ezek az esetek azonban elszigeteltnek mondhatók.

²¹ A 2014/2015-ös tanévben ezen a szinten is volt példa arra, hogy hat, hét vagy nyolc fővel működött magyar tannyelvű szimultán osztály.

találtunk kisebbségsspecifikus vonatkozásokat,²² az óvodai nevelésre viszont már van külön dokumentum is. Ebben a heti 24-28 órás tevékenységen belül 1-2 óra jut a magyar és ugyanennyi a román nyelvre. Az anyanyelvi nevelés célja, hogy a gyerek képes legyen a szóbeli közlésre, kialakuljon alapvető esztétikai, irodalmi ízlése.

Az óvodai oktatás szerveződhet önálló jogi személyiséggel rendelkező intézményekben (ehhez legkevesebb 150 fős létszámmra van szükség) vagy más intézmények (iskolák) keretében, amely esetben az óvoda létszámára nincs külön előírás, a teljes intézmény létszámának kell legalább 300 főnek lennie.

A 2014/2015-ös tanévben a magyar tannyelvű óvodai oktatásban 34 131 gyerek vett részt, több mint 60 százalékuk (21 081 gyerek) szimultán oktatásban tanult, utóbbiaknak több mint fele (11 038 gyerek) olyan óvodai csoportokban, ahol az összes évfolyam (a gyakorlatban jellemzően 2,5–6,5 év közötti gyerekek) egyetlen osztatlan csoportba volt összevonva.²³

6.5. ÁLTALÁNOS ISKOLÁK

Az általános iskolai szint magában foglalja az iskola-előkészítő osztályt, az elemi I–IV. osztályokat (románul: învățământul primar) és a felső tagozatos, V–VIII. osztályos oktatást (románul: învățământul gimnazial).²⁴ Ez az oktatási szint a kötelező, és célcsoportja a 6–14 évesek. Az előkészítő osztályba be kell íratni minden 6. életévét betöltött gyereket, ettől akkor lehet eltérni, ha sajátos nevelési igényű gyerekekről van szó.

Az Oktatási Minisztérium Második Esély típusú képzéseket is indíthat azok számára, akik valamilyen oknál fogva 14 éves korukig nem végezték el az általános iskolát (LEN, 29. cikkely). Ugyanez lehetséges az általános iskola felső tagozatos 5-8 osztályaiban is, ha a beiskolázandó életkora nem haladja meg 4 évvel az évfolyamnak megfelelő életkort. Második Esély típusú képzések magyar tannyelven is működnek.

A nemzeti kerettanterv kötelező és választható tárgyakból áll. A kötelező tárgyakról az Oktatási Minisztérium dönt, a választható tárgyak pedig állhatnak

²² Forrás: <http://www.edu.ro/index.php/articles/c897/> (letöltve: 2015.08.19.)

²³ Saját számítás az Oktatási Minisztériumnak a 2014/2015-ös tanévi magyar oktatásra vonatkozó megyei adatbázisai alapján. A részben (néhány település esetében) hiányos adatokat korábbi tanévek adatai alapján korrigáltuk, így a tényleges létszámadatokhoz képest lehetnek minimális eltérések.

²⁴ Utóbbira a romániai magyar köznyelvben a román megnevezés hatására a „gimnáziumi oktatás” megnevezést használják. Mivel ez a magyarországi szaknyelvben mást jelent, a kifejezés használatát jelen szövegben kerüljük.

országosan előállított modulokból, de az iskolák maguk is kínálhatnak saját képzéseket diákjaik számára. A kötelező órák száma az elemi és általános iskolai osztályokban maximum 20 óra, ez a nemzeti kisebbségek nyelvén zajló oktatásban kiegészül az anyanyelv, illetve az illető kisebbség történetének és hagyományainak tanítására fordított órákkal. A kerettantervben a kötelező tárgyak 80, a választható tárgyak pedig 20 százalékát teszik ki a heti órászámnak. Az egyes tárgyak oktatására és a tanulók értékelésére a rendelkezésre álló idő 75 százalékát kell fordítani, a fennmaradó 25 százalékról a pedagógusok döntenek, a helyi igények figyelembevételével (használhatják felzárkóztatásra vagy a jobb képességűek megerősítésére).

A magyar kisebbségi oktatásban használatos tanterveket, pedagógiai programokat, tankönyveket és módszertani útmutatókat az Oktatási Minisztérium illetékesei (a Kisebbségi Oktatási Államtitkárság és az ennek keretében működő Kisebbségi Oktatás Főigazgatósága) készítik elő és hagyják jóvá, ám e folyamatba bevonják az általuk összehívott ún. Magyar Nyelv Országos Bizottságát. Az anyanyelvi oktatásra és az anyanyelv és irodalom oktatására vonatkozó 2012. évi 5671-es számú minisztériumi rendelet melléklete részletesen tárgyalja a kisebbségi oktatás célját és módszertanát.

A 2014/2015-ös iskolai évben a magyar tannyelvű oktatásban tanuló általános iskolás diákok együttes száma 94 534 volt, amelyből 53 138-an elemi oktatásban részesültek, 41 396-an pedig az általános iskola felső tagozatán tanultak. Ez összesen 3011 elemi osztályt és 2200 általános iskolai osztály jelent, amelyek összesen 885 iskolában működtek. Az iskolák közül 575-ben vagy elemi szinten, vagy felső tagozaton működik összevont oktatás legalább egy osztályban. Összevont oktatásban az elemista diákok egyötöde (11 010 tanuló), a felső tagozatos diákok 7,2 százaléka (3006 tanuló) vett részt. Az elemisták közül 7308-an (13,75 százalék) olyan iskolában tanultak, ahol a magyar tannyelvű elemiben már kizárólag összevont oktatás működik (közülük 2700-an egyetlen osztályba összevonva tanulnak, 4608-an két osztályba összevonva). A felső tagozatos diákok esetében ez az arány 5,3 százalék, azaz 2203 diákról van szó, akik közül 160-an egyetlen osztályba összevont, 2043-an pedig két osztályba összevont oktatásban vesznek részt. Aggasztó, hogy a 872 elemi oktatást biztosító iskola közül 412-ben (47,2 százalék) kizárólag szimultán magyar tannyelvű oktatás van (itt tanul tehát az említett 7308 diák), az 505 felső tagozatos oktatást biztosító iskola közül pedig 88-ra (17,4 százalék) érvényes ugyanez (itt tanul az említett 2203 diák).

6.6. KÖZÉPISKOLAI OKTATÁS

A középiskolai oktatás a felső középfokú képzési szintnek felel meg,²⁵ és két formában szerveződhet: ún. líceumi oktatás és szakoktatás formájában. Előbbi esetében a képzési idő négy vagy öt év (LEN, 31. cikkely, 3. bekezdés), utóbbi esetében legkevesebb három év (LEN, 23. cikkely, 1. bekezdés).

A líceumi oktatás három nagyobb szakterületen zajlik: 1. elméleti szakirányon (románul: filiera teoretică), humán- és reáltudományi képzésekkel; 2. technológiai szakirányon (filiera tehnologică), műszaki, szolgáltatási, természeti erőforrási és környezetvédelmi képzésekkel; 3. ún. hivatási vagy vokacionális szakirányon (filiera vocațională), katonai, teológiai, sport, művészeti és pedagógiai képzésekkel. E képzések rendszerint nappali tagozaton zajlanak, csak kivételesen van mód más tanrendben részt venni. Az új jogszabályok alapján a líceumi képzési időszak első két éve, tehát a IX. és X. osztályok is kötelezőnek minősülnek.

A technológiai és vokacionális líceumok fenntartói a megyei tanfelügyelőségek. Technológiai és vokacionális (hivatás profilú) képzéseket vállalatok vagy az Országos Munkaerő-foglalkoztatási Ügynökség kérésére is indíthatnak. E képzésekben részt vevő diákok szakmai gyakorlatukat az iskolában vagy – szerződéses alapon – cégnél is végezhetik.

A líceumi végzettség szóbeli és írásbeli érettségi vizsgákkal zárul (LEN, 77. cikk), a magyar nyelven tanuló diákok anyanyelvi szóbeli és írásbeli vizsgát is tesznek az államnyelvi, idegen nyelvi, digitális kompetenciákat mérő, illetve a szaktárgyi vizsgák mellett. A sikeres vizsgázók érettségi oklevelet kapnak, amely feljogosítja őket a felsőoktatásban való továbbtanulásra. A líceumi képzésben részt vevők az érettségi mellett szakjuknak megfelelő OKJ-s vizsgát is tehetnek,²⁶ és Europass jogosítványokat is kapnak.

A közép- és felsőfokú oktatás közötti átmenetként értelmezhetjük az ún. posztliceális képzéseket, amelyek során felsőfokú szakképzést szerezhhetnek a diákok. E képzések időtartama egy–három év, és a benne részt vevők részben állami finanszírozást is kapnak (LEN, 44. cikk). A posztliceális képzésben való részvételnek nem előfeltétele az érettségi oklevél megléte.

A legutóbbi, 2014/2015-ös tanévben a magyar tannyelvű középiskolai oktatásban részt vevő diákok száma 33 957 fő volt. Majdnem 90 százalékuk (30 109 diák) líceumi oktatásban tanult, a szakmunkásképzésben részt vevők száma mindössze 3848 fő volt. A líceumi diákok majdnem fele elméleti képzésben vett részt,

²⁵ A magyarországi középiskolai képzésről van szó, a nemzetközi besorolás szerinti ISCED3-as szint. Alsó középfokú oktatás az V–VIII. osztály.

²⁶ Románul: Cadrul National al Calificarilor, magyarul: Országos Képzési Jegyzék (OKJ).

megközelítőleg 40 százaléka technológiai (azaz szakközépiskolai) képzésben, a fennmaradó 13,7 százaléka pedig hivatási (teológiai, művészeti, sport vagy pedagógiai) képzésben. A posztliceális oktatásban tanulók száma 715 fő volt.

6.7. SZAKMUNKÁSKÉPZÉS

A középiskolai oktatás részének számító szakmunkásképzés önállóan működő szakiskolákban és líceumok keretében is szerveződhet. Az oktatási törvény eredeti változata szerint a szakmunkásképzés időtartama 6 hónaptól 2 évig terjedhet, a törvény 2014-ben történt módosításakor viszont az időtartamot 3 évre módosították. E módosítások következtében a 2014/2015-ös tanévtől a szakmunkásképzést új alapokra helyezték; szervezését és működését az Oktatási Minisztérium 2014. évi 3136-os rendelete mellékleteként elfogadott Módszertan²⁷ külön szabályozza. A rendelet a szakmunkásképzést a felső középfokú oktatás részeként határozza meg, amelyre az általános iskola nyolcadik osztálya után kerül sor. A képzés normál programú nappali oktatás formájában szerveződhet. A képzésben részt vevő diákok számára ún. szakmai ösztöndíjat is biztosítanak.

Szakmunkásképzést kizárólag azok az oktatási intézmények szervezhetnek, amelyek a beiskolázási terv mellé gazdasági szereplőkkel vagy közintézményekkel kötött keretszerződést is mellékelnek, amelyek alapján biztosíthatók a képzés gyakorlati részéhez szükséges műszaki és humán erőforrás feltételei. (Módszertan, 8. cikkely, 1. bekezdés.)

A Módszertan lehetővé teszi a szakmunkásképzésnek a nemzeti kisebbségek nyelvén történő megszervezését is. Ennek ellenére a magyar nyelvű szakképzés meglehetősen visszaszorult – jóllehet a 2014/2015-ös tanévben a korábbi évekhez képest növekedést mutatott –, a magyar tannyelvű vagy magyarul is oktató középiskolák többsége ugyanis továbbra is elsősorban az elméleti vagy a műszaki líceumi képzéseket preferálja. A magyar nyelvű szakmunkásképzésben a legutóbbi tanévben 3848 diák vett részt. Közülük 2981-en (77,4 százalék) magyar többségű településen működő iskolában tanultak, és mindössze 867 fő azoknak a száma, akik szóróvány- vagy a magyarok által kisebbségben lakott településen működő iskolába jártak. Ennek az oka elsősorban a szóróványra jellemző alacsony és szegényes szakképzési kínálat, amely a magyar diákok jelentős részét kényszeríti román tannyelvű szakmunkásképzésbe.

²⁷ Metodologie de organizare și funcționare a învățământului profesional de stat cu durată de 3 ani.

6.8. MAGYAR NYELVŰ FELSOÓKTATÁS

A felsőoktatást szintén a LEN szabályozza, a III. rész tizenkét fejezetében (114–231. cikkely). Románia csatlakozott a bolognai folyamathoz, ennek megfelelően a felsőoktatás alap-, mester- és doktori képzésekre tagolódik. Az egyetemi oktatás keretében az államnyelv mellett nemzetközi nyelveken is szervezhetnek képzéseket, ugyanakkor a nemzeti kisebbségek számára a magyar és német tannyelvű képzések is lehetségesek a törvény által megjelölt intézményekben. A nemzeti kisebbségek nyelvén működő képzések mindhárom szinten (alap-, mester- és doktori) szervezhetők. A közoktatáshoz hasonlóan a felsőoktatás szabályozásában is vannak a pozitív diszkrimináció elvén alapuló rendelkezések, amelyek a kisebbségi nyelvű oktatásra vonatkoznak. A törvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelveken működő tagozatok megszervezését, amelyek egyetemi, vagy akár kari szinten intézményesített formában működhetnek, és az oktatótevékenység megszervezésében (egyetemi) autonómiával rendelkeznek. E képzések alapfinanszírozása növelt koefficiensek alapján történik (LEN, 135. cikkely, 3. és 5. bekezdés). A kisebbségek nyelvén is oktató, többnyelvű vagy ún. multikulturális intézményekben az egyik rektorhelyettest, illetve kari szinten az egyik dékánhelyettest az illető kisebbséghez tartozó oktatók javaslatára nevezik ki (LEN, 211. cikkely, 2. bekezdés és 207. cikkely, 5. bekezdés, d pont).

A 2014/2015-ös tanévben Romániában 88 akkreditált egyetem volt, ezek közül 55 állami és 33 magánegyetem. További 10 magánegyetem ideiglenes engedéllyel működött. Az állami egyetemek állami finanszírozásban részesülnek, de lehetséges az állami rendszeren belül tandíj alkalmazása is. A felsőfokú intézmények akkreditációját a Romániai Felsőoktatás Minőségét Biztosító Ügynökség (ARACIS) végzi.²⁸

Magyar nyelvű felsőfokú képzés több intézményben is zajlik. Szélesebb körű magyar nyelvű képzési kínálattal három állami, ún. multikulturális egyetem – Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár) és kihelyezett tagozatai, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem és a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem – rendelkezik. Ezekon kívül egy-egy magyar tannyelvű szakot működtet a Bukaresti Egyetem (hungarológia szak) és a Nagyváradai Egyetem (óvodai és elemi oktatás pedagógiája szak). Három önálló magánegyetem magyar nyelven működik: a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia), a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) – mindkettő magyarországi állami finanszírozással –, illetve a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Magyarországi

²⁸ Lásd bővebben: www.aracis.ro

(pl. debreceni, budapesti, tatabányai) felsőfokú intézmények is jelen vannak az erdélyi felsőoktatási piacon, ún. kihelyezett tagozatok formájában.

Bár több mint 125 szakon zajlik magyar nyelvű képzés a romániai felsőfokú oktatás keretében, a magyar nyelvű szakkínálat rendkívül szegényes, a román nyelvűnek alig egyharmadát képes lefedni. Emellett rendkívül egyoldalú is: a képzések több mint 60 százaléka társadalomtudományi szakterületen zajlik. A legkomolyabb hiányosságok a mérnöki, valamint az agrártudományi képzések tekintetében mutatkoznak, előbbiek a kínálat kevesebb mint 10 százalékát teszik ki, utóbbiak részesedése pedig az 1 százalékot sem éri el.²⁹

Külön figyelmet érdemel a felsőoktatáson belül a pedagógusképzés. Az óvodai és elemi iskolai tanításra felkészítést biztosító óvónő- és tanítóképzés 1999-től a felsőoktatás keretében is zajlik, ugyanakkor viszont nem szűnt meg a közép-fokú tanítóképzés sem. Jelenleg felsőfokú tanítóképzés hat városban zajlik (Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Szatmárnémeti, Kézdivásárhely és Nagyvárad) állami és magánegyetemi keretek között, nappali és távoktatásos formában egyaránt.

A tanárképző főiskolák már a rendszerváltást megelőzően megszűntek. A marosvásárhelyi főiskola felszámolásával a tanárképzés bázisa Kolozsvár lett, ahol a BBTE-n lehetett tanári diplomát szerezni különféle szakpárosítások keretében, amelyeken belül a szaktárgyi és pedagógiai-módszertani képzés párhuzamosan zajlott. A rendszerváltás után, az 1990-es évektől egyre inkább a tudományos képzés kapott hangsúlyt, háttérbe szorítva a tanár- és óvónőképzést is. Jelenleg a tanárképzés gyakorlatilag csak kiegészíti a szaktárgyi képzéseket: ez azt jelenti, hogy bármilyen szakos hallgató az ún. „pedagógiai modulok” (90 kreditpont) abszolválásával jogosult tanárként is elhelyezkedni³⁰ (LEN 236. cikkely).

A romániai felsőoktatásban tanuló magyar nemzetiségű hallgatók számáról éves bontásban nem rendelkezünk pontos adatokkal, az országos oktatásstatisztikákban ugyanis nincsenek külön erre vonatkozó részletes információk.³¹ A hivatalos források szerint 2013-ban a romániai egyetemi hallgatók száma 433 234 fő volt, és a 2007-ben regisztrált csúcscsúcsérték (907 353 fő) óta folyamatos csökkenést mutat.³² A tanulmányaikat magyar nyelven végző hallgatók száma

²⁹ Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához*, Kolozsvár, Ábel Kiadó, 2010, 77.

³⁰ Lásd még: uo. 80–82.; Péntek János: A magyar közoktatás nyelvi és szakmai feltételei, in Bálint Emese – Péntek János (szerk.): *Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, Kolozsvár, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 2004.

³¹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen adatok, hanem csak azt: az ilyen információk nem jelennek meg a nyilvánosan elérhető oktatásstatisztikákban.

³² Forrás: Országos Statisztikai Intézet Tempo adatbázisa (Tempo online, SCL103L).

egy, a 2009/2010-es tanévre vonatkozó becslés szerint hozzávetőlegesen 12 ezer fő volt. Ez a romániai egyetemi hallgatók kb. 1,5 százalékát jelenti – az országos statisztikák szerint 2009-ben az egyetemi hallgatók összesített létszáma 775 319 fő volt. A román nyelvű egyetemi képzésben részt vevő magyar nemzetiségű hallgatók száma a magyarul tanulók számánál magasabb, becslések alapján – és részben kutatások által igazolva – 2010-ben a magyar nemzetiségű hallgatók kb. egyharmada, a magyar nyelven érettségizett hallgatók mintegy fele folytatta anyanyelvén felsőfokú tanulmányait.³³

Ezeket a becsléseket megerősítik az elmúlt három (1992., 2002. és 2011. évi) romániai népszámlálási adatok is (ld. 3. táblázat). A népszámlálások során ugyanis lehetőség van megtudni a beiratkozottak iskolai szintek és nemzetiség szerinti adatait, amelyeket ha kiegészítünk a magyarul, illetve románul tanuló egyetemi hallgatókra vonatkozó minisztériumi adatokkal, e néhány év vonatkozásában legalábbis pontosabb képet kaphatunk. A magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók száma megközelítőleg megháromszorozódott 1992 és 2011 között, a legutolsó részletes adatok szerint pedig azt látjuk, hogy az egyetemeken 38,4 százalékban anyanyelvükön tanulnak.

3. táblázat. Felsőfokú intézménybe beiskolázottak az 1992., 2002. és 2012. évi romániai népszámlálási adatok alapján³⁴

	1992	2002		2011	
	szám szerint	szám szerint	%	szám szerint	%
egyetem	12 842	27 522	100%	31 730	100%
ebből magyarul	n.a.	9268	33,7	12 195	38,4
ebből románul		18 254	66,3	19 535	61,6
posztliceális	2416	5083		5622	
ebből magyarul	n.a.	2001	39,4	1382	24,6
ebből románul		3082	60,6	4240	75,4
ÖSSZESEN	15 258	32 605		37 352	
ebből magyarul	n.a.	11 269	34,6	13 577	36,3
ebből románul	n.a.	21 336	65,4	23 775	63,7

³³ Lásd erről bővebben: Szikszai: *Az erdélyi magyar*, 67–68, Márton János: A 2009-ben és 2010-ben érettségizett romániai magyar diákok továbbtanulása, *Educatio*, 2012/1. 101–102.

³⁴ Forrás: Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében*, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015. 88–98.

6.9. OKTATÁS SZÓRVÁNYBAN

A magyar kisebbségi szempontból szórványnak számító településeken általában korlátozott keretek között zajlik a magyar tannyelvű oktatás. Ez szerveződhet normál, teljes programú anyanyelvi képzésként vagy ún. fakultatív magyar nyelvoktatás formájában. Utóbbit a román tannyelvű iskolákban tanuló magyar anyanyelvű diákok szülei kérvényezhetik, és a magyar nyelv és irodalom, valamint a magyar történelem és kultúra oktatását foglalja magában (LEN, 46. cikkely, 7. bekezdés), heti három-négy órában. Ennek megszervezését az Oktatási Minisztérium 1999. évi 3533-as számú rendelete szabályozza.³⁵

A normál anyanyelvi képzésben részt vevő elemista és általános iskolás diákok több mint negyede (elemiben 15 228 diák, felső tagozaton 12 017 diák, összesen 27 245 diák) olyan településen tanul, ahol a magyarság aránya nem éri el az 50 százalékot. Az elemisták 15,8 százaléka (2409 diák), az általános iskolások 5,9 százaléka (709 diák) szimultán oktatásban vesz részt.

Ami a fakultatív magyar nyelvoktatást illeti, ennek megközelítőleg két-ötöde a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége által koordinált Moldvai Csángómagyar Oktatási Program keretében zajlik. A programot a 2000/2001-es tanévtől indította a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége; előbb iskolán kívüli rendszerben Klézsén és Pusztinán, majd a 2002/2003-as tanévtől két településen (Budán és Klézsén) az állami iskolai oktatás rendszerébe is sikerült bevenni az oktatást. A helyszínek száma a későbbiekben tovább bővült, a 2012/2013-as tanévben 26 településen volt iskolán kívüli foglalkozás, 18 településen pedig az iskolarendszer keretében szervezett magyar nyelvoktatás.³⁶ Az említett tanévben 1056 diák vett részt az iskolai keretek között szervezett oktatásban, további 1671 gyerek iskolán kívüli foglalkozások keretében tanulta a magyar nyelvet és kultúrát.³⁷ A 2014/2015-ös tanévben a programban részt vevő diákok száma 2064 volt, közülük 1260-an a román iskolarendszer keretében, 23 település iskoláiban tanulták a magyar nyelvet.³⁸

Az erdélyi megyékben zajló fakultatív magyar nyelvoktatás ennek mintegy másfélszerese: a 2014/2015-ös tanévben tizenegy erdélyi megyében összesen 1991 diák tanulta a román tannyelvű oktatás keretében fakultatív tantárgyként

³⁵ Ordin nr. 3533/1999 privind studiul limbii materne de către elevii apartinând minorităților naționale care frecventează școli cu predare în limba română.

³⁶ A 2013/2014-es és a 2014/2015-ös tanévekben további helyszínekkel bővült a program.

³⁷ Papp – Márton: Peremoktatásról, 10–12.

³⁸ Forrás: Cseke Péter Tamás: Nem jár oktatási támogatás több csángó gyereknek? Maszol, ro, 2014. október 13. <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/36855-nem-jar-oktatasi-tamogatasi-tobb-csango-gyereknek>. (letöltve: 2015.08.19.)

a magyar nyelv és irodalmat, történelmet és kultúrát.³⁹ A diákok több mint fele (1042 tanuló) általános iskolás, további egyharmaduk (724 tanuló) pedig elemista. Óvodában 21 gyerek, középiskolában 154 diák tanulja a magyar nyelvet (utóbbiak többsége líceumi oktatás keretében, és mindössze hat diák szakmunkásképzőben). A legtöbben Szatmár (499 diák), Máramaros (415 diák), Temes (394 diák) és Arad (257 diák) megyében vesznek részt a fakultatív magyar nyelvoktatásban.

6.10. FELNŐTTKÉPZÉS

A felnőttképzést jelenleg szintén a LEN szabályozza (V. rész), valamint a 2000. évi 129-es számú, elfogadása óta többször módosított, felnőttképzésre vonatkozó kormányrendelet.⁴⁰ A jogszabályok meghatározása szerint a felnőttképzés célja a foglalkozásokhoz szükséges alap- és speciális kompetenciák megszerzése. Képző intézmények lehetnek az egyetem előtti, illetve a felsőfokú intézmények, a minisztérium és a helyi hatóságok képzőközpontjai, akkreditált kormányzati és nemkormányzati szervezetek, munkaadók (LEN, 331. cikkely). A felnőttképzésért nemcsak az Oktatási Minisztérium, hanem a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, a Kulturális Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium, illetve a Közigazgatási és a Belügyminisztérium is felel. A LEN 340. cikke értelmében a képesítésekért korábban felelős szervezetet (Országos Felnőtt-szakképzési Tanács, románul: Consiliul Național de Formare Profesională a Adulților – CNFPA) újrászervezték Országos Szakképesítési Hatóság (románul: Autoritatea Națională pentru Calificări – ANC) néven. Az ANC működését a 2011. évi 556-os kormányhatározattal szabályozzák.⁴¹

A magyar nyelvű felnőttképzésnek nincs külön minisztériumi felelőse, és az ANC keretében működő konzultatív tanács tagjai között sincs magyar nemzetiségű személy. A felnőttképzés azonban magyar nyelven is történhet, amelynek egyik előnye az, hogy főleg a magyar nyelvű középiskolai szakképzés hiányosságait tudja valamelyest pótolni. Részletes nemzetiségi statisztikák nem állnak rendelkezésünkre, de a zömében magyarok által lakott megyékben (Hargita és Kovászna) akkreditált képzési programok számát tekintve két dolog állapítható meg: 1. a két megyében szervezett felnőttképzési programok száma

³⁹ Forrás: saját számítás az Oktatási Minisztérium magyar tannyelvű oktatásra vonatkozó megyei adatbázisai alapján. Fehér, Hargita, Kovászna és Szeben megyében nincs fakultatív magyar nyelvoktatás.

⁴⁰ Ordonanța Guvernului nr. 129/2000 privind formarea profesională a adulților.

⁴¹ Hotărârea Guvernului nr. 556/2011 privind organizarea, structura și funcționarea Autorității Naționale pentru Calificări.

elmarad az országos átlagtól; 2. az elmúlt évtizedben a két megyében a képzési programok számának növekedése eltérő képet mutat az országos növekedéshez viszonyítva: Hargita megyében alacsonyabb mértékű, Kovászna megyében magasabb mértékű annál.

Részletesebb statisztikai adatok a 2004–2006-os időszakról állnak rendelkezésünkre, ezek szerint 2006. december 31-ig országos viszonylatban 5559 akkreditált felnőttképzési program működött, ebből Hargita megye részesedése 1,97 százalék volt (110 program), Kovászna megyéé 0,86 százalék (48 program).⁴² Az Akkreditált Felnőttképzési Szolgáltatók Országos Jegyzéke 2015. augusztusi adatai szerint az országos viszonylatban akkreditált képzési programok száma 23 079 (tehát 2006 óta több mint négyszeres a növekedés). A Hargita megyei programok részesedése ebből 1,51 százalék (349 program), a Kovászna megyei programoké 1,01 százalék (234 program).⁴³ Hargita megyében tehát 3,17-szeres a növekedés (az országos növekedésnél alacsonyabb), Kovászna megyében pedig 4,87-szeres (az országos növekedésnél magasabb). Mindkét megye elmarad az országos átlagtól: a 41 megyét és Bukarestet alapul véve egy-egy megyére átlagosan 549 akkreditált képzési program jut. Ha az egy programra jutó lakosok számát vesszük alapul, hasonló következtetésre jutunk: országos viszonylatban 871,85 fő jut egy akkreditált felnőttképzési programra, míg Hargita megyében 890,73 fő, Kovászna megyében 898,19 fő.

6.11. A KOMPETENCIAMÉRÉSEK TANULSÁGAI

A 2000-től háromévente lebonyolított nemzetközi PISA-mérésekben⁴⁴ Románia rendszerint nagyon gyengén teljesít, az európai országok között sereghajtónak számít. Ez méltán felveti a kérdést, hogy az országos átlaghoz képest a magyar nyelvű képzések sikeresebbek-e avagy sem. Bizonyos módszertani megszorításokkal e kérdésre megpróbálhatunk válaszolni.⁴⁵

⁴² Márton János: *A romániai felnőttképzés számokban: rendszerszintű, regionális és megyei statisztikai adatok* (kutatási részjelentés). Teleki László Intézet–Soros Oktatási Központ, 2007. Publikálatlan kézirat.

⁴³ Forrás: az Akkreditált Felnőttképzési Szolgáltatók Országos Jegyzéke, románul: Registrul Național Furnizorilor de Formare Profesională a Adulților Autorizați. (http://www.anc.edu.ro/?page_id=34). (Utolsó letöltés: 2015.08.19.)

⁴⁴ PISA: Programme for International Student Assessment, <https://www.oecd.org/pisa>

⁴⁵ PISA-mérések kisebbségi tanulóira való alkalmazhatóságáról, módszertani vetületeiről: Papp Z. Attila: Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA-felmérésekben, *Educatio*, 2015/2, 51–64.

A 2006–2012-es időszak három mérésének eredményeit vizsgálva (ld. 4. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a matematikai és természettudományi kompetenciák területén 2009-ig a magyar iskolák szignifikánsan jobbak voltak, 2012-re viszont a román iskolák „utolérték” a magyarokat, azaz nincs szignifikáns eltérés az iskolai teljesítményekben a tannyelv szerint, többek között vélhetően azért, mert az ország PISA-teljesítménye javult e periódusban. Szövegértés területén szintén nincs jelentős eltérés 2012-ben a magyar és román iskolák között, igaz, e kompetenciaterületen már 2006-ban sem volt.

4. táblázat. PISA-eredmények a teszt nyelve (tannyelv) szerint Romániában, 2006–2012⁴⁶

Mérés éve	Teszt nyelve	Kompetenciaterület		
		Matematika	Szövegértés	Természettudomány
2006	magyar	435	412	446
	román	414	396	418
	szign.	0,000	0,331	0,065
2009	magyar	492	506	516
	román	424	421	424
	szign.	0,000	0,000	0,000
2012	magyar	444	456	465
	román	445	437	437
	szign.	0,984	0,197	0,123

A PISA-eredmények alapján jelzésszerű adatokat kaphatunk továbbá az anyanyelven vagy nem anyanyelven tanulókról is (5. táblázat). Mondhatni mindegyik mérés alkalmával kimutatható, hogy azok a tanulók, akik otthonukban magyarul beszélnek, de román nyelven töltötték ki a tesztek, mindhárom kompetenciaterületen jóval az országos átlag alatt, illetve az anyanyelven tanuló magyar diákokhoz képest is alulteljesítenek. Ez jelzi azt, hogy az anyanyelvű oktatásban való részvétel rendszerint eredményesebb képzést is jelent, és a későbbi munkaerő-piaci sikereket is növeli.

⁴⁶ Forrás: saját számítás a PISA-adatbázisok alapján. A számításokat az International Database Analyser segítségével Jackknife-módszerrel végeztük el.

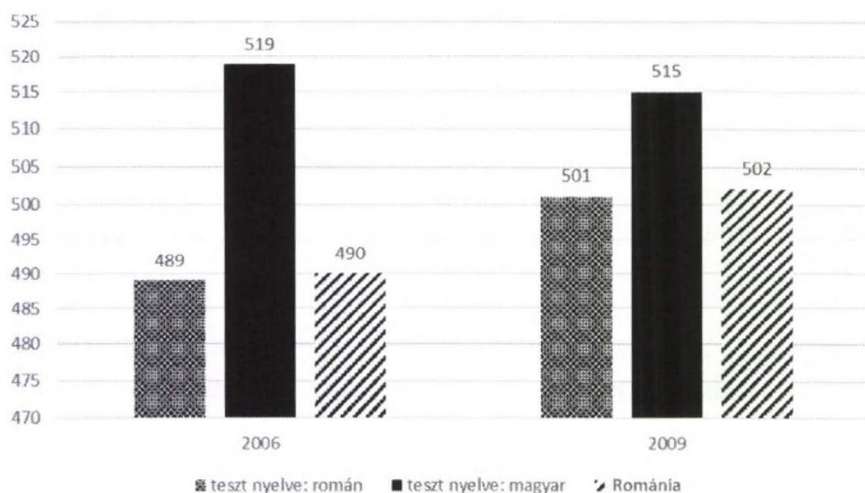
5. táblázat. PISA-eredmények a teszt nyelve (tannyelv) és az otthon beszélt nyelv szerint Romániában (2012)

Otthon beszélt nyelv	Teszt nyelve	N	Matematika		Szövegértés		Természet tudomány	
			Átlag	Standard hiba	Átlag	Standard hiba	Átlag	Standard hiba
Román	Román	4693	445	3,72	439	3,95	439	3,18
Magyar	Román	43	400	18,65	369	19,06	387	16,13
Magyar	Magyar	222	445	20,72	456	20,19	466	17,87

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy 2006–2012 között nincs szignifikáns elmozdulás a magyar iskolák teljesítményében, miközben az egész román oktatási rendszer lassú, de jelentős teljesítménynövekedést produkált. Ezzel még mindig az európai országok után kullog, de már nem olyan nagy a lemaradása az OECD-átlagokhoz képest, mint amilyen 2000-ben vagy 2006-ban volt. A helyzet súlyosságát illusztrálандó kijelenthetjük a PISA-adatok alapján, hogy a 2000-es években a 15 éves tanulók mintegy fele volt funkcionális analfabéta, míg a legutolsó, 2012-es mérésen „csak” 40 százalékuk.

A magyar és román tannyelvű iskolák közötti eredményességbeli különbségekről más adatforrásokból is tájékozódhatunk. A PIRLS-vizsgálatok⁴⁷ részben visszaigazolják a PISA-eredményeket, ugyanis a két utolsó mérés alapján azt láthatjuk, hogy míg 2006-ban jelentősek voltak a magyar és román tannyelvű iskolák közötti különbségek (a magyarok javára), addig az utolsó, 2011-es mérésben már statisztikailag nem szignifikáns a magyar nyelvű képzésben tanulók előnye (ld. 1. ábra).

⁴⁷ PIRLS: Progress in International Reading Literacy Study, <http://timss.bc.edu>

1. ábra. Szövegértés-kompetenciák az oktatás nyelve szerint (PIRLS 2006–2011)⁴⁸

Részletes elemzést olvashatunk a TIMSS-vizsgálatok kisebbségi vonatkozásairól is.⁴⁹ A matematikai és természettudományi ismereteket elemző nemzetközi mérés idősoros adatai alapján két fontosabb megállapítást tehetünk: egyrészt – és ez a PISA-adatokból is leszűrhető – a nem anyanyelven tanulók iskolai teljesítménye rendszerint alacsonyabb, mint az anyanyelven tanulóké, másrészt pedig, idősorosan tekintve legalábbis, nem egyértelműek a magyar és román tananyelvű iskolák közötti teljesítménybeli különbségek. A matematika területén a kilencvenes években a román iskolák tűntek jobbnak, míg a legutolsó, 2011-es mérésben a magyar iskolák voltak eredményesebbek, a köztes időszak méréseiben pedig nem volt statisztikailag releváns eltérés. A természettudományi eredmények szintjén úgy tűnik, a magyar iskolák jobbak, de ez az előny csak a legutolsó mérés kapcsán jelenthető ki megnyugtató bizonyossággal (ld. 6. táblázat).

⁴⁸ Forrás: saját számítás a PIRLS-adatbázisok alapján.

⁴⁹ TIMSS: Trends in International Mathematics and Science Study, <http://timss.bc.edu>; Csata Zsombor: Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS vizsgálatok alapján, *Kisebbségkutatás*, 2014/4. 126–157.

6. táblázat. A matematikai és természettudományi kompetenciaátlagok az oktatás nyelve szerint (TIMSS 1995–2011)⁵⁰

év	MATEMATIKA			TERMÉSZETTUDOMÁNY		
	teszt nyelve: román	teszt nyelve: magyar	teszt nyelve: román, de otthon más nyelvet is beszél	teszt nyelve: román	teszt nyelve: magyar	teszt nyelve: román, de otthon más nyelvet is beszél
1995	469*	438	466*	469	471	460
1999	473	454	401*	472	484	403*
2003	475	483	478	470	503	477
2007	462	445	442	461	477	452
2011	457*	487	442*	463*	495	439*

* Szignifikáns eltérések a magyar nyelven tanulókhoz képest, 95 százalékos valószínűség mellett.

A magyar és román nyelvű iskolák/képzések összehasonlítására – elméletileg – a romániai ún. cikluszáró, 8. osztály végén szervezett országos képességmérések eredményei (Evaluarea Nationala) is lehetőséget adnak. Noha bizonyos elemzések szerint ezek az adatok megbízhatatlanok, és a romániai oktatásban uralkodó káoszról árulkodnak,⁵¹ az elmúlt évek bekamerázott termekben zajló felmérései talán hívebben tükrözik a tanulók eredményeit. Az adatok nyilvánosan és egyénekre lebontva – újabban két helyen is – elérhetők: egyrészt az országos képességvizsga 2015-ös eredményeit tartalmazó honlapokon, másrészt a 8. osztály végi iskolai eredmények között is, amelyek alapján a tanulók bekerülnek a következő iskolai szintre.⁵² Ezen utóbbi honlapokról ismerhetjük minden tanulónak az országos értékelésen elért eredményét (amely a magyar tannyelvű iskolákban a román és a matematika mellett a magyar nyelv és irodalom felmérésén elért teljesítményt is tartalmazza), a 4 éves tanulmányi átlagot, a kibocsátó iskolát, illetve azt az intézményt és szakot is, ahova felvételt nyert.

Az erdélyi megyék adatainak említett, 2012-es, illetve 2015-ös gyorselemzészerű feldolgozása alapján⁵³ egyértelműen kijelenthető, a magyar tanulók román nyelv és irodalomból román társaikhoz képest gyengébben teljesítenek,

⁵⁰ Forrás: Csata: Az erdélyi magyar tanulók, 154.

⁵¹ Nagy István: A nyolcadikosok záróvizsgája, avagy az országosan egységes értékelés, *Magiszter*, 2013/1. 19–29.

⁵² www.admitere.edu.ro

⁵³ Nagy: A nyolcadikos, 23–24.; Barna Gergő: Képességvizsga – hogy teljesítettek a magyar diákok? <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/50121-kepessegvizsga-hogy-teljesitettek-a-magyar-diakok> (letöltve: 2015.08.19.)

ugyanakkor a magyarul tanulók között megyénként is nagyságrendi eltérések tapasztalhatók (Hargita, Arad, Szatmár és Bihar megyékben átlag alatt teljesítettek). A 2015-ös adatok alapján az is megállapításra került, hogy matematikából a román és magyar nyelven tanuló diákok között kismértékű, de mégiscsak szignifikáns eltérés tapasztalható.

Az alábbiakban a 2014-es líceumi felvételi eredményeket tartalmazó, nyilvánosan elérhető adatokra építve mutatjuk be az erdélyi megyék eredményeit.⁵⁴ Azért ezeket az adatokat vizsgáljuk, mert itt nemcsak az országos képességvizsga eredményei találhatók meg, hanem az az iskola (szak- és tannyelve) is, ahol a tanuló folytatja tanulmányait. A nyilvánosan elérhető adatok ugyan sem az iskolára, sem a tanulóra vonatkozóan nem tartalmaznak részletesebb háttéradatokat, így a mélyebb elemzést avagy a pedagógiai hozzáadott érték pontosabb kiszámítását nem teszik lehetővé. A kibocsátó iskola alapján viszont a település típusát, a tanuló neve alapján pedig a nemét is beazonosíthatjuk, így az adatokat e szempontokból is megvizsgálhatjuk, illetve – mivel ismerjük az általános iskola és a középiskola tannyelvét – az anyanyelven történő középiskolai továbbhaladás arányáról és jellegéről is megtudhatunk információkat.⁵⁵

A 2014-es adatok szerint is kimutatható, hogy a magyarul tanuló gyerekek románból nagyságrendekkel, míg matematikából kismértékben (de statisztikailag szignifikánsan) gyengébbek, mint a románul vagy a németül tanuló diákok (7. táblázat). Az iskolai teljesítményt azonban jelentősen befolyásolják az iskola működési helyének településjellemzői. Egyértelműen kijelenthető, hogy minél nagyobb egy település, annál jobbak az iskolai teljesítmények átlagai is, és hogy ez így van a román és a magyar tannyelvű iskolák esetében is. Sőt az is megállapítható, hogy a magyar és a román tannyelvű iskolák között a falvak szintjén még nincs lényeges különbség, azonban a nagyobb településeken belül a magyar iskolák lemaradnak a román tannyelvűekhez képest. (2. ábra)

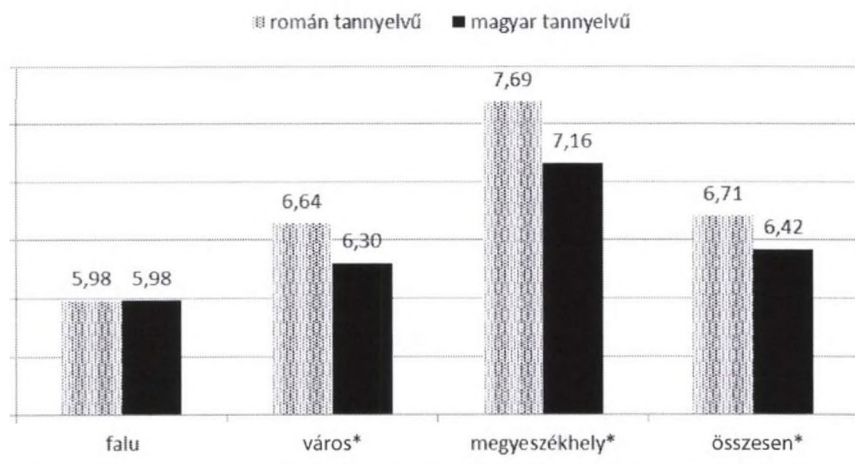
⁵⁴ Az adatokat speciális számítógépes programokkal le lehet tölteni elektronikusan az admitere.edu.ro honlapról, és utómunkálatokkal alkalmassá lehet tenni statisztikai elemzésre.

⁵⁵ Módszertanilag fontos itt megjegyezni, hogy az admitere.edu adatok nem tartalmazzák az ún. vokacionális képzésre, valamint a 3 éves szakiskolákba jelentkezők adatait. Ez nyilván okozhat torzítást „alulról” és „felülről” is, hiszen feltételezhetjük, hogy a vokacionálisba a jobb képességűek, a szakiskolába a gyengébb képességűek iratkoztak. A 2014-es adatbázisban összesen 39 063 diákról van adatunk, ez alacsonyabb, mint a képességvizsgán részt vevő tanulók száma.

7. táblázat. A 8. osztályos tanulók országos képességmérő vizsgákon elért eredményei az iskola tannyelve szerint (EN 2014)⁵⁶

általános iskolai tannyelv	tanulók száma	román	matematika	anyanyelv
német	798	7,80	7,85	7,61
magyar	5586	5,13	6,42	7,42
román	32 588	6,55	6,71	
szerb	27	4,79	5,20	7,46
szlovák	50	4,62	5,88	7,09
ukrán	14	4,83	4,81	8,33
Összesen	39 063	6,37	6,69	7,44

2. ábra. A magyar és a román tannyelvű osztályokban tanuló 8. osztályos tanulók matematikai eredményei az országos képességmérő vizsgákon településtípus szerint (EN 2014)⁵⁷

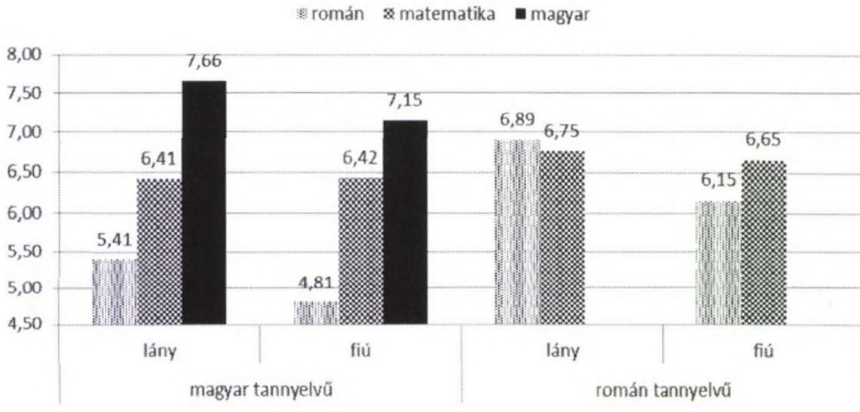

Az iskolai eredményekre ugyanakkor hatással van a nemi hovatartozás is: a lányok rendszerint jobban teljesítenek, mint a fiúk. Ez egyértelműen így van románból és magyarból is. A matematika területén viszont a román és a magyar tannyelvű iskolába járók esetében egyaránt kijelenthető, hogy a lányok és a fiúk között nincs lényegi eltérés (3. ábra).

⁵⁶ Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján.

⁵⁷ Forrás: ua.

3. ábra. A magyar és a román tannyelvű osztályokban tanuló 8. osztályos tanulók eredményei az országos képességmérő vizsgákon nemek szerint (EN 2014)⁵⁸

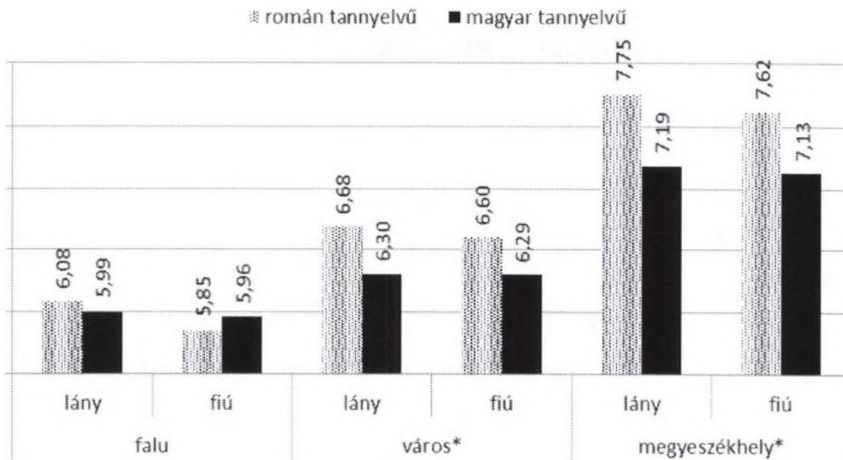
Megvizsgálhatjuk azt is, hogy a tanulók eredményeit hogyan befolyásolja együttesen a településtípus, illetve a nemi hovatartozás. A magyar iskolák esetében e két tényező a román nyelv és irodalom eredményeket mintegy 19 százalékbán, a matematikai teljesítményeket pedig 11 százalékbán befolyásolja. Ez azt a tapasztalatot erősíti, hogy az államnyelv elsajátításának nagyobb mértékű strukturális okai vannak, mint a matematika tanulásának, magyarán az államnyelv elsajátításának mértéke nem lehet független a települési jellemzőktől.⁵⁹

Továbbá az is megállapítható, hogy a településtípus és a nemi hovatartozás a matematika területén együttesen nem okoz olyan mértékű belső aránytalanságokat a magyar iskolák esetében, mint a román tannyelvűeknél. A magyar iskolások körében láthatjuk, hogy egy falun tanuló lány és egy megyeszékhelyen tanuló lány közötti különbség 1,20-ra, míg ugyanez a különbség a román iskolában tanuló lányok esetében 1,67-re tehető. Fiúk esetében ezek az értékek: 1,17, illetve 1,66 (ld. 4. ábra). Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a magyar tannyelvű iskolák nagyobb mértékben képesek a településtípusból és nemi hovatartozásból származó egyenlőtlenségeket kompenzálni, a román tannyelvű iskolák között vélhetően nagyobb a szelekció.

⁵⁸ Forrás: ua.

⁵⁹ Jelen elemzésben nem vizsgáltuk, de joggal feltételezhető, ha nemcsak a település méretét, hanem a település etnikai arányát is vizsgálnánk, akkor még nagyobb mértékű strukturális akadályokkal szembesülnénk. Mindennek értelemszerűen pedagógiai következményei is lehetnének, a román nyelv tanulásának mikéntjét – többek között – a helyi etnikai, nyelvi viszonyokhoz kellene igazítani.

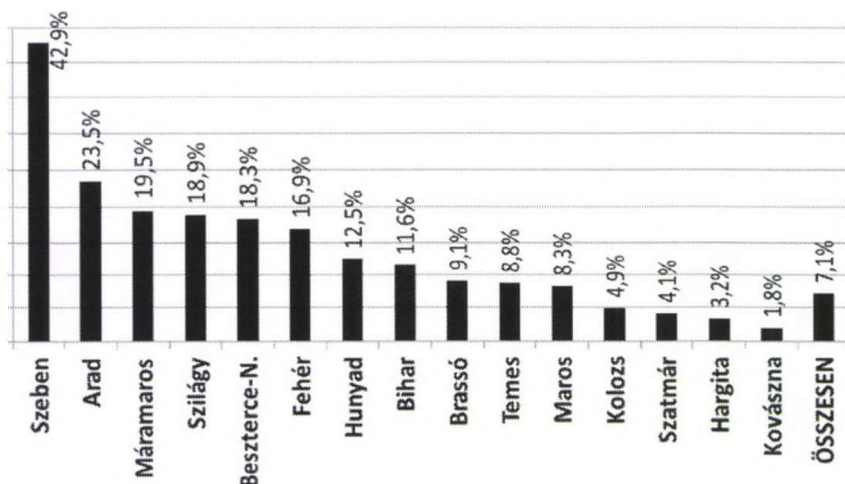
4. ábra. A magyar és a román tannyelvű osztályokban tanuló 8. osztályos tanulók matematikai eredményei az országos képességmérő vizsgákon településtípus és nemek szerint (EN 2014)⁶⁰

Végezetül vizsgáljuk meg a továbbtanulási adatokat a tannyelv függvényében is. Összességében a 8. osztály után a magyarul végzett tanulók mintegy 7 százaléka nem anyanyelvén folytatta középiskolai tanulmányait, de ugyanakkor jelentős területi különbségek állapíthatók meg. Egyértelműen kijelenthető, hogy a szörvány megyékben ez az arány nagyon magas, míg a székelyföldi megyékben és Szatmár megyében nagyon alacsony. Míg a szörvány megyékben a továbbtanulás (nyelve) általában összefügg a helyi oktatási kínálattal, és ezért érthető, hogy relatíve nagyobb arányban kerülnek román tannyelvű iskolákba a magyarul végzett fiatalok, addig érdekes viszont az, hogy két, szörványnak számító megyében, Brassó és Temes megyékben az erdélyi átlaghoz képest nem magas a románul tanulók aránya, Bihar megyében viszont átlag fölötti a románul továbbtanulóké.

⁶⁰ Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján.

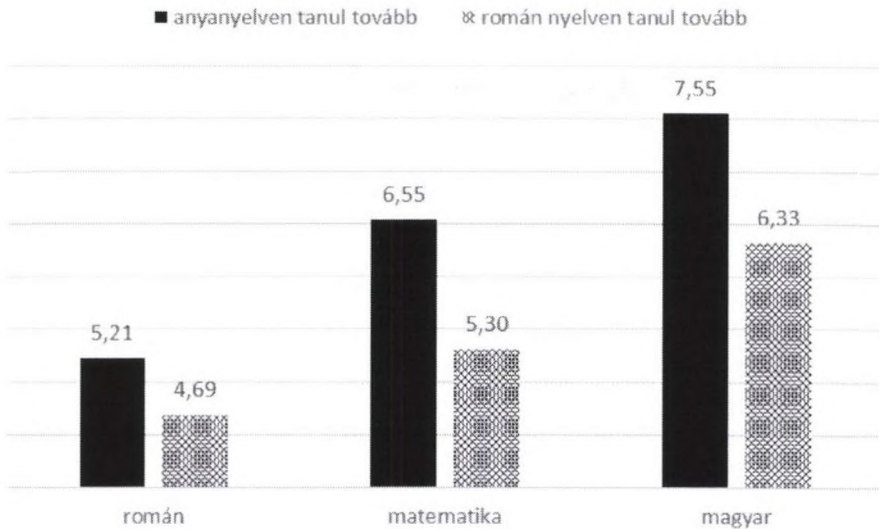
5. ábra. Az általános iskolát magyarul befejező és románul továbbtanuló diákok aránya megyénként (EN 2014)⁶¹

A nem anyanyelven történő továbbtanulásnak sok helyi tényezője, motivációja lehet, az általunk vizsgált adatok viszont felhívják a figyelmet egy olyan aspektusra is, amelyet eddig csak a PISA-adatok alapján valószínűsítettünk: a nem anyanyelven (tovább)tanuló diákok rendszerint alacsonyabb iskolai képességekkel rendelkeznek. Az itt ismertetett 2014-es felvételi adatok ezt messzemenően alátámasztják, és felhívják a figyelmet arra is, hogy ez mindhárom képességterületre érvényes: a románul továbbtanuló fiatalok matematikából és magyarból is nagyságrendekkel (1,25, illetve 1,22 átlagponttal) gyengébben teljesítettek a többiekhez képest, ráadásul románból is (6. ábra). Ez előrevetíti azt, hogy az általános iskola után románul továbbtanuló magyar fiatalok későbbi iskolai teljesítményei, egyszersmind majdani munkaerő-piaci esélyei is korlátozottabbak lesznek.

⁶¹ Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján.

6. ábra. Az általános iskolát magyarul befejező, illetve anyanyelven vagy románul továbbtanuló diákok országos képességvizsgán elért eredményei (EN 2014)⁶²

6.12. MEGHATÁROZÓ FOLYAMATOK

Tanulmányunkban áttekintettük a romániai magyar oktatás jogi keretét, majd statisztikai és más adatokra támaszkodva igyekeztünk képet kapni a belső folyamatokról is. Összességében azt gondoljuk, hogy a jogi keret elviekben minden szinten lehetővé teszi az anyanyelvű oktatás kiteljesedését. Mindennek azonban a demográfiai korlátok mellett keretet szab a jogszabályok alkalmazási módja, a helyi politika és főleg a közoktatás területén a megyei tanfelügyelőségekhez kapcsolódó oktatásigazgatás, az adminisztratív elvárások és kötelezettségek összessége. A mindennapi oktatásirányítás szintjén ugyanis a jogszabályokban valamilyen mértékben testet öltő decentralizáció mellett az oktatás irányítása továbbra is centralizált.

Ahogy azt írásunk elején is említettük, kulcsfontosságúnak tartjuk, a „Kié az iskola?” kérdés közösségi megválaszolását. A jelenlegi helyzetet úgy értelmezhetjük, hogy az anyanyelvi oktatás az országos oktatási rendszer részét képezi, de saját működését meghatározni képes intézményes keretekkel, egyértelmű szereplőkkel nem rendelkezik. Sem az RMDSZ, RMPSZ, az Oktatási

⁶² Forrás: saját számítás az *admitere.edu.ro* honlapról letöltött 2014-es adatok alapján.

Minisztérium kisebbségekkel foglalkozó részlegei, sem a helyi önkormányzatok, de még a tanfelügyelőségek sem tekinthetők igazi gazdáknak.

A felsőoktatás területén e kérdést talán könnyebb megválaszolni, hiszen e szinten valójában alig néhány intézményi szereplővel kell számolni, amelyeknek „tulajdonosai” könnyen behatárolhatók: az állam vagy valamilyen magán- vagy egyházi testület (amelyek azonban nem függetlenek az „anya”-országtól). Itt a kérdés megválaszolása egyrészt a BBTE-n belüli döntésmechanizmusok, eljárások feszegetését feltételezi, másrészt viszont könnyen megválaszolható, hiszen magánegyetemekről is szó van. A Sapientia EMTE egyetem kapcsán gyakran hangoztatott érv például az, hogy az intézmény maga rendelkezik a működéséhez szükséges döntéshozói kompetenciákkal. Mindezek ellenére a felsőoktatás területén sem maradéktalanul megválaszolt e kérdés, ugyanis éppen a demográfiai trendek mellett szakmailag és erőforrás-felhasználás szempontjából is szükséges lenne az intézményközi egyeztetések eljárásainak kialakítása, a párhuzamosságok korlátozása, kezelése.

Az említett kulcskérdést nem önmagában lenne fontos megválaszolni, hanem azért, mert bármilyen rendszerszintű oktatásfejlesztés feltételezi a felelősséggel és döntéshozói pozícióval bíró szereplők létét és elkötelezettségét is. A romániai magyar oktatáson belül elméletileg elképzelhető, hogy egyes intézmények fejlesztéseket hajtanak végre, de az alrendszer egésze (ha egyáltalán alrendszernek nevezhető) ilyen szereplők hiányában sem a saját, sem a román oktatási rendszer fejlesztési projektjeihez nem tud kapcsolódni.

A fejlesztésekhez ezen aktorok mellett megbízható, a kisebbségi oktatás belső folyamataira vonatkozó adatokra is szükség lenne. Az elmúlt két évtizedben az oktatás bemeneti oldalát képező demográfiai adatok meglehetősen megalapozottakká és elérhetővé váltak, de ezzel párhuzamosan a belső és kimeneti folyamatok dokumentálása esetleges. Írásunkban igyekeztünk bemutatni néhány adatforrást és az azokból leszűrhető eredményeket, amelyek talán hasznosak lehetnek bizonyos folyamatok megértéséhez (iskolai teljesítmény és az azt befolyásoló tényezők, továbbtanulási arányok). Ugyanakkor tudatában vagyunk annak, hogy az oktatás folyamatainak megértése, az esetleges fejlesztési beavatkozások sokkal több indikátorra kellene hogy épüljenek.

IRODALOM

- Barna Gergő: Képességvizsga – hogy teljesítettek a magyar diákok? <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/50121-kepessegvizsga-hogy-teljesitettek-a-magyar-diakok> (letöltve: 2015.08.19.)
- Csata Zsombor: Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS vizsgálatok alapján, *Kisebbségkutatás*, 2014/4. 126–157.
- Cseke Péter Tamás: Nem jár oktatási támogatás több csángó gyereknek? *Maszol*, 2014. október 13. <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/36855-nem-jar-oktatasi-tamogat-as-tobb-csango-gyereknek> (letöltve: 2015.08.19.)
- Gáll Erika – Keszeg Jenő: A tanügyi rendszer működésének vizsgálata a magyar nyelv- és irodalomoktatás tükrében, *Magyar Kisebbség*, 2014/2. 85–116.
- Márton János: *A romániai felnőttképzés számokban: rendszerszintű, regionális és megyei statisztikai adatok* (kutatási részjelentés). Teleki László Intézet–Soros Oktatási Központ, 2007. Publikálatlan kézirat.
- Márton János: A 2009-ben és 2010-ben érettségizett romániai magyar diákok továbbtanulása, *Educatio*, 2012/1. 87–103.
- Nagy István: A nyolcadikosok záróvizsgálata, avagy az országosan egységes értékelés, *Magiszter*, 2013/1. 19–29.
- Papp Z. Attila: Határon túli magyar oktatástámogatások (2003–2006), *Educatio*, 2006/1. 130–146.
- Papp Z. Attila: Határon túli magyar oktatási támogatások és hasznosulásuk 2006–2010 között, *Educatio*, 2010/1. 88–108.
- Papp Z. Attila – Márton János: Peremoktatásról varázstalanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai, *Magyar Kisebbség*, 2014/4. 7–32.
- Papp Z. Attila: Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA felmérésekben, *Educatio*, 2015/2. 51–64.
- Péntek János: A magyar közoktatás nyelvi és szakmai feltételei, in Bálint Emese – Péntek János (szerk.): *Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*, Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2004.
- Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához*, Kolozsvár, Ábel Kiadó, 2010.
- Veres Valér: Decentralizáció, minőségbiztosítás és kisebbségi oktatási jogok Romániában az új tanügyi törvényben, *Pro Minoritate*, 2012/1. 110–121.
- Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében*, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015.

7. EGYHÁZAK ÉS VALLÁSI ÉLET

KISS DÉNES

A vallási élet az erdélyi magyarság számára kiemelkedően fontos társadalmi gyakorlat. Jelentősége több tényezővel magyarázható; az egyik az, hogy míg Nyugat-Európa lakosságának vallásossága (vagy legalábbis a vallásgyakorlás hagyományos módja és intenzitása) a 20. század folyamán erősen meggyengült, az erdélyi magyarság mindmáig erősen vallásos maradt. E vallásosság az államszocializmus bukása után sem gyengült, ellenkezőleg, tovább erősödött, dinamizmusát pedig jól jelzik az egyházakon belül kibontakozó vallási mozgalmak és az újonnan megjelenő felekezetek. Az erdélyi magyarok vallási életének az is rendkívül fontos vetülete, hogy a többségüket tömörítő egyházak a kisebbségi önrendelkezés és így a társadalomszervezés fontos intézményei. Az oktatásban, a szociális ellátásban, a művelődési életben, a közösségfejlesztésben és a kisebbségi lét számos további területén az egyházak által létrehozott és működtetett szervezetek tömege tevékenykedik, melyek nélkül az erdélyi magyarság fennmaradása jelenleg elképzelhetetlen. E fejezetben a romániai magyarok vallási életét és annak intézményes kereteit mutatjuk be, e rövid bevezetőben érintett területek szerint. Az első alfejezetben a magyar népesség felekezeti szerkezetével mellett vallási életének legfontosabb dimenzióit és a legfontosabb vallási mozgalmakat, ezt követően a vallásgyakorlás keretét képező intézményi struktúrát, végül pedig az egyházak társadalmi intézményeit mutatjuk.

7.1. VALLÁSOSSÁG ÉS VALLÁSI ÉLET. STATISZTIKAI HELYZETKÉP

Románia magyar lakosságának zöme, 86,7 százaléka két történelmi egyházba, a református és a római katolikus egyházba tömörül. A fennmaradó 13,3 százalék számos kisebb egyház között oszlik meg, melyek közül kiemelkedik az unitárius egyház, 55 ezer fő fölötti tagságával. Bár külön-külön lényegesen kisebbek, az újprotestáns egyházakhoz (Baptista Egyház, Hetednap Adventista

Egyház, Pünkösdi Egyház) együtt a magyarság szintén jelentős része tartozik: Jehova Tanúit is ide sorolva több mint 38 ezer személy. Az ortodox egyház a köztudatban (és önmeghatározása szerint is) román egyháznak számít, a valóságban azonban ehhez is több mint 26 ezer magát magyar nemzetiségűnek valló személy tartozik, míg a görögkatolikus egyháznak 16 144 magyar nemzetiségű tagja van. A teljes magyar lakosságnak mindössze 0,3 százaléka nem tartozik semmilyen felekezethez. A felekezeten kívüliek európai viszonylatban e rendkívül alacsony aránya (Magyarországon például ez az arány 18 százalék fölötti) az erdélyi magyarok már említett kimagasló vallásosságát jelzi, vagy legalábbis azt, hogy számukra fontos, hogy valamilyen egyházhoz tartozzanak.

1. táblázat. A romániai magyar népesség vallásfelekezetek közötti megoszlása, valamint a magyarok aránya az egyes felekezetekben (Népszámlálás, 2011)

Egyházak	Magyar népesség	Magyar népesség (%)	Magyarok aránya az egyházban %
Református	563 611	45,9	93,8
Római katolikus	500 444	40,8	57,5
Unitárius	55 794	4,5	96,7
Ortodox	26 009	2,1	0,2
Görögkatolikus	16 144	1,3	10,7
Evangelikus-lutheránus	12 431	1	61,6
Baptista	12 408	1	11
Jehova Tanúja	11 322	0,9	22,7
Hetednapi adventista	7985	0,7	9,9
Pünkösdi	6430	0,5	1,8
Más vallású	8339	0,7	4,0
Vallás nélküli	3079	0,3	16,3
Ateista	873	0,1	4,2
Nincs adat	2754	0,2	0,2
Összesen	1 227 623	100	

A vallásosság mértékéről és jellegéről azonban a népszámlálási adatoknál árnyaltabb képet nyújtanak a reprezentatív mintákon végzett szociológiai kutatások. Ezek a vallási élet különböző aspektusait egymástól elkülönítve próbálják mérni, így például a gyakorlati, cselekvésekből álló rituális, a hitelemekből és -ismertekből álló kognitív vagy a közösségi-szervezeti dimenziókat. A továbbiakban ezt a logikát követve az erdélyi magyarok vallási életének néhány szegmensére

térünk ki, felhasználva a 2009-ben végzett, a felekezetek közötti eltérések vizsgálatát is lehetővé tevő *Életünk fordulópontjai* elnevezésű kutatás eredményeit.¹

A vallási élet gyakorlati aspektusának két gyakran használt mutatója a templomlátogatás és az imádkozás gyakorisága. Az erdélyi magyarok körében mindkét mutatónak magas az értéke: a megkérdezettek egyharmada nyilatkozta azt, hogy legalább heti egy alkalommal templomba jár, és majdnem fele, hogy naponta imádkozik. Mindkét mutató értéke magasan fölötte áll a magyarországinak, és vagy a romániai teljes népességéhez közeli, vagy annál is magasabb (Magyarországon a hetente templomba járók aránya 11, a naponta imádkozóké 25 százalék, Románia teljes lakossága körében pedig ezek az értékek 25, illetve 55 százalék.²) A különböző felekezetek vallásosságát nézve már e két mutató szerint is jelentős eltérést láthatunk – míg a katolikusok és a lutheránusok buzgóbb templomlátogatók, a reformátusok és az unitáriusok inkább az imaéletben jeleskednek. Az újprotestánsok aktivitása mindkét vallásgyakorlási forma tekintetében magasan a történelmi egyházak tagságáé fölé emelkedik.

2. táblázat. *Esküvőkön, temetéseken kívül Ön milyen gyakran jár templomba? A templomi vagy gyülekezeti szertartáson kívül Ön milyen gyakran szokott imádkozni? (százalékok, N=3991)*³

	Hetente legalább egyszer templomba jár ³	Naponta imádkozik
Római katolikus	40,8	43,2
Református	27,1	51,8
Evangélikus-lutheránus	39,7	44,3
Unitárius	25,6	54,6
Újprotestáns	80	86
Ortodox	21,7	42
Teljes népesség	34	49,2

¹ Bár azóta készültek még a vallásosságot is érintő kérdőíves kutatások, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a budapesti Központi Statisztikai Hivatal által közösen végzett *Életünk fordulópontjai* kutatásnak rendkívüli előnye ezekkel szemben, hogy reprezentativitása az egyedülállóan nagy, 3900 fős mintának köszönhetően az ismert kutatások közül a legátfogóbb, lehetővé téve ezáltal a felekezetek közötti összehasonlítást is.

² Kiss Dénes: Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai, *Erdélyi Társadalom*, 2010/1–2. 71–87.

³ A templomlátogatás gyakoriságának mérésével járó általános probléma, hogy a kérdezettek társadalmi elvárásnak érzik a templomba járást, ezért a kutatások során hajlamosak a valóságosnál gyakoribb templomlátogatásról beszámolni. E torzítás tekintetében viszont nincs okunk felekezetek közötti eltéréseket feltételezni, így e számokat használhatónak tartjuk a felekezetek közötti összehasonlításra.

A romániai magyarok túlnyomó többsége, 95,9 százaléka istenhívő, és e tekintetben alig van különbség az egyes felekezetek között. Bár kizárólag keresztény egyházakról van szó, istenképük nem egységes: 80,3 százaléuk egy személyes Istenben hisz, 11,6 százaléuk inkább valamilyen „szellemnek” vagy „életerőnek” képzi el a Mindenhatót. A személyes Isten legnagyobb arányban az újprotestánsokra jellemző istenkép, legkisebb arányban pedig az unitáriusokra – utóbbiak 17,7 százaléka inkább szellemként/életerőként képzi el Istent. A kereszténység további alapvető tanításaiban már lényegesen kevesebben hisznek, így például a feltámadás bármilyen formájában („halál utáni életben”) már csak a magyar népesség 56 százaléka hisz, a pokol létezésében pedig még ennél is kevesebben (50,9 százalék). A két végletet ez esetben is az unitáriusok és az újprotestánsok képezik, az előbbieknél csak 43 százaléka hisz a halál utáni életben, az utóbbiaknak pedig 78 százaléka.

3. táblázat. A hitbeli kérdésekkel kapcsolatban mi jellemző Önre? Hisz-e...
(válaszok aránya százalékban, N=4000)

	Istenben	Halál utáni életben	Pokolban	Angyalokban	Reinkarnációban
Római katolikus	96,5	55,0	52,8	55	14,6
Református	96,3	55,5	47,2	50,8	15,1
Evangélikus	95	66,4	68,6	65,7	6,4
Unitárius	97,4	43,5	40,2	41,2	13
Újprotestáns	96,6	78,6	69,7	84,1	15,8
Ortodox	95,8	55,9	56,1	50,5	15,1
Teljes népesség	95,9	56	50,9	53,7	14,7

Az erdélyi magyarok tehát szinte kivétel nélkül egyháztagok és istenhívők, a magyarországiaknál és általában a nyugat-európaiaknál pedig gyakrabban járnak templomba és gyakrabban imádkoznak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az egyházak tanításait maradéktalanul elfogadják, még az alaptanításokat is a hívek alig több mint fele vallja. A nyugati civilizáció vallási életének folyamatai, a vallási kínálat pluralizálódása és az egyéni vallásosság individualizálódása itt is jelen vannak. Ez utóbbira utal az is, hogy míg a kereszténység alaptanításának számító feltámadásban a népesség majdnem fele nem hisz, a távol-keleti vallásokból begyűrűző reinkarnáció tanítását megközelítőleg 15 százaléka hiszi. Az egyes egyházakhoz tartozó hívek tehát egyházuk tanításait kisebb-nagyobb mértékben fogadják el, egyházuk elvárásainak különböző mértékben tesznek eleget. E jelenség megragadására a Tomka Miklós által kidolgozott módszert használjuk, aki az egyház tanítását követők és a maguk módján vallásosak

4. táblázat Az alábbi kijelentések közül melyik áll közelebb az Ön hitéhez?
(százalék, N=4000)

	Létezik egy személyes Isten	Létezik valamilyen szellem vagy életerő	Nem tudom, mit higgyek	Nem hiszem, hogy létezik Isten vagy valamilyen szellem
Római katolikus	80,4	11,9	6,2	1,2
Református	80,1	11,7	6,6	1,5
Evangélikus	87,9	7,1	2,1	2,9
Unitárius	76,0	17,7	5,7	0,5
Újprotestáns	92,3	4,9	2,8	0
Ortodox	78,0	12,4	8,1	1,4
Teljes népesség	80,3	11,6	6,2	1,5

között tett különbséget.⁴ Ennek alapján az erdélyi magyarok fele gondolja úgy, hogy a maga módján vallásos, és csak 43 százaléka, hogy az egyháza tanítását követve éli vallási életét. E tekintetben is jelentős eltérések vannak a különböző felekezetek tagsága között, a reformátusok körében lényegesen magasabb a maguk módján vallásosak aránya, mint a katolikusok között. Bár a fentiekben vizsgált egyes hittételek elfogadása tekintetében az unitáriusok bizonyultak a legkétkedőbbnek, és a templomba járásban sem jeleskedtek, az egyháztagok között a maguk módján vallásosak alig vannak többen, mint a katolikusok körében. Az ily módon mért vallási individualizáció az evangélikusok esetében a legerőteljesebb, akiknek több mint kétharmada a maga módján vallásos.

5. táblázat Az alábbi kijelentések közül melyik áll közelebb az Ön hitéhez?
(százalék, N = 4000)

	Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	Vallásos vagyok a magam módján	Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e	Nem vagyok vallásos
Római katolikus	48,3	46,6	2,2	2,9
Református	37,8	54,2	3,5	4,4
Evangélikus	28,4	68,8	2,1	0,7
Unitárius	47,9	45,9	3,1	3,1
Újprotestáns	73,6	22,2	2,8	1,4
Ortodox	38,9	52,1	6,2	2,8
Teljes népesség	43,1	50,1	3,1	3,7

⁴ Tomka Miklós: A vallásosság mérése, in Máté-Tóth András – Mária Jahn (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*, Szeged, Bába és Társai Kiadó, 1998, 18–31. Acta Studiorum Religionis Szegedini 1.

7.2. AZ EGYHÁZAK INTÉZMÉNYRENDSZERE

Amint az az 1. táblázatban látható, Románia magyar lakossága számos egyházhoz tartozik, melyek közül egyesekben elsöprő többséget alkot, másokban kisebbséget képez. A református és unitárius egyházak tagsága túlnyomórészt magyar, ezeket tehát gyakorlatilag magyar egyházaknak tekinthetjük. A római katolikus egyház tagságának országos szinten 57,5 százaléka magyar, Erdélyben belül 78 százaléka, vagyis Erdélyben ez az egyház is magyar többségű, de nagyszámú román tagsága is van. Ugyancsak többséget képeznek a magyarok a rajtuk kívül főleg németeket és szlovákokat tömörítő evangélikus egyházban, 61,6 százalékot. A görögkatolikus, baptista, hetednapi adventista egyházakban, valamint Jehova Tanúi körében a magyarok országos arányukhoz mérten felülreprezentáltak, míg az ortodox és a pünkösdi egyházakban erősen alulreprezentáltak. A magyarság aránya az egyes egyházakban a kisebbségi önrendelkezés szempontjából fontos tényező, ám mint azt a továbbiakban látni fogjuk, az intézményi szerveződés különböző szintjein különböző mértékű autonómiával rendelkezhet, ami nem feltétlenül függ össze a magyarok egyházon belüli arányával.

A magyar népesség legnagyobb részét átfogó református, római katolikus és unitárius egyházak szervezeti felépítésében alsó, középső és felső szervezeti szinteket különböztethetünk meg.⁵ A szervezeti alapegységeket a helyi közösségek képezik (egyházközségek, plébániák, gyülekezetek), amelyek közvetlenül középszintű területi egységeket alkotnak (egyházmegyéik, esperességek, egyházkörök). Ez utóbbiak egy-két további nagyobb szervezeti egységen keresztül tagolódnak be az országos egyházszervezeti hierarchiába.

6. táblázat. A romániai magyar történelmi egyházak szervezeti felépítése

	Romániai Református Egyház	Romániai Római Katolikus Egyház	Magyar Unitárius Egyház
Felső szint	Egyházkerületek	Érseki tartomány	Erdélyi unitárius egyház
Középszint	Egyházmegyéik	Egyházmegyéik, esperességek, esperesi kerületek	Egyházkörök
Alsó szint	Egyházközségek	Plébániák	Gyülekezetek

⁵ Az egyházak szervezeti felépítését, valamint az egyházak társadalmi intézményeit bemutató fejezetek megírásánál a szóban forgó egyházak, illetve az egyes intézményeik honlapjainak elemzésére támaszkodtunk.

A legtöbb magyart tömörítő Romániai Református Egyház két egyházkerületbe szerveződik, az Erdélyi Egyházkerület a történelmi Erdély területét fedi le, és 15 egyházmegyéből áll, a Királyhágómelléki a Bánságot és a Partiumot (Temes, Arad, Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros megyéket), és 9 egyházmegyéből áll. A két egyházkerület a lefedett terület és a hívek száma tekintetében is eltér: az Erdélyihez a hívek 61,5 százaléka tartozik, a Királyhágómellékihez 38,5 százaléka. Az ország Kárpátokon túli területein élő reformátusokat öt missziós egyházközség fogja össze, amelyek a brassói egyházmegyéhez tartoznak: a bákói egyházközség a moldvai megyékben, a galaci a Konstanca, Brăila és Galac megyékben, a Râmnicu Vâlcea-i az olteni megyékben élők fogja át, a bukaresti reformátusok pedig két egyházközséget alkotnak. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a református egyházhoz 37 321 nem magyar nemzetiségű személy is tartozik, ezek többsége román (19 802 személy) és roma (16 487). A nem magyar nemzetiségűek többsége azonban beszéli a magyar nyelvet, így román nyelvű református gyülekezet mindössze egy van, Bukarestben.

Az Erdélyi Unitárius Egyház a Magyar Unitárius Egyház része, melynek egyik püspökségét képezi. Szervezetileg egyházkörökből és gyülekezetekből épül fel, az erdélyi hat egyházkörhöz összesen 123 gyülekezet tartozik. Mivel az erdélyi unitáriusok zöme a székelyföldi megyékben lakik (háromnegyedük Hargita, Maros és Kovászna megyékben), az egyházkörök közül öt ezekben a megyékben működik, míg a partiumi és bánsági területeken élő hívek a kolozsvári székhelyű Kolozs-tordai Egyházkörhöz tartoznak. Az ókirályságban mindössze 211 híve van az unitárius egyháznak.

A római katolikus egyház országos szervezete hat egyházmegyéből áll, amelyek két érseki tartományt alkotnak. A magyar katolikusok többsége a történelmi Erdély területét lefedő gyulafehérvári érseki tartományhoz tartozik, amelyet a gyulafehérvári főegyházmegye egymaga alkot. Az összes többi egyházmegye a bukaresti érseki tartományhoz tartozik; a bukaresti főegyházmegyén kívül a temesvári, nagyváradi, szatmári és iași-i egyházmegyék. A bánsági és partiumi magyar katolikusok tehát szervezetileg a bukaresti főegyházmegyének vannak alárendelve. Az egy-egy plébániához tartozó magyar és román hívek rendszerint egy közös egyházközséget alkotnak, de külön magyar, illetve román misét látogathatnak. Ritkábban az is előfordul, hogy a román hívek az adott plébániához tartozó, de önálló jogi személyiséggel rendelkező, úgynevezett „személyi plébániát”, azaz nyelvi-nemzetiségi alapon létrehozott igazgatási egységet alkotnak.⁶ A gyakorlatban tehát a magyar és a román hívek mindkét esetben külön közösségeket képeznek.

⁶ <http://lexikon.katolikus.hu/S/szem%C3%A9lyi%20pl%C3%A9b%C3%A9nia.html> (letöltve: 2016.05.25.)

Az Evangélikus-lutheránus egyház a nem német ajkú evangélikusok egyháza, főleg magyarok és szlovákok tartoznak hozzá. Szervezetileg három egyházmegyéből áll, melyek közül kettő a magyar híveket tömöríti, egy pedig a szlovákokat. Mivel a magyar evangélikusok zöme (9115 a 12 431-ből) Brassó megyében él, és további 797 az ezzel szomszédos Kovászna megyében, a két magyar egyházmegye közül a hívek többsége a brassóihoz tartozik. A kolozsvári egyházmegye viszont nagyobb területet fed le, és a püspökség is Kolozsváron van.

Az újprotestáns egyházak magyar tagjai a fentieknél lényegesen kisebb hányadát képezik egyházaik teljes tagságának: a baptisták 11 százalékot, a hetednap Adventisták 9,9 százalékot, Jehova Tanúi 22,7 százalékot, a pünkösdiel mindössze 1,8 százalékot. A baptista és a pünkösdi egyházakban a magyar gyülekezetek külön országos szövetségeket alkotnak (a Romániai Magyar Baptista Gyülekezetek Szövetségét és a Romániai Magyar Pünkösdi Hitközséget), amelyek az illető egyházak szervezeti hierarchiájába annak csúcsán tagolódnak be. Ezek esetében tehát a szervezeti struktúrában az etnikai/nemzetiségi elv felülírja a területi elvet. Ezekkel ellentétben a Hetednap Adventista egyház szervezeti felépítésében a területi elv az elsődleges, a magyar hívek érdekképviselete itt területi szintenként valósul meg (a gyakorlatban a formális képviseletben tükröződőnél erőteljesebben).

Missziós intézmények

Az egyházaknak, szoros értelemben vett szervezeti struktúrájukon kívül, több olyan intézményük is van, amelyek működésének fő célja szintén az eredeti feladatnak, a hívek lelki üdvének szolgálata, de azt az illető egyház tagságának egy szűkebb körére koncentrálnak végzik, emellett néha más, társadalmi tevékenységeket is felvállalva. Ezek közül három ilyen szervezettípust emelünk ki, a nőket tömörítő nőszövetségeket, a fiatalokat megcélzó ifjúsági szervezeteket és a különböző vallási mozgalmak szervezeteit.

A történelmi egyházakban kivétel nélkül működő nőszövetségek a két világháború között, vagy még azt megelőzően alakultak meg (az evangélikus 1908-ban,⁷ az unitárius 1910-ben,⁸ a katolikus 1926-ban,⁹ a református 1927-ben¹⁰).

⁷ <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=346> (letöltve: 2016.05.25.)

⁸ <http://www.unitarius.org/data/eue/show.aspx?pageid=24> (letöltve: 2016.05.25.)

⁹ <http://lexikon.katolikus.hu/E/Erd%C3%A9lyi%20Katolikus%20N%C5%91sz%C3%B6vets%C3%A9g.html> (letöltve: 2016.05.25.)

¹⁰ <http://erdelyireformatusnoszovetseg.ro/index.php/2-uncategorised> (letöltve: 2016.05.25.)

Céljuk akkor is és most is a nők egyházi tevékenységének összefogása, a hitélet erősítése, szociális gondoskodás, a helyi egyházi élet segítése, kulturális programok szervezése. A kommunista rezsim hatalomra jutásával más civil szervezetekhez hasonlóan feloszlatták őket, a rendszerváltás után viszont rendre újraalakultak. Létrejöttük az egyházak felsőbb vezetésével szoros együttműködésben történt, néha annak kezdeményezésével, a protestáns egyházakban a lelkészfelelőségek jelentős szerepvállalásával. Ez utóbbi lehet a magyarázata annak, hogy ez utóbbiakban a nőszövetségek jelenléte erőteljesebb, mint a katolikus egyházban: míg a katolikus nőszövetség mindössze 33 helyi szervezetet tart nyilván, az unitárius egyházban az egyházközségek háromnegyedében működik nőszövetségi csoport, a református egyházban pedig ez az arány még magasabb. Ez az egyházak honlapjairól származó kép azonban némileg árnyalásra szorul, a protestáns nőszövetségi szerveződések nagy száma ugyanis részben annak tulajdonítható, hogy helyi szinten jogi személyiséggel nem rendelkező egységekről lévén szó, egy leltárkészítéskor könnyen nőszövetségként regisztrálják a nők bármilyen karitatív tevékenységet végző csoportját, noha az ilyen munkában részt vevők nem mindig tekintik magukat a nőszövetséghez tartozónak. Másrészt a katolikus nők a nőszövetségi csoportok mellett más szervezetekben is meghatározó módon tevékenykednek, mint például a Rózsafűzér Társaságokban vagy az Oltáregyletekben.

A református ifjúsági csoportok egyházkerületenként egy-egy centrális szervezetbe csoportosulnak, az Erdélyi Ifjúsági Keresztény Egyesületbe (Erdélyi IKE) valamint a Királyhágómelléki Református Ifjúsági Szövetségbe (KRISZ), az unitárius fiatalok pedig az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egyletbe. Ezek az egyházak struktúráját követő, hierarchikus felépítésű szervezetek. A katolikus fiatalok legátfogóbb, az egyház által közvetlenül koordinált szervezetei szintén egyházmegyénként tagolódnak, a legnagyobb a gyulafehérvári főegyházmegyében működő Főegyházmegyei Ifjúsági Főlelkészség (FIF), amely ifjúsági kerületekre bontva irányítja a fiatalok csoportjait, az „Ifi”-ket, kerületenként egy ifjúsági lelkésszel, de egyúttal integrál több önálló ifjúsági kezdeményezést is. Így a Keresztirány Erdélyi Katolikus Ifjúsági Szolgálatot, a főleg fiatalokkal működő Erdélyi Katolikus Karizmatikus Megújulást és az Erdélyi Hálót (Katolikus Közösségek Kárpát Medencei Hálózata). Szatmár megyében a Szatmár Megyei Ifjúsági Iroda tölti be ugyanezt a szervezeti funkciót. A szerveződési formától függetlenül az ifjúsági szervezetek fő célja a fiatalok hitéletének elmélyítése, amit igen változatos eszközökkel próbálnak elérni, közösségépítő és -fejlesztő programokkal, sporttevékenységekkel, zenei rendezvényekkel, konferenciákkal stb.

A nagyobb történelmi egyházakban rendszerint olyan intézményes keretek is léteznek, amelyek a tagság többségétől eltérő, azzal rendszerint elégedetlen,

sajátosabb vallási igényű csoportokat fogják össze. E csoportok többsége mozgalmyszerűen szerveződik, és többé-kevésbé explicit módon az egyházukban általános vallási és erkölcsi helyzet megváltoztatására törekednek, ezért az egyházvezetéssel néha feszültségekkel terhelt, konfliktusos viszonyban vannak. A legtöbb ilyen szerveződés a katolikus egyházban található, ahol ide sorolhatók a szerzetesrendek és a lelkiségi mozgalmak is. A nagy múltra visszatekintő szerzetesrendek a kommunista évtizedek viszontagságai után újjászerveződtek, jelenleg az erdélyi egyházmegyéek honlapjain huszonöt szerzetesrendről találunk adatokat, lelkiségi mozgalmakból huszonegyet tart nyilván az egyház (lásd a tanulmány végén található első mellékletet). A nagyszámú katolikus lelkiségi mozgalom egy része különböző rendek világi követőinek a csoportosulása (Ferences Világi Rend, Világban Élő Kármeliták), mások a klérus kisebb csoportjaiból állnak (Neokatekumenátus, Szociális Testvérek Társaságának Kültagsága), s vannak, amelyek főleg fiatalokat tömörítenek (Karizmatikus Megújulás, Háló, Cserkészszövetség). Míg az összes Erdélyben élő szerzetes száma mindössze 100-200 között van, a lelkiségi mozgalmak tagsága több ezerre tehető.

A református egyházban egyetlen intézményesedett, tartósan fennálló mozgalmat találunk, a pietizmus szellemi örökségére visszavezethető CE Szövetséget. A mozgalom a 20. század első évtizedében először a mai Magyarország területén honosodott meg Bethánia CE Szövetség néven, az amerikai Christian Endeavor Movement (Keresztény Buzgóság Mozgalom) részeként, innen kerül Kolozsvárra, majd terjed el Erdély-szerte. A jogilag civil szervezatként működő mozgalmat a kommunista rezsim betiltotta, a fennmaradó helyi közösségek így illegálisban működtek. A rendszerváltás után a szövetség újjáalakult, jogilag egyesületként bejegyezve. A mozgalomban református lelkészek is jelentős számban vesznek részt.

Míg a nőszervezetek és az ifjúsági szervezetek egyházak által kiépített strukturális hierarchikusak és jól ellenőrzöttek, a vallási mozgalmak közös jellemzőiként sok szempontból ezek szöges ellentéte emelhető ki. Alapegységeiket személyes kapcsolatokra épülő kisközösségek képezik, a csoportokon belüli viszonyokra egalitárius törekvések jellemzők (vezetők-vezetettek, papok-laikusok, férfiak-nők között), szervezetiileg pedig decentralizáltak, az egyes csoportok bizonyos fokú önállósággal bírnak.¹¹ Tagságuk elkötelezett, vallásosságára vonatkozóan a személyes megtérés fontossága, evangelizációs ambíció, a közösségi események magas érzelmi töltete, valamint a zene és az ének kiemelt szerepe emelhetők ki.¹²

¹¹ Horváth Zsuzsa: Katolikus bázisközösségi mozgalmak, in Uő: *Hitek és emberek*, Budapest, ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, 1995.

¹² Kiss Dénes: Revivalist movements in the Romanian Historical Churches, *Revacern paper* 2009. no. 78.

7.3. AZ EGYHÁZAK TÁRSADALMI INTÉZMÉNYEI, TEVÉKENYSÉGE

A fentiekben bemutatott vallási szervezetek mellett az egyházak nagyszámú további, elsődleges céljuk szerint már nem vallási intézményt is működtetnek. Így a legnagyobb történelmi egyháznak kiterjedt oktatási és szociális intézményrendszere is van, kulturális és hagyományőrző csoportjaik; folyóirat- és könyvkiadásuk biztosítása érdekében nyomdákat, különböző tevékenységeik anyagi fenntartása végett néha cégeket, vendégházakat működtetnek. E rendkívül sokszínű intézményi szférából társadalmi jelentőség szempontjából két intézményrendszer emelkedik ki, az oktatási és szociális jellegű intézményeké – a továbbiakban ezek áttekintésére teszünk kísérletet.

7.3.1. *Oktatási intézmények*

A nagyobb történelmi egyházak oktatási intézményrendszere az óvodától az egyetemig lefedi a képzési feladatokat; az egésznek a gerincét a középiskolák képezik. Összesen 23, egyházak által fenntartott magyar középszintű oktatási intézmény működik Erdélyben, többségük évszázados múltú, a kommunista rezsim által államosított, majd a rendszerváltás után visszaigényelt épületben. Mivel a visszaigénylés folyamatában tekintettel kellett lenni az ezekben az épületekben rendszerint fél évszázadon át működő, gyakran igencsak színvonalas, néha magyar nyelvű vagy magyar tagozatnak is otthont adó állami iskolák sorsára is, az egyházi iskolák működésének különböző változatai alakultak ki. Egyes egyházi iskolaépületekben egymagában működik az újonnan megalapított vagy újrászervezett egyházi iskola (Kolozsvári Református Kollégium, temesvári Gerhardinum Római Katolikus Teológiai Líceum), más esetekben az egyházi iskola osztozik az épületen a még szintén ott működő állami iskolával (marosvásárhelyi református és római katolikus líceumok, csíkszeredai Segítő Mária Líceum). Van ahol a visszaigényelt ingatlanban mindössze egy teológiai profilú osztály jelzi az egyházi hátteret, mint például a gyergyószentmiklósi Fogarasi Mihály Műszaki Líceumban. A legtöbb egyházi líceum több évszázados múltra visszatekintő intézmény utóda, de léteznek teljesen új, a rendszerváltás után alapított középiskolák is, mint például a gyimesi és moldvai csángó gyerekek számára létrehozott Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum Gyimesfelsőlokon. Az egyházi középiskolák túlnyomó többsége elméleti líceumként működik, egy teológiai profilú osztály mellett rendszerint egy-két

https://www.academia.edu/15959342/Revivalist_movements_in_the_Romanian_historical_churches_REVACERN_Paper_No._78_2009 (letöltve: 2016.05.25.)

más típusú osztállyal. A szakiskolai képzés ritka, csak a kolozsvári Református Kollégiumban és a nagyváradi Lorántffy Zsuzsanna Református Kollégiumban működik egyházi szakiskolai képzés.

6. táblázat. Az erdélyi magyar egyházak oktatási intézményei

	Református	Katolikus	Unitárius	Baptista	Evan- gélikus	Összesen, oktatási szintenként
Óvodák és általános iskolák	8	4	1	1	1	14
Középszintű oktatási intézmények	9	12	2	0	0	23
Posztliceális oktatási intéz- mények	4	1	0	0	0	5
Felsőoktatási intézmények	3	2	1	1	1	8
Összesen, egyházként	23	18	4	2	2	49

Az elemi iskolai és óvodai oktatási rendszer alapját nagymértékben a fent jelzett középiskolai intézmények adják. Az egyházi középiskolák szinte kivétel nélkül általános iskolai képzési szintet is működtetnek, az önállóan működő általános iskolák inkább kivételnek számítanak, és rendszerint valamilyen speciális helyzet miatt jöttek létre. Így a dévai Magyarok Nagyasszonya Kollégiumot a városban megszűnt magyar nyelvű általános iskolai képzés pótlására hozták létre (miközben középiskolai szinten még működött magyar tagozat), a nagyszalontai Péter Református Iskola a tanulási nehézségekkel küszködő gyermekek elemi iskolai oktatását hivatott ellátni. Az óvodai képzés terén az elemi szintű oktatáshoz hasonló a helyzet, a legtöbb egyházi óvoda az egyházi líceumokban működik, ezek többségében tehát óvodai csoportok is találhatók. Ezen a szinten is léteznek azonban önálló intézmények is, mint például a kolozsvári Csemete Református Magyar–Angol Óvoda, vagy a nagyváradi Csillagocska Református Zeneóvoda, s vannak színvonalas magánóvodák is. Óvodai és elemi iskolai szinten néhány esetben az alternatív pedagógiai rendszerek bevezetésével is találkozhatunk (Montessori óvoda és iskola Kolozsváron, step-by-step rendszer a kolozsvári Báthory István Elméleti Líceum egyik elemi osztályában).

A posztliceális képzések részben szintén az egyházi középiskolákhoz kapcsolódnak, a katolikus egészségügyiasszisztens-, valamint az előkönyvelő-képzéseket egyházi középiskolák szervezik. A református asszisztensképzések a kolozsvári Bethlen Kata Diakóniai Központban, illetve a marosvásárhelyi Bod Péter Diakóniai és Tanulmányi Központban történnek, amelyek egyúttal kollégiumi

helyeket is biztosítanak, konferenciaközpontokként is működnek, az utóbbi pedig az orvostanhallgatókkal közös szakkollégium számára is otthont nyújt.

Az egyházi oktatási intézményrendszer csúcán a felsőoktatási intézmények állnak. Legfontosabbak ezek közül a papi utánpótlás neveléséért felelős teológiai főiskolák, a református, unitárius és evangélikus egyházak közös kolozsvári Protestáns Teológiai Intézete, valamint a gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet. A református és katolikus hittantanárképzés szintén felsőoktatási intézmény keretében, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző, illetve Római Katolikus Teológia Karán történik.

A Református Tanárképző fakultás két szakosodási lehetőséget nyújt diákjai számára, a református valláspedagógia szakot, valamint a zenepedagógia (avagy egyházi zene) szakot, a Római Katolikus Teológia Karon didaktikai teológiát, szociális teológiát, vallástudományt és pasztorális teológiát tanulhatnak a jelentkezők. Az alapképzés mellett mindkét fakultáson mesteri és doktori képzés is folyik. Míg a papneveldek és a hittantanárképző fakultások állami fenntartású oktatási intézmények, a Nagyváradon működő Partiumi Keresztény Egyetem magánegyetemként működik, és bölcsészettudományi, közgazdaság-tudományi, valamint művészeti karok keretében számos területen nyújt felsőfokú képzést, alap- és mesteri szinten egyaránt.

A hittantanárképzés, mint látható, a két legnagyobb történelmi egyházra korlátozódik. A kisebb egyházak esetében ugyanis az iskolai hitoktatást rendszerint a lelkészek végzik, mivel a kisebb és általában területileg nem koncentrálnak gyereknépeség miatt önálló iskolai csoportok esetükben rendszerint nem hozhatók létre. Ez az oka annak is, hogy önálló egyházi iskolákat is ritkán tartanak fenn, az unitárius egyház kivételével, amelynek tagsága egyrészt nagymértékben koncentrálnak Székelykeresztúr környékére, másrészt két patinás, visszaigényelt iskolaépületében újraindított nagy múltú iskoláját a más vallásúak számára is megnyitotta. Szintén kivételnek számít a baptista egyház Nagyváradon működő óvodai csoportja, akárcsak a szintén nagyváradi Erdélyi Magyar Baptista Teológiai Fakultás, amely a Nagyváradi Emanuel Egyetemhez tartozik.

A tulajdonképpeni oktatási intézmények kiegészülnek még az egyetemi központokban a nem csak egyházi intézményekben tanuló egyetemisták számára fenntartott kollégiumokkal is, mint a kolozsvári Apafi Mihály Református Kollégium vagy a marosvásárhelyi Szent Imre Kollégium. És ugyancsak az egyházi oktatási rendszerhez sorolhatók a tanulmányi és konferenciaközpontok is (például az illyefalvi Keresztény Ifjúsági és Konferencia Központ vagy a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Központ), amelyek nem iskoláskorúaknak szervezett különböző képzéseknek is otthont adnak.

7.3.2. Az egyházak szociális intézményei

A szociális feladatokat ellátó intézményrendszer talán még az oktatásinál is kiterjedtebb, az erdélyi magyar szociális nonprofit szervezetek majdnem egyharmada (28,3 százaléka) egyházi háttérű.¹³ E téren is a két nagy történelmi egyház intézményrendszere a legkiterjedtebb.

A római katolikus egyház szociális-karitatív tevékenysége több intézménybör keretében történik. A legfontosabb ilyen intézmények a Caritas, a Máltai Szeretetszolgálat, a Dévai Szent Ferenc Alapítvány, a Csibész Alapítvány, a Hit és Fény és a Kolping Család.

A Caritas a katolikus egyház nemzetközi segélyszervezete; az egyes romániai Caritas-szervezetek szövetséget alkotnak Romániai Caritas Konföderáció néven, a konföderáció pedig tagja a brüsszeli székhelyű Európai Caritas szervezetnek, illetve a Vatikánhoz tartozó Caritas Internationalis szervezetnek. A romániai magyarság számára kiemelkedő fontosságú a Gyulafehérvári Caritas, amely 2004-től közhasznú szervezeti státust nyert, 2005-től pedig államilag akkreditált szociális szervezetté vált, amely szociálismunkás-szakképzéseket is indíthat. Szervezeti struktúrája egyrészt területi képviseletekből, kirendeltségekből, másrészt egyes speciális szociális területek lefedésére létrehozott programokból és az ezek folyamatos működését biztosító intézményekből épül fel. Különböző programjaival a gyulafehérvári főegyházmegye több mint ötven településén van jelen. Változatos tevékenységei közül kiemelkedően fontos az általános szociális program, az otthoni betegápolás, a háztartási segítségnyújtás, valamint az árvaházi fiatalok reintegrációs programja. Az *általános szociális program* (vagy plébániai caritas) a helyi közösségek gondjainak folyamatos figyelésére hivatott. Ez a megyei kirendeltségek, munkapontok és plébániai csoportok által valósul meg, melyek területi megoszlása a katolikus népességét követi. Az általános szociális programot lehetővé tevő intézményi struktúra három megyei kirendeltségből (a három székelyföldi megyében), nyolc munkapontból és száz fölötti plébániai csoportból áll. Továbbá ehhez a programhoz tartozik egy logisztikai központ (Csíkszeredában), melynek feladata a külföldi segélyszállítmányok, csomagok fogadása. Az *otthoni betegápolás és szociális gondozás* a Caritas legtöbb településre kiterjedő programja. Elsősorban – de nem kizárólag – a magukra maradt öregek számára működtetik. Otthoni beteggondozó központok keretében zajlik, szoros együttműködésben az Egészségügyi Minisztérium megyei kirendeltségeivel és a helyi önkormányzatokkal.

¹³ Dániel Botond: Az erdélyi magyar nonprofit háttérű szociális szféra szociológiai jellemzői, *Civil Szemle*, 2014/1. 95.

E programjával a Caritas alapító tagja az országos Otthoni Beteg gondozói Szolgáltatók Szövetségének. A *háztartási segítségnyújtó központok hálózata* program Hargita megyében működik. A *reménység-Ház* program árvaházból kikerült fiatalok társadalmi integrációját hivatott elősegíteni. Négy településen van intézménye. A falun működő házak esetében a fiatalok gazdálkodnak is, az ételmezt megtermelik maguknak. A fent felsorolt nagyobbak mellett számos további programot és intézményt is működtet a Caritas. Fenntart négy öregotthont, egy időseknek szánt nappali foglalkoztató központot, egy üdültető tábor szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeknek, valamint egy fogyatékos gyermekek képzését segítő intézményt. Részből szociális céllal működik a Caritas mezőgazdasági részlege is, amely korszerű ismereteket és felszereléseket biztosít a hátrányos helyzetű agrárnépesség számára.

A Romániai Máltai Segélyszolgálat az ország egész területét lefedő szociális segélyszervezet. 1991-ben létesült, a Szuverén Máltai Lovagrend és a németországi Máltai Segélyszolgálat támogatásával. Nonprofit szervezet, önálló jogi személy. Összesen 22 fiókszervezete van, 1400 aktív önkéntest fog össze, 100 állandó és több időszakos jellegű szociális programot szervez. Ifjúsági csoportja 18 helységben működik. Legfontosabb tevékenységei: idősek klubja, roma gyerekek integrációs programja, mozgássérült gyerekek integrációs programja – leggyakoribb nem állandó jellegű programja pedig segélycsomagok szétosztása a fiókszervezetek által nyilvántartott szegény családok körében.¹⁴

A hazai kezdeményezésű Dévai Szent Ferenc Alapítvány a katolikus egyház egyik legismertebb szociális szervezete. Legtöbb intézménye utcagyerekek, árvák és szociálisan hátrányos helyzetű családok gyermekei számára létesített és működtetett gyermekotthon, gyermekvédelmi központ, melyek többsége nevelőszülő rendszerben működik. E célcsoport számára az alapítvány fenntart néhány oktatási intézményt és kollégiumot is, valamint egy több tucat településre kiterjedő napköziprogramot. Ez utóbbi szociálisan hátrányos helyzetű családok gyerekei, részben roma gyermekek számára szervezett délutáni programokat, tanulássegítést, étkeztetést fed.¹⁵ A Csibész Alapítvány tevékenységi területe az árvaházból kikerült gyermekek társadalmi integrációja, valamint családjarendszerű árvagondozás. Az alapítvány több mint 30 lakással és 3 műhellyel rendelkezik. A lakásokban a reintegrációs program árvái laknak, a műhelyek megélhetésüket, illetve munkaerő-piaci integrációjukat próbálják segíteni. A *Hit és Fény* csoportok a szellemi és mozgássérült gyerekeket segítő közösségek nemzetközi hálózatához tartoznak, amelynek közösségei a sérültekből, hozzátartozóikból és

¹⁴ <http://www.maltez.ro/index-hu.php>

¹⁵ <http://szentferencalapitvany.org/>

a rajtuk segíteni akaró személyekből tevődnek össze. A közösségek kéthetente vagy havonta találkoznak, s közösen énekelnek, ígét olvasnak, kézimunkáznak. A találkozókon kívül lelkigyakorlatokat, nyári táborokat, képzéseket és záródokumentumokat is szerveznek. 2006-ban tizenegy romániai településen működtek Hit és Fény közösségek. A Kolping Családok plébániákon szerveződő közösségek. Családszerű modellt követnek, így a közösségeket különböző korú személyek alkotják. Önképzőkörszerűek, de erős szociális érzékenység is jellemzi őket.

A református egyház által fenntartott szociális intézmények rendszere a katolikusénál nehezebben átlátható, mivel számos intézmény az egyes egyház-községek önálló kezdeményezéseként jött létre. A református egyházközségek jogi és pénzügyi autonómiájának következtében a különböző ingatlanok az egyes gyülekezetek vagy az ezek által létrehozott nonprofit szervezetek, rendszerint alapítványok tulajdonában vannak, a működtetők tehát látszólag önálló nonprofit szervezetek. E lokális vagy regionális jelentőségű intézmények tevékenysége szerteágazó, leggyakoribb az öregek gondozása, öregotthonok működtetése. Szintén gyakori a gyerekekkel való foglalkozás, utcagyerekek számára étkezés biztosítása, gyermekotthon fenntartása, de előfordul még családszerű árvagondozás, szórványkollégium, roma gyerekek integrációja, utcagyerekek napközi foglalkoztatása és szegénykonyhája, otthoni betegápolás, egészségügyi prevenciós program, gyermekek vallásos nevelése, nagycsaládok megsegítése is.

Az egyház által központilag fenntartott szociális intézmények közül a legnagyobb jelentőségű az Erdélyi Református Egyházkerület által létrehozott Diakónia Keresztyén Alapítvány, amelynek Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Szászrégenben és Nagyváradon vannak fiókszervezetei. Fő tevékenységei az otthoni betegápolás és palliatív ellátás, orvosi és ápolási segédeszközök kölcsönzése, szociális gyerekprogramok szervezése, idősök gondozása, öregotthonok fenntartása, szenvedélybetegek gondozása.¹⁶ A szenvedélybetegekkel való foglalkozás a fő tevékenysége a Bonus Pastor Alapítványnak is, amely alkohol-, drog-, szerencsejáték- és egyéb függőségekben szenvedőknek és hozzátartozóiknak szervez programokat, e célból Magyarózdton terápiás otthont is működtet. A szervezet alapító tagja a Helytelen Szerhasználat és Függőség Elleni Romániai Szövetségnek is.¹⁷ Ugyancsak kiterjedt szociális tevékenységet folytat a vallási mozgalmaknál említett CE Szövetség is, amely a szociális érzékenységet és gondoskodást a misszióhoz hasonlóan fontos feladatának tekinti. Legjelentősebb tevékenységi formái közül kiemelhető az

¹⁶ http://www.diakonia.ro/index_hu.php

¹⁷ <http://bonuspastor.ro/rolunk/>

egyedülálló időseket segítő program (*Adopt a Granny*), a nagycsaládosokat segítő program (*Family Care*), és ehhez kapcsolódóan az országos mezőgazdasági projekt, melynek keretében a falun élő szegényeket és nagycsaládosokat segítik a gazdálkodásban, a TBC-kórházban vagy a TBC-megelőző osztályon fekvő gyermekekkel való foglalkozás (*Hannah projekt*), egy családi rendszerű gyermekotthon, valamint két öregotthon fenntartása.¹⁸

A két legnagyobb egyházon kívül természetesen a kisebb egyházak is folytatnak szociális tevékenységet és tartanak fenn ezek számára intézményeket. Az unitárius egyház szociális tevékenységeket is végző szervezetei közül kiemelhető az Unitarcoop Alapítvány által működtetett Unitárius Gondozó Szolgálat, amely otthoni idősgondozást, idősek nappali foglalkoztatását és orvosisegédeszköz-kölcsönzést végez. Ugyancsak figyelemre méltó a Romániai Baptista Gyülekezetek Szövetségével együttműködő Keresztény Cigánymisszió Alapítvány (romániai nevén Gipsy Foundation) tevékenysége, amely több mint 60 településen dolgozik a cigányság társadalmi integrációján.¹⁹

IRODALOM

- Dániel Botond: Az erdélyi magyar nonprofit háttérű szociális szféra szociológiai jellemzői, *Civil Szemle*, 2014/1. 81–107.
- Horváth Zsuzsa: Katolikus bázisközösségi mozgalmak, in Uő: *Hitek és emberek*, Budapest, ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, 1995.
- Kiss Dénes: Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai, *Erdélyi Társadalom*, 2010/1. 71–87.
- Kiss Dénes: *Revivalist movements in the Romanian Historical Churches*, Revacern paper 2009. no. 78. https://www.academia.edu/15959342/Revivalist_movements_in_the_Romanian_historical_churches._REVACERN_Paper_No._78_2009
- Tomka Miklós: A vallásosság mérése, in Máté-Tóth András – Mária Jahn (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*, Szeged, Bába és Társai Kiadó, 1998, 18–31. Acta Studiorum Religionis Szegedini 1.

¹⁸ <http://ce-union.ro/ce/index.php/hu/szolgالاتaink/diakonia/dorcasotthon>

¹⁹ <http://www.gipsymission.com/>

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Katolikus szerzetesrendek és lelkeségi mozgalmak Erdélyben

Szerzetesrendek

Ferencesek

Jezsuiták (Jézus Társasága)

Jézus és Mária Szolgái (Servi Iesu et Mariae)

Magyar Pálos Rend

Piaristák (Kegyes tanítórend)

Piarista Nővérek Kongregációja

Assisi Szent Ferenc Betegápoló Nővérei

Boldogasszony Iskolanővérek

Jézus Szíve Társasága

Klarissza Monostor-Remeteség

Sarutlan Kármelita Nővérek

Mallersdorfi Szegény Ferences Nővérek

Szeretet Misszionáriusai (Teréz Anya Leányai)

Szociális Testvérek Társasága

Tisztítótűzben Szenvedő Lelkeket Segítő Nővérek

Premontrei Kanonokrend

Vincés Nővérek

Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek

A Szenvedő Jézus Nővérei

Jézus Legszentebb Szívéről Nevezett Missziósnővérek

Szent Orsolya Nővérek Társasága

Szent József Megjelenéséről Nevezett Nővérek Kongregációja

Jézus Szíve Kis Leányai

Minorita Rend

Lelkiségi mozgalmak²⁰

Cursillo

Erdélyi Háló

Erdélyi Katolikus Karizmatikus Megújulás

Erdélyi Katolikus Nőszövetség

Erdélyi Világi Kamilliánus Családok

Ferences Világi Rend

Házasság Hétvége

Hit és Fény

Kalot

Keresztény Orvosok Szövetsége

Kolping

Krisztusi Élet Közössége

Mária Légió

Mária Műve (Focolare)

Neokatekumenátus

Point-Coeur (Szívközpont)

Romániai Magyar Cserkészszövetség

Skapuláré Társulat

Szociális Testvérek Társaságának Kültagsága

Taizé

Világban Élő Kármeliták

²⁰ <http://www.lelkisegimozgalmak.ro/>

2. melléklet. A romániai magyar egyházak oktatási intézményei

Erdélyi Református Egyház	Római Katolikus Egyház
Óvodák és általános iskolák	
Kolozsvári Református Kollégium Óvodája	Római katolikus óvoda (Kolozsvár)
Csetete Református Magyar–Angol Óvoda (Kolozsvár)	Magyarok Nagyasszonya Kollégium (Déva)
Tóvidéki Református Általános Iskola (Montessori pedagógiával, Kolozsvár)	Szent László Római Katolikus Óvoda (Nagyvárad)
Csillagocska Református Zeneóvoda (Nagyvárad)	Hám János Római Katolikus Óvoda (Szatmárnémeti)
Szociális Napközi (Nagyvárad)	
Peter Református Iskola (Nagyszalonta)	
Árva Bethlen Kata Református Óvoda (Szatmárnémeti)	
Középiskolai oktatás	
Sepsiszentgyörgyi Református Kollégium	Gróf Majláth Gusztáv Károly Líceumi Szeminárium (Gyulafehérvár)
Kolozsvári Református Kollégium	Segítő Mária Római Katolikus Teológiai Líceum (Csíkszereda)
Kézdivásárhelyi Református Kollégium	Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum (Gyimesfelsőlök)
Marosvásárhelyi Református Kollégium	Római Katolikus Líceum (Kolozsvár), (Báthory István Elméleti Líceum)
Baczkamadarasi Kis Gergely Református Gimnázium (Székelyudvarhely)	Tamási Áron Elméleti Líceum – Római Katolikus Teológiai Tagozat (Székelyudvarhely)
Bethlen Gábor Kollégium (Nagyenyed)	Római Katolikus Teológiai Líceum (Marosvásárhely)
Lorántffy Zsuzsanna Református Kollégium (Nagyvárad)	Nagy Mózes Római Katolikus Líceum (Kézdivásárhely)
Szatmárnémeti Református Gimnázium	Fogarasi Mihály Műszaki Líceum teológiai osztálya (Gyergyószentmiklós)
Zilahai Református Wesselényi Kollégium	Szent László Római Katolikus Gimnázium (Nagyvárad)
	Hám János Római Katolikus Iskolaközpont (Szatmárnémeti)
	Kalazanci Szent József Római Katolikus Iskolaközpont (Nagyvárad)
	Gerhardinum Római Katolikus Teológiai Líceum (Temesvár)

Posztliceális oktatás	
Református Posztliceális Asszisztensképző – általános orvosi asszisztens szak (Kolozsvár)	Tamási Áron Elméleti Líceum Teológiai – Posztliceális Egészségügyi Asszisztensképző (Székelyudvarhely)
Református Posztliceális Asszisztensképző – általános orvosi asszisztens szak (Marosvásárhely)	
Református Kántor-Tanítóképző Főiskola (Marosvásárhely)	
Szatmárnémeti Református Gimnázium – előkönyvelői posztliceális képzés	
Felsőoktatás	
Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár)	Római Katolikus Hittudományi Főiskola (Gyulafehérvár)
Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar (Kolozsvár)	Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Ka- tolikus Teológia Kar (Kolozsvár)
Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)	

Unitárius Egyház
Unitárius Óvoda (Kolozsvár)
János Zsigmond Unitárius Kollégium (Kolozsvár)
Berde Mózes Unitárius Gimnázium (Székelykeresztúr)
Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár)

Romániai Baptista Gyülekezetek Szövetségének
Betlehem Keresztýén Óvoda (Nagyvárad)
Erdélyi Magyar Baptista Teológiai Fakultás (Nagyvárad)

Evangélikus-lutheránus Egyház
Nagyváradai Evangélikus Óvoda
Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár)

8. NYILVÁNOSSÁG ÉS MÉDIAFOGYASZTÁS

8.1. AZ ERDÉLYI MAGYAROK NYILVÁNOSSÁGÁNAK ÁLTALÁNOS JEGYEI MAGYARI TIVADAR

8.1.1. Az erdélyi magyar nyilvánosság sajátosságai

Az erdélyi (romániai) magyar nyilvánosságra is illik a nyilvánosságfogalom szokásos, általános (tulajdonképpen habermasi) meghatározása. A nyilvánosság kommunikációs mezőny. Ebben az emberek a közös (magánélettől eltérő) témákról való információt és a hozzájuk kapcsolódó, egymáshoz képest akár alternatív értelmezéseket kommunikálják, egyeztetik, érvelnek. Ennek kiemelt eszköze a média.

Az erdélyi magyar nyilvánosság sajátosságát a kommunikációs mezőnyt kialakító és fenntartó közösség helyzete és partikularitásai adják: ezt a nyilvánosságot magyarokból álló, jelenleg több mint 1,2 millió¹ nemzetiségi-etnikai, őshonos, államalkotó közösség valósítja meg – illetve, mint más társadalmak esetében is, e közösségnek bizonyos érdeklődésű, tájékozottságú rétege (tudáselitje).

A történelmi körülmények, de egyszerű tények folytán is (például a kisebbségi közösség viszonylag nagy lélekszáma) az erdélyi magyaroknak intézményesen nagyrészt önálló, széles skálájú médiája van (a média szót általános, tág értelemben használjuk). Saját műsorideje van a romániai közszolgálati média keretében, országos és regionális szinten. Helyi kereskedelmi rádiókat működtet egész napos műsorral. Alacsony költségvetésű, de szinte egésznapos magyar nyelvű televíziót tart fenn 2008 óta (Erdély Televízió).

250 körül mozog az összes nyomtatott, periodikus sajtószerű kiadványok száma, ez magában foglalja a civil szervezetek, egyházak (olykor helyi gyülekezetek) füzeteit, kiadványait is, de a tulajdonképpeni sajtókiadványok száma 60-70 között volt az utóbbi két évtizedben,² közönségük összességében gazdasági és demográfiai okokból apadt, viszont a címek száma nem változott a 2010-es évekre sem.

¹ Kiss Tamás – Barna Gergő: Landscape after the census. Hungarian population in Transylvania in the first decade of the 21st century, *Minority Studies*, 2013.

² Ágoston Hugó – Ambrus Attila (szerk.): *A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének évkönyve*, Marosvásárhely, MŰRE, 1999. 56–60.

Meghatározó szerepűek a helyi napilapok.³

A szakmai folyóiratok a művészetet, a művelődést, illetve a tudományt – kiemelten az akadémiai szférát – ellátó szervezetek révén sokfélék, széles skálájúak. A közösség irodalmi folyóiratai (*Helikon*, *Korunk*, *Látó*, *Székelyföld*, *Irodalmi Jelen*) az elitkultúra tartósan irodalmárdominanciája és az irodalmárok hatékony politikai lobbija révén jó esélyekkel pályáznak támogatásokra.

*A kisebbségi média sajátosságainak megközelítései
a mérvadó szakirodalomban*

Etnikai (vagy más) kisebbségek médiahelyzetének elemzésében a szakma világszerte leggyakrabban két problematikát helyez fókuszba:

1. az illető kisebbség (mértánys vagy diszkriminatív) képe annak az országnak a médiájában, ahol az illető közösség kisebbségi;

2. a kisebbség (tagjainak) hozzáférése az egyébként a többség által működtetett médiához (angolul: „media acces”); ez utóbbi vagy azt jelenti, hogy a kisebbségek egyes tagjai hogyan, milyen mértékben jelennek meg az ország médiájában, vagy azt, hogy a kisebbség egyes arra képzett, hivatott tagjai miképpen kerülnek a többségi média működtetőinek sorába (tipikusan: újságíróként) úgy, hogy a médiában többnyire a kisebbségi identitást jelenítsék meg.⁴

A különféle jellemzőjű etnikai-nyelvi kisebbségek eltérő médiahelyzetét figyelembe vevő taglalás Beata Klimkiewicz kutatásaihoz fűződik; az ő elemzése szerint az etnikai-nyelvi kisebbségeknek négyféle, egymással kevert médiamoddelljük lehet:

1) az autonóm modell – inkább csoportosan élvezett kommunikációs lehetőségekkel; a kisebbség nyelvén szóló médiatermékek nem vagy alig függenek állami támogatásoktól;

2) diverzitásmodell („anti-discrimination/diversity model”⁵) – a kisebbségek

³ Magyarai Tivadar: A romániai magyar média, *Médiakutató*, 2000/1. 95–107., Magyarai Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól, *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 113–131., Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*, Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.

⁴ Ennek a tematizációnak reprezentatív társadalomtudományi szakirodalmából kiemelkedik: H. Oscar Gandy: *Communication and Race. A Structural Perspective*, London, Arnold, 1998; politikafilozófiai távlatokat nyit, de konkrét kategorizálási módozatokat is felvet: Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 1995. Reprezentatív forrás: Stephen Harold Riggins. *Ethnic Minority Media an international perspective*, London, SAGE Publications, 1992.

⁵ Beata Klimkiewicz: Media Policy for Ethnic and National Minorities in Poland, The Czech

egyéniileg élvezhető joga; erőteljes állami támogatás, célirányos kisebbségi politika jellemzi (például a kisebbségek megjelenítésének BBC-modellje);

3) a kisebbségvédelmi modell inkább csoportosan élvezett jog; a kisebbségek jelentős vagy kevésbé jelentős állami támogatást kapnak anyanyelvi nyilvánosságuk működtetésére, a támogatástól sajtójuk ugyan nagymértékben függ, ám a forrásokat általában autonóm módon használják fel;

4) asszimilációs modell – a kisebbségi közösség tagjai többségi nyelvű média-termékek egyenrangú munkatársai, esetenként saját közösségük témáit, szempontjait is közvetítik munkájuk során.⁶

A Klimkiewicz-féle tipológiának mind a négy esete kimutatható az erdélyi magyar (nyelvű) nyilvánosságban, de markánsan az 1-es számmal és a 3-as számmal jelölt modell jellemző. A 4-es előfordul, de nem jellemző, mivel az 1-es és 3-as helyzet bizonyos tekintetben tárgytalanná teszi. A 2-es sajátossága: a román többségi nyilvánosság jellemzően ignorálja a kisebbségi identitást, így a kisebbségek lehetőleg kevésbé jelennek meg éppen az etnikai vagy a nyelvi identitásukkal; amikor viszont megjelennek, ez gyakran negatív kontextusban történik (romák: bűnöző, munkakerülő kisebbség; magyarok: provokáló, az államiságot megkérdőjelező, politikailag problémás kisebbség).

Az erdélyi magyar nyilvánosság egyedi vonásainak pontos számbavétele árnyalhatja az elemzést, és magyarázhatja az összkép sokdimenziójú voltát.

Az erdélyi magyarság partikularitásai a saját nyilvánossága

Az erdélyi magyar kisebbségi közösség néhány partikuláris vonással bír, amely meghatározza nyilvánosságának, ezáltal médiájának jellegét:⁷

1. A romániai magyarság viszonylag nagy létszámú kisebbségi közösség.

2. Történelmi (nem bevándorló) közösség. Modernizációs, polgárosodási folyamatának az előrehaladott szakaszában volt – és a modern nyilvánosság számos eszközével, kellékével élt, amikor Magyarországon kívülre, kisebbségbe került.

3. Teljes társadalomként jelenik meg, vagyis rétegzett. Nem szociális jelleget mutató kisebbség, tehát nem jelent egyetlen adott szociális csoportot, réteget, eltérően például a romániai romáktól – rétegződése alig vagy nem meghatározó módon különbözik a Románia többségét alkotó román közösségeiktől, főleg régiókon belüli összehasonlításokban. Ez azt is jelenti, hogy kulturális

Republic and Slovakia, in Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*, Budapest, Open Society Institute, 2003. 174.

⁶ Klimkiewicz: *Media*, 173–176.

⁷ Vö. Magyarai: *A romániai magyar*, 2000.

szempontból – és így a nyilvánosság működtetése szempontjából is – a romániai magyar társadalom nem homogén. A közkeletű, általános definíció szerint a – habermasi – nyilvánosságot, mint minden rétegzett társadalom, az erdélyi magyarságnak csak egy része valósítja meg (főleg az elitjeinek bizonyos csoportjai). Mivel a közösség számottevő része kétnyelvű (magyar és román), a potenciális médiaközönségek a román és a magyar nyelvű nyilvánosság között is megoszlanak.

4. Az erdélyi magyar társadalom viszonylag „nagy kiterjedésű földrajzi övezeten él, s a regionális különbségek folytán médiarendszere is alrendszerekre oszlik”.⁸ Viszont az ország összlakosságát nézve a romániai populáció kis hányadát adja, szétszórtan helyezkedik el, az állam egész területéhez mérve még az összefüggően magyarok lakta vidékek sem számítanak nagy régióknak (és nem tartoznak az ország gazdaságilag legfejlettebb részei közé). Így e társadalom helyzete nemzetgazdasági viszonylatban, a nyilvánosság működtetése szempontjából sem kiemelkedő: országos kivetítésben a közösség súlya célcsoportként a reklámpiacon viszonylag csekély. A magyar nyelvű média hatékony reklámpiaci jelenlétre – bevételre – nem számíthat, ami pedig azt jelenti, hogy országos vagy kiterjedtebb régiós médiahálózatok (rádióhálózat, országos tévécsatorna, tévéhálózat, hírlap) létrehozásának esélye minimális. Emiatt is – de tradíciós okokból is – a romániai magyar média erősen helyi, megyei jellegű.

5. Más, erőteljesen asszimilálódott vagy viszonylag csekély lélekszámú kisebbségek a romániai magyarságtól eltérően a mindennapokban a többségi nyelvet használják, a tömegkommunikáció-fogyasztásukban a nekik szánt, anyanyelvükön (vagy már nem is anyanyelvükön) szóló médiának csak hagyományápoló, identitásfelidéző szerepe van, és ezt a szerepet alkalmasszerűen tölti be. Ilyen habitusú tagjai a romániai magyarságnak is vannak, különösen a köznyelvben „szórványnak” nevezett régiókban. A közösség nagyobb része arra is törekedik, hogy magyarságát – a nyelvhasználatot, a magyarsághoz kapcsolható gondolatokat, beállítódásokat – ne csak magánszférában, hanem a nyilvános szférában is megélje.

Mind a politikai szervezeteinek, mind pedig a civil szervezeteinek gazdasági-pénzügyi ereje csekély, ezért nem finanszírozhatnak hatékonyan, célirányosan médiakommunikációt. Az erdélyi magyarság esetében a romániai állami támogatást a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) mint kisebbségi szervezet kapja (a juttatások fogadási, kezelési kerete az általa létrehozott *Communitas Alapítvány*), ám a médiának jutó keretek viszonylag kicsik, a

⁸ Magyarai Tivadar: Hungarian Minority Media in Romania: towards a policy professional improvement, in Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*, Budapest, Open Society Institute, 2003.

nyomtatott vagy internetes médiának nyújtott támogatások felaprózódnak számos (nyertes) pályázat között.⁹

Az erdélyi magyar média egyedi vonásai

Az előbbieket összefoglalva leszűrhető:¹⁰ az erdélyi magyar médiatermékek helyzete sajátos, mert egyrészt az etnikai-nyelvi kisebbségi mivolt behatárolja a piacukat (a behatárolás minden következményével, például a reklámpiaci határokkal); másrészt egy viszonylag nagy létszámú és rétegzett közösség mégis változatossá és összetetté teszi ezt a piacot. Ehhez még hozzá lehet tenni, hogy a romániai magyar nyilvánosságot azok a nézetek uralják, melyek az elitkultúra médiájának tulajdonítanak fontosságot, sajátos módon e kultúra kizárólagosságában, de mindenképpen felsőbbrendűségében gondolkodnak. Ez meghatározza a médiaszereplők szakmai tudatát és indítékait.¹¹ A fentiek miatt (is) a romániai magyar sajtó kisebbségi médiának túl kiterjedt és összetett, teljes értelemben vett médiarendszernek túl kisebbségi.

8.1.2. A nyilvánosság elemei: médiatermékek

A nyilvánosság témáinak kibontásában, az információk létrejöttében, az alakulásában, az értelmezésekben és a lehetséges, ütköztethető opciók kialakításában az erdélyi magyarok esetében is fontos szerepe van bizonyos véleménymultiplikátoroknak. Ezek a legtöbb társadalomban az adott személy számára szignifikáns mások (szomszéd, munkatársak, rokonok), de ez esetben bizonyos (történelmi) körülmények erősítik a papság, a pedagógusok, a helyi értelmiségi elit tagjainak a nyilvánosságban elfoglalt (vagy betöltött) szerepét – főleg a kisebb települések közösségeiben. Ám az információk, az ütköztethető vagy egymás mellett létező opciók meghatározó, jellegzetes mediaközvetítői a következők:

1. A helyi sajtó.

2. A magyarországi audiovizuális média, ezen belül főleg a televíziók. (Az „anya”-országi nyomtatott sajtótermékek eljutnak Erdélybe, de szisztematikusan terjesztésük, piacszerzésük számos próbálkozás ellenére nem jellemző.)

⁹ Mivel a politikai szervezetként is működő – sőt inkább ebben a formában megjelenő – RMDSZ kezeli ezeket a támogatásokat, az elosztás módját politikai vita és bírálatok kísérik; az RMDSZ-t rendszeresen kritizáló sajtó hátrányos megkülönböztetésről panaszkodik.

¹⁰ Magyar: Elemzések, 2003.

¹¹ Magyar: A romániai, 2000.

3. A román nyelvű média (az audiovizuális inkább, a nyomtatott kevésbé). Ez értelemszerűen annak a következménye, hogy a romániai magyarság nagy része jól vagy kielégítően ismeri a román nyelvet, és nyilván használja a román médiát, a (köz)politikai élet, jogrend, közigazgatás révén a román nyilvánosság mezőnyében is érdekelt.

8.1.3. A helyi média mint a nyilvánosság fő mezőnye az erdélyi magyarság életében.

Az erdélyi magyar nyilvánosság médiájának legjellemzőbb típusa a helyi média. Ez jelenleg a lokális hírlapszerű kiadványokat (tipikusan: napilapok), illetve a helyi rádióműsorokat jelenti.

A napilap fő terjesztési köre maga az a város (leggyakrabban megyeközpont), ahol megjelenik, ahol nyomtatják, és azok a környékbeli kisebb, de főleg nagyobb települések, ahova hatékonyan eljuttatható – vagy azért hatékonyan, mert helyben fél évszázados hagyományok kedveznek az illető sajtótermék széles körű fogyasztásának, vagy azért, mert amúgy nagyszámú potenciális olvasó él ott, melyek köréből optimális méretű piac alakulhat ki. A hagyományos szóhasználatban „megyei napilapoknak” nevezett, viszonylag kis terjedelmű és formátumú hírlapok rendszerint nyolc-tizenkettő, esetleg tizenhat oldalasak. A kilencvenes évek végéig szinte minden régióban (vagy megyében) monopolhelyzetben voltak, földrajzi piacaik nem fedték egymást, így versenyhelyzetbe csak ott és akkor kerültek, ahol és amikor helyben azonos típusú konkurens lap jelent meg.

A helyi napisajtó történelmi hagyományai

A helyi média iránti érdeklődésnek, beágyazottságának történelmi okai is vannak. A Királyhágótól keletre eső Erdély viszonylag országszéli vidéknek számított a 19. századi Magyarországon belül is, ugyan figyelmével – feltörekvési ambíciókkal – Budapest felé forduló, de helyben írt, szerkesztett, terjesztett sajtóval. A román megszállás és elcsatolás után, a két világháború között a korlátok ellenére is – bizonyára a nagyszámú és rétegzett potenciális közönség okán – a városok többsége, a nagyvárosok mindegyike hírlapot kínált; 101 kiadvány 1918 előttről bizonyos ideig folytatja megjelenését; az újabb kiadványok százas nagyságrendben számlálhatók.¹²

¹² „A két világháború között Kolozsvár emelkedik sajtóközponttá (összesen 457 lapcímmel), öt követi Temesvár (214), Nagyvárad (147), Arad (126), Marosvásárhely (93), Szatmárnémeti (84),

A helyi (regionális) napilapok változó, kihívásokkal teli, sokszor csödközeli gazdasági helyzetben vannak. Folyamatos közönségfogyással, de átvészelték a kilencvenes évek posztkommunista válságait (inflációt, drágulást), a kommunikációs szokások változásait, a hagyományos olvasótáborok kiöregedését, a magyarság létszámfogyását, utóbb a 2008-ban kezdődő általános gazdasági válságot is.

A helyi napisajtó korspecifikus piaca

A helyi magyar napilapok piaca korspecifikus. A rendszeres olvasók köre a kilencvenes évek elején (a példányszámok tetőzése idején), de később is, jellemzően középkorúakból állt, ami akkor leginkább az ötvenes éveikben járókat jelentette.¹³ Mivel ebben kohorszhatás érvényesül, az olvasótábor kiöregedőben van, idővel ez az alap-olvasótábor a nyugdíjas korba jutott, ami újabb, de lassú fogyatkozást jelent.

Helyi lapok új keletű, politikai alapú támogatása

Az olvasótábor lassú kiöregedésével, de a médiafogyasztási szokások változásaival is (új média, internetes sajtó megjelenése) jelentkező olvasótábor-fogyatkozást bizonyos szinten kompenzálja két tényező. Az egyik az, hogy időközben stabilizálódott, kiszámíthatóvá vált az egyes helyi lapok alapítványi háttere (még ha a források összegei nem növekedtek is). A másik tényező: stabil politikai motivációjú finanszírozója lett az egyes lapoknak. A magyarországi konzervatív politikai oldal médiáját is működtető szereplők tulajdonaként alakult meg a *Krónika* című napilap (1999), amit Erdély több régiójában terjesztenek; illetve 2011-ben az Udvarhelyi Híradó Kft.-ben többségi tulajdont vásárolt a Fidesz közeli Határok a magyarországi, kormánypárt (Fidesz – Magyar Polgári Szövetség) közeli Határok Nélkül a Magyar Sajtóért Alapítvány. Az Udvarhelyi Híradó Kft. az *Udvarhelyi Híradó*, a *Csiki Hírlap*, a *Vásárhelyi Hírlap*, a *Gyergyói Hírlap* napilapok, illetve a *Székelyhon.ro* hírportál kiadója. Jelentős támogatásokat kapott működéséhez magyarországi kormánypárti médiaműködtetők köréből az egyik jelentős, hagyományos székelyföldi napilap, a *Háromszék* kiadója is.¹⁴

Bukarest (76), Brassó (68), Nagykároly (21) és Székelyudvarhely (20). [...] A magyar nyelvű lapok száma ezzel 1922-ben összesen 235-re, 1935-ben pedig 339-re emelkedett” – *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3861/>; (letöltve 2015.07.15.)

¹³ Magyar: Elemzések, 116–117.

¹⁴ Világszerte stabilizáló erőt jelent, főleg a nyomtatott sajtó számára, amikor valamely hírlapszerű kiadvány erős politikai háttérű befektetőre, tulajdonosra talál (rendszerint párt, párttal

8.1.4. A rádiózás helyi jellege

A helyi rádiók műsorának elterjedését részben frekvenciajellemzők, részben költségvetési keret (sugárzási lehetőségek vásárlása) – tehát gazdasági, reklámpiaci korlátok határozzák meg. A kereskedelmi, FM-rádiók nagyobb városokban és környékükön (például Nagyvárad, Marosvásárhely), sőt kisebb városokból kiindulva (akár regionális központok, mint Székelyudvarhely, akár nem, mint Nagykároly) jutnak el az erdélyi magyarság szinte teljes potenciális hallgatói köréhez.

A közszolgálati Román Rádió központi (bukaresti) stúdiójának napi egyórás műsorán kívül a kolozsvári, a marosvásárhelyi és a temesvári regionális stúdió is szolgáltat magyar nyelvű műsort. A kilencvenes évek végéig ezek az erdélyi stúdiók napi négy órában sugároztak, ezután az FM-rádiózás fejlődésével, de a középhullámú frekvencialehetőségek változásával is egész napos műsorszórás vált lehetővé.

A magyarországi elektronikus média jelenléte

Az erdélyi magyar nyilvánosság másik fontos médiája: a magyarországi audiovizuális média. A Partiumban (tulajdonképpen hozzávetőleg „a Nagybánya–Zilah–Bánffyhunad–Lugos vonaltól nyugatra élők esetében”¹⁵ (sok évtizedes beágyazottság révén, a közelmúltbeli átalakításig) a Magyar Televízió 1-es és 2-es csatornája kiemelt jelentőségű volt és bizonyára az is maradt.

A magyar állam a Magyarországon kívül élő magyarok számára létrehozott egy további állami tévécsatornát, amit közalapítvány formájában tartott fenn: a Duna Televízió 1992–2015 között működött ezzel a szerepmegjelöléssel; majd 2015-ben a Duna Televízió eredeti önmeghatározása szerint megszűnt, a csatorna a magyar állami-közszolgálati televíziózás általános csatornája lett.

A Duna Televízió a csekély számú szakszerű erdélyi méréses kutatás alapján a közszolgálati tévék kategóriájában, a nézettség elterjedtsége szerint, általában az élen állt, de csak ott, ahol – nyilván – az adás fogható volt, illetve ott, ahol nem volt fogható a Magyar Televízió két csatornája, vagyis a Nagybánya–Zilah–Bánffyhunad–Lugos vonaltól keletre élők körében.

szimpatizáló befektetői kör, esetenként politikai párt tőkeerős politikusa), illetve az ezek által patronált hálózat része lesz. Bár a politikai pártok szerint szerveződő napisajtó igazi korszaka (nyugaton) a hetvenes évekig tartott, a politikai alapú gazdasági háttér ma is megtartó erejű.

¹⁵ Magyarai Tivadar: Gyorsjelentés a romániai magyarok médiahasználatáról, *Erdélyi Társadalom*, 2005/1. 166.

A magyarországi belpolitikai viták (ezek között a médiaháborúnak nevezett folyamat), illetve a magyar média világában a Duna Televízió különálló finanszírozása kapcsán kerekedő konfliktusok folyamatos nézettségi versenybe és küldetésnyilatkozat-versenybe kényszerítették a Duna Televízió pártolóit, illetve magát a vezetőségét, egyes kurátorokat. A Duna Televíziót az azt képviselő szereplők nyilatkozataikban mindvégig a határon túl, Erdélyben kiemelt, kivételes érdeklődéssel, nagy tömegben használt televízióként állították be. A Duna Televíziót nem mérték a romániai központi, szokásos nézettségmérések során, ezért összehasonlítható nézettségi adatok nincsenek.

Nyilvánvaló, hogy mivel Romániában a Partiumot leszámítva ez volt a Magyarországról szórt, magyar nyelvű tévéműsor a romániai magyar közösség tagjainak otthonában, sokak számára kivételes élményt, elégtételt jelentett.

A Duna Televízió a nézés elterjedtsége és a közszolgálati tévék közötti összehasonlítás terén lehetett élen bizonyos régiókban, ám a nézési idő tekintetében nem tudott versenyezni a román, illetve a magyar kereskedelmi műsorokkal, illetve a Partiumban, hagyományok okán, a Magyar Televízió műsoraival.¹⁶

Kossuth Rádió, Budapest

A magyarországi rádióadók közül romániai hallgatottság tekintetében kiemelkedik – ma már kiöregedés miatt fogyó közönséggel – a Kossuth Rádió.¹⁷ Már a két világháború közötti időszakban fontos hírforrás volt a budapesti rádió, később innen tájékoztodtak az erdélyiek az ötvenhatos eseményekről. A Partiumot leszámítva, ahol az akkori állami magyar tévé fogható volt, a nyolcvanas évek végén a kelet-európai rendszerváltások eseményeit közvetítő fő tájékoztató forrás a Kossuth Rádió lett.

8.1.5. A 2010-es évek fejleményei az erdélyi magyar médiában

A helyi lappiacon megjelentek az alternatív napilapok, például Nagyváradon a Bihari Napló mellett a *Reggeli Újság* (2004), Csíkszeredában (és a Csíki-mendence egy részében) a *Csíki Hírlap* (2006), Marosvásárhelyen (és Sóvidéken, Nyárádmente bizonyos részein) a *Vásárhelyi Hírlap* (2007).

¹⁶ Magyar Tivadar – Veres Valér: *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audienciaelemzés kérdőíves kutatás alapján*, Budapest, Hungária Televízió Közalapítvány, 1998; Magyar: Gyorsjelentés, 2005.

¹⁷ Magyar – Veres: *A Duna Televízió*, 1998.

Növekedett az internetes portálok száma, a piacvezető transindex.ro mellett portálszerű lett az egykori nyomtatott, idővel RMDSZ közelivé lett napilap, az *Új Magyar Szó* (maszol.ro); további példák: erdon.ro (Erdély Online), foter.ro (Fő tér); az RMDSZ ellenzékéhez közeli szekelyhon.ro. (Székelyhon).

Változott a médiatermékek politikai háttérű gazdasági helyzete: lásd például az Udvarhelyi Híradó Kft. fentebb említett példáját a Fidesz-vonalú befektetővel, a Kovászna megyei Háromszék hasonló fogantatású támogatottságát; a másik oldalon a Frunda György volt RMDSZ-politikus által támogatott Marosvásárhelyi Gaga Rádió, illetve a Verestőy Attila veterán RMDSZ-politikus, vállalkozó által patronált *Erdélyi Riport* esetét (ma már csak internetes változata van).

A frekvencialehetőségek bővülése folytán nem egy rádiócsatorna több műsoridőben sugároz, és a Román Rádió magyar nyelvű regionális műsorainak egy része egésznapossá vált.

Az RMDSZ-szel szemben alakult politikai szervezetek tevékenységének élénkülésével kialakult az ezekhez a szervezetekhez közeli újságírók köre, és annak függvényében, hogy nekik hol, melyik médiaterméknél volt nagyobb befolyásuk vagy nagyobb létszámuk, egyes kiadványok már nem viszonyulnak egyformán, szinte kizárólag igenlő módon az erdélyi politikai folyamatokhoz¹⁸ – ezáltal az erdélyi magyar nyilvánosság színesebb lett, polarizálódott.

IRODALOM

- Ágoston Hugó – Ambrus Attila (szerk.): *A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének évkönyve*, Marosvásárhely, MŰRE, 1999.
- Biró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről, in Túros Endre (szerk.): *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 1995.
- H. Oscar Gandy: *Communication and Race. A Structural Perspective*, London, Arnold, 1998.

¹⁸ Az igenlő (affirmatív) politikai viszonyulás sokáig meghatározó volt, voltaképpen ma is erőteljesen jellemzi az erdélyi magyar újságírást (lásd Biró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről, in Túros Endre (szerk.): *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 1995. 13–44.; Magyarai: A romániai, 2000.) összefüggésben a sajátos kereteket szabó kisebbségi ideológiával (vö. Papp Z. Attila „keretizmus”-a – Papp Z.: *Keretizmus*, 2005.

- Kiss Tamás – Barna Gergő: Landscape after the census. Hungarian population in Transylvania in the first decade of the 21st century, *Minority Studies*, 2013. 27–47.
- Beata Klimkiewicz: Media Policy for Ethnic and National Minorities in Poland, The Czech Republic and Slovakia, in Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*, Budapest, Open Society Institute, 2003.
- Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- Magyar Tivadar: Gyorsjelentés a romániai magyarok médiahasználatáról, *Erdélyi Társadalom*, 2005/1. 151–170.
- Magyar Tivadar: *A Román Rádió területi magyar műsorainak közönsége*, Marosvásárhely, Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, 1998.
- Magyar Tivadar: A romániai magyar média, *Médiakutató*, 2000/1. 95–107.
- Magyar Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól, *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 113–131.
- Magyar Tivadar: Hungarian Minority Media in Romania: towards a policy professional improvement, in Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*, Budapest, Open Society Institute, 2003.
- Magyar Tivadar – Veres Valér: *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audienciaelemzés kérdőíves kutatás alapján*, Budapest, Hungária Televízió Közalapítvány, 1998.
- Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*, Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.
- Stephen Harold Riggins: *Ethnic Minority Media. An international perspective*, London, SAGE Publications, 1992.

8.2. MÉDIASZERKEZET, MÉDIAFOGYASZTÁS A 21. SZÁZAD MÁSODIK ÉVTIZEDÉBEN

KISS TAMÁS

Az erdélyi magyar médiaszerkezet, illetve médiafogyasztás belsőleg nagymértékben tagolt. Egyrészt létezik egy román állami forrásokból fenntartott szegmense, hisz a közszolgálati rádiókban és televíziókban országos és regionális szinten egyaránt jelentős műsoridővel rendelkeznek a magyar szerkesztőségek. Ezt Magyarai Tivadar kötetünkben szereplő tanulmánya alapján a kisebbségi média „kisebbségvédelmi” altípusába sorolhatjuk, miután előlött a magyar elit (újságírók) tartalmi kontrollt gyakorolnak, viszont szervezeti értelemben azt nem ellenőrzik. Másrészt (kvázi-)piaci alapon működnek a regionális (megyei, kistérségi) napilapok és helyi kereskedelmi rádiók. Ezek az elemek az autonóm médiastruktúra irányába mutatnak, azonban alá kell húzni, hogy a magyar elit által működtetett, teljes területi lefedettségre törekvő szervezetek (az Erdély TV, internetes portálok, országos napi- és hetilapok) relatíve erőtleneek, amire a médiafogyasztási adatok segítségével fogunk rámutatni. Harmadrészt az erdélyi magyarok médiafogyasztásában nagy szerepet játszanak a román nyelvű, illetve a magyarországi médiumok. A televíziózást, amely az időmérlegvizsgálatok alapján kiemelt médiafogyasztási forma, ezek dominálják.

A következőkben két típusú vizsgálatra fogunk támaszkodni. Egyrészt 2010-ben a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete elkészítette a magyar nyelvű médiatartalmakat szolgáltató intézmények teljes körű kataszterét.¹⁹ Ez alapján a médiapiac erdélyi szereplőiről átfogó képet kaphatunk. Másrészt az elmúlt évtizedben az erdélyi magyar médiafogyasztásra vonatkozó vizsgálatok is rendszeressé váltak.²⁰ 2015-ben a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet az erdélyi magyarok médiafogyasztását nagy mintás reprezentatív vizsgálat során térképezte fel.²¹ Ez utóbbi vizsgálatok arról is képet adnak, hogy az erdélyi magyarok médiafogyasztásában a magyarországi és a román nyelvű csatornáknak milyen szerepük van.

¹⁹ Lásd Maksay Ágnes: Az erdélyi magyar média, in Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012, 11–37., Kiss Tamás – Barna Gergő: Az erdélyi magyar média. Kutatási jelentés, in uo. 38–105. Az összeírást 2016-ban megismételték, ennek az adatai azonban még nem kerültek nyilvánosságra, így kénytelenek vagyunk a 2010-es helyzetképre alapozni.

²⁰ Magyarországról korábban a Duna TV médiakutatási részlege készített több vizsgálatot, majd megalakulását követően a Médiatudományi Intézet. A Kvantum Research, a TransObjective Consulting, illetve a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet szintén mérte a televíziók nézettségét.

²¹ Kiss Tamás – Barna Gergő – Duduj Szilvia: *Médiafogyasztási szokások Erdélyben*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2016.

A médiaorgánumokat érintő vizsgálat összesen 117 szerkesztőséget azonosított be (aminek végül a 84 százaléka lett lekérdezve), amelyek közül 58 a nyomtatott, 54 az elektronikus sajtótermék, 5 pedig internetes médiaportál. Az intézményes lefedettség lényegében követte a magyar népesség regionális megoszlásait, azzal a különbséggel, hogy Kolozsvár jelentős mértékben felül volt reprezentálva, itt működött ugyanis a szerkesztőségek egyharmada.

1. táblázat. Magyar nyelvű vagy részben magyar nyelvű médiaorgánumok Erdélyben 2010-ben

Nyomtatott sajtó	Napilap	15
	Hetilap	13
	Havilap/folyóirat	20
	Egyházi lap	10
	Nyomtatott sajtó összesen	58
Elektronikus sajtó	Rádióadók	23
	Televízióadók	15
	Produkciós irodák	16
	Elektronikus média összesen	54
Internetes médiaportálok		5
Összesen		117

A következőkben az írott sajtót, a rádióadókat, a televíziózást és az internetes portálokat külön tárgyaljuk. Minden esetben kitérünk az intézményes szereplőkre, illetve a magyar népesség médiafogyasztására vonatkozó adatokra.

8.2.1. Nyomtatott sajtó

A nyomtatott sajtótermékek közül jelentőségükben a napilapok emelkednek ki. A 2010-es vizsgálat 15 napilapot azonosított be, ez a szám azonban mára 14-re csökkent, miután az országos lefedettségre törekvő *Új Magyar Szó* átalakult internetes portállá, a *Szatmári Magyar Hírlap* megszűnt, és megalakult a *Gyergyói Hírlap*. A napilapok súlyának meghatározásában problémát jelent, hogy nincs rálátásunk a reális példányszámokra. 2010-ben a 15 magyar nyelvű napilap közül csupán 4 kapcsolódott a BRAT nyilvántartáshoz, ami a nyomdai adatok alapján monitorizálja a példányszámokat. 2016-ban a 13 napilapból már

csupán 2 volt részese a rendszernek.²² A példányszámra vonatkozó kérdésre több szerkesztőség nem válaszolt, míg a beérkezett adatok sok esetben nyilvánvalóan túlzók.

2. táblázat. A napilapok példányszámai, 2010 decemberében

	Célterület	Brat nyil- vántartás	Saját bevallás		
			Előfizetők	Szabadárusítás	Összes
Háromszék	Kovászna megye	–	12 000	1000	13 000
Csíki Hírlap	Csík(szék)	9600	10 000	1000	11 000
Bihari Napló	Bihar megye	12 400	9000	2000	11 000
Székely Hírmondó	Kovászna megye	–	8425	1700	10125
Szatmári Friss Újság	Szatmár megye	7850	7500	820	8320
Hargita Népe	Hargita megye	7900	7600	600	8200
Krónika	Erdély	–	5800	2300	8100
Nyugati Jelen	Arad (Temes és Hunyad) megye	–	6512	230	6742
Szabadság	Kolozs (Fehér, Szilágy és Beszterce-Naszód) megye	–	4500	1500	6000
Új Magyar Szó	Erdély	–	4000	1000	5000
Szatmári Magyar Hírlap	Szatmár megye	–	4000	500	4500
Reggeli Újság	Bihar megye	–	2000	1000	3000
Népújság	Maros megye	–	–	–	–
Vásárhelyi Hírlap	Maros megye	–	–	–	–
Udvarhelyi Híradó	Udvarhely(szék)	–	–	–	–

Forrás: Médiatudományi Intézet; brat.ro

Ennek ellenére elmondható, hogy a nyomtatott sajtó vonatkozásában a helyi/regionális lapok jelentősége körvonalazódik. Ezek elsősorban a tömbterületeken (a Székelyföldön, illetve a Partiumban) játszanak fontos szerepet az erdélyi magyarok médiafogyasztásában.

²² Lásd <http://www.brat.ro/audit-tiraje/cifre-de-difuzare>.

3. táblázat. Laptípusok olvasottsága 2015-ben, az újságolvasók köre (%)

Típus	%
Erdélyi magyar helyi (napi-, heti-) lap	88,5
Román helyi lap	9,3
Magyarországi lap (újság, folyóirat)	7
Erdélyi magyar országos lap	4,7
Román országos lap	3
Egyéb lap (vallásos, tudományos)	5,7

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatai szerint az erdélyi magyarok mintegy 45 százaléka olvasott (több-kevesebb rendszerességgel) valamilyen nyomtatott sajtót. Közülük 89 százalék valamilyen helyi lapot említett. A román nyelvű, illetve a magyarországi print médiát olvasók aránya csekély, és az egyetlen magyar nyelvű országos napilap (*Krónika*) olvasottsága is 5 százalék alatt maradt. Az *Új Magyar Szónak* (amelynek a nyomtatott verziója 2012-ben szűnt meg) még ekkora olvasótábora sem volt.

A megyei napilapok dominanciája a múlt rendszerben gyökerezik. E sajtótermékek többsége egészen 1989 decemberéig fennmaradt, így a rendszerváltáskor a központi magyar nyelvű lap (az *Előre*) mellett 9 megyei napilap működött.²³ Ez a lapszerkezet a rendszerváltást követő periódust is meghatározta, hisz a szerkesztőségek megmaradtak és címváltoztatást követően folytatták a lapszerkesztést, illetve olvasótáborukat is megőrizték. A lapszerkezet változása jelentős részben a magyar közösséget érintő demográfiai folyamatokat követte. A Székelyföldön és a Partiumban bővült, míg Erdély más területein szűkült a lapkínálat. Jelentős problémát jelent a terjesztés, hisz sok vidéki településre (ahol elvben lenne kereslet a print médiára) nem jutnak el ezek a lapok. Szintén lényeges, hogy a nyomtatott sajtó olvasótábor a leginkább a középkorú, illetve az idősebb rétegre korlátozódik.

Fontos fejlemény, hogy az ezredforduló környékén, illetve az után az erdélyi nyomtatott sajtóban – ahogy Magyarai Tivadar tanulmánya tárgyalta – megjelent a magyarországi tőke. Magyarországi (Fideszhez kötődő) szereplők tulajdonaként alakult meg a *Krónika*, a jelenleg egyetlen országos napilap (1999). 2011-ben a Határok Nélkül a Magyar Sajtóért Alapítvány (amely szintén a

²³ Bihar, Szatmár, Temes, Arad, Kolozs, Maros, Kovászna, Hargita és Brassó megyékben volt magyar nyelvű napilap. Lásd Maksay: Az erdélyi magyar, 14.

magyarországi kormánypárthoz kötődik) az Udvarhelyi Híradó Kft.-ben többségi tulajdont vásárolt. Ma ez a csoport adja ki az *Udvarhelyi Híradó*, a *Csíki Hírlap*, a *Vásárhelyi Hírlap*, a *Gyergyói Hírlap* napilapokat, illetve üzemelteti a *Székelyhon.ro* hírportált. Ez pedig összességében jelentős, a Székelyföld egészére kiterjedő lapkoncentrációt jelent.

8.2.2. Rádióadók, rádióhallgatottság

A 2010-es vizsgálat 23 teljesen vagy részben magyar nyelven sugárzó rádióadót azonosított be, amelyeket több szempont szerint csoportosíthatunk. Az egyik fontos szempont a célközönség, amely sok esetben regionális, illetve megyei, más esetekben egy megyénél nagyobb területet jelent és végül lehet országos/ Erdély egészére kiterjedő is.

4. táblázat. Magyar nyelven sugárzó rádióadók a célterület mérete szerint, 2010

Célterület	Szám	Rádióadó/szerkesztőség
Kisrégió	8	Fun FM, Mix FM, Paprika Rádió, Profi Rádió, Radio Gaga, Sepsi Rádió, Siculus Radio, Star Rádió
Megye	2	Partium Rádió, Régió Rádió
Megyénél nagyobb régió	6	City Rádió, Kolozsvári Rádió Magyar Adása, Marosvásárhelyi Rádió Magyar Adása, Temesvári Rádió Magyar Adása, Erdély FM
Országos, erdélyi	3	Agnus Rádió, Mária Rádió, Román Rádió Magyar Adása

Forrás: Médiatudományi Intézet

Egy következő szempont alapján megkülönböztethetünk kereskedelmi, közszolgálati, illetve egyházi rádiókat. A kereskedelmi rádiók általában a megyénél kisebb célterületen sugároznak, ami alól a City Rádió képez kivételt, ami a szatmári, nagykárolyi és zilahi frekvenciákkal gyakorlatilag lefedi Szatmár és Szilágy megyéket.²⁴ A regionális közszolgálati rádióadók több megyét fednek le, míg országosként határozta meg célközönségét több egyházi rádió, illetve a Román Rádió (bukaresti) Magyar Adása.

²⁴ <http://www.city-radio.ro/mediaajanlat.html>.

5. táblázat. Magyar nyelven sugárzó rádióadók típusai, 2010

Típus	Rádiók
Kereskedelmi	Fun FM, Mix FM, Paprika Rádió, Profi Rádió, Radio Gaga, Sepsi Rádió, Siculus Radio, Star Rádió, Partium Rádió, Régió Rádió, City Rádió
Közzszolgálati	Kolozsvári Rádió Magyar Adása, Marosvásárhelyi Rádió Magyar Adása, Temesvári Rádió Magyar Adása, Román Rádió Magyar Adása
Egyházi	Reménység Hangja Rádió, Agnus Rádió, Mária Rádió

Forrás: Médiatudományi Intézet

Az erdélyi rádiózás történetileg más pályát járt be, mint a nyomtatott sajtó. Jelentős különbség, hogy a Román Rádió (regionális és országos) magyar adásai a rendszerváltás időpontjára megszűntek. Ennek ellenére elmondható, hogy a marosvásárhelyi, kolozsvári, temesvári, illetve bukaresti magyar szerkesztőségek a korábban létező alapokon indultak újra 1990-ben. Ezek az államilag finanszírozott közzszolgálati szerkesztőségek ma is fontos pillérét képezik az erdélyi magyar elektronikus médiának.

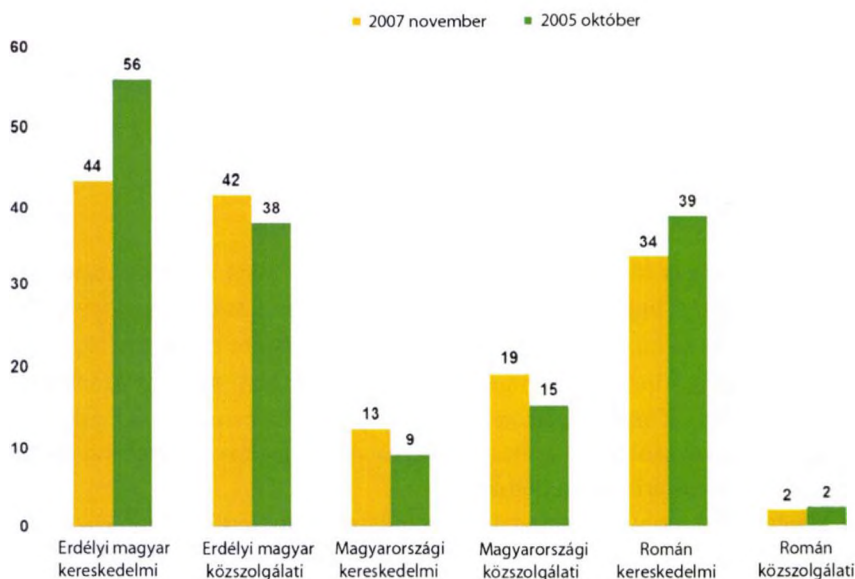
A következő fontos szegmens a regionális kereskedelmi rádiók köre. Ezek zömében 2004 után indultak, miután az akkor kormányon lévő RMDSZ-nek egy sor helyi frekvenciát (illetve a tisztán magyar nyelvű sugárzást lehetővé tevő törvényi keretet) sikerült „kieszköznie”. A helyi frekvenciák zömében az RMDSZ-hez kötődő vállalkozók, vállalkozói csoportok kezébe kerültek. A Szövetség „decentralizált” jellegéből adódóan azonban ez nem jelentette azt, hogy a létrejövő kereskedelmi csatornák ténylegesen koncentráltak volna. A frekvenciák elosztásában a jelentős önálló mozgástérrel rendelkező helyi szervezetek döntöttek, így már eleve nem tűnt valószínűnek, hogy a helyi rádióadók valamilyen formában történő összekapcsolásával egy egységes (vagy részben egységes) adásszerkezet jöjjön létre. A Szövetség vezetése ezt (2007-től) az Erdély FM-en keresztül próbálta megvalósítani, aminek a feladata kezdetben olyan hírblokkok és műsorpanelek gyártása volt, amelyeket a kereskedelmi rádiók átvehettek.²⁵ A rádiótulajdonosok és az Erdély FM stábjá között azonban rövid idő alatt ellentét alakult ki, amibe az is belejátszott, hogy alternatív elképzelésként megjelent az, hogy az Erdély FM kapjon saját helyi frekvenciákat.²⁶ Ez utóbbi elképzelés nem valósult meg: az Erdély FM Marosvásárhelyen és kör-

²⁵ <http://www.erdelyfm.ro/?belso=rolunk>

²⁶ A legnagyobb hallgatottsággal rendelkező 8 kereskedelmi rádió közül jelenleg csak 2, a Sztár Rádió, illetve a Paprika Rádió az Erdély FM partnere, <http://erdelyfm.ro/>

nyékén, Csíkszeredában, illetve Maroshévízen fogható. Az adó hallgatottsága azonban a 2015-ös vizsgálat tanúsága szerint rendkívül alacsony.

1. ábra. Rádiótípusok hallgatottsága, rádióhallgatók köre, 2007 és 2015 (%)

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; TransObjective Consulting

A helyi kereskedelmi rádiók megjelenése ugyanakkor jelentősen átalakította a magyarok rádiófogyasztási szokásait. Jelenleg (összességében) ezek képezik a leghallgatottabb szegmenst, megelőzve a közszolgálati adókat. Problémát jelent azonban, hogy nem sikerült őket egy, a regionális/helyi kereteken túlmutató hálózattá összekapcsolni. Pedig ennek az erdélyi magyar politikai közösség mozgósítása és a fenntarthatóság/adásminőség szempontjából egyaránt jelentősége lett volna.

A magyarországi rádióadók közül romániai hallgatottság tekintetében kiemelkedik a Kossuth Rádió. A médiafogyasztásra vonatkozó 2015-ös vizsgálatban a rádiót hallgatók (akik a teljes minta 64 százalékát tették ki) majdnem 12 százaléka említette a Kossuthot.

6. táblázat. A leghallgatottabb rádióadók 2015-ben

	I. opció (N)	II. opció (N)	III. opció (N)	Összesen (N)	%
Marosvásárhelyi rádió magyar adása	188	74	21	283	27,9
Kiss FM	45	56	34	135	13,3
Mária Rádió	65	52	9	126	12,4
Gaga Rádió (Marosvásárhely)	93	21	5	119	11,7
Kossuth rádió (Magyarország)	71	28	20	119	11,7
Pro FM	45	40	31	116	11,4
Europa FM	40	54	21	115	11,3

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

8.2.3. Televíziózás

A nyomtatott sajtó és a rádiózás esetében több közös pontot találunk. Ilyen, hogy az erdélyi magyar szerkesztőségek által szolgáltatott tartalmak dominálják a médiafogyasztást. További közös pont, hogy nincs egységes, országos lefedettséggel jellemezhető szerkezet, ami egyben azt jelenti, hogy a jelenlegi médiastruktúra inkább több regionális nyilvánosságot, mint egyetlen erdélyi magyar nyilvánosságot éltet. Az erdélyi szolgáltatók a jóval tőkeigényesebb televíziózás esetén is jelen vannak ugyan, de semmi esetre sem tekinthetők domináns szereplőknek.

7. táblázat. Magyar nyelven sugárzó televíziók a célközönség szerint, 2010-ben

Céltérület	Szám	Tv adó/szerkesztőség
Egy település	2	Alfalu TV, Gyergyó TV
Kisrégió	4	Digital 3 TV, Fény TV, Polyp TV, Nagybányai 7. stúdió
Megye	2	Csíki TV, Nagyvárad TV
Megyénél nagyobb régió	1	RTV Temesvári Stúdió, RTV Marosvásárhelyi Stúdió
Országos, erdélyi	3	RTV Bukaresti Magyar Adása, RTV Kolozsvári Stúdió, Erdély TV

Forrás: Médiatudományi Intézet

Egy 2011-es vizsgálat a televíziózás központi jelentőségére mutatott rá.²⁷ E szerint ugyanis az erdélyi magyarok átlagosan napi 3 órát töltenek el tévékészülék előtt, ami a teljes szabadidejük 62,5 százalékát jelenti. A televíziózással eltöltött idő nagyjából megegyezik a romániai átlaggal, nemzetközi összehasonlításban azonban rendkívül magas értéket jelent. Az időfelhasználás szempontjából az egyéb médiatípusok jelentősége összehasonlíthatatlanul kisebb. Egy következő 2013-as vizsgálat²⁸ arra kérdezett rá, hogy az egyes tévécsatornákat átlagban hány percig nézik a válaszadók. Az eredmények szerint egy erdélyi magyar átlagban naponta 100 percet néz magyarországi televízióadókat, ami a (legfontosabb szabadidő-eltöltési formát jelentő) televíziózásra fordított idejének a kétharmada. A román tévéadókra fordított átlagos időmennyiséggel szemben csupán 46, az erdélyi magyar műsorokra (Erdély TV és az RTV magyar adásai) pedig 10 perc.

Kérdés, hogy mióta jellemző a magyarországi csatornák ilyen mértékű dominanciája. A Partiumban (ahol foghatók voltak a magyarországi adók) ez már a rendszerváltást megelőzően megvolt, sőt akkor (román konkurencia hiányában²⁹) még erősebb volt. Erdély egyéb vidékein a kilencvenes években csak a Duna Televízió volt elérhető, a magyar nyelvű kereskedelmi csatornák pedig csupán az ezredfordulót követően jelentek meg a kábelszolgáltatók kínálatában.

Ezt az állapotot tükrözi a birtokunkban lévő legrégebbi erre vonatkozó adatfelvétel, amit az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) 1999 februárjában az RMDSZ megbízásából készített. Ekkor a kutatók nem kérdeztek rá az egyes adók időbeni nézettségére, de így is kivehető, hogy a Duna Televízió, illetve a kilencvenes évek közepén elsőként beindult román kereskedelmi adó, a Pro-TV voltak a legnépszerűbb csatornák. Az egyetlen csatorna, amely gyakorlatilag minden háztartásban fogható volt, az a szintén erős pozíciókkal rendelkező román közszolgálati adó (RTV 1). A ma legnépszerűbb magyar kereskedelmi csatornát, az RTL Klubot csupán a magyarok 18,5 százaléka nézte hetente legalább néhány alkalommal.

²⁷ A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kulturális fogyasztás az erdélyi magyarok körében vizsgálatáról van szó. Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok kulturális fogyasztása*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.

²⁸ Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és romániai politikai térben*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

²⁹ A nyolcvanas években Romániában napi néhány órát volt televízióadás, aminek jelentős részét a Ceaușescu által műsorok tették ki.

8. táblázat. Milyen gyakran nézi az alábbi tévéadókat? 1999 február (százalék, N=1178)

	Napon- ta nézi	Hetente néhány órát	Ritkáb- ban	Nem nézi	Nem fogható	Nem tévézik
Duna TV (HU)	48,9	10,8	8,1	6,1	21,9	4,2
PRO TV (RO)	43,7	10,4	6,4	9,6	25,8	4,2
RTV 1 (RO)	31,2	17,3	29,3	14,4	3,6	4,2
RTV magyar adás*	27,9	18,8	23,9	20,8	4,4	4,2
Antena 1 (RO)	21,6	11,8	15,0	13,7	33,8	4,2
M 1 (HU)	21,1	5,4	4,8	7,7	56,7	4,2
Nyugati műholdas adó	16,2	10,2	16,8	29,5	23,1	4,2
RTL Klub (HU)	16,0	2,8	3,5	10,0	63,6	4,2
Helyi kábeltévé	12,6	8,5	13,2	23,4	38,2	4,2
RTV 1 kolozsvári magyar adása*	10,3	8,4	25,8	37,7	13,7	4,2
MSAT (HU)	8,7	3,4	5,5	12,4	65,8	4,2
RTV 2 (RO)	7,5	9,1	20,7	24,4	34,2	4,2

* Más kategóriák: (1) hetente nézi; (2) havonta egyszer-kétszer; (3) ritkábban; (4) nem nézi; (5) nem fogható; (6) nem tévézik

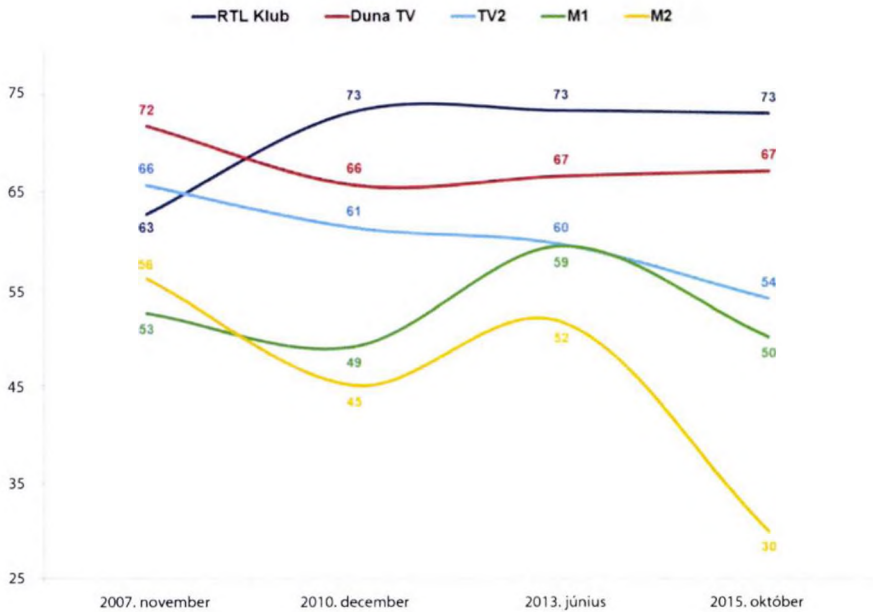
Forrás: Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT)

Az RTL Klub, illetve a magyar közszolgálati csatorna nézettsége gyakorlatilag a partiumi területre, illetve néhány szörványmegyére (Arad, Temes, illetve Máramaros egy része) korlátozódott. Ezeken a területeken ugyanakkor jóval kisebb nézettségnek örvendett a Duna Televízió, illetve a román nyelvű adók. A Székelyföldön a Duna TV volt messze a legnépszerűbb, de a mai helyzethez képest (egyéb magyar nyelvű csatorna hiányában) a román nyelvű televízióadók is jóval nézettebbek voltak. A szörványterületeken és kisebb mértékben Közép-Erdélyben a román nyelvű adók dominanciája volt megfigyelhető.

A médiafogyasztásra fókuszáló mérések az utóbbi évtizedben váltak gyakoribbá. Ezek alapján elmondható, hogy 2007-ben az erdélyi magyarok tévénézési szokásai már nagyban különböztek az 1999-es állapottól (és hasonlítottak a maira). A magyarországi csatornák dominanciája egyértelmű volt, és immár a Székelyföldet is jellemezte. Legnézettebb a Duna Televízió volt, amit a TV 2 és az RTL Klub, majd az M 2, illetve az M 1 követtek. 2010 óta az RTL Klub egyértelműen a legnézettebb adó az erdélyi magyarok körében, míg a TV 2-re

lassú csökkenés volt jellemző. Az M 1 és az M 2 hullámszáma a műsorszolgáltatás jellegének a változásával is összefügg. A legutóbbi szerkezetváltás során ez a két közszolgálati adó sokat veszített a népszerűségéből. A Duna TV, amely 2015 óta nem specifikusan a kisebbségi magyar közösségek számára sugároz, új szerepében is megőrizte népszerűségét.

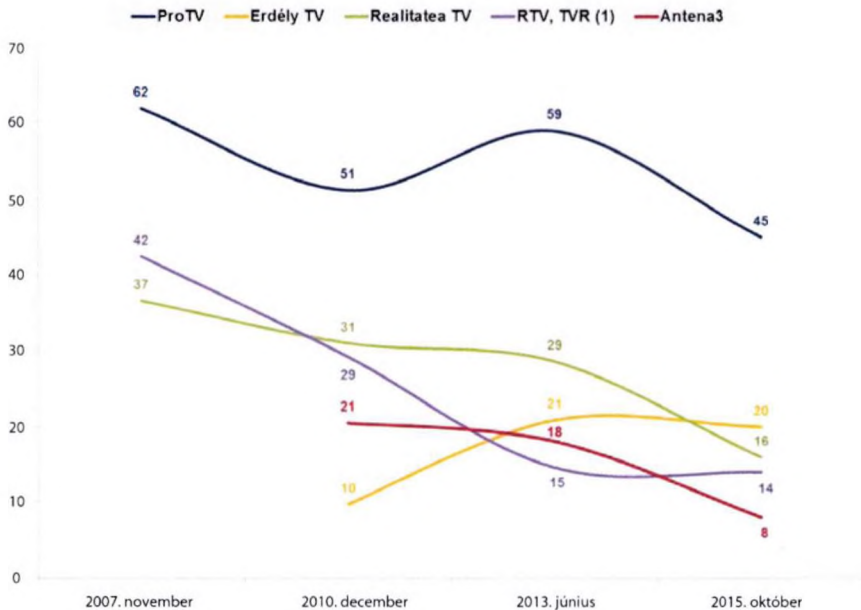
2. ábra. Magyarországi adók nézettségének alakulása. Tévénézők köre. Azok aránya, akik naponta vagy hetente többször nézik az adott adót, idősről időre (%)

Forrás: Kvantum Research; TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A román adók közül a Pro TV örvend a legnagyobb népszerűségnek, azonban elmondható, hogy a román nyelvű televíziózás általában véve visszaszorult.

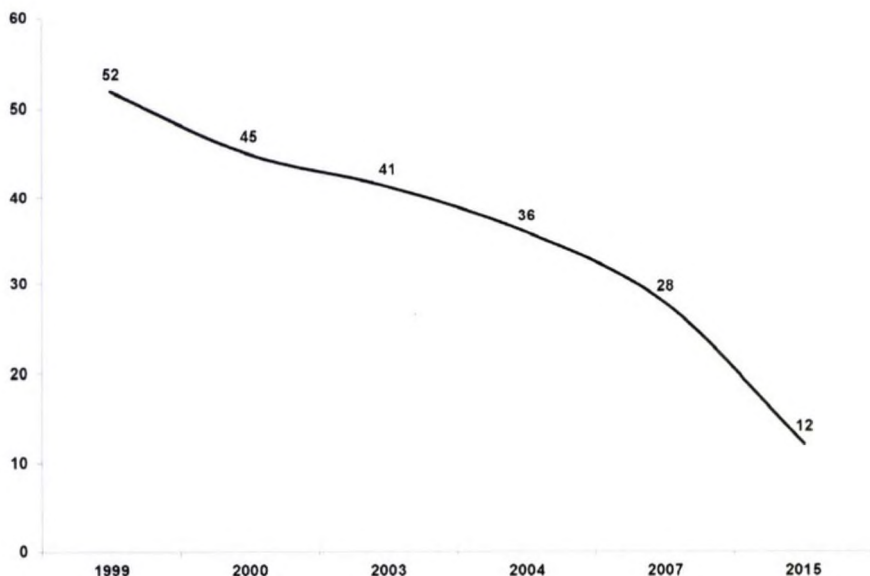
3. ábra. Romániai adók nézettségének alakulása. Tévénézők köre. Azok aránya, akik naponta vagy hetente többször az adott adót nézik, idősor (%)

Forrás: Kvantum Research; TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Az erdélyi magyar tartalmak közül az Erdély TV-t érdemes kiemelni, amit az RMDSZ vezetősége alapítványi formában, de gyakorlatilag közszolgálati csatornaként működtet. Az adó nézettsége az utóbbi években növekedett, de az adásokat legalább hetente követők köre így is csupán 20 százalékos. A román közszolgálati TV magyar adásainak nézettsége ezzel szemben jelentős mértékben visszaesett, az 1999-ben mért 52 százalékos helyett ma csupán 12 százalékos azok aránya, akik a bukaresti vagy valamelyik regionális adó magyar nyelvű műsorait követik.

4. ábra. Ön szokta-e nézni a Román Televízió magyar adásait? A legalább havonta nézők aránya. Tévénézők köre, idősor (%)

Forrás: Kvantum Research; TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

8.2.4. Internetes hírportálok

A 2015-ös vizsgálat arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdélyi magyarok közel 58 százaléka használ internetet, ami elviekben az internetes média számára nagy lehetőséget jelentene. A használati módzatok közül messze kiemelkedik a közösségi média: az internethasználók 76, az összes erdélyi magyar 43 százaléka használja ugyanis a facebookot. A facebook profillal rendelkezők aránya ennél is magasabb: az internetezők között 85, a felnőtt erdélyi magyarok között 49 százalékos. Vagyis a közösségi média egyértelműen a nyilvánosság igen fontos felületévé nőtte ki magát.

9. táblázat. Ön mire használja leggyakrabban az internetet? Internetezők köre, 2007 és 2015 (%)

	2015 okt. ↓		2007 nov. ↓
Facebook	75,7		
		Csevegés (chat)	50,5
Levelezésre (e-mail)	44,8	Levelezésre (e-mail)	61,0
Szórakozás, szabadidő céljából	36,8	Szórakozás, szabadidő céljából	29,7
Letöltésre (zene, játék, film, programok)	31,6	Letöltésre (zene, játék, film, programok)	37,4
Tanulás céljából	29,1	Tanulás céljából	24,7
Munkavégzés céljából	25,6	Munkavégzés céljából	27,7
Online médiafogyasztásra (újságolvasás, hírfigyelés)	25,0	Online médiafogyasztásra (újságolvasás, hírfigyelés)	15,0
Vásárlás előtti információkeresésre	19,0	Vásárlás előtti információkeresésre	8,9
Online kereskedelemre (rendelés, vásárlás)	16,5	Online kereskedelemre (rendelés, vásárlás)	7,2
Egyéb közösségi oldalak	13,1		
Hivatalos ügyintézés (ürlapok letöltése stb.)	13,0	Közzszolgáltatások, e-kormányzati ürlapok letöltése	6,6
Pénzügyek intézése (számlák stb.)	9,7	Pénzügyek intézése	3,4
Online játékokat játszom	9,0	Online játékokat játszom	8,2
Blogok	6,1	Fórumok és blogok olvasása/írása	15,5
		Egyébre	9,5

Forrás: TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Ugyanakkor az internetezők csupán 25 százaléka használja a világhálót klaszszikus értelemben vett médiafogyasztásra (újságolvasásra, tudatos hírkeresésre) is. A legnépszerűbb internetes portálok sorban a szekelyhon.ro, a maszol.ro, illetve a transindex.ro. Ugyanakkor ezek egyike sem jellemezhető nagyarányú látogatottsággal. A legnépszerűbb szekelyhon.ro esetében is csupán 20 százalékot tesznek ki a valamilyen gyakorisággal látogatók a teljes népességen belül, a célterületnek számító Székelyföldön belül ugyanakkor ez az arány 47 százalékos. A maszol.ro, illetve a transindex.ro esetében a látogatottság 15 százalékos (a teljes erdélyi magyar népességen belül).

10. táblázat. Milyen gyakran olvassa az alábbi internetes honlapokat?
 Internetezők köre (%)³⁰

	Naponta	Hetente egy-két alkalommal	Ritkábban	Soha
szekelyhon.ro	11,4	13,5	9,1	66,0
maszol.ro	6,5	12,0	9,7	71,8
transindex.ro	6,5	11,1	10,5	72,0
erdely.ma	3,3	8,6	11,6	76,5
foter.ro	1,5	3,8	7,2	87,6

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

8.2.5. Összefoglalás

Ha a nyilvánosságot egy kommunikációs mezőként határozzuk meg, amit egy közös referenciakeret megléte tart össze, akkor csak megkötésekkel beszélhetünk autonóm erdélyi nyilvánosságról.³¹ Egyrészt az azt fenntartó médiumok jelentős része kapcsolódik elsősorban a román, másodsorban a magyarországi médiaszerkezethez. Másrészt a magyarországi és a román nyelvű médiatartalmak az erdélyi magyarok médiafogyasztásában jelentős súlyt képviselnek. Ezzel természetesen nem akarunk amellett érvelni, hogy nem létezik erdélyi magyar nyilvánosság, mégis – a médiaszerkezet leírása alapján – amikor erről beszélünk, bizonyos megkötéseknek tudatában kell lennünk.

Az erdélyi magyar nyilvánosság több szempontból igen tagolt. A leglényesebb a regionális tagoltság, amit a nyomtatott sajtó, illetve a rádiózás helyi jellege támogat. Nyilvánvalóan léteznek olyan közéleti témák, amelyek mindenhol terítékre kerülnek, mégis egészen eltérő lehet a média által kialakított napirend Sepsiszentgyörgyön, mint Szatmárnémetiben. Ez a mély regionális tagoltság részben a társadalmi és demográfiai szerkezetből következő adottság.

³⁰ Ugyanez a sorrend jön ki, ha a trafic.ro portál adataiból indulunk ki.

³¹ Bourdieu a társadalmi mezők kapcsán általában véve hangsúlyozza az autonómia relativitását. A (relatív) autonómia nem azt jelenti, hogy ne érvényesülnének külső (pl. piaci, adminisztratív) hatások, hanem azt, hogy azok egy sajátos áttételen keresztül érvényesülnek, amit a szociológus a prizma által megtört fény metaforáján keresztül érzékeltet. Brubaker ezt a mezőfogalmat alkalmazta a kisebbségi mezőre, hangsúlyozva, hogy az az anyaországgal és a nemzetiesítő állammal egyaránt kölcsönviszonyban van. Mindez a kisebbségi média elemzése során is alkalmazható szempont. Pierre Bourdieu: *The Field of Cultural Production*, Cambridge, Polity Press, 1993; Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Emellett azonban a magyar politikai osztály és a közéletre befolyással lévő tágabb elit kudarcát is tükrözi. Az országos lefedettségre törekvő médiaprojektek rendre sikertelenek. Így nem sikerült életképes és jelentős olvasottsággal bíró országos napilapot kialakítani/fenntartani, nem sikerült a kereskedelmi rádiók tartalomszolgáltatását rendszerbe szervezni és az Erdélyi Magyar Televízió sem tekinthető sikertörténetnek.

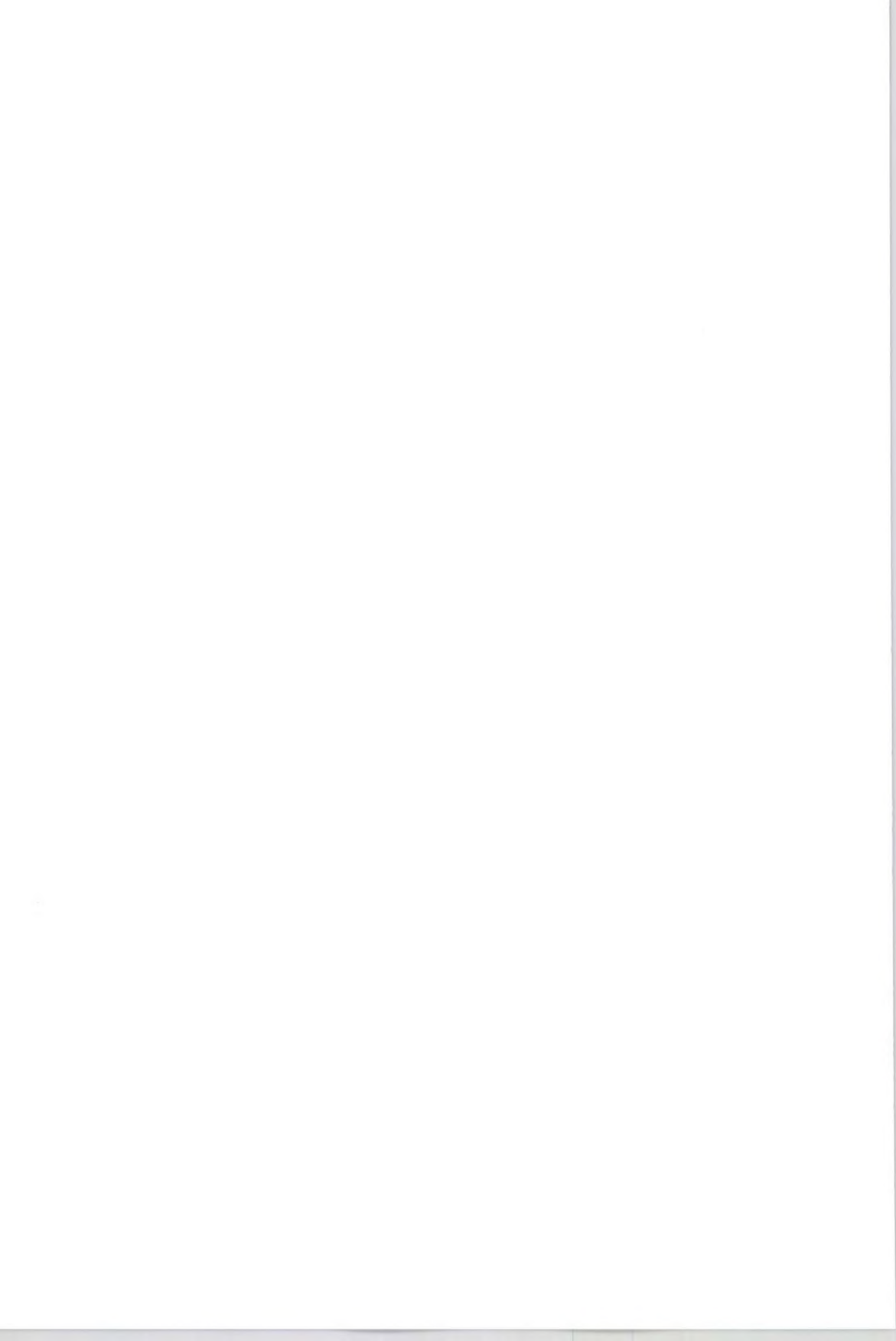
A tagoltság következő eleme, hogy miközben az erdélyi magyar médiaműhelyek jelentős része a román állami intézményrendszerhez, illetve az ezen belüli közszolgáltatásához kapcsolódik, addig egy másik része piaci vagy kvázi piaci alapon szerveződik. Ebből egy általánosabb kettősség adódik. Bizonyos elemekben ugyanis az erdélyi magyar média az autonóm struktúra jegyeit mutatja, miközben a még mindig jelentős közszolgálati szegmens nem ebbe tagolódik be, hanem egyfajta kisebbségvédelmi modell keretében a többségi szerkezetekhez kapcsolódik. A magyar eliteknek itt jó esetben a tartalom felett van ellenőrzésük, az intézményes működés egyéb elemeit semmi esetre sem ellenőrzik.

Problematisztos továbbá az erdélyi magyarok a román, illetve magyarországi nyilvánosságához való viszonya. A magyar elitek elsősorban az autonóm (vagy annak képzelt) magyar nyelvű médiastruktúrák kialakítására koncentráltak, míg arra az egyébként kézenfekvő problémára, hogy a magyarok miként jelennek meg a mainstream médiában, alig figyelték oda. Ez odavezetett, hogy a létező struktúrák reakcióképtelenek az olyan típusú hecckampányok esetén, amelyek az utóbbi években egyre gyakoribbá váltak (például a székely „terroristák”, a zászlóvita stb. kapcsán). A másik oldalon azt láthatjuk, hogy az erdélyi magyarok egy jelentős része mintegy magától értetődő természetességgel kapcsolódik a magyarországi médiatérhez, főként a televíziózáson keresztül. Ebben a médiatérben azonban az erdélyi magyarokra vonatkozó tartalmak szinte egyáltalán nem jelennek meg, vagy ha igen, akkor erősen stilizáltak és sztereotipizáltak. A magyarországi média erdélyi magyarokról alkotott képe talán megegyezik azzal, amit az erdélyi magyarok a magyarországiak felé forgalmazni akarnak magukról,³² a hétköznapi (ön)reprezentációikhoz azonban vajmi kevés közük van.

³² A magyarországiak Erdély-képe kétségtelenül erősen orientalizált, amely az autentikus magyarság és az elmaradott vidék toposzait kombinálja sajátos módon. Mindez azt is jelenti, hogy keletkezésük, forgalmazásuk nem választható el az erdélyiek kárára meglévő aszimmetriától. Nem lenne azonban helyes az erdélyieket teljes mértékben passzív félnek és az „anyaországi kolonizáció” áldozatainak tekinteni. Adott esetben a rájuk vonatkozó toposzokat maguk is alakítják, és azok továbbélésében nagyon is érdekeltek.

- Ágoston Hugó – Ambrus Attila (szerk.): *A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének évkönyve*, Marosvásárhely, MŰRE, 1999.
- Bajomi-Lázár Péter: Közzszolgálati televíziózás Közép-Kelet-Európában, *Médiakutató*, 2002. 2. sz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/06_kozszolglati_tvtelevizio/ (letöltve: 2015.06.30.)
- Biró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről, in Túrós Endre (szerk.): *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 1995.
- Pierre Bourdieu: *The Field of Cultural Production*, Cambridge, Polity Press, 1993.
- Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- H. Oscar Gandy: *Communication and Race. A Structural Perspective*, London, Arnold, 1998.
- Herbert Gans: Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America, *Ethnic and Racial Studies*, 1997/1. 1–20.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: Az erdélyi magyar média. Kutatási jelentés, in Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012, 38–105.
- Kiss Tamás – Barna Gergő. *Az erdélyi magyarok kulturális fogyasztása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok a magyarországi és romániai politikai térben*, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013. Műhelytanulmányok 50.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Duduj Szilvia: *Médiafogyasztási szokások Erdélyben*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2016.
- Beata Klimkiewicz: Media Policy for Ethnic and National Minorities in Poland, The Czech Republic and Slovakia, in Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*, Budapest, Open Society Institute, 2003.
- Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- Magyari Tivadar: Gyorsjelentés a romániai magyarok médiahasználatáról, *Erdélyi Társadalom*, 2005/1. 151–170.
- Magyari Tivadar: *A Román Rádió területi magyar műsorainak közönsége*, Kutatásjelentés, Marosvásárhely, Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, 1998.

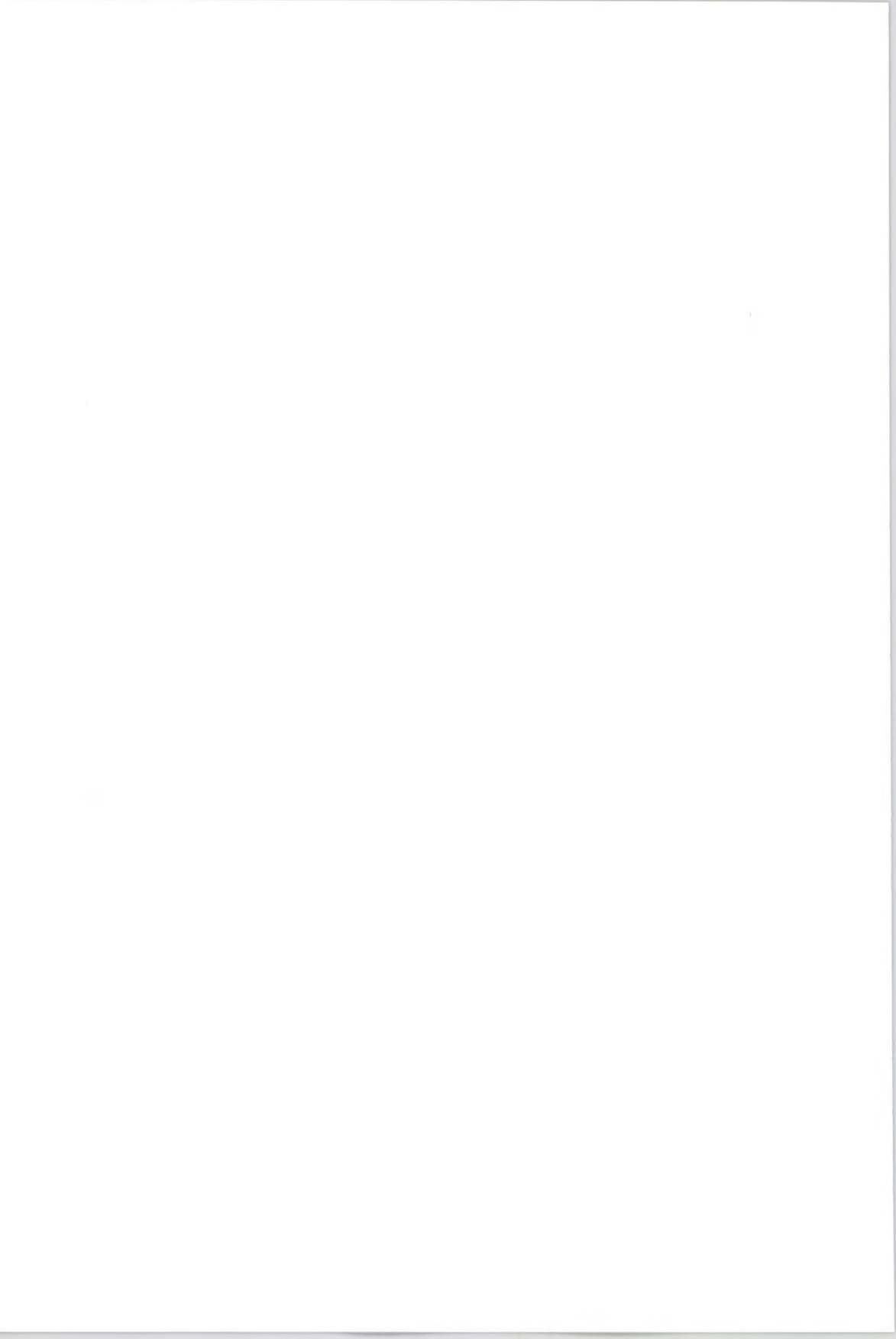
- Magyari Tivadar: A romániai magyar média, *Médiakutató*, 2000/1. 95–107.
- Magyari Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól, *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 113–131.
- Magyari Tivadar: Hungarian Minority Media in Romania: towards a policy professional improvement, in Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*, Budapest, Open Society Institute, 2003.
- Maksay Ágnes: Az erdélyi magyar média, in Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012, 11–37.
- Magyari Tivadar – Veres Valér: *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audien-
ciaelemzés kérdőíves kutatás alapján*, Budapest, Hungária Televízió Köz-
alapítvány, 1998.
- Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*,
Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.
- Stephen Harold Riggins: *Ethnic Minority Media. An international perspective*,
London, SAGE Publications, 1992.

A KÖTET SZERZŐI

BÁRDI NÁNDOR, történész, MTA TK Kisebbségkutató Intézet (Budapest)
FÁBIÁN GYULA, jogász, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
HORVÁTH ISTVÁN, szociológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)
KISS DÉNES, szociológus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
KISS TAMÁS, szociológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)
MAGYARI TIVADAR, szociológus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
MÁRTON JÁNOS, politológus, Omnibusz Kft. (Gyergyószentmiklós)
PAPP Z. ATTILA, szociológus, MTA TK Kisebbségkutató Intézet (Budapest)
SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ, politológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)
TORÓ TIBOR, politológus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Kolozsvár)

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: *Szagrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala.*

Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés.*

Történeti, elméleti és gyakorlati példák

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálanropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés.*

A reformpedagógia egy lehetséges reformja

Váradi Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840.*

A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok*

– Huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szumner Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

- Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*
 Török Emőke: *Munka és társadalom.*
A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl
- Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza*
Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében
- Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*
 Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*
- Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés.*
A Bocskai-felkelés történetéhez
- Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*
 Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban.*
Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.
- Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*
- Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*
- Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi*
államszocializmusban 1945–1970
- Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*
- Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és a*
képzőművészet tárgyköréből
- Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási*
és szociális ellátások rendszere
- Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*
- Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat*
újraértékeléséhez 1784–1878 között
- Balogh Tamás: *Huizinga Noster.*
Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról
- Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár.*
Angol idiómák és magyar megfelelőik
- Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*
 Németh Dávid: *Vallásdidaktika.*
A hit- és erkölcstan tanítása az 5–12. osztályban

Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulás
kiszvárostól az ezredfordulás terekig a magyar irodalomban*

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai
pszichológia horizontja.*

Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius...”*

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet
Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): *Inspirationen.
Künste im Wechselspiel*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Péti Miklós, Ittész Gábor (szerk.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentek megismerése ad
értelmet.” Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan.
Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori
Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának
lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy
konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatás-
informatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*

Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.):

Northrop Frye 100: A Danubian Perspective

Spannrafft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa

Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Czeglédy

Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-

Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny*

Tibor hatvanadik születésnapjára

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán,*

Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.*

Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.*

A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):

Nemzet sors identitás

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):

English Language & Literatures in English 2014

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.):

Vallás és művészet

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeplédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlói Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):
Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla,
Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda.*
Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar.*
Bölcsészettudományi dolgozatok

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a gondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): *Vállalati kommunikációmenedzsment*

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város.*
Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékszöveg.*
Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni.*
Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

Giovanni Pico della Mirandola:

Benivieni neoplatonista versének kommentárja (Fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)

Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.): *Hadewijch: Dalok* (Fordították: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor.*

Harminc év elmélkedései, 1985–2015 (Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák - Világlányok. Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek* (Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

L'HARMATTAN FRANCE-HONGRIE, COLLECTION KÁROLI

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.):

Contempler l'infini

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011).*

Prehistory and Afterlife

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy,

Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai, Béla Erik

Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár, Dorina

Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say.*

A Collection of Creative Student-Responses

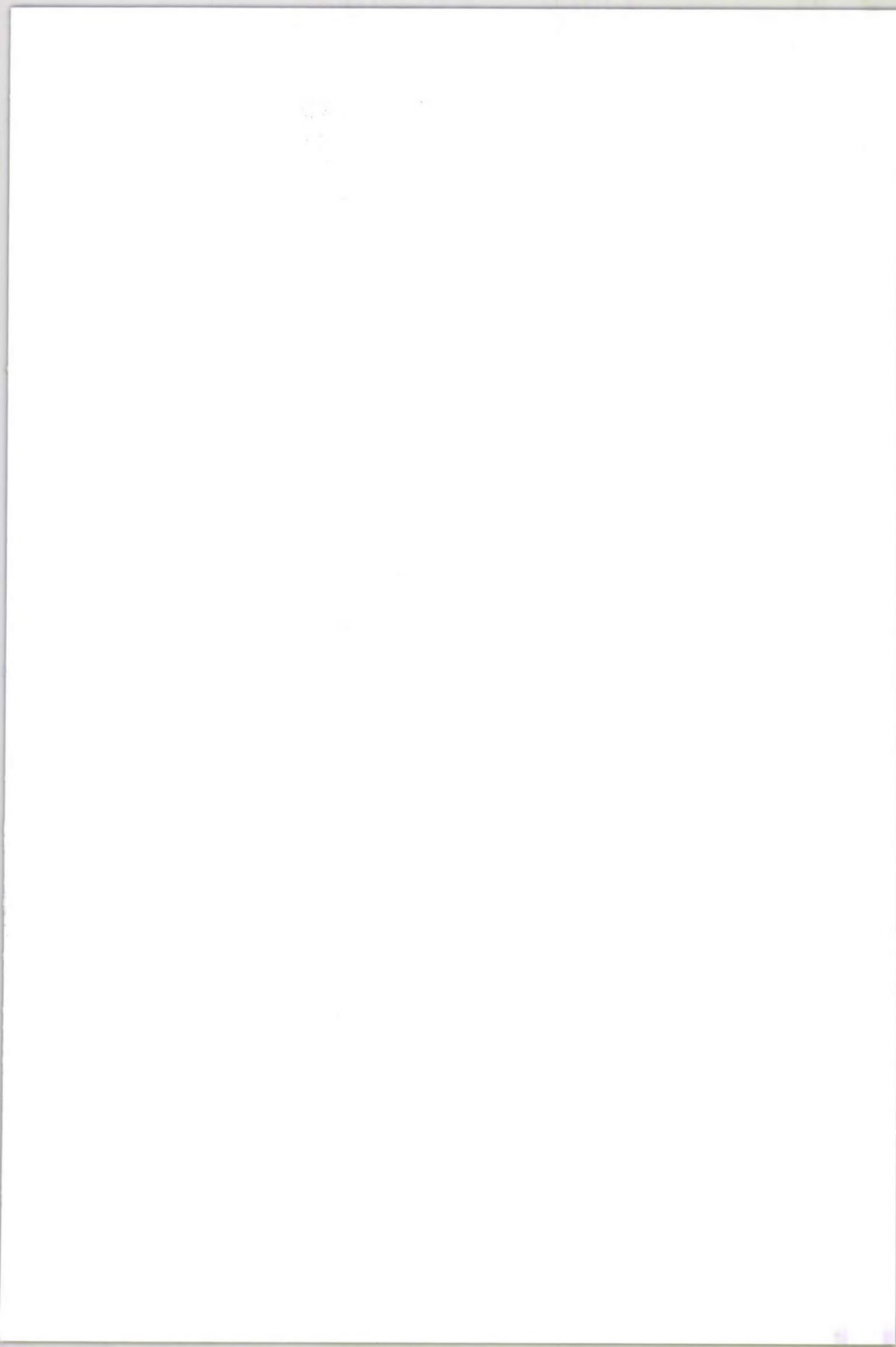
György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Tördelés: Csernák Krisztina
Borítóterv: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Stanctechnik Kft.
Felelős vezető: Hermann Nikolett

Ez a kötet az erdélyi magyarság utóbbi negyedszázadának demográfiai, társadalmi, nyelvhasználati, oktatási, jogi, politikai, vallási, médiaviszonyait elemzi egy 1918–1989 közti történeti áttekintéssel kiegészítve. A helyzetképen túl a tanulmánykötet központi kérdése a magyarok Románián belüli integrációjának kerete és a kisebbségi közösség ehhez való viszonya. Könyvünk nem szenvedés- vagy hanyatlástörténet, hanem a meghatározó adottságokat és folyamatokat akarjuk a kor tudományosságának szintjén értelmezni. Egy olyan közösséget szeretnénk bemutatni, amelyik az elmúlt évszázad, különösen az utóbbi 25 év változó romániai, magyar–román és tágabb regionális, nemzetközi viszonyai között adottságaival és forrásaival keresi a helyét. Ebben pedig meghatározó az elitek és az intézményes keretek szerepe. A kötet szerzői jórészt a kolozsvári és a budapesti kisebbségkutató intézetek munkatársai.

4490 Ft

ISBN 978-963-414-357-4

9 789634 143574

KRE

KÁROLYI GÁSPÁR
REFORMÁTUS EGYETEM

L'Harmattan